

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01148

SHRAYBER FUN MAYN DOR

Shlomo Bickel

*Permanent preservation of this book was made possible
by Drs. Marc & Janis Hoffman
in honor of
Mr. & Mrs. Sol A. Hoffman*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלמה ביקל
*
שרייבער פון מין דור

11. ש"ס

שילמה ביקל

שורייבער

פון מיין דור

דריטער באַנד

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל

1970

SHLOMO BICKEL
SHRAIBER FUN MAIN DOR
WRITERS OF MY GENERATION

I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby st. Tel-Aviv

שלמה ביקל / שרייבער פון מין דור
פארלאג י. ל. פרץ, תל-אביב, רח' אלנבי 31

שער-בלאט געצייכנט פון מ. ע. וויינער

נדפס בישראל חשל"א
Printed in Israel 1970

דפוס רויאל בע"מ, רמת-השרון טל' 77 08 31

אינהאלט

איידער כ'הייב אן...

9	א תענית קעגן עקסטרעמיוס
14	דער חומשדיקער סיפור-המעשה
17	די יידישע מאַרסעליעזע
18	צוויי זמנים

1

25	יעקב גלאַטשטיין
37	העברעישע אַנטאַלאָגיעס פון יידישער דיכטונג
54	אריה שמריס אין „גן-אדם“
60	יוסף רובינשטיין
66	נפתלי גראַס
72	יידיש-דיכטער גבריאַל פרייל
76	מענדל נייגרעשל
79	דוד איינהאַרן
82	דער דיכטער חיים ראַבינזאָן
85	די אַפאַטאַשו־פרעמעס אין פאַרין
91	דער דיכטער נפתלי הערץ כהן
98	דער דיכטער פריד וויינינגער
101	פרעמדשפראַכיקע יידישע דיכטער
119	יעקב פרידמאַן
124	רחל קאַרן
130	אברהם סוצקעווערס נייע לידער

2

139	די קולטור פון צוויי קולטורן
146	דער קריטיקער משה גראַס-צימערמאַן
154	שמואל מאַרגאַשעס
158	לייזער דאַמאַנקעוויטש
164	יצחק גאַלדקאַרן
170	פסיכאַנאַליטישע קריטיק
173	ניגון פון בויבעריק
176	יצחק יאַנאַסאַוויטשעס ליטעראַרישע פאַרטערטן
182	אברהם קריבס געזאַנג צו ליטע
187	ב. י. מיכאלי
195	מ. צאַנינס היסטאָריאַסאַפישע עסייען
199	ישראל פורמאַנס ווערטלעך-זאַמלונג
204	ר' בנימין און זיינע זכרונות

212	ד"ר ישראל צינבערג
215	דער בייליס-פראצעס
222	נחום סאקאלאָו
232	בריוו פון אליעזר שטיינבארג
254	אונדזערע ראשונים
268	ליטערארישע השפעות
271	גערעדטע און געשריבענע שפראך

3

283	שמואל יוסף עגנון
287	עלי שעכטמאן
295	ישעיהו שפיגל
300	דער דערציילער מענדל מאן
306	יעקב באַטשאַנסקי
316	יחזקאל קייטעלמאן
322	יהושע פערלעס, „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“
325	אַפּאַריזמען
326	שײַע טענענבוים
336	וועגן רומענישער און יידישער ליטעראַטור אין רומעניע
346	אברהם קאַרפּינאַוויטשעס ווילנער דערציילונגען
351	הערץ בערגער
356	חיים גראַדעס, „צמח אַטלאַס“

4

375	די משפחה בראָווער
386	די לעצטע טעג פון חיים גרינבערג
391	די אָנהייב-יאָרן מיט איציק מאַנגער

פאַרצײכענונגען

403	דער יידיש־שרייבער מ. י. בערדיטשעווסקי
405	לידער פון אַ לעבן
408	טאַראַס שעוויטשענקאַ
409	נחמן מייזל
412	פראַפעסאָר יוסף קלויזנער
414	דער טאַטע און דער זון
417	בערל קאַצענעלסאָן און ראָזאַ לוקסעמבורג

איידער איך הייב אן...

א תענית קעגן עקסטרעמיזם

די תשובה־טעג ענדיקן זיך ביי פרומע יידן ערשט הושענה־רבה מיטן קוויטל, און אייגנטלעך קיין מאָל נישט, ווייל יעדער טאָג רופט צו חשבו־הנפש און צו אומ־קער.

אָבער די אָפיציעלע עשרת ימי תשובה — זיי הייבן זיך אָן דעם ערשטן טאָג ראש־השנה און ענדיקן זיך יום־כיפור צו נעילה, ווען „דער טאָג האָט זיך געזעצט“ (כי פנה יום) און די מתפללים שעפן די לעצטע טרייסט פון פאָרגעבונג פון דעם ושמ נאמר: „ויאמר ד' סלחתי כדברך“ (און דאָרט ווערט געזאָגט: און גאָט האָט געזאָגט, איך האָב פאָרגעבן ווי דו האָסט געבעטן).

לויט דער שפע פון די „על חטא שחטאנוס“, וואָס ווערן אויסגערעכנט אין מח־זור, זענען צען טעג זיכער נישט קיין צו לאַנגע צייט אויף נאָכצוטראַכטן, אויף זיך אַריינצוטראַכטן און אויך אויסצוגעפינען אין זיך די אַלע זינד, וואָס זענען אָפט היפש פרעמדלעך און, פשוט, נישט צום גלייבן פאָרן געמיט פון אַ פרומען יידישן ייד.

אויב יעדער טאָג פון די צען טעג, און דערעיקרשט אין די זיבן טעג בין „כסה לעשור“ (צווישן ראש־השנה און יום־כיפור), האָט זיך זיין ספעציעלע זינד צום נאָכ־טראַכטן און צום באַזינען זיך וועגן איר, דאָכט מיר, אַז פאָרן ערשטן טאָג פון דער תשובה־וואָך, פאָרן טאָג פון „צום גדליה“, איז פאָסיק און פאָר אים איז אַנגעשריבן געוואָרן די באַזינונג וועגן חטא, וואָס „מיר האָבן געזינדיקט פאָר דיר מיט לייכט־זיניקייט און מיט האַרטנעקיקייט“ (על חטא שחטאנו לפניך בקלות ראש ועל חטא שחטאנו לפניך בקשיות עורף).

דער תענית פון ערשטן טאָג נאָך ראש־השנה, וואָס הייסט „צום גדליה“ איז אַ מערקווערדיקייט אפילו פאָר דער אין מערקווערדיקייטן רייכער יידישער געשיכטע. יידן טרויערן און פאָסטן דעם דריטן טאָג פון חודש תשרי יאָר־אין יאָר־אויס שוין אָן ערך דריט האַלבן טויזנט יאָר, ווייל, ווערט דערציילט אין איין און פער־ציקסטן קאָפיטל פון ירמיה און אין פינף און צוואַנציקסטן קאָפיטל פונעם ספר מלכים ב':

„און עס איז געווען אין זיבעטן חודש, איז געקומען ישמעאל, דער זון פון נתניה, דער זון פון אלישמע, פון קעניגלעכן אָפּשטאַם, און צען מענטשן מיט אים, און זיי האָבן געשלאָגן גדליהוּן, און ער איז געשטאָרבן, און האָבן דערהרגעט אויך די יידן און די כּשדים, וואָס זענען געווען מיט אים אין מצפה.“

אין תוך איז עס אַ געשיכטע, ווי איינע פון אַ סך אַנטיקע, דערעיקרשט מזרחדיקע

געשיכטעס: גדליהו, דער זון פון אחיקם, האָט פאַרבעטן צו זיך אין זיין רעזידענץ אין מצפה, צו צפון פון ירושלים, געסט צו אַ סעודה און צווישן זיי דעם פרינץ ישׂ-מעאל, דעם זון פון נתניהו מיט זיינע באַגלייטער.

דער באַלעבאָס פון מצפה האָט איינגעלאָדן דעם פרינץ און זיין סוויטע, הגם מען האָט אים געוואָרנט, אַז דער גאַסט טראָגט ביזנעס מחשבות אין זיין האַרצן. און אַז די מסובים ביים טיש האָבן זיך צעוואָרעמט מיט שפייז און משקה איז אויפגעשטאַנען דער גאַסט און האָט דערהרגעט דעם באַלעבאָס און זיינע לייט.

ווען אַט די פּאַסירונג פון פאַררעטערנישן מאָרד זאָל געווען זיין דער איינציקער היסטאָרישער הינטערגרונט פון דעם „צום גדליהו“, וואָלט דער תענית, וואָס יידן פאַסטן דעם ערשטן טאָג נאָך ראש־השנה, ווי געזאָגט, שוין באַלד דריט האַלבן טוי־זנט יאָר, נישט איבערגעדויערט גדליהוס אייגענעם דור, און זיכער נישט אַנגעהאַל־טן ביז אויפן היינטיקן טאָג.

און אויב ער וואָלט לויט דער רוטיץ פון טראַדיציע יאָ אַנגעהאַלטן, וואָלט מען אין אים קיין נאַציאָנאַלן זין נישט געפונען, און נאָך מער, מען וואָלט אין דעם תענית נישט געקאָנט אַריינגעבן קיין היסטאָריש־נאַציאָנאַלן אינהאַלט.

אַבער אַט די טראַגישע פּאַסירונג פון מצפה איז בלויז דער קלימאַקס פון אַ גאַנצער ריי מיט יידישע צרות כלל און צרות פרט. דער מאָרד פון גדליהו, דעם זון פון אחיקם, איז בלויז אַ לעצטער טראָפּן צו דעם מבול פון יסורים, וואָס ס'האָבן אין יענער צייט פון קאָמף קעגן דער בבל־אימפעריע פאַר יידיש־מלוכהשער אומ־אַפהענגיקייט איבערגעלעבט די פירער פון יהודה, דער מלך צדקיהו, דער נביא ירמיה און זייערס גלייכן און דאָס גאַנצע פּאָלק אין ציון און אין ירושלים.

איך האָב געזאָגט, אַז דער מאָרד פון גדליהו אין מצפה איז געווען אַ לעצטער טראָפּן צו די יסורים און ליידן פון יענעם דור. דער לעצטער טראָפּן איז געווען די דריטע שטראַף־עקספעדיציע, וואָס נבוכדנאצר האָט געשיקט קיין יהודה. און אַט איז דאָס בילד, וואָס ס'מאָלט דער היסטאָריקער שמעון דובנאָוו, וועגן דעם ווי אַזוי ס'האָט אויסגעזען יהודה און ירושלים נאָך נבוכדנאצר שטראַף־עקספע־דיציע:

„מחמת דער אויסוואַנדערונג און דער פאַרטרייבונג זענען אַ סך שטעט פון יהו־דה געבליבן כמעט אַן איינוווינער. עס זענען געווען געגנטן, וואָס זענען געווען לגמרי וויסט; אין אַ באַזונדערער וויסטקייט איז געווען איינגעהילט ירושלים, וואָס האָט ערשט נעכטן און אייערנעכטן געבליט און איז געווען פול מיט לעבן. דאָס פּאָלק און דאָס לאַנד זענען געלעגן ווי מיט אַן אַפּגעהאַקטן קאַפּ. די פירער פונעם פּאָלק, די אַריסטאָקראַטן פון גייסט און פון ייחוס, זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין בבל. די הויפטשטאָט פון יהודה איז געווען אַ חורבה. איינער פון יהודהס גרויסע נביאים (ירמיה) איז געלעגן אויפן טויטנבעט אין מצרים, דער אַנדערער (יחזקאל) האָט געשמאַכט אין גלות בבל.“

גורם געווען אַט די שרעקלעכסטע פון פריערע פאַרוויסטונגען האָבן דער פרינץ ישמעאל און זיינע מאָרד־געהילפן, וואָס האָבן דערהרגעט אין מצפה נבוכדנאצר יידישן גובערנאַטאַר גדליהו, דעם זון פון אחיקם, און האָבן דעם רשע נבוכדנאצר דערפירט צו זיין לעצטער רשעות.

די לעצטע פאַרוויסטונג פון יהודה און ירושלים איז נישט געווען בלויז אַ רע־זולטאַט פון נבוכדנאצר רשעות און פון נבזראדנס אכזריות, נאָר אויך אַ פועל־יוצא פון דעם פּאַטריאַטישן עקסטרעמיזם, פון דעם לייכזיניקן און האַרטנעקיכן „שפיל אויף דער לעצטער קאַרט“, וואָס זיינע וואַרטזאָגער זענען אין דער צייט פון גדליהו געווען דער פרינץ ישמעאל און זיין מאָרדסוויטע.

נישט בלויז דער יידישער גובערנאַטאַר גדליהו איז געווען אַ „פאַררעטער“, נאָר אויך דער נביא ירמיה און דער נביא יחזקאל. און דער לעצטער קעניג פון יהו־דה, צדקיהו, האָט אויסגעמיטן פּראָקלאַמירט צו ווערן פאַר אַ „פאַררעטער“ נאָר דער־פאַר, ווייל ער איז געווען גענוג שוואַכלינג זיך אונטערצוואַרפן דעם „פּאַטריאַטיזם“ פון „אַדער־אַדער“, וואָס האָט באַשלאָסן אויפצוהערן צו צאָלן צינדז דער בכל־אימפעריע, הגם עס איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט צו זיגן אין דעם אויפ־שטאַנד קעגן דער מעכטיקער בכל.

און דער לאַזונג: בעסער פולשטענדיקע פאַרניכטונג איידער די מינדסטע מי־נערונג פון מלוכהשער אומאַפהענגיקייט, וואָס איז געווען דער לאַזונג פונעם פרינץ ישמעאל בײַ־נתיניה אין די צייטן פון ירמיה און יחזקאל, איז געבליבן דאָס שלאַג־וואַרט אויך פון די עקסטרעמיסטן פון די שפּעטערע דורות.

און נישט נאָר האָבן זיי, די עקסטרעמיסטן אַליין, געגליט מיט אַט דעם ריזיקאַ־לישן און פאַרן קיום־האומה אַזוי געפערלעכן לאַזונג, נאָר זיי האָבן נישט געדולדעט די מעגלעכקייט פון אַנדערש טראַכטן ווי זיי: זיי זענען פול מיט חשד צו יעדן אַנדערש טראַכטנדיקן און גרייט צו הרגענען אָן איינזעעניש אַלע, וואָס האָבן זיך דערוועגט צו בלייבן ביי זייער אייגענעם געדאַנק און האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם „אַבסאַלוטן אמת“ פון דער עקסטרעמיסטישער מינדערהייט.

אויפן חורבן ירושלים, דורך נבוכדנאצר און טיטוסן, טרויערט דאָס פאַלק דעם 9טן טאָג אין חודש אָב, אָבער אויף דעם אינעווייניקסטן טעראָר פון פּאַטריאַטן, וואָס ווילן אויפן חשבון און אָפט קעגן ווילן פונעם פאַלק ריזיקירן אַלץ (דאָס לעבן פון טויזנטער און דורות־לאַנגע פאַרוויסטונג פון לאַנד און פאַלק), כדי צו דערגרייכן אַלץ — אויף דעם קלאַגט דער תענית פון דריטן טאָג אין חודש תשרי.

דער „צום גדליהו“ איז געוואָרן אַ פאַלקס־אינסטיטוציע און האָט זיך איינ־געוואַרצלט אין געמיט פון אונדזער פאַלק און פון אונדזער געשיכטע, ווייל, אויב נישט פון דור צו דור, איז פון תקופה צו תקופה, שטייט אויף דער היפּער־פּאַטריאַט, פרינץ ישמעאל, דער זון פון נתיניה, און פּראָקלאַמירט פאַר אַ פאַררעטער דעם נביא ירמיה פון ענתות און מאַרדעט גדליהו דעם זון פון אחיקם.

פרינץ ישמעאל, אונטער כלערליי אנדערע נעמען, פון דור צו דור און ביז צו אונדזער אייגענעם דור, מאַנאַפּאָליזירט דעם הונדערט־פּראָצענטיקן פּאַטריאַטיזם, איז מחרים אַלע וואָס ער האָלט נישט פאַר הונדערט־פּראָצענטיק און — ער דער־פירט אָפּט צו יענעם בילד פון חורבן און פאַרוויסטונג נאָך נבּוּזראַדנס שטראַף־עקספּעדיציע, וואָס דובנאָוו האָט פאַר אונדז אָפּגעמאַלן אין ערשטן באַנד פון זיין „וועלט־געשיכטע פון יידישן פּאָלק“.

✱

ניין יאָר האָט צדקיהו, דער מלך פון יהודה, געהיט זיין וואַסאַלישע טריישאַפּט צו דער בב־ל־אימפעריע. דערנאָך האָט ער זיך געלאָזט איבעררעדן פון דער קריגס־פאַרטיי און האָט פּראָקלאַמירט אַ נייעם אויפשטאַנד קעגן בבל.

אַ טייל פון די פירער און פונעם פּאָלק מיטן נביא ירמיה, דעם כהן פון ענתות אין דער שפיץ, האָט זיך אַקעגנגעשטעלט דער דאָזיקער אויפשטאַנד־פּאָליטיק, וואָס איז געווען געבויט אויף דער אילוויע פון עגיפטנס מיליטערישן כוח און פון עגיפ־טנס הילף.

אַבער די פּאַטריאַטן האָבן דעם נביא אַריינגעוואָרפן אין תּפּיסה און זענען גרייט געווען אים אומצוברענגען. די פאַרבאַרגענע האָנט פונעם מלך, דורך זיין קנעכט עבד־מלך, האָט ירמיהו אָפּגעראַטעוועט פון טויט.

נבּוכדנאַצַר האָט פון דאָס ניי אַריינגעשיקט אַ מעכטיקע אַרמיי קיין יהודה, האָט באַלאַגערט און סוף־כל־סוף דעראַבערט ירושלים. בעת דער באַלאַגערונג האָט ירמיה, דער נביא, געהאַט אויסצושטיין מוראדיקע ליידן. די קריגספּאַרטיי האָט אים, דעם נביא, וואָס האָט געפלאַמט מיט ליבע צו זיין פּאָלק, באַצייכנט ווי אַ „פּיינט פון פּאָלק“. מען האָט דעם נביא, דערפאַר וואָס ער האָט געזען אַנקומען די קאַטאַס־טראַפּע און האָט געוואַלט דורך נאָכגיביקייט כאַטש עפעס ראַטעווען, גערופן פאַר־רעטער.

צווישן זיבעטן און צענטן טאָג פון חודש אָב פון יאָר 587 פאַר דער קריסטלע־כער צייט־רעכענונג „האַט נבּוּזראַדן פאַרברענט דאָס בית־המקדש, האָט צעשטערט די פעסטונגסווענט פון ירושלים און אַ סך איינוווינער אַוועקגעפירט אין געפאַנג־גענשאַפּט. ירושלים איז געוואָרן ליידיק. בלויז אין דער אומגעגנט זענען איבער־געבליבן די אַרעמע וויינגערטנער“ (דובנאָוו, ערשטער באַנד).

און ווידער מוז איך ציטירן דובנאָוו: „נבּוכדנאַצַר, וועלכער האָט נישט גע־וואַלט אין גאַנצן פאַרוויסטן דאָס דעראַבערטע לאַנד, האָט דערלויבט די איבערגע־בליבענע איינוווינער צו זיצן אויף זייער ערד, מיטן תּנאי, זיי זאָלן זי באַאַרבעטן און נישט פאַרוואַרלאָזן דאָס לאַנד. אַלס מאַכט־פאַרטרעטער איבער דער דאָזיקער פּרידלעכער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג איז באַשטימט געוואָרן גדליהו, דער זון פון אחיקם. ירמיהו אַ פּריינד און אָנהענגער, האָט גדליהו געהערט צו דער פּאַרטיי,

שרייבער פון מיין דור

וואָס האָט אָנגענומען די באַבילאָנישע הערשאַפט ווי אַן אומפאַרמיידלעכן גורל (לויט ד"ר א. שטיינבערגס דייטשער איבערזעצונג פון דובנאָווס „געשיכטע“. י. ראַפּאַפּאַרט אין דער יידישער איבערזעצונג זאָגט: „האַט שלום געמאַכט מיט דער באַבילאָני-שער הערשאַפט“, וואָס איז, לויט מיין געפיל, נישט דאָס ריכטיקע וואָרט) — און דעריבער האָט דער קעניג אים אויסגעוויילט פאַר זיין שטעלפאַרטערטער אין יהודה.“ און איצט דאָס בילד פון בהדרגהדיקן ווידער־אויפבוי פונעם לאַנד, ווי עס דער־ציילט וועגן דעם שמעון דובנאָוו: „אונטער גדליהוס פאַרוואַלטונג האָט דאָס וויסט־געוואָרענע לאַנד גענומען קומען צו זיך פון די שווערע קלעפּ. די לאַנד־איינוווינער, וועלכע זענען געהאַט אַנטלאָפּן פאַרן שונא, האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע דער־פער און ווידער גענומען זיך באַאַרבעטן די ערד. פאַרטיזאָנישע אַפּטיילונגען, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די בערג און נישט געוואַלט אונטערגעבן זיך דעם שונא, פלעגן קומען צו גדליהון, געבן אַ צוזאַג צו פירן אַ פרידלעכן לעבנס־שטיי־גער, און זיי האָבן באַקומען אַלס אייגנטום גיטער, וואָס פאַרטריבענע האָבן גע־לאָזן. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען אַ גרויסע אַפּטיילונג, אונטער דער אַנפיר־רונג פון מוטיקן אַנטיילנעמער אין דער נאַציאָנאַלער מלחמה יוחנן בן־קרח. ס'האָבן זיך אומגעקערט אַהיים אויך די יחידים, וועלכע זענען בעת דער מלחמה אַנטלאָפּן קיין מואב, קיין עמון און אין אַנדערע שכנישע לענדער.“

אַבער אַט דעם פרידלעכן ווידער־אויפבוי אויף אייגענער ערד האָט צו נישט געמאַכט דער פרינץ ישמעאל בן־נתניה „צי מחמת פערזענלעכער קנאה אָדער צו־ליבן פאַרלאַנג ווידער אַרויסצורופן אַ פאַלקס־אויפשטאַנד.“

אַזוי אַרום איז דער מאָרד איבער גדליהו בן־אחיקם מיט כמעט דריט האַלבן טויזנט יאָר צוריק געוואָרן אַ פאַלקסאומגליק און אַ סימבאָל פון אַ פאַליטישער שיטה, וואָס איז גרייט אַלץ איינצושטעלן, כדי אַלץ צו דערגרייכן. עס איז די שיטה, אַ פאַ־ליטישע און אויך אַ רעליגיעזע, וואָס גייט דורך זינט דעמאָלט איבער אַלע צייטן פון אונדזער געשיכטע און טראַגט אין זיך די זינד פון „לייכטזיניקייט און האַרט־נעקיקייט“ (קלות ראש און קשיות עורף).

אויף אַט דער נאַציאָנאַלער זינד אונדזערער טרויערע (צום גדליהו) דער ערש־טער פון די זיבן טעג צווישן ראש־השנה און יום־כיפור.

„צום גדליהו“ האָט ביז איצט גאַרנישט פאַרלוירן פון זיין פיינלעכער אַקטור־עלקייט. דער דאָזיקער תענית פון דריטן טאָג אין תשרי רופט אויך אונדזער דור צו חשבון־הנפש און צו נאַציאָנאַלער באַזינונג.

דער חומשדיקער סיפור-המעשה

דער שמחת-תורה-ספעקטאקל, וואָס פאַרענדיקט די תורה מיט „חוק, חוק“... און הייבט זי טאַקע באַלד אויפן אָרט ווידער אָן מיט „בראשית“, איז אי פאַרכאַפּנדיק מיט זיין טעאַטראַלישקייט און אי מיט דעם וואָס ער לאַזט אונדז הערן. דער ספעקטאקל לאַזט אונדז הערן, אַז דער סיפור-המעשה, וואָס ציט זיך אי-בער פינף ספרים פון דער שילדערונג פונעם תוהו-וובוהו פון ערב וועלטבאַשאַף און ביז צו דער באַשרייבונג פון משהס טויט, איז אַ נישט-פאַרענדיקטער; ער לאַזט אונדז הערן, אַז די חומש-געשיכטן און זייערע העלדן זענען נישט קיין „תם ונשלם“, ווי סתם עפעס אַ מעשה-בוך אָדער אַ מוסר-ספר.

דער „חוק“ ביים סוף פון די חומש-ביכער איז, לויט מיין געפיל, נישט בלויז מאַראַלישער רוף, נאָר אויך אַ וואַרט פון קינסטלערישער כאַראַקטעריזירונג פונעם ספר הספרים.

דאַכט זיך, נישט פאַראַן קיין גרעסערער און פּרעכטיקערער ליטעראַרישער בנין ווי דאָס ספר בראשית אָדער ספר דברים. אָבער ווי באַלד דער לייענער האָט דאָס בוך פאַרמאַכט דערפילט ער, אַז דער גרויסער און ווונדערלעכער בנין, ווו ער האָט אַקערשט געוויילט, איז אין תוך נישט מער ווי אַ סימבאָלישע רושטאָוואַניע פאַר אַן אַן ערך גרעסערע, געראַמערע, מער כישופדיקע און אויך מער ממשותדיקע בנינים.

און דאָס איז טאַקע ערגעץ ווו, פון מענטשלעכן געמיט-שטאַנדפונקט, דער סוד פון דער מדרש-שפע, וואָס איז אַנגעוואַקסן אויף דער חומש-מעשה. די חומש-מעשה בלייבט אין געמיט פונעם לייענער געדאַנקלעך און דערציילעריש אומפאַרענדיקט. יעדער דעטאַל פון דער דערציילונג איז סימבאָליסטיש עקספּאַנסיוו און וויל, ווי מען זאָגט דאָס, געדרשנט ווערן. „דער פּסוק בעט זיך מען זאָל אים דרשנען“. דאָס געמיט מאַנט אַ צוגאַב פון געשטאַלט, פון געשעעניש, מאַנט מער כאַראַקטער-פּרטים וועגן די העלדן פון דער מעשה.

די דאָזיקע סימבאָליסטישע שטויסקראַפט אָדער, ווי איך וואָלט זי אַנגערופן, דינאַמישע נישט-פאַרענדיקטקייט פון דער ביבלישער מעשה, מאַכט עס, אַז יעדער דור, פונעם עלטסטן בעל-מדרש און ביז צום דיכטער פון אונדזער אייגענער צייט, זאָל פילן דאָס קינסטלערישע באַדערפעניש מוסיף צו זיין פון דער אייגענער וויזיע צו די געשטאַלטן און געשעענישן פון חומש.

האָט דער אַלטער פרומער דיכטער פון מדרש „בראשית רבה“ געלייענט, ווי עס ווערט דערציילט אין חומש וועגן סדום, אַז „דאָס געשריי וועגן סדום און עמורה איז פאַר וואָר גרויס, און זייער זינד איז פאַר וואָר זייער שווער“, און אַז אברהם אבינו בעט זיך ביים רבונן של עולם ער זאָל נישט פאַרניכטן סדום, אויב דאָרט

שרייבער פון מיין דור

וועלן זיך געפינען בלויז צען צדיקים. דער דיכטער האָט געזען אַז עס איז פאַראַן אין דער ביבלישער מעשה אַן אַנוונק אויף סדומס זינד, אָבער די זינד אַליין? אין וואָס באַשטייט די זינד אַחוץ אין דעם, וואָס די לייט פון סדום האָבן געהאַט דעם ריכטיקן אינסטינקט און האָבן געוואָלט אומברענגען די צוויי מלאכים, וואָס זענען געקומען צו פאַרניכטן סדום און צו ראַטעווען בלויז לויטן? ווי אַזוי האָבן זיי געהייסן און ווי אַזוי האָבן זיי אויסגעזען די זינדיקע, וואָס זייער זינד איז געווען „פאַר וואָר זייער שווער“? דער בעל-מדרש האָט אונדז דאָס דערציילט.

איבער דורות און יאָרהונדערטער האָט די דיכטערישע פאַנטאַזיע אויסגעפילט די רושטאַוואַניע אין דעם חומשיקן סיפור-המעשה. זי אויסגעפילט לויט דער וויזיע און לויט דעם געמיט פון דער צייט, אין וועלכער דער דיכטער האָט געלעבט. און די צייטלעכקייט האָט זיך פאַרלוירן אין דעם גרויסן געביי פון חומשידיקער איבערציטלעכקייט. עס איז נישט געווען קיין „מוקדם ומאחר“, קיין פריער און שפעטער. דער חומש מיטן מדרש איז אַלע מאָל געווען און געבליבן איין ליטעראַ-רישע גאַנצקייט.

דער דיכטער פון „בראשית רבה“ האָט אין גייסט פון זיין צייט דערגאַנצט דאָס בילד פון סדום. דער דיכטער, ווידער, פון „ויקרא רבה“ האָט זיך אַנגעשטויסן אויף אַזעלכע צוויי אַנאַנימען, אַזעלכע צוויי אומבאַקאַנטע פאַרשינען ווי נדב און אביהוא, וואָס האָבן באַגלייט משהן און אהרנען אויפן באַרג ארויף צו גאָט. האָט אים פאַראינטערעסירט צו וויסן, וואָס צוויי אַזעלכע יונגע אַסיסטענטן טראַכטן בעת זיי גייען אויף אַזאַ גרויסער שליחות.

האָט די פאַנטאַזיע פונעם „ויקרא רבה“-דיכטער אונטערגעהערט אַ געשפרעך, לויטן „מאָדערנעם“ צייטגייסט און לויטן גייסט פון אַלע מענטשלעכע צייטן, און אונדז דאָס איבערדערציילט.

און פון די אַלטע בעל-מדרש, איבער יאָרהונדערטער, ביז צו לאַרד בייראַנס ניי-דראַמאַטיזירונג פון דער קיין-געשטאַלט און טאַמאַס מאַנס איבערדערציילונג פון דער געשיכטע יוסף און זיינע ברידער.

אויך דער אַלימפיקער געטע קאַן זיך נישט אַפרייסן פון די חומש-מעשיות און ער דערציילט זיי איבער אין זיין בוך „דיכטונג אונד וואַרהייט“. און ער פאַר-לויפט דערביי דעם וועג יענעם, וואָס וועט אים אפשר פרעגן צוליב וואָס, און ענט-פערט (בוך פיר פון „דיכטונג אונד וואַרהייט“) —

„ווייל אויף קיין שום אַנדערן אופן וואָלט איך נישט געקאַנט איבערגעבן די שלוה, וואָס האָט מיך אַרומגענומען, בעת אין דרויסן האָט עס אַזוי ווילד און ווונ-דערלעך געבושעוועט, ווען איך האָב דערפילט די סכנה פאַרווירט צו ווערן דורך מיין דמיון, בין איך גערן געוואָרן אַ פליכטלינג אין די מזרחדיקע געגנטן, איך האָב זיך אַריינגעטאַן אין די ערשטע ביכער פון דער ביבל און בין דאָרט צווישן די צע-

שפרייטע שבטים פון פאסטעכער געווען אי אײנער אַליין אין גרויס איינזאַמקײט און אי אין דער גרעסטער געזעלשאַפט.

און דעם 11טן מערץ 1832, געציילטע טעג פאַר זײן טױט, האָט געטע גערעדט מיט עקערמאַנען וועגן די גרויסע געשטאַלטן פונעם אַלטן טעסטאַמענט, וואָס אין זײ איז געווען ווירקעוודיק גאַטס כוח. ער האָט געפילט דאָס באַדערפעניש, דער פירשט פון די דיכטער, צו דערציילן די חומש־געשיכטן און צוצוגעבן צו זײ פון זײן אייגענעם פאַעטישן דמיון.

און פון די נישט־יידישע בעל־מדרש ביז צו די חומש־אינסצענירונגען פון אברהם גאַלדפּאָדען, צו דעם משה־ראַמאַן פון שלום אַש, צו ה. לייװיקס אידעיש־קינסטלערישע צײטזוכענישן אין זײנע דראַמעס אַרום ביבלישע געשעענישן און צו איציק מאַנגערס גראַטעסק־לירישער פאַרהיינטיקונג פון די חומש־געשטאַלטן — איין לאַנגער אַנזאַג, אַז דער ספר־הספרים וויסט נישט פון קײן „תם ונשלם“, און אַז ער בלייבט אין געמיט פון די יידישע דיכטער און פון די יידישע לײענערס פון דור צו דור נישט בלויז דאָס פונדאַמענטאַלע בוך פון אמונה, נאָר אויך דער שטענדיקער אָנרעג צו קינסטלערישער שעפּערישקײט אַרום דער נישט־פאַרענדיקטער מעשה, וואָס הייבט זיך אָן מיט „בראשית“ און דערגײט דערווייל ביז צו דער הספּד־גלאַרפיקאַציע פון משהו „לעיני כל ישראל“.

נישט בלויז בלייבט דער געשפּין פון דער חומש־מעשה נישט שטיין אין דער קינסטלערישער ברייט און טיף, כ׳מײן אין דער אַרומוועבונג פון אַלץ נייע מעשיות, לויט דער צײט און לויט דעם דור, אַרום יעדער געשטאַלט און געשעעניש פון די פינף ביכער, נאָר זי צײט זיך מיט איר שעפּערישקײט אויך אין היסטאָרישן פאַרויס, אין היסטאָרישן ווייטער.

עס איז איין גרויסע מעשה פון אברהם בן־תרח איבער משה בן־עמרם, איבער דוד המלך און איבער יהודה המכבי, איבער עקיבא בן־יוסף און משה בן־מימון ביז צום ווילנער גאון, דעם בעש״ט, הערצל און ביז צו די גיבורי און קדושי ישראל פון אונדזער אייגענעם דור. און די מעשה איז נישט בלויז נישט פאַרענדיקט, נאָר זי הייבט זיך ערשט אָן פון דאָס נײ.

דאָ ליגט, אין תוך, דער טיפּער איבערצײטלעכער מײן פון דעם שײנעם, טע־אַטראַליש זײער ווירקעוודיקן און געמיט־צינדנדיקן שמחת־תורה־ספעקטאַקל פון דעם חתן־תורה, וואָס איז מסיים די תורה, און פונעם חתן־בראשית, וואָס הייבט זי אָן פון דאָס נײ אונטער דער סימבאָלישער חופּה. און דאָ, אין דעם שמחת־תורה־דיקן „חזק ונתחזק“ ליגט אויך יענער טיפּער היסטאָריש־יידישער גרונטקלאַנג, וואָס איז אַ חוב און אַ מצווה פאַר יעדן ייד אויך מחוץ פון שול אים צו דערהערן.

דיי יידישע מאַרסעליעזע

אונדזער יידישע „מאַרסעליעזע“ איז מיט צוויי הונדערט יאָר עלטער, אין אַן אַן ערך טיפער און קינסטלערישער, ווי דער פראַנצויזישער אַריגינאַל פון 1792. ר' שלמה אלקביצעס שיר „לכה דודי“, וואָס דער באַוווסטער פאַרשער פון דער מיטל-עלטערלעכער העברעיִשער פּאָעזיע ד"ר שמעון בערנשטיין באַצייכנט אים טרעפיק ווי די „יידישע מאַרסעליעזע“, איז געשאפן געוואָרן אין זעכצנטן י"ה. לויט אַלע אַסאָציאַציעס פון אינהאַלטלעך-היסטאָרישער און פון קינסטלערי-שער פאַרעם-טענדענץ איז פאַראַן אַ קרובהשאפט צווישן ר' שלמה אַלקביצעס שבת-און גאולה-געזאַנג און קאַפּיטאַן רוזשע דע לילס פראַנצויזישן רעוואָלוציאַנערן הימען. אי „לכה דודי“ און אי די „מאַרסעליעזע“ זענען געשריבן אין מאַרשיר-ריטעם און האָבן אין זינען צו וועקן דעם באַפרייונגס-געדאַנק און זיינע פאַנען-טרעגער. אונטער די קלאַנגען פון רוזשע דע לילס „מאַרסעליעזע“ האָבן מאַרשירט די פרייהייטס-קעמפער פון דער רעוואָלוציאַנערער שטאַט מאַרסעל; אונטער דער וואַרטמוזיק פון ר' שלמה אלקביצעס „לכה דודי“ האָבן די זעער פון דער הייליקער שטאַט צפת אַרויסגעשיקט זייער גאולה-רוף צו אַלע יידישע הערצער איבער גאַר דער וועלט, און „לכה דודי“ איז געוואָרן מער ווי קאַמפּרוף; עס איז געוואָרן צי-טערדיקע תפילה און פריידגעזאַנג צו דער זעלבער צייט.

צוויי לגמרי פאַרשידענע הינטערגרונטן פון געמיט, פון צייט און סביבה (וואָס קאָן זיין פאַרשידענער, ווי די מקובלים-אַטמאָספּער פון צפת אין זעכצנטן יאָרהונ-דערט, און די וועלטלעך-רעוואָלוציאַנערע סביבה און שטימונג פון שטראַסבורג און מאַרסעל ביים סוף פונעם אַכצנטן יאָרהונדערט?) און דאָך אַזאַ נאָענטקייט גישט בלויז אין ריטעם, נאָר כמעט אויך אין די ווערטער. ביידע הייבן זיי זיך אָן מיט „קומט, לאַמיר גיין“. ביי די פראַנצויזן גייען די „קינדער פונעם פאַטערלאַנד“, ווייל ס'איז „געקומען די שעה פון גלאַריע“, און אין „לכה דודי“, מיט צוויי הונדערט יאָר פריער (אין י. י. שוואַרצס איבערזעצונג):

„מקדש פון מלך, גאָטס שטאַט און גאָטס הויז,

קום פון צענטערונג און חורבן אַרויס;

גענוג דיר שוין זיצן אין טאַל פון פיין

און ער וועט אויף דיר זיך מרחם זיין.“

עס איז, אַן ערך, איין און דער זעלבער געדאַנק פון פרייהייט און באַנייונג. אין „לכה דודי“ ווערט ער אַרויסגעבראַכט אין דער שפראַך פון רעליגיעזער דבקות, בעת אין דער „מאַרסעליעזע“ ווערט ער אויסגעדריקט אין ווערטער פון אַ וועלטלעך-פאַטריאַטישן לשון.

שלמה ביקל

ס'איז אָנגענומען, אַז דער פראַנצייזישער קאַפּיטאַן רוזשע דע ליל האָט גע-
שריבן די „מאַרסעליעזע“ אונטער דער השפּעה, — דירעקטער און נאָענטער הש-
פּעה, — פון פּערוז אין ראַסינס טראַגעדיעס „אַסתר“ און „עתיחה“. אָבער מיר דאַכט,
אַז דער פראַנצייזישער קאַפּיטאַן האָט געמוזט האָבן געלייענט די „ידישע מאַרסע-
ליעזע“ אין אַן איבערזעצונג אָדער גאַר אין אַריגינאַל.

נישט בלויז היינע, אין ניינצנטן יאָרהונדערט, איז אַזוי נתפּעל געוואָרן פון
„לכה דודי“, נאָר אויך דער פּאַלנער דייטש יאָהאַן גאַטפריד הערדער אין אַכצנטן
יאָרהונדערט. איז עס גריילעך מעגלעך, אַז אויך דער קאַפּיטאַן רוזשע דע ליל זאָל
ר' שלמה אלקביצעס ליד האָבן געקענט, ווען ער האָט ביים סוף פון הערדערס יאָר-
הונדערט געשריבן די „מאַרסעליעזע“.

איך האָב די עטלעכע באַמערקונגען וועגן דער „ידישער מאַרסעליעזע“ גע-
בראַכט דאָ אין שייכות דערמיט, וואָס דאָ אַנמלט (ניו-יאָרק, 1958) האָט שלמה
סלוצקי געטאָן אַ גוטע זאַך: ער האָט איבערגעזעצט אויף יידיש פון ד"ר שמעון
בערנשטיינס בוך „שומרי החומות“ (ירושלים, 1939) דאָס קאַפּיטל וועגן ר' שלמה
אלקביצעס „דער שאַפּער פון דער יידישער מאַרסעליעזע“.

סלוצקיס איבערזעצונג איז אַ גוטע. ד"ר שמעון בערנשטיינס אָפּהאַנדלונג וועגן
ר' שלמה אלקביץ און זיין אידעישער אַנאַליז פון „לכה דודי“ איז זייער אַ גוטער.
עס איז צוגעקומען אַ נוציקע ליטעראַטור-היסטאָרישע שטודיע אויף יידיש.
אין דער שטודיע זענען אָפּגעדרוקט צוויי איבערזעצונגען פון „לכה דודי“ פון
י. שוואַרץ און פון צבי שטאַק, און אַ פרייע איבערזעצונג פון אברהם רייזען.

צוויי זמנים

צוויי זמנים אין יידישן לוח.

איינער הייבט זיך אָן סוכות, אין דעם זמן שמחתנו. דער זמן פאַרכלינגעט זיך
מיט אַ באַזונדערער שמחה אין טאָג פון שמחת-תורה און שפּאַנט דערנאָך מיט אַ
סאַלידער, באַלעבאַטישער, אָבער אינטענסיווער פרייד צו די חנוכה-טעג, צו חמשה
עשר בשבט און ווערט נאָך האַפּערדיקער און היפש פאַרשייט, ווען עס קומט אָן
דער חודש אדר און דאָס געזאַנג פון ניצחון איבער המנען נעמט בליען אויף יידישע
ליפּן. פאַרענדיקן, פאַרענדיקט זיך דער דאָזיקער זמן מיטן יום-טוב פּסח, דעם יום-
טוב פון פּריילינג אין דרויסן און פּריילינג אין האַרצן.
פון די ספּירה-טעג אָבער בייט זיך די שטימונג ביים יידישן יחיד און כלל.

פון שבועות הייבט אָן ווייען מיט חשובון הנפש און מיט טרויער. אין דעם זעלבן חודש סיון פון מתן-תורה פאלט אויס די יאַרצייט פון עשרה הרוגי מלכות, און פון יענעם טאָג איז אַ שפּאַן צו שבעה עשר בתמוז, צו די „ניין טעג“ און טאַקע צום גיינטן טאָג, צו תשעה באב, און נאָך אַ קליינער הפסקה פון שבת נחמו בלאָזט שוין דער אלולדיקער שופר און זאָגט אָן, אַז עס דערנענטערן זיך די פאַרכטיקע טעג און עס קומט אָן דער יום-הדין.

איבער מיין וויגל האָט געווייעט די שטימונג פונעם זומערדיקן לוח, די שטי-מונג פון טרויעריקער נאַציאָנאַלער דערמאָנונג און פון חשובון-הנפשדיקער פאַר-טראַכטונג.

און צו דער שטימונג פון זומערדיקן יידישן טרויער איז נאָך צוגעקומען דער קלימאַט אין הויז פון מיין זיידן ר' מרדכי, וווּ איך האָב זיך געכאַוועט פון דעם זעק-סטן ביז צום אַכצנטן יאָר פון מיין לעבן. עס איז געווען אין זיידנס שטוב אָן אַט-מאַספּער פון „פּנה הודה פּנה זיוה“. עס האָט זיך פון דער רחבותדיקער גידישער שטוב אויף דער קאַלאַמיער הויפטגאַס אָפּגעטאַן די פּראַכט און דער גלאַנץ פונעם עלטער-זיידן ר' שלמה חלפּן, וואָס האָט פאַראייניקט אין זיך תורה וגדולה במקום אחד. ער איז געווען דער עילוי-ישער קאַפּ, דער גרויסער למדן, דער אינטעלעקטור-עלער און געזעלשאַפּטלעכער תקיף און רעבעל און דערצו דער ערשטער באַנקיר אין שטאָט און במילא איינער פון די שטאַטישע גבירים.

מיין זיידע ר' מרדכי'ס שטוב איז געווען אַ יודישע. דער זיידע האָט נישט פאַרמאַגט נישט זיין פּאַטערס לומדות, נישט זיין טראַכטערישע און שאַרף-זאַגערישע תקיפות און האָט דערצו נאָך נישט געקאַנט אָנהאַלטן גאַרנישט פון זיין פּאַטערס עשירות. דאָס איינציקע, מיט וואָס דער זיידע מרדכי איז פאַרבליבן און האָט זיך דערמיט זייער באַליבט געמאַכט ביי „אַ שטאַט מיט יידן“, איז געווען זיין ייִראת-שמים, זיין אויסגעמלעכע פרומקייט און אהבת הבריות. יידן אין שטאַט האָבן דעם אַרעמען און הכנעהדיקן זון פון דעם שאַרפּן למדן, אַריינטראַכטער און זאָגער, גע-צערטלט מיטן צונאַמען מרדכי מענטש.

דער הכנעהדיקער זיידע ר' מרדכי און אויך מיין אייגענער טאַטע ר' יצחק, וואָס האָט געוווינט אין דער בוקאַווינע און איז אַוועק אויפן וועג פון השכלה און חיבת-ציון, האָבן אויף מיר, וואָס האָב געטראָגן דעם עלטער-זיידנס נאַמען, געקוקט ווי אויף דעם, וואָס דאַרף צוריקשטעלן עטרה ליושנה.

און איך האָב אונטער זייער מאַנענדיקן בליק ערגעץ וווּ שוין פאַר בר-מצווה גענומען אויף זיך דעם שווערן עול פון צו זיין ר' שלמה חלפּנס יורש. דער וועג איבערצונעמען די ירושה איז געווען איינער, אַ פון דורות אויסגעפרוויטער — לערנען.

דער בעל-תנ"ך און בעל-דיקדוק ר' וואַוויק קוגעל, דער גאונישער גמרא-מלמד ר' יאַסעלע באַראַטשינער, און דער עקסצענטרישער ראַדיקאַל, וועגעטאַריער, יידי-

שיסט און אויסגעצייכנטער העברעיִש־קענער און העברעיִש־לערער חיים מייבארד, וואָס איז געווען אַ דעזערטיר פון דער רוסיש־אַפּאַנישער מלחמה — זיי אַלע האָבן געפרווט שמידן פון שלמה חלפּנס אוראייניקל אַ ייד אויפן שניט פון זיין עלטער־זיידן. צי איז זיי דאָס געלונגען? איך בין גיכער גענייגט צו זאָגן גיין ווי יא, וואָרעם דער אימאָזש פון ר' שלמה חלפּן, וואָס די משפּחה־מסורה האָט אים אויסגע־מאַלן, איז געווען שווער צו דערגרייכן. אַזוי האָבן געגלייבט די משפּחה־מענטשן, אַזוי די יידן פון ר' איציקל־שולעכן און אַזוי די יידן פון „אַ שטאָט מיט יידן“, און איך אַליין טראַכט אויך אַזוי עד היום, ווען איך בין שוין אַ בן־שבעים און האָב אַריבערגעשפּאַנט מיט דריי יאָר די יאָרן פונעם עלטער־זיידנס לעבן.

אַבער מיט איין זאָך בין איך זיכער, אַז יענע געהויבענע לערער מינע האָבן יאַ מצליח געווען. זיי האָבן איינגעפלאַנצט אין מיר און איך בין פאַרבליבן מיט אַ גלוסט צו לערנען, וואָס דאָס מיינט, אַ גלוסט צו גיין אויפן וועג פון ר' שלמה חלפּן. דער העלד פון מיין יוגנט איז געווען דער תנא ר' עקיבא בן־יוסף און ער איז עד היום מיין באַליבטער העראָס פון דער יידישער געשיכטע. ר' עקיבא איז געווען אַ רענעסאַנס־פיגור מיט אַ סך הונדערטער יאָרן איידער עס האָט אָנגעהויבן רענע־סאַנסעווען אין דער מאַדערנער וועלט, אַ געלערנטער און אַ רעוואָלוציאַנער, אַ מאַן פון פּילאָסאָפּיש פּרייען געדאַנק און אַ מאַן פון שטרענגער הלכה, אַן אוניווערסאַליסט און אַ הייסער נאַציאָנאַלער פּאַטריאָט.

מיר געפּעלט זייער, וואָס איינער אַ ביאָגראַף האָט געזאָגט וועגן ר' עקיבאן, דהיינו, אַז ער האָט פאַרמאַגט דעם אוניווערסאַלן בליק און דעם איידעלן הומאַניזם פון די מחברים פון מגילת רות און ספר יונה, די תורה און די התמדה צו תורה פון הלל הזקן, די אַריגינעלקייט פון געדאַנק פון סעדיה גאון, דעם געזעצגעבערישן פאַרנעם פון רבן גמליאל, וואָס איז געווען דער רעפּאַרמאַטאָר פונעם געריכט־סיסטעם אין יהודה, און די געטריישאַפּט, די עקשנות פון הלכה, דעם מוט און די מסירת־נפש פון די ערשטע חשמונאים.

ר' עקיבאס געדאַנקען־גאַנג האָט נישט נאָר משפּיע געווען דאָס יידישע דת און די יידישע מחשבה אין משך פון זעכציק דורות, פון זיין צייט ביז אונדזערע טעג, נאָר זיין איינפלוס איז אויך פאַראַן אין דער מערבדיקער פּילאָסאָפּיע. דער וואָס וויל טיפּער אַריינקוקן אין אַן ענין, דעם וועט נישט שווער זיין צו דערקענען, אַז ר' עקיבאס געדאַנק, אַז תורה לערנען, דער ודע את ה' אלוּקיד, איז אידענטיש מיט תפילה און איז פאַרמולירט געוואָרן ביי ספינאָזאַן ווי דער אַמאָר דעי אינטעלעקטור־אַליס.

דער דאָזיקער עקיבאשער געדאַנק איז געוואָרן דער לייטמאַטיוו פון מיין לעבן. מיין תפילה איז געווען לערנען. איך האָב ליב געהאַט דאָס לערנען, און אין די כמעט דרייסיק יאָר אַמעריקע האָט זיך אין מיר דער באַגער צו לערנען מער גע־שטאַרקט. איך דאַנק דער השגחה, וואָס זי האָט מיך דאָ אין דער, ווי מען זאָגט,

שרייבער פון מיינ דור

מאטעריאליסטישער אַמעריקע אַוועקגעפירט נאָך מער פון יאָגעניש נאָכן מאַטע-
ריעלן דאָברי מזל און האָט מיך צוגעשמידט מיט באַנייטער ליבשאַפט צום ספר.
איבער פון מיינע הויפט-לימודים אין אַמעריקע איז געוואָרן דער לימוד פון
יידישער ליטעראַטור — לייצענען און שרייבן וועגן ביכער. אין פלוג קאָן זיך אויס-
דאַכטן, אַז ליטעראַטור-קריטיק איז אַ סכנהדיקער ליטעראַרישער זשאַנער. סכנה-
דיק דערפאַר, וואָס זי קאָן דעם שרייבער אַראַפּפירן פון דעם אינטימסטן און קינסט-
לעריש זיכערסטן שאַפונגסוועג — דעם וועג פון אויטאָביאָגראַפיע. יעדעס ליד,
יעדע דערציילונג און יעדע עסיי איז אין תוך דירעקט אָדער בעקיפּין אויטאָביאָ-
גראַפיע.

אַזוי קאָן זיך אויסדאַכטן. אין דער אמתן אַבער איז קריטיק אין דער בחינה
פון דער מעשה, וואָס ווערט דערציילט וועגן דעם באַווסטן טעריקישן „הערשעלע
אַסטראָפּאָליער“, נאַזאַרעדין. נאַזאַרעדין איז געזעסן ביים שרייבטיש, און קינדער
האַבן זיך געשפּילט און געליאַרעמט פאַרן פענצטער און אים געשטערט. האָט נאָ-
זאַרעדין אַ געשריי געטאַן צו די קינדער: מען טיילט אומזיסט עפעלעך אין מאַרק
און איר שפּילט אייך גאָר? כהרף-עין האָבן די קינדער אויפגעהערט זיך צו שפּילן
און זענען געלאָפּן אין מאַרק אַריין כאַפּן עפעלעך אומזיסט. אַז נאַזאַרעדין האָט זיך
צוריק אַוועקגעזעצט, האָט ער אַ טראַכט געטאַן: וואָס זיין איך דאָ, אַז מען טיילט
עפעלעך אומזיסט? האָט ער זיך אויפגעהויבן און איז אויך געלאָפּן אין מאַרק אַריין.
דער קריטיקער באַשאַפט אַן אימאַזש פון אַ שרייבער און לויפט דערנאָך נאָך
דעם אימאַזש אין איינעם מיט אלע לייצענער.

יעדער קריטיקער מוז זיין אויטאָביאָגראַפיש אָדער נאָך פרעציזער — אויטאָ-
פּסיכאָגראַפיש. וואָרעם אַז נישט, איז זיין קריטיק נישט קיין קינסטלערישע איבער-
לעבעניש, נאָר אַ זשורנאַליסטישער באַריכט וועגן ביכער און שרייבער.
מיט איין וואָרט, דער וואָרער קריטיקער און עסייסט — חד הוא. און וואָס
עס איז אַזוינס אַן עסייסט האָבן איך אין איינעם פון מיינע פריסטע ביכער גע-
פרוווט פאַרטייטשן פאַר מיר און פאַר די לייצענער און איך גיי אויך היינט נישט
אַפּ פון מיינ פירוש פון צוריק מיט אַ פערטל יאַרהונדערט.

דער עסייסט — האָבן איך געשריבן — האָט נישט קיין באַציונג צו זאַכן. ער
האַט נאָר אַ באַציונג צו זיך, אויך אין שייכות מיט אידעען און זאַכן.
דער עסייסט איז דער צום מיינסט אינדיווידואַליסטישער טשודאַק אין דער
פּראָזע. ער מיינט אויס די ברייטע אַריינפאַר-טויערן פון דער מענטשלעכער גע-
דאַנקען-וועלט מיט די דאָרט צעהאַנגענע עלעקטרישע לעמפלעך. דער עסייסט איז
פאַרבליבן אַ פאַרציטישער פּוסגייער (ער גייט, אַזוי צו זאָגן, אויפן אייגענעם קאַפּ
צו פּוס) מיט אַ מאַדנער געווינהייט אַריינצודרינגען אין געדאַנק, געפיל און זאך
פון הינטן אַרומעט — דורכן אַלקער פון דער אייגענער נשמה.
אין דעם פרט איז דער עסייסט גענטער צום פאַעט ווי צום פּראָזע-שרייבער.

אָבער צום נאָענטסטן איז דער עסייִסט צום רייזע־באַשרייבער. באַגלייך מיט אים איז דער עסייִסט אַן אומרויקער אַרומוואַנדערער. צום אונטערשיד פונעם רייזע־באַשרייבער, וואָס וואַנדערט איבער געאָגראַפישע שטחים, וואַגלט ער אַרום בלויז אויף די אייגענע זעלישע לאַנדשאַפטן.

אפשר איז דאָס אויך עסייִסטיש, וואָס איך האַלט זייער פון אַ געבוירנטאָג־יום־טוב. געבוירן ווערן — פלעג מיר זאָגן מיין פעטער, דער זבאַראַזשער דיין ר' חיים דרעשער — איז בבחינת מתן־תורה. אַ סימן האַסטו — האַט ער צו מיר געטע־נהט — אַז פיקוח נפש איז דוחה אַזאַ גרויס שטיק תורה ווי דאָס אָפּהיטן שבת, וואָס איז אַנגעזאָגט אין די עשרת הדברות.

געבוירן ווערן איז מתן־תורה און דאָס לעבן איז קריאת התורה פון וואָך צו וואָך, פון חודש צו חודש און פון יאָר צו יאָר.

גו, האַלט איך איצט טיף אַריין אין ספר דברים, וואָס איז דאָס רייפסטע, ווייל דאָס סך־הכלדיקסטע בוך פון דער תורה. עס הייבט זיך אָן מיט „אלה הדברים“ (דאָס זענען די רייד) און עס ענדיקט זיך מיט „וזאת הברכה“ (און דאָס איז די ברכה). איך ווייס נישט, פאַרשטייט זיך, ביי וועלכער פון די לעצטע סדרות פון דעם ספר איך האַלט, צי ביי „כי תצא“ (אַז דו וועסט אַרויסגיין), אָדער „כי תבא“ (אַז דו וועסט אַנקומען), אָדער גאַר ביי „אתם נצבים“ (איר שטייט היינט), אָדער „וילך“ (און ער איז געגאַנגען).

אַלע די דאָזיקע שפעטע סדרות פון ספר דברים האָבן אַזעלכע סימבאָליש צו־געפאַסטע געמען פאַר דעם מענטשנס עלטער.

איך ווייס טאַקע נישט ביי וועלכער סדרה איך האַלט. אָבער מיר איז קלאָר, אַז ווי קריאת התורה, אַזוי איז אויך דאָס לעבן אַן אייביקער קרייז פון אָנהייבן און סופן, פון סופן און אָנהייבן. דאָס לעבן איז קיילעכיק און עס טרעפן זיך אין איין פונקט, מיט פאַרקערטע ווהינען, דער שפיץ באַרג און דער אונטערן שפיגל פונעם ים, דער ליכטיקער אָנהייב פון קינד און די ליכטיקע עלטער פונעם זקן. דאָס גליק איז, וואָס איבער אַלעמען שפרייט זיך ליכט זינט גאָט האַט אַ זאָג געטאָן יהי אור און עס האָבן זיך אויסגעקלאָרט די תוה־וּבוהוס, די קאָסמישע, די ביאָלאָגישע און צו מאַל, מיט בן־אדם הילף, אויך די גייסטיקע כאַאָסן.

און דאָס איז אַ גרויסע טרייסט.

1

יעקב גלאַטשטיין

א

חורבן-לידער

דער „וועלטפאַרבאַנד פון די בערגען-בעלזנער“ האָט געגרינדעט אַן אייגענעם פאַרלאַג פאַר יזכור-ליטעראַטור. ווי איינס פון זיינע ערשטע ביכער האָט דער פאַר-לאַג אַרויסגעגעבן יעקב גלאַטשטיינס חורבן-לידער, אויפגעזאַמלט פונעם דיכטערס זעקס לידערביכער.

יעקב גלאַטשטיינס חורבן-לידער זענען וויל באַקאַנט דעם לייענער פון יידישער פּאָעזיע. זיי ווערן אָפט ציטירט און רעציטירט, אַ טייל פון די ציטירטע שורות זענען ממש שלאָגווערטער פונעם היסטאָריש-יידישן געמיט. זיי שלאָגן אַרויס פון די דורותדיקע צער-קוואַלן פונעם כלל ישראל און שלאָגן זיך אַריין אין דעם גע-מיט פונעם יידישן יחיד אין אונדזער דור.

ווי פּסוקים פון הלל דאַוונט-מיט דער לייענער און דער צוהערער מיטן דיכטער —

די תורה האָבן מיר מקבל געווען ביים סיני
און אין לובלין האָבן מיר זי אָפּגעגעבן.
נישט די מתים לויבן גאָט,
די תורה איז געגעבן געוואָרן צום לעבן.

אָדער :

אַן יידן וועט נישט זיין קיין יידישער גאָט.
גייען מיר, חלילה, אַוועק פון דער וועלט,
פאַרלעשט זיך דאָס ליכט פון דיין אָרעם געצעלט.

נאָך די פּסוקים ציטערט נאָך אין לייענערס האַרץ אַ „הללויה“ אַ טרויעריקער, אַ צעווייטיקטער, אַבער אויך אַ טראַציקער, צו לעבן און צו איבערלעבן.
אַט דער פּסיכישער ריטעם פון טרויעריקער רעזיגנאַציע, פון פיינפולער טענה, פון צער-פריידיקער דערמאָנונג און פון טראַציקן אַרויסרוף באַגלייט מוזיקאַליש אונדזער קלאַג-פּאָעזיע פון „איכה“, ביז צו די קינות און סליחות אין די צייטן פון

די קרייצצוגן, פון די ת"ח ות"ט-יאָרן און ביז יעקב גלאַטשטיינס לידער וועגן דריטן חורבן. יעקב גלאַטשטיין, איינער פון די גרעסטע דיכטער-פּערזענלעכקייטן אין אונדזערע ביידע ליטעראַטורן, האָט ממשיך געווען און האָט אויף זיין ווונדער-לעך-מאָדערנעם לשון יידיש באַנייט דעם אוראַלטן געזיפֿן און די אוראַלטע דיאַ-לעקטן פון דעם דורותדיקן יידישן קלאַגליד.

אַנהייבן הייבט זיך אָן די זאַמלונג פון גלאַטשטיינס חורבן-לידער מיטן אַרויס-רופּערישן ליד, „אַ גוטע נאַכט, ברייטע, גרויסע, שטינקענדיקע וועלט“, לאַזט וויסן, אַז „אויף מיין אייגענעם געבאַט גיי איך צוריק אין געטאָ“ און שלידערט דער וועלט אין פנים אַרײַן „חרם אויף די יינע טריפהנע קולטורן“.

דאָס דאָזיקע ליד, וואָס דער דיכטער האָט אָפּגעדרוקט אין אַפּריל 1938, אַנ-דערהאַלבן יאָר פאַרן אויסבראַך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, וואָס איז געווען אויך דער אַנהייב פון היטלערס פאַרניכטונגס-קריג קעגן מזרח-אײראָפּעישן ייִדן-טום, האָט בשעתן אַרויסגערופּן אַ שאַרפּן ליטעראַריש-געזעלשאַפּטלעכן וויכוח.

ווי חיים נחמן ביאַליקס „צער און צאַרן“-רייד וועגן יידן נאָכן קעשענעווער פאַגראַם, אַזוי האָבן מיט אַ דור שפּעטער, ערב היטלערס גענעראַל-פאַגראַם אויפן אײראָפּעישן ייִדנטום, יעקב גלאַטשטיינס ווערטער זיך אַנגעשטויסן אויף ווידער-שפּרוך בײַ אַ טייל פון דער ייִדישער אינטעליגענץ. ביאַליקס תּוּכחה-רייד צו די פּאָ-גראַמירטע יידן האָבן פאַר אַ טייל פון זײַנע מיטצײַטלעך געהאַט דעם ריח פון אומ-רעכט און פאַרשפּעטיקט און גלאַטשטיינס חרם-ווערטער צו דער וועלט האָבן בײַ נישט ווייניקער יחידים פון זײַן דור געהאַט דעם קלאַנג פון פאַרפּריט און עקס-טרעמיסטיש.

הײַנט, אין דער פּערספּעקטיוו פון איבער זעכציק יאָר נאָך „משא נעמיראַוו“ און פון דרייסיק נאָך „אַ גוטע נאַכט, וועלט“ זענען לײַט דער שטימונג פון אונדזער נאָכמאַיִדאַנעק-דור די שטראַפּרייד פון ביאַליקס פּאַעמע, בלי ספק, געוואָרן נאָך אומגערעכטער, בעת גלאַטשטיינס חרם-ליד צו דער וועלטס טרפהנע קולטורן און זײַן —

כװאַלגער זיך אין דיין מיסט,

לױב, לױב, לױב

צעהויקערט ייִדיש לעבן.

זענען געוואָרן נאָך באַרעכטיקטער ווי דעמאַלט און נאָך נעענטער צום ייִדישן האַרץ. אמת איז, אַז אויך דער צוריקגאַנג צום געטאָ, צו די אייגענע ד אמות פון טעריטאָריעלער און גײסטיקער אָפּזונדערונג האָט נישט געהאַלפּן. דער צורר פון אונדזער דור האָט אויך די ד אמות נישט פאַרגונען. ער האָט אונדזערע ברידער און שוועסטער געטריבן קיין טרעבלינקע און אוישוויץ און זײ דאַרט פאַרגאַזט און אַוועקגעלאַזט מיטן רויך, אַבער לײענענדיק גלאַטשטיינס פּאַעמע בלייבן מיר שטיין

שרייבער פון מיין דור

אין פֿאַרכטיקייט פֿאַר דער אַנטפלעקערֿישער און קלאַרער וויזיע פֿון דעם דיכטער וועגן דעם אומגליק וואָס רוקט זיך אָן אויף אונדז מצד דעם „חזירישן דאָטש“, פיינטלעכן ליאָך, עמלק גנב און אויך מצד דער שלאַברער דעמאָקראַטיע מיט „דיינע קאַלטע סימפּאַטיע־קאָמפרעסן“. און נאָך מער דערהייבט אונדז זיין מוטיקער בטחון — אז

ס'זועלן נאָך רוישן גרינע בלעטער
אויף אונדזער בוים דעם פֿאַרקוואַרטן.

דאָס איז אַ בטחונדיקער אַנזאַג, וואָס קלינגט אָפּ צו די רייד פֿון נביא ירמיה אין 33סטן קאַפיטל פֿון זיין ספר, און גלאַטשטיין שטרייכט אונטער דעם בטחון מיט דער טיף עמאַציאָנעלער זיכערקייט, וואָס ליגט אין דער שורה מיט וועלכער ער פֿאַרענדיקט זיין ליד —

ס'זוינט אין מיר די פֿרייד פֿון קומען.

עס פֿאַרט זיך אין דעם פֿערז דאָס געוויין פֿון אומקום מיט דער פֿרייד פֿון אויפֿ־קום, ווי דאָס איז צען יאָר שפּעטער מקוים געוואָרן.
מען לייענט די חורבן־לידער, ווי דער דיכטער האָט זיי אויפגעזאַמלט און אויסגעשטעלט אין זיין בוך און עס איז גלייך, ס'זאָל שטיין עפעס אַ פֿאַרהוילענער זייגער און פֿאַרצייכענען אויפֿן ציפּערבלאַט די שעהען, וואָס רוקן זיך מיט זייערע איבערלעבענישן אַלץ ווייטער פֿונעם פֿאַרנאַכטיקן „אַ גוטע נאַכט, וועלט“, ביז טיף אַריין אין דעם נאַכטיקן חושך, אין וועלכן די וועלט האָט איינגעהילט דאָס ייִדישע לעבן.

דריי חדשים נאָכן אַרויסרופּערישן חרם־ליד צו דער „וועלט און אירע טריפה־נע קולטורן“ איז גובר די תּפילהדיקע הכּנעה צו גאָט, דעם באַשעפּער פֿון אַלע וועלטן. דער דיכטער האָט אַ זעונג פֿון קראַנקע אַנטלויפּנדיקע יידן ערגעץ אין דער „פינצטערער טויטיקייט פֿון דאָרף“ און אין יעדן ייד —

...שוידערט אויף מיט שרעק אַ געבעט —
אַז ס'זועט קומען דער טויט
זאָל איך נאָר נישט בלייבן דער לעבעדיקער איינער.
פֿאַרזע מיך נישט מיט מיינע דינע ביינער.

עס איז די דורותדיקע תּפילה פֿונעם ייִדישן יחיד נישט צו ווערן אויסגעשלאָסן נישט פֿון קהלס לעבן און נישט פֿון קהלס טויט. בציבור — איז דער היסטאָרישער טרייסט פֿאַר ייִדישע צרות.

און נאָך די חרם־רייד קעגן דער טריפהגער וועלט און נאָך דער תּפילה פֿאַר בציבור, וואָס מאַכט לייכטער אַלע גזירות פֿון טויט, קומט די אויפֿטרייסלענדיקע

שלמה ביקל

טענה צו גאט (אויפטרייסלענדיק און שיין, ד.ה., טראגיש ווי דער באשאף אליין) אין דער פאעמע „לתרצ"ט“.

ס'איז דאס יאר 1939 און דער חורבן איז אין פולן גאנג. שטעלט זיך דער דיכטער פארן עמוד פון דער כנסת ישראל און מאכט דעם חשבון מיטן אלוה ישראל וועגן דעם „פלוך (וואָס) האָט געטראָפֿן ווי אַ דונער יעקבס געצעלט“. דעם דיכטערס טענה ווערט אויסגעלייגט אין ווערטער, וואָס זענען ראוי אויסגעקלאַגט און אַרויסגעדאַוונט צו ווערן פון אַ מחזור.

אַט ווי אַזוי דער דיכטער איז מזכיר פאַר גאַט, מיט קלוגן, איראַנישן צער, די משומדים, וואָס דער צורר האָט צוריקגעטריבן אין ייִדישן געטאַ:

זע ווי אַ סך מיר זענען, אונדזערע אָפּטריניקע זענען מיט אונדז,
דער פיינט האָט זיי אָנגעיאָגט אין מיטן אָנטלויפֿן.
פאַרנעם זייער שווייגן. ס'איז אויך אונדז שוין דאָס וויינען ווידער-
וויליק.

אַזאַ קינה־זאַץ ווי „ספּאַרן נאַשפּיץ אונדזערע פאַרלענדער“ איז אפשר געמאַלט אויך ביי אַן אַנדערן מקוּנן, אָבער, אַז „זיי האָבן אונדזער גאַנצן גלות אונטערגעצונדן פון אַלע זייטן“ איז אַן אַריגינעל גלאַטשטיין־בילד, באַגלייך מיט אַזעלכע אַנדערע בילדער ווי —

ס'איז די וועלט איצט רשע אָדער קרבן
און אינצווישן אַ האַז וואָס האַרנט צום מינדסטן שאַרכן
און באַוויינט דעם אמת וואָס איז געשטאַרבן.

אָדער:

אונדזער דלות האָט אַ גילדענע ראָם,
פאַרגינען זיי אונדז נישט דאָס לעבן,
אָבער אפילו אונדזער יידענע מיט באַב
איז זיי גרויס אין די אויגן.

עס איז פאַראַן אין די ציטירטע באַריכטפערון צום רבש"ע נישט בלויז אַרייַ גינעלקייט פון געדאַנקלעכער פאַרמולע און פון בילד, נאָר אויך אַ שטראָם פון פאַרשטיקטע טרערן און פון האַרצרייסנדיקן תפילה־ריטעם, און ביידע עלעמענטן אין איינעם מאַכן אויס די פאַעטישע גרויסקייט פון די שורות און פונעם גאַנצן ליד. און דאָ מוז דערמאָנט ווערן אויך דאָס וויגליד צו אַ געטאַקינד, ווייל אין אים ווערט אַרויסגעבראַכט דעם דיכטערס טאַפּלטע צערטלעכקייט — צערטלעכקייט צום געטאַקינד און צערטלעכקייט צו מאַמע־לשון. דער דיכטער טוליעט צו זיך ביידע אין איינעם מיט ציטערדיקער געטריישאַפט:

שרייבער פון מיין דור

לאַכעלע, מיין קינד,
זינגעניג, מיין טרויער,
שוויגעניג, מיין קינד,
שלאָפעלע, מיין קדישל

און פאַר ביידע, פאַר דעם יידישן געטאַקינד און פאַר זיין טייערער מאַמע יידיש
שפינט דער דיכטער אַ ווונדער־מעשהלע —

סיגייען אויף זיבן זונען
אויף אַן אַלטן מויער.
אויף דיין ליידיקן טעלער
טאַנצט אַ גילדן פּיטל

זיין אַריינפיר־וואָרט צו דער זאַמלונג חורבן־לידער פאַרענדיקט דער דיכטער
גלאַטשטיין מיט די ווערטער „כ'טו דערמאַנען, אַז יידן טאַרן קיין מאַל נישט פאַר־
געסן — אַשר עשתה לך גרמניה". און דער דאָזיקער: „געדענק!", וואָס גערמאַניע
האַט צו דיר געטאַן, איז אַ וויכטיקער פּסיכישער עלעמענט אין דעם פּאָעטיס גע־
זאַנגען וועגן אונדזער דריטן חורבן —

ווי טאָר מען און ווי קאָן מען גאָר ביזן זיבן און זיבעציקסטן דור
פאַרגעבן
עמעצן וואָס לעשט אויס אַ לעבן?
טישטאַרבט דער רוצח,
זאָט מיט יאָרן
און ווערט אַפּגעמעקט פון זכרון.
צוזאַמען מיט זיין קרבן,
וואָס איז מיט גוואַלט
אויסגעפּליקט געוואָרן
און האָט אַפּילו נישט דערלעבט
צו זיין געשטאַרבן.

נישטאַ אין גלאַטשטיינס חורבן־לידער קיין פאַרגעבונג פאַר די מאַסן־מערדער,
אַבער. די וואָס האָבן „אפּילו נישט דערלעבט צו זיין געשטאַרבן" פּרוּווט דער
פּאָעט אויפהאַלטן ביים לעבן מיט צעריקער און מיט צעריק־פּריידיקער דערמאַ־
נונג.

ער דערמאַנט דעם זיידע ענועל, דעם „ערשטן נאַמען פון מיין שטאַם, היילי־
קער סוד פון די זעקס און דרייסיק זיילן", דעם ברודער בנימין, וואָס „גאַט, שענק
מיר נאָך נישט־אויסגעוויינטע ווערטער און איך וועל מיט זיי פאַרוויינען די ינע

שלמה ביקל

פאָררויכטע וועלטן" און ער באַזינגט מיט זונישער דאַנקשאַפט זיין טאַטן יצחק, וואָס האָט אים, אונזער דיכטער, פון קינדווייז „געכאַוועט אויף מענדעלען און פרוגן", האָט אים סטימולירט צו שרייבן און זיך געקוויקט מיט דער הנאה וואָס „ס'וואַקסט אַ שרייבער ביי יידן".

די געשטאַלט פון דיכטערס פאַטער ווערט אויך באַזונגען אין דער פאַעמע „כ'טו דערמאַנען", מיט וועלכער עס פאַרענדיקט זיך די זאַמלונג פון די חורבן-לידער. די דערמאַנונג וועגן משפּחה באַצייכנט דער פאַעט ווי די דערמאַנונג וועגן די „באַזונדערע קלענערע חורבנות". זיינע שטילע משפּחה-אומגליקן, וואָס זענען „אַרומגעוואַלקנט מיט אייגענע יאַרן", זענען ביים דיכטער גלאַטשטיין בבחינות מיצ' קעוויטשעס גוסטאַווס, דער סימבאָל פון פּערזענלעכע ליידן. דער הויפּטהעלד אין גלאַטשטיינס חורבן-לידער און פאַעמעס איז קאַנראַדוס, מיצקעוויטשעס קאַנראַדוס, וואָס איז דער סימבאָל פון צרות הכלל, דער אויף יידיש איבערגעזעצטער סימבאָל פון די חרובע יידישע שטעט און פון „לובלין מיין הייליקע שטאָט".

מיט איין פאַראַגראַף פון יעקב גלאַטשטיינס אָדע צו לובלין וויל איך פאַרענ-דיקן מיינע באַמערקונגען וועגן זיין זאַמלונג חורבן-לידער. קיין בעסערער סיום, ווי שורות פון זיין אייגן געזאַנג צו דער היימשטאַט, אַ געזאַנג פון דערהויבנדיקן, איידעלן פאַטאַס און פון גליענדיקער אהבת ישראל איז גאָר נישט געמאַלט. —

„הייליקע שטאָט מיינע, דאָס האַסטו אויסגעבעטן די זכיה פאַר זיך, אַז ווען מען וועט ברענען און בראַטן אַנדערהאַלבן מיליאָן יידן, זאָל מען עס טאָן אין שאַטן פון דיינע קנאַפע טויזנט יאָר יידישקייט. דעם-אַ הייליקן בית-עולם האַסטו געוואַלט פאַר זיך, כדי פון אַלע די-נע הייליקע גוטע ערטער זאָל ווערן איין הייליק גוט-אַרט פאַר איין גרויסן צדיק — דאָס יידישע פאַלק. כ'צי אַרונטער די שיך פון מיינע פיס, ווען כ'קום צו צום מאַיאַנעק-וועלדל. די ערד איז קודש-קדשים, ווייל ס'יידישע פאַלק רוט דאָרט אין שאַטן פון הונדערטער פרומע דורות".

ב

לידער אויף העברעיִש

איבערזעצן פון יידיש אויף העברעיִש איז גרינג און אין דער זעלבער צייט איז נישטאַ קיין שווערערעס דערפון. עס איז גרינג, ווייל יידיש און העברעיִש זענען שעפּערישע מאַניפעסטאַציעס

שרייבער פון מיין דור

פון איין און דעם זעלבן פאָלקסגעמיט. און די מאָדערנע העברעיִשע ליטעראַטור, באַגלייך מיט דער ייִדישער, וואַקסן אַפילו אַרויס פון דעם זעלבן פאָלקסגעמיט אין איין און דער זעלבער צייט.

און עס איז נישטאָ קיין שווערערעס דערפון, ווייל דער איבערזעצער מוז גובר זיין א מורא, די מאָדנע מורא פאַר אידענטיפיקאַציע צווישן די צוויי לשונות. עס איז אַ מאָדנע מורא, וואָס זאָגט אונטער דעם איבערזעצער, צו זוכן פאַרשידנקייט אָנשטאָט אידענטיפיקאַציע, וואָרעם אויב דעס זעלבע, וואָס איז דער אויפטו פונעם תרגום און פונעם בעל־התרגום ?

קוראָזש — קוראָזש פון אידענטיפיקאַציע פון אונדזערע ביידע לשונות האָט פאַרמאָגט די רבנישע ליטעראַטור. די רבנים האָבן אין זייערע שריפטן נישט גע-ווסט פון אַ פאַרשידנקייט צווישן לשון־קודש און ייִדיש. זייער ייִדיש איז געווען אַ לשון־קודשדיקער, אָבער יעדעס ייִדישע וואָרט זייערס איז געווען פונקט אַזוי לשון־קודשיק ווי העברעיִש. אוודאי זענען געווען אַ היפש ביסל רבנישע שרייבערס, וואָס זענען געווען קנאַפע ווירטואַזן פון שפראַך. אָבער די נישט־ווירטואַזישקייט זייערע האָט זיך אויסגעווירקט מער דעמאָלט, ווען זיי זענען געווען אָפגעהיט מיטן שרייבן יעדעס פון אונדזערע לשונות באַזונדער, און אַ סך ווייניקער, ווען זיי האָבן באַהעפט ייִדישע ווערטער מיט העברעיִש, ווייל די ווערטער האָבן אינהאַלטלעך צו-געגעבן צו לשון־קודש און האָבן זיך מוזיקאַליש אַהין אַריינגעפאַסט.

אַט דעם גרויסן מוט פון אונדזערע רבנישע שרייבער האָט אַרויסגעוויזן דער ייִדיש־העברעיִשער דיכטער שלמה שנהוד ביים איבערזעצן יעקב גלאַטשטיינס לידער אויף העברעיִש.

פון יעקב גלאַטשטיינס זעלבסט־אַנטאָלאָגיע, וואָס איז דערשינען צום יום־טוב פן זיינע זעכציק יאָר אונטערן נאָמען „פון מיין גאַנצער מי“ און פון זיין נייע־סטער לידער־זאַמלונג „די פרייד פון ייִדישן וואָרט“ (י. לאַנדאַנס פאַרלאַג „דער קוואַל“, 1961) האָט שלמה שנהוד אָפגעקליבן און איבערגעזעצט פינף און זיבעציק לידער, וואָס זענען איצט אַרויס אין דער זאַמלונג „מכל עמלי“ אין פאַרלאַג „מוסד ביאַליק“ (ירושלים, 1964).

שלמה שנהוד איז צוגעגאַנגען צום תרגום שירי גלאַטשטיין מיט זיין ווונדערלע־כער מייסטערשאַפט פון אונדזערע ביידע לשונות; מיט זיין פולער ליבשאַפט צו גלאַטשטיינס לידער און מיט טיפן אַריינלעבן אין זייער געמיט און — אָן מורא פאַר אידענטיפיקאַציע, דאָרט וווּ זי איז לעקסיש נויטווענדיק און מוזיקאַליש אַ געבאַט. זאָגט „דער בראַצלאָווער צו זיין סופר“ —

„געוואָלד, נתן, וואָס איז דאָ שייך צו טראַכטן,
לאַמיר גיין באַזאַמען אין רעגנס און אין שנייען,
אין זונען און אין קעלטן.

שלמה ביקל

און לאַמיר זינגען —

בראשית האָט באַשאַפֿן די וועלט“.

אין שלמה שנהודס איבערזעצונג גייען די שורות אזוי :

„גוואַלד נתן, מה שייך כאן חשיבה

נלכה נא יחדיו בגשמים ובשלגים,

בשמשות ובקרות.

ונשירה נא —

בראשית ברא עולמות“.

ס'איז אין די פינף שורות פון שנהודס תרגום איבערגעגעבן געוואָרן מיט אַ מחיהדיקער פינקטלעכקייט דער ריטעם און די אַטמאָספּער פון ר' נחמנס שמועס מיט זיין סופר ר' נתן — אַ שמועס וואָס איז אין גלאַטשטיינס יידישן אַריגינאַל אַ ווונדערלעכער מיזוג פון פאַרצווייפלטן אויסגעשריי מיט סאַמעטענע „שטילערהייטן“ פון הכנעה און דבקות.

אַבער מיר געפעלט באַזונדער, ווי אזוי שנהוד האָט איבערגעזעצט דאָס וואָרט „געוואַלד“. ער האָט עס נישט איבערגעזעצט, נאָר עס געלאָזט אזוי ווי ס'שטייט און גייט אין יידיש-אַריגינאַל, און מיט רעכט אזוי. וואָרעם דער יידישער „געוואַלד“ איז פונקט אזוי העברעיִש ווי יידיש. עס איז אַ וואָרט פון הונדערטער יאָר לאַנגן יידישן לעבנס-שטייגער, אין וועלכן עס קומט צום אויסדרוק אַ פולע מאָס פון יידיש-כללישן און אויך יידיש-יחידישן גורל. עס איז אין דעם וואָרט פאַראַן פאַר אַ צווייפּלונג און האַפענונג. קריטיק צו זיך אַליין און אַנקלאַג צום אַרום. עס איז פאַראַן אין אים גלויבן און קאַמפּרייטיקייט. איז וואָס פאַר אַ צוגעטראַכט אַדער פון ערגעץ אַרויסגעזוכט העברעיִש וואָרט קאָן פאַרבייטן „געוואַלד“ מיט דער גאַמע פון געפילן און איבערטראַכטענישן, וואָס זענען אין אים אַריינגעוואַקסן אין משך פון אזוי פיל דורות?

„געוואַלד“ איז אויך אויף העברעיִש „געוואַלד“ און „לב“ איז אויך אויף יידיש „לב“ און קאָן נישט תמיד פאַרבייטן ווערן מיט האַרץ. טאַקע אין דעם זעלבן צי-טירטן שמועס לאָזט יעקב גלאַטשטיין זאָגן ר' נחמנען צו זיין סופר ר' נתן —

„דערימאָד, זאָג איך דיר, נתן,

טראַכטן איז ווי נאָטן צו געזאַנגען,

און די געזאַנגען וווינען אין לב“.

די דיכטערישע אינטוּזיע האָט גלאַטשטיינען אונטערגעזאָגט, אַז די געזאַנגען קאָנען אין ר' נחמנס לשון נישט וווינען אין האַרץ, נאָר אפילו אויף יידיש איז לב, וואָרעם „לב“ איז אַרומגעוואַקסן מיט דורותדיקע אַסאַציאַציעס פון מחשבה און

שרייבער פון מײן דור

שירה, און האַרץ איז אין דעם קאָטעקסט אָן אַן ערך מינער, אָן אַן ערך אַ קלענערע
כלי, ווי לב. שפּעטער מיט איין פּערז נוצט ר' נחמן דאָס וואָרט האַרץ, ווען ער טענהט
צו ר' נתנען —

„זע, אַז ס'האַרץ זאָל טראַכטן לויטער
וועט ממילא דער קאַפּ אויפהערן צו טשאַדן“

און דאָס „האַרץ“ איז דאָ באַשיימפּערלעך אַ קלענערער, אַ פּרימיטיווערער
אינסטרומענט ווי „לב“, אין וועלכן עס וווינען די געזאַנגען פון דורות.
אַ דאַנק דער אַנמוראדיקייט פון שלמה שנהודן פאַר דער אידענטיפיקאַציע פון
אונדזערע ביידע לשונות און אַ דאַנק זיין דינעם חוש השמיעה פאַר דער בשותפותער
יידישער אייגנאַרטיקייט פון העברעיִש און יידיש (די אַנמוראדיקייט פאַר אידענטי-
פיקאַציע איז גלייכצייטיק די מוטער און דאָס קינד פון דעם דינעם שפּראַכלעכן
חוש השמיעה) האָט דער דיכטער־איבערזעצער געקאַנט נעמען ערנסט די איראַני-
שע רייד פונעם זשוואַון פּאַסטעכל אין גלאַטשטיינס ליד „זיצט אַן אַלטער פּאַסטעך“ —

„און דו, פּאָלג מיך לעמאַנאַשעס,
מעגסט אויך שוין האָבן
זרגונות אין ויאמר“.

שנהוד זעצט איבער די שורות מיט —

„ואתה שמע בקולי, למענשם,
כבר זמן לך הזרגונים לשמוע גם כן
כשמוע את הויאמר“.

ער לייגט אויס דעם „למנשם“ און פריער מיט עטלעכע שורות אויך דעם „אמיר-
צהשם“ אויף „זרגונות“ ווייל דער אויסלייג און דער אַרויסרייד על-פי לשון־קודש-
דיקן דקדוק וואָלט געווען אַ פּגם אין דער מוזיקאַלישער האַרמאָניע פון די פּערזן
אין אַריגינאַל און אין דער איבערזעצונג.
און ווען דער אַלטער פּאַסטעך פּרעגט ביים אַנהייב פונעם ליד —

„מײן ליבער, ווילער יודע,
וואָס האַקסטו אַזוי די סעודה?“

זעצט דאָס שנהוד איבער, און גוט, און אין קאַרב אַריין פון איין און דעם זעלבן
פּאַלקסגעמיט פון לשון־קודש און יידיש מיט —

„חבײבי יקירי, אמור נא לי, יודה,
מה זה תרביץ פה כל את הסעודה?“

שלמה ביקל

(אונטער דעם דלת פון „הסעודה“ נישט אַ קמץ על־פי דקדוק, נאָר אַ סגול על־פי „זרגובית“).

עס טרעפט, פאַרשטייט זיך, אַז אויך שנהוד דערשרעקט זיך פאַר אידענטי־פיקאַציע און אַז ס'קומט צו איבערזעצן אין דעם זעלבן ליד די שורות —

„בין איך אויף געהאַקטע צרות,
ווייל כ'בין אַ יידעלע קאַטאַרע“

(אַ זייער געראַטענער גראַם צו יצר הרע מיט אַ פּערז פּריער), איז שנהודס תרגום אַזאַ בלאַסער, ווי —

„שרוי אני בצרות צרורות,
כי יהודי אני להוט מאד“.

„אַ ייד קאַטאַרע“ איז טאַקע נישט אַזוי איינגעטונקען אין אַזאַ רייכער היסטאָריש־מוזיקאַלישער גאַמע פון געפילן ווי דאָס וואָרט „געוואָלד“, אָבער דער „קאַטאַרע־ייד“ פאַרמאַגט אַ היפש ביסל פּנימער פון אַן עטלעכע דורות אַלטער תּחום־המושב־געשטאַלט און קיין איינס פון די פּנימער ווערט נישט קלאָר און בולט, ווען מען באַצייכנט דעם ייד מיט „יהודי להוט מאד“. ס'זעט נישט העלפן: דער „ייד קאַטאַרע“, וואָס האָט אַריינשפּאַצירט אין דער יידיש־ליטעראַטור, לכל הפחות, פון שלום־עליכמען ביז גלאַטשטיינען, וועט אויך אין העברעיִשן תרגום מוזן בלייבן אַ „יהודי קאַטאַרע“, סיידין מען וויל אים בכיוון פאַרמאַסקירן מיט אַזאַ איבערזעצונג ווי „יהודי להוט מאד“, כדי מען זאָל נישט זען קיין איינס פון זיינע פּנימער און מען זאָל נישט וויסן, ווער אַזוינס ער איז געווען און איז נאָך. איך זאָג איז נאָך, וואָרעם דער „ייד קאַטאַרע“ האָט אויך זיין שארית־הפליטה און האָט אויך עולה געווען קיין ישראל.

אין פולן שוונג פון שעפּערישער דרייסטקייט איז שלמה שנהוד ביים איבער־זעצן גלאַטשטיינס ליד „רעד צו מיר יידיש“.

די ערשטע סטראַפּע —

„רעד צו מיר יידיש, מיין יידיש לאַנד,
און איך וועל צו דיר רעדן עברית ממילא,
אברהם מיט שרהן קומען מיר אַנטקעגן
פון דער מערת המכפלה“.

ווערט פולשטענדיק איבערגעזעצט אין עברית, אָבער אַז ס'קומט צו דער צווייטער סטראַפּע —

„גאַט־העלף, זיידע־באַבעשי,
אברהם גייט שווייגנדיק די גאַס אַריבער,“

שרייבער פון מיין דור

נעם זיך נישט צום האַרצן, יאַנקעלע,
זאַגט שרה, ער איז מבין כל דיבור.

גייט דער תרגום שנהוד אַזוי —

„גאַט־העלף, זיידע-באַבעשי,
אברהם חוצה הרחוב מהורהר בשתיקה לי,
נעם זיך נישט צום האַרצן, יאַנקעלע,
ער איז מבין כל דיבר, אומרת שרה לי.”

(ביי כל דיבר איז די בית מיט אַ סגול, און נישט מיט אַ וואָו נאָך דער בית
על־פי דקדוק, כדי דאָס וואָרט זאָל אויך אין העברעיִשן זאָן אַרויסגערעדט ווערן
ייִדיש).

די דריטע און פערטע סטראָפּע קומען אין ייִדישן אַריגינאַל און די פינפטע אין
העברעיִשן תרגום —

„אברהם סבא מעבר לרחוב
רומז במטפחת אלי בנפנוף,
הוי, דברי אלי ייִדיש, ארצי היהודית,
וממילא אדבר פה אליך עברית.”

נאָך אַט דעם ייִדיש־העברעיִשן איבערשמועס צווישן יאַנקעלען, דעם ייִדיש־
דיכטער, און אברהם און שרה, וואָס קומען אייגנס אַרויס פון דער מערת המכפלה
אים טרייסטן, קומט אויך דאָס ייִדישע לאַנד אַליין צום וואָרט דאָדורך וואָס שלמה
שנהוד איבערזעצט צום סוף די דריטע און פערטע סטראָפּע אויף העברעיִש און „מיין
ייִדיש לאַנד” ענטפערט יעקב גלאַטשטיינען, אַז —

„האמן לי, ינקלה, יבואו ימים,
ובארץ הט"ו בשבט של צמוקים ותאנים
יחדלו ייִדיש לשתוק
כל ילדי העברים.”

(דער ייִדישע אַריגינאַל : גלייב מיר, יאַנקעלע, ס'וועט קומען אַ צייט אין חמשה־עשר־
לאַנד פון ראָזשינקעס און פייגן, אַז אַלע עברית־קינדער וועלן אויפהערן ייִדיש־
שווייגן).

מיט דעם איבערזעצן צום סוף פון די פריער, אין אַריגינאַל, געלאָזענע סטראָפּ־
פעס, האָט שלמה שנהוד אַריינגעבראַכט אין דעם תרגום טעאָטראַלישן חן און האָט,
וואָלט איך געזאָגט, ממלא געווען למעשה די בקשה פון יעקב גלאַטשטיינען : רעד צו
מיר ייִדיש, מיין ייִדיש לאַנד, און איך וועל צו דיר רעדן עברית ממילא.

שלמה ביקל

אין סך־הכל פון מיינע באַמערקונגען וועגן תרגום שנהוד פון יעקב גלאַט־שטיינס לידער קאָן איך זאָגן, אַז די שכינה האָט גערוט אויפן איבערזעצער און עס איז אַרויסגעקומען איינע פון די סאַמע געראַטנסטע איבערזעצונגען, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען פון יידיש־לידער אויף העברעיִש.

נאַכגייענדיק דעם העברעיִשן תרגום האָב איך נאָך אַ מאָל געבלעטערט און טאַקע מעיין געווען אין דעם יידישן אַריגינאַל פון גלאַטשטיינס איבערגעזעצטע לי־דער און עס האָבן זיך פאַר מיר אַנטפלעקט שורות, סטראָפּן און לידער, וואָס איך האָב ביים פריערדיקן לייענען עפעס ווי נישט באַמערקט.

עס איז מיר אויפגעגאַנגען די קרובהשאַפט צווישן אַזעלכע פאַרשידענע די־טערס ווי מנחם באַריישאַ ז"ל און גלאַטשטיין, אים צו לאַנגע יאָר. ביידנס געמיט פון זייערע לידער איז אויף דער שטענדיקער זוכעניש נאָך „דיין כּוּיִת קדוּשה“ (דער נאָמען פון גלאַטשטיינס אַ ליד אין זיין ציקל „ערדענע רייד“). מנחם באַריישאַ האָט דעם דאָזיקן „כּוּיִת קדוּשה“ געזוכט אידעיִש און זיין דערגרייך איז צום בעסטן פאַרמולירט געוואָרן אין זיינע עסייען.

יעקב גלאַטשטיין האָט דעם „כּוּיִת קדוּשה“ געזוכט בלויז קינסטלעריש. און דער גרויסער דערגרייך איז, וואָס גלאַטשטיינס מאַדערן ליד מיט אַלע נייע סענסטיוו־קייטן פון אונדזער צייט האָט זיך באַוווּזן איינצוגלידערן אין דער מוזיק פון אייביקן יידישן לשון, וואָס דאָס לשון זאָל נישט זיין: יידיש, העברעיִש, אַראַביש אָדער אַן אַנדערע שפּראַך, וואָס איז געווען אינטיים פאַרבונדן מיטן יידישן געמיט. ווען גלאַטשטיין באַזינגט די פרייד פון יידישן וואָרט איז דאָס אין תּוֹך מער ווי די פרייד פון יידיש לשון. עס איז דער רוף וואָס שאַלט אַרויס פון אייביקן יידישן לשון —

„אין דיינע ווייטע באַהעלטענישן,

שטעלסטו אַן דעם וועק־זייגער

אויף שמע ישראל“.

דאָס איז אַ מוזיקאַלישער רוף, וואָס גייט אויף פונעם טראָפּ ביי קריאת התורה, פון דעם געזאַג פון תפילות און פון דעם רעטשיטאַטיוו פון פיוט, פון דער רחבות פון זמירות און פון דער דבקות פון חסידישע זמרלעך. יענער דורותדיקער מוזיקאַלישער רוף איז געוואָרן דער גרונטמאַטיוו פון יעקב גלאַטשטיינס ליד און אויך זיין גרוי־סער קינסטלערישער דערגרייך.

פּראָפּ' דב סדן האָט אַנגעשריבן אַ גרינטלעכן און אַרומנעמענדיקן קריטישן אַריינפיר צו גלאַטשטיינס לידער. דער מעטאָד פון סדנס הקדמות צו די איבער־

שרייבער פון מיינ דור

זעצונגען פון יידישע דיכטער איז זייער אַ גוטער און עפעקטיווער. ער פרעזענטירט דעם דיכטער פאַרן העברעישן לייענער־פּובליקום, אַזוי צו זאָגן, מיט זיין פּולן קריטישן באַגאַזש. ער דערציילט דעם לייענער, וואָס די יידישע קריטיק האָט ביז איצט געזאָגט וועגן גלאַטשטיינען. ער גיט איבער די מיינונגען מיט הסכמה צו אַ טייל פון זיי און מיט פּאַלעמיק צו אַנדערע. און ער אַליין, סדן, איז אָפט דער סאַלי־דער און חריפותדיקער „פּסוק השלישי“, וואָס אַנטשיידט צווישן און איבער די מיינונגען.

מער וועגן פּראָפּ' סדנס אַריינפיר צו שנהודס איבערזעצונג פון יעקב גלאַט־שטיינס לידער געהערט נישט אַהער, נאָר צו דער מסכתא: סדן דער קריטיקער וואָס דאַרף באַזונדער באַהאַנדלט ווערן.

איין באַמערקונג פון סדנען וועגן גלאַטשטיינען וויל איך דאָ דערמאָנען, וויל אומאַפהענגיק איינער פונעם אַנדערן האָבן סדן און איך אַרויסגעזאָגט דעם זעלביקן געדאַנק וועגן דעם פרט פון ענלעכקייט צווישן גלאַטשטיינען און שלום־עליכמען. סדן זאָגט עס איז זיין אַריינפיר־וואָרט צו שנהודס תרגום־גלאַטשטיין און איך האָב עס אַרויסגעבראַכט אין מיינער אַ געלייענטער עסיי וועגן גלאַטשטיינס „מיט מיינע פאַרטאַג־ביכער“ (אָוונט פון קולטור־קאַנגרעס, 5טן אָקטאָבער 1963) אין כמעט איינע און די זעלביקע ווערטער: ווי שלום־עליכם אין דער פּראָזע, אַזוי איז גלאַט־שטיין אין זיין דיכטונג אַן איינמאַליקע דערשיינונג. מען קאָן אים בלויז באַווונדערן, אָבער נישט נאַכמאַכן.

העברעישע אַנטאַלאָגיעס פון יידישער דיכטונג

א

על נהרות

שמשון מעלצער האָט בלויז אין דער פריער יוגנט געשריבן לידער אויף יידיש, אָבער ער פאַרדינט אין אַ פולער מאָס די באַצייכענונג העברעיש־יידישער דיכטער, ראשית, וויל זיין העברעיש איז אַ ווונדערלעכער זיווג פון עברית און יידיש, און שנית, וויל ער איז איינער פון די סאַמע שעפּערישסטע איבערזעצער פון יידיש אויף העברעיש.

נאָך ביאַליקס „שירי עם“, וואָס האָבן באַוויזן אַריינצוברענגען אין דער פייער־

לעכקיט פון העברעיש אזא פאלקסטימלעכן יידיש־טאָן, אַז מען האָט דעם איינדרוק, נישט אַנדערש נאָר, אַז אין זשיטאַמיר און אין באַרדיטשעוו איז העברעיש געווען דאָס גערעדטע פּאָלקס־לשון — נאָך ביאַליקס „שירי עם“ איז שמשון מעלצער, דער דיכטער פון אונדזער דור, אַ נאָכגייער פון ביאַליקס „שירי עם“.

אחוץ דעם וואָס זיין לשון איז אַ מזיגה פון העברעיש מיט דעם טאָן פון יידי־שער פּאָלקסטימלעכקייט, איז שמשון מעלצער, ווי געזאָגט, איינער פון די פּרוכ־פּערדיקסטע איבערזעצער פון יידיש אויף העברעיש. ווי די צוויי וויכטיקסטע תּרגומים זיינע דערמאָן איך די צען בענד שריפטן פון י. ל. פּריץ, וואָס זענען אַרויס אין פּאַרלאַנג „דביר“ און האָבן דעם דיכטער געבראַכט דעם לוינ פון דער טשער־ניכאַווסקי־פּרעמיע, און די אַנטאַלאָגיע פון יידישער דיכטונג „על נהרות“, וואָס איז אַרויס אין 1956 אין פּאַרלאַנג „מוסד ביאַליק“ אין ירושלים.

אין דער אַנטאַלאָגיע „על נהרות“ גייען אַריין די לידער פון 76 יידיש־דיכטער, אַלע אין שמשון מעלצערס איבערזעצונג. די אַנטאַלאָגיע האָט אַ קריטישן אַריינפיר פון פּראָפּ' דב סדן און ביאַגראַפישע נאָטיצן וועגן די איבערזעצטע דיכטער פון משה שטאַרקמאַן.

כדי דער לייענער זאָל פילן דעם טעם פון דער צום גרויסן טייל אויסנאַמלעכער געראַטנעקייט פון שמשון מעלצערס איבערזעצונגען, וועל איך דאָ ברענגען דריי ביישפּילן.

ביישפּיל נומער איינס איז די ערשטע סטראָפּע פון משה לייב האַלפּערינס באַרימטן ליד „די זון וועט אַרונטערגיין“. דער אַריגינאַל לייענט זיך —

„די זון וועט אַרונטערגיין אונטערן באַרג,
וועט קומען אַ שטילע די ליבע צו גיין,
וועט קומען אַ שטילע די ליבע צו גיין,
צום אומעט וואָס זיצט אויף אַ גאַלדענעם שטיין
און ווינט פאַר זיך איינעם אַליין“.

מעלצער האָט אין זיין איבערזעץ אָפּגעהיט אַלץ פון משה לייבן: די ווערטער, דעם בוי און די פולע אייגענע מוזיקאַלישקייט פון דעם ליד. דער תּרגום גייט אַזוי —

„השמש תּשקע לה מעבר להר,
תגיע בשקט, תבא אהבה,
תגיע בשקט, תבא אהבה,
תוגה תושיבנה על כס זהבה,
תבכה עמה יחד בכל לבבה“.

צווייטער ביישפּיל — י. י. שוואַרצס ליד „דאָס ווייס איך גענוי“, וואָס מאַכט אין אַכט שורות אַ האַרבן נאַציאָנאַלן חשבון מיט די דייטשע מערדער —

שרייבער פון מיין דור

„וואָס וואָלן קאַנט אַדער געטע, אין זייער גרויס חכמה, געזאָגט וועגן אַ מאַרד פון אַ פּאַלק, וואָס זיצט פּרידלעך ביי זיי אין לאַנד? וועגן די הענט פון אַ פּאַלק, זייער פּאַלק, וועלכע רויטן פון בלוט? קען זיין סיוואָלט עפעס געזאָגט זיי דער טרוימער פון „ריינער פאַרנופּט“.

קען זיין דער שאַפּער פון „פּאַוסט“ וואָלט אַראָפּ פון אַלימפּ, עפעס געזאָגט זיי אַזוינס — אַבער זיכער אין דעם בין איך ניט, וואָס אַבער מיכה, דער מאַן פון מורשת, אויף דעם וואָלט געזאָגט, צי עמוס פון תקוע, דער פּאַסטעך — דאָס ווייס איך גענוי“.

אין מעלצערס העברעיש —

„מה היו קאנט און גם גיטה אומרים בחכמתם כי רבה על רצח של עם היושב בבטחה ובשלום בארצכם? ועל ידיהם של עמם, שהדם עוד מהביל עליהן? אפשר שהיה מה אומר, זה הוגה „התבונה הטהורה“ אפשר יוצר „פּאַוסט“ מעל גב האולימפוס היה משתפל וסח לעמו מין דבר — אך בטוח אינני בזה, אך מה שמכיח ממורשת על כל זה היה מדבר, או עמוס הרועה מעיר תקוע — את זה אדעה בדיוק“.

מיר דאַכט זיך, אַז אין דעם פּאַל גיט די קורצקייט פון העברעיש נאָך עפעס צו צו דער איראַניע און ביטערקייט פונעם חשובן. ביישפּיל נומער דריי, יעקב גלאַטשטיינס „אַ יידישע קרוין“, וווּ עס איז מעל-צערן געלונגען איבערצוגעבן גלאַטשטיינס האַרציקע און קלוגע פּאַעטישע זאַגעניש וועגן זיין פּאַטער. איך ציטיר די ערשטע ניין שורות:

„ווען מיין טאַטע איז אַלט געוואָרן פּערציק יאָר האָט ער אָנגעטאַן די עלטער ווי אַ יידישע קרוין. ער האָט פּאַרנומען זיין אַרט אין דער הייליקער עדה און מיט צערטלעכער טאַטעשקייט געוואָרן מיין זיידע. איבער נאַכט בין איך זיין אייניקל געוואָרן. מיר האָבן דערפון ביידע געוונען און גאַרנישט פּאַרלאָרן. מיר האָבן ביידע געזונגען אַ ירושהדיק ליד“.

אין מעלצערס העברעישער איבערזעצונג איז געבליבן דער פולער אַראַמאַט פון דער דערציילערישקייט און פון דעם ליריזם אין גלאַטשטיינס ליד —

שלמה ביקל

„כשמלאו לאבא ארבעים שנה,
הוא שם עלי ראשו את הזקנה
ככתר יהודי.
מיד תפס את מקומו בקהל-הקודש,
ובאהבהות טובה ומרוככת
הוא נעשה לי סבא.
בין לילה נעשיתי לו כנכד.
שנינו לא הפסדנו, שנינו רק הרוחנו.
שנינו יחד שרנו שיר שבירושה לקחנו“.

שמשון מעלצער האט מיט זיין אנטאלאגיע „על נהרות“ אויפגעטאן א סך פאר דער פארשפרייטונג פונעם יידיש-דיכטערישן ווארט אין ישראל. ער האט דערביי ארויסגעוויזן אן אויסנעמלעכע ארבעט-קראפט און באגאבונג. ער איז געווען דער ראשון. זיבן יאר שפעטער, אין 1963, איז דערשינען די צווייטע אויסגעצייכנטע העברעישע אנטאלאגיע פון יידישער דיכטונג, „מבחר שירת אידיש“, פונעם דיכטער משה באסאק ז"ל, אין פארלאג פון „הקיבוץ המאוחד“.

וואס שייך זיינע אייגענע העברעישע לידער. האט שמשון מעלצער מיט צען יאר צוריק, צו זיין 50סטן געבוירן-טאג, צונויפגענומען אלע לידער פון זיינע פריערדיקע לידער-זאמלונגען און זיי ארויסגעגעבן אין איין באנד אונטערן נאמען „אור זרוע“ (דאס זענען די ערשטע צוויי ווערטער פונעם עלפטן פסוק אין 97סטן קאפיטל תהלים, „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה“, וואס אין יהואש איבער-זעצונג לייענען זיי זיך : א ליכט איז פארזיט פארן צדיק און פאר די רעכטפארטיקע הערצער א פרייד).

דער נאמען „אור זרוע“ זאגט אן דעם גרונטמאטיוו פון שמשון מעלצערס ליד. מעלצערס ליד איז די גלאַריפיקאציע פונעם צדיק און פון דעם רעכטפארטיקן. עס באגייסטערט מעלצערן די וואָר און די לעגענדע פונעם חסידישן צדיק. ער האט די חסידישע מעשות געשעפט פון זיין פאָטערס שטוב אין מזרח-גאליצישן שטעטל טלוסט (יידן האָבן עס גערופן טאָסט) און פון זיין שווער, דעם תלמיד-חכם ר' הענעך שעכטער ז"ל, וואָס איז געווען אַ מקורב ביים טשאַרטקאָווער רבין. אין דעם שטעטל טלוסט איז, לויט דער מסורה, נתגלה געוואָרן דער בעל-שם-טוב און אויפן דאָרטיקן בית-עלמין געפינט זיך דער קבר פונעם בעל-שם מוטער שרה. טאָקע וועגן בעל-שם מוטער שרה האט מעלצער אָנגעשריבן אַ באַלאַדע מיטן נאָמען „כתר“. איך דערמאָן די דאָזיקע באַלאַדע צו ערשט, ווייל דער דיכטער האָט זי איצט אַליין אונטערן אויסגעברייטערטן נאָמען „דריי קרוינען“ איבערזעצט אויף יידיש און זי וועט זיין געדרוקט אין מאַי-יוני-נומער פון חודש-זשורנאַל „די צו-קונפט“. די באַלאַדע איז געבויט אויף דער פריינטשאַפט צווישן בעל-שם מוטער

שרה און שמשון מעלצערס אן עלטער-באָבע, וואָס האָט געהייסן רחל וויינשעל און איז געווען אַ גבירנטע. זי פלעגט דאָס מכבד זיין דעם בעל-שמש מוטער מיט אַ שמעק טאַבאַק פון איר גילדענעם פושקעלע און זי האָט דאָס געראַטן דעם בעל-שמש מוטער, אַז זי זאָל איר יתום ישראליק אַריינגעבן פאַר אַ בעלפער צו אַ מלמד אין שטאַט. די שענסטע באַלאַדישע מאַמענטן אין דער דאָזיקער פּאָעמע זענען דער אופן ווי אַזוי מען האָט געפונען די קברים פון ביידע צדקניות (דעם בעל-שמש מוטער האָט קיין מצבה נישט געהאַט און אויף רחל וויינשעלס מצבה האָט די צייט אָפּגעריבן די גילדענע אותיות), און ווי אַזוי ביידע שכנות האָבן זיך געטראָפּן אין גן-עֵדן און שמעקן דאָרט אין איינעם טאַבאַק.

אַחוץ די חסידישע צדיקים איז איינער פון שמשון מעלצערס באַליבטע העלדן רש"י (אחד-העם האָט מיט רעכט געהאַלטן, אַז רש"י איז איינער פון די סאַמע נאַציאָנאַלסטע און פּאָלקסטימלעכסטע יידיש-גייסטיקע העלדן). אין זיין געזאַנג צו רש"י, וואָס שמשון מעלצער האָט אָנגעשריבן צום ניין הונדערסטן געבוירן-טאַג פונעם גרויסן פרשנדטא, אין 1940, האָט ער אַרויס-געבראַכט די פּערזענלעכע ליבע-באַציונג, וואָס חדר-יינגלעך האָבן געהאַט צו דעם לירישסטן פּאַרטייטשער פון חומש.

„אשירה לרש"י, אנכי אשירה בשנת ת"ו ת"ו קו"ף להולדתו
 בשמי ובשם חברי שנולדו בתרס"ט ובתר"ע ובתרע"א.
 אשירה לרש"י — לפי שזכרו מתעורר בלבי כילדותי.
 (כתכלת שמים בפרוס חג הפסח) כירק בחג שבועות,
 כזהב השבולת באב ואלול, כאודם שלכת בתנו.
 אשירה בשמי ובשם חברי — תלמידי ר' אהרן המלמד.
 תחילתם מסובים לשולחן האחד וסופם פזורים בעולם.".

אין פּראָזע אויף מאַמע-לשון איז דער טייטש פון די ערשטע זיבן שורות פון מעלצערס לענגערן מזמור-שיר צו רש"י: „איך וועל זינגען צו רש"י צו זיין 900סטן געבוירן-טאַג. כ'וועל זינגען אין מיין נאַמען און אין נאַמען פון מייע חב-רים, וואָס זענען געבוירן געוואָרן אין תרס"ט, תר"ע און תרע"א (1909, 1910 און 1911). כ'וועל זינגען צו רש"י, ווייל זיין אַנדענק דערוועקט זיך אין מיר ווי מיין קינדהייט, ווי די בלויקייט פון הימל אום פסח, ווי די גרינקייט אום שבועות, ווי דאָס גאַלד פון די זאַנגען אין די חדשים אב און אלול און ווי די רויטקייט פון די געפאַלענע בלעטער אין האַרבסט. כ'וועל זינגען אין מיין נאַמען און אין נאַמען פון מייע חברים — די תלמידים פון ר' אהרן מלמד, וואָס צום אָנהייב זענען מיר גע-זעסן ביי איין טיש און דערנאָך האָבן מיר זיך צעשפּרייט איבער דער וועלט.".

דער גרעסטער שבת וועגן דעם ליד איז, דאָכט זיך מיר, וואָס אַלע געבוירענע מיט יאָרן פריער און אויך יאָרן שפעטער מוזן פון גאַנצן האַרץ מיטזינגען דאָס

שלמה ביקל

געזאנג צו רש"יין און אים נאכזאגן: ווי האבן מיר דיך געליבט, אונדזער אלטן רש"י. און ווי האבן מיר דיך געצערטלט (וכמה אהבנוך, רש"י, הוקו, וכמה חבבנו אותך!). איינע פון מעלצערס ערשטע און ביי אונדזער דור ליינער פאפולערסטע באלאדן זיינע איז „בין טלוסט העיר וטלוסט הכפר“ (צווישן טלוסט דער שטאט און טלוסט דעם דארף). אין דעם ליד זענען די שורות שמעלער און מער קלינג-געוודיק ווי אין דעם שיר-מזמור צו רש"יין. שוין אין דעם קלאנג פון די שמאלע שורות גייט אויף דער ריח פון לעגענדע און פון פארליבטקייט אין לעגענדע —

„בין טלוסט העיר וטלוסט הכפר
הרחק ממתים (די ערשטע מ'ם מיט אַ חיריק און די צווייטע מיט אַ שוואַ)
לצד ההר
בבית דל נמוך וצר
הבעש"ט זצ"ל היה שם דר.
הבעש"ט זצ"ל היה — אבוי —
לובש ברוסלק, מלבוש של גוי
ישן נושן, נטול הגוי,
וטלאי על טלאי ובלוי על בלוי.“

אויף מאמע-לשון הייסט עס: צווישן טלוסט דער שטאט און טלוסט דעם דארף, ווייט פון די איינוויינער, צו דער זייט פונעם באַרג, אין אַ נידעריקן און ענגן שטיבל האָט דאָרט געוויינט דער בעש"ט זכרוננו צדיק לברכה.
דער בעש"ט זצ"ל איז געווען אַנגעטאָן אין אַ ברוסליק, אַ מלבוש פון אַ גוי. אַלט איז דאָס מלבוש געווען און לאַטע אויף לאַטע. אין לאַטע אויף לאַטע איינ-געהילט דער גוף, אָבער די נשמה פול מיט ליבשאַפט צו יעדער קראַ, וואָס רוט זיך אַפּ אַ מידע אויפן עירוב דראַט פון איר פלי.
אין דעם זעלבן פרומען פאַרליבטן מעשהלע-טאָן איז געשריבן דאָס ליד וועגן טשאַרטקעווער חסידות „כידוע בטשאַרטקעוו“ (אין די באַמערקונגען ביים סוף פונעם בוך גיט מעלצער איבער, אַז די מעשה וועגן טשאַרטקעוו האָט אים דערציילט זיין שווער, דער הייסער טשאַרטקעווער חסיד ר' הענעך שעכטער).
הערשל דער גרויסער, וואָס איז ווי הערשל דער קליינער געווען איינער פון די גבאים אין טשאַרטקעוו, האָט איין מאָל דערהערט ווי דער רבי שפּאַצירט אַרום ביי זיך אין חדר און רעדט צו זיך אַליין —

„(ואולי? מי יודע למי הוא דבר?
מי יודע למי סיפורו הוא ספר?)
ומהיכן נוטלים
זו אהבת ישראל של ר' אורילע מסטרעליסק,“

שרייבער פון מיין דור

מהיכן נוטלים

זו אהבת ישראל של ר' אורילע מסטרעליסק.

ווי נעמט מען דאָס, ווי נעמט מען דאָס?

איך האָב ציטירט די דאָזיקע סטראָפּע פון דעם גרעסערן ליד, כדי צו ווייזן, אַז שמשון מעלצער האָט נישט קיין מורא אַריינצופלעכטן דעם אַריגינעל יידישן שמועס אין זיין העברעישן ליד.

דער קינסטלער פילט, אַז „מהיכן נוטלים?“ האָט נאָך נישט אויסגעשעפּט די גרויסע באַווונדערונג פונעם טשאַרטקעווער צו ר' אורי סטרעליסקערס אהבת ישראל. די באַווונדערונג ווערט ערשט פול און גאַנץ, ווען זי ווערט אַרויסגעבראַכט אין אַריגינאַל; ווי נעמט מען דאָס?

ב

מבחר שירת יידיש — משה באַסאָק

משה באַסאָקס העברעישע אַנטאַלאָגיע פון יידישער דיכטונג, וואָס איז אַרויס אין פאַרלאַג פון „הקיבוץ המאוחד“, איז אין משך פון זיבן יאָר די צווייטע אין דער ריי. די ערשטע, וואָס איר רעדאַקטאָר און איבערזעצער איז געווען דער דיכטער שמשון מעלצער, איז דערשינען אין פאַרלאַג פון „מוסד ביאַליק“.

פאַר אַלעמען, דאַרף מען פאַרצייכענען מיט אמתער צופרידנקייט, אַז אין ביי-דע אַנטאַלאָגיעס איז בולט די ליבשאַפּט, מיט וועלכער זייערע מחברים האָבן געטאַן די אַרבעט פון תרגום און אַפּקלייב, און אַז ביידע דיכטער-אַנטאַלאָגיסטן זענען פול מיט התפעלות פאַר די גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען, וואָס די יידיש-פאַ-עזיע האָט דערגרייכט אין משך פון איינע פּערציק יאָר.

זאָגט שמשון מעלצער אין זיין הקדמה צו דער אַנטאַלאָגיע פון 1956: „אויב עס וועט מיר געלינגען איבערצוגעבן דעם העברעישן לייענער, און דערעיקרשט דעם יונגן לייענער, עפעס פון דעם טעם וואָס איך און מיין דור האָבן געפילט אין אַריגינאַל פון דער דאָזיקער דיכטונג, וועט דאָס זיין מיין לויף“.

און פונקט ווי דער גאַליציאַנער שמשון מעלצער, שפילט אויך נישט דער ליטוואַק משה באַסאָק קיין איינגעהאַלטנקייט מיט זיין ליבע-דערקלערונג. ער זאָגט: „די ליבשאַפּט פון מיין האַרץ צו דער יידיש-דיכטונג איז געוואָרן אַ חוב פון מיין האַרץ און — האָט מיר געבאַטן: טו. און אַט האָט זיך אויסגעלאָזט די מעשה פון דעם בוך, אָבער — זי איז נישט פאַרענדיקט“.

ביידע אַנטאַלאָגיסטן זאָגן צו, זיך אומצוקערן צו דער ווונדער-מעשה פון דער יידישער דיכטונג און צו איבערזעצן פון איר נאָך און נאָך, און וואָס מער.

און וואָס שייך די התפעלות פאַר דעם אויפשטייג, פאַר דעם וווקס, פאַר דעם „וונדער איבער וונדער“ פון דער יידיש־דיכטונג, זאָגט דב סדן אין זיין אַרײַנ־פיר צו שמשון מעלצערס אַנטאָלאָגיע פון 1956, אַז „עס איז כמעט נישט צום גלייבן, אַז אין דעם לפי ערך קורצן צײַטאָפּשניט, וואָס ליגט צווישן אליקום צונזערס גע־זאָגען און די לידער פון ה. לייזיק אָדער משה קולבאַק, צווישן די פּערזן פון ב. שאַפיר און די לידער פון משה לייב האַלפּערן אָדער מאַני לייב, צווישן די קופּלעטן פון וועלוול זבאַראַזשער און די לידער פון יעקב גלאַטשטיין אָדער איציק מאַנגער — זאָל געווען מעגלעך זיין אַזאַ פאַרויסמאַרש, וואָס אין אַנדערע ליטעראַטורן וואַלט דערויף נײַטיק געווען אַ לאַנגע קײט פון דורות“.

און משה באַסאָק שטרייכט אונטער אין זיין הקדמה צו דער אַנטאָלאָגיע פון 1963 דעם זעלביקן געדאַנק, און מיט דער זעלביקער באַגײסטערונג. ער זאָגט אַז אויף „דעם ענגן שטח פון פּערציק יאָר האָבן זיך צונויפגעדרענגט דורות פון דיכ־טונג נאָענט צו אַנאַנד און אַרײַבעריאָגנדיק אײנס דאָס אַנדערע, און אַלע זענען זײ די ברכה פון פאַלק און דער שפּרײט פון זײַן עשירות“.

אין די זיבן יאָר צווישן שמשון מעלצערס און משה באַסאָק אַנטאָלאָגיע איז ממש פאַרגעקומען אַן איבערקערעניש אין דער באַצײונג צווישן אונדזערע בײַדע ליטעראַטורן. עס מערן זיך די איבערזעצונגען פון ייִדישע דיכטערס אויף העברעיִש (די סאַמע נײַעסטע און אויסנעמלעך געראַטענע, וואָס זענען צו מיר דערגאַנגען, זע־נען יעקב גלאַטשטיינס „פון מײן גאַנצער מי“ און אברהם סוצקעווערס „געהײם־שטאַט“). די ערשטע האָט געמאַכט דער דיכטער שלמה שנהוד און די צווייטע — דער פּאָעט י. גולה, וואָס איז, בעת ער האָט נאָך געוויילט אין ראַטן־פאַרבאַנד, אונ־טער אַט דעם פּסעוודאָנים געקרוינט געוואָרן מיט דער ישראל־פּרעמיע), און מיר האָבן אפילו בײַ דער נישט־געוויבענער מערכה פון אונדזערע ייִדיש־פאַרלאַגן צו פאַרצײכענען צוויי וויכטיקע תּרגומים פון העברעיִש אויף ייִדיש (ש. י. עגנון און חיים הזו), און אַ מעלדונג אין דער פּרעסע האָט לעצטנס אַנגעזאָגט אַ באַנד לידער פון אברהם שלאָנסקי. אָבער דער אמתער סימן פון דעם שוועסטער־געפיל צווישן העברעיִש־און ייִדיש־שעפּערישקײט, וואָס איז אויפגעקומען אין מדינת ישראל, זע־נען, בלי ספק, די אויסגאַבעס פון אַחד מקראַ ואַחד תּרגום, ד. ה. פון ייִדישן טעקסט מיט העברעיִשער איבערזעצונג. איך דערמאָן דאָ פיר אַזעלכע העברעיִשע תּרגומים מיטן ייִדישן אַרײַגינאַל : אַ זאַמלונג בריוו פון ח. נ. ביאַליק צו זײַן פּרוי מאַניאַ ; אפרים אויערבאַכס פּאָעמע „די וויסע שטאַט“, איציק מאַנגערס „ליד און באַלאַדע“ און מאַני לײבס „לידער און באַלאַדן“. און דאָ אַנומלט האָב איך אין דעם פּרט איבערגעלעבט אַן אמת אַנגענעמע איבערראַשונג. עס איז מיר אַנגעקומען אַ הע־ברעיִשער ליטעראַרישער זאַמלבוך, אַרױסגעגעבן פון דער שטאַט־פאַרוואַלטונג פון דעם עיר ואם אין מדינת ישראל חולון, אונטער דער רעדאַקציע פון דעם באַוווסטן ביבליאָגראַף און היסטאָריקער ג. קרעסעל, און איך געפין דאָרט נישט בלויז אי־

בערזעצונגען פון יידישע לידער און אן עסיי וועגן די יידיש־שרייבער, וואָס ווױנגען אין חולון, נאָר אויך אַ צוגאַב פון אַ זעכציק־זײטיקן אָפטייל מיט לידער און דער־צײלונגען אויף יידיש, רעדאַקטירט פון דעם יידיש־דיכטער ל. אַליצקי. „די יידיש־אכסניה“ (אַזוי הייסט די יידיש־אָפטיילונג) האָט אַוועקגעשטעלט ווי אַ מאַטאָ ביאַ־ליקס אַ וואָרט, וואָס פּרױך הירשביין האָט עס איבערגעגעבן בשם אומרו. ווען פּרױך הירשביין האָט אַ מאָל אַ פּרעג געטאָן ביאַליקן, צי ער קאָן זיך אויסמאַלן די שעה, ווען יידיש וועט אין גאַנצן אָפּשטאַרבן, איז ביאַליק בלייך געוואָרן און האָט גע־ענטפּערט: „איך זע ווי אין יענער שעה לעשט זיך אויס דאָס ליכט פון יידישן לעבן.“ ביאַליקס דאָזיקער טיף איבערגעלעבטער זאָג דאַרף דיגען ווי אַ וואָרענונג פאַר אלע די, וואָס פאַרבאָדן זיך אידעאָלאָגיש און פאַרזעצן דעם אמת פון יידישן לעבן. אָבער דאָ, אין דער העברעיִש־יידישער זאַמלונג פון דער שטאַט חולון, דערצײלט דער מאַטאָ אויכעט, אַז אַזוי פיל הערצער אין מדינת ישראל האָבן אויפגענומען די וואָרענונג פון אונדזער גרויסן נאַציאָנאַלן דיכטער און אויך זײן זעונג פון דער סכנה.

די ביז איצטיקע שורות זענען געווען דער „אקדמות מילין“, דער „איידער איך הייב אָן צו רעדן“ וועגן משה באַסאַקס אַנטאָלאָגיע גופא.

די באַמערקונגען וואָס איך גיי מאַכן זענען נוגע (א) דעם אָפּקלייב, (ב) די איכות פון דער איבערזעצונג און (ג) די קריטישע פּרעזענטירונג פון די דיכטער.

(1) שמשון מעלצער האָט אין זײן אַנטאָלאָגיע „על נהרות“ געבראַכט לידער פון פיר און זיבעציק פּאָעטן. משה באַסאַק האָט זיך באַגנונגט מיט זיבן און פופֿ־ציק. מעלצער האָט די אַנטאָלאָגיע צונויפגעשטעלט טעמאַטיש אָדער, ריכטיקער געזאַגט: מאַטיוויש. ביי באַסאַקן איז דער „אָפּקלייב פון יידיש־ליד“ (מבחר שירת יידיש) געאַרדנט לויט די דיכטער און כראָנאָלאָגיש. ער הייבט אָן מיט פּרצן (אַ קליינער פּראָגמענט פון די „גאַלדענע קייט“) און ענדיקט מיט דעם יינגסטן פון די אַרײנגענומענע 57 פּאָעטן: אברהם סוצקעווער.

מיר געפעלט משה באַסאַקס אַנטאָלאָגישער דרך. די כראָנאָלאָגישע פּרעזענטיר־ונג פון די דיכטער, אַיעדער מיט זײן גרעסערן אָדער קלענערן בינטל לידער, איז בטבע מער איבערבליקעריש און גיט דעם לייענער אַ קלאָרן בילד פון דעם פּאָע־טישן גאַרטן, מיט וועלכן דער אַנטאָלאָגיסט זוכט אים צו באַקענען.

און אַזאָ פאַרטרעטן־גאַלעריע פון פּאָעטן על־פי כראָנאָלאָגישן סדר איז נאָך וויכטיקער, ווען עס גייט וועגן אַן אַנטאָלאָגיע פון איבערזעצונגען און נישט פון לידער אין אַריגינאַל. די סענסאַציע פאַרן לייענער איז די באַקענטשאַפט מיטן דיכ־טער, און — גיי נעם זוכן דעם פּאָעט אין דער טונקלקייט פון די צונויפגעשטעלטע מאַטיוו־וועלדלעך און גיי ווך אים, ווען דו האַסט נישט געהערט וועגן אים, אָדער יאָ עפעס געהערט און כמעט גאַרנישט געלייענט פון אים אין אַריגינאַל. די אַנטאָלאָגישע מעטאָדע, וואָס ס'האַט גענוצט משה באַסאַק אין זײן „מבחר

שירת יידיש" איז, בכך, אַ גוטע און פאַרן ליינער אין העברעישער איבערזעצונג זיכער די בעסטע. דער העברעיש-ליינער איז פון אַלע ליינער מחוץ פון אַריגי-נאַל דער נאַענטסטער צו דער יידישער דיכטונג און ער איז מער ווי די אַנדערע להוט צו וויסן דעם "ווער איז ווער" פון די שעפער און זיי אַפּצושטעקן אַ שלום-עליכם פון אַלטער און פון באַניטער און פון נייער באַקאַנטשאַפט.

אַבער אַט די ריכטיקע מעטאָדע פון פרעזענטירן די דיכטער אין כראָנאָלאָגישן סדר לייגט אַרויף אַ גרעסערע אחריות אויפן אַנטאָלאָגיסט. אין די אַנטאָלאָגיעס וואָס ווערן צונויפגעשטעלט לויט די פּאַעטישע מאַטיוון קאָן זיך דער צונויפ-שטעלער גיכער פאַרגינגען אויסצולאָזן דעם און יענעם, וואָרעם ער פרעזענטירט דאָך מאַטיוון און די דיכטער ברענגט ער ווי ביישפּילן. און אויב ביישפּילן, איז גע-מאַלט, ער זאָל ברענגען אַ בעסערן אָדער ערגערן משל און צו מאַל ווייניקער ווי מען דאַרף. באַעוולהן, באַעוולהט דער אַנטאָלאָגיסט דערמיט מער דעם מאַטיוו ווי דעם אויסגעלאָזטן דיכטער.

אַבער ווען מען נעמט זיך אונטער צו פרעזענטירן די יידיש-פּאַעזיע, אויפּרו-פּנדיק די דיכטער לויט זייער עלטער, מוז די פרעזענטאַציע זיין אַ גאַנצע. די דיכ-טער וואָס באַקומען אַן עליה מוזן זיין רעפרעזענטאַטיוו, זיי מוזן ריכטיק פרעזענ-טירט ווערן, און אַלע אין איינעם מוזן געבן אַ פול בילד וועגן דעם שטח דיכטונג, וואָס איז דער אַביעקט פון דער אַנטאָלאָגיע. אויסלאָזן וויכטיקע דיכטער, הייסט אין דעם פאַל נישט, ברענגען ווייניקער אַ ביישפּיל פאַר דעם אָדער יענעם פּאַע-טישן מאַטיוו, נאָר עס מיינט מינערן פון דער יידישער דיכטונג, מינערן פון איר בילד-גאַנצקייט.

אודאי ווייס איך, אַז ס'איז לייכטער צו קריטיקירן דעם אַנטאָלאָגיסט, ווי צו איבערזעצן לידער און צונויפצושטעלן אַן אַנטאָלאָגיע, און משה באַסאָק רעדט אין די סוף-פאַראַגראַפן פון זיין מיט ליבע און מיט גוטער קענטעניש געשריבענער הקדמה וועגן די שוועריקייטן וואָס ער האָט באַגעגנט ביי דער אַרבעט. מען מוז מודה זיין, אַז דער דיכטער באַסאָק איז זיך באַוווּסט פון די עוולות, וואָס ער איז מעגלעך באַגאַנגען מיטן אויסלאָז פון דעם און יענעם דיכטער, אָדער מיטן אַפּקלייב פון ליי-דער וואָס כאַראַקטעריזירן נישט צום בעסטן דעם אַריינגענומענעם פּאַעט. און נאָך מוז מען מודה זיין, אַז באַסאָקס התנצלות איז אַ וואָרעמע, אַן איידעלע און זי קלינגט הונדערט-פּראָצענט אויפּריכטיק. אַבער פון דעסטוועגן קאָן מען אַביעקטיוו נישט אַריבערגיין איבער די אויסגעלאָזטע פּאַעטן, וואָס זייער אויסלאָז איז אַ מינערונג פון דער בילד-גאַנצקייט. עס פעלט אין דער אַנטאָלאָגיע אַ גאַנצע ריי גוטע און קינסטלעריש בולטע דיכטער, וואָס אַן זיי איז די פּאַנאָראַמע פון דער יידישער דיכ-טונג נישט קיין פולע. דערעיקרשט איז ממש נישט צום פּאַרטייין, וואָס באַסאָק האָט נישט געפונען קיין פּלאַץ פאַר זיין ישראל-לאַנדסמאַן יעקב פּרידמאַן, וואָס געהערט אין איינעם מיט אברהם סוצקעווערן און מיט אריה שמרין צו דער גרוי-

סער יידיש־פּאָעטישער טראַיקע אין דער יידישער מדינה. סוצקעווער, דער אונײַ-ווערסאַליסט, דער פּאָעט פון מאַגישן וואַרט, שמרי, דער קיבוצניק, דער באַזינגער פון נאַטור און פון דעם מענטש, דעם ערד־באַאַרבעטער און בוימפּלאַנצער און יעקב פרידמאַן — דער ווונדערלעכער געשטאַלטער פון יידן און פון יידישע רעיונות אויף דעם שטח פון אונדזער חסידישן נסתר. אָן יעקב פרידמאַנען קומט אַרויס די גרויסע יידיש־פּאָעטישע טראַיקע פון ישראל עפעס ווי אַ צעריסענע, אַ צעוונדיקטע. אַזעלכע אויסלאַזן זענען דערעיקרשט פיינפול, ווען עס גייט וועגן פרעזענטירן די יידיש־פּאָעזיע פאַרן העברעיִש־לייענער. אַ ליינער אין אַ פרעמדשפּראַכיקער איבערזעצונג ווערט דאָדורך פאַרפירט, פאַלש אינפאַרמירט. דער נאַענטער העברעיִש־שער ליינער ווערט צעמישט, וואַרעם ער הייבט, פשוט, נישט אָן צו פאַרשטיין אַזאַ אויסלאַז.

וואָס שייך די רעפּרעזענטאַטיווקייט פון די 57 דיכטער, וואָס פיגורירן אין דער אַנטאַלאָגיע, מוז איך זאָגן, אַז דער צונויפשטעלער האָט אין דעם פרט, מיט עטלעכע אויסנאַמען, בפירוש געזינדיקט. צו באַסאַקס קרעדיט דאַרף אויך פאַר־רעכנט ווערן, וואָס ביי אים איז דאָס ליד פון די אויסגעהרגעטע יידיש־סאָוועטישע דיכטער גוט פאַרטראַטן. אין שמשון מעלצערס אַנטאַלאָגיע פון 1956 פיגורירן בלויז צוויי פון דער יידיש־סאָוועטישער דיכטונג: איציק פעפּער און דוד האַפּשטיין. משה באַסאַק ברענגט אַחוץ די דערמאַנטע צוויי אויך די לידער פון פּרץ מאַרקיש, איזי כאַריק, שמואל האַלקין, עזרא פינינבערג, אהרן קושניראַוו, לייב קוויטקאָ און אשר שוואַרצמאַן און אויך אַ ליד פון דעם מיר ווייניק באַקאַנטן שלמה רויטמאַן. (2) וויפל מאַל איך זאָל נישט האַבן געבלעטערט און טאַקע געלייענט די איבערזעצטע לידער אין באַסאַקס אַנטאַלאָגיע איז מיר שווער צו זאָגן אַן אַלגע־מיינע מבינות. און איך האָב נישט ליב אַזאַ מבינות, ווייל ווי לייכט זי זאָל זיך נישט פאַרמולירן, איז זי אומזיכער און איז נענטער צו אַפּאַריזם ווי צו אמתער אַפּשאַצונג. וועל איך דאָ ליבערשט פרווון, אויפן סמך פון עטלעכע לידער, ווייזן ווי שווער עס איז די מלאכה פון איבערזעצן, און אַז אין איין ליד וואָס דריי האַבן איבערגע־זעצט האָט יעדער פון די דריי עפעס מתקן געווען.

אַט איז יוסף ראַלניקס ליד „גיב ווידער“, וואָס באַסאַק איבערזעצט דאָס מיט „תנה אשוב“ און מעלצער מיט „תן שוב“, און מיר דאַכט, אַז מעלצערס העברעיִש־שער תרגום פונעם נאָמען איז בעסער, ווייל איינפאַכער, אָן שום אַרכאַישן באַציר, און דערפאַר נענטער צום דיכטער ראַלניקס געמיט. די לעצטע צוויי שורות אין ראַלניקס ליד ליינענען זיך אַזוי —

דאָס זיפּצן פון זאַנגען וואָס ווערן געדראַגט, —
העלף, גאַט, זיך דערמאַנען דעם דאַרפישן לשון.

שמשון מעלצער האָט דאָס איבערגעזעצט מיט —

שלמה ביקל

רשרוש שבליים שלדיש הוטלו —
עזור לי, אלי, שאזכור כל הללו.

און משה באַסאַק האָט דעם תרגום געמאַכט פּינקטלעכער און גענטער צום
טעקסט. ער זאָגט —

אנחת שבליים במורג תנה לשמוע,
לשון הכפרים חדש בי, אלוה.

באַסאַק האָט צוריקגעגעבן די זאַנגען דעם ראָלניקשן זיפּץ (ביי מעלצערן האָבן
זיי בלויז גערוישט) און די תפילה וועגן דאָרפיש לשון, וואָס מעלצער האָט אין זיין
איבערזעצונג אויסגעמיטן.
אַבער אַ דריטער העברעישער דיכטער, א. צ. הלוי פון ניו־יאָרק, האָט מיט
זיין איבערזעצונג וואָס לייענט זיך —

אנחת שבליים חבוטות שם בכוח —
עזור ולשון כפר הזכירני, אלוה.

די ערשטע שורה פיל שוואַכער געמאַכט ווי ביי באַסאַקן, אַבער די לעצטע בפירוש
אויסגעבעסערט, ווייל „לשון כפר הזכירני“ איז אי פּינקטלעכער און אי פּאָעטישער
ווי „לשון הכפרים חדש בי“.

און איצט אַ צווייטער ביישפּיל, פון משה לייב האַלפּערנס באַרימטן ליד „די
זון וועט אַרונטערגיין אונטערן באַרג“. די ערשטע סטראָפּע געפּעלט מיר בעסער
ביי מעלצערן, מחמת דעם וואָס די צווייטע און דריטע שורה ענדיקט זיך מיט „תבא
אהבה“ און די פּערטע און פינפטע האָבן דערצו גוטע און האַרציקע גראַמען על־פי
קלאַנג און על־פי דער אַסאַציאַציע פון די ווערטער „תושיבנה על כס זהבה“ און
תבכה עמה יחד בכל לבבה“.

אַבער אין דער צווייטער און דריטער סטראָפּע האָט באַסאַק געפּאָקט די אַט־
מאַספּערע פון משה לייבס ליד און דערעיקרשט דעם שוונג און די דערהויבנקייט
פון זיין טרויער: „וישא את כלנו לשם, למרחב, שהכוסף מושכנו אליו“. מיר גע־
פּעלט באַזונדערס די איבערזעצונג פון משה לייבס „אַהין“ מיט „למרחב“, וואָרעם
עס ווערט דערמיט אַנגעווינקען אויף דער ווייטקייט און ברייטקייט און דער אין־
סופּיקייט פון דעם אַהין, וואָס ווערט אין 23סטן קאַפיטל תהלים באַצייכנט מיט
„גראַזיקע פּיטערפלעצער“ און „ביי רויקע וואַסערן“ (בנאות דשא און על מי מנו־
חות“).

און אין דער לעצטער שורה איז באַסאַקס „לוי־לינעים“ אַן אַן ערך בעסער
ווי „ישיר לוי־לוי“. „לינעים“ גראַמט זיך גישט נאָר על־פי קלאַנג, נאָר אויך דורך
אינעווייניקסטער קרובהשאַפט מיט „מנוחת עולמים“.

פון די לידער, וואָס צווינגען מיך מיט זייער ריטעם און מיט דער אויפגע-
כאַפטער אַטמאָספּער פּונעם אַריגינאַל, וואָס וווינט אין מיר, צו זאָגן: „גוט, זייער
גוט“, וואָלט איך געקאָנט אויסרעכענען אַ שפּאַר ביסל. איך וועל בלויז דערמאָנען
מאָריס ווינטשעווסקיס „דריי שוועסטער“, מאָריס ראָזענפעלדס „מײן יינגעלע“,
אַבראַם רייזענס „קירכן-גלאַקן“, מאָני לייבס „אויפשריפט אויף אַ מצבה“, וואָס
באַסאַק איבערזעצט ריכטיק מיט „פה נטמן“.

אַבער אין מאָני לייבס עפיטאַף האָט זיך באַסאַק די איבערזעצונג פון די לעצטע
צוויי שורות אַ ביסל צו לייכט געמאַכט. ביי מאָני לייבן הייסט עס —

און היפּשע רעסטן ווינט, וואָס איז נאָך אים פאַרבליבן,
האַט ער אין זײן צוואה קינדער אָפּגעשריבן

און באַסאַק איבערזעצט דאָס מיט —

ושארית של רוח לא מעט, אחר שפה נטמן
בצואתו פקד לתינוקות של בית רבן — —

די רעשטלעך ווינט פאַרשרייבט דער דיכטער מאָני לייב נישט צו סתם קינדער
(תינוקות של בית רבן), נאָר צו זיינע אייגענע זין און טעכטער. דאָס איז די איינ-
ציקע ירושה וואָס דער פּאָטער האָט זיי געקאָנט לאָזן.

און ווייטער: משה לייב האַלפּערנס „מעמענטאָ מאָרי“ (ובספר משה לייב),
זישע לאַנדויס „איז דער הייליקער בעל-שם-טוב“ („ויצא הבעש״ט הקדוש“), א.
לעיעלעס „ישעיה און האַמער“, רחל קאַרנס „פאַרנאַכט אין פאַרשניטן וואַלד“,
קאַדיע מאַלאַדאָוסקיס „אַ בריוו צו אליהו הנביא“, איציק מאַנגערס „עפיטאַף“
(ציון על קבר) און אברהם סוצקעווערס „שפילצייג“ („בובות“). איך דערמאָן די
עטלעכע לידער, ווייל איך בין אויפן ערשטן בליק פאַרכאַפט געוואָרן פון באַסאַקס
איבערזעצונג, און קודם-כל פון איר געטריישאַפט צו אַטמאָספּער און ריטם פונעם
אַריגינאַל. שוין די דערמאָנטע עטלעכע לידער, וואָס זענען בלויז ביישפּיל פאַר אַ
סך אַנדערע, דערציילן וואָס פאַר אַ וויכטיקע און אויך גוטע אַרבעט עס האָט אָפּ-
געטאָן דער דיכטער און אַנטאַלאָגיסט משה באַסאַק.

ווי אַ מין עיקר שכחתי צו דעם קאַפיטל וועגן דער איבערזעצונג וויל איך
נאָך זאָגן, אַז אין באַסאַקס אַנטאַלאָגיע פיגורירט אויך יעקב גלאַטשטיינס באַקאַנט
ליד „אַן יידן“. דאָס זעלביקע ליד האָט אויך איבערגעזעצט און אַריינגענומען אין
זײן אַנטאַלאָגיע „על נהרות“ שמשון מעלצער.

איז ביי די ערשטע עטלעכע שורות פון גלאַטשטיינס ליד —

אַן יידן וועט נישט זײן קיין יידישער גאַט.
גייען מיר, חלילה, אַוועק פון דער וועלט,
פאַרלעסט זיך דאָס ליכט פון דיין אַרעם געצעלט,

האט, דאכט מיר, שמשון מעלצער מער אָנגעטראָפּן מיט זיין תּרגום. מיר געפעלט בעסער מעלצערס „הרינו יוצאים, חלילה, מן העולם“ ווי באַסאַקס „אם אנו נסתלק, חלילה, מן העולם“. אין „הרינו יוצאים“ איז דאָ דער באַלעבאַטישער, דער אַל־געמיינ־פּאַלקישער טאָן, וואָס ליגט אין גלאַטשטיינס אַריגינאַל פון „גייען מיר, חלילה, אַוועק“, בעת „אם אנו נסתלק“ קלינגט ווי אַרויסגענומען פון אַ שמועס פון כלי־קודש אָדער פון יושבים ביים רבין.

אַבער דערפאַר איז באַסאַק שטאַרקער אין אויסדרוק און נענטער צו גלאַטש־טיינס פּערזן: „יעדער צעשמעטערטער יידישער קאַפּ, איז אַ פאַרשעמטער צע־בראַכענער, געטלעכער טאַפּ“, ווען ער איבערזעצט דאָס מיט „כל גלגולת יהודית שנתרסקה — קדרה היא אלוהית מבושת ושבורה“. מעלצער נוצט „גלגולת מרו־צצת ומכותשת“, וואָס דאָס איז צו אַבסטראַקט, כדי איבערצוגעבן די פולע קראַפט פון גלאַטשטיינס שורות.

(3) ווי אַן אַריינפיר צו די לידער ווערט געבראַכט דאָס בילד פון יעדן דיכטער מיט ביאָביבליאָגראַפישע דאַטעס און מיט אַ קורצן קריטישן רעזומע פון עטלעכע געציילטע שורות, וואָס איז אַפט ממש אַ שעדעווער. אַ טייל פון די קריטישע סך־הכלען לייענען זיך ווי יום־טובדיקע פאַרמעטשריפטן לכבוד דעם פּאָעט. אַבער אין דעם פאַרמעט איז נישטאָ דאָס מינדסטע פון יום־טובדיקער גומא. עס איז דאָרט דאָ יום־טוב, אַבער נישט קיין איבערטרייבונג.

איך קאָן זיך נישט אָפּהאַלטן צו ברענגען עטלעכע ביישפּילן (בלויז געציילטע שורות פון די געציילטע שורות פון יעדן ביישפּיל). אַט איז פּרץ: „דער באַג־ברעכער פונעם יידישן ראַמאַנטיזם; אַריינגעבראַכט עפעס פון די דערגרייכונגען פון דער אייראָפּעישער פּאָעזיע און פון איר שווינג; זיין שפּראַך און זיין טעמפע־ראַמענט — פלאַמען און בליצן; אַ בולטער פענאַמען פון פּוילישן יידנטום, וואָס זוכט דעם „נאָך העכער“; פאַרמעסט צו פליען — און אַראָפּשטייג; באַגייסטע־רונג און אַנטווישונג; מיט זיין אומרו, מיט זיין שטענדיקער זוכעניש האָט ער משפיע געווען די יידיש־ליטעראַטור, די אינטעליגענץ און דעם שעפּערישן דור, דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק, וואָס האָט געזוכט זיין שבת, דעם אייביקן שבת“. אַ גאַנ־צער קריטישער טראַקטאַט איז דאָ אַריינגעפּרעסט אין עטלעכע שורות.

מאַריס ראָזענפעלד: „פּריש אין זיין געמעל, ריטמישער געזאַנג, פאַרשטייט אויפצוברויען מיט איינגעהאַלטענע רייד און צו בייטשן מיט סאַטירע. די מאַטיוון פון זיין ליד זענען סאַציאַלע, נאַציאָנאַלע און פּאָלקישע, דאָס קול פונעם ליד — רעבעליש, זיין האַרץ געווענדט צום יידישן גורל, און זיינע אויגן — טרויער“. מיר דאַכט, אַז קיין מער אַרומנעמענדיקע אַפּשאַצונג פון ראָזענפעלדס דיכטונג, ווי אין די עטלעכע טעלעגראַפישע שורות, איז גאָר נישט געמאַלט.

און דער דריטער ביישפּיל פון צווישן אַ סך אַנדערע, וואָס מען וואַלט געקאַנט ברענגען, איז די באַמערקונג וועגן דער דיכטעריין אַנאַ מאַרגאַלין. „אַ שטאַלצע

שרייבער פון מיין דור

איז זי דורכגעגאנגען צווישן אירע לידער ווי צווישן טאָפּאַלן, און ס'איז פאַראַן עפעס פייערלעכס אין איר טראַט; דער ברויזיקער טעמפּעראַמענט באַהערשט זיך; די שווייגענישן צווישן איין וואַרט און דעם אַנדערן האָבן טרערן אין די אויגן; פון דעם אַש פון אַ פאַרברענטן לעבן איז אויפגעגאנגען איר ליד". און ווי אַ באַווייז פאַר דער ריכטיקייט פון אַט די קריטישע אַפּשאַץ-שורות ציטיר איך דאָ אַנאָ מאַרגאַלינס ליד „מוטער ערד“, וואָס באַסאַק האָט איבערגעזעצט און אַריינגענומען אין זיין אַנטאַלאָגיע —

מוטער ערד, פיל געטראַטענע, זון-געוואַשענע
טונקעלע שקלאַפּין און האַרין
בין איך געליבטער.
פון מיר דער נידריקער און דער באַטריבטער
וואַקסטו אַרויס — אַ מעכטיקער שטאַם.
און ווי די אייביקע שטערן, און ווי פון זון דער פּלאַם,
קרייז איך אין בלינדן און לאַנגן שווייגן
אין דיינע וואַרצלען, אין דיינע צווייגן,
און האַלב אין וואַד, און האַלב אין דרימל
זוך איך דורך דיר דעם הויכן הימל.

די קורצע קריטישע באַמערקונגען וואָס באַסאַק ברענגט זענען כמעט תמיד גוט און צום מיינסטן אויסגעצייכנט, אָבער וואָס שייך ביאַגראַפישע דאַטעס איז ער נישט אַלע מאל אַפּגעהיט. איך פאַרצייכן די ווייטערע פינף טעותים: (א) פּרץ איז גע- שטאַרבן נישט אין 1916, נאָר אין 1915; (ב) ליעסין איז נפטר געוואָרן נישט אין 1939, נאָר 1938; (ג) רייזען איז געבוירן געוואָרן נישט אין 1875, נאָר 1876; (ד) משה בראַדערזאָן איז געשטאַרבן נישט אין לאַדזש, נאָר אין וואַרשע; (ה) ב. י. ביאַלאַטאַצקי איז געבוירן געוואָרן נישט אין 1893, נאָר אין 1892.

יולי 1964

*

אַנגעהויבן זיך איבערצושרייבן האָבן מיר נאָך דעם ווי איך האָב אַפּגעדרוקט מיין עסי וועגן באַסאַקס זייער געראַטענער העברעישער אַנטאַלאָגיע פון יידישער דיכטונג „מבחר שירת יידיש“.

מיטן ערשטן בריוו זיינעם האָט מיר באַסאַק אַריינגעשיקט עטלעכע קאַרעק- טורן פון לידער, וואָס ער האָט געהאַלטן אין דרוקן אין דער צייטשריפט „מבפנים“, ער איז געווען איינער פון די רעדאַקטאָרן.

די לידער זענען געגאַנגען אונטערן קעפל „שירי טוב לבב“ (לידער פון אַ גוט- האַרציקן) און שוין דאָס ערשטע ליד „כתבות אל הטוב“ האָט פאַר מיר אַוועקגע-

שלמה ביקל

שטעלט די געשטאלט פון א מענטשן, וואָס האָט דעם כוח אַ שמיכל צו טאָן צו זיינע
אַנטוישונגען און זיי פרווון צו פאַרהיילן מיט מילדער איראַניע —

כתבות אל הטוב, אל ערים בנכר,
לי נתן כל ידך שזכר,
הדרכים — זאבות:
טורפות הכתבות — אכזבות!
מען מצאתי, למעלה ממאוס —
אך הוא משום־מה לא לפי הרשום!

(אין פראָזע, אויף מאַמע־לשון, הייסט דאָס אַזוי — אַדרעסן צום גוטן, צו
שטעט אין דער פרעמד, האָט מיר געגעבן יעדער פריינד וואָס האָט געדענקט. די
וועגן זענען וועלף: זיי פאַרצוקן די אַדרעסן און עס בלייבן אַנטוישונגען! אַן ענט־
פער האָב איך געפונען אין דער הייך איבער עפעס, אַבער ערגעץ וווּ, נישט לויט
דער פאַרצייכענונג).

אַ האַלב יאָר שפעטער האָבן מיר זיך באַגעגנט אין מיין האַטעל אין תל־אביב.
זיין פנים אַ דינס, אַ ביסל איינגעפאַלן, אונטער אַ הויכן שטערן. איך האָב זיך
צוגעהערט צו זיינע איינגעהאַלטענע, שטילע, און פון דעסטוועגן עפעס פייערלעכע
רייד, און האָב א טראַכט געטאָן און, דאַכט זיך, אים אַפילו געזאָגט אַז זיין אופן רעדן
דערמאָנט מיר אין די קורצע קריטישע סך־הכלען, מיט וועלכע ער באַגלייט די
איבערזעצונגען פון יעדן דיכטער. איך האָב אויך אין באַסאַקס שמועס מיט מיר
באַגעגנט יענע שטילע אַסקעטישע יום־טובדיקייט וואָס איז מיר אַנטקעגנגעקומען
אין זיינע „פאַרמעט־שריפטן“ צו די איבערגעזעצטע דיכטער און אין דעם אַריינפיר
צו דער אַנטאַלאָגיע.

איך האָב אַ מינוט לאַנג אַ קלער געטאָן, אַז די דאָזיקע „יום־טובדיקייט אַן
פרייד“ איז אפשר אַ רעזולטאַט פון אַ קראַנקייט, מיט וועלכער באַסאַק ראַנגלט זיך.
איך האָב געטראַכט אַזוי, אַבער נישט געוואַלט צולאָזן דעם געדאַנק צו מיר.
גלייך ער זאָל געווען האָבן געאַנט מיינע טראַכטענישן, האָט באַסאַק מיר דעם
24סטן פעברואַר, אַ חודש נאָך מיין אַפפאַר פון ישראל, געשריבן אַ יידישן בריוו
(עס איז דער איינציקער יידישער בריוו. די אַנדערע, פאַר דעם און נאָך דעם, זענען
געווען אין העברעיִש): „עס פאַרדריסט מיר באַמת, וואָס אונדזער פנים־אל־פנים־
באַגעגעניש, הגם אַ פרימאַרגניקע, איז נישט געווען צו פיל זוניק. און נאָך מער
פאַרדריסט מיר, וואָס מיר האָבן זיך שוין מער נישט באַגעגנט. עפעס איז אייער
לוח געווען זייער „פאַרוואַרפן“ און עפעס איז ביי מיר נישטאָ קיין קאַעקסיסטענץ
צווישן גוף און גייסט. דער גוף „בונטעוועט“ זיך, גיי מאַך מיט אים!“
איך האָב דעם בריוו אויפגענומען אי ווי אַ התנצלות פאַר זיין אַנפריידיקייט
בעת אונדזער שמועס, און אי ווי אַ שטילע וואַרענונג, אַז איך זאָל אויך נישט זיין

איבער פון די פריינד, וואָס גיבן אַדרעסן און די וועלפישע וועגן פאַרצוקן זיי און עס בלייבן אַנטוישונגען.

איך האָב זיך געסטאַרעט נישט צו זיין קיין אַנטווישער. עס איז מיר גרינג אַנגעקומען. עס האָט אַרויסגעקוקט צו מיר פון ספרים-אַלמער באַסאַקס אַנטאַלאַגיע „מבחר שירת יידיש“ און מיך געצויגן צו זיך און צו איר הויך-באַגאַבטן מחבר. איך האָב אַלע מאָל אויף סיני מעיין געווען אין איר און זיך אָפגעשטעלט ביי די שורות פון פאַרשטענדעניש און ליבע צו יידיש-שעפּערישקייט אין דעם אַריינפיר. משה באַסאַק האָט געהערט צו די היינט שוין זעלטענע עקזעמפלאַרן פון אַ יידישן שעפּער, וואָס יידיש און העברעיִש זענען, לויטן זיידע מענדעלעס וואָרט, געווען ביי זיי ווי די צוויי גאַלעכער צום אַטעמען.

אַט איז אַ פאַראַגראַף פון דעם אַריינפיר צו דער אַנטאַלאַגיע, וואָס ליענט זיך ווי אַ „פאַרמעט-שריפט“ לכבוד יידיש-דיכטונג —

„איך שטיי פאַרן אַלמער ספרים פון יידיש. פּאַעזיע אין איר גרויסקייט, פּאַעזיע אין איר שטאַלץ: און מיר בעטן נישט און מיר בעטלען נישט.“
 „פון דער „צאינה וריאנה“, פון בדחנות, פון דעם פּאַלקסליד, פון אַ לעבן פון אַרעמקייט און וואַנדער האָט זי זיך דערהויבן צו אירע הייכן, צו די הייכן פונעם יחיד און פון דעם כלל.“

„אין מיט פון וואַכעדיקייט האָט זי נישט אויפגעהערט צו שפּאַנען, אַ שטרוי-כלדיקע און אַ מידע צום שבת, צו איר שבת. אין דעם ליאַרעם פון ירידים האָט זי געחלומט אונדזער שבת. אין דער טאַג-טעגלעכקייט פון „ביזנעס“ און פון „מאַכן אַ לעבן“ איז זי געווען אַריינגעטאַן אין אונדזער יידישן גורל.
 אין די טעג פון פאַרן חורבן און אין די טעג פון חורבן האָט זי געשפּונען חלומות וועגן גאולה, וועגן דערלייזער און וועגן משיח.“

צו זיין לעצטן בריוו צו מיר, וואָס טראַגט די דאַטע: ח"י חשוון תשכ"ו (13טער נאוועמבער 1965) האָט באַסאַק בייגעלייגט לידער-איבערזעצונגען פון יעקב שטערנבערג און פון יעקב פרידמאַן און שרייבט מיר אַזוי (איך איבערזעץ פון העברעיִש): „אפשר וועלן אייך די איבערזעצונגען אינטערעסירן. איך האָב אין דער אַנטאַלאַגיע אויסגעלאָזט יעקב פרידמאַנען און, איר האָט בשעתו געהאַט צו מיר אַ טענה וועגן דעם, און אַ גערעכטע: וואָס שייך, ווידער, יעקב שטערנבערג — איז, קודם-כל, קומט אים, והשנית, איז ער דאָך אייער לאַנדסמאַן, נישט אַזוי? — דעם אמת געזאַגט, האָב איך מיינס אַ „מנין“ דיכטער, וואָס זענען בשעתו נישט אַריין אין דער אַנטאַלאַגיע און פרווון פון צייט צו צייט איבערזעצן זייערע לידער און אפשר וועט דערפון ווערן אַ גאַנצקייט פאַר זיך.“

די איבערזעצונגען וואָס באַסאַק האָט מיר אַריינגעשיקט זענען געווען געדרוקט אין „מאַזניים“ (יעקב שטערנבערג) און אין „מבפנים“ (יעקב פרידמאַן).

שלמה ביקל

געשריבן איז געווען דער בריוו דאָס מאָל נישט פון תל-אביב, וווּ עס געפינט זיך דער פּאַרלאַג „הקיבוץ המאוחד“, נאָר פונעם קיבוץ אשדות-יעקב, וווּ באַסאַק איז געווען אַ שטענדיקער תושב, און געשריבן איז דער בריוו געווען, דאָכט זיך, אין אַ פריידיקן טאָג, אויף צו פאַרשאַפן פרייד, אָבער ביים סוף האָט אַרויסגעשפּאַרט דער טרויער: „בקרוב וועט דערשיינען מיינס אַ ניי בוך לידער. דערווייל רוף איך עס „אַ שיינער טאָג, צום טייל פאַרוואַלקנט“ (יום נאה, חלקית מעונן) און דעם אמת געזאַגט, אַ ביסל מער ווי צום טייל פאַרוואַלקנט.“

ווען דאָס בוך איז דערשינען האָט שוין דער וואַלקן געהאַט גובר געווען די ליכטיקייט פון טאָג. דער מחבר איז שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. ער איז נפטר געוואָרן דעם 18טן פעברואַר 1966, און זיין „צעבונטעוועטער גוף“ איז געקומען צו רו אויפן בית-עלמין פון אשדות-יעקב.

1966

אריה שמריס אין „גן-אדם“

הייב אָן ביי זיך אַליין,
ביי דעם דופק, וווּ ביימער רוישן
מיט וואַרצלען אויף געשטיין,
צוויט אין ווינט, גלויבן אין אַנטוישן.

אַט די פיר פּערזן פון אריה שמריס ליד, מיט וועלכע עס הייבט זיך אָן זיין נייעסטער לידער-זאַמלונג „טריט אין גן-אדם“, קאָן נישט בלויז דינען ווי אַ מאַטאַ צו גוטער פּאָעזיע בכלל און צו שמריס אייגענער דיכטונג, נאָר די פיר מעטריש געצוימטע שורות גיבן אויך איבער, ווי מיר דאָכט, דעם קיצור סיפור-המעשה פון שמריס דיכטערישע איבערלעבענישן איבער דער לענג פון זיינע פיר לידערביכער. אין זיינע ערשטע צוויי לידער-זאַמלונגען איז דער דיכטער אין דער מיט פון זיין קיבוץ. זיין האַרץ קלאַפט ביי אַנאַנד מיט דעם דופק פון די ביימער. דער גע-רויש פון זייערע בלעטער אויף די צווייגן און פון זייערע „וואַרצלען אויף געשטיין“ איז דעם דיכטערס נאַטירלעכע מוזיק.

סודיק רופט אַ ברודער-בוים
מיר זאָלן ביידע בוימען.

שרייבער פון מיין דור

אָזוי האָט געזונגען אַריה שמרי אין זיין בוך „אַ שטערן אין פעלד“, וואָס איז אַרויס מיט אַכט יאָר צוריק אין תל־אביב. דער גרונטטאָן פון זיין ליד איז געווען אַ הימנישער, דער טאָן פון „אז ישיר“ און פון „מזמור־שיר“. אפילו ווען ער איז אין אַ טייל פון די לידער אין יענער זאַמלונג רעבעליש קעגן גאָט און קעגן די פענטעס פון אידעאָלאָגישער דיסציפלין, טוט זיך פון זיי נישט אָפּ די הימען־מוזיק. אפילו ווען ער פאַרלאַנגט פון די אידעאָלאָגיקער —

לאַזט מיך אַליין,

דורך אייגענעם טוד צו פאַרשטיין

אַלץ אַרום,

איז ער אין תוך אויך אַ שבח־והודיה־זינגער צו דער סודותדיקייט פון וואָלד און פעלד, וואָס „הילט אַרום מיט הימל און ערד יעדעס הויז“, דעם כלל און יעדן יחיד. אויך אין דער לידער־זאַמלונג „די פונקען פון תיקון“, וווּ דער דיכטער, דער חלוץ פון קיבוץ עין־שמר האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין דער פאַרגאַנגענהייט צו זיין יוגנט אין טאַטנס שטוב, אין דער אַמאָליקער ק”ק קאַלושין — אויך דאָרט האָט ער אָנגעהאַלטן דעם הימענדיקן טאָן פון זיין ליד און געזונגען אַ מזמור־שיר צו פשיסכער חסידות און באַזונגען דעם קאַלושינער רבין און די חסידישע געשטאַל־טן אַרום אים און די מיסטיש־ציטערדיקע אַטמאָספער, וואָס האָט איינגעהילט דעם טאַטנס שטוב, דאָס חסידישע שטיבל און די גאַנצע קהילה קדושה. אין זיין נייעסטן לידערבוך „טריט אין גן־אדם“ איז דער געמיט־צושטאַנד פון נעם דיכטער שמרי ווי פון איינעם וואָס איז אַקערשט אַרויסגעטריבן געוואָרן פון „גן־עזר“, אַרויסגעטריבן אי פון וואָלד און פעלד אין עין־שמר און אי פון חסידים־שטיבל אין קאַלושין און ער דערזעט אַז —

די ליכטער, וואָס איך האָב באַגערט —

זע, ווי זיי פאַלן פון שויבן.

ווהיין גייסטו טונקעלע ערד,

אַן זון, אַן שטערן, אַן גלויבן ?

און ער דערפילט, דער פּאָעט שמרי, אַז —

די הימען, וואָס איך האָב געוואַלט —

זע, ווי זיי ווערן באַלאַדן.

דער דיכטער איז נישט מער דער ברודער פון בוים און פון זאַנג אין קיבוץ, ער איז אויך נישט מער אין דעם אויסגעדמיונטן חסידים־שטיבל פון דער ק”ק קאַלושין. ער איז איצט אַ שכן מיט שכנים אין שטאָט, אין יהל־ל־געסל. און צו די שטאַט־זעזונגען, ווי זיי אַנטפלעקן זיך פאַרן דיכטער — צו זיי קאָן מען

שלמה ביקל

קיין הימען נישט זינגען. וועגן זיי קאן מען בלויז באַלאַדיש דערציילן. די זעונגען זענען באַלאַדן על־פי אומהיימלעכקייט פון די געשענישן און על־פי דעם טרוי־ער פון די געשטאַלטן, וואָס זיי אַנטפלעקן.

אריה שמריס שטאַט־זעונגען זענען: שכנים מיט קאַלטע מאַסקעס; שפּיטעלער, וואָס כאַרכלען „און ס'ווערט די גאַנצע ערד איין קאַטאַקאַמבן־קעלער“, „אַ מאַן, אַ פאַרטערטער חלומט פון ברויט, וואָס ער האָט ניט געשניטן“; אַן אינוואַליד —

איין אָרעם — אויף קוליע געשפּאַרט,

אויף צווייטן — גיטאַרע זיך וויגט.

עס פּיבערט זיין פנים, וואָס שטאַרט,

מיט אייביק פאַרלוירענעם קריג...

און איבער אַלעמען הויערט „די קראַ פון שרעק און געווייז“, עס שפּרייט זיך אַ פּיינפולע איינזאַמקייט איבער מענטש, איבער שטוב און איבער אַלץ וואָס געשעט אין שטאַט —

ס'טרינקט יעדער זיין ווייזק געטראַנק

מיט אַלע צוזאַמען אַליין.

די צוויי נאַר־וואָס ציטירטע פּערזן אַסאַצירן זיך אין מיין זכרון צו די שורות פון ריכאַרד בער האַפּמאַנס באַרימטן שלאַפליד „קיינער קאָן קיינעם געפּערטע היר זיין“ און דאָ, דרך אגב — אַ באַמערקונג וואָס בעט זיך ממש אין דער פּעדער אַריין. אַנאָמלט האָט מיך מיינס אַ פּריינד אַ פּרעג געטאָן: ווי אַזוי וואָלט איר איבער־געזעצט אויף יידיש דעם ענגלישן אידיאַם: „נאָ ניוס — גוד ניוס“ (גאָר קיין נייעס — איז גוטע נייעס). איך האָב לאַנג נישט געדאַרפט נאַכטראַכטן. עס האָט אין מיר אַ בליץ געטאָן דער צוגעפאַסטער, ממש אידענטישער אידיאַם אויף יידיש: „וואו אַ ויהי דאָרט איז אַ צרה“. אַרויסגעזאָגט די ווערטער און עס איז מיר אויפגעפאַלן אַז דער אידיאַם איז טאַקע אידענטיש מיט דעם ענגלישן, אָבער פונקט קאָפּיער אויסגע־דריקט. דער ענגלישער האַלט, אַז ווען ס'איז נישטאָ איז גוט, דער יידישער, אַז ווען ס'איז יאָ דאָ איז שלעכט.

די פונקט קאָפּיערע פאַרמולירונג פון איין און דעם זעלביקן געדאַנק איז זיכער נישט קיין צופאַל. עס שטייט הינטער די ביידע פאַרמולעס אַ פאַרשיידענע היסטאָ־רישע פאַלקס־און שפּראַך־דערפאַרונג.

איך זאָג דאָס אַקעגן דעם, וואָס צוויי יידישע פּאַעטן, איינער מיט אַ היס־טאָריע פון דייטש־שפּראַכיקייט און דער אַנדערער מיט דורות מאַמע־לשון הינטער זיך ברענגען צום אויסדרוק די זעלביקע מענטשלעכע פּיין פון איינזאַם מיט קאָ־פּויערער בילדערשיקייט. דער פּאַעט אין דייטש רעדט בלשון נייַן (קיינער קאָן קיי־נעם), דער יידיש־דיכטער — אין דער שפּראַך פון יאָ (ס'טרינקט יעדער זיין ווייזק

שרייבער פון מיין דור

געטראנק מיט אלע צוזאמען אליין). ווייל די אמתע צרה דערפילט מאמע-לשון און עס דערשפירט דאס יידיש-פאעטישע לשון אין יא. און פאר אריה שמרי, וואס האט אין איינעם פון זיינע שענסטע און בילדעריש אריגינעלסטע לידער געזונגען וועגן דער עלטער און קולטור-שעפערשישקייט פון ווערטער —

אלט זענען מיר, זייער אלט,

מיר זענען דער הא

אין דער האק פון קדמונישן וואלד.

איז די פיינפולסטע זעונג און הערונג אין שטאט, בלי ספק, געווען דאס געשענדעטע ווארט אויף „די שרייַקע שילדן אויף ליידיקע קראמען“ פון מסחר און פון אידעיש-קייט —

מיט פארשטעלטן מאַרד

שויםט דאס ווארט

פון דעמאָגאָגן —

שרייט אויס אין אַ פאַרסאַפּעטן ריטעם דער דיכטער און ער שלייַדערט אַקעגן דעם דעמאָגאָגישן וואָרט „די טרער פונעם אויסגעפייניקטן אמת.“ די טעמע פון וואָרט און ליד חורט זיך פיר מאָל איבער אין שמריס נייער ליי-דער-זאַמלונג. נישט אומזיסט טראַגט אונטער שמרי זיין ליד וועגן „יידישע ווער-טער“ אַ מתנה דעם דיכטער יעקב גלאַטשטיין, ווייל באַגלייך מיט זיין עלטערן חבר ווערט שמרי מיטגעריסן מיט דעם חלום „צו זינגען בדממה יידישע ווערטער“ (ביי גלאַטשטיינען איז דאָס אַ חלום, און מקוים געוואָרענער חלום, וועגן „שטילערהיי-טן“). אין שמריס פאָעטישער טערמינאַלאָגיע איז דאָס אַ טרוים וועגן „עלעף האַ-מערס“, וואָס דאַרפן ווערן „וויאַלאַנטשעלן אין דעם טאַנץ פון בלאַע פונקען.“ מען קאָן נישט זאָגן, אַז דער דיכטער אריה שמרי איז אין „טריט אין גן-אָדם“ אַ וויאַלאַנטשעליסט פון יידיש-פאָעטישן וואָרט. דער טאַן פון וויאַלאַנטשעלאַ, הגם אַ באַסאָווער, איז אַלע מאָל אַ צאַרטער, אַ זינגעוודיקער, אַ פידלדיקער. און אריה שמ-רי איז מער פידל-שפילער. אין די הימנען פון זיין „שטערן אין פעלד“ און אין „די פונקען פון תיקון“, ווי איצט ווען ער איז זעליש אַן אַרויסגעטריבענער פון זיין געזאַנג-גן-עדין און שפאַנט אַן עקסיסטענציאַליסטישער זאָגער איבער די וואַגל-וועגן פון דעם „גן-אָדם“, אויף די וועגן פון דעם מענטשנס גאַרטן אַן „בעטלונג צו געטלעכע גנאָדן“, אַן „וואָרטונג צו הימל-נדבות“, נאָר מיטן כוח פון זיין בן-אַדמשער איינזאַמקייט.

דאָ אין זיין נייעסטער לידער-זאַמלונג איז אריה שמרי, בלי ספק, טאַקע פאָע-טיש און טראַכטעריש אַ אימפרעסיאָנירנדיקע שעפערשישע געשטאַלט, און זיין דיכ-

שלמה ביקל

טעריש ווארט ספראוועט זיך אין אלע סיטואציעס: אין שטאָט, אויפן ים, ביי די ברעגעס פון דער סען, אין באַרטן פון ריאָ, און אין בענקשאַפטלאַנד נאָכן „סוד פון לאַנד“, מיט געשטאַלטערישער מייסטערשאַפט, מיט פּראָזאָדישער געניטקייט, מיט גראַם־אויפטו און מיט אַ זעלטענער סענסיטיווקייט צו די דינסטע מיינען, וואָס שלאָפן אין יידישן וואַרט. אָבער נענטער צו זיין חלום וועגן דעם „ליד פון וויאַלאַב־טשעלן אין דעם טאַנץ פון בלאַע פונקען“ איז דער דיכטער שמרי אין זיינע פּריער־דיקע לידערביכער.

אין די לידער אויף פעלד און וואַלד אין קיבוץ און אין שלאַראַפּן־לאַנד פון פשיסכער חסידות און חסידים איז אריה שמרי ברכי־נפשידיק אפילו ווען זיין ליד איז שאַרף און פאַרשפיצט זאָגעריש. דאָ, אין די לידער פון „טריט אין גן־אָדם“, איז זיין שטעל, קלאַרע און אַפט ניכטער פאַרמולירטע עקסיסטענציאַליסטישע פּילאָסאָפּיע, בדרך כלל ערגעץ וווּ אַ שטער צו דעם הימנישן, ברכי־נפשידיקן טאַן פון זיינע לידער אין קיבוץ און אין קאַלושינער חסידים־שטיבל.

איך האָב זיך באַוואַנט מיט „בדרך כלל“ און „ערגעץ וווּ“, ווייל דער לירישער פּידלטאַן ברעכט פונדעסטוועגן דורך נישט אין איינעם פון די לידער פון „טריט אין גן־אָדם“.

אַט איז אַ סאַנעט „דער שוים פון ים“ (אויב איך האָב, ווי איך האָף, פּינקטלעך דורכקאַנטראַלירט די פאַרם פון די לידער אין בוך, איז דאָס דער איינ־ציקער סאַנעט אין דער זאַמלונג), און עס איז דאָרט פאַראַן די ניכטערע דבקות (אַ קאַנטראַדיקציאַ אין אַדיקטאַ, אָבער ווי נישט אין ווידערשפּרוך דער פּאַלנער אמת) פון יענע לידער וווּ דער דיכטער זינגט וועגן זיין ברודערשאַפט מיט בוים און פון יענע לידער וווּ דער פּאַעט גיט איבער אַזוי דין און טרעפיק און מיט אַזוי פּיל עמאַציאָנעלער פאַרטוענקייט וועגן דעם חילוק צווישן לובלינער און פשיסכער חסי־דות. די פאַרם פון סאַנעט האָט דאָ דער דיכטער, מן־הסתם, אויסגעקליבן אויף צו באַוואַרענען די עמאַציע קעגן דער געדאַנקלעכקייט אַדער פאַרקערט. אין ביידע פּאַלן האָט ער מיט דער פאַרם אָפּגעהאַלטן אַ קינסטלערישן נצחון.

און אַ קינסטלערישן זיג האָט שמרי אויך דערגרייכט אין זיין עקסיסטענציאַ־ליסטישער פּאַעמע „גן־אָדם“ נישט אַזוי מיט זיין געזאַנג צו אַדמען, דעם ערשטן מענטש וואָס —

ביסט מיט שטאַלץ אַוועק צו דיין וואַנדער

פון דער שלווה פונעם גן־עדן

נאָר מער מיט דער אַדע צו חוהן, דעם סימבאָל פון געטעס „אייביק ווייבלעכן“, וואָס אין שמריס פּאַעטישער פאַרמולע איז זי שייך דעפּינירט ווי דער „אייביק פון מענטש־לעכן ווערן“.

שרייבער פון מיינ דור

שמריס פראָזאָדישע געניטשאַפט קומט צום בעסטן צום אויסדרוק אין זיין ליד „דאָס שוואַרצע פלעמל“, ווו דער סוף פערז פון די לעצטע פיר סטראַפּעס האָט די ענדונג „ענט“. עס איז „ווענט“ און „ברענט“ און „ווענט“ מיט דעם אַסאָנאַנס „העמד“. די דאָזיקע פיר שורות מיט זייערע ענדונגען זענען נישט בלויז טעכנישער אויפטו. זיי שאַפן מיט זייער שטומקייט די פחד־אַטמאָספּער אַרום דעם שוואַרצן פלעמל פון דער פאַריזער קאַמונאַרן־וואַנט.

אויף שמריס דינער סענסיטיווקייט צום יידישן וואָרט זאָלן צווישן אַנדערע און בראש פון אַנדערע עדות זאָגן אַזעלכע צוויי שורות ווי —

טויטער גליווער, ווי געפרוירן וואָלט דער תמוז,
און די נאַכט האָט נישט געוואָלט גוט ער ווערן.

גוטער אַנשטאַט בעסער איז נישט סתם אַ חידושי לשון. ס'איז מער, אַ סך מער. ס'איז אַריינבליק אין דער נשמה פון אַ וואָרט און דערזען אַז זיין קאַמפּאַראַטיוו מוז דאָ, ווען עס רעדט זיך וועגן דעם טויטן גליווער פון דער תמוז־נאַכט, געבוירן ווערן נישט על־פי גראַמאַטיק דורך פאַרוואַנדלונג, נאָר פון וואָרטס אייגענעם לייב. דאָס לייב פון וואָרט אַליין מוז זיך אויסציען כדי צו דערגרייכן זיין קאַמפּאַראַטיוו, און דאָס איז דעם דיכטערס אַ שעפּערישער געבורט־העלפּערישער אויפטו.

און צום סוף זאָלן דערמאָנט ווערן עטלעכע וואַזשנע חידושי לשון און עטלעכע אַריגינעלע אינעווייניקסטע גראַמען און אַסאָנאַנסן. פון די חידושי לשון רעכן איך אויס דעם זאָג וועגן די דאָקטוירים, וואָס זענען אין שפיטאַל „די וועכטער און די נעכטער“, די שורה „מאַלע, מאַלע, אפשר נסים קאָנען נסן“ אין דעם ליד „דער טראַפן בלוט פון בריזש“, אין דעם דאָזיקן ליד וועגן זיינע איבערלעבענישן ביי דער קאַטעדראַלע אין בריזש געפינט שמרי אויך אַזאַ אַדעקוואַט ניי וואָרט פאַר זיין גע־פיל ווי „אין מיר שייטערט“, וואָס ווערט באַלד ווי ער זאָגט דאָס אַרויס אַרומגעוואַק־סן אין ליענערס געמיט מיט אַזוי פיל יידיש־היסטאָרישע אַסאַציאַציעס. אין נישט ווייניקער אַסאַציאַציע, אָבער פריידיקע, הילן זיך די ניי־ווערטער „פעלדן און דאַרפן“.

ווי מוסטערן פון געראַטענע גראַמען, וואָס זייער אינעווייניקסטע שייכות איז דער קאַנטראַסט פון געפילן, וועל איך ברענגען די „ביטערע געוידן אינעם סאַמע לויטער פון פרייד און פרידן“ און „שליידיקע געווערן שפּיזלען פון אַלע שטערן“, און די אַסאָנאַנסן ראַזשינקע מיט הענהקע און זומער סופּט מיט שלאַף.

עס איז אַ באַזונדערע מצווה צו דערציילן וועגן די פּאַעטישע שפּראַך־אויפטוען פון אַ דיכטער וואָס איז אין משך פון אַ דור געוואַקסן אין קיבוץ, נישט אין דער אַטמאָספּער פון מאַמע־לשון, און דער אַטאָוויסטיש שעפּערישער כוח פון יידיש איז אים בייגעשטאַנען.

יוסף רובינשטיין

איבער פון די בעסטע און ממילא ליבעפולסטע. פארטרעטן, וואָס יוסף רובינ-
שטיין האָט געמאַלן אין זיין נייער לידער-זאַמלונג „חורבן פּוילן“, איז, בלי ספק,
דער פּאַרטערט פּונעם סאַוועטיש-יידישן דיכטער לייב קוויטקאָ.

לייב קוויטקאָ, אַ תּמימותדיקער קאַמוניסטישער מאַמין, אָבער אויך אַן איידע-
לער און צאַרטער יידיש-דיכטער, מיט גלויבן אין יידיש-שעפּערישקייט און מיט
ליבשאַפט צו יידיש-שעפּער, האָט געגעבן אַ הכשר צו רובינשטיינס וואַרשעווער
לידער-זאַמלונג „מאַדעלן“, וואָס איז לויט אלע כללים פון סאַוועטיש-יידישער קרי-
טיק געווען דורכויס טריפה. ווייל וואָס האָט געקאַנט זיין מער טריפה, ווי אַ בוך
לידער, וואָס איז איינגעהילט אין „בורזשאַנעם“ אומעט און עס איז אין אים נישט
פאַראַן קיין ברעקל פון דער פּירגעשריבענער סאַציאַליסטישער בוינגספּרייז?

דער דיכטער לייב קוויטקאָ איז טאַקע געווען אַ גלייביקער פאַרטייער, אָבער
די סאַמע נאַענטסטע און געדויערדיקסטע נשמה-פאַרבינדונג האָט ער געהאַט מיט
ליד, מיט יידיש ליד. און דאָס ערשטלינגבוך פון דעם „בורזשאַנעם“ וואַרשעווער
פּאַעט יוסף רובינשטיין האָט גערעדט צו קוויטקאָס האַרץ, ווי עס האָט גערעדט אויך
צו אונדז אַלע. מחוץ פון סאַוועט-רוסלאַנד, מיט דער עכטער און טיפּער איבערלע-
בעניש פון זיין טרויער.

האַט לייב קוויטקאָ איבערגעקליגלט די פאַרטיי-ליניע. ער האָט ריזיקירט אַ
מין מהרש"א-פּירוש צו רובינשטיינס טרויעריקע לידער און —

...דעם אומעט מיינעם, וואָס דאַרף טרייף דאַרט זיין, פאַרדעכטיק,
געלויבט גאַר און, פאַרקערט, מלמד זכות געווען, באַרעכטיקט:
אַט דאָס איז דאָך דער אומעט פון דער בורזשאַנער וועלט.
און (קוויטקאָ) האָט פאַרטייטשט: — איר זעט, דער קווימען וויל ביי אים
אַנטלויפן...

אַ פענצטער וויל אַרויספּרינגען אין מיטן נאַכט פון וואַנט...
דאָס יאַמערן די זאַכן דאַרט געמאַכט פון מענטשנס האַנט...
— זיי יאַמערן! ווייל אַלץ איז דאַרט געמאַכט פון הענט

פון שקלאַפּן.

און רובינשטיין פילט אַ דאַנק צום דיכטער קוויטקאָ, און נישט נאָר ער, נאָר
אויך מיר אַלע פילן די דאַנקשאַפט, וואַרעם עס „קען גריילעך זיין, אַז צוליב דעם
בין איך דאָס גאַנץ געבליבן“. עס איז זייער געמאַלט אַז קוויטקאָ האָט מיט זיין
קלוגן פּירוש אַפּגעראַטעוועט פיזיש רובינשטיינען און אַז ער האָט אַזוי אַרום אַן אומ-
דירעקטן חלק אין די צוויי וויכטיקע פּאַעטישע ווערק „מגילת רוסלאַנד“ און „חור-

בן פוילן, וואָס דער דיכטער רובינשטיין האָט נאָך זיין אומקער פון סאַוועט־רוס־לאַנד געשענקט דער יידישער ליטעראַטור.

בין איך דאָ מזוכיר לטובה דעם דיכטער־קודש לייב קוויטקאָ פאַר זיין רעטונגס־אַרבעט. אָבער נישט בלויז דערפאַר. איך דערמאַן דאָ אויך זיין פירוש, פשוט, ווייל ער איז אַ ריכטיקער. נעמט מען אַוועק דאָס קאַזיאַנע וואָרט בורזשואַזיע, וואָס קוויטקאָ נוצט עס מחמת פאַרשטענדלעכע טעמים פון זעלבשוין, און מען פאַרבייט עס מיט דעם איבערצייטלעכן וואָרט מענטש, וואָס נאָך פון חומש ווייסן מיר, אַז „דאָס בייז פון מענטשן איז גרויס אויף דער ערד, און די גאַנצע טראַכטונג פון די מחשבות פון זיין האַרצן איז רק צום בייזן אַ גאַנצן טאַג“, זעט מען, אַז לייב קוויטקאָ האָט מיט זיין פירוש אַגאַרירט דעם סאַמע עיקר פון יוסף רובינשטיינס פאַעטישן געמיט — דעם אומעט.

ווען רובינשטיין צעחשבונט זיך פאַרטערטיטיש אין זיין פאַעמע „טלאַמאַצ־קע דרייצן“, וואָס איז סיי מיט איר כמות און סיי מיט איר איכות איינע פון די געראַטנסטע און וויכטיקסטע אין בוך, מיט די חברים פון דעם היינט שוין לעגענ־דאַריש געוואָרענעם וואַרשעווער יידישן ליטעראַטן־קלוב, פאַרגעסט ער אויך נישט זיך אַליין זעלבסט אַנאַליטיש צו פאַרטשעפען און ער קומט, אָן דער באַגלייטשאַפט פון קוויטקאָס קאַזיאַנע ווערטער, צו דעם זעלבן אויספיר. עס זאָגט וועגן זיך דער פאַעט רובינשטיין אַזוי —

דער אומעט האָט צו מיר געקוקט פון יעדער זאַך, דער קלענסטער.
דער אומרו האָט צו מיר גערעדט פון יעדער שטומער זאַך.
און נישט אומזיסט געוואָלט אַוועק האָט אין מיין ליד דאָס פענצטער,
און נישט אומזיסט אַנטלויפן האָט געוואָלט ביי מיר דער דאַך.
נישט־וויסנדיק, קאַן זיין גאַר, האָט מיין ליד דאָס אָפגעשפּיגלט.
די וועלט פאַר מיר געוואָרן איז פאַרשטעלט — אַ נאַטור־מאַרט
ווייל איבער מיר האָט גורלדיק, נישט־זעננדיק, געפּליגלט
דער פּחד פאַר דעם מענטשן, וועלכער גרייט זיך שוין צום מאָרד.

עס איז איין גרויסע עלעגיע, וואָס ציט זיך איבער רובינשטיינס לידער־זאַ־מלונג — אַן עלעגיע פון שרעק „פאַר דעם מענטשן, וועלכער גרייט זיך שוין צום מאָרד“ אין דעם פאַרמלחמהדיקן פוילן; אַ געקלאַג איבער בן־אדם, וואָס איז פאַרכאַפט געוואָרן אין תפיסה פון פיין און שטומעניש אין דעם מלחמהדיקן סאַ־וועט־רוסלאַנד, און געיאַמערט איבער אייגן פאַלק און משפּחה, וואָס זייער חורבן און אומקום האָט זיך פאַר אים אַנטפלעקט ביי זיין אומקער אין דעם נאַכמלחמה־דיקן פוילן.

איך שטרייך אונטער דאָס וואָרט געיאַמער, וואָרעם די עלעגיע האָט זיך אין רובינשטיינס נייער לידער־זאַמלונג געשטאַרקט. זי איז פון סובלימירטן מורא־גע־

זאנג אין די נאטורמאָרט־געמעלן פון דער ערב־מלחמהדיקער וואַרשע דערגאַנגען איבער געקלאַנג צו איכה־ישבה־געיאַמער, וווּ עס הערט זיך דער זיפֿן און דער קרעכץ ממש פון יעדער שורה.

און עס איז נישט קיין חידוש. וואַרעם ווי טיף עס זאָל נישט זיין דער צער פון ביזע אַנונגען און ווי נאָך גרעסער די פיין און שרעק פון געפאַנגענשאַפט, איז זי נישט צו פאַרגלייכן מיט דעם ווייטיקדיקן אויפברויז פון אבלות בשעת „מתך מוטל לפניך“, ד. ה. אין אַנבליק פון אויסגעהרגעטן פּאַלק און פון חרוב געוואָר־רענער היים.

דאָס ליד פון געקלאַנג איז בטבע אומצימצומדיק. דאָס קלאַגליד האָט זיך האַלט צו גריבלען אין דעטאַלן, אין דעטאַלן פון די לייזן און פון דעם פיין וואָס די אומ־געקומענע האָבן געליטן. יעדע דערמאָנונג פון אַ מאָל איז גורם געוויין און דאָס געוויין ווערט אויסגעשפּרייטער דורך די פרטים, וואָס דער דמיון איז מוסיף וועגן דעם, ווי אַזוי דער אַמאַל איז אונטערגעגאַנגען.

ווי אַ ביישפּיל פאַר דער „עלעגישער גריבלעריי“, ווי איך רופֿ זי, וועל איך ברענגען יענע סטראָפּן פון דער פּאָעמע „אויף וואַרשעווער וואַקזאַל“ אין דעם בוך „חורבן פּוילן“ וווּ רובֿנישטיין באַוויינט דעם אומקום פון זיין מוטער —

זי פלעגט פון שטעטל קומען אָפט קיין וואַרשע קויפֿן סחורה
און זען מיט דער משפּחה זיך, און זיין אַ ביסל דאָ.
און אויף צוריקוועגס איילן, קומען צום וואַקזאַל, אין מורה
די באַן נישט צו פאַרשפּעטיקן, אָפּריער מיט אַ שעה.

דאָס איז אַ דעטאַל פונעם זכרון וועגן דעם לעבן פונעם באַקלאַנטן, און באַלד דערויף קומט אַ פרט פונעם דמיון וועגן דער פיין, וואָס דער באַוויינטער האָט גע־קאַנט לייזן ביים אומקום —

ווער ווייסט די באַן, די לעצטע באַן, וואָס האָט דערנאָך זי, שפּעטער,
געפירט צום טויט, ווי לאַנג זי האָט אויף יענער באַן געוואַרט.
אין פּראַכטוואַנג ווי זי איז דאָרט געלעגן אויף די ברעטער,
וואָס האָט זי העמאַלט אַלץ געטראַכט אין מענטשן־קנויל פּאַרשפּאַרט?!

און דער דריטער שטאַפּל אויף דער דראַמאַטישער לייטער פונעם קלאַגליד איז די מורא פונעם דיכטער, אַז ער זאָל ערגעץ וווּ, בלא יודעים, נישט האָבן מחלל גע־ווען די הייליקייט פון דער מאַמעס פיין —

און אידן, קען זיין, ליג אויף דעם זעלבן אָרט איצט אויפֿן דיל,
וווּ זי געלעגן דעמאַלט איז מיט קאַלטן שווייס באַגאַסן
און דאָ געוואַרט האָט אויף איר סוף, געצאַפּלט אין דער שטיל

מיר דאָכט, די ברעטער אונטער מיר זיי הייבן אָן צו גליען.
איך פיל, מיט אַלע שרעקן ווערט אַרום מיר פול די נאַכט.

די דריי דראַמאַטישע טרעפּ אין רובינשטיינס פּאַעמע פון געקלאַג זענען אין גוטן סטיל פון די עלעגיקער איבער דורות. איך וועל דאָ דערמאָנען צוויי: דעם קלאַגער פון „איכה“, ירמיהו, דער כהן פון ענתות, און דעם באַוויינער פון זיין פאַרשטאַרבנעם קינד „אורשולאַ“, כ'מזין דעם „פוילישן פינדאַר“, דעם פּאַעט פון זעכצנטן יאָרהונדערט יאָן קאַכאַנאַווסקי. דער ערשטער קער זיך אָן מיטן פּאַעט רובינשטיין אַ לייבלעכער נאַציאָנאַל-היסטאָרישער קרוב און דעם אַנדערנס קרובהשאַפט איז אַ געאַגראַפֿיש-קולטורעלע. יוסף רובינשטיין האָט ביי די ביידע גרויסע פּאַרגייער דירעקט אַדער אומדירעקט געלערנט.

און עס איז נאָך פאַראַן אַ פּערטע טרעפּ אין דער סקאַלע פון דער עלעגישער דראַמע. אויף אַט דער פּערטער טרעפּ ווערט, רעדנדיק אין דער פּאַעטישער טער-מינאַלאַגיע פון רובינשטיינס אַ צווייטן גרויסן פּוילישן לאַנדסמאַן, אַדאַם מיצקע-וויטש, גוסטאַוווס פאַרוואַנדלט אין קאַנראַדוס. דער „אני הגבר“, דער מאַן וואָס האָט אַנגעזען פּיין, ווערט פון אַ יחיד דערהויבן צו אַ כלל-געשטאַלט און די גרויסע כללי-שע פּיין רעדט דורכן מויל פונעם אויסדערוויילטן יחיד, דעם פּאַעט.

יוסף רובינשטיינס עלעגישער איך ווערט אין אַ טייל פון די פּאַעמעס אין בוך פאַרוואַנדלט אין אַ כללידישן מיר. דער דיכטער טענהט אין לשון יחיד, אָבער מען פילט ווי הינטער דעם דיכטערס קול און טענה כוואַליעט און ברויזט דער צער און דער אַנקלאַג פון אַ רבים. צום שטאַרקסטן קומט דער דאָזיקער מיר הינטערן יחידיש-עלעגישן איך צום אויסדרוק ביים סוף פונעם בוך, אין די צוויי לידער „די לעצטע נאַכט“ און „די לעצטע ווייל“. דער ווידערקול פון אַ רבים הערט זיך אַרויס פון רובינשטיינס יחידיש-פּאַעטישער שטים סיי אין שייכות מיט דער יידישער בענקשאַפט נאָך טויזנט יאָר פוילן און סיי ווען ער זאָגט זיין ענדגילטיק אַפשיידוואָרט צו דער פּוילישער ערד און צו דעם היסטאָרישן פּויליש-יידישן צוזאַמענלעב —

ס'איז נאַכט, מיין לעצטע נאַכט דאָ אויף דיין ערד, מדינת פּוילן.
אין מאָרגן וועל איך הערן שוין דעם רויש פון ים ביים ברעג.
נאָר איצטער אין דער נאַכט אַליין אין פינצטערניש פאַרהוילן,
איך הער נאָך אַלץ דעם ווייטן רויש פון אַלע מיינע טעג.

אַזוי ווייט — דער שליח-ציבור פון יידישער בענקשאַפט נאָך פוילן, און דערנאָך קומט דאָס האַרבע וואָרט פון דעפיניטיוון חשבון און צעשיידונג. דער דיכטער שטייט ביים ברעג פון באַלטישן ים פאַר זיין אַפּפּאַר פון פוילן און זעט ווי כוואַליעס —

שלמה ביקל

זיי לעקן אויך דעם חורבן־ברעג פון מיין פאַרברענטן לעבן,
זיי קרייזן אום אויך אין מיין בלוט מיט שטורעמדיקן ווינט.
איך שטיי אַליין אַ ים צעברויזט, לעס צווייטן ים דערנעבן —
אַ ייד נאָך טויזנט יאָר דאָ שטייט צום לעצטן מאָל אַצינד.

איך שטיי און ווייס — אויף אייביק איז אַ ייד פון איר אַוועק.

צוויי מכשולים שטייען אין וועג פון דער קינסטלערישער עלעגיע, וואָס זי מוז
גובר זיין. דער ערשטער שטרויכלשטיין איז צימצומלאַזיקייט, וואָס איז, ווי שוין
געזאָגט, אַ שטיק טבע פון קלאַגליד, און דער צווייטער איז — טרערן.
צו ביידע מכות איז רובינשטיינס ברייטע, כלומרשט פּראָזאַיש־דערציילערישע
שורה אַ זעלטענע פון גאָט געשיקטע רפואה. דער פּאָעט רובינשטיין האָט דעם
כוח אַוועקצושטעלן אַ דאַמבע קעגן צימצומלאַזיקייט און נאָך מער קעגן דעם
סענטימענטאַליזם, דורך דער מוזיק פון זיינע קלאַסיש געמאַסטענע ברייטע פּערזן.
די מוזיק פון די ברייטע שורות איז אַ ניכטערע און אַ פּאַוואַליעדיקע. זי איז
מיינסטנס פריי פון יענעם אַלעגראַ־טאָן, אין וועלכן סע נעסטעט זיך אַזוי גערן
דער עלעגישער דעטאַל. אַט די, וואָלט איך געזאָגט, אין האַרצן טיף לירישע אַבער
אויפן אויסזען מיושבדיקע שורה איז דאָס די פּראָזאַדישע טעכניק, מיט וועלכער
דער דיכטער שטעלט אַפּ דעם פלייך פון דעטאַל און פון טרערן.
דער מחבר פון דער תנכישער איכה־עלעגיע האָט דעם דאָזיקן פלייך אויפגע־
האַלטן דערמיט, וואָס ער האָט אויסגעשטעלט די שורות אַקראַסטיש, לויטן אַלף־בית.
ער האָט אַזוי אַרום באַגרענעצט יעדעס קאַפיטל צו צוויי און צוואַנציק דעטאַלן.
דער דרויסנדיקער צימצום טראַגט ביי צו דער אינעווייניקסטער לירישער צוימונג.
דער פּאָעט יוסף רובינשטיין האָט קינסטלעריש געצוימט אי די פּרטים פון
זיין עלעגיע און אי ער האָט די דאָזיקע דעטאַלן נישט געלאָזט צו פיל וויינען
בפּרהסיה.

אויב רובינשטיין האָט זיך אַ מאָל אין „חורבן פּוילן“ יאָ פּאַרזינדיקט מיט אַ
ביסל גוזמא פון סענטימענטאַליזם, איז דאָס נישט געווען אין זיין „איכה ישבה־“
געזאָנג, נאָר דווקא אין אַן אַגבדיקן דערמאָנונגס־בילד פון די וואַגל־יאָרן אין
ראַטן־פּאַרבאַנד, ווי למשל אין „ווידוי“, וווּ דער מאַנאַלאָג פון דעם מוסר רייסט
זיך אויף אַ צו הויכן סענטימענטאַלן טאָן און איז צו טעאַטראַליש. אין זיינע
עלעגיע־בילדער וועגן חורבן פּוילן האָט דער פּאָעט קיין איין מאָל נישט דערלויבט
קיין שום פון זיינע געשטאַלטן און אַודאי נישט זיך אַליין אַזוי הויך און אַזוי
בפּרהסיה צו וויינען.

אַבער דערפאַר איז אין די עטלעכע דערמאָנונגען פון ראַטן־פּאַרבאַנד, ווי
למשל אין דעם קאַפיטל „לייב קוויטקאָ“ און אין „ען־קאָ־ווע־דע“ פּאַראַן אַ היפש

שרייבער פון מיין דור

ביסל פון רובינשטיינס קלוגער פארטרעטיסטיק, וואָס קאָן זיך פאַרגלייכן מיט זיינע מענטש־צייכענונגען פון „טלאַמאַצקע דרייצן“ און פון לאַדזש. אין דעם קאַפּיטל „ען־קאַ־ווע־דע“ האָט רובינשטיין באַוויזן קינסטלעריש צו פאַרפּיקסירן די רייז פון די אויספאַרשער, וואָס קומען אַרויס ווי פּאַליציי־ש פאַרסמטע פאַרשוינען, וואָס זענען כיטרע, ביז און דערביי אַליין שרעקלעך עלנט און — דערעיקרשט אומגלייביק צו דעם מלוכהשן גאַט, וואָס אין אים זענען זיי געשטעלט געוואָרן צו גלייבן און אין זיין נאַמען האָט מען זיי געהייסן פייניקן מענטשן.

זאָגט איינער פון די אויספאַרשער צו זיין אויספאַרש־קרובן, דעם דיכטער רובינשטיין, און די ווערטער וואָס דער „סליעדאָוואַטעל“ ברענגט אַרויס האָבן די מראה פון אַ קן־צייכן, וואָס דער סטאַלין־רעזשים האָט זיך ציניש אַליין אַריינטאַ־טורט לְדורות —

וואָס מיינט איר, וואָס, ט׳איז רוסלאַנד פון דעם צאַר, פון ניקאַלאַיען?!

זיך קעגנשטעלן ווילט זיך אייך, זיך מאַכן פאַר אַ העלד ; איר מיינט מען וועט אייך משפטן און אפּשר נאָך באַפרייען, און רעדן וועט איר אין געריכט אַז הערן זאָל די וועלט. איך זע דאָך, איר פאַרשטייט נישט, אפּשר מיינט איר, דאָס איז פּוילן, די וועלט וועט זיך צעשטורעמען, אַ קלייניקייט — אַ מאַרד ! דאָ וועט קיין מענטש קיין פּיפּס נישט טאָן ! איר וועט אין תּפיסה פּוילן

און קיינער נישט דערהערן וועט פון אייער מוט דאָס וואָרט.

מיט אַנדערע ווערטער : ווען דער נוצרי זאָל זיך געווען יאָווען נישט אונטער הורדוס, דעם אדומי, נאָר אונטער סטאַלין, דעם גרוינער, וואָלט ער געווען געבליבן אַ בן בלי שם און קיין געשיכטע נישט געמאַכט.

מיט באַזונדערער פאַרטרעטיסטישער קלוגשאַפט צייכענען זיך אויס די פאַרטעטן פון „טלאַמאַצקע דרייצן“ און פון לאַדזש. מיך האָבן נאָך מער פאַרכאַפט די לאַדזשער געמעלן, הגם די מענטשן פון ליטעראַטן־קלוב זענען מיר אַזוי אייגן מיט זייערע נעמען און אַ טייל פון זיי האָבן איך פּערזענלעך געקענט.

די לאַדזשער פאַרטעטן נאָך מער — דערפאַר וואָס אין זיי באַשאַפט דער דיכטער אַ מין „האַמאָ לאַדזשיוס“, דעם טיפּ פון לאַדזשער ייד מיט זיינע ספּעציפּישע באַזונדערקייטן.

דער לאַדזשער ייד אין רובינשטיינס פּערזן (עס זענען שורות צום פאַרגעדענקען און צום ציטירן) —

שלמה ביקל

...פון זיינע שוועלן

די ווייטסטע ווינקלען וועלט געבראכט צו זיך, קיין לאדזש, אהער.

געהאנדלט מיט שאַנכאַי און איז געפאַרן גאַר קיין גער.

פון אונטן האָט די פיעטריקאווער גאַס געשפרייזט, געטומלט,
נאַר ער האָט ערגעץ העכער איבער שורות וווּ געשפאַנט.

צום סוף צוויי באַזונדערס גוטע גראַמען און אַסאַנאַנסן, פון צווישן אַ סך אַנדערע, וואָס איך האָב אַרויסגעכאַפט ווי פיקאַנטע געשמאַקע ראַזשינקעס פונעם פּאַעטישן קוכן. גראַמען : א) «למראית עין» מיט «געבויגענע אין דרייען» ב) «דער צוג ער רעדערט» מיט «אַן אומרו עדערט», אַסאַנאַנסן : א) «אַ שונא» מיט «פאַרשוינען», ב) «מיינע מאַרגנס» מיט «קומען אויף פאַרבאַרגן».

נפתלי גראַס

א

„יידן“

די יידישע קאַלאַמיי און דער דיכטער נפתלי גראַס — חד הוא. ער איז איר באַזינגער און פאַראייביקער. —

אַמאַל האָט אין קאַלאַמיי ביינאַכט
אויסגעבראַכן אַ שריפה, נישט דאָ געדאַכט —
אַ צייטן פון ווונדער !
די שטאַט איז שיר אַוועק מיטן רויך, —
און ווער ווייסט, וואָס ס'זאָלט חלילה געשען,
ווען יאַסל קלעזמער וואָלט דאַרט נישט געווען —
אַ צייטן פון ווונדער !
ס'איז יאַסל געשטאַנען אין מיטן מאַרק,
האַט געשפילט אויף זיין פידל אַזוי הייס,
אַזוי שטאַרק —

שרייבער פון מיין דור

אָ צייטן פון ווונדער !
דאָס פייער איז גלייך פון די דעכער אַראָפּ —
ווער ווייסט, ס'וואָלט חלילה געשען,
ווען יאָסל קלעזמער וואָלט דאָרט נישט געווען. —
אָ צייטן פון ווונדער !

און ווי זיין שענסטן העלד (און אפשר אַלטער עגאָ) יאָסל קלעזמער, האָט דער דיכטער נפתלי גראָס אין זיינע צוויי בענד „יידן“ (ניו-יאָרק, 1929 און 1938) אָפּ-געראַטעוועט פון אונטערגאַנג די געשטאַלטן פון דעם ראַמאַנטישן אַמאָל אין זיין היימשהאַט, דעם רב און דעם מגיד, דעם פרומען ייד און דעם ייד — אַ סוחר, דעם שיינעם בעל-הבית און דעם אַלטן שניידער, דאָס כלה-מידל און דעם „פאַריזער שטוצער“ און אַלע זיינע „נאַענטע פון קאַלאַמיי“ און זיי אַלעמען פאַרטרעטיש געשטאַלטיקט.

אין די מער ווי דרייסיק יאָר פון זיין דיכטערישער און ליטעראַרישער אַרבעט איז נפתלי גראָס געווען איינער פון דער פּלעיַאָדע יידיש-גאַליצישע דיכטער, וואָס איז געבליבן אַ פולער און גאַנצער ראַמאַנטיקער, כ'מיי, אַ דיכטער, וואָס זיין ראַ-מאַנטיזם איז געווען קלאַסיש און האָט נישט געהאַט אויפצווייזן גאַרנישט פון די אַלע ריסן און שפּאַלטונגען פון טראַגישן חוזה און גראַטעסק, וואָס זענען אין אַ גרויסער מאָס כאַראַקטעריסטיש פאַר די יידיש-זינגערס פון גאַליציע.

גראָס' געשטאַלטן זענען, פאַרשטייט זיך, נישט פריי פון ליידן, נישט פריי פון צער און פון אינעווייניקסטן געראַנגל, אָבער דאָס אַלץ געהערט בלויז צו זייער פּרע-געשטאַלטערישן עבר. אין דעם מאַמענט, ווען דער דיכטער האָט מיט זיין אויג אויפגעכאַפט זייער נשמהדיקן מהות, איז ביי זיי אַלעמען שוין געווען נאָך חשבון-הנפש, נאָך חשבון-הלעבן, און אויף דער לאַנדשאַפט פון זייער זעל האָט זיך שוין געצייטיקט די האַרבסטקייט און רעזיגנירטקייט פון געדאַנק און געפיל. זיי זענען שוין געווען ראוי, אַז דער דיכטער זאָל זיי טאָן זייער קינסטלערישן רעכט. וואָרעם קינסטלעריש פאַרטרעטירן מיינט פאַרן דיכטער גראָס — אַרויסרייסן די געשטאַלטן פון דעם סביבהדיקן רעש, פאַרגלעטן זייער צערודערונג און זיי פאַר-וואַנדלען אין מאַנומענטן פון רו און שיינקייט. כאַראַקטעריסטיש איז אין דעם פּרט זיכער יענער פאַרטרעט, וווּ דער דיכטער לאָזט דעם אַלטן שניידער פאַרשטאַרט ווערן מיט דער נאָדל אין האַנט אין איינעם מיט די איינגעזאַמלטע זעונגען וועגן די טעג פון זיין לעבן —

אַ בילד נאָך אַ בילד ; מיט דער נאָדל און שער,
ער גייט דורך דעם לעבן אַט לייכט און אַט שווער.
דער אַלטער שניידער — אויף די קני דאָס געוואַנט,
ער זיצט פאַרשטאַרט מיט דער נאָדל אין האַנט.

און טאָמער ברויזט אויף אַ מאַל אין גראַס פּאַעטישע געשטאַלטן די דינאַ-
מישקייט פון גורל און עס ווערט קענטיק ביי זיי דער ווילן איבערצואַנדערשן דאָס
באַשערטע, דאָן... קאָן עס נאָר געשען אויפן וועג פון ווונדער. וואַרעם ווונדער איז
דער איינציקער לעבנס-כוח, וואָס איז נישט צעקריגט מיט שיינקייט און רו, און
ווונדער קער זיך נישט אָן מיטן מענטשנס וועלן, האַווען און שמייען. דער נס
וואַקסט פון יענער זייט מענטשלעכן רצון אויף די סודותדיקע פעלדער פון קונסט
און שיקזאַל.

יאָסל קלעזמער טוט ווונדער מיט זיין קונסט. די פריילעכע שניידערינגען
טוען פישוף מיט די סודות פון זייערע קונצן, און מיט דעם משולח טוט אַ נס
דער גורל אַליין פון אונטער זיין שלייער. און דאָ, ווען ווונדער געשעט און דאָס
לעבן איז נישט פאַרגליווערט אין שיינקייט, נאָר עס וויברירט נאָך פון
באַוועגונג און געשעעניש, דערגרייכט נפתלי גראַס צו די קוואַלן פון עכטער
פּאַלקסטימלעכקייט, און זיין ליד, וואָס איז אַלע מאַל גאַנץ, שלימותדיק און קלאַר,
ווערט דאָ ביי די פּאַלקסמאַטיוון אויך וואַרעם און שפרודלדיק.

פאַר אַ מוסטער פון גראַס, אַזוי צו זאָגן, באַוועגלעכער, דינאַמישער שיינ-
קייט, קאָן דינען „דאָס ליד פון די דריי שניידער-געזעלן און דעם שענקער“. יע-
דער פון די דריי געזעלן באַווייזט אַ קונץ מיט זיין פּאַנטאַסטישן נאָדל-פּאַדעם און
עס איז יעדער פון זיי אַ ווונדער-פאַרשויף. אַלע דריי געזעלן און אויך דער פּערטער,
דער שענקער, וואָס באַלוינט די קונצן-מאַכערס מיט זיינס אַ קונץ —

און דעם פינגערהוט נעמט ער ביי יעדן פון האַנט,

און פילט זיי אָן מיט וויין ביזן ראַנד —

דריי פינגערהוט וויין.

עך, טרינקט, איר ליבע געזעלן מיין.

גיטט וויפל סע גייט אין אייך נאָר אַריין פון דעם דאָזיקן וויין —

אַלע פון די ווונדער-פאַרשוינען, און איבער זיי אַלע זייער באַשעפּער, דער
קינסטלער נפתלי גראַס, בלענדן אין דעם ליד מיט וואַרעמער פּאַלקסטימלעכקייט,
מיט ליבן הומאָר און מיט שיינקייט.

עס איז פאַראַן אין גראַס' לידער, און דערעיקרשט אין זיינע פאַרטעטלידער,
אַן אַפט מאַל בלענדנדיקע, וויסע קלאַרקייט פון בילד און אויסדרוק. אויף דעם
מקור פון אַט דער קלאַרקייט האַט דער פּאַעט אפשר אַליין אַנגעוואַקען, ווען ער
האַט זי אין בליק פון זיין „די דערוואַקסענע“ געלאַזט אויפגיין אין איינעם מיט
דער שעמעוודיקייט אין איר, עפעס אַ פרומע שעמעוודיקייט ווייט פון גראַס' פּערז
און שפּראַך. די שעמעוודיקייט האַלט צוריק דעם געאיייל פון אויסדרוק און גיט
די נייטיקע צייט ביי זיך אין גשמיה-ווינקל קלאַרער צו מאַכן דאָס בילד, צו שליפן
די שורה און צוצופאַסן דאָס וואַרט.

און עס קען זיין אז דא ליגט אויך ערגעץ ווו דער סוד פון נפתלי גראס' טיפער דיכטערישער פארבונדנדייט מיט דער גרויסער שלייה-און צופאסונגס-ארבעט, וואס הייסט איבערזעצונג פונעם בוך פון אלע ביכער.

ב

מעשהלעך און משלים

די זעלביקע שעפערישע שלייה-און צופאסונג-ארבעט, ווי ביי דער איבערזע-צונג פון די „פינעף מגילות“, האט דער דיכטער מקיים געווען אין איין זאמלונג „מעשהלעך און משלים“.

און דא איז גראס' פאעטישע הארעוואניע (שעפערישקייט און עבודת-פרח זע-נען א געשפאן אין דעם זעלבן יאך פון מענטשנס לעבן) געווען נאך א שווערערע, ווייל דער דיכטער האט געדארפט נישט בלויז איבערשאפן, ווי ביים תרגום פון די פינף מגילות, נאר טאקע דאס מעשהלע באשאפן.

א היפש ביסל פון די מעשהלעך האט נפתלי גראס פארשריבן דירעקט פון פאלקסמויל, בעת ער איז אין די צוואנציקער יארן געווען אויף א באזוך אין גאלי-ציע און האט דארט פארבראכט כמעט א יאר צייט. דעם גרעסטן טייל אבער פון דעם פאלקלאריסטישן מאטעריאל האט גראס אויפגעזאמלט אין אמעריקע. הונדער-טער לייענער און אויך חברים-שרייבער האבן אים צוגעשיקט מעשהלעך, וואס זיי האבן געהערט דערציילן אין דער אלטער היים מיט דרייסיק און מיט פערציק יאר צוריק, אדער דא אין דער נייער היים איבערדערציילן.

דער מאטעריאל, וואס גראס האט באארבעט פאר זיין בוך, פארמאגט, פארשטייט זיך, נישט תמיד דעם זעלבן ווערט פון פאלקלאריסטישער עכטיקייט און פון פאלקס-שעפערישער באדייטונג.

צווישן אזא מעשה ווי „ר' יהשע אליעזרס דריי דין-תורהס“ ביים בארדיטשע-ווער רב, א מעשה, וואס לויכט מיט העכערער יידישער מענטשלעכקייט און איז א פערל פון יידישער פאלקסשאפונג, און ביז, זאגן מיר, דער מעשה „יאסל דער שוס-טער ווערט פרעזידענט“, וואס איז נישט מער ווי א לצניש פאבריצירטער אנעק-דאט, איז בלי ספק א מהלך רב, וואס שייך דער עכטיקייט פון יידישן פאלקסגעמיט און פון אויטענטישער יידישער פאלקסשעפערישקייט. קאן זיין אז אזעלכע מעשיות, ווי וועגן דער פרעזידענטשאפט פון יאסל שוסטער אין אמעריקע און זייערס גלייכן, האבן גאר נישט געדארפט אריין אין גראס' בדרך-כלל גוט אפגעקליבענער, דור-כויס אין נוסח פון יידיש-גייסטיקייט געהאלטענער און קינסטלעריש געלייטערטער זאמלונג.

שלמה ביקל

צוויי וויכטיקע זאכן האָט נפתלי גראָס אויפגעטאָן אין זיין בוך, אחוץ דעם אויפטו פון צונויפזאַמלען און אָפּקלייבן מאַטעריאַל.

ראשית: גראָס האָט דעם מאַטעריאַל קינסטלעריש געלייטערט. אפילו די מעשהלעך וואָס מען הערט דירעקט פון „פּאַלקסמויל“ זענען צום מיינסטן באַוואַקסן מיט ווילדפלייש, כ'מיין מיט שטאַף און פאַרעם, וואָס קערן זיך אַרגאַניש נישט אָן מיט דער מעשה שהיה און מיט איר מוסר-השכל.

אַ פּאַלקס-מעשה מוז מען קענען נאָכדערציילן און דער מאַן, אָדער די פרוי, וואָס רעפרעזענטירט דאָס „פּאַלקסמויל“ פאַרן פּאַלקלאַר-זאַמלער, איז דאָס זעלטן בכוח. דער סיפור-המעשה קומט געוויינלעך אַרויס פונעם „פּאַלקסמויל“ אַ פאַר-קריפּלטער, דער מוסר-השכל — אַ סתירהדיקער און דער שפּראַכלעכער נוסח אין טראַנסטעס, אַ געלאַטעטער און אָן געמיט.

און אַ קל' חומר, אַז אַזוי און נאָך ערגער זעט אויס די פּאַלקס-מעשה, וואָס עס דערציילט זי איבער דער ייד אין אַמעריקע, וואָס האָט זי איצט געהערט פון זיינס אַ פעטער, וואָס האָט זי מיט פּערציק יאָר צוריק געהערט דערציילן אין דער אַלטער היים.

די מעשה קאָן דער פּאַלקלאַר-זאַמלער, וואָס פּרעזענטירט זי אונדז אין אַ בוך, נישט סתם איבערדערציילן. ער מוז זי פּאַקטיש דערציילן. ער מוז די סקעלעט-שערבלעך פון דער מעשה אָנטאָן מיט בלוט און פלייש. ער מוז די מעשה פון דאָס ניי באַשאַפן.

און דאָ ערשט קומט אויף אַ נייע שוועריקייט. די מעשה טאָר נישט פּאַרלירן איר פּאַלקס-מעשהדיקן כאַראַקטער. זי טאָר נישט ווערן דעם דיכטערס אָן אייגענע מעשה אויף אַ פּאַלקסטימלעכן מאַטיוו.

דער דיכטער-פּאַלקלאַר-זאַמלער דאַרף בלויז די פּאַלקס-מעשה באַפרייען פונעם אַנגעוואַקסענעם ווילדפלייש און זי אומקערן צו איר מקורדיקן נוסח. און דאָס האָט כמעט דורכויס באַוויזן צו טאָן דער דיכטער נפתלי גראָס אין זיין זאַמלונג „מעשהלעך און משלים“.

וואָס פאַר אַ מעשה עס זאָל נישט זיין, צי די ביטער-טרויעריקע מעשה „איר שפילט אייך מיט ראַטשילדס מזל!“, צי דאָס קלוג הומאַריסטישע מעשהלעך „פאַר וואָס מחותנים רופן זיך נישט איינער דעם אַנדערן ביים נאָמען“, אָדער די מעשה מיט „שלמה המלך ווערט אַ מגיד און לערנט זיך דרשנען“ — זענען זיי אַלע איבער-געגעבן נישט בלויז אין גראָס' סטיל, נאָר דערעיקרשט אין אַ געלייטערטן נוסח פון פּאַלקס-דערציילער.

אַן ענלעכע איבערלעבונג ווי ביים ליענען גראָס' פּאַלקס-מעשיות האָב איך געהאַט, ווען איך האָב מיט יאָרן צוריק געהערט זינגען „ושמרו בני ישראל את השבת“ פון נחמיה ווינאָווערס אַ כאַר. ס'איז געווען דער „ושמרו בני ישראל“ טאַקע ווי איך האָב אים געהערט אין מיין יוגנט זינגען פון די בני-ישראל אין מיין און

אין גראַס' „שטאַט מיט יידן“, און נאָך מער און נאָך תּמציזדיקער דערפאַר, ווייל דער נוסח איז געווען פריי פון אַלע אַנגעוואַקסענע מוזיקאַלישע פּסולתן, פון אַלע אומאַרגאַנישע און דערפאַר איבעריקע קרעכצן און זיפּצענישן. ס'איז געווען דער נוסחדיקער „ושמרו“ אין זיין אמתן געלייטערט-פּאַלקישן מקור.

אויך ביי גראַסן האָט מען דאָס זעלבע געפיל און די זעלבע איבערלעבונג פונעם אמתן פּאַלקישן נוסח אָן די נאָכדערציילערישע פּחתן און איבעריקייטן. ס'רעדט ביי גראַסן דאָס פּאַלקסמױל, אָבער אָן שפּראַכבולבעס און אָן שטאַמ-לענישן. ס'איז דאָס פּאַלקסמױל פון איינעם, וואָס ער אַליין האָט טאַקע געקאַנט זיין דער ערשטער פּאַלקסקינסטלערישער באַשעפּער פון דער מעשה און איר ערשטער מקורדיקער נאָכדערציילער.

שנית: גראַס האָט אָפּגעהיט די יידישע אַטמאָספּער פון די מעשיות און וווּ מען האָט געדאַרפט האָט ער די אַטמאָספּער פאַריידישט. וואָס קאָן, דאַכט זיך, זיין נאַציאָנאַל אייגענער ווי די פּאַלקסשאַפּונג, דער פּאַלקלאָר? אָבער פון דעסטוועגן, און דווקא אַזוי, איז נישט פאַראַן עפעס, וואָס זאָל זיין מער אינטערנאַציאָנאַל, עפעס וואָס זאָל שעפּעריש שפּינען מער אויף מאַ-טיוון בשותפותע פאַר אַלע פעלקער, ווי דער פּאַלקלאָר.

וועגן דער וואַנדערונג פון די זעלבע פּאַלקלאָר-מאַטיוון פון פּאַלק צו פּאַלק איז אַ סך געשריבן געוואָרן. פון אונדזער גמרא האָבן פּאַלקלאָר-מאַטיוון אַריבער-געוואַנדערט אין דעם פאַרשפּרייטן מעשה-בוך פון אייראָפּעיִשן מיטל-עלטער „געס-טא ראַמאַנאָרום“. נישט איין אַריענטאַלישער מאַטיוו, ווידער, האָט זיך אַריבער-געפלאַנצט צו אונדז אין דער גמרא און אין מדרש. וואָס שייך דעם נייערן יידישן פּאַלקלאָר האָט ער איבערגענומען מאַטיוון און מעשיות נישט בלויז פון תּלמוד און מדרש, נאָר אויך פון גויִשן אַרום.

דער פּאַלקלאָר-מאַטיוו יאַגט זיך היסטאָריש אַהין-און-צוריק צווישן די פעלקער פון דער וועלט, אָבער ביי יעדן פּאַלק בלייבט ער שטיין און וואַרט, אַז מען זאָל אים באַזונדער נאַציאָנאַל פאַרסטראַיען, כדי ער זאָל אויסזען נישט ווי אַ גר, נאָר ווי אַ תּושב.

און די נאַציאָנאַלע שעפּערישקייט באַזוייזט צו מאַל צו מאַכן דעם פּאַלקלאָר-ריסטישן מאַטיוו פאַר אָן אייגענעם שוין דערמיט, וואָס זי בייט, גיט צו אָדער מי-נערט אַזא אָדער אָן אַנדערן דעטאַל אין דער מעשה, און אַ מאַל אַפילו בלויז מיט דעם וואָס זי אַראַנזשירט אַנדערש דעם סדר פון די געשעענישן.

אַט איז אַזא אַריענטאַליש מעשהלע, וואָס ווערט געבראַכט ביי נפּתלי גראַסן אונטערן נאָמען „ס'איז געווענדט ווי אַזוי מען זאָגט אַ זאָך“.

די מעשה, וואָס אויף וויפל איך דערמאַן זיך, איז זי געווען אַ סטאַנדאַרט-מעשה פון אַלע פּאַלקלאָר-כרעסטאַמאַטיעס אין די מיינסטע אייראָפּעיִשע לענדער, און איך אַליין געדענק זי נאָך פון דעם טעקסטבוך פאַר די ערשטע קלאַסן גימנאַזיע, דער-

ציילט וועגן אַ סולטאַן, וואָס האָט געהאַט אַ שווערן חלום און האָט זיך געלאָזט פּוּתֶר חלום זיין פּוֹן זיינע הויף־חכמים.

דער ערשטער חכם האָט דעם סולטאַן געזאָגט אַז דער מיין פּונעם חלום איז, אַז ער וועט זען שטאַרבן אַלע זיינע פּריינט. האָט דער סולטאַן דעם פּוּתֶר־חלומניק געהייסן אָפּהאַקן דעם קאַפּ.

דער צווייטער חכם איז געווען קליגער און טאַקטישער פּונעם ערשטן. לויט אים איז דער טייטש פּונעם חלום געווען, אַז דער סולטאַן וועט האָבן אַריכות ימים און וועט איבערלעבן אַלע זיינע פּריינט.

דאָס קלינגט שוין גאַנץ אַנדערש. און דער סולטאַן האָט דעם קלוגן חלום־טייטשער באַלוינט און אים דערהויבן צו זיין צווישן זיינע נאַענטסטע באַראַטער. איצט טרעף איך דאָס זעלבע מעשהלע אין נפתלי גראָס' זאַמלונג. אָבער מיט איין קליינעם בייט אין דער „דראַמאַטיס פּערסאָנע“ האָט די אַריענטאַלישע מעשה באַקומען יידישן חן. פּונעם סולטאַן איז געוואָרן אַ מלך און אַ יידישער מעשה־מלך. דער עיקר וואָס גיט צו יידיש־פּאָלקישע פּאַרב דעם מלך, איז דער דעטאַל, וואָס שטעלט אַריין אין דעם חלום־אויסטייטש נישט פּריינט, נאָר קינדער.

„אַלע דיינע קינדער וועלן שטאַרבן ביי דיין לעבן“ — דאָס איז אַ יידיש־משפּחהדיקער קנייטש פּוֹן דעם פּוּתֶר־חלומניקס פּאַרב־עכערישער נאַרישקייט. אַז ס'גייט וועגן קינדער, וואָס וועלן אַלע אויסשטאַרבן ביים פּאַטערס לעבן — פּאַר אַזאַ בייזער נבואה קאָן אפילו דאָס יידישע פּאָלקסגעמיט באַרעכטיקן דעם מלכס האַרבע שטראַף פּאַר דעם חלום־אויסטייטשער.

און יידיש זענען די מעשיות אין נפתלי גראָס' בוך אַלע דערמיט, וואָס זיי האָבן כמעט קיין מאָל נישט קיין מוסר־השכל (מעג דער מוסר־השכל זיין אַ בפירוש־שער, אָדער נישט אַן אַרויסגעזאָגטער, און בלויז צום אַרויסדרינגען פּוֹן דער מעשה) וואָס זאָל זיין להיפּוך צו דעם יידישן געמיט אונדזערן, וואָס האָט זיך אויס־געפורעמט אין די הונדערטער יאָרן פּוֹן אונדזער לעבן נישט אין דער אַטמאָספּער פּוֹן שווערד, נאָר פּוֹן גייסט און וואַרט.

יידיש־דיכטער גבריאל פרייל

אַ מאָל, דווקא אין דער צייט פּונעם שפּראַכנקאַמף, האָבן מיר פּאַרמאַגט צוויי־שפּראַכיקע דיכטער. ביאַליק און שניאור האָבן געשריבן לידער אויף העברעיִש און אויף יידיש. דער ערשטער — כמעט מיט דער זעלבער קראַפט אויך אויף יידיש.

און דער צווייטער איז ווייט נישט געווען דער זעלבער בעל-כוח אויף מאמע-לשון ווי אויף עברית.

די דריי דיכטער, וואָס ביידע לשונות אונדזערע זענען זיי בייגעשטאַנען, וועמען מער און וועמען ווייניקער, אין כמעט דער זעלבער מאָס זענען, דאַכט זיך, דער קדוש יצחק קאַצענעלסאָן הי"ד און אורי צבי גרינבערג און אהרן צייטלין, זיי צו לאַנגע יאָר.

פון די דריי האָט דער רוח הקודש פון גלייכער מאָס אין ביידע שפראַכן אפשר צום מיינסטן באַגינציקט אהרן צייטלינען.

און אַט איז, דווקא אין דער צייט פון דעם פולשטענדיקן געזעלשאַפטלעכן שלום-בית צווישן אונדזערע ביידע לשונות, וואָס האָט, ווי מאָדנע דאָס זאָל נישט זיין, מער ווי פריער אַריינגעבראַכט שפּערישע צעשיידונג אין אונדזער ליטעראַטור, דערעיקרשט אין דער דיכטונג, אויפגעקומען אין דער יידישער אַמעריקע אַ צוויי-שפראַכיקער פּאָעט אין דער עלטער פון די "יונג-ווילנער" היים גראַדע און אברהם סוצקעווער. דער היינט פינף און פופציק-יעריקער גבריאל פרייל, אַ בן-הרב פון די באַלטישע לענדער, איז אין עלטער פון עלף יאָר געקומען קיין אַמעריקע און האָט זיין ערשטע העברעיִש ליד אָפּגעדרוקט אין 1936, אין ניו-יאָרקער "הדואר". זינט דעמאָלט האָט פרייל אַרויסגעגעבן פיר זאַמלונגען העברעיִשע שירים און עס איז אָנגעוואַקסן אַ היפשע קריטישע ליטעראַטור וועגן אים אין עברית.

אין נייטסטן העפט פון דער ניו-יאָרקער העברעיִשער חודש-שריפט "בצרון" (אב-אלול, תשכ"ו) איז באַצייכנט געוואָרן דער דרייסיק-יעריקער יוביליי פון פריילס דיכטונג מיט אַן אַרטיקל פון א. מרתאָן, אין וועלכן עס ווערט געגעבן אַ דעסקריפּטיווע טיווע ביבליאָגראַפיע פון די קריטישע מאמרים, וואָס זענען געשריבן געוואָרן וועגן פריילן זינט 1961 ועד הנה. וועגן די אַרטיקלען ביז 1961 האָט דער זעלביקער א. מרתאָן געדרוקט אַ דעסקריפּטיווע ביבליאָגראַפיע אין דעם "בצרון" טאַקע אין יע-נעם יאָר.

פרייל האָט אויך געשריבן יידישע לידער און זיי געדרוקט ביי אונדז אין "צו-קונפט" און אויך אין אַנדערע אַמעריקאַניש-יידישע צייטשריפטן.

איצט, צום דרייסיק-יעריקן יוביליי פון פריילס העברעיִשער דיכטונג, איז אַרויס זיין ערשטע זאַמלונג יידישע לידער און מיר ווערן פון דער קורצער הקדמה צום בוך געוויר, אַז דער יידיש-דיכטער גבריאל פרייל איז עלטער פון דעם העברעיִשן פּאָעט פרייל, וואָרעם יידיש, ווערט דערציילט אין אַריינפיר-וואָרט, האָט פרייל אָנגעהויבן צו שרייבן מיט אַ יאָר פריער פאַר העברעיִש. אויף יידיש האָט פרייל דעביוטירט אין 1935 מיט לידער אין "ניו-יאָרקער וואַכנבלאַט" און אין "אינזיד". און נאָך ווערן מיר פון דער צען-שורהדיקער הקדמה געוויר, אַז "יעקב גלאַטשטיין איז געווען דער ערשטער לייענער פון מיין ערשט יידיש ליד".

און יעקב גלאַטשטיין איז נישט בלויז געווען דער ערשטער לייענער פון פריילס

ערשטן יידישן ליד, נאָר אויך אַ שטענדיקער בעל־השפעה אויף זיינע יידישע ליד־דער. ביידע, גלאַטשטיין און פרייל, האָבן זיך געהאַדעוועט אויף דער אַנגלאַס־סאַק־סישער דיכטונג. אָבער גלאַטשטיין האָט באַוויזן אַנצוהאַלטן דאָס ירושהדיקע יידי־שע געמיט פון לובלין בעת פריילן איז, אַזוי דאַכט זיך צו מאַל, פאַרבליבן פון דעם זיידנס רבנישער שטוב אין דאַרפאַט, נישט מער ווי לשון־קודש און לשון־יידיש, וואָס זענען אין זיין שעפּערישן פּראָצעס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין עברית און אין ליטעראַרישן יידיש.

גבריאַל פרייל איז סיי אין זיינע העברעישע און סיי אין זיינע יידישע לידער דער צום מיינסטן אַמעריקאַניזירטער דיכטער אין אונדזער ליטעראַטור. די אַמע־ריקאַנישע לאַנדשאַפּט, די געאַגראַפישע און היסטאָריש־גייסטיקע איז פאַר פריילן נישט קיין טעמע. אויב טעמע — זענען דאָס פריילס בענקשאַפּטלידער צו ליטע און צו ארץ־ישׂראל. איבער ניו־יאָרק, איבער מעין, איבער וואַלט ווהיטמאַנס מקור־מות, איבער ווערמאַנט און ניו־העמפּשאַיר און איבער אַן „אַמעריקאַנער בית־עולם“ און אפילו איבער „נענסי לינקאָלנס חלומות“ שפאַנט דער דיכטער ווי ביי זיך אין דער היים. ס'איז זיין היסטאָריע און זיין געאַגראַפיע. כ'וואַלט געזאָגט, אַז גבריאַל פרייל איז אַן אַמעריקאַנער דיכטער אויף העברעיש און יידיש און נישט קיין העב־רעישער אָדער יידישער דיכטער אין אַמעריקע.

ער, פרייל, איז על־פי זיין געמיט דיכטעריש באַהעפּט צום אַמעריקאַנישן האַרבסט וואָס איז —

... אַ גאַלד־אויגיקער יינגל

אין וועמעס קויש עס זינגען עפל —

און נישט צו דעם ליטווישן האַרבסט פון זיין יוגנט וואָס —

איז שוין מער ניט קיין יינגל

וואָס טראַגט שמייכלדיקע עפל

אין זיין קויש ;

ער איז איצט אַן אַלט געוואָרענער דאַרפסטמענטש

אויף וועמעס פלייצע עס הענגט אַפהענטיק

אַ ליידיקער עמער.

איך האָב געזאָגט, אַז גבריאַל פרייל איז אַן אַמעריקאַנישער דיכטער. ער איז אויך אַ מאַדערניסטישער דיכטער אין תוך און פאַרעם. זיינע פּערוז, די העברעישע און די יידישע, זענען כמעט דורכויס, אָדער טאַקע דורכויס, וויסע פּערוז. דער גראַם איז פאַר פריילן, מן־הסתם, אַ שטיק ראַמאַנטיק און ראַמאַנטיק איז ווייט פון זיין געמיט. פרייל איז אַ צערעבראַלער דיכטער. זיינע לידער זענען תמיד זייער ביל־דעריש, זיי פינקלען אַפּט מאַל מיט געדאַנק, אָבער גליען זעלטן מיטן ברען פון

שרייבער פון מיין דור

עמאָציע. אין זיין ליד „רמב"ם־פאַרצייכענונג“ דערציילט פרייל וועגן „נשר הגדול“
אָז —

דער רמב"ם האָט קיין מאָל קיין שניי נישט געזען
אַבער ער האָט פון פאַרשטאַנד געאַנט
ס'פאַרטיקע פייער.

פריילס ווערטער וועגן רמב"ם זענען אויך חל אויף די לידער פון אים אַליין,
אונדזער העברעיִש־ייִדישן דיכטער גבריאל פרייל.
אַן אַלטער תושב איז גבריאל פרייל אין דער העברעיִשער דיכטונג, אַבער אויך
אין דער ייִדישער פּאָעזיע האָט ער סיי מיט איינצלנע געדרוקטע שירים און אַוודאי
מיט זיין איצטיקער זאַמלונג „לידער“ (ניו־יאָרק, 1966) זיך איינגעהאַנדלט בירגער־
פּאַפירן.

שפּראַכלעך שטאַרקער איז גבריאל פרייל, פאַרשטייט זיך, אין העברעיִש. איך
האַב פאַרגליכן זיין פּאָעמע „בית־הקברות אמריקני“ פונעם בוך „נר מול כוכבים“
(מיט אַ ליכט קעגן די שטערן, אַרויס אין ירושלים, 1954) מיט דער ייִדישער אי־
בערדיכטונג „אַן אמעריקאַנער בית־עולם“ אין דעם נאָר וואָס דערשיינענעם לידער־
בוך און איך געפין איינצלנע ייִדיש־שורות וואָס זענען שטאַרקער ווי אין העברעיִש,
ווי, למשל, טאַקע די ערשטע שורה און די דריטע —

אונטערן אויסגערונדיקטן באַרגקאַפּ, טונקל מעש אין זון
דרימלט אַ בית־עולם, אין פאַרשטילטן בלאַנקן טאַל

אַנטקעגן די העברעיִשע פּערזן —

ומתחת לראש הר מעגל, פליז דהה בשמה,
נס בית־קברות, בעמק צלול־שלוה.

אַבער בדרך כלל פאַרמאַגן די העברעיִשע שורות מער אַרגאַנישן ריטעם און
פּאָעטישן טעמפּעראַמענט.
איך וויל צום סוף ציטירן כאַטש איין סטראַפע פון דעם ליד „קאַנטראַסט־מאַ“
טיוון, וואָס איז איינס פון די לירישסטע אין בוך און איז אויך דער ראַיעלסטער
עדות פון גבריאל פריילס פּאָעטישן אימאַזשיניזם —

נאַכט איז צאַרט ווי דאָס לייב
פון אַ שאַפּ,
נאַכט איז זיס ווי דאָס פלייש
פון אַ הירש:
נאַכט ביסטו.

שלמה ביקל

נאכט איז פארזיגלטער קוואל
איז פארשלאסענע טראכט.
איז טויט.
די שעפטן און הירשן
דורשטן ביים קוואל.

מענדל נייגרעשל

די צייטשריפט „קריטיק“ האט זיך שוין געהאט אפגעשטעלט. מלך ראויטש
האט שוין געהאט פארלאזט ווין און איז אריבערגעפארן קיין ווארשע. אין דער
קירחשער הויפטשטאט זענען צווישן ביידע וועלט-מלחמות געבליבן וווינען צוויי
איינזאמע יידישע דיכטער: ד"ר מלך כמעלניצקי און ד"ר מענדל נייגרעשל. דער
ערשטער א מעדיקער, דער צווייטער אן אדוואקאט. דאס איז געווען זייער פרנסה.
זייער שליחות איז געווען יידיש-דיכטונג.

איך פלעג אין דעם לעצטן יארצענדליק ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה
נישט ווייניקער ווי צוויי מאָל אַ יאָר קומען קיין ווין און דאָרט זיך געוויינטלעך
געטראָפן מיט אנשי שלומנו אין אַרקאָדן-קאַפּעהויז. מלך כמעלניצקי האט קיין מאָל
נישט געפעלט ביי די פאַרנאַכט-איינ פאַרנאַכט-אויס-מסיבות אין „אַרקאָדן“, אָבער
אויך מענדל נייגרעשל איז דאָרט געווען נישט קיין זעלטענער גאַסט. כמעלניצקי,
אַ הויכער, אַ ברייטפלייציקער, איז געווען אַ נוח לבריות און ביי אַלעמען באַליבט.
מענדל נייגרעשל, וויפל מאָל איך האָב אים געטראָפן ביי יענע מסיבות, איז
געזעסן אַן אומרויקער. זיין מיטלוויקסיקער, שמאַלער גוף איז געווען אין שטענדי-
קער באַוועגונג. אויף זיין פנים און אין זיין בליק איז געווען קינסטלערישע געש-
פאַנטקייט, אָבער אויך אומגעדולד און רוגז.

פון די מסיבות זענען ביידע פּאָעטן, מלך כמעלניצקי און דער אַכצן יאָר
יינגערער מענדל נייגרעשל, תמיד אַוועקגעאַנגען אין איינעם, און ווי חברים האָבן
מיר דערציילט, אויף לאַנגע שפּאַצירן און שמועסן וועגן זייער בשותפותדיקן יום-
טוב — די יידישע פּאָעזיע.

פון דער יידיש קולטורעל-פּוסטער שטאַט ווין, איז געווען שווער צו דערקאַפּן
אַ ביסל אַנערקענונג אין די גרויסע יידישע צענטערן וואַרשע און ניו-יאָרק. מענדל
נייגרעשל האָט דערנאָך אין זיין אינטערעסאַנטער, הגם מיינסט קריטיש צו שאַרפּער
און אומגערעכטער עסי „די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור אין גאַליציע“ (זאַמלבוך

„פון נאָענטן עבר“, גיריאַרק, (1955) זיך אָנגענומען די קריוודע פון זיין חבר כמעל-ניצקי פאַר דער פאַרשווייגעניש פון זיין לידערבוך „אויף אַ שטילער סטעזשקע“. ער האָט געשריבן, אַז —

„דאָס דערשיינען פון אַ בוך מיט אַזאַ שטילן לעבנס־ריטעם האָט אין אַ צייט, ווען דער עקספרעסיאַניזם האָט באַרוישט דעם יידישן ליינער מיט מאַרקישעס כאַליאַסטרע־געשריי און מיט ראַוויטשעס נאַקעטער וואַלקן־קראַצער־ליריק, געמוזט זיין אין פּסיכאָלאָגישן זין זייער אומאַקטועל (הגם אין לאַגישן זין איז אַ גוט ליד — אייביק אַקטועל) און די שטילע סטעזשקע איז אין גאַנצן פאַרזען געוואָרן פונעם יידישן ליינער“.

מענדל נייגרעשל טענהט דאָ פאַר אַ חבר. אויב ער האָט דערביי אין זינען געהאַט צו זיין אַ טוען אויך פאַר זיינע אייגענע לידער, איז ער דערצו אויף אַלע הונדערט פּראָצענט באַרעכטיקט. וואָרעם נישט נאָר מלך כמעלניצקי, נאָר אויך מענדל נייגרעשל איז געווען אַ דיכטער פון דממה־דקה־לידער, פונעם חדר פון די אַמעריקאַנישע „יונגע“, וואָס זענען דעמאָלט, און צום טייל אויך שפּעטער, אַריבער־געשריגן געוואָרן פון מאַרקישעס כאַליאַסטרע־געשריי. ביידע, נישט נאָר מלך כמעלניצקי, ווי עס זאָגט דאָס מענדל נייגרעשל אין זיין דערמאַנטער עסיי וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין גאַליציע, נאָר אויך ער אַליין, נייגרעשל, איז סיי אין זיינע דריי לידערביכער, וואָס זענען ביי זיין לעבן דערשינען אין ווין און אין וואַרשע, און סיי אויך אין דעם באַנד „געזאַמלטע לידער“, וואָס זיין אלמנה האָט אַרויסגעבראַכט אין גיריאַרק דריי יאָר נאָכן דיכטערס טויט (מענדל נייגרעשל איז געשטאַרבן דעם 8טן פעברואַר 1965, אַ טאַג פאַר זיין 62סטן געבוירן־טאַג) געווען אַ פּאַעט „מיט דער מידער האַפענונגסלאַזיקייט פון „פען דע סיעקל“. די גרופע דיכטערס פון סוף נייצנטן יאָרהונדערט, וואָס ווערט אַזוי באַצייכנט, זענען דיכטער פון קולטור־שקיעה און אין פּסיכאָלאָגישן זינען זענען זיי פּאַעטן וואָס ברענגען צום אויסדרוק דעם „העראַזים פון שוואַכקייט“.

די „יונגע“ אין אַמעריקע זענען אין תּוך געווען אַזעלכע „העראַזיען פון שוואַכ־קייט“. זייער גבורה איז געווען די מעלאָדישקייט, די מוזיק וואָס זיי האָבן אַרייַנגעבראַכט אין דעם יידיש־פּאַעטישן וואָרט. זיי זענען בדרך כלל געווען זינגערס און נישט קיין זאַגערס. און ווי זיי, אויך מלך כמעלניצקי און מענדל נייגרעשל. דאָס שענסטע און אויך דורכנעמענדיקסטע ליד אין נוסח פון דער „יונגע־זינגעוודיקייט איז אין נייגרעשלס נייעם בוך דאָס ליד „טרייסט“ —

און גיי צווישן מיינע ברידער
ווי אַ מעזשע פון פעלד צו פעלד.
סע וואַקסט דאָרט צו מאַל אַ בעריאַזקע
וואָס דאָונט פרום צו דער וועלט.

שלמה ביקל

דער חילוק צווישן מענדל נייגרעשלען און מלך כמעלניצקין איז ערגעץ ווו
געווען דער זעלבער, ווי צווישן דעם „יונגן“ זישע לאַנדוי און דעם „יונגן“ מאַני
לייב.

מאַני לייב און אויך מלך כמעלניצקי זענען געווען דורכויס געזאָנג. זישע
לאַנדוי און מענדל נייגרעשל האָבן פאַרמאַגט אַ מער קעמפּעריש געמיט און
האַבן צו מאַל וויל-יונגעריש, קאַפּריזנע און להכעיסדיק מפּסיק געווען די נגינה
און די תּפילה און אַ זאָג געטאַן אַזוי, אַז ס'זאָל אַלעמען פאַרדריסן, אַלעמען וואָס
טוליען זיך צו יידישער טראַדיציע און צו יידישער געשיכטע —

מיך האָט נישט יעקב געפירט ביי דער האַנט,
איך האָב מיט ירמיהוּן צו גאָט נישט געשריגן,
מיך האָט געלערנט מיעשאָקאָ דער פּיאַסט,

— — — — —
ווען מ'האַט אין מסדה געשאַרפט די שווערד,
האַב איך דעקלאַמירט מיט ציצעראַנען.

דער דאָזיקער קאַפּריז פון „וויל איך זיין גוי'ש“ איז פאַראַן אין די לידער,
וואָס מענדל נייגרעשל האָט געשריבן אין ניי-סאָנטש, אין ווין און אין וואַרשע, ווען
ס'האַט אין איראַפּעישן תּחום-המושב נאָך געלעבט אַ לעבעדיק יידיש פּאָלק.
דאָ אין אַמעריקע, ווהיין נייגרעשל איז אַנגעקומען ווי אַ פליט אין צווייטן
מלחמה-יאָר, האָט ער גענומען זוכן זיין פּאָלק, זוכן מיט פאַרצווייפלונג, מיט נאַס-
טאָלגיע, מיט שרעק און מיט ליבשאַפט.

ווי אַן עכטער מאַן פון „פען דע סיעקל“-דיכטונג איז ביי נייגרעשלען זיין ליד
פול מיט פחד און שרעק, פונעם שטעטל — זאָגט ער אין דעם ליד „אינטערוויו
וועגן שטעטל“ — געדענקט ער ווייניק —

ס'איז אַלץ געווען מאַדנע קליין,
גרויס איז געווען בלויז דער פחד
פאַר מאַטעמאַטיק און לאַטיין.

און ווען ער פרעגט זיך אין אַ ליד ביים סוף פונעם בוך „וואָס וועט בלייבן נאָך
מיר?“ ענטפערט ער —

שיך און זאָקן,
און אַ העמד אַזאָ,
וון אַ האַרץ האָט געקלאַפט
אויף טויט דערשראַקן.

און דער אויף „טויט דערשראָקענער“ דיכטער האָט „אַצינד גערעדט פון זיי (פון מיזשעק דעם פּיאַסט און פון אַלע פּוילישע ציצעראַנען) „מיט שינאה, מיט גרינער גאַל, מיט פייכטער סלינע“ און האָט מיט פון דאָס ניי דערוואַכטער ליבשאַפט צו זיין אייגן פּאַלק געשריבן איינס פון די דורכנעמענדיקסטע קלאַגלידער אויף יידישן חורבן. ער בעט זיך ביי גאָט אין דעם סאַנעט „די האַק“ —

נעם טויזנט העק, מיין גאָט, און האַק
ווי טויזנט דונערט אויף מיין נאַקן.
מיט ליבשאַפט נעם איך אַן דעם פּסק
און כײַג הכנעהדיק מיין נאַקן.
דו האָסט אויסגעהאַקט דעם גאַנצן וואַלד
און איך בין איינער דאָ געבליבן.

דוד איינהאַרן

(א פּאַגריסונג צו זיינע שמונים)

ווען דוד איינהאַרן האָט אין ווילנע אַרויסגעגעבן זיין ערשטע זאַמלונג לידער „שטילע געזאַנגען“ בין איך געווען אַ בר־מצווה־בּחור און איך געדענק דעם אויפ־ברויז (יא, יא, ווען עס האָט עקסיסטירט דאָס יידישע לעבן אין מיזרח־איראָפּע, האָט אַ בוך יידיש־לידער געקאָנט אויפברויזן דאָס יידישע געמיט). איך געדענק דעם אויפברויז סיי פון מיין יונגן טאַטן וואָס איז געווען אַ קורא ותיק פון דער העברעיִ־שער און אויך פון דער יידישער ליטעראַטור און סיי דעם אויפציטער אין דעם קרייז פון דער יידיש־לייענענדיקער אינטעליגענץ אין מיין גאַליצישער היימ־שטאַט. די אינטעליגענץ איז באַשטאַנען פון עמך, יונגע פּועלי־ציון, יידישע סאַציאַליסטן (זשעט־פּע־עס) און פון די וותיקים, די לייענערס פון אַחד־העמס „השלוח“, וואָס זענען געווען ראַמאַנטיש פּאַרבענקט און האָבן ערגעץ וווּ געפילט, אַז די דאָזיקע בענקשאַפט און דער ניי־דערוואַכטער פּאַלקישער און יחידישער טרויער פון גליק קומען היימישער און נענטער צום אויסדרוק אין מאַמע־לשון.
סיי די יונגע עמך־לייענערס און סיי די העברעיִ־שע וותיקים־לייענערס האָבן נאָך, איידער זיי האָבן עס שוואַרץ אויף ווייס געלייענט ביי בעל־מחשבותן און ביי ש. נגערן, געפילט אַז די „שטילע געזאַנגען“ באַדייטן אַ נייער ווענד אין דער

יידיש-דיכטונג. דאָס דאָזיקע געפיל האָט זיך באַשטעטיקט דריי יאָר שפּעטער דורך דוד איינהאַרנס צווייטער זאַמלונג „מיינע לידער“.

דער גרויסער אויפטו פון דוד איינהאַרנס ליד איז געווען וואָס ער האָט דורך זיין אינטימער לירישקייט געבראַכט צום אויסדרוק נישט נאָר „מיינ ליד“, ד. ה. דאָס ליד פונעם דיכטער, נאָר אויך דאָס פּאַטענציעל-ייחודישע געזאַנג פון דער יידישער אינטעליגענץ פון יענעם דור פון יידישע רענעסאַנס-פּיאַנערן.

דוד איינהאַרנס „שטילע געזאַנגען“ און „מיינע לידער“ זענען געווען דער אָנ-הייב פון יענער פּאַעטישער שול אין מאַמע-לשון, וואָס האָט גשטעלט דעם טראַפּ נישט אויף אידעישער זאַגערישקייט, נאָר אויף מוזיק און וויזיע.

יידיש האָט זיך נישט וואָס צו באַקלאַנגן אויך אויף די פּריערע פּאַעטן פון פאַר איינהאַרן און פון די אמעריקאַנישע „יונגע“, אָבער ערשט די לידער פון דוד איינ-האַרן אין אייראָפּע און דערנאָך פון דעם קאַמאַשן-שטעפּער מאַני לייב אין אַמערי-קע האָבן אַריינגעבראַכט אין דער יידישער דיכטונג דעם דינעם דממה-דקה-טאַן און דאָס פּאָליקיש-ראַמאַנטישע געמיט וואָס האָט באַווירקט סיי „עמך“ און סיי דעם אינטעליגענט, דעם ישיבה-בחורשן און דעם אידעאָלאָגיש האַלב-אַפּגעפּרעמדטן סטודענט און פּאַרטיי-טוער אין משך פון די לעצטע צוויי דורות.

דער דיכטער האָט אין אַ ליד אין יאָר 1910 אַזוי זיך אַליין כאַראַקטעריזירט —

מײן ליד איז געפּאַנגען אין ריטם פון טרויעריקע שטילע געזאַנגען.
עס סודן די ווערטער, וואָס וועלן און פּאַלן פון בוים ;

עס איז געווען אַ טרויער וואָס האָט מוזיקאַליש אויסגעזונגען די עלעגיע אויפן חורבן פון יידישן לעבן, אויפן לעצטן בעל-תפילה, וואָס איז געשטאַרבן און אויף דער שול וואָס שטייט איינזאַם פאַרשלאָסן, און צו דער זעלבער צייט איז דאָס געווען אַ טרויער וואָס האָט וויזאַנעריש זיך געשראַקן פאַר דעם נאָך גרעסערן חורבן וואָס לויערט אויף אונדזער אומה און וואָס דער דיכטער האָט אַ דור שפּעטער שוין אין ניו-יאָרק אין 1944 פאַרסך-הכלט אין אַט די פּאַעטישע שורות :

די טרערן זיינען אַלע אויסגעוויינט געוואָרן
און אַפּגעשווענקט די שרעקן פון זכרון

די שיף, זי ליגט אין אַפּגרונט לאַנג פאַרזונקען
און טיף מיט איר ניט איין געליבטער ברודער.
אַ דאָן ווען אַלע שטערן האָבן איר געווונקען
איז שוין דער טויט געשטאַנען ביי איר רודער.

אין דער מאַדערנער יידיש-פּאַעזיע איז דווקא דער סאַציאַליסטיש-אַנגאַזשיר-טער דיכטער דוד איינהאַרן געווען דער ערשטער וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם

שרייבער פון מיין דור

רעליגיעזן טאָן אין יידישן ליד. דער יונגער דוד איינהאַרן האָט זיך זעלבסט אידענ-
טיפיצירט מיט דער דאָזיקער רעליגיעזער בענקשאַפט און זי געלאָזט הערן צו אונדז
נישט ווי טרייסט פון אַ דרויסנדיקן, נאָר ווי אַ מעגלעכע ממשותדיקע רפואה קעגן
נאַציאָנאַלן אומקום —

מיר וועלן פאַרבלייבן אין שול,
ווען די טריט פון דעם לעצטן אין ווייט וועט פאַרשווינדן
און ס'וועט דעם נר-תמיד פאַרלעשן דער ווינט.
דאָן וועלן מיר ווידער זיין ליכטל אַנצינדן.
מיר וועלן פאַרבלייבן אין שול.

אחוץ דעם יוגן דוד איינהאַרן האָט די דאָזיקע פּאָעטישע דרייסטקייט צו רע-
ליגיעזער בענקשאַפט, ווי צו נאַציאָנאַלער רפואה, באַוויזן אין יענער צייט אויך
דער טאַטע פון יידיש-וועלטלעכקייט יצחק לייבוש פּרץ, אָבער ער איז דעמאָלט
שוין געווען אין דער עלטער צווישן עצה און זקנה.
אַ דור, אַ גאַנצער דור האָט געפּילהט אין איינעם מיט דוד איינהאַרנס בער-
יאָזקעלע, און אַ דור, אַ גאַנצער דור האָט אין איינעם מיט דעם פּאָעט געבענקט
נאָך דעם „לעצטן בעל-תפילה“ און געטרויערט איבער זיין אָפּגאַנג.
אין דער אמתן ציטערן נאָך עד-היום די טענער פון דוד איינהאַרנס שטילע
געזאַנגען אויך אין האַרץ פון דעם דור נאָך טרעבלינקע. נאָך די אַלע געוויינען
און געיאָמערן וואָס מיר טוען אויסגיסן אויף די חורבות פון דער פּאַרניכטעטער
יידישער מזרח-איראָפּע און איבער די קברים פון אונדזערע אומגעקומענע זעקס
מיליאָן קדושים, דאַכט זיך צו מאַל, אַז קיינער וואָלט נישט געקאָנט בעסער און
טיפּער אויסקלאַגן אונדזער יידישן צער ווי דאָס שטילע בעריאָזקעלע ביי די רע-
שיקע וועגן פון דעם ניי-אויפגעבויעטן יידן-ריינעם פּוילן. נישט איין מאַל פליסטערט
דאָס יידישע האַרץ אַריבער איבער ימים צו דער בעריאָזקעלע, ביי די פּאַראַיניזאַמ-
טע וועגן אין פּוילן און אין ליטע — זיי שוין, קליין בעריאָזקעלע, מתפלל אויך פאַר
מיר !

איך דערמאָן דאָ דערעיקרשט דעם פּאָעטס יוגנט-געזאַנגען, הגם דוד איינהאַרן
איז נישט בלויז געווען אַ ראשון אין אונדזער דיכטונג, נאָר אויך איינער פון אירע
רייפּע מייסטערס, ווייל יענע ערשטע לידער זענען נישט צום אויסלעשן אין דעם
געמיט פון אונדזער דור. יענע איינהאַרנס לידער זענען געווען די ערשטע קאָמער-
מוזיק-קאָנצערטן אויף יידיש קיין מאַל נישט צום פּאַרגעסן.

דער דיכטער חיים ראבינזאן

איך האב מיך מיט חיים ראבינזאנס העברעישער לידער־זאמלונג „ימי האדמה“ (די טעג פון דער ערד), וואָס איז אַרויס אין תל־אביבער פּאַרלאַג „מסדה“, באמת דערפרייט. איז דאָך חיים ראבינזאן געווען דער מיזיניק צווישן דער יונגער חברה יידיש־דיכטער און יידיש־שרייבער אין רומעניע ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. מיר האָבן די גרופע געצערטלט מיטן נאָמען „נאַכווקס“ און מער ווי מיט אַלע האָבן מיר זיך איבערגענומען מיטן יאַסער מורה הוראהס זון, חיים ראבינזאן, וואָרעם ער איז אין דעם „נאַכווקס“ געווען דער איינציקער שעפער אין ביידע שפּראַך־כן אונדזערע. אויך אַ טייל אַנדערע פון יענער גרופע זענען געווען העברעיש־קענער, זיי זענען געווען גראַדוירטע פון תרבות־שולן, אָבער זייער באַהעפטקייט צו העברעיש איז נישט דערגאַנגען ווייטער ווי צו לייענען. ביי חיים ראבינזאן האָט זיך זיין פּערז געשנירלט מיט דער זעלבער גרינגקייט אויף יידיש און העברעיש. אַחוץ דעם איז חיים ראבינזאן געווען אַ ישיבה־בחור און איז מער, אָן אַן ערך מער גע־ווען פאַרוואַרצלט אין אַלטער פּרום־יידישקייט, ווי יעדער אַנדערער פון דער יונגער רומעניש־יידישער שרייבער־גרופע.

אין 1935, אין עלטער פון 21 יאָר, האָט זיך דער דיכטער חיים ראבינזאן באַ־זעצט אין בוקאַרעסט און האָט זיך זינט דעמאָלט באַטייליקט אין דעם וואַכנבלאַט „די וואַך“ און דערנאָך אין חודש־זשורנאַל „שויבן“, וואָס זענען אין די יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה דערשינען אין בוקאַרעסט אונטער דער רעדאַקציע פון דעם דיכטער יעקב שטערנבערג און פון שרייבער פון די שורות.

מיר איז נישט קלאַר, פאַר וואָס אין חיים ראבינזאָס קורצער ביאָגראַפֿיע אין ג. קרעסעלס „לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים“ (תל־אביב, 1967), ווערט נישט דערמאָנט, אַז דער דיכטער ראבינזאן האָט דעביוטירט מיט לידער אויף יידיש. טאַמער האָט זיי ראבינזאן אַליין פאַרשוויגן, האָט ער געטאָן אַן עוולה זיך און דער יידיש־פּאָעזיע, וואָרעם מיט יענע יידישע לידער האָט ער זיך בפירוש נישט וואָס צו שעמען.

אַזאָ ליד, וואָס דער 23־יעריקער האָט אין 1937 אָפּגעדרוקט אין „שויבן“ וועגן

— די —

...פאַרשעמטע טעג.

וואָס האָבן זיך געשלעפט אונטערטעניקע ווי שאַף

אין צימער ביי מיין טאַטעניג, דעם רב.

טעג אויסגעטריקנטע ווי זיין יעדער אבר

און אַרעמע, ווי אַרעם ער איז איצט אין קבר.

שרייבער פון מיין דור

איינס נאָר יאָ.

ריהאָט געהאַט אַזוינס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ אַזאַ.
ווי אַ לאַנגער קרעכץ.

לאַ-אַנג, ווי זיין בענקשאַפט נאָך אַ וואַרעם ביסעלע געקעכטס
אין טעג מיט שניי פאַרשאַטענע,
מיט פּאַדעשוועס אויסגעטראַטענע,
ער צעטאַנצט זיך, אָנגענומען מיט זיין ליידיקן אַרום.

דאָס איז אַ שייַן אינטיים איבערגעלעבט און אין אויסדרוק רייף ליד, וואָס דאַרף
נישט פעלן אין אַן אַנטאָלאָגיע פון גוטע יידישע לידער. דאָס דאָזיקע ליד וועגן די
„פאַרשעמטע טעג“ אין מחברס אייגענער העברעישער איבערזעצונג וואַלט זיך זייער
גוט פאַרטראַגן מיט די פּרעכטיקע לידער אין דעם בוך וועגן „די טעג פון דער
ערד“, וואָס איז דעם דיכטערס ערשטלינג אין ביידע אונדזערע שפּראַכן. אויף יידיש
האַט ראַבינזאָן קיין לידער־זאַמלונג נישט אַרויסגעבראַכט. ער האָט אין 1944 עולה
געווען פון בוקאַרעסט קיין ישראל. ער האָט אין די פיר און צוואַנציק יאָר זינט
דעמאָלט שטודירט אין ירושלימער אוניווערסיטעט, געלערנט אין אַ מיטלשול און
געדרוקט לידער, ליטעראַרישע עסייען און פאַרש־אַרטיקלען אין אַ גאַנצער ריי
העברעישע צייטשריפטן און האָט אַ סך איבערגעזעצט פון יידיש אויף העברעיש.
ראַבינזאָנס שעפּערישקייט אין ביידע אונדזערע לשונות מאַכט אים פאַר איינעם פון
די געזוכטע גוטע איבערזעצער פון יידיש אויף העברעיש.

די „טעג פון דער ערד“ זענען, ווי געזאַגט, ראַבינזאָנס ערשטע לידער־זאַמלונג
בכלל און אין ליינען די לידער, אָנגעהויבן פון דעם ערשטן ליד „פּתיחה“ (עפּענונג)
און ביז צום סאַמע לעצטן פון דער ערשטער אַפטיילונג, וואָס פאַרנעמט כמעט
צוויי דריטל פון בוך (די אַנדערע דריי קלענערע אַפטיילונגען זענען לידער אויף
ביבלישע מאַטיוון, וועגן שבת און בענקשאַפטן, וועגן ירדן) און איך זע, אַז דער
דיכטער איז געבליבן געטריי צו זיין זעונג „אין צימער ביי מיין טאַטעניו, דעם רב“.
ער האָט פון זיין אויג „פאַרטריבן מ'טרויעריקן גלאַנק, אַבער פאַרבליבן איז
מיר נאָך דער טאַנק“.

דעם טאַנק פון דעם יאַסער רבס ענגן אַרעמען חדר האָט זיין זון, דער דיכטער,
אַריבערגעטראַגן אויף די זאַמדן, אויף די הימלען, געוויסערן און געוויקסן פון ארץ־
ישראל. אין אַלץ זעט איצט דאָס געמיט פון דיכטער איין גרויסן יום־טוב־טאַנק און
פון דעם טאַנק האַרכט דער פּאָעט אַרויס די דורותדיקע בענקשאַפטן פון די לעבע־
דיקע און פון די טויטע נאָך די „טעג פון דער ערד“.

„הגשם, הרי הוא רועה

שבכל ואת הכל הוא רואה.

בדפקו באשנב או בקן צפרים

שלמה ביקל

עונים לו געגועים הקוראים
לצאת בעקבי הזורעים".

(אין מיין פראזאישער איבערזעצונג: דער רעגן איז דער היטער פון אלץ און אלץ ער זעט. ווען ער קלאפט אין קליינעם פענצטער און אין פויגלנעסט, ענטפערן אים בענקשאפטן, וואָס רופן אַרויסצוגיין אין די טריט פון די פאַרזייערס).
און נישט נאָר די לעבעדיקע ענטפערן אָפּ מיט זייער בענקשאַפט, נאָר אויך די
טויטע —

נפשקות אז שפתי המתים בתלמים
כלשאלו לגשמים,
אם עוד קימים
הלילות, הימים...
כי זוכרים המתים חייהם בזמנים
ומפעמים בעלים — לבבות.

(אויף יידיש: עס עפענען זיך דעמאלט ברייט די ליפן פון די מתים אין די קבר-רייען, ווי צו פרעגן ביי די רעגנס, צי עס זענען נאָך פאַראַן די נעכט, די טעג... ווייל מתים געדענקען זייער לעבן אין צייט און עס קלאָפן הערצער אין די בלעטער).
אַ באַזונדערן חן פאַרמאָגן אין ראַבינזאָנס בוך די קליינע לידער פון זעקס, אַכט, העכסטנס צוועלף שמאַלע שורות. זיי זענען וואַריאַציעס אויף דעם גרונטמאַטיוו פון דעם "יום-טוב־אָנץ" איבער אלץ, און עס קלינגט אַרויס בענקשאַפט פון אלץ, וואָס לעבט און בליט און אויך פון אלץ, וואָס געשטאַרבן און פאַרוואַנעט אין באַשאַף. עס איז נישטאָ קיין געווען, עס איז נאָר דאָ אַ שטענדיקער זיין איבער צייטן.
וועגן אַפּטער רב, וואָס איז געווען דער לעצטער חכם-באשי (רב הכולל) פון חיים ראַבינזאָנס היימשטאַט יאַס ווערט דערציילט, אַז ער האָט אַ מאָל ביי דער יום-כפורדי-קער "עבודה" אַ זאָג געטאָן אַנשטאַט "וכך היה אומר" (אַזוי פלעגט דער כהן זאָגן) "וכך הייתי אומר" (אַזוי פלעג איך זאָגן).
אין געמיט פון דעם אַפּטער, דעם "פּאָעט פון די גוזמאות", זאָגט דער יאַסער דיכטער חיים ראַבינזאָן —

חפשתי הדרך לכפר מודיעין
ואת עצמי מצאתי —
כה רבים הלוחשים, הצלילים
ואת כולם ידעתי.
הייתי כאן שמש־אביב ברקיעים
וטרם שקעת.

שרייבער פון מיין דור

(אויף יידיש: איך האב געזוכט דעם וועג צום דארף מודיעין און האב זיך אליין געפונען. אזוי פיל קלאנגען און איך קען זיי אלע. כ'בין דא געווען די פרילינגזון אויפן הימל און בין נאך נישט אונטערגעגאנגען).
עס איז פאראן אין דעם ליד אי שפילעוודיקייט און אי דריסטער היסטארישער פאטאס, און דער דאזיקער מיוזג פון בילדערישן שפילקאפריז מיט פאטאס איז אויך דא אין א סך פון ראבינזאנס אנדערע קליינע לידער.
איך וועל דא ציטירן דאס פיר-שורהדיקע ליד „יהי רצון“ און דערמיט פאר-ענדיקן מיינע באמערקונגען וועגן ראבינזאנס אויסגעצייכנטן און זייער געראטע-נעם ערשטלינג —

יהי רצון לפני דורי,
שיהא דורי לי עריסת אורי —
את דורי בו לנענע
עד יגדל דורי ויתגעגעט...

(יהי רצון ביי מיין דור, אז מיין דור זאל זיין דאס וויגל פון מיין ליכט, כדי מיין דור דערין צו וויגן ביז מיין דור וועט אויפואקסן און נעמען בענקען...).

1968

די אפאטאשו-פרעמיעס אין פאריז

א יידישער מעצענאט אין פאריז מיטן סימבאלישן נאמען ליבהאבער האט געשאפן א יערלעכע פרעמיע פאר יידישע ביכער אויפן נאמען פון יוסף אפאטאשו ז"ל, די געווינערס פון דער ערשטער פרעמיע זענען די פאריזער יידישע פראזע-שרייבערין מנוחה ראם, פאר איר בוך „ווינטן“ און דער ישראלדיקער יידיש-פאטע משה יונגמאן, פאר זיין זאמלונג „וויסע טויערן“.

די זשורי איז געווען אן אינטערטעריטאריעלע. אירע דריי מיטגלידער: דער יידישער דיכטער און מעמואריסט אברהם זאק פון בוענאס-אירעס, דער באווסטער יידיש-פראנצויזישער שריפטשטעלער מאנעס שפערבער. און פון ניו-יארק: דער שרייבער פון די שורות.

מנוחה ראם

די טעמע פון מנוחה ראםס דערציילונג „ווינטן“ איז דאס לעבן אין א קאזאכ-סטאנציע דארף אין די יארן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. אחוץ די איינגעבוירענע

געפינען זיך אין דעם דאָרף אַ רײ דעפּאַרטירטע משפּחות פּון אַרעסטירטע פּאַליאַקן און צווישן די דעפּאַרטירטע — אויך צוויי יידישע פּרויען, חנה, די פּרוי פּון אַ דאָרפּסקרעמער אין פּוילן, מיט אירע דריי קינדער, און אסתר, די פּרוי פּון דעם אַרבעטער־טווער מנחם, פּון אַ ווייסרוסיש שטעטל, מיט איר טעכטערל איטעלע.

אין דעם קאַזאַכסטאַנער דאָרף (אין דעם דרייצנטן קאַפּיטל ווערן מיר אפילו געוויר דעם גענויעם אַדרעס: סעוואַראַ, קאַזאַכסטאַנער אַבלאַסט, פּרעסקאַווער ראַ-יאָן, קובישער סיעלסאָוועט) זענען כמעט פאַראַן דורכויס פּרויען, זקנים און קינדער. די יונגע מאַנצבילן זענען אַלע אויפן פּראָנט. די פאַרבליבענע פּרויען אין דאָרף אַר-בעטן שווער אויף די פעלדער און אין הויז, און הונגערן דורכן יאָר און פּירן אום ווינטער, ווייל ס'איז נישטאָ מיט וואָס צו הייצן אויף די שוואַך באַוואַלדיקטע קאַזאַכ-סטאַנער סטעפעס. אחוּצן הונגער, וואָס איז גאַנציאַריק, איז אויך גאַנציאַריק די בענקשאַפט נאָך די זין און מענער אויפן פּראָנט און די שרעק פאַר זייער גורל. די צוויי יידישע פּרויען חנה און אסתר קוקן זיך אויס די אויגן אויף אַ ידיעה פּון זייערע פאַרשיקטע מאַנסלייט, וואָס מען האָט זיי פאַרנומען באַלד נאָכן אַריינקום פּון די סאָוועטישע היילות.

בלויז מיט אסתרס מאַן מנחם באַקענט אונדז די מחברין, וועגן חנהס פאַרשיקטן מאַן שמואל ווערן מיר געוויר פּון זיין עגונה, וואָס דערציילט וועגן אים. מיט מנחמס אַרעסט הייבט זיך אָן די דערציילונג. צוויי אַ זייגער ביי נאַכט, וואָס איז געוואָרן די סטאַנדאַרד־שעה פּון אַרעסטן, קלאַפּן אָן אין טיר און ס'קומען אַריין „גלאַנציקע דאַשיקעס, שטייפּע מונדירן, אַ ברענענדיקער טאַשנלעמפל פאַר די אויגן“. מען זוכט, מען געפינט גאַרנישט און מען נעמט מיט מנחמען — און מען ווייסט נישט וווּ ער איז אַהינגעקומען. עס פירט אים אונטער אַ ביקס דער מיליציאַנער חיים, וואָס הייבט נישט אָן צו פאַרשטיין וואָס זיינע חברים טוען און פאַר וואָס עס קומט דאָס מנחמען — „ווען עס פלעגט קומען צו אַ קריגעריי מיטן בעל־הבית, פלעגן אַלע לויפן צום חבר מנחם. בעתן סטרייק אויפן טאַרטאַק בין איך דער ערשטער געלאַפּן צו אים. ער האָט טאַקע וועלטן איינגעלייגט און מיר האָבן אויסגעפירט“.

חיים דעם מיליציאַנערס עטלעכע ווערטער פּון רעזאַנירונג שאַפן דעם פאַרט־רעט פּון דעם אַרבעטער־טווער מנחם, וואָס איז מיט טויזנטער אַנדערע, זיינס גלייכן, אַרעסטירט געוואָרן פּון דער רעוואַלוציע און — „ולא ידע איש את קבורתם“ קיי־נער ווייס נישט וווּ זייער געביין געפינט זיך.

איך האָב דאָ דערמאַנט דעם קורצן פאַרטערט פונעם אַרעסטירטן אַרבעטער־טווער מנחם, ווייל איך וויל אונטערשטרייכן, אַז אין תּוך האָט מנוחה ראַמס בוך נישט קיין נאַראַטיווע קאַמפּאָזיציעס. עס איז נישטאָ אין דעם בוך קיין פאַבולע, קיין דערציילערישער פּאַדעם, וואָס זאָל די געשטאַלטן פירן פּון אַ ביאַגראַפּישן אַנהייב ביז צום סוף, אַדער ערגעץ אַ פונקט אין דער ביאַגראַפּיע. ס'איז אויך נישטאָ אין דעם בוך קיין צענטראַלע געשטאַלט, אַרום וועלכער עס זאָלן זיך גרופירן די איבע־

ריקע פיגורן און עס זאל זיך וויקלען א האנדלונג. ס'זענען דארט יא פאראן א גאנצער ריי גוט, בולט און מיט ווארעמקייט פארטרעטירטע פארשוידענע און עס זענען דא א היפש ביסל סצענעס, וואס זענען פריי פון קוליסן-רייסעריי, אפילו פון הויכע קולות, און זענען דאך דראמאטיש, טיף דראמאטיש.

די פאנאראמע פון גוט געצייכנטע געשטאלטן און פון זייער געראטענע דראמאטישע סצענעס מאכט מנוחה ראמס בוך פאר א בוך, וואס האט אחוץ היסטאריש-דאקומענטארישן, אויך א פיינעם קינסטלערישן ווערט.

אט איז אזא סצענע, ווי די שמחה ביי דער אלטער קיריאקאווא. דאס איז געווען א „הוליאנקע“ לכבוד איר טאכטער וואס האט געדארפט קומען פון ראיאן. אלע האבן זיך משמח געווען, געזונגען און געטאנצט און די קיריאקאווא — „קיינער האט גארנישט באמערקט ווען זי איז ארויס, איר אומעטיק, צעווייטיקט פנים האט אויסגעזאגט, אז שוין גאנץ לאנג איז זי געשטאנען אויפן וועג“, האט ארויסגעקוקט אויף דער טאכטער.

די „הוליאנקע“ האט זיך געצויגן א גאנצן זונטיק און די קיריאקאווא האט אלע מאל פון דאס ניי געשטעלט כיבוד און דער אלטער גאוורילע, וואס איז שוין געווען בגילופינדיק, איז איר געפאלן אויפן האלדז און האט שטיל געשעפטשעט ווי א פארליבטער.

— זיי גישט טרויעריק, שכנה מיינע, שוועסטערל ראדנאיא. זי וועט קומען דיין קאטיע. אין דער וועלט ווערט מען גישט פארפאלן, ליבינקע. אומעטום איז אלץ איינס... טשארט וואזמי, דער זעלבער צער... אלץ איינס... זי וועט קומען...“

און אז ס'האט שוין אנגעהויבן צו טונקלען אין דרויסן און די צעווארעמטע געסט זענען אין דער קילער הארבסטנאכט געגאנגען אהיים, האט די קיריאקאווא זיך „אויפגעהויבן פון שוועל און ארויס אין דרויסן. די קעלט האט זי אויסגע-טשוכעט און אויפגעוועקט דעם ווייטיק אין איר. זי האט שנעל איבערגעבונדן דאס טיכל ביים האלדז און זיך געלאזט גיין מיטן וועג...“

די געשטאלט פון דער צעווייטיקטער מאמע אויפן פאן פון א שמחה צוליב דער טאכטער, וואס האט געזאלט קומען, און אויפן הינטערגרונט פון פליאטקעס אויפן חשבון פון נישט-געקומענעם גאסט, און דאס אלץ דערציילט כמעט שטיל, אן הויכע טענער — פון אלץ און אלעם באקומט זיך א קינסטלעריש-דראמאטישע סצענע וואס צערודערט, פארגעדענקט זיך און גייט נאך.

גישט ווייניקער אינעווייניקסטע דראמאטיק פארמאגן די סצענעס ווען אסתר לאזט זיך אוועק אין א שניי-זאווערוכע מיט חנהס בחורל חיים האקן בגניבה האלץ אין וואלד. אויך דא מיינט אויס די מחברין הויכע טענער, די הויכע טענער האט צו-געשטעלט די צעיושעטע נאטור און דאס סיקען פון דער זעג. פארטיק געווארן מיט דער ארבעט, האבן זיי זיך געלאזט צוריק אין דארף אריין. דער אקס האט געשלעפט דעם שליטן און אסתר און היימל „זענען שטיל נאכגעלאפן נאכן שליטן. א שווייס

שלמה ביקל

האט זיי דורכגענומען אין דער פראַסטיקער נאַכט". פלוצעם האָבן זיי דערזען די פליגלען פון דער ווינטמיל און האָבן געוואוסט, אַז זיי זענען נאָענט פון דאָרף. "זיי זענען געשטאַנען שטומע, אומבאַוועגלעכע, ווי צוגעפרוירענע".

דאָס איז דער קלימאַקס פון דער דראַמע און אַ פסיכאָלאָגיש ריכטיקער און קינסטלעריש געראַטענער קלימאַקס. וואָס קען זיין נאָך העכער, נאָך דראַמאַטישער ווי שטילקייט, ווי שטומע אומבאַוועגלעכקייט ?

אַן אַנדערע שטילע דראַמע אויף מנוחה ראַמס שטייגער, איז דאָס בילד, ווען מאַרוסיע, די בריגאַדירשע, זעט פון אַקעגן איבער, ווי מיליציאַנערן אַרעסטירן איר פאַטער. "אַ רויטע, אַן אויפגערייצטע איז זי געשטאַנען ביים זייט פון פענסטער, אַז קיינער זאָל זי נישט באַמערקן און געצישעט ווי אַ שלאַנג: "פאַראַזיטן, סוואַד לאַטשעס, סאַבאַטאַזשניקעס", און די מוטער, ביי דער באַגעגעניש צו מאַרגנס מיט דער טאָכטער, האָט נישט וואָס צו רעדן וועגן דער ביינאַכטיקער געשעעניש.

— איז וואָס שווייגסטו, מאַרוסיע ? גיי געפין דאָס יינגל און גיב אים עסן. מאַרוסיע האָט זיך אַרויסגעשאַרט פון שטוב, פאַרמאַכט נאָך זיך די טיר שטיל, ווי זי וואַלט אַרויס פון אַ קראַנקן.

ס'איז אויך דאָ אַן אַנהייב פון אַ פאַבולע — די ליבע צווישן פעטיאַן און אסתרן. עס קומט נישט צו קיין ליבע, אָבער די אַנהייבן ברענגט מנוחה ראַם אַרויס: גלוסט פון פעטיאַן צו אסתרן (סטעראַטשאַקאַ), וואָס רופט קודם אַרויס אומרו ביי אסתרן און דערנאָך ממשותדיקע בענקשאַפט. אָבער אַלץ ווערט איבערגעריסן, ווייל פעטיאַן ווערט רעקרוטירט פאַרן פראַנט. פעטיאַן און אסתר זענען דווקא ראוי צו זיין די צענטראַל-געשטאַלטן פונעם ראַמאַן, אָבער מנוחה ראַם האָט קיין ראַמאַן נישט גע-שריבן. זי האָט בלויז אַנגעוואַרפן, אָפט מיט אַ געניטער קינסטלערישער האַנט, פאַרטרעטן און געשעענישן, וואָס קאָנען ווערן אַ טייל פון אַ ראַמאַן.

משה יונגמאַן

דער היינט פיר און פערציק-יעריקער משה יונגמאַן, וואָס שטאַמט פון מיזרח-גאַליציע, האָט אין די קריגס-יאָרן פאַרזוכט דעם טעם פון סטאַלינס צוואַנגסאַר-בעט-לאַגערן און איז איצט אַ תושב אין ישראל, אין דער שטאַט טבעון, בשכנות מיט חיפה. זענען זיינע לידער, סיי "אין שאַטן פון מולד" און סיי אין דער איצ-טיקער זאַמלונג "ווייסע טויערן" אַ מיזוג פון פאַלקסטימלעכקייט און מאַדערניזם. אַט איז דאָכט זיך די פאַלקסטימלעכקייט אַליין —

פירן וועגן קיין סניאַטין
און חלומות — קיין פאַדאַיען.

שרייבער פון מיין דור

פרנסות דארטן — דיִן־דיִן

צו דערהאלטן קוים דאָס חיות.

און באַלד דערויף, אין אַ צווייט ליד, פאַלקסטימלעכע ווערטער מיט זייער
פשטותדיקער מוזיק, אָבער מיט אַ מאַדערניסטישן אימאַזש —

נעכטיקע טעג, געבוירענע אין ימען גראַז.

נעכטיקע טעג, וואָס מאַכן מיין כּוּס.

נעכטיקע טעג, וואָס צעפּאַלן זיך ביי יעדן בלאַז...

און עטלעכע בלעטער ווייטער זינגט דער דיכטער וועגן דעם צוואַנגסאַרבּעט־
לאַגער „וואַרקוטע“ אין ווייסע פּערזן, מאַדערניסטיש סיי אין ריטעם און סיי אין
דעם אימאַזש —

וואַרקוטע — אויג אין דער טייגע,

אויפּגעריסענע וויע טרויער

קום שטאַרבן מיט מיר,

נאַכט איז געפּאַלן אויף מיינע לידער,

איך בין געלאָפּן אַנטלאָפּן פון אייגענעם בלוט

און געוואָרן אַ פּאַרפּראָרענער זייל מיט שרעק.

אין דעם ליד „דער קונצנמאַכער“, וואָס דער דיכטער טראַגט עס צו אַ מתנה
איציק מאַנגערן, איז די אַטמאָספּער אַ מאַנגערישע און צום טייל אויך דער אימאַזש
אַזוי —

שטאַראַויגיק שטייען די זקנים ביי די פּלווין-

און דושאַמדזשען זונפּאַרגאַנג מיט פּנימער פּאַרבּלויטע.

און מאַנגער איז נישט די איינציקע קרובהשאַפט, וואָס זעט זיך אָן אין משה
יונגמאַנס לידער. עס זענען אויך דאָ איינפלוסן פון דעם ראַפּינירטן פּאַעטישן זאַגער
יעקב גלאַטשטיין און פון דעם וואַרטמאַגיקער אברהם סוצקעווער, אָבער איבער אַט־
די אַלע אַנקערעכצער שוועבט איבער יונגמאַנס לידער די נאַענטשאַפט מיט דער
פּיאַנערישער שטימונג פון די יידיש־סאַוועטישע דיכטער אין די צוואַנציקער און
דרייסיקער יאָרן.

דער גרויסער קינסטלערישער אויפטו פון משה יונגמאַן איז, וואָס פון אונז־
טער אַלע השפּעות און קרובהשאַפטן שטייט אויף ער אַליין מיט זיין אייגענעם רי־
טעם פון זינגען און זאָגן, מיט זיין אייגענער, אַ מאַל אַבסטראַקטער און אַ מאַל קאַנז־
קרעטער פּאַעטישער בילדלעכקייט און מיט זיין אייגענעם חיתוך הדיבור און צו־
נויפשטעל פון ווערטער.

שלמה ביקל

דורכנייענדיק די פינף הויפטציקלען פון משה יונגמאנס „וויסע טויערן“, בלעטערט מען אָן אויטאָאָנטאָלאָגיע פונעם פּאָעטס געפילן און שטימונגען, נאָס-טאָלגיעס צו דער פּאָרגאַנגענהייט, ליבע און באַווונדערונג צו די טוונגען אין דער קעגנזאָרט און טרוים-פּאַרמעסטן נוגע דער צוקונפט.

משה יונגמאַן איז דער ווונדער פון אַ יידיש-דיכטער, וואָס עס זענען אין אים פּאַראַן אָפּקלאַנגען פון דעם שעפּערישן אויפשטיין פון יידישן ליד פאַרן לעצטן האַלבן יאָרהונדערט, און ער אַליין איז אַן אויפגעשטיגענער פולער אייגענער קלאַנג. דער פולסטער קלאַנג אין יונגמאַנס ליד איז די האַפּערדיקייט, די זיכערקייט מיט אַ יידישער צוקונפט, וואָס איז זעלטן אין אַזאַ מאָס צו געפינען ביי אַנדערע יידישע דיכטער. די האַפּערדיקייט איז געווען אַן עיקר-שטריך פון דער יידיש-סאָוועטישער דיכטונג, אָבער נישט ביי אַלע דיכטער פון סאָוועטנלאַנד איז זי געווען אַזאַ פּריוויליקע, אַזאַ אָרגאַנישע ווי ביי משה יונגמאַנען.

ער באַזינגט דעם בוי אין גליל און אין גב אין דעם ריטעם פון אַ האַראַ-טאַנץ —

דער אוצר וואָקסט. מיר זענען איצט גבירים
צו קענען זיך פּאַרגינען אויף אַ קול,
אויפצילן שויבן, אויסרעכענען טירן
און זיך פּאַרפלאַנטערן, ניט וויסן זייער צאָל.
דער אוצר וואָקסט.

עס וואָקסט דער מאַטעריעלער אוצר. און דער גייסטיקער המשך ? דער דיכטער משה יונגמאַן איז פון די געציילטע, און אפשר דער איינציקער, וואָס האָט נישט מורא פאַר דער אַנדערשדיקער יידישער געשטאַלט פון די זין. ער איז מודה, אַז —

די קוואַלן מיינע —
אַלע געבליבן הינטער די הרי חושך,
ניט פון מיינע קוואַלן טוט טרינקען מיין זון.

אַבער דעם נייעם געזאַנג, וואָס גייט אויף אין דעם זון, נעמט אויף דער טאַטע מיט פרייד —

וואָס כּהאַב ניט דעהאַרכט אין מיר —
זינגט איצט אַרויס פון מיין זון,
וואָס כּהאַב ניט דעריאָגט אין מיר —
זינגט איצט אַרויס פון מיין זון.
איך און די זיידעס
לויפן שוין נאָך אַן אַטעם.

שרייבער פון מיין דור

ווען ער — הויך אויפן פערד — איז מעביר
מיט וויסע קלינגענדיקע שעפטן
די גרינע פאגשע פון דער וואַך — ביז צו סאַמע זון.

פון דעסטוועגן, נאַכלויפנדיק אַן אַטעם דעם זון, ווען ער רייט „הויך אויפן
פערד“, צו די אַנדערשקייטן פון אַ ניי יידיש לעבן, פאַרגעסט אַבער נישט דער דיכ-
טער אין אַ ליד „צו אַ פריינד“ (און ווער איז אַ נענטערער פריינט ווי דער זון,
אַפילו דער יידיש אַנדערשדיקער זון?) אַנצוזאָגן, אַז —

צו אַלע שטערן וואָס וועסט דערגיין
שטעל צו דעם בלויען שטערן פון דיין שייבל.
וועסטו דערפילן ערשט ווי גרויס זיין וואָג.

1967

דער דיכטער נפתלי הערץ כהן

א

דעם דיכטער נפתלי הערץ כהן האָב איך אין רומעניע קוים געקענט. איידער
ער איז שרייבעריש רעכט נתגלה געוואָרן איז ער סוף פון די צוואַנציקער יאָרן אַריי-
בער די גרענעץ קיין פוילן און אין 1932 איז ער שוין געווען אין זיין אויסגעחלומטן
לאַנד פון גליק: סאַוועט־רוסלאַנד —

צו דיר עולה רגל געווען, רוסלאַנד,
אַליין געקלאַפט אין דינע טויערן.

כהן האָט פאַרוויילט זיבן און צוואַנציק יאָר אין ראַטן־פאַרבאַנד און —

אויף זיין בלוט־דורכטריפטער ערד —
מיינע טרויערן אין פיין און בלוט צעטראַטן.

אין 1959 איז כהנען געלונגען אַרויסצופאַרן פון סאַוועט־רוסלאַנד קיין סאַוועט-
פוילן, אַבער אויך דאָרט האָט אויף אים געוואָרט פראַצעס און תפיסה. ערשט אין
1965 האָט זיך דער דיכטער, אַ פאַרמאַטערטער פון 14 יאָר תפיסה און אַרבעט-
לאַגער און פון אַן ערד פונקט אַזוי פיל יאָרן פון אומפרייהייט אויף דער פריי, דער-

שלאגן קיין ישראל. און דאָ האָט ער אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג לידער אונטערן נאָמען „פאַרשריבן אין זכרון“.

דאָס איז פאַקטיש נפתלי הערץ כהנס ערשטער בוך לידער. אין ראַטן-פאַרבאַנד האָט ער אין 1934 אַרויסגעגעבן אַ קליין ביכל לידער, וואָס איז געווען אַן איבער-דרוק פון אַ לידער-זאַמלונג וואָס איז דערשינען מיט צוויי יאָר פריער אין וואַרשע. אין יאָר 1937 האָבן געזאַלט אַרויס אין מאַסקווע צוויי ביכער פון נ. ה. כהן. די כתב-ידן זענען בשלום אַדורך די צענזור (כהן באַמערקט, אַז דעם „בשלום“ האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען דער טעמפּקייט פונעם צענזור) און עס זענען שוין געווען גרייט די שער-בלעטער, געמאַכט פונעם פאַרלאַג-גראַפיקער מ. ראַדיניעו. אָבער פּלוצעם איז אין איינער אַ נאַכט געקומען דער אומהיימלעכער קלונג אין טיר און אי דער מחבר און אי דער שער-בלאַט-צייכענער זענען אַריבער וווינען אין תּפּיסה. די צוויי ביכער זענען קיין מאָל מער נישט דערשינען. אין 1948, ווען מען האָט כּהנען, באַגלייך מיט אַלע ייִדיש-שעפּער ווידער אַרעסטירט און פאַרשיקט, האָט מען ביי אים קאַנפּיסקירט אַלע כתב-ידן און דערנאָך בלויז אַ טייל פון זיי צוריק-געגעבן.

די אַלע פרטים ווער איך געוויר פון דעם דיכטערס נאַכוואַרט צו זיין איצטי-קער לידער-זאַמלונג. איך האָב געזוכט דאָטעס וועגן נ. ה. כהן אין פּערטן באַנד „לעקסיקאָן פון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור“ און האָב דאָרט זיין ביאָגראַפּיע נישט געפונען. איך בין זיך משער, אַז ער איז אַ מאַן אין די שפּעטע פּופּציק, וואַרעם ער געהערט צו דעם בינטל ייִדיש-דיכטער אין רומעניע, וואָס איז געבוירן אַרום 1910. מיר האָבן די גרופּע געצערטלט מיטן נאָמען „דער נאַכוואַרט“.

וועגן איינעם פון יענער גרופּע, דעם דיכטער הערץ (גייסינער) ריווקין, האָט מיר נפתלי הערץ כהן געשריבן פון פּוילן אונטערן פאַרשטעלטן נאָמען בן-יצחק און דערציילט ווי אַזוי דער מחבר פון דער לידער-זאַמלונג „פון שכנותדיקן דאָרף“ (בוקאַרעסט, 1938) „האָט זיך געהאַלטן מוטיק ביי דער אויספאַרשונג און ביי דער שווערער אוממענטשלעכער צוואַנגס-אַרבעט און איז שטענדיק געווען אַ מענטש אין הויכן זין פון וואַרט“.

איך האָב בן-יצחקס בריוו ציטירט אין דער עסיי וועגן הערץ ריווקינען (זע מיין בוך „רומעניע“, בוענאַס-אייירעס, 1961). פון נפתלי הערץ כהנס לידער, וווּ ס'ווערט צוויי מאָל דערמאַנט דער אומפאַרגעסלעכער באַגאַבטער און איידעלער הערץ ריווקין, דערוויס איך זיך די צוגאַב-דעטאַלן, אַז מען האָט אים געמסרט, אַז ער איז אַרעסטירט געוואָרן אויפן וואַקזאַל אין קעשענעוו און אַז ער איז אויסגע-גאַנגען ביי דער צוואַנגס-אַרבעט אין דעם צפון-קאַזאַכסטאַנער לאַגער עקיבאַטוס אין יאָר 1951 און אַז אַ געשפּאַן פון הינט האָט אים „דורך טיפּן שניי, זאווערוכעס און ווינט“ געשלעפּט צו קבורה.

ב

די לעצטערע פרטים ווערן געבראכט אין דרייסיק סטראָפּעס אונטערן נאָמען „שמואל האַלקינס יוביליי.“ די דאָזיקע סטראָפּעס פּרעטענדירן נישט אויף פּאָעזיע. כּהן אַליין רופּט זיי טעקסטן, אָבער די טעקסטן צעטרייסלען מיט דער עכטיקייט פון זייער צער און מיט דעם ווייטיק פון זייער אויסגעשריי. אין דער הקדמה צו די דרייסיק סטראָפּעס דערציילט כּהן וועגן דעם יוביליי וואָס דער סאָוועטישער שריי-בער־פּאַראַיין האָט איינגעאַרדנט דעם פון דער פּאַרשיקונג צוריקגעקומענעם קראַנקן און צעבראַכענעם דיכטער שמואל האַלקין. דער יוביליי איז געווען אויסגערעכנט אויף עקספּאַרט, מען זאָל אין אויסלאַנד זען ווי מען גיט אָפּ כּבוד אַ ייִדישן פּאָעט.

ג. ה. כּהן קאָן נישט מוחל זיין האַלקינען וואָס ער האָט אָנגענומען דעם יוביליי און ער ציילט אויף אין זיינע סטראָפּעס די אַלע „אושפיזין“ די פּאַרפייניקטע ייִדי-שע שרייבער, וואָס זענען געקומען באַשיינען האַלקינס יוביליי.

דאָס איז אַ דורכגעמערקטע, גרויליקע פּראָצעסיע פון צעבלומטיקטע, געהרגעטע און געשענדעטע ייִדישע שרייבער, און יעדע סטראָפּע ענדיקט זיך מיטן סאַרקאַס-טישן אויסרוף —

„און האַלקינען פּייערט מען זיין יוביליי.“

ווייס איך נישט, צי עמעצער פון אונדז האָט אַ רעכט צו משפטן דעם צעבראַ-כענעם ייִדיש־דיכטער שמואל האַלקין, וואָס ער האָט נאָך אַלע פּיינען און מאַטער-נישן גענומען אויף זיך אויך די לעצטע פּיין פון אַ יוביליי מיט אַן אַרדען, אויפן קבר פון זיינע אויסגעהרגעטע ברידער. אָבער מיר איז קלאַר, אַז קיינער איז נישט מער באַרעכטיקט צו זיין אויסגעשריי, ווי נפתלי הערץ כּהן, דער דיכטער, וואָס איז געפייניקט געוואָרן קודם אין די פּאַשיסטישע תּפּיסות פון רומעניע און פּוילן און איז דערנאָך געווען אַ תּושב אין די תּפּיסות פון קאַמוניסטישן רוסלאַנד און פּוילן, און וואָס איז דער „אני הגבר“ נישט נאָר פון זיינע אייגענע ליידן, נאָר אויך פון די ליידן פון זיינע חברים, ער האָט זיכער דאָס רעכט אַרויסצולאָזן דעם סאַרקאַסטישן געשריי „און האַלקינען פּייערט מען זיין יוביליי“, וואָס זאָל דורכלעכערן טעמפע הערצער און וועקן געוויסן, אויב ס'איז נאָך פּאַראַן.

ג

אין די 328 זייטן לידער און טעקסטן האָט דער דיכטער נפתלי הערץ כּהן געפרוווט געבן אַ סך־הכל פון דעם אַלעם, וואָס ער האָט אין מער ווי דרייסיק יאָר דורכגעלעבט אין די תּפּיסות און אויף דער פּריי. אָבער דער שטאַף איז צו גרויס און ס'איז נישט לייכט זיך אַן עצה צו געבן מיט אים, אַפילו ווען מען איז צום

שלמה ביקל

טייל מוותר אויף דער קינסטלערישקייט פון ליד און מען באגנוגט זיך מיט „טעקסט־טון“, ווי כהן אליין באצייכנט זיינע געגראמטע כראַניקעס פון אייגענע ליידן און פון די ליידן פון זיינע חברים שרייבער. עס איז דאָ אזוי פיל צו דערציילן, אזוי פיל גע־שעענישן צו פאַרצייכענען און אזוי פיל מענטשן צו דערמאָנען. און עס איז דאָ אַ מורא, אַז דער שטאַף זאָל נישט צו פיל פאַעטיש סובלימירט ווערן און די פאַקטן פון פיין זאָלן בלייבן אומפאַרשטענדלעך פאַרן ליענער. האָט זיך דער דיכטער גע־פלייסט און האָט צו די 328 זייטן לידער אויך אָנגעשריבן אַ נאַכוואָרט פון פּערציק זייטן, אַחוץ אַ דרייזייטיקן אַרײַנפיר צו די דרייסיק סטראַפּעס וועגן שמואל האַלקינס יוביליי. דער דיכטער האָט זיך נישט געוואָלט, און מן־הסתם זעליש נישט געקאָנט קאָנצענטרירן נאָר אויף אַ טייל פון די איבערלעבענישן. ער האָט נישט געוואָלט אויסלאָזן קיין שום פרט און קיין שום מענטש פון יענע יאָרן אין קלעם פון תפיסה און באַדרענגעניש, און ער האָט אויך געוואָלט אויסדריקן כאַטש עפעס פון דער פרייד ביי דער באַגעגעניש מיט משפּחה־לייט און מיט יוגנט־פריינט אין ישראל. דערפאַר זענען אין דעם בוך דאָ אזוי פיל ווידמונגען צו סאָוועטישע שרייבער (איי־געם פון זיי, דער נסתר, פאַרגרייזט ער זיין נאָמען און רופט אים ראַבינאָוויטש אַנ־שטאַט ווי ער האָט ריכטיק געהייסן, קאהאַנאָוויטש) און צו שרייבער אין ראַטן־פאַרבאַנד, וואָס ער האָט מורא אַנצורופן זייערע נעמען, ווייל זיי לעבן נאָך (עד מאה ועשרים) און אַזאָ דערמאָנונג קאָן זיי אַנטאָן שאַדן. און אַחוץ די ווידמונגען פילט דער דיכטער, אַז ער מוז מסביר זיין דעם אױפן ערשטן בליק אומפאַרשטענדלעכן נאָמען פון זיין לידער־נאָמלונג „פאַרשריבן אין זכרון“.

פון דער האַלב „טעקסט“ און האַלב פאַעמע אונטערן נאָמען „פאַרשריבן אין זכרון“ ווייסן מיר, אַז אין דער תפיסה האָט מען קיין פאַפיר נישט באַקומען —

ווי יעדער ביסן טייער,
וואָלט איך אַוועקגעגעבן
צוויי דריטל פון מיין ברויט
פאַר אַ בויגן פאַפיר און אַ פיצל בלייער.

די לידער זענען צום גרעסטן טייל געשריבן צווישן תפיסה־ווענט און אזוי ווי דאָרט —

נישטאָ קיין בלייער, קיין פאַפירן,
מינע לידער „פאַרשריבן“
אין מיין געהירן,
אין זיינע טיפן זיי געשליפן.

אַבער דער פאַעט וויל אַז מיר זאָלן וויסן גענויע פרטים און פינקטלעכע סך־הכלען סיי וועגן די דערמאָנטע מענטשן און סיי וועגן די געשעענישן, און דעם צו־

גאָב פון פינקטלעכקייט גיט ער אונדז אין זיין נאָכוואַרט. און די פרטים און די סך-הכלען זענען בפירוש גרויליק אינטערעסאַנט.

א פּרט: אין לאַגער האָט ער שוין יאָ געהאַט אַ העפטל, אָבער זיינע נאַטיצן און רעפּלעקסיעס האָט ער אויס מורא פאַר אַ בייז אויג פון די וועכטערס פאַרשריבן מיט אַ פאַרשיפּירטן אלף-בית, ווי למשל, 1/10 — אַן אַלף; 1/2 — אַ פעי; 11/2 — אַ שין; 6/6 — אַ למד. און אַרום אַזאַ מין פאַרשיפּירטן העפטל, וואָס דער אויבערוועכטער האָט קאַנפּיסקירט, ווערט איבערגעגעבן אַ גראַטעסקע סצענע מיט דעם לערער פון די לאַגערשולן, וואָס דער עם-האַרצישער אויבערוועכטער האָט אים גענומען פאַר אַן עקספּערט. און דער עקספּערט האָט, נאָך איבערטראַכטענישן, מסכים געווען מיט כהנס טענה, אַז ער איז עוסק אין פּראַבלעמען פון העכערער מאַטעמאַטיק.

סך-הכל: וועגן אַפּוועזנדע (נישט מער דאָיקע) דערציילט מען גוטס, אָדער גאַרנישט... און דערצו נאָך וועגן קדושים. איז —
 „לויט דער אַבסאָלוטער מאַקסימע וואָלט מיר אויסגעקומען דערציילן (פון די פּני) בלויז וועגן פּרץ מאַרקיש, דער נסתר, אריה (אהרן) קושניראָוו און לייב קוויט-קאַ.“

איך האָב געבראַכט בלויז איין ביישפּיל פון די דעטאַלן און איין דוגמא פון די סך-הכלען, וואָס לאָזן נישט צו רו דעם דיכטער און ער האָט אַ באַדערפעניש אונדז צו דערציילן און גאַרנישט אויסצולאָזן.

ד

דער דיכטער נפתלי הערץ כהן גיט זיך אָפּ חשבון, אַז עס איז דאָ אַ גרויסע שפּע פון „פּובליציסטיש-פּאַלעמישע און סאַטירישע עלעמענטן“ און אויך אַזוי גערופּענע „פּראָזאָימען“ אין זיין לידער-זאַמלונג און ער ציטירט ווי אַ התנצלות דעם אַלימפּ געטע, וואָס האָט אין אַ שמועס מיט עקערמאַנען געזאָגט, אַז — „אַלע מיינע לידער זענען געלעגנהייט-לידער.“

און דער דיכטער כהן איז מיט רעכט מוסיף, אַז —

„אָדער דער „שטאַף“ ווערט פאַרוואַנדלט אין פּאַעזיע, אָדער ער בלייבט, אין בעסטן פּאַל, וואַגיקער, אָבער בלויז — „שטאַף.“

און דאָס איז אַקוראַט דער פּאַל אין נפתלי הערץ כהנס „פאַרשריבן אין זכרון“. דאָס בוך איז פול מיט געלעגנהייט-לידער, אָבער אַ טייל פון זיי זענען געוואָרן פּאַעזיע און אַ טייל איז געבליבן וואַגיקער שטאַף.

די פּאַעזיע איז נישט שווער אָפּצוזוכן אין כהנס בוך. אָנהייבנדיק פון דער סעריע „חטאות נערים“ (יונגטונד), וואָס זענען פּריע לידער, געשריבן אין רו-מעניע און אין פּוילן פאַרן אַרויספאַר אין דעם „לאַנד פון גליק“, און ביז די סאַמע שפּעטערע, וואָס זענען געשריבן שוין נאָך די פּערצן יאָר תּפּיסה, זענען פאַראַן

שלמה ביקל

פיינע ליריש-מעדיטאטיווע לידער און סיי איבער די און סיי איבער יענע זענען צעוואָרפן שיינע און אַריגינעלע אימאַזשן. אין כמעט אַלע, אין די לידער און אין די טעקסטן, פילט זיך די פעסטע און געניטע האַנט פון אַ לידער-שרייבער. אַט איז אַ ליד פון יאָר 1932 אין וואַרשעווער פּאַוויאַק-תּפּיסה. דאָס ליד דער- ציילט וועגן אַ דעמאָנסטראַציע אין געפּענגעניש און איז געשריבן אין נוסח פון פּראַלעטפּען-פּלאַקאַטן —

טירן. טירן. טירן. טירן.

יאָרן. יאָרן. יאָרן. יאָרן.

איזערנע היטלען,

גרוע מונדירן,

טונקעלע

לאַנגע

קאַרידאָרן

עס איז אַ ליד, ווי געזאָגט, על-פי נוסח, און דאָך, וויפּל לעבעדיקייט פון בילד און וויפּל עכטע אינטענסיווע שטימונג עס איז דעם דיכטער געלונגען אַריינצווערבן אין די שורות פון טעלעגראַפישן ריטעם. דער דיכטער כּהן האַלט פון „גראַפיש אויסטיילן און אַרויסהייבן גאַנצע שורות אַדער טיילן און אויך איינצלע באַזונדער אַנגעלאַדענע ווערטער“ על-פי נוסח פון די פּוטוריסטן און בעיקר פּונעם סאַוועטישן דיכטער מאַיאַקאָוסקי. אַט איז דאָס ליד „בלייב איך אַזוי שטיין“, פון דער סעריע: מיט זיך אַליין —

בלייב איך אַזוי שטיין

אין מיטן גאַס —

ביי קיינעם, ביי אַלעמען

פּרעגן

וואהין לויפט איר אַזוי

און איילט,

ליגן דאָך נעצן אומעטום

אויף די וועגן

און איר פּלאַנטערט זיך אין זיי

און פּאַלט

פיל מער, פיל מער ווי די חיות

אין וואַלד.

עס קען זיין, אַז ביי די פּוטוריסטן און אפילו ביי מאַיאַקאָוסקי ווירקט דער דאָזיקער גראַפישער אויסטייל ווי עפעס אַ מעכאַנישע דעקאָראַציע. ביים דיכטער

שרייבער פון מיין דור

ג. ה. כהן באַקומט זיך פון די אויסגעטיילטע ווערטער אַ גאַנצע עפּאָפּע פון טראַגישן מענטשלעכן שטרויכל. די גראַפישע אויסטיילונג פון די ווערטער האָט דאָ אויפֿ־געטאָן עפּעס, וואָס איז פּאָעטיש־אַרגאַניש. דער ריטעם פון באַזונדערע אַקצענטיר־טע רייד איז דאָ נישט עפּעס אַ דעקאָראַטיווע צוגעבעניש, נאָר איז אַרגאַניש אַרויס־געוואַקסן פונעם דיכטערס געדאַנק און שטימונג.
צו די לירישסטע לידער ביי נפתלי הערץ כהן געהערן בלי ספק די לידער אין שייכות מיט טויט —

איך און דער טויט —
מיר רוען אָפּ ביידע
אויף אַ פייכטן, צעפוילטן סלופ, —
דער טויט — אין זיינע — ווי די וועלט אַלטע קליידער

אַדער אין אַן אַנדערן אַריגינעלן אימאַזש איז דער טויט —

אַן אימפרעסאַריע! וויל מאַכן מיט מיר אַן אַנגאַזשמענט:
אַ טורנע איבער דער ווייטער פּראָווינץ.
כיוועל זיך אומקערן (זאָגט ער)
מיט גאַלדענע רינגען אויף הענט —
שטאַלץ און רייך —
אַ יונגער פּרינץ.

עס איז אַ ליגן צום טרייסטן זיך? „אַ ליגן אַזאַ יעדער מעג זאָגן, ווער נישט הערן וויל ווי מע וועט אים באַקלאַגן.“

ה

נפתלי הערץ כהנס בוך פון לידער און פון טעקסטן איז אַ בוך פון קלאַג, אַנ־קלאַג און פון טיפּן מאַראַלישן טרויער.
וועט דערפאַר אפשר פּאַסיק זיין צו פאַרענדיקן מיין איבערבליק מיט איינעם פון די קליינע זעלטענע לידער פון גלויבן און האַפענונג אין ג. ה. כהנס בוך —

אפשר דערפאַר, ווייל כּהאַב אַזוי פיל געגלייבט,
געווען — און — ניט געווען פאַרטויבט ? !
אפשר דערפאַר, ווייל כּהאַב אַזוי פיל געליבט,
בין איך איצט אַזוי באַטריבט ? !
נאָר גלייבן און ליבן מען קאָן קיין מאָל צו פיל,
אַ פאַרלאָז מיך נישט קיין מאָל, הייליק געפיל.

דער דיכטער פריד וויינינגער

ס'וואלט געווען א גוזמא צו זאגן, אז מיין יונגער חבר פריד וויינינגער איז פון איין שטאָט מיט מיר. איך באַטראַכט טאַקע די אַמאָליקע עיר וואָס בישראל טשערנאָוויץ פאַר מיינער אַ שטאָט, אָבער געוויינט האָב איך דאָרט בלויז קנאַפּע דריי יאָר פון מיין לעבן. ניו־יאָרק איז זיכער מער מיין שטאָט ווי טשערנאָוויץ — אָבער דאָס מענטשלעכע געמיט האָט זיך אַ באַזונדערע קריטעריע פון אייגנס און פרעמדס. און אַן עיקר פון דעם דאָזיקן געזעץ איז, אַז אַלץ וואָס מען האָט איבער־געלעבט אין דער יוגנט איז אייגנס. די פּראָווינץ פון יוגנט איז דאָס סאַמע אויטענ־טישסטע פּאַטערלאַנד.

און דערפאַר איז טשערנאָוויץ מיין אייגנס. דאָרט, אין די דריי יאָר, האָב איך גייסטיק געברויזט מער ווי אין פולע דרייסיק יאָר און דאָרט האָב איך געהאַט די זכיה מיטצוברויזן מיט אַ ריי דיכטער און קינסטלער וואָס זענען היינט באַרימטע נעמען אין דער יידישער וועלט.

דאָרט האָב איך זיך באַגעגנט און זיך געחברט מיטן עלטסטן פון דער חבריה, מיט אונדזער גרויסן פּאַבלידיכטער אליעזר שטיינבאַרג ז"ל, מיט דעם דיכטער יעקב שטערנבערג, דעם ראַמאַניסט משה אַלטמאַן, מיט דעם באַלאַדן־ריטער איציק מאַנגער און מיט די פּלאַסטישע קינסטלער שלמה לערנער און בערנאַרד רעדער זכרונם לברכה, און אַרטור קאַלניק, היינט אין פאַריז, און ראובן רובין, היינט אין ישראל.

און מיט אונדז אַלע האָט מיטגעברויזט דער יינגסטער פון דער חבריה, דעמאָלט נאָך אַ קינד, דער דיכטער און מאַלער פריד וויינינגער.

איך האָב נאָכגעפּאַלגט וויינינגערן, ווען ער איז געווען אַ לערנינגל אין אַ טשערנאָוויצער דראַגועריע (דראַג־סטאַר אויף פליין־אַמעריקאַניש יידיש) און האָט געשריבן זיינע ערשטע לידער אין די „טשערנאָוויצער בלעטער“, וואָס ער האָט דערנאָך אויפגעזאַמלט אין זיין ערשטלינגבוך „נאַרציסן“. דערנאָך האָב איך אים געזען אין זיינען זעלנערישע יאָרן אין בוקאַרעסט, ווען ער האָט געדרוקט די לידער, וואָס ער האָט באַהעפט צו אַ בוך אונטערן נאָמען „אָונט ביים פּרוט“, און עטלעכע יאָר שפּעטער האָב איך אים מקבל פנים געווען אין ניו־יאָרק, וווּ ער האָט אויסגעזונגען די לידער וואָס זענען אַריין אין זיין דריטן בוך „דער פּאַסטעך אין ניו־יאָרק“.

איצט איז אַרויס פריד וויינינגערס פּערטע בוך און, לכל הפחות, וואָס שייך דעם נאָמען איז עס געבליבן אַ פּאַסטאַראַל בוך. ס'איז אין דעם בוך פאַרבליבן דער ריח פון „נאַרציסן“ און פון דעם נאַסטאַלגישן „פּאַסטעך“ אין מיטן דער וועלט־מעטראַפּאָליע ניו־יאָרק, און עס איז דאָ פאַראַן דער אַראַמאַט פון די חלומות,

שרייבער פון מיין דור

וואָס שוועבן איבער די טייכן פון פריד וויינינגערס יונגטאון וואַנדער־יאָרן.
„פרוט, לאַ פּלאַטאָ און ירדן“, אַזוי הייסט דאָס בוך זיינס וואָס איז דערשינען
אין דעם תל־אביבער פּרץ־פּאַרלאַג.

אַבער „אין גרויסן דרויסן“ (דאָס איז דער נאָמען פון איינעם פון וויינינגערס
שיינע און באַטעמטע לידער אין דעם ציקל „קאָסמישער טוריסט אין לבנה־קאָץ־
לאַנד“) האָט די לאַנדשאַפט זיך געביטן. די רוימען, וואָס איבער זיי האָט די לבנה
אַרומגעוואַנדערט ווי אַ קאָץ, אָט די קאָסמישע לאַנדשאַפט, וואָס האָט אַזוי געכישופט
דעם דיכטער וויינינגערס דמיון און ער האָט געמאַכט אין זיינע לידער פּאַנטאַס־
טישע נסיעות צו איר — זי איז געוואָרן אויס פּאַעטישע פּאַנטאַסטיק און איז איצט
ממשותדיקע טעכנאָלאָגישע דערגרייכונג.

דער דיכטער וויינינגער האָט זיך דיכטעריש אַרויסגעצויגן, געמוזט אַרויסציען
פון יענעם „קאָץ־לבנה־לאַנד“, וואָרעם די רויס־טעריטאָריע האָבן פּאַרנומען נישט
פליערס אויף דעם דינעם גייסטגעוועב פון ליד, נאָר ממושתיקע אַסטראָנאָוטן,
וואָס פליען אַהין מיטן כוח פון פייערדיקע ראַקעטן און פּאַרן דאָרט אַרום ווי
סטאַטעטשנע תושבים אין בויד פון קינסטלעכע קאַמעטן, פּאַרשויפטע און
באַפּאַנצערטע מיט טויזנטער שרייפלעך און שרויפן.

ווייסט איצט דער דיכטער אַז —

מיט אַסטראָנאָוט
הייבט אָן דער נייער אַל־ף־בית
אין ספר צייט
און ניט ווי אַ מאָל
מיט אלוהים.

דער „גרויסער אינדרויסן“ האָט זיך געביטן אין שייכות מיט דער באַציונג פון
מענטשלעכן בענקשאַפט און מענטשלעכן טרוים וועגן אים.
אין דערפּאַר בעט דער דיכטער —

זיי מוחל מיר וואָס כ'קאָן די מאַכט ניט צוימען
פון יענע פרעמדע — קינסטלעכע קאַמעטן,
וואָס בויערן די הימלישע העט־העטן.
ווי איינזאָם בלייבט מען אינעם לאַנד פון טרוימען.

דאָס זענען שורות פון דעם סאַנעט „ווער ווייס ווי לאַנג“, וואָס איז אויך
איינס פון די שיינע, גוטע לידער פונעם ציקל „קאָסמישער טוריסט אין לבנה־קאָץ־
לאַנד“ און פּאַרמאַגט אַלע פּראָזאָדישע געראַטנאָקייטן פון אויפבוי און גראַם. (אַזאַ
קאַנטראַסטגראַם, ווי ראַקעטן און פּאַעטן און אַזאַ אי קלאַנגיק און אי זעליש
קרובהשן גראַם, ווי קאַמעטן און העט־העטן).

שלמה ביקל

די אסטראָנאָוטן האָבן דעם דיכטער אַרויסגעשטויסן פון זיין פּאַנטאַסטישן „לבנה־קאַץ־לאַנד“ און ער האָט זיך דערפילט איינזאַם אין זיין „לאַנד פון טרויערן“. אָבער דאָס איז אַ שעפּערישע איינזאַמקייט. די איינזאַמקייט האָט זיך קודם־כל דיכטעריש אָפּגערעכנט מיט די אַרויסשטויסער פון דיכטער, מיט גאָט אין איינעם פון די פּאַנטאַסטישע רוימען, און מיט גאָט ביי דער האַנט —

גיב מיר דיין האַנט,
מיר זיינען ביידע נע ונד
אין גאָרטן
פון גרונטלאָזע גרונטן.

האָט זיך דער נע ונדער דיכטער אומגעקערט צו די „גרונטלאָזע גרונטן“, וואָס פאַרן מענטשלעכן געמיט איז דאָס נישט עפעס אַנדערש ווי דער קאַנקרעטער מענטש, דער בשר־ודם און די רעטעניש פון זיין עקסיסטענץ און די מיסטעריע פון זיינע באַציונגען צום מיטמענטש, צו משפּחה, צו פּאַלק און צום געזעמל פון די פעלקער אויף דער וועלט.

פאַרלוירן די גאַלאַקסיעס, וווּ ער האָט אַרומגעשוועבט מיט זיין ליד, האָט דער דיכטער צוריקגעוונען, ניין, טאַקע צום ערשטן מאל געוונען, זיין אויטאָביאָגראַפֿיע, זיין מענטש און משפּחה־אַרום. דער אַנווער פון דער „לבנה־קאַץ־טעריטאָריע האָט אים אַוועקגעשטעלט מיט ביידע פֿיס אויף גאָטס ערד און ער איז דיכטעריש רייפּער געוואָרן. למען האַמת זאָל געזאָגט ווערן, אַז פּריד ווייניגער איז פון ערשטן פּערז אין זיינע „נאַרציסן“ געווען אַן אויטענטישער דיכטער, אָבער ערשט ווען פאַר אים האָט זיך, ווי אין דעם איצטיקן בוך, באַוויזן —

אַ חלוּם־בִּילד, אַ וויגל
און אַ געשטאַלט —
אַ מאַמע,
ווי אין דער הויך
אַ רעגנבוֹיגן.

האָבן מיר באַקומען די ריכטיקע קריטעריע פאַר זיין אָפּשאַץ און דערזען אים אין זיין רייפּקייט. מיר האָבן דערזען ווייניגערן דעם פּריינד מיטן „טשערנאַ־וויצער באַרג, וואָס דראַפּעט זיך אַרויף פון פּרוט צום העכסטן קלויסטערשפיץ און דערמאַנט אין אַן אַרעמאַן וואָס חלומט פון אַ קרוין“; דעם שכן מיט די אַמעריקאַנער סטעפעס „ווי אַ פּערד שלעפּט שטיל זיין יאָך, זיין שטומען צער און לייגט דעם טרויער אויס אויף אַלע וועגן“; דעם גוטן ברודער מיט דעם בוים אויף די אַרגענטינישע פעלדער וואָס איז אַ נס, ווייל „דאָ אין שאַטנלאָזער פּאַמפּאַ, וווּ עס רעגנט קוים“; דעם גר ותושב אין ישראל צונויפּגעחברט מיטן אַלטן איילבערטבוים

שרייבער פון מיין דור

„מיט הענט, וואָס ווערן נישט מיד די קרוין צו טראַגן אַנטקעגן ליכט“; אויף קבר־
אבות ביי דעם יידיש־טשילענישן פּאָעט משה דוד גיסער און אחרון אחרון אַ בעל
בעמיו אין די לידער פאַר לוסיאַן, וואָס אין איר זכות,

— — — האָב איך זיך אָפּגעשפּאַלטן
פון איינזאַמקייט און אַלע נאַכטגעוואַלטן
וואָס האָבן מיר פאַרשפּאַרט די ווונדערטיר.

און מיר האָבן אויך דערזען דעם דיכטער ביי דער אָפּענער ווונדערטיר, אין
דעם שיינעם, רירנדיקן ליד צו זיין בר־מצווה־בחור יהודין, וואָס אַ נאָמען האָט
פאַר אים אויסגעקליבן דער פּאָעט לייוויק זײַל (אויך בין דערביי געווען) און פריד
זאָגט אָן זיין זון יהודי אַז —

נאָר זיי מיין יורש, דער, אין גאַנג פון לעבן
וואָס וועט, אַ תמיד צווישן פרעמדע נעמען,
מיט דעם וואָס לייוויק האָט דיר אויסגעקליבן,
אַ שטאַלצער זיין — זיך קיין מאָל דאַרפן שעמען,

און וואָרנט אים, אַז דער „לייכטער וועג קען אונדז אַ מאָל צעשיידן, צי וועסטו
וועלן אויפן שווערן שפּאַנען?“

איך בין זיכער אַז יא, וואָרעם דער פּאָטער, דער פּאָעט, האָט פאַר זיך אַליין
שעפּעריש אין דעם איצטיקן בוך אויסגעקליבן דעם שווערערן דיכטערישן וועג.
ס'איז נישטאָ קיין שווערער שעפּערישער וועג ווי דער וועג צום מענטש. אויף דער
ערד, און עס איז נישטאָ קיין לייכטערער ווי צו די ווייטע העט־העטן אין רוים.
אַ סימן האָבן מיר, אַז אַהין זענען אויך די אַסטראָנאָוטן דערפּלויגן.

פרעמדשפּראַכיקע יידישע דיכטער

אין 1959 האָט זיגמונד קאַצענעלסאָן אַרויסגעבראַכט אין בערלינער „אידישער
פּערלאַג“ אַן אַנטאַלאָגיע פון יידישע דיכטער אין דער דייטשער שפּראַך. עס זענען
דאַרט געווען פאַרטראַטן לידער פון עטלעכע צענדלינג דיכטער, זינט דער צייט
ווען יידן האָבן גענומען זינגען אויף דייטש און ביז צו דער היטלער־קאָסטראָפּע.
קאַצענעלסאָן האָט דער זאַמלונג אַ נאָמען געגעבן „יידישע שיקזאַל אין דויטשען
געדיכטען“ און האָט די אַנטאַלאָגיע באַצייכנט ווי אַן אַפּשליסנדיקע.

און ס'האט זיך געדאכט, אז ער איז מיט זיין באצייכענונג גערעכט, וואָרעם — האָב איך דעמאָלט געשריבן אין שייכות מיט קאָצענעלאַסאָנס אַנטאָלאָגיע * מען מעג זיך משער זיין אַז אונדזער דור און אפשר נאָך אַ האַלבער דור — און וואָס פאַר אַ ייד וועט זיך דאָס נעמען זינגען אויף דייטש ? פריער ווי מען האָט זיך געקאָנט ריכטן האָט זיך דער האַלבער דור געמעלדעט. יידן פון דעם האַלבן דור נאָך אונדז און נאָך מיט אַ שמיץ אַריבער האָבן נישט בלויז אָנגעהויבן צו זינגען פון דאָס ניי אויף דייטש, נאָר זיי פאַרנעמען, ווי דער שטייגער פון יידישן טאַלאַנט, הויפטפּאָזיציעס אין דער דייטשער דיכטונג.

א

די מערסבורגער פרעמיע

אין שטעטל מערסבורג, אויף דער דייטש־שווייצאַרישער גרענעץ, האָט די לעצטע אַכט יאָר פון איר לעבן געוווינט די דייטשע דיכטערין אַנעטע דראַסטע פאַן הילסהאַף. זי איז דאָרט געשטאַרבן אין 1848 אין עלטער פון 51 יאָר און אויך דאָרט געקומען צו קבורה. נאָך איר טויט האָט מען אין יענעם אַלפֿן־שטעטל אויפגעשטעלט אַ מוזעום אין דעם שלאָס וווּ די דיכטערין האָט געוווינט און מען האָט געשאַפן אַ ליטעראַרישן פרייז אויף איר נאָמען, וואָס ווערט יעדעס יאָר פאַר־טיילט אין הילסהאַף־מוזעום. אַן אויסנאַם זענען געווען די היטלער־יאָרן, ווען דאָס וואָרט האָבן געפירט די עס. עס. און די מוזעס האָבן געשוויגן. די זשורי באַשטייט אויסשליסלעך פון פרויען און די פרעמירטע קאָן אויך זיין נאָר אַ דיכטערין און נישט קיין דיכטער. היי־יאָר האָט דעם פרייז באַקומען מיין טשערנאַוויצער בת־עיר, די דיכטערין ראָזע שערצער־אויסלענדער, פאַר איר נייעסטן בוך לידער „36 גערעכטע“, פאַר־לאַג „האַפּמאַן אונד קאַמפּע“, האַמבורג (דער אַמאַליקער פאַרלאַג פון היינריך היינע). „36 גערעכטע“ איז ראָזע אויסלענדערס דריטע לידער־זאַמלונג. די ערשטע, אונטערן נאָמען „דער רעגענבאַגען“, איז אַרויס אין טשערנאַוויץ ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. די צווייטע, „דער בלינדער זומער“, 1965, אין ווינער פאַרלאַג „בערג־לאַנד“, מיט דער הילף פונעם עסטרייכישן בילדונג־מיניסטעריום. מיט חדשים צוריק האָב איך זיך מיט ראָזע אויסלענדער באַגעגנט דאָ אין ניו־יאָרק. זי האָט דורכגעמאַכט געטאָ טשערנאַוויץ און די אַנטאַנעסקו־יאָרן אין בוקאַרעסט און איז פון דאָרט אַ יאָר צוויי נאָך דער מלחמה געקומען קיין אַמעריקע.

(* זע: שרייבער פון מיין דור, באַנד 2, ז' 192)

זי האט מיר געבראכט גרוסן פון מייז ברודער אליעזר ז"ל און פון דער ספינאָזאַ-ברונער כנופיא אין בוקאַרעסט, וואָס מייז ברודער ע"ה איז געווען איר פּילאָסאָף-פּישער מדריך און לערנער. ראָזע אויסלענדער האָט דעם גרעסטן טייל פון די יאָרן צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווינט אין בוקאַרעסט און איך פּלעג זיך דאָרט טרעפן מיט איר און מיט איר מאַן העליאַס העכט ע"ה, וואָס וועגן אים, דעם פּילזיטיק באַגאַבטן טשודאַק וועט כדאי זיין אַ מאַל באַזונדער צו דערציילן. דאָ וויל איך נאָר דערמאַנען, אַז אַחוץ דיכטער, פּילאָסאָף, שרייבער און ווונדער-לעכער שמועסער איז דער ייד פון דער דרום-בוקאַווינער שטאַט שאַץ (סוט-שאַוואַ) מיט דעם מאַדנעם אַלט-גריכישן נאָמען העליאַס אויך געווען אַ גראַפּאָלאָג און האָט אויפן סמך פון שריפטצייכנס נישט איין מאַל געגעבן אַ פאַרטיפט כאַראַק-טער-בילד פון אַ מענטש און אויפן סמך פון דעם כאַראַקטער-בילד געעצהט צו גיין אויף אַ מער אייגענעם וועג, צו דערגרייכן אַ ציקונפט.

און לאַמיר זיך מודה זיין, אַז איך האָב נישט איין מאַל דאָ אין ניו-יאָרק אַ טראַכט געטאַן אַז אין דעם וואָס איך האָב געהאַט דעם מוט צו פאַרלאָזן רומעניע, דאָס לאַנד פון שפּעדיקער חיבּוה, און צו ווערן אַ פּראַפעסיאָנעלער יידישער שרייבער, האָט אויך אַ חלק העליאַס העכט מיט זיין גראַפּאָלאָגישער מיינונג וועגן מייז שריפט.

ראָזע אויסלענדער האָט נישט פאַרפעלט קיין מאַל דעם 8טן מאַי-אָונט אין דער שטוב פון מייז ברודער אליעזר ז"ל, ווען די ברונער-גרופּע האָט געוים-טובט זיין געבוירן-טאָג. די פּריינד האָבן דעם געבוירן-טאָג פון זייער מורה-דרך געפּראַוועט מיט אַ סעודה, מיט רעדעס, מיט געזאַנג און מיט אַ ספּעציעל פאַרן אָונט אַנגעשריבן סאַטירישן ליד אויף די געסט און אויף די גאַסטגעבער. די דיכטערין פון די אָפט זייער געראַטענע סטראַפּעס, וואָס זענען צום טייל געווען שאַרף סאַטיריש און האָבן צו מיינסטן געפּינקלט מיט מילדער איראַניע און מיט לירישער צערטלעכקייט, איז געווען ראָזע שערצער-אויסלענדער. זי האָט אַלע מאַל געהאַט דעם גרעסטן דער-פּאָלג, די בעסטע מחשבהזיקע רעדע קאָן זיך, ווייזט אויס, נישט פאַרמעסטן מיט אַ לירישן ליד. דער געדאַנק רעדט צום מוח, אַבער דאָס ליד, אויב עס האָט נאָר די אמתע לירישע קראַפט, נעמט איין דאָס גאַנצע לייב און לעבן פונעם צוהערער.

צו יענער צייט האָט מען בלויז געוואָסט אַז ראָזע אויסלענדער שרייבט לידער און אַז זי חברט זיך אַחוץ מיט די פּילאָסאָפּן אויך מיט די דיכטער, מיט די דייטש-שרייבנדיקע פּאַעטן און מיט די יידיש-דיכטער. זי איז געווען באַפּריינדעט מיט פּריד וויינינגער און האָט ממש פאַרגעטערט איציק מאַנגערן און אליעזר שטיינבאַרגן. ראָזע אויסלענדערס ערשטע לידער-זאַמלונג „רעגענבאַגען“ איז דערשינען קנאַפּ פאַרן אויסבראַך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען איך בין שוין געווען אין אַמעריקע. אין יענעם ערשטן בוך האָט די דיכטערין געווינדמעט לידער צו אירע צוויי דיכטער-העלדן: שטיינבאַרג און מאַנגער. אגב, מען האָט ביי דעם 8טן מאַי-יום-טוב קיין מאַל נישט פאַרפעלט צו רעציטירן שטיינבאַרגס אַ משל און מאַנגערס אַ באַלאַדע און דער

רעציטאטאָר איז צו מיינסטן געווען מיין ברודער אליין און צו מאָל אויך די דיכטערין ראָזע אויסלענדער.

פֿאַר וואָס ראָזע אויסלענדער, די טאַכטער פֿון אַ טשערנאָוויצער פרומער ייִדיִשער שער שטוב, שרייבט דווקא דייטשע לידער האָב איך נישט פֿאַרשטאַנען. אויך נישט פֿאַרשטאַנען פֿאַר וואָס דייטש איז געווען די לידשפּראַך פֿון דעם אַזוי פּריצייטיק פֿאַרשניטענעם דוד גאַלדפעלד, וואָס די שטוב פֿון זיין פֿאַטער שעיה גאַלדפעלד, דעם אַרטאָדאָקסישן פּירער אין טשערנאָוויץ, איז געווען איינע פֿון די סאַמע פרומס־טע שטובן אין דער בוקאָווינע.

אַבער טאַקע ווייל איך פֿאַרשטיי נישט איז מיר דער ענין קלאָר. אי ראָזע אויס־לענדער, אי דוד גאַלדפעלד און אי דער זייער באַגאַבטער מאָזעס ראָזענקראַנץ און זיין שוועסטער דושאַ טשאַראַ ראָזענקראַנץ און אוודאי דער עלטסטער צווישן זיי, דער האָלב אַסימילירטער אַלפרעד מאַרגול־שפּערבער, האָבן אַנדערש נישט געקענט. דייטש איז געווען די שפּראַך פֿון זייער נשמה. קיינער האָט אין דער בוקאָווינע נישט אַזוי ערנסט געמיינט אַז דאָס קולטור־פרעמדע איז זיין אייגנס, ווי דער ייִד. דאָס לענדל בוקאָווינע, וווּ עס האָבן געווינט דריי הונדערט טויזנט רומענער און פֿונקט אַזוי פּיל אוקראַינער און הונדערט צוואַנציק טויזנט ייִדן, האָט פֿראַנץ יאַזעף באַ־פעלקערט מיט אַ שיכט מיינסטנס פֿון סודעטן־לאַנד אַראַפּגעבראַכטע דייטשע טשי־נאַוויקעס, וואָס זייער צאַל איז אין משך פֿון יאָרן דערגאַנגען ביז זיבעציק טויזנט נפשות, און האָט פֿראַקלאַמירט דאָס לאַנד פֿאַר אַ ״דויטשן פֿאַרפֿאַסטן אים אַסטען״. און קיינער האָט די דאָזיקע ״פֿראַקלאַמאַציע״, ווי געזאַגט, נישט אַזוי ערנסט גענומען, ווי די ייִדישע אינטעליגענץ אין לאַנד. מיר זענען נישט באַקאַנט קיין רו־מענישע און אוקראַינישע דיכטער אויף דייטש, און אפּילו קיין וויכטיקע פּובליציס־טן אויף דייטש האָבן די צוויי דערמאַנטע בוקאָווינער פעלקער נישט אַרויסגעבראַכט. די דריי גרויסע דייטשע פּובליציסטן וואָס די בוקאָווינע האָט אַרויסגעגעבן זענען גע־ווען ד״ר מאיר עבנער, אַדאָלף וואַלענשטיין און ד״ר פּיליפּ מענטשעל. ד״ר מאיר עב־נער איז געווען דער אַנערקענטער ציוניסטישער פּירער אין דער בוקאָווינע אין משך פֿון צוויי דורות און דייטש איז געווען און איז געבליבן די איינציקע שפּראַך פֿון זיין שעפּערישקייט בכתב־און בעל־פה. ער האָט ייִדיש בלויז פֿאַרשטאַנען און העברעיִש זיך קיין מאָל נישט אויסגעלערנט און איז דערפֿאַר טאַקע געווען אַ היפש געפענטעטער, און לויט זיין אמתן ווערט נישט פּול דערשאַצטער, אין משך פֿון די לעצטע אַנדערט־האַלבן צענדלינג יאָר פֿון זיין לעבן, וואָס ער האָט געווינט אין ארץ־ישראל און אין מדינת ישראל.

אמת, די זין פֿון גאַליצישע אימיגראַנטן איציק מאַנגער, יעקב פּרידמאַן און פּריד וויינינגער זענען געוואָרן ייִדיש־דיכטער, און דעם יונג פֿאַרשטאַרבענעם (אין עלטער פֿון 24 יאָר) קימפּאַלונגער בחור קובי וואַל האָט יצחק פֿאַנער שוין כמעט אַריבערגעפּירט צו ייִדיש, אַבער די, לכל הפחות, צוויי צענדלינג אַנדערע זענען גע־

שרייבער פון מיין דור

בליבן ביי דייטש, נישט בלויז צווישן ביידע וועלט-מלחמות, נאָר אויך איצט, נאָך מאַיאַנעק און טרעבלינקע.

וועגן צוויי פון די דאָזיקע טשערנאָוויצער דייטש-זינגער רעדט די דייטשע ליי-טעראַטור-קריטיק איצט הויכע שבחים-רייד.

וועגן ראָזע שערצער-אויסלענדער, וואָס איז איצט פרעמירט געוואָרן מיט דעם מערסבורגער פרייז, זאָגן דייטשע קריטיקער, אַז זי איז נאָך דער יידיש-דייטשער פּאָעטעסע נעלי זאַקס די צווייט-גרעסטע דייטשע ליריקערין. און דאָס איז גאָר אַ גרויסער שבת, וואָרעם די היינט-75 יעריקע נעלי זאַקס, וואָס וווינט זינט 1940 אין שוועדן, איז אויך אַ פרעמירטע מיט דעם מערסבורגער פרייז, האָט באַקומען דערצו די נאָבעל-פרעמיע, און ווערט פון אַ סך קריטיקער געשטעלט לעבן נישט קיין קלע-נערער, ווי עלזע לאַסקער-שילער.

אויף וויפל איך געדענק האָט ראָזע שערצער-אויסלענדער געפרוּווט אין אַמע-ריקע שרייבן ענגליש. אָבער סוף-כל-סוף האָט זי זיך אומגעקערט קיין אייראָפּע און האָט דאָרט אַרויסגעגעבן אירע צוויי לידער-זאַמלונגען „בלינדער זומער“ און „36 גערעכטע“.

אין ביידע לידערביכער, וואָס זענען כמעט דורכויס געשריבן אין פרייען פערז און צום טייל אפילו אין פּאָעטישער פּראָזע, באַזינגט די דיכטערין די צייטן און די פּלעצער פון ניו-יאָרק. זי זינגט וועגן „זונטיק אויפן ריווערסאיד-דראַיוו“, וועגן „טשאַרנאַטאָן“, וועגן „יאַנאָר אין ניו-יאָרק“ און וועגן „האַרלעם“. די לידער זענען געשריבן מיט אַ געניטער האַנט פון אַ קינסטלערין, אָבער איך האָב ביים ליי-ענען נישט געפילט אַז עס זאָל זיך פאַרקניפן אַ דיאַלאָג פון האַרץ צו האַרץ מיט די לידער.

פאַראַן אויך לידער, וואָס איך האָב יאָ דערהערט זייער האַרצשטים, ווי, למשל, אין דעם ליד „אַם שטראַנד“ אין דעם בוך „בלינדער זומער“ אָדער אין דעם ליד „פרעמדע“ אין דער זאַמלונג „36 גערעכטע“.

אין „אַם שטראַנד“ זינגט די דיכטערין צו איר קליינער פריינדין —

קום, קליינע פריינדין,

דער זאַמד איז רייף,

מיר ווילן בויען

אַ הויז, אַ שטאַט, אַ לאַנד,

פיל אַן דיין עמער מיט זון,

לאַך אַרום אונדז

אַ וועלט-ווייטן עכאַ.

אין די שורות האָב איך דערהערט דעם צער פון דער דיכטערין, וואָס מוז (אָדער

שלמה ביקל

וויל) פון דאָס ניי בויען אויפן זאַמד און זיך נאַרן מיט דער אילוויע פון זוניקייט
און מיט דער איינרעדעניש פון אַ צעשמייכלטן וועלט־ווויטן עכאַ.
אין דעם ליד „פרעמדע“ קלאַגט די דיכטערין —

אונדזער שיף

אַן אַ פּאַן

געהערט נישט צו קיין שום לאַנד

קומט נישט אַן

און פאַרענדיקט מיט פיר איינוואַרט־שורות —

דערוואַכן

אַליין

מיטן

ווינט.

דער צימצומדיקער אויסגעשריי פון פאַרלוירנקייט ווערט דורך דעם אויסשטעל
פון די סטראַפּעס (דריי איינס נאָך ס'אַנדערע און צוויי אָן אַ זייט) נאָך מער פאַר־
שטאַרקט. עס באַקומט זיך אַ ריטעם פון בהלה, פון אָן אַ ציל.
אין דער זאַמלונג „בלינדער זומער“ איז פאַראַן אַן אַפטיילונג וואָס די דיכ־
טערין האָט אַ נאַמען געגעבן „דאָס דאַרף דומיניקאַ“. דומיניקאַ הייסט אויף רומעניש
זונטיק, און דער דאָזיקער רומענישער זונטיק איז פאַר דער דיכטערין דער סימבאָל
פון בענקשאַפט נאָך די יאָרן און נאָך די ערטער פון איר בוקאָווינער יוגנט —

הינטער דער מאַנטיק־מויער

ליגט דאָס דאַרף דומיניקאַ.

וואָס אין מיין פרייער צייט

איך באַזוך גערן.

אין דער דאָזיקער אַפטיילונג, וואָס ווערט סימבאָליזירט דורכן רומענישן זונ־
טיק, זענען פאַראַן לידער, וווּ די דיכטערין באַזינגט אַחוץ די בערג און די טייכן
פון דער בוקאָווינע אויך דעם ירדן —

דער יאַרדאַן מינדעטע דאַמאָלס אין דען פרוט —

מאַגישע מעלאָדיען איס וואָסער

(אויף יידיש הייסן די צוויי שיינע און, בכּן, אמתע שורות: „דער ירדן האָט זיך
דעמאָלט אַריינגעגאַסן אין פרוט — מאַגישע ניגונים אין וואָסער“). און אויך איר
פאַטער וואָס (אויף יידיש) „זיינע פּיאַות האָבן געקלונגען מיט לעגענדעס און אין
די הענט האָט ער געהאַלטן אַ העברעישן וואָלד“. און עס איז אויך דאָ דאָרט אַ ליד

וואָס הייסט „שאַגאַל-דאַרף“ און שורות וועגן רבי אלימלך, וואָס „דער צימבל אין מיין טאַש ברענגט אים צו טראַגן מיט כישוף“ און אפילו האַפערדיקע פּערזן וועגן ישראל (פּערזן נישט אויף דער הייך פון ראָזע אויסלענדערס דיכטערישער באַגאַ-בונג), ווי „די בערגלעך טאַנצן מיט גרינעם פּוך אויף די באַקן“.

אַבער די לידער וואָס שרייען מיט זייער שטילקייט אַריבער אַלע בענקשאַפטן און אַלע דערמאָנגען און ווערן נישט בלויז דער דיכטערישער גרונטמאַטיוו פון דעם בוך, נאָר גיבן צו דער דיכטעריין די וואָג פון טיפן יידישן צער און באַרעכ-טיקן אין אַ געוויסער מאָס דאָס פּלאַץ, ווי די קריטיק האָט זי אַוועקגעשטעלט, זענען אַזעלכע ווי „דאָס הילכיקע שווייגן“, „כדי קיין ליכט זאָל אונדז נישט ליב האָבן“ און „פּאַזן“ און אויך „ווען גייען מיר אַריין“, „פּערמעכטניס“ (צוואה) און, צום טייל, אויך דאָס ליד „36 גערעכטע“, וואָס אויף זיין נאָמען הייסט די דריטע, די פּרעמיר-טע לידער-זאַמלונג.

כדי צו סוגעסטירן דעם לייענער דאָס פּאַרווונדעטע יידישע האַרץ און די גע-ראַניעטע יידישע בענקשאַפט, וואָס שרייט אַרויס בדממה דקה פון אַט די לידער, מוז איך כאַטש עטלעכע סטראָפּעס ציטירן אין מיין יידיש-איבערזעצונג —

זיי זיינען געקומען

מיט שאַרפע פּאַנען און פּיסטוילן,

זיי האָבן אַוועקגעשאַסן אַלע שטערן און די לבנה

כדי ס'זאָל אונדז נישט בלייבן קיין ליכט,

כדי קיין ליכט זאָל אונדז נישט ליב האָבן,

האַבן מיר באַגראָבן די זון.

עס איז געווען אַן אומענדלעכע זונפּינצטערניש.

דאָס צווייטע ליד, אַ ליבעליד, פּאַרמאַגט אַן אויסנעמלעך סימבאָלישן כוח פון יאוש און טרויער איבער אַלץ וואָס ס'איז געשען אין אונדזער דור —

ווען זי האָט אים דערוואָרט

איז געווען רויזן-אויפּגאַנג,

זי האָט געהאַלטן דעם זומער

אין דער האַנט.

ווען ער איז נישט געקומען

האַט זי געציילט ביז הונדערט,

ביז טויזנט,

ביז אומענדלעך.

שלמה ביקל

ווען ער איז געקומען
איז זי געווען אַ סטאַטוע
מיט טויבע אויגן,
מיט אַן אַפּגעהאַקטן מויל.

אין דעם דריטן געזאַנג קומט צום אויסדרוק די פאַרווונדעטע בענקשאַפט נאָך
אַ צוקונפט פאַר זיך און פאַרן מין מענטש —

מיין צוקונפט
לאַז איך בצוואה
די ציגיינער
די גאַלדאויגיגע,
פאַראַכטע וואַגלערס
וואָס לעבן פון דער צוקונפט
פון דער האַנט אין מויל,
פונעם מויל
אין דער צוקונפט.

ב

פאַל סעלאַן

די פריער דערמאָנטע יידיש־דייטשע דיכטערס פון טשערנאָוויץ, צו וועלכע איך
בין מחויב צוצושטעלן אויך אַלפרעד קיטנערס לידער־זאַמלונג „דער וואַלקן־ריי-
טער“, געהערן צום דור פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות, צום דור פון דער מערס-
בורגער פרעמיאַנטין ראָזע שערצער־אויסלענדער.
אַבער דאָס אמתע „וונדער“ איז, וואָס אויך אַ האַלבן און אפשר אַ גאַנצן דור
שפעטער איז פון טשערנאָוויץ, נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, אויפגעגאַנגען אַ
נייער שטערן פון יידיש־דייטשער דיכטונג אונטערן נאָמען פאַל סעלאַן.
סעלאַן איז דער אַנאַגראַם פון אַנסעל און אַנסעל איז מן־הסתם דער גוט באַ-
וווסטער יידישער נאָמען אַנשעל.
סעלאַן איז היינט צו טאָג איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע און אויך סאַמע
פאַפּולערסטע דייטשע ליריקער. ער האָט ביז היינט אַרויסגעבראַכט צוויי לידער־
זאַמלונגען, ביידע אין גרויסן דייטשן פאַרלאַג „דויטשע פאַרלאַגסאַנשטאַלט, שטוט-
גאַרט“. ביידע זאַמלונגען האָבן געוואַלדיק אויסגענומען סיי ביי דער קריטיק און סיי
ביי די לייענער.
וואָס שייך די קריטיק, שטעלט זי סעלאַנען „אין דער שפיץ פון אַלע יונגע דייט-“

שע ליריקער" און דער ביכער-רעצענזענט פון דער גרויסער טאגצייטונג "פראנק-פורטער אלגעמיינע" זאגט: "מיר זענען פשוט נישט געווען גרייט צו אַזאַ באַגעגעניש אין דער דייטשער ליריק פון אונדזער צייט און האָבן אויך נישט געקאָנט זיין. פון סעלאַנס פּערזאָנלעכע גייט אויף אַ כּישוף...". און די קריטיקער האָבן סעלאַנען ביז איצט צוגעטיילט צוויי וויכטיקע ליטעראַרישע פּרייזן: די פּרעמיע פון דער שטאַט ברעמען און דעם פּרייז אויפן נאַמען פון באַרימטן דראַמאַטיקער געאַרג ביכנער.

דער לייענער-עולם, ווידער, לייענט סעלאַנס פּאַעזיע. פונעם ערשטן בוך לידער "מאָהן אונד געדעכטניס", וואָס איז אַרויס אין 1952, זענען אין משך פון צען יאָר דערשינען זעקס אויפלאַגעס. און פונעם צווייטן בוך "פּאַן שוועללע צו שוועללע", וואָס איז אַרויס אין 1955, ליגט פאַר מיר די פּערטע אויפלאַגע.

איך מוז זאָגן אַז פון די צוויי לידער-זאַמלונגען שמעקט מיט גרויסער ליריק. עס איז דורכאויס פּרייפּערזיקע דיכטונג מיט מאַדערניסטישע, אָפט צו אַבסטראַקטע אימאַזשן, אָבער מיט אַן אייגענער מוזיק, וואָס לאָזט זיך הערן און צווינגט אין איר זיך איינצוהערן.

אַ ביישפּיל פון אַזאַ מאַדערניסטישן אימאַזש איז דאָס ליד "אויג פון דער צייט", איך גיב עס איבער אין מיין יידישער איבערזעצונג. דער אימאַזש וועט זיך אפשר אַרויסראַטעווען פון מיין תּרגום, אָבער די מוזיק — זי קאָן מען נאָר הערן אין אַריגינאַל —

דאָס איז דאָס אויג פון דער צייט ;
עס קוקט קעסאַקע
אונטער אַ זיבנפאַרביקער ברעם.
די וויע ווערט געוואַשן פון פּייערן.
זיין טרער איז די פאַרע.

פון דעם ליד "עספּען-בוים, דיינע בלעטער קוקן ווייס אין דער טונקלקייט", ווערט מען געווייר אַז דעם דיכטערס יונגע מוטער איז אומגעקומען אין דער "גרי-נער אוקראַינע" ("טראַנסניסטריע"), "מיין בלאַנדע מוטער איז נישט אַהיימגעקומען". זוך איך נאָך לידער, וואָס זאָלן דערמאָנען אַז עס זענען געווען דייטשע מער-דער און יידישע קרבנות, ווי זיין יונגע מאַמע, און איך געפּין דאָס ליד וואָס הייבט זיך אָן מיט די שורות (מיין יידישע איבערזעצונג אָן דער אייגענער מוזיק פונעם דיכטער) —

די שוואַרצע מילך פון אינדערפרי מיר טרינקען זי אין אַוונט
מיר טרינקען זי צו מיטאַג און צו מאַרגנס מיר טרינקען זי ביינאַכט
מיר טרינקען און טרינקען
מיר גראַבן אַ גרוב אין דער לופט דאָ ליגט מען נישט ענג

שלמה ביקל

...דער טויט איז אַ מייסטער פון דייטשלאַנד
מיר טרינקען דיך אין אַוונט און אינדערפרי
מיר טרינקען און טרינקען
דער טויט איז אַ מייסטער פון דייטשלאַנד זיין אויג איז בלאַ
ער טרעפט דיך מיט דער קויל ער טרעפט דיך פּינקטלעך
ער שענקט אונדז אַ גרוב אין דער לופט

קיין אינטערפונקציע איז אין די ברייטע שורות פון דעם ליד, ווי אין אַ טייל
אַנדערע לידער, נישטאָ. דער אויסלאַז פון אינטערפונקציע וויל מן-הסתם מרמו זיין
אויף דער אַנאַטעמדיקייט מיט וועלכע די ווערטער ווערן געזאָגט און געשריבן. בדרך
כלל שפירט מען טאַקע די אַנאַטעמדיקייט פון די ווערטער. איך ווייס בלויז נישט,
צי איז אין דעם שולדיק דווקא דער דרויסנדיקער טריק פון אויסגעלאַזטער אינטער-
פונקציע.

און אויף נאָך איין ליד וויל איך זיך אַפּשטעלן. עס איז אַ וויכטיק ליד, ווייל
אין אים, דאַכט מיר, פרוווט דער דיכטער זיך פאַרענטפערן, פאַר וואָס זיין ליד איז
דייטש און נישט אין אַ יידיש לשון.

אין די ברייטע שורות פון דעם ליד „אין עגיפטן“ איז שוין יאָ דאָ אינטער-
פונקציע און מיר פילן פון דעסטוועגן די פיינפולע פאַרסאַפעטקייט פון די ווערטער.
עס זאָגט דער פּאָעט —

דו זאָלסט צום אויג פון דער פרעמדער זאָגן :
זיי דאָס וואָסער.

דו זאָלסט די, וואָס דו ווייסט אַז זי איז וואָסער, זוכן אין אויג פון דער
פרעמדער.

דו זאָלסט זי רופן פונעם וואָסער : רות, נעמי, מרים !

דו זאָלסט זי באַצירן, ווען דו ליגסט ביי דער פרעמדער.

דו זאָלסט זי באַצירן מיט די וואַלקנהאַר פון דער פרעמדער.

דו זאָלסט צו רות און מרים און נעמי זאָגן :

זעט, איך שלאָף מיט איר !

דו זאָלסט די פרעמדע לעבן דיר צום שענצטן באַצירן.

דו זאָלסט זי צירן מיט דער פּיין וועגן רות, וועגן מרים און נעמי.

דו זאָלסט צו דער פרעמדער זאָגן :

זע, איך בין מיט זיי געשלאָפן.

דער מאַנגל פון דעם תּירוץ-ליד באַשטייט אין דעם וואָס די באַהעפטונג מיט
דער פרעמדער זעט מען טאַקע, בעת די סימנים פון נאַענטקייט מיט רות, מרים און
נעמי זענען קוים צו באַמערקן.

ב. פאנדאן

אזוי האט ער געהייסן און אונטער דעם נאמען האט ער געשריבן אין פראנק־רייך, ווו ער האט געוויינט די לעצטע איין און צוואנציק פון זיינע 46 יאָר לעבן. אָבער איידער ער האָט זיך, אַ באַרוישטער פון דער פראַנצייזישער קולטור, באַזעצט אין יאָר 1923 אין פאַריז איז ער געווען אַ רומענישער קריטיקער און דיכטער און זיין נאָמען איז געווען ב. פונדאָיאָנו, און איידער ער איז געוואָרן אַ רומענישער שרייבער האָט ער פראַסט און פשוט געהייסן בנימין פינקעלשטיין.

בנימין פינקעלשטיין איז, אמת, נישט אַזוי פראַסט און פשוט, וואָרעם דאָס מיינט אַן אייניקל פון יאָסער גביר מעכל פינקעלשטיין און (וואָס איז נאָך מער און טאַקע אמתער ייחוס) אַ פלימעניק פון די דריי ברידער שוואַרצעפלד, וואָס זענען אַלע געווען וויכטיקע יידיש־רומענישע שרייבער און כלל־טוער, און איינער פון זיי, משה שוואַרצעפלד (געשט. אין 1943 אין עלטער פון 83 יאָר) ווערט פאַררעכנט ווי דער באַגרינדער פון דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע און ווי דער גרויסער ראשון פון דער יידישער זשורנאַליסטיק אויף רומעניש. און אַ שטיק ייחוס איז אויך וואָס בנימין פונדאָיאָנו און דער פאָנדאָן איז אַ נאָמען נאָך דעם פאָטער פון די ברידער שוואַרצ־פעלד, בנימין שוואַרצעפלד (1822—1896), וואָס איז געווען איינער פון די ערשטע השכלה־קעמפער אין רומעניע.

ווען איך האָב פון דעסטוועגן פריער געזאָגט: „פראַסט און פשוט בנימין פינ־קעלשטיין“, האָב איך אין זינען געהאַט, אַז דער רומענישער דיכטער ב. פונדאָיאָנו האָט ליב געהאַט די יידישע פראַסט־און־פשוטקייט, ער האָט ליב געהאַט יידיש לשון און זיך געטוליעט צו דער שעפּערישער אויטענטישקייט פון יידישער פּאָעזיע און פון יידישע פּאָעטן. איך געדענק אים פון בוקאַרעסט, ערב זיין אויסוואַנדערונג קיין פאַריז, אין דער חברותא פונעם דיכטער יעקב שטערנבערג. מען האָט גערעדט וועגן ליטעראַטור, וועגן פראַנצייזישער און וועגן יידישער. פונדאָיאָנו איז אין ביידע גע־ווען פאַרליבט. ער, דער פיר און צוואַנציק יעריקער, האָט שוין דעמאָלט געהאַט הינטער זיך אַ בוך קריטיק וועגן פראַנצייזישע שרייבער און אַ היפש ביסל איבער־זעצונגען פון פראַנצייזיש און יידיש. דער יידישער דיכטער איז פאַר אַלעמען גע־ווען ביאָליק, אויף וויפל איך געדענק האָט ער די איבערזעצונגען געמאַכט פון ביאָ־ליקס יידישע לידער.

אין איינעם אַ רומענישן ליד: „עס שמעקט נאָך רעגן אינעם שטעטל“ פון דער זאַמלונג „לאַנדשאַפטן“ (פריוועלישט), וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט אין בוקאַרעסט אין 1930, ווען ער האָט שוין געוויינט אַ יאָר זיבן אין פאַריז, זענען אין דעם אומע־

טיקן האַרבעטגעמעל פאַראַן דריי פּערזן, וווּ עס ווערט דערמאַנט יידיש. זיי לייענען זיך אויף רומעניש אַזוי —

קערוצע פּוגעריטע דע פּלאַיע אָו טרעקוט
שי לינישטעאַ אין לוקרוד דע מולט, מוטשעגאַיעשטע,
אין קאַסאַ אַאַמען סימפּלי וואַרבעסק פע אַוורעישטע.

אויף מאַמע־לשון אין פּראַזע הייסט דאָס: די וועגענער זענען אַנטלאַפּן, געיאַגט פּון רעגן; די שטילקייט אין די אַלטע זאַכן שימלט; אין די שטיבער רעדן פּשוטע מענטשן יידיש.

דעמאַלט ווען איך האָב אים געזען און געהערט דערציילן וועגן אים פּון יעקב שטערנבערגן און פּון רומעניש־יידישע שרייבער, וואָס האָבן אים גענטער געקענט, האָט פּונדאַיאַנו געפילט אַ טיפע זעלישע קרובהשאַפט צו די „אינפאַכע מענטשן וואָס רעדן יידיש אין די שטיבער“. די יידיש־רעדנדיקע מענטשן זענען פאַר אים געווען אַ טייל פּון דער טרויעריקער, אַבער אין האַרצן איינגעבאַקענער האַרבעט־שטימונג, ווען „דער הימל פאַלט אַראָפּ אַ וויסער ווי ס'פאַלט אַ בלאַט“ און „הימל און ערד זענען גרייט אויך היינט זיך צו קושן, ווען דער האַרבעט האָט דעם קאַליר פּון טויטע פּערד און פּון פּרוכטן“.

ווען איך לייען די דאָזיקע האַרבעטלידער, וואָס געשריבן האָט זיי דער מאַן פאַר די דרייסיק, איז אפשר לייכט צו פאַרשטיין פּאַנדאַנס וועג אין פאַריז צו די מחשבה־טיפּענישן פּון דעם יידיש־רוסישן פּילאַסאָף לעוו שעסטאַוו (שוואַרצמאַן), וואָס איר עיקר איז לויט הלל צייטלין „דער מקדש פּונעם צעבראַכענעם מענטש“ און איר מוזיק איז „די מוזיק פּון אבסאָלוטן יאוש“, וואָס ערגעץ וווּ קוקט פּון איר אַרויס „אַ ווייטע און משוגהדיקע האַפענונג“ (זע: די האַרץ און מוח סטימולירנדיקע עסיי וועגן דעם פּילאַסאָף שעסטאַוו אין הלל צייטלינס בוך „על גבול שני עולמות“, הוצאת „יבנה“, תל־אביב, 1965, ז' 69 ביז 102).

אין פאַריז איז פּאַנדאַן דערעיקרשט געווען אַ תּלמיד פּון לעוו שעסטאַוו, האָט געשריבן אַ וויכטיק בוך וועגן זיין רבין און איז געווען פאַררעכנט פאַרן בעסטן באַהעלער און ווייטער־בויער פּון די טונקל־מיסטישע געדאַנקען־שטיבער, וואָס שעס־טאַוו האָט געבויט אַרום די ווערק פּון דאַסאַיעווסקי און ניטשע.

וואָס שייך טויט האָט דער יידישער גורל אַרויסגעוויזן מער גנאָד צום רבין ווי צום תּלמיד. דער רבי שעסטאַוו האָט געהאַט דאָס גליק צו שטאַרבן ערב דעם אויסבראַך פּון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ער האָט דערגרייכט צו דער עלטער פּון 72 יאָר און ער איז געבליבן פאַרשוניגט פּון די אַלע ענויים וואָס דער ימח שמו האָט געהאַט גרייט פאַר יידישע מענטשן. פּאַנדאַנען האָבן די דייטשן געהאַלטן קודם אין קאַנצענטראַציע־לאַגער דראַנסי און אים פּון דאָרט אַוועקגעפירט אין די גאַז־קאַמערן פּון בירקענאַוו.

און ס'איז פאראן אן עפילאג צו דער פאנדאן-דראמע, וואס האט מיך טיף אויפֿ-געטרייסלט. דער עפילאג האט צו טאן מיט משה שוואַרצעפלדס איינציקער טאכטער אַנדזשעליקאַ שטויערמאַן (די אלמנה פון דעם יידיש־רומענישן דיכטער אַווראַם שטויערמאַן).

איך האָב זיך מיט אַנדזשעליקאַ שטויערמאַן באַגעגנט בעת מיין ערשטן באַזוך אין ישראל אין 1950. אַנדזשעליקאַ האָט אין דער מלחמה פאַרלוירן איר איינציקן באַ-גאַבטן זון. זי האָט שווער איבערגעלעבט דעם צער און די איינזאַמקייט און זי האָט באַשלאָסן צו זוכן קרובים. קיינער פון זיי האָט מער נישט געלעבט. זי האָט אויך געוויסט, אַז איר געשוועסטערקינד ב. פאַנדאַן איז אומגעקומען, אָבער אַזוי ווי זיין פרוי איז געבליבן לעבן, איז זי געפאַרן קיין פאַריז אויסזוכן די פרוי, זיך מיט איר באַקענען און אפשר וווינען מיט איר. אין פאַריז האָט זי גאָך שווערע זוכענישן אויס-געפונען אַז פאַנדאַנס פרוי איז אַ קאַטאַליטשקע און אַז זי איז פאַר צער אַוועק אין אַ מאַנאַסטיר, ווי אַן אָפגעברייטע איז אַנדזשעליקאַ שטויערמאַן געקומען צוריק קיין ישראל פראַווען איינזאַמקייט צווישן יידן.

זי איז אין גיכן געשטאַרבן אין תל־אביב און דערמיט איז פאַרחתמעט געוואָרן דער גורל פון דער שעפּערישער משפּחה שוואַרצעפלד, פון זייער איידעם, דעם דיכ־טער אַווראַם שטויערמאַן און פון זייער פלימעניק, דעם הויך באַגאַבטן פּאַעט און דענקער בנימין פינקעלשטיין־פונדאַיאַנו־פאַנדאַן. קיין לעבעדיקער זכר איז נאָך זיי נישט פאַרבליבן.

ד

אַלפרעד מאַגולישפּעריבער

מאַדנע איז דאָס, וואָס איך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען בוקאַווינע איז געוואָרן רומעניש, האָט דער שעפּערישער גלוסט צו דייטש דאַרט אָנגעהאַלטן. נישט בלויז איז דאָס פריערע געזעמל יידיש־בוקאַווינער דיכטער געבליבן ביי דייטש, נאָר אויך דער ערשט אין 1920 אין טשערנאַוויץ געבוירענער פּאַל סעלאַן שרייבט אויסשליסלעך דייטש.

טשעקאַווע איז, ווי אַזוי דער אַנטאַלאַגיסט טילאַ רעטגער פאַרטייטשט דעם פּאַקט וואָס אַ יונגער יידישער פּאַסט־היטלער־פּאַעט שרייבט דייטשע לידער. פאַר רעטגערן איז דאָס זייער איינפאַך. פּאַל סעלאַן — איז אונדז מסביר דער אַנטאַ־לאַגיסט — איז אַ רומענער ייד, לעבט אין פאַריז און שרייבט דייטשע לידער, ווייל די מוטערשפּראַך פון כמעט אַלע מזרח־יידן איז דייטש אָדער יידיש. אודאַי איז עס נישט אַזוי פשוט ווי טילאַ רעטגער איז זיך דאָס משער. אָבער ווי אַזוי זאָל איך מיט אים אַרגומענטירן, אַז איך אַליין הייב נישט אָן צו פאַרשטיין, ווי אַזוי אַ יידיש

יינגל, געבוירן און אויפגעצויגן אין דער רומענישער און אין דער יידישער טשערנאָ-וויץ, ווערט אַ דייטשער דיכטער.

פון דעם געזעמל יידיש־דייטשע דיכטער זענען צוויי פאַרבליבן אין רומעניע: אַלפרעד קוטנער און אַלפרעד מאַרגול־שפּערבער.

אַלפרעד מאַרגול־שפּערבער, וואָס איז פון די יידיש־דייטשע דיכטער אין דער בוקאַװינע געווען דער פּאַפּולערסטער פון זיי איבער די גרענעצן פון רומעניע, איז דעם 3טן יאַנואַר 1967 געשטאַרבן אין בוקאַרעסט אין עלטער פון אַכט און אַכציק יאָר. זיין אַלמנה האָט מיר צוגעשיקט אַ טאַפּל־נומער פון דער צייטשריפט „נויע לי־טעראַטור“, וואָס איז דער אַרגאַן פונעם „שרייבער־פאַרבאַנד אין דער סאַציאַליסטי־שער רומענישער רעפּובליק“.

קיין דייטש־רעדנדיקע יידן זענען שוין אין דער בוקאַװינע נישט פאַראַן. אויך די בוקאַװינער דייטשן גופא זענען על־פי אַ ספּעציעלן היטלער־סטאַלין־אַפּמאַך. שוין אַ פּערטל יאָרהונדערט פליטים אין מערב־דייטשלאַנד. עס זענען נאָך פאַרבליבן די סאַקסן אין טראַנסילוואַניע און זייערע דיכטער זענען דאָס די יידן אַלפרעד מאַרגול־שפּערבער ע״ה און אַלפרעד קוטנער.

דאָס טאַפּלהעפט איז צו אַ דריטן טייל אַ מאַרגול־שפּערבער־נומער, מיט אַר־טיקלען וועגן אים און מיט אַן אויסוואַל פון זיינע לידער. עס שרייבט וועגן אים זיין בוקאַװינער חבר־דיכטער אַלפרעד קוטנער, וואָס הייבט אַרויס שפּערבערן דעם סטי־מולירער צו שעפּערישקייט פון די בוקאַװינער פּאַעטן, זיין גרויס אַנזען אין דער רומענישער ליטעראַטור און זיינע גרויסע פאַרדינסטן ווי אַן איבערזעצער פון רו־מענישע לידער אויף דייטש.

די יונגע יידיש־רומענישע דיכטערין וועראַניקאַ פאַרומבאַקו (אַ טאַכטער פון דעם באַקאַנטן יידישן אַדוואַקאַט און כלל־טוער אַרנאָלד שוועפעלבערג) מאַלט דאָס פיזישע בילד פונעם פאַרשטאַרבענעם. זי שרייבט: „אַ מאַן מיט ביידע פיס אויף דער ערד, מיטן קאַפּ אין אַדער איבער די וואַלקנס און דאַצווישן אַ ריזן־געשטאַלט“. אַזוי האָב אויך געקענט דעם איבער זעקס־פּוסיקן ריז פון שטעטל סטאַראַזשי־נעץ, מיטן וואַרעמען, מילדן בליק אין די אויגן.

פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט מאַרגול־שפּערבער אַרויסגעגעבן צוויי לידער־זאַמלונגען „גלייכניסע דער לאַנדשאַפט“ (1934) און „געהיימניס אונד פער־ציכט“ (1939). אין די ביידע לידערביכער איז מאַרגול־שפּערבער דערעיקרשט אַ מאַלער פון דער בוקאַװינער לאַנדשאַפט, וואָס ער האָט זייער ליב געהאַט און אַ זינגער און זאַגער אויף הומאַניסטישע מאַטיוון.

אין 1963 איז דערשינען מאַרגול־שפּערבערס אַ דריטע לידער־זאַמלונג אונטערן נאָמען „שטערנשטונדען דער ליבע“. דאָס בוך איז צו מיר נישט דערגאַנגען, אָבער איינצלע לידער פון דער זאַמלונג זענען איבערגעדרוקט אין דעם אַפּקלייב וואָס ס׳האַט געמאַכט די צייטשריפט „נויע ליטעראַטור“ פון שפּערבערס דיכטונג.

שרייבער פון מיין דור

האָב איך אין די אָפּגעקליבענע לידער געזוכט מיט ליכט אַ חורבן־מאָטיוו. איז עס געמאָלט, אַז דער ייד פון סטאַראָזשיניעץ איז דיכטעריש פאַרבייגעגאַנגען דעם יידישן חורבן? אָדער האָבן די אָפּקלייבער לשם אידעאָלאָגיע אויסבראַקירט שפּע־ר־בערס חורבן־לידער?

דאָס איינציקע נאָענטסטע צום יידישן געמיט איז אפשר דאָס ליד „די בערג־פרעדיגט“, וואָס ווענדט זיך צום נוצרי און זאָגט —

גענאָסע יעזוס מיט דעם ראָטן באָרט,
שלעפענלאָקן־יודע מיט דען זאָמערשפּראַסטען,
הערצברודער אונדזער ווילדן וואַנדערפּאַהרט,
וויפּיל דער יאָהרע זינד זייט דעם פּערפּלאַסטען —
בייס אַסטערמאהל טרינקסט דו דען ראָטן וויין
— וויפּיל דעם בלוטעס וואַרד זייט דעם פּערגאַסטען |

אין פּראָזע אויף מאַמע־לשון —

חבר יעזוס מיט דער רויטער באָרד,
ייד מיט פּאות, מיט די זומער־שפּרענקלעך,
וויפּיל יאָרן זענען זינט דעמאָלט פאַרביי,
ווען בייס סדר טרינקסטו דעם רויטן וויין
— וויפּיל בלוט איז זינט דעמאָלט פאַרגאַסן געוואָרן !

ה

די דיכטעריין נעלי זאָקס

זי איז די שותפטע צו ש. י. עגנונס נאָבעל־פרעמיע פּאַרן יאָר 1966. נעלי זאָקס איז די טאָכטער פון אַ רייכן בערלינער יידישן פּאַבריקאַנט און איז פון יידישקייט געווען פרעמד. זי האָט פון יידישקייט ווייניק אָדער גאַרנישט געוויסט. זי האָט די יידישקייט בלויז דערפּילט, ווען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט און די נאַציס האָבן געברענט ביכער און געשיקט יידן אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן.
ווען נעלי זאָקס איז ממש אין דער לעצטער מינוט, אין 1940 (זי האָט שוין געהאַט אַן „אינלאַדונג“ פון די נאַציס זיך צו באַזעצן אין אַן אַרבעטס־צוואַנגס־לאַגער), אין איינעם מיט איר אַלטער מוטער אַנטרווען קיין שוועדן, איז זי אַלט געווען גיין און פּעריק יאָר און איז געווען היפש אומבאַקאַנט נישט בלויז אין דער וועלט, נאָר אפילו אין דייטשלאַנד.

נעלי זאָקס האָט יונג אָנגעהויבן שרייבן לידער און דערציילונגען, אָבער אירע

לידער און דערציילונגען אויפן שטייגער פון די באַרימטע דייטשע פּאָעטן-מיסטיקער העלדערלין און נאָוואַליס האָבן קיין באַזונדערן רושם נישט געמאַכט. מיט איינעם אַ בוך פון אירע יוגנט-יאָרן האָט נעלי זאָקס יאָ דערגרייכט אַ גאָר גרויסע זאָך. זי האָט דערגרייכט איר ראַטונעק פון נאַצישן גיהנום מיט אַכט און-צוואַנציק יאָר שפּעטער. אין יאָר 1912 האָט נעלי זאָקס אַרויסגעגעבן אַ בוך „לעגענד-דען און דערציילונגען“ און האָט עס צוגעשיקט דער באַוווּסטער שוועדישער בעלעט-ריסטיין סעלמאַ לאַגערלעף, און די נאַבעלפּרייז-געווינערין פאַר ליטעראַטור (1909) איז נתפעל געוואָרן פון דער יונגער שרייבערין און האָט איר געדאַנקט מיט ווערטער, וואָס זענען היינט, ווען נעלי זאָקס איז שוין באַרימט, מיט איר אין איינעם באַרימט געוואָרן. די דעמאָלט פיר און פּופּציק יאָריקע שוועדישע געווינערין פון דער נאַבעל-פרעמיע האָט געשריבן צו דער איין און צוואַנציק יאָריקער יידיש-דייטשער אַנפאַנג-געריין — „אַ האַרציקן דאַנק פאַרן שיינעם בוך. איך אַליין וואָלט עס נישט געקענט בעסער מאַכן“.

מיט די ווערטער האָט זיך צווישן נעלי זאָקס און סעלמאַ לאַגערלעף פאַרבונדן אַ פריינטשאַפט און ביים אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט די הש-תּדלות פון דער שוועדישער שרייבערין דורכן קעניגלעכן הויף אין שטאַקהאַלם געהאַלפן איבערצייגן די היטלער-רעגירונג, אַז זי זאָל טראָץ די שוין פאַרמאַכטע גרענעצן און טראָץ דער שוין צוגעשטעלטער הזמנה צו צוואַנגאַרבעט, אַרויסלאָזן די דיכטערין נעלי זאָקס אין איינעם מיט איר מוטער קיין שוועדן.

אין שוועדן האָט נעלי זאָקס שוין נישט אַנגעטראָפן מער איר גוטע פריינדין. סעלמאַ לאַגערלעף איז מיט עטלעכע חדשים פאַר נעלי זאָקס אַנקום קיין שוועדן געשטאַרבן אין עלטער פון 82 יאָר. אַבער שוועדן האָט נישט בלויז געראַטעוועט פיזיש די יידישע פרוי פון דייטשלאַנד, נאָר אין שוועדן — גענוג ווייט אַליין נישט טראַנספּאָרטירט צו ווערן קיין אוישוויץ, אַבער גענוג נאָענט צו דער גרענעץ אויף צו דערפילן דעם רויך פון אוישוויץ און דעם ריח פון די פאַרברענטע יידישע לייבער. איז נעלי זאָקס שעפּעריש אויסגעוואַקסן און איז געוואָרן די דיכטערין אויף דייטש פון דער יידישער טראַגעדיע.

איר ערשטע לידער-זאַמלונג פון חורבן-לידער „אין די ווינגען פון טויט“ איז דערשינען 1947 אין אַ מזרח-בערלינער פאַרלאַג און די צווייטע — „פאַרטונ-קעלונג פון די שטערן“, 1949, אין דעם דעמאָלט נאָך עמיגראַנטישן דייטשן פאַר-לאַג „פישער“ אין שטאַקהאַלם און אין אַמסטערדאַם. און ביידע ביכער — זאָגט עדות טיטאַ רעטגער, דער דייטשער אַנטאַלאַגיסט פון דייטש-יידישער ליריק נאָך 1933 (קעזעלפאַרלאַג, מינכען, 1966) — זענען כמעט קיין מערב-דייטשלאַנד נישט דער-גאַנגען און במילא געבליבן אויך אומבאַקאַנט אין דער גאַרער ליטעראַרישער וועלט. דער דרך עולם איז, אַז פונעם געדרוקטן אַריגינאַל דערגייט מען צו איבערזעצונגען און מען שפאַנט אַריבער די גרענעץ. בלויז די מערכה פון אונדזער יידיש-ליטעראַ-

שרייבער פון מיין דור

טור האָט עס מעגלעך געמאַכט, אַז אונדזערע גרויסע שרייבער זאָלן האָבן דעם מוט אַרויסצוגעבן איבערזעצונגען פאַרן אַריגינאַל. דעם שלעכטן אָנהייב אין דעם פרט האָט געמאַכט שלום אַש.

נעלי זאַקס איז מיט אירע ערשטע צוויי לידער־זאַמלונגען געבליבן אומבאַקאַנט, אַזוי אַז אַ דייטשער „לעקסיקאָן דער וועלט־ליטעראַטור“, וואָס צוויי ווינער אוניווער־סיטעט־פּראָפעסאָרן ד"ר היינץ קינדערמאַן און ד"ר מאַרגאַרעטע דיטריך האָבן אַרויסגעבראַכט אין 1950, פאַרצייכנט נישט דעם נאָמען נעלי זאַקס.

און נעלי זאַקס אַליין באַשטעטיקט, אַז איר אייגנטלעכע ליטעראַרישע קאַריערע הייבט זיך ערשט אָן מיט די זאַמלונגען פון אירע חורבן־לידער. אין דעם „ווער איז ווער אין וועלט־ייִדנטום“ (״ווער איז ווער אין וואַרלד־דזשוערי״ פון 1965) גיט זי אָן די רשימה פון ביכער און לאַזט אויס אַלץ וואָס זי האָט געשריבן פאַרן חורבן. זי הייבט אָן מיט איר בוך „אין די ווינונגען פון טויט“ פון 1947.

נעלי זאַקס איז אין די חורבן־יאָרן פון איר ייִדיש פּאָלק דיכטעריש ניי אָדער ערשט געבוירן געוואָרן. זי דייט דערויף אַליין אָן אין דעם נאָמען פון איר פערטן בוך פון חורבן־לידער, 1959, און הייסט „אַנטרינונג און פאַרוואַנדלונג“.

אין דער אַנטרינונג, אין שוועדן, איז נעלי זאַקס איבערגעאַנדערשט געוואָרן. זי האָט אויפגעהערט צו זיין אַ דייטשע דיכטערין און דערציילערין און איז געוואָרן אַ ייִדישע קלאַגערין און באַוויינערין פון דעם ייִדישן חורבן אויף דייטש.

און דווקא איר „איכה־ליד“ האָט זי באַרימט געמאַכט קודם אין דייטשלאַנד און דערנאָך אין דער גאַרער וועלט און איר געבראַכט, ווי אַ צייכן פון אינטערנאַציאָנאַלער אַנערקענונג, דעם נאַבעלפרייז.

אַנערקענונג איז געקומען צו נעלי זאַקס אין די פּופציקער יאָרן. צו ערשט האָט זי באַקומען אַ ליטעראַרישן פרייז אין איר ווינלאַנד שוועדן. זי האָט אַ שפאַר ביסל שוועדישע לידער איבערגעזעצט אויף דייטש.

אין 1960 איז די דיכטערין זאַקס באַקרוינט געוואָרן מיט דעם העכסטן דייטשן פרייז פאַר פרויען־דיכטונג, מיט דער אַזוי גערופענער מערסבורגער פרעמיע. אין 1965 האָט נעלי זאַקס באַקומען דעם יערלעכן פרייז פון די דייטשע בוכ־הענדלער, און צו איר זיבעציקסטן געבוירן־טאָג, אין יאָר 1961, האָט די גרויסע אינדוסטריע־שטאַט דאָרטמונד אין דער פּראָווינץ וועסטפאַלען געשאַפן אַ ליטעראַ־רישן פרייז אויפן נאָמען פון דער דיכטערין נעלי זאַקס.

צו דער געלעגנהייט פון די דערשינענע לידער־זאַמלונגען און פון די צוגעטיילטע אויסצייכענונגען האָט די דייטשע קריטיק זיך אָפגערופן מיט גרויס לויב וועגן נעלי זאַקס דיכטונג. מען האָט זי אַוועקגעשטעלט ביי דער זייט פון דער גרעסטער ייִדיש־דייטשער דיכטערין, דער מחברין פון „דאָס העברעער־לאַנד“ און פון דאָס „בלאָוע פּיאַנאָ“ און געזאַגט אויף איר, אַז זי איז „איינע פון די שפּראַך־מעכטיקסטע דייטשע ליריקער פון אונדזער צייט“.

שלמה ביקל

דאָס איז, פאַרשטייט זיך, שטאַרק איבערגעטריבן. דאָס איז אַ טעות. אָבער די דייטשע קריטיקער מאַכן נאָך אַ גרעסערן טעות. זיי זייגן די דייטשע ליד־מבינים און קלאַפּן דער דיכטערין זאַקס גוט־ברודעריש אויף דער פּלייצע דערפאַר וואָס זי מאַראַליזירט נישט און משפט נישט. דאָס געפעלט די דייטשע קריטיקער און אַזוי לוינט זיי צו זאָגן. אָבער דאָ איז, ווי געזאָגט, זייער טעות נאָך גרעסער. אויב משפט הייסט דער אָפּשלוס פון דער פּראָקוראַרישער רעדע מיט אַ פּאַרשלאַג פאַר כּך וכך יאָרן תּפּיסה אָדער גאַר פאַר טויטשטראַף, דאָן זענען אפשר די דייטשע קריטיקער גערעכט און מעגן זיך טרייסטן דערמיט וואָס די אַלטע יידישע פּאָעטעסע איז נישט „אכזריותדיק און איז גרייט מוחל צו זיין“.

אויב אָבער משפט הייסט שאַרפּער אַנקלאַג און די בייסיקע כאַראַקטעריזירונג פון די מערדער און פון זייערע משרתים און יוצר־משרתים, דאָן אַטעמען נעלי זאַקס לידער מיט הונדערטער יאָרן תּפּיסה און מיט טויט אויף דור־דורות פאַר די דייטשע מערדער און — מיט אומבאַגרענעצטער ליבע צו די קרבנות, צו די מיליאָנען אומ־געבראַכטע פון איר פּאַלק.

צום דייטשן קיין־פּאַלק ווענדט זיך די דיכטערין אין איר ליד „שמעטערלינג“ און שרייט אויס „קין — ברודער — אָן אַ ברודער, וואָס איז דאָס פאַר אַ שוואַרצע קונץ צו מאַכן קדושים? וווּ האָט גערעדט די שטים וואָס האָט דיר דאָס געהייסן?“ און זי מאַלט, נעלי זאַקס, דעם אַלטוואַרג־הענדלער, און די מאַרקזיצערין, און די זקנים, וואָס די „גולנים האָבן ביי זיי צוגערויבט די עכטע טויט־שעהען, דעם לעצטן אַטעמצי און די גוטע־נאַכט פון די אויגנדעקלעך“.

אַ פאַרצווייפלטע, פּרעגט די דיכטערין זיך און איר יידיש פּאַלק און די גאַרע וועלט — „פאַר וואָס אַזאַ שוואַרצער ענטפּער פון האָס אויף דיין קיום, ישראל? און איר איינציק ביסל טרייסט איז, וואָס „אברהם אבינו האָט געפאַקט די וואַרצלען פון די ווינטן; וואַרעם אומקערן וועט זיך ישראל פון זיין גלותדיקער צעשפּרייט־קייט“.

און פאַר אונדז אַלע, יידן פון דער וועלט, איז עס אויך אַ שטיקל טרייסט, וואָס די שוועדישע אַקאַדעמיע, היינט צו טאָג דער סימבאָל פון אינטערנאַציאָנאַלער ליטעראַרישער אַנערקענונג, האָט דערהערט דאָס ווייגעשריי פון אַ יידישער דיכ־טערין איבערן גורל פון איר פּאַלק.

1966

יעקב פרידמאן

קיינ שום אנאליטישע קריטיק קאן נישט אריינטרעפן אזוי אין קארב אריין פון א פאעטיש ווערק, ווי דער דיכטער אליין מיט א רוח־הקודשדיקער שורה פון זעלבסט־כאראקטעריזירונג.

אין דעם איבער א פערטל יארהונדערט, וואס איך פאלג נאך דעם פאעט יעקב פרידמאן, פון טשערנאווין איבער בוקארעסט און ביז בית־דגון און רמת־אביב, זענען די אנווענדודיקסטע מאטיוון פון זיין דיכטונג געווען בענקשאפט נאך באהעפ־טונג מיטן באשאף, פילאסאפישע חקירה וועגן גאט און דער הויה און לויבגעזאנג צום ליד.

די דאזיקע מאטיוון חזרן זיך איבער מיט פולער אינטענסיווקייט אויך אין דיכ־טערס נייסטן, זיבעטן בוך, וואס איז אַקערשט אַרויס אונטערן נאָמען „ליבשאַפט“. אָבער דאָ אין דעם בוך, נישט בלויז וואָס די אָדע צו ליד פאַרנעמט דעם סאַמע אויבנאָן צווישן די אַנדערע אין מזרח, נאָר דער פּאָעט אַליין פּרעזענטירט פאַר אונדז דאָס ליד ווי דעם עיקר־מאָטיוו און מאַלט אין איין זעלבסטקריטיש אינספּירירטער שורה דעם פּאַרטעט פון זיין ליד —

וואַרהאַפּטיק, אַ בשמיס־הדסל איז מיין ליד געוואָרן, עס באַהאַלט
אַלע טערפּקע ריחות פון אַמאָלן.

און טאָמער איז דאָס דאָזיקע בילד צו פּאָעטיש פאַרשלייערט, מאַכט עס יעקב פרידמאָן קלאַרער אין דעם זעקסטן זמר פון דער שיינער און זייער סוגעסטיווער פּאָעמע „ווינטער־לידער“ —

ליד איז ענגליכן אַ מאַל צו אַ זויג־קינד אין דרימלענדיקן גלוסטן ;
ס'איז נישט קיין חילוק אים, צי זייגט עס פון דער מאַמעס כשרער מילך
צי פון דער גוי'שער אַמס טריפהנע ברוסטן...

דאָס ליד איבער אַלץ ! דאָס ליד איז אויך די זיכערסטע באַוואַרעניש קעגן די שפּיל־פּאַרדאָרבער, וואָס „אין יעדן דור שטייען זיי אויף, די גרויסע שפּיל־פּאַר־דאַרבער“, און באַפּאַלן ווי רויבפּייגל די וואָר און די פּאַנטאַסטיק פון די געטער און פון די ליאַלקעס, וואָס זענען אַ טרייסט פאַר דערוואַקסענע און קינדער זינט דעם זיידע תרח און ביז צו זיין אוראוראייניקל, דעם דיכטערס טעכטערל חנהלע.
אברהם אבינו איז קיין פּאָעט נישט געווען. האָט ער נישט געקענט זען די וואָר פון זיין פּאָטערס הילצערנע און ביינערנע געטער, נישט געזען ווי „יעדער גאָט, פול גנאָד, טוט באַשירעמען, באַשיצן“.

שלמה ביקל

יעדער פאָעט איז אַ שטיק פּאָגאַן, וואָרעם ער איז אַ געשטאַלטיקער און אַ באַ-
זינגער פון זיך אַליין און פון זיין אייגענעם באַשאַף. דער פּאָעט איז ביין פון זיידע
תרחס ביין. ער שטעלט אַוועק געטער אין זיין טעמפל, „טייערע, ליבע געטער“, און
טוליעט זיך צו זיי, פיעשטשעט זיי און פיעשטשעט זיך פאַר זיי, עלעהיי ווי עס טוט
דאָס קינד מיט זיינע ליאַלקעס אין שפּילציימער.
עס איז דעם פּאָעט אַ רחמנות אויף דעם זיידן תרח און אויף זיינע געטער, וואָס

טוליען די קעפלעך צו דער מאַמע־נאַכט, טוליען זיך און וויינען.
אַהאַ, זייער געוויין, דורך אַלע דורות, פאַרנעם איד, הער איד ;
עס טראַגט זיך פון מיין טעכטערל אין בית דגון
ביזקל חרן, צום עלטער־זיידן אירן תרח...

אַבער דער דיכטער, וואָס הערט דאָס קול פון תרחס געטער און איז פול מיט
רחמנות צו זיי, איז אויך בטבע אַן איקאָנאָקלאַסט, אַ רעבעל, אַ געטער־ברעכער.
ס'איז נאָר אַ פּראָגע, וועלכער זעלישער איינשטעל עס נעמט די אויבערהאַנט.
גייט ער אין שפּאַן מיט דעם גרויסן שפּיל פון תרחס געטער־באַשאַף, איז ער אַ
ראַמאַנטיקער, אלא האַגלט ער מיט געלעכטער און שפּאַט אויפן זיידע תרחס גרויסן
שפּיל פון געמאַכטע געטער, איז ער אַ שפּיל־פאַרדאַרבער, אַן אַנטי־ראַמאַנטיקער.
יעקב פּרידמאַן, דער זון פון מילניצער רבי, איז באַגלייך מיט זיינע עלטערע
חברים פּאָעטן משה לייב, דעם זון פונעם זלאַטשעווער שניט־סוחר, און איציק
מאַנגער, דעם זון פון זיין עקסעלענץ, דעם טשערנאַוויצער שניידער־מייסטער, אי
ראַמאַנטיקער און אי אַנטי־ראַמאַנטיקער.

דאָס ליד פון די גאַליציאַנער פּאָעטן משה לייב, איציק און זייער יינגערן חבר
יעקב פון מילניצע איז אַ בשמים־הדסל, אין וועלכן עס באַהאַלטן זיך „אַלע טערפּקע
ריחות פון אַמאַלן“. דאָס ליד זייערס איז אַ ראַמאַנטיש ליד, אַזוי שיין און אַזוי
וואָרעם ראַמאַנטיש ווי ס'איז היינעס, אַבער, ווי היינעס, איראַניש צעשטאַכן און עס
רינען פון אים אַרויס אַלע טערפּקע ריחות פון די אַמאַלן.

צי עס זענען דאָס משה לייבס זכרונות פון דער „אַלטער היים“, איציק מאַנ-
גערס מדרשים צו חומש און צו דער מגילה, אַדער יעקב פּרידמאַנס פּאָעמעס „וויב־
טער־לידער“, אַ גאָטס רחמנות אויף תרחן“, אַ פּראָסטער מיטוואָך אין כעלעם“,
„אין שליטן“ אַדער „רבי אברהם מלאכס חתונה“ — אין אַלע גייען אויף די אַמאַלן
מיט זייערע טערפּקע ריחות. די דריי דיכטער רופן אַרויס די טערפּקייט מיט
זייער איראַניע, אַבער איעדנס איראַניע האָט איר אייגענעם טאַן.

משה לייב איז שטורמיש, איציק מאַנגער זיס־פאַרלומט (מאַנגערס וואָרט
איז דאָס נאַטירלעך זיסטע אין אונדזער דיכטונג) און יעקב פּרידמאַן עלעגאַנט און
חקרניש־פאַרלומט. אַבער ביי אַלע דריי קומט די ראַמאַנטישקייט זייערע און
אויך זייער ליריק נישט אַרויס מיט גאַנצע ביינער. ווי היינע, זייער קרוב פון די-

שרייבער פון מײן דור

סעלדארף, אויף דייטש, אזוי האָבן די גרויסע יידיש־דיכטער משה לייב און איציק מאַנגער און זייער יינגערער ברודער יעקב פרידמאַן אויף יידיש אונטערגעשטראַכן זייער ראַמאַנטיק מיט איראַניע. די ראַמאַנטיק איז דאָדורך נישט געוואָרן ווייניקער שיין און וואַרעם. די בלאַע פאַרב פון זייער ראַמאַנטיק איז בלויז געוואָרן העלער און באַגלייבטער, ווייל ערדישער.

דער קלאַסישער מוסטער פון אַ איראַניש צעשטאַכענער ראַמאַנטיק איז בלי ספק דאָס ליד „מילא“, וווּ דער דיכטער נעמט אויף זיך, אזוי צו זאָגן, די ראַל פון אַ ראַמאַנטיקער. אַט זענען שורות פון דער ערשטער און פון דער פערטער סטראַ-פע פון דעם ליד —

„הוי, רעזשיסער, דערלאַנג די רעקוויזיטן :
דעם פאַראַיאַריקן שניי און דעם זיידנס שליטן,
זיין זילבער־באַרד און פליושענע ראַזעוואַלעקע.
דעם שטעקן מיטן לייבן־קאַפּ
און די בורשטינענע ליולקע.“

נאָר וואַדען ?

נאָר בעטן בעט איך : זע לעבן וואַלד,
פאַזע טייך, אין לבנהדיקן בלוי,
שטייען דעם גערטנערס טעכטער
מיט די קאַרענע לאַקאָ,
איך בעט דיך, נעם זיי פון וועג אַוועק,
זיי זאָלן נישט זען דעם „זקן“

דאָ אין דעם ליד זענען ביידע עלעמענטן פון יעקב פרידמאַנס ליד, דאָס ראַ-מאַנטישע און אַנטי־ראַמאַנטישע, דירעקט אַוועקגעשטעלט. אויך אין דער פאַעמע „ווינטער־לידער“, וווּ דער פאַעט זינגט פאַר „די סאַברעלעך, די יונגינקע“ וועגן דעם „ריח פון ערשטן שניי אין זיידנס סעדער“ און וועגן די מעשיות פון חומש, געמאַלן אויף פאַרפרוירענע שויבן „אין פאַדאַליע, מיין היים“, שפרינגען אַריין אין ליד „עס שמעקט מיט אַגרעסן און מיט ליטקעס באַרוועסע פון פאַכטערס מויד“. איך וויל נישט אַוועקגיין פון דער געראַטענער פאַעמע „ווינטער־לידער“ און נישט דערמאָנען, אַז זי פאַרמאַגט בילדער וואָס זענען ראוי אַריינגענומען צו ווערן אין אַ וועלט־אַנטאַלאָגיע פון ראַמאַנטישע דיכטער. אַט איז איינס פון זיי —

האַלצהעקערס מיט האַרטע קופערנע בערד,
אויף ווייסע הירזשענדיקע פערד,
צו וועלדער רייטן ווי קאַצאַפּעס,

שלמה ביקל

זילבערנע העק פול מיט זונפייגל
שטראַלן אין זייערע רויטע לאַפּטס.

אַבער אַפילו אין „רבי אברהם מלאכס חתונה“ וואָס איז, דאַכט זיך, דורכויס
ראַמאַנטיש פאַרכליניעט און גיט איבער דעם שמועס צווישן מעזריטשער מגיד און
זיין זון, דעם פרוש אברהמל מלאך, וואָס קלאַגט פאַר זיין פאַטער, אַז —

גאַט איז מיין עדות... איך קען נישט... קען נישט גענענען
צו דער אשה

אפילו די פאַעמע איז נישט פריי פון איראַניע.

די איראַניע ליגט אין דעם פויליש-יידישן וואָרט „טאַטעשי“, מיט וועלכן דעם
מעזריטשערס בן-יחיד ווענדט זיך צו זיין פאַטער, וואָס ביידע רעדן זיי וואַליניש-
יידיש. און איך האָב דאָס געפיל, אַז דער דיכטער וויל ביוועים אָדער בלא יודעים אַ
שטאַך טאָן אין ר' אברהמל מלאכס רייד, וויל מיט אַט דעם פרעמדן און צעפיעש-
טשעטן וואָרט אין זיין מויל מינערן די ראַמאַנטישע טעמפּעראַטור פון זיינע ווער-
טער.

עס קאַן זיין, אַז אויך דערפאַר האָט יעקב פרידמאַן פאַרענדיקט די פאַעמע מיט
אַ קינסטלעריש אפּשר איבעריקן עפילאַג, וואָס גיט איבער וועגן אַ נייעם שמועס
צווישן פאַטער און זון צו מאַרגנס נאָך דער חופּה-נאַכט. דער פאַטער פרעגט:
„קינד מינס, ווו ווינט גאַט?“ און דער זון שטאַמלט: „געמינט... געמינט אַז נאָר
אין הימל“ און האָט זיך פאַר שמחה צעוויינט.

איך זאָג, אַז דער דאָזיקער עפילאַג איז קינסטלעריש נישט גייטיק, וואָרעם
מיר ווייסן שוין פון פאַר דער עפילאַג-סטראַפּע, אַז דער פרוש ר' אברהם האָט
טועם געווען פון דעם „גאַרטן מיט הייליקע פירות“, צו וועלכן ער האָט פריער
נישט געוואָלט גענענען און האָט „געמאַכט אַ ברכה מיט לויבונג צום באַשעפּער
פון פראַכט“.

דאָס וואָלט געווען אַן אומקינסטלערישע „קלאַרמאַכונג“, נישט צו פאַרשטיין ביי
אַ דיכטער פון יעקב פרידמאַנס שיעור קומה, ווען נישט די כוונה פונעם פאַעט צו
מינערן מיט איראַניע פון דער ראַמאַנטישער אַטמאָספּער, וואָס די חסידישע מעשה
האָט באַשאַפן אַרום דער געשטאַלט פונעם מעזריטשער מגידס זון, און ער, דער
דיכטער פרידמאַן, וויל זי אויפן שטייגער פון זיינע פאַרגייער, די פאַעטן משה לייב
און איציק מאַנגער, אי ראַמאַנטיש דערהייבן און אי איראַניש אַ ביסל צעשוּיבערן.
וואָס שייך ראַמאַנטיש געמיט איז יעקב פרידמאַן אַ נאָענטער קרוב מיט ביידע
גרויסע לאַנדסלייט זיינע: משה לייב דער תכשיט און איציק דער שניידער-געזעל.
אַבער ווען ס'קומט צום היינישן קאַמפלעקס און צו דער פראַזאָדישער פאַרעם איז
ער נענטער צו משה לייבן. ווי משה לייב, האָט פרידמאַן האָלט דעם קאַלאָקוויאַלן

שרייבער פון מיין דור

און דעם זעלבסט־איראָניזירנדיקן שטייגער און, ווי מאָדנע דאָס זאָל זיך נישט אויסדאָכטן, ער איז אויך מיט זיין וויל־יונגער־ישן טאָן צום מיינסטן גענטער צו משה לייב האַלפערן ווי צו איציק מאַנגער.

איציק מאַנגער האָט, ווי קיין אַנדערער אין דער ייִדיש־פּאָעזיע, דעם ראַמאַנט־טיש לענגסטן אַטעם פון ליד. אפילו אין זיינע לעסטערלידער איז ער כמעט קיין מאָל נישט זעלבסטלעסטעריש, נישט זעלבסט־חזוקריש.

דעם דאָזיקן טאָן פון זעלבסטלעסטערונג האָט בשותפות יעקב פרידמאַן מיט זיין גרויסן פאַרגייער משה לייב דעם פּאָעט. איציק, „דער שניידער־יונג“, האָט אין קאַנטעקסט פון מאַנגערס לידער מער נאַרציסטישן ריח ווי משה לייב דער תכשיט. משה לייב דער תכשיט איז מער הויטרייסעריש צו זיך, מער אויף אַן אמת אַפּלאַכעריש פון זיך, ווי איציק דער שניידער־געזעל.

יעקב פרידמאַן באַזינגט אין ברייטע שורות, וואָס אויך משה לייב האָט אַזוי לייב געהאַט צו ניצן, זיין „זיידע, דעם חכם זאַנזאַני“, וואָס געווען איז ער דער „קליגסטער, פלינקסטער הויפּנאַר פון הודו ביז כּוּש“ און ער האָט אין מירמלנע פּאַלאַצן פאַר פירשטן געדרשנט, אָבער ווען ס'איז אים נמאס געוואָרן אַחשוּרוּס גילדענער טיש האָט ער אַ שפּיי געטאַן אויף אַלע פירשטן און גראַפן און איז אַוועק צו זיין בת־מלכה „ביים זילבערנעם קוואַל“. פרידמאַן באַזינגט דעם זיידן זאַנזאַני און באַיאַמערט זיך אַליין, וואָס —

... איך זיך לעבן מיין ציג אין דער הילצערנער שטאַל

און צערעווע מיין אַלט צעפליקטע וואַרעטע.

און טראַכטן טראַכט איך : אויף וועמען זאָל איך שפּייען

אין דער גרויסער נודאַטע,

וואָס האָט אונדז איינגעשפּאַנט אין איר נאַריש געשפּאַן.

קיין מלכים און פירשטן קומען נישט צו מיין ליימענער כאַטע

און אויך גאַט האָט פאַרגעטן, אַז איך בין אין זיין מלכות פאַראַן...

סיי דאָס געזאַנג צום זיידן זאַנזאַני און סיי די עלעגיע איבער זיך אַליין, דעם אייניקל, דערמאַנען מיט זייער געמיט משה לייבן דעם פּאָעט. זיי דערמאַנען און דערציילן אונדז, אַז די וועגן פון די צוויי גאַליצישע פּאָעטן, ביידע אייניקלעך פונעם חכם זאַנזאַני, באַגעגענען זיך אין גרויסן ייִדיש־אומעט פון אונדזער דור —

מיין ציג פאַרשטייט נישט דעם זיסן שכל פון גראַם,

און חוץ מיין ציג און איר שאַטן

איז קיינער אַרום מיר, קיינער נישט פאַראַן ...

אוי ווי ס'איז אומעטיק צו דיין אייניקל, קלוגער זיידע זאַנזאַני.

וואָס איז דער טרייסט ? טאַקע דאָס ייִדיש־פּאָעטישע וואַרט, וואָס מאַכט אונדז

גלייבן, אַז דעם זיידע זאַנזאַניס „דימענטענער צימבל“ איז נאָך מיט אונדז און מיר וועלן זיך פאַר דורות צוהערן צו זיין מוזיק.

רחל קאַרן

א

די גנאָד פון וואָרט

אין דער סקאַלע פון דערגרייכונגען, צו וועלכע דאָס פּאָעטישע וואָרט קאָן דערגיין, פּאַרנעמט די גנאָד אַ פּלאַץ אין סאַמע אויבנאָן. עס איז בפּירוש אַ זכּיה פּאַרן פּאָעטישן וואָרט, אַנצוקומען צו דער מדרגה פון חסד נאָך דעם ווי די דיכטערין איז מיט איר לעבן דורכגעגאַנגען אַלע שבעה מדורי גיהנום פון אייגענעם און פון יידיש-פּאָלקישן גורל.

די דיכטערין רחל קאַרן האָט זוכה געווען, אַז צו אירע זיבעציק, ווען איר „האַרבסט איז באַקרוינט מיט יאַרצייטליכט, וואָס פּלאַמען ווי אַן אַרעאַל אַרום זיין מידן קאַפּ“ זאָל איר ליד אַטעמען נישט מיט ביטערניש און אַפּילו נישט מיט געקלאַג, נאָר מיט דער געלייטערטקייט פון חסד און גנאָד.

און די גנאָד, וואָס הויערט איבער איר פּאָעטישן וואָרט, מאַכט עס אַז —

מיין טרויער האָט אויגן פון נעכטן
און שטילע פּאַרטראַכטקייט פון היינט

טרויער און פּאַרטראַכטקייט וואָס זענען ווי תמיד די לירישע הויפט-עלעמענטן פון רחל קאַרנס ליד האָבן אין איר נייעסטן בוך דערגרייכט צו דער סובטילקייט, וואָס וויקלט איין די דיכטערין און אירע שורות אין חלום —

איך בין שוין געזאַלבת מיט טרויער
ווי די מלכה פון אייביקער נאַכט,
וואָס ווייסט נישט צי זי איז אַ חלום,
צי ס'האַט זי ווער אויסגעטראַכט.

עס האָבן זיך אָפּגעטאַן אַלע קאַשמאַרן פון דעם חלום און אַלץ ווערט אַזוי פשוט קלאַר „ווי אויפגעבראַכן וואַלט דעם זיגל אַ לעצטע טרער“.

שרייבער פון מיין דור

די דאזיקע קלאַרקייט און פשטות האָט גורם געווען, אַז די דיכטערין זאָל אויף אַזאַ ווונדערלעך אַרגאַנישן אופן באַהעפטן ראַפּינירטע זאַגעניש מיט תּחינהדיקער האַרציקייט.

דער דיכטערינס מוטער וואָס ליגט מיט אַ דייטשער קויל אין האַרצן ערגעץ אין „צעוואַקסענעם און אַלטן גריידינגער וואַלד“ האָט דערהערט די בקשה פון איר טאָכטער און אויסגעבעטן, אַז איר פּאַעטיש געמיט —

... זאָל נישט אונטערגיין
אין יענעם שוואַרצן מלכות,
וון מען בייט אויס די טרערן
אויף אַ שמייכל, אַ ווילדן —
וון דער שריי
הענגט זיך אויף
אויף אַ צווייג פון אַ בוים,
אַז ער זאָל
אַליין זיך נישט הערן.

ס'איז נישט געמאַלט, האָב איך מיט עטלעכע יאָר צוריק געשריבן טאַקע אין שייכות מיט רחל קאַרן, קיין שטילערער זיפּץ פון איידעלן און שעמעוודיקן צער, ווי דעמאַלט ווען פּאַעטיש און פרויזש געמיט רעדן איין און דאָס זעלבע ממעמקים-לשון. רחל קאַרנס געזאַנג און געזאַגט זיפּצט שטיל, איידל און טרויעריק איבער די נעכטנס, וואָס „די גרענעץ צו זיי איז פאַרמעקט מיט אַש און איבער דעם מאַרגן וואָס דער וועג צו אים איז געווירעט דורך טרערן“.

דער נעכטן איז פאַרשיט מיט אַש און דער וועג צום מאַרגן איז געווירעט דורך טרערן, אַבער רחל קאַרנס דיכטעריש ליד, סיי דאָס נאַראַטיווע און סיי אויך דאָס לירישע, איז פריי פון סענטימענטאַליזם, ווי עס איז אויסגעהיט פון געשריין. רחל קאַרנס ליריק איז דאָס געזאַנג פון אַ געזונט קול, וואָס איז פריש און לויטער ווי אַ דאַרפישער פרימאַרגן און פאַרמאַגט דערביי אַלע דינקייטן פון פאַרנאַכטיקן גע-מיט און אַלע קלוגע קנייטשן פון קוהלתדיקער האַרבסטשטימונג. רחל קאַרנס פּאַע-טיש קול איז אַלע מאָל וואַרעם, היימיש און קלאַר, אַבער עס וואַרגט זיך קיין מאָל נישט מיט טרערן, זיכער נישט אין דער עפנטלעכקייט פון איר ליד. מען פילט נישט איין מאָל, אַז די דיכטערין האָט זיך אויסגעוויינט ביי דער שוועל פון איר ליד, אַבער אין ליד גופא האָט זי די טרערן נישט אַריינגעלאָזט —

די זאַכן שווייגן פאַרעקשנט,
נאָר די לופט איז פול מיט געוויין.

דער ריח פון פעלד

דעם כוח צו דער דאזיקער געזונטער, געשמאקער פאָעטישער קלאַרקייט האָט רחל קאַרן געשעפט פון איר באַהעפטקייט צו דער נאַטור. פון דאַרף וווּ זי האָט פאַרבראַכט אירע קינדער־יאָרן האָט זי מיטגענומען מיט זיך אויפן וואַגל איבער שטעט און לענדער דעם ריח פון פעלד און פון אַ לאַנקע צווישן בערג און דעם ריח פון וויינשליבלימער אין די סעדער פון איר קינדהייט. זי האָט מיטגענומען מיט זיך די וויזיע פון די דאַרפישע לאַנדשאַפטן, וואָס זענען דערנאָך אין איר ליד זיך צעוואַקסן צו אויסטערליש שיינע נאַטור־געמעלן, וואָס טראָגן אין זיך אַחוץ קינסט־לערישע שיינקייט אויך באַרויקונג און טרייסט „אין מיטן פון דער אַנטבלעטערטער צייט“. רחל קאַרנס נאַטור־פּיזאַזשן געהערן צו די סאַמע שענסטע און יידישסטע אין דער יידיש־דיכטונג.

איך זאָג יידישסטע, ווייל אונדזער דיכטערין האָט אין אירע לאַנדשאַפט־געמעלן אַריבערגענומען עפעס פונעם זיידע מענדעלעס מעטאַפאָרן און פאַרגלייכן פונעם יידישן לעבנס־שטייגער, אָבער זיי זענען אַ סך מאָל קינסטלעריש אַריגינעלער און פאַרמאָגן כמעט תמיד מער ראַפּינירטקייט און הומאָר ווי מענדעלעס נאַטור־באַשרייבונגען.

איך קען מיך פשוט נישט אַפּרייסן און נישט לייענען נאָך אַ מאָל און אָבער אַ מאָל וועגן די „פאַרזעסנע, פאַראיינזאַמטע טעג, וואָס האָבן זיך קוים דערוואַרט צו דעם גראַלעכן דעמער, ער זאָל זיי צודעקן דעם קאַפּ מיט חופּה־שלייער“.

געבדחנט האָט די סאַווע פונעם נאָענטן וואַלד

„א־הוּ, א־הוּ, א־הוּ“

גריין האָבן אויסגעפּידלט זייער זאַרג

פאַר בענקשאַפטן אַלע,

וואָס לעבן אויף באַרג

ביי אַן אַנטליענער שעה,

און דערנאָך, צווישן די אַריגינעלע און שיינע, דער אַריגינעלסטער און שענס־טער אימאַזש אין דעם ליד —

צו די שבע ברכות איז געקומען די נאַכט,

געכליפּעט מיט קילע דורכזיכטיקע טרערן,

עס האָט איר לבנה די אויגן געווישט

מיט אַ טיכל געהאַפטן מיט שטערן.

שרייבער פון מיין דור

דאָס איז בלויז איינס פון רחל קאַרנס פּרעכטיקע נאַטור־געמעלן וואָס שיינען אַרויס פון איר נייסטן לידערבוך. עס גלוסט זיך, און מען קאָן שווער גובר זיין דעם פאַרלאַנג, צו ציטירן כאַטש אַזעלכע שורות ווי וועגן די פייגל אויף דער לאַנקע וואָס מען „ווייסט נישט ווער ביי וועמען ס'האַט די פאַרב אַנטליען“ —

צו ס'האַבן זיך די פייגל פאַרוואַנדלט דאָ אין בלומען
צו ס'האַבן זיך די בלומען אַ הייב געטאַן ווי פייגל,

אַדער וועגן דעם טייך וואָס איז געוואָרן אַזוי שטיל פאַרטראַכט ווי אַ „מויל פאַרזיגלט מיט אַ קוש אַ לעצטן, בעת ער היט דעם זילבערדיקן שימער פון די שטערן וואָס די נאַכט האָט פאַרלוירן“.

רחל קאַרנס לאַנדשאַפּט־געמעלן זענען נישט אין נוסח פון אַדעס צו דער נאַטור און זיי זענען דורכויס פריי פון זאָווערוכעדיקע בילדער. זייערע פאַרבן זענען שטילע און צאַרטע און עס הויערט איבער זיי די רו פון יום־טובדיקע און שבתדיקע נאַכמיטאַגן.

ג

משפחה

ווי אין די פריערדיקע ביכער, פעלט אויך נישט אין רחל קאַרנס איצטיקער לידער־זאַמלונג דער צייכן פון איר משפּחהדיקער איינגעוואַרצלטיקייט. די דיכטערין שטייט קיין מאָל נישט אַליין. איר זכרון איז וואָך צו די פאַרגאַנגענע דורות, ביי וועלכע זי זוכט באַשיצונג. און איר האַרץ איז פול מיט תפילה פאַר זיך און פאַר די צוויי לעבעדיקע דורות נאָך איר, פאַר דער „קליינער טאַכטער (וואָס) איז אַ מאַמע פון צוויי גרויסע זין“.

געהייסן וואַלסטו נאָך מיין טאַטן וואַלף, צי זאַב,
און מסתמא וואַלסטו שוין היינט אַליין געווען אַ טאַטע,
און אפשר גאָר.

(מען קען ביי דעם געדאַנק אַליין אַראָפּ פון זינען),
פאַרגאַזט, פאַרברענט אין בעלזשעץ מיט דער געלער לאַטע,
ווי מיין ברודער הערש צוזאַמען מיט זיין זון,
וואָס איז אויך געווען אַ נאַמען נאָך מיין טאַטן.

אַט דאָס דורכנעמענדיקע געדענקליד צו דעם נישט געבוירענעם זון, אויף וועלכן ס'האַט געלויערט דער גורל פאַרגאַזט צו ווערן אין בעלזשעץ, און נאָך מער דאָס ליד צו דער מאַמען, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן זי אומגעבראַכט, און צו

שלמה ביקל

דער באַבע חיה, וואָס איז געשטאַרבן מיט איר אייגענעם טויט, זענען נישט געשריבן אין נוסח פון תחינות, נאָר זענען טאַקע וואָרע תחינות אין דעם האַרציקן יידיש פון דער מאַדערנער שרה בת-טובים, וואָס הייסט רחל קאַרן און איז אַ מייסטערין סיי פון קאַנקרעטן און סיי פון אַבסטראַקטן פּאָעטישן בילד.
איך וועל ציטירן בלויז געציילטע שורות פון דעם ליד, כדי צו ווייזן ווי עס וויקלען זיך האַרמאָניש מיט אַנאַנד די פּאָלקסטימלעכע און די בילדלעך מער אַבסטראַקטע שורות אין רחל קאַרנס תחינה —

באַשיץ מיך און באַהיט מיך באַבע חיה.

שפּרייט אויס דיין פאַרטען און באַהאַלט מיך אויס ווי אַ מאַל.

דער שפּעט־האַרבסט ווינטיקט אַריין
אין מיין נישט באַוואַרנטן טאַג

פאַרקנעפל די ליידיקע, די אַפענע שעה
ווי דעם מאַנטל אַ מאַל, כדי כּיזאַל נישט פּרירן

און לייג מיר אַרויף די הענט אויף די אויגן,
אַ כּיזאַל בעסער זען
ווי צו גיין
אַהיים.

דאָס ליד איז אי אַ תחינה וואָס האָט איר אַרט אין אַלע פּרום־ווייבערישע תחינות און אי אַ תפילה פון אַ מאַדערנער דיכטערין מיט ראַפינירטע זעונגען און בילדער.

און עס פּלאַטערט אויך אין אירע לידער דער אַנדענק פון אַנדערע פאַר־שטאַרבענע און אומגעקומענע נאַענטע משפּחה־מענטשן, אַפילו אַ דערמאָנונג „צו מיין נישט געבוירענעם זון“.

ד

חשבון־הנפש

אַ שטאַרקן איינדרוק מאַכט דאָס ליד „גיב מיר צוריק מיין האַר“. דאָס איז אַ ליד וואָס אין אים קומט צום אויסדרוק דער חשבון־הנפש מיט דער וועלט פון

שרייבער פון מײן דור

פריערע אידעען, וואָס די רייפע דיכטערישע דערפאַרונג האָט איינגעזען זייער פאַלשקייט.

די ברויזנדיקע יוגנט און די ערשטע רייפקייט־יאָרן, וואָס קלאַמערן זיך אין דעם יוגנטברויז אָפּט מיט מער עקשנות ווי די יוגנט גופא, זענען פאַרגלייבט אין דעם יוגנטברויז אָפּט מיט מער עקשנות ווי די יוגנט גופא, זענען פאַרגלייבט אין גרעבטע, וואָס קומען און שטערן די שמחה פון ווערטער באַרוישטע, צעגליטע. איצט, אין איר פולער חכמה פון קענען מאַכן דעם סך־הכל פון די לעבנס־דערפאַרונגען, ווייס שוין די דיכטערין, אַז די אַלע „קלייניקייטן“, וואָס זי סימבאָ־ליזירט טרעפיק מיט „זאַל געראַטן ס׳געבעקס“, „די וואַזאַנע זאַל גרינען“, „ס׳זאַלן די קינדער נישט קומען צו שפעט“, „דער דאָך זאַל נישט רינען און ס׳זאַל ווערן דער טרויער באַקליידט מיטן ניגון פון צאינה וראינה“ — אַז די אַלע „קלייניקייטן“ פון איר מאַמעס און באַבע חיהס לעבן —

ווען זיי שאַרן זיך שטיל און פאַרטראַכט ביי די ווענט,
נעמען זיי די מאַס פונעם לעבן
און לערנען מיט אונדז די חכמה פון זײַן,
דאָס גליק פון פאַרשטיין און פאַרגעבן.

דאָס איז די גנאָד פונעם וואָרט וואָס האָט די דיכטערין רחל קאַרן דורכגע־פירט דעם ווייטן מהלך פון אידעישער אילוזיע צו דער ווירקלעכקייט און „קלייני־לעכקייט“ פון לעבן, וואָס „לערנט מיט אונדז די חכמה פון זײַן“. און עס איז נישטאַ, דאָכט מיר, קיין אמתערע קונסט, ווי צו דערהייבן דורך שעפּערישער געשטאַלטיקונג די קלייניקייטן פון לעבן וואָס שטעלן צונויף די חכמה פון זײַן. און אָט די דערגרייכטע חכמה פון זײַן האָט דער דיכטערין געגעבן דאָס רעכט צו זאָגן און מיט אירע לידער צו באַגלייבן פאַר אונדז, אַז זי איז גרייט —

אַריינצונעמען אין אַ רגע איינציקער,
ווי אין אַ ראָס,
דעם זיפּץ פון מענטש,
דעם אָטעם פונעם ים,
דעם אָנהייב פון אַ ליד.

גינסטלעריש איז דאָס אַ זייער וויכטיקע דערגרייכונג און מענטשלעך אַ גרויסע זכיה.

1969

אברהם סוצקעווערס נייע לידער

א

מיין האַרץ איז דורכויס מיט סוצקעווערן ווען ער בעט זיך אין אַ ליד פון זיין בוך „פירקאָנטיקע אותיות און מופתים“: „דערצייל מיר ניט פון גוטע דייטשן, ס'קערט פון דעם די גאַל“. פון דעסטוועגן איז זיכער מותר צו ציטירן דעם גרויסן דיכטער געטע, וואָס איז נישט געווען קיין מיטציטיילער פון די דייטשע אויש-ווייץ-אויפטווערס און געהערט אין איינעם מיט זיין בן-דור קאָנט און מיט שאַפּענ-הויער און נישטע פון אַ דור נאָך אים צו דער וועלטס גייסטיקע גדולים. און וואָס שייך געטע און שאַפּענהויער און צום טייל אויך נישטע, האָבן זיי געהאַט אַ בפירושן ווידערווילן צו דייטשער פּאָליקישקייט און צו דייטשן נאַציאָנאַליזם.

פון געטען שטאַמט דאָס געפּליגלטע וואָרט, אַז קונסט איז דעם מענטשנס נאַטור; די נאַטור איז גאַטס קונסט. דער צד השוה צווישן גאַטס נאַטור און דעם מענטשנס קונסט איז, דאָכט מיר, דער ביינאַנד פון אַכזריות און שיינקייט. די נאַטור איז אַמאָראַליש און דאָס גרויזאַמע אין איר אַמאָראַלישקייט איז וואָס זי פאַרכאַפט מיט איר שיינקייט.

און פאַר וועמען איז באַשאַפּן געוואָרן די שיינקייט וואָס איז ווי אַ פּרוּכת פאַר דער אוממאָראַלישקייט פון דער נאַטור? קיינער נעמט נישט אויף, ווי דער דיכטער, די דאָזיקע שיינקייט, קיינער איז נישט באַרעכטיקט מער צו דעם זעלבסט-קאָנצענטרירטן זאָג: פאַר מיר איז באַשאַפּן געוואָרן די שיינקייט.

אַט איז די דערפאַרונג „ווען דער טייך איז אַרויס פון די ברעגן“: דער פּאָעט סוצקעווער דערציילט אין זיין ליד אונטער דעם דערמאָנטן נאָמען וועגן אַזאַ איבערלעבעניש אי קינדווייז און אי דערוואַקסענערהייט. אַוודאי איז פאַרבליבן אין דיכטערס געמיט דער פּחד פון אַ דעמב וואָס איז געשווומען איבער די וואַסערן „אין געשטאַלט פון אַ לייב נאָך אַן איבערגעציטערטער הינד“, אָבער מער נאָך האָט דער פּאָעט פאַרציכנט אין זיך קינדווייז דאָס אויסטערלישע שפּילצייגבילד אין דעם געוויסער —

צוליב מיר איז געשווומען אַ שטרויענער דאָך.
מיט אַ האָן אויבן-אָן אויפן שטרויענעם טראָן.
און זיין קוקערקו און זיין גאַנצער פּאַסאָן —
עלעהיי אַ ציגיינער.

און דערוואַקסענערהייט האָט זיך אָפּגעמערקט אין דיכטערס זכרון און געמיט אַ בילד פון, וואָלט איך געזאָגט, קאָטאַסטראַפֿישער שיינקייט :

ס'איז געשווומען, ווי אונטערגעשאַטן, אַ פּיאַנע,
און אויף איר האָט געכליפּעט שאַפּען, ווי אַ רעגן.
ווען דער טייך איז אַרויס פון די ברעגן !

די ציטירטע שורות זענען לעבן צענדליקער און אפשר הונדערטער אַנדערע שורות אין דעם בוך אַ מוסטער פון סוצקעווערס פּאָעטישע אימאַזשן און בילדער. עס הויערט איבער סוצקעווערס "פּירקאַנטיקע אותיות" די שיינקייט פון מופת. עס זיצט דער דיכטער ביי זיין שרייבֿוואַרשטאַט און לעבט איבער ווּנדער־איבער־ווּנדער מיט זיינע יידישע אותיות. נאָר מיט זיינע ווערטער פילט ער זיך זיכער און זיינע ווערטער מוזן באַוווּיזן מופתים מיט זייער קלאַנג און פאַרב.

אַ קינסטלער ביסטו ?
שפּיל אויף שטיינער , ניט אויף קיין קלאַווישן —

לאָזט דער פּאָעט רעדן צו זיך דעם מאַעסטראַ, און דער ווּנדער איז געשען : „גע־שפּילט האָב איך אין יענער נאַכט אויף שטיינער“.
נישט אומזיסט ווערן אין סוצקעווערס לידער אַזוי אַפט דערמאַנט גאונים פון מוזיק און פון מאַלעריי : שאַפּען, רעמבראַנדט, וואַן־גאַג און שאַגאַל, און נישט אומ־זיסט ווערט באַזונגען אַ זעקס־יעריקער פּידלער, וואָס איז אַ האַר מיט זיין אינס־טרומענט און „דערוועג זיך ניט זיין וועג צו צוּימען, פענטן“ ; און נישט אומזיסט חלומט דער פּאָעט אין „ערב טאַג“, אַז :

ס'וועט באַלד אַ סטראַדיוואַריוס אין זיין אורמאַדעל, און אַלט
כמעט ווי דער וואָס האָט אים אויסגעטרוימט אין זיין געשטאַלט,
אַ שפּיל טאַג מיט אַזאַ מתיקות, אַז די זון די שווערע
פאַרלירן וועט איר וואַג
און ווערן טאַג.
און זי אַליין וועט קומען, זי — די זון — צו דער פרעמיערע.

סוצקעווערס פּאָעטישע שורות לייענען זיך אַפט ווי צייכנס צו אַ מוזיקאַלישער קאַמפּאָזיציע און זיי זענען, אפשר נאָך עפּטער, ווירטואַזער געמיש פון פאַרבן צו אַ דעפיניטיוון אויטאָפּאַרטרעט, דעם אויטאָפּאַרטרעט פונעם קינסטלער, וואָס זוכט מיט זיין פענדל „אויסצוהאַלטן ביי דער דער אייביקייט עקזאַמען. / און האָט ער טאַקע אויסגעהאַלטן — איז ניט קלאַר דאָס בילד“...

קיין בעסערע אויטאָפּאַרטעריסטיק פון דעם פּאָעט אברהם סוצקעווער איז נאָר נישט געמאַלט. נישט תמיד איז דאָס בילד קלאַר, אָבער אַלע מאַל איז דאָס

ליד אן אויסגעהאלטענער עקזאמען ביי דער אייביקייט. מען הערט זיך איין אין די קלאנגען פון סוצקעווערס ליד. מען קוקט זיך איין אין די פארבן פון זיינע ווערטער, און נישט די קלארקייט צי אומקלארקייט פון בילד איז דא וויכטיק. וויכטיק איז די איבערלעבעניש, אז מען שטייט אין אַנגעזיכט פון אַ דיכטער וואָס האָט אויסגעהאַלטן מיט זיינע ווערטער אַן אייביקייט־עקזאמען און זיי, די ווערטער, ווי סוצקעווער זאָגט עס אַזוי אימהדיק־שיין אין זיין ליד „איך לייג אַליין זיך ווערטער“, וועלן זיין זיינע דורותדיקע אזכרה־מאַכער און „זייער זיין זאָל אַלעמען געהערן“.

דער אמתער פּאַעט איז קיין מאָל נישט קיין עקסצענטריקער. ער ברענגט נישט אַרויס געפילן, צו וועלכע דער לייענער קאָן נישט זיין טיין שותף, אָבער ער, דער אמתער און עכטער דיכטער, מאַכט קלאַר זיינע געפילן אַפילו דעמאָלט ווען זיין וואָרט און זיין זעונג איז אומקלאַר. איז דען דער באַשאַף קלאַר און פאַרשטענדלעך? איז דען דאָס קלאַרע און פאַרשטענדלעכע בילד, די מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציע און דאָס ליד אין תּוֹך פאַרשטענדלעך? דאָס סאַמע קלאַרסטע און פאַרשטענדלעכסטע

ב

אין די ציקלען לידער באַנאַמענט „ביים פייער־שפיגל“ און צו מייסט אויך אין די אַפטיילונגען „סיגנאַלן“ און „וועלט צוקאַפנס“ זעען מיר דעם דיכטער אין זיין אַרבעטשטוב מיט זיין שאַפונגס־געצייג אין האַנט און עס אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז אַ קינסטלערישער ספּעקטאַקל פון צונויפבאַהעפטן וואַרטקאָלירן און פון צו־נויפשילן וואַרטמוזיק צו אַ סימפּאָניע פון קלאַנג און פאַרב, וואָס האָט נישט קיין אַנדערע צילן ווי נאָר די דאָזיקע הויכע קונסט־דערגרייכונג אַליין.
דער קינסטלער טוט תּפילה:

שענק מיר ווערטער וואָס געשאַנקען האַסטו זיי ניט קיינעם,
ווערטער ניט פון דאַנען, די־געאָדערטע קול־דממהס.
קענען זאָל איך שמועסן מיט מיינע טויטע שכנים,
ס'זאָלן זיך צונויפשווייגן ווי ליפּ צו ליפּ — נשמות.

און מען מוז מודה זיין, אַז דער וואָס לעבט אייביק און האָט דעם כּוּח צו באַ־וויליקן זאָ אַ קינסטלערישע גאַב האָט אַרויסגעוויזן זיין גנאָד צום דיכטער. אברהם סוצקעווער רעדט פּאַעטיש מיט אַ קול, וואָס קיינעם איז עס נישט געשאַנקען אַחוץ אים, נאָר אים. ער איז אין דעם פּרט איינער פון די געציילטע ייִדיש־דיכטערס.
אין דער אַפטיילונג „זכר לגעטאָ“ איז דער קינסטלער דער דיכטער פון דריטן חורבן.

דער באַזינגער פון „געהיימטשאַט“, דער לירישער דערמאַנער פון דער „לע־

רעריז מירע" און דער געשטאלטיקער פונעם דיאלאג צווישן טאטן מיט זיין אייגן טעכטערל מכוח אירע ליאלקעס אין דעם בילד „שפילצייג“, האט אין „זכר לגעטא“ נאך אַ חורבן־ליד וואָס וועט, ווי די פריער דערמאָנטע, גיין איבער דורות און דורכנעמען יונג און אַלט מיט דעם ווינד־און־וויי פון יענע טעג, ווען זייערע זידעס זענען געזעסן ביי די שוועלן פון היטלערס גאַזאוינוס, געשקלאַפט, געוויינט און — אומגעקומען.

דעם „איכה ישבה“ פון יענער צייט פאַרמולירט דער דיכטער סוצקעווער אין דריי פערזן וואָס זענען אי בילדעריש אויפֿטרייסלענדיק, אי צימצומדיק אין ווערן־טער און אי זיי שעפן אויס דעם ווייטיק און די איינזאַמקייט פון די געפייניקטע :

אַ פּאַלק, צונויפגעשפּילעט אין וויסהאַריקער בהלה
מיט זיכער־נאָדלען געטלעכע פון שרעק ! און דער באַשאַף
באַהאַלט זיך אין די שמוצקאַנאַלן פּינצטערע ווי סמאַלע.

איך לייזען און איך באַווונדער די פּרעציזע קנאַפּקייט פון דעם געמעל. גאַר־נישט איז נישט אויסגעלאָזן און אַלץ איז געזאָגט געוואָרן אין דעם בילד. די בהלה איז וויסהאַריק, ווייל זי האָט אויפגעשראַקן פון זייער ביסל מנוחה די זקנים, און זי איז וויסהאַריק, ווייל די שוואַרצע האָר פון די יונגע זענען איבער־נאַכט ווייס געוואָרן פאַר פחד. דאָס פּאַלק אין דער בהלה איז צונויפגעשפּילעט מיט די זיכער־נאָדלען פון גלויבן. דאָס זענען זיכער־נאָדלען פון שרעק. גלויבן איז צו ווייניק באַוואַרעניש אין אַזאַ בהלה און נאָך ווייניקער באַוואַרעניש זענען די זיכער־נאָדלען געטלעכע, ווען די שרעק שפּילעט זיי אַריין אין געמיט.

און דער באַשאַף, וואָס באַהאַלט זיך אין די שמוצקאַנאַלן פּינצטערע ווי סמאַלע, זען נישט נאָר די געיאָגטע וואָס אַנטרינען און באַהאַלטן זיך דאָרט אויס פאַרן יאַגער, נאָר נאָך פּינצטערער זענען די שמוצקאַנאַלן פון אַכזריות און גלייכגילטיקייט, מיט וועלכער דאָס פּאַלק אין דרויסן, די צוקוקערס מיט צופרידנקייט און מיט מורא, באַהאַלטן זיך אויס אין דעם שמוץ פון זייער געוויסנלאַזיקייט.

איך האָב ציטירט די דריי סך־הכלדיקע שורות פון סוצקעווערס „איכה ישבה“ ווייל זיי זענען דער פּרעליוד צו דער אויסנעמעלעך־אויפשוידערנדיקער און — אויסנעמעלעך שיינער עלעגיע „היינט איז יאַרצייט“ (אויך דער אַריגינעלער „איכה ישבה“ פון דעם נביא ירמיה איז געמאַכט מיט דער גאַנצער פּראָסאַדישער זאַרגעוו־דיקייט פאַר דעם ריטעם, פאַר דער בילדערישקייט פון די דעטאַלן און פאַר דער קאַנסטרוקציע פון דער פּאַעמע).

די דעטאַלן, וואָס דער דיכטער רעכנט אויס און פאַרצייכנט היינט דעם יאַר־צייט נאָך זיי, זענען אַ קאַמפּאָזיציע פון וויכטיקע און, עס קאָן זיך דאַכטן, אומוויכ־טיקע פּרטים, אָבער אַלע שטעלן זיי צונויף די אַטמאָספּער פון דער צייט, דאָס לע־בעדיקע לעבן פון די יידן אין יענער צייט און אַלץ וואָס דער צורר האָט דעמאַלט

אומגעבראכט און צעשטערט. אַלע דעטאַלן וואָס דער דיכטער דערמאָנט זענען אַנ-
געלאָדן מיט סימבאָליק :

היינט איז יאַרצייט נאָכן שמייכל איבער וואָלד און פליין,
יעדער האָט היינט יאַרצייט נאָך זיין שוועל, נאָך זיך אַליין.

היינט איז יאַרצייט נאָכן רעגן נינצן פערציק דריי,
נאָכן לעצטן קאַרשנבוים און שוועלבעלע דערביי.

היינט איז יאַרצייט נאָך מיין צייט, פאַרפרוירן אין פאַנאַר,
היינט איז יאַרצייט נאָך מיין מאַמעס געלן סאַמאָואַר.

נאָכן שניי, פון מיינע ווייסלען אויסגעשנייט, בשעת
איך האָב צוגעדעקט מיט אים דעם קבר פון מיין גאָט.

היינט איז יאַרצייט נאָך די צוויי מלאכים ביי מיין בעט,
היינט איז יאַרצייט נאָכן צפון־שטערן ערגעץ העט.

יאַרצייט נאָכן שפיגל מיטן בלויען טייך אין ראָס
וואו עס באַדן זיך די ליכט און שאַטנס פון מיין שטאַם.

היינט איז יאַרצייט נאָך אַ שבת, ריין ווי אַ בריליאַנט,
היינט איז יאַרצייט נאָך דער פידל אין מיין חברים האַנט.

היינט איז יאַרצייט נאָך אַ לייב אין פריידיקן אַנטבלויז,
היינט איז יאַרצייט נאָך דער לעצטער יאַרצייטליכט אין קלויז.

אַלע סימבאָליזירן זיי די לאַנדשאַפט, דעם שטייגער לעבן, דעם דיכטערס ביאַגראַפיע
און דעם דיכטערס חברשאַפטן.

און אַלע דעטאַלן ווערן אַפגעשלאָסן און אַרומגערינגלט מיט אַ טיפן זיפן אין
דער ערשטער און אין דער לעצטער סטראָפּע פון דער עלעגיע. ווי ביי יציאת
מצרים, וויסן מיר אויך ביים חורבן פון דער יידישער אייראָפּע בלויז דעם „כחצות“
פון דעם אומקום פון אונדזערע קדושים. דער דיכטער האָט דעם כוח און די וויזיע
פון דעם פינקטלעכן „בחצות“.

אל-נקמות, היינט איז יאַרצייט, יאַרצייט, היינט. אַצינד —
ווען גערופן האָט צו דיר אַן ערשט געבוירן קינד.

יעדער ערשטער געשריי פון אַ ניי-געבוירן יידיש קינד, וואָס איז דער אַנזאָג
פון פאַלקישן אויפקום, איז אויך דער טאַג, די שעה, די רגע פון דעם יאַרצייט נאָך
אונדזערע זעקס מיליאָן קדושים.

אין דעם לעצטן פעריז פון דער עלעגיע הערט מען ממש דעם קרעכץ און מען זעט די ציטערדיקע האנט וואָס צינד אָן די יאַרצייטליכט :

אוי, נאָך אַלע וויגלידער פון אונדזער עיר-וואס !

אַט די איינע לעצטע שורה פון דעם געקלאָג קאַנצענטרירט אין איר יאַרצייט־פלאַם אי דעם ביאָלאָגישן און אי דעם גייסטיקן חורבן פון ווילנע : די קינדער אומ־געקומען, די וויגלידער פאַרשטומט און אונטערגעגאַנגען די עיר־וואס, וואָס איז גע־ווען דער צענטער פון יידישער לערנונג און פון יידיש־געזעלשאַפטלעכע אידעאַלן. איך בין ווייט נישט זיכער צי מיין אַנאַליטישער פירוש העלפט סוגעסטירן די שוידערלעכע שיינקייט פון דער „היינט איז יאַרצייט־עלעגיע, איך זאָג שוידער־לעכע שיינקייט און דערביי נעמט דער שוידער פון די דערמאַנטע געשעענישן אפילו נישט איין מאָל קיין הויכן טאַן. אַלץ ווערט געזאַגט בלחש, דממה־דקהדיק מיט אַ שאַפענישן כליפּ איבער דער פּיאַנע, ״ווען דער טייך איז אַרויס פון די ברעגן״.

ג

אין טאַג פון יאַרצייט, אין יעדן היינט וואָס איז אַ יאַרצייט, קומען אויף דער־מאַנונגען (״מאַרשירן דורך דער גיהנום־גאַס פון מיין זכרון״ — זאָגט סוצקעווער אין זיין ליד : „אין בלויע העמדער“), אימהדיקע בילדער זענען דאָס :

צעווישן בלאַנדע ביקסן און זיך צלמדיקע גויים —
אַזוי מאַרשירן יאַרג, יאַרג, יאַרג,
פון דולהויז צו דער געטע קראַנקע יידן, משוגעים.

און אַט איז אַ מענטשל אין שפיטאַל „ווי טויזנט פאַרשאַלטענע יאַר וואַלט בין איצטער געלעגן אין תפיסה“, און אַט אַ לאַדזשער בדחן אין שענק „יורדי הים“ אין אַלט־יפו, וואָס פאַר וועמען זאָל ער שפילן זיין בדחנות, אַז „טויטע רעדן יידיש און די לעבעדיקע — ניין“, און דער פאַקט „אויף מאַרגן נאָך אַ נאַכט אין יפו“ וואָס דערצייילט דאָס אומגלייבלעכע אַבער וואַרע, אַז דער און דער איז פלוצעם נישטאַ.

סאַראַ שפּיל און שגעון
צו באַשאַפן אַזוי פּיל ניטאַען.

(אויב צוויי ווערטער האָבן זיך אַ מאָל אין די ממעמקים אַנגעקערט על־פי גראַם איז דאָס זיכער שגעון מיט ניטאַען).

איך האָב פונעם דיכטערס גיהנום־דערמאַנונגען אין די לידער־ציקלען „זכר לגעטאַ“ און „אַלט־יפו אין רעגן“ געבראַכט בלויז די עטלעכע דערמאַנונגען סוצ־

שלמה ביקל

קעווערס, ווייל אין זיי קומט צום אויסדרוק צונויפגעטויליעטקייט מיט יידן און מען פילט די טיפע איבערלעבעניש פון זיין „יידן־פרייד אין צער“. אין תנך — ספר זכריה (ט, ט) — ווערט איבערגעגעבן די וויזיע פון משיח: „אָן אַרעמאַן און רייט אויף אַן אייזל“ (הוא עני ורוכב על חמור). אין סוצקעווערס זעונג פון די קראַנקע יידן משוגעים, וואָס גייען אין בלויע העמדער פון דולהויז צו דער געטאַ, מאַרשירט „אויך משיח אונדזער האַר, / אין זעלבן העמד וואָס אַלע, בלוי ווי די וויליע“.

איך מוז זאָגן, אָז איצט, נאָך דעם ווי :

דער שמיכל פון מאַידאַנעק פּאַלט
אויף חתונות און בריתן.

אין קנייטשן פון דיין ברויט־און־זאַלץ,
געזאַלצענעס געוויסן —

אָפּעלירט צום יידישן געמיט מער די משיח־זעונג פון דעם דיכטער אברהם סוצ־
קעווער ווי די וויזיע פון זכריה, דעם זון פון ברכיה, דעם זון פון עדו, דעם גביא.

2

די קולטור פון צוויי קולטורן

עס איז שוין א קימא לך פון איבער הונדערט יאר זינט פילאָסאָפּן און געזעל-שאַפּט-קריטיקער האָבן אַוועקגעלייגט די מערב-קולטור אויף אַ שפּיטאַלבעט און איר גענומען שטעלן קראַנקייט-דיאַגנאָז און פאַרשרייבן רפואות. פאַר קאַרל מאַרקסן איז די קראַנקייט פון דער אינדוסטריאַליזירטער מערב-קולטור געווען איר קאַפיטאַליסטישער געזעלשאַפּט-סדר. די רפואה, וואָס ער האָט פאַרשריבן, האָט געהייסן קלאַסנקאַמף און דער גענעזונגס-פּראָגנאָז — אַ קלאַסנ-לאָזע געזעלשאַפּט.

פרידריך ניטשע האָט די מחלה פון דער מערב-קולטור געזען אין דער שקלאַפּן-מאַראַל, וואָס זי האָט געירשנט פונעם יודעאַ-קריסטנטום. דער אויפשטאַנד פון דער שקלאַפּן-מאַראַל קעגן דעם „איבערמענטש“, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין דעם אַריסטאָקראַטישן הערשערשיכט פון רוים און פון גערמאַניע און אויך אין די האַמערישע העלדן און אין די סקאַנדינאַווישע ים-פאַרער, האָט, לויט ניטשען, גורם געווען אַ דעוואַלאַציע פון די העכסטע קולטורווערטן. הכנעה, געהאַרכיקייט, הומאַניזם און רחמנות זענען געוואָרן גוטע מידות און דאָס נאַטירלעכע, דאָס שטאַל-צע און שטאַרקע, דער לייב-און-לעבן מיט זיין חושמידיקייט זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין זינד.

איז על-פי ניטשע די רפואה: אַפּשאַפּן די מאַראַל פון די שוואַכע, פון די שקלאַפּן און זיך אומקערן צום „איבערמענטש“, צו זיין לעבנס-באַיאָנג און צו זיין העראַישן ווילן צו מאַכט.

אויב פאַר מאַרקסן און ניטשען איז אונדזער מערב-קולטור געווען אַ חולה, וואָס קאָן נאָך האָפּן אויף גענעזונג, ווי באַלד מען וועט איר פאַרשרייבן און איינ-געבן די ריכטיקע רפואות, איז פאַר אַסוואַלד שפּענגלערן די קראַנקע קולטור גע-ווען אויף דער קריטישער ליסטע, אַ קראַנקע אָן האַפענונג צו גענעזן. לויט שפּענגל-לערן ליידיט די אייראָפּעיִשע מערב-קולטור, אַדער, ווי ער רופט זי, די פּאַוסטישע קולטור, פון אַרגאַנישע עלטער-דערשיינונגען, וואָס זענען נישט מער צום אויס-היילן. דער פּאַוסטישער קולטור זענען פשוט אויסגעגאַנגען די יאָרן און זי האַלט ביים שטאַרבן, ווי עס זענען געשטאַרבן פאַר איר אירע פאַרגייערינס אויף דעם אייראָפּעיִשן קאָנטינענט, די גריכישע (ביי שפּענגלערן הייסט זי אַפּאַלאַנישע) און די אַראַבישע (איר נאָמען ביי שפּענגלערן איז מאַגישע) קולטורן. איך האָב דערמאַנט דריי פון די סאַמע פּאַפּולערסטע דאָקטוירים און קראַנ-

קייט-דיאגנאסטיקער פון אונדזער מערב-קולטור, ווייל איך וויל אונטערשרייכן, אַז לגבי זיי איז דער פערטער דאָקטער, וואָס האָט זיך געיאָוועט אין די לעצטע עטלעכע יאָר און האָט מיט זיין קולטור-קריטיק אין אַ היפשער מאָס פאַרכאַפט דאָס געמיט פון דער אינטעליגענץ אויף ביידע זייטן פון אַטלאַנטישן אַקעאַן, נישט מער ווי אַ היימישער און אַפטימיסטישער הויזדאָקטער, וואָס וואָרפט נישט אַן קיין פחד מיט זיינע דיאָגנאָזן און האָט איינזעעניש מיטן חולה, וואָס שייך די פאַרשריבענע רעצעפטן.

דער ענגלישער נאָוועליסט און וויסנשאַפט-מאַן סער טשאַרלס סנאָו, וואָס שרייבט אונטערן נאָמען סי. פי. סנאָו, האָט צוריק מיט דריי יאָר געהאַלטן אין קעמ-ברידזשער אוניווערסיטעט פיר לעקציעס וועגן קריזיס פון אונדזער מערב-קולטור, וואָס האָבן, לפי ערך, גורם געווען נישט ווייניקער רעש און באַקומען נישט ווייניקער וועלט-פירסום, ווי מיט פערציק יאָר צוריק דאָס בוך „דער אונטערגאַנג דעס אַבענד-לאַנדעס“ פונעם מינכענער פילאָסאָף אַסוואַלד שפּענגלער.

סנאָס פיר קעמברידזשער לעקציעס זענען דערשינען אין בוכפאַרעם אין אַ סך אויפלאַגעס (פאַר מיר ליגט די פינפטע אַמעריקאַנישע אויסגאַבע און איך בין ווייט מסופק צי דאָס איז די סאַמע לעצטע). דאָס בוך איז געוואָרן אַ „בעסטסעלער“ אויפן אַלטן און אויפן נייעם קאָנטינענט און אַ טעמע פאַר וויכוחים אין אינטעלעקטור-עלע קרייזן אויף ביידע זייטן ים.

אַ באַזונדערן פירסום האָט סנאָס בוך וועגן קולטור-קריזיס באַקומען אין די לעצטע וואָכן, פון איין זייט, דורך אַ שאַרפער קריטישער אַטאַקע פון אַ קעמבריד-זשער ליטעראַטור-פראַפעסאָר און, פון דער אַנדערער זייט, דורך אַ ספעציעלן כבוד וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן. די אויסנעמלעך שאַרפע אַטאַקע אויף סנאָו, דעם בעלעטריסט און קולטור-קריטיקער, האָט געמאַכט דער ליטעראַטור-פראַפעסאָר פון קעמברידזשער אוניווערסיטעט פ. ר. ליוויס. דעם כבוד האָבן סנאָו צוגעטיילט די סטודענטן פונעם פינף הונדערט יאָר אַלטן סט. ענדריוס-אוניווערסיטעט אין סקאַטלאַנד, וואָס האָבן דעם מחבר פון די פיר לעקציעס אויסגעקליבן צו זיין דער דרייסיקסטער ערן-רעקטאָר פון זייער הויכן לערן-אַנשטאַלט.

מער באַדייטונג האָט פאַרשטייט זיך די רעקלאַמע פונעם קעמברידזשער קריי-טיקער איידער די „פובליסיטי“ פון די סט. ענדריוסער שבחים-זינגער. און מער באַדייטונג האָט די קעמברידזשער קריטיק דערפאַר, וואָס זי האָט אַנגערירט דעם תמצית פון סנאָס זאַרג וועגן דעם גורל פון דער מערב-קולטור, בעת ביי די כבוד-צערעמאָניעס אין סט. ענדריוס האָבן זיך די לויבזינגער און דערעיקרשט דער געלויבטער אַפגעשטעלט אויף דעם טפל פון סנאָס באַרימט געוואָרענע פיר לעק-ציעס.

צוויי הויפטפראַגעס ווערן באַהאַנדלט אין סנאָס פיר לעקציעס. אין די ערשט-טע דריי ווייזט אַן דער מחבר אויף דעם תהום, וואָס האָט זיך געשאַפן אין אונדזער

קולטור צווישן דער ליטערארישער און וויסנשאפטלעכער וועלט און שפיצט צו דעם ענין צו דער וויכטיקסטער פראבלעם פון דערציונג פאר דער יוגנט אין די מיטלשולן און אין אוניווערסיטעטן.

די טעמע פון סנאוס פערטער לעקציע איז א סאציאל-פאליטישע. אין דער דאזיקער לעקציע ווערט ארויסגעבראכט די צעטיילונג פון דער וועלט אויף ארע-מע און רייכע לענדער און אויך די ווארעניש, אז די ארעמקייט פון צוויי דריטל וועלט שטעלט נישט בלויז אין סכנה דאס איינע דריטל רייכע פעלקער, נאר קאן אויך לייכט פירן צום אונטערגאנג פון דער מערב-קולטור, וואס איז די וועלט-געבירנטע.

די לעקציע וועגן דער געפאר פון אונטערגאנג, וואס ליערט אויף דער נגידי-שער קולטור פון אייראפע און צפון-אמעריקע מצד דער ארעמשאפט פון די אזיא-טישע, אפריקאנישע און דרום-אמעריקאנישע לענדער איז א טפל נישט בלויז דער-פאר וואס זי איז אין תוך גארנישט מחדש, נאר ווייל די פארענטפערונג פון דער פראבלעם איז בלויז א פראגע פון עפענען די קעשענע און צושטעלן טעכניקער, וואס ביידע אין איינעם (געלט און טעכניקער) זאלן העלפן די ארעמע לענדער זיך אינ-דוסטריאליזירן און דערגרייכן א העכערן סטאנדארט פון לעבן.

אודאי זענען פאראן אין סנאוס עקספאזע וועגן דעם איצטיקן תהום צווישן ארעמע און רייכע לענדער גוטע און אויסגעצייכנטע פארמולירונגען, וואס די שריי-בער פון אמעריקאנישער „אליאנץ פאר פראגרעס“ פראגראמען און אויך די שריי-בער פון די רעדעס ארום די דאזיקע פלענער און ארום דעם פראגראם פון דעם אמעריקאנישן „פרידנס-קארפוס“ וואלטן געמעגט איבערשרייבן, ווייל סנאוס פאר-מולעס זענען סוגעסטיוו, ווירקעוודיק און האבן אי געדאנקלעכע און אי פראפאגאנ-דיסטישע שטויסקראפט.

ווען סי. פי. סנאז זאגט, אז די ארעמע האבן דערזען דעם אונטערשייד צווישן רייך און ארעם און ווייל זיי האבן עס דערזען קאן דער אונטערשייד נישט לאנג אג-האלטן, און וואס עס זאל נישט דערלעבן צום יאר צוויי טויזנט, וועט דער אונטער-שייד צווישן ארעם און רייך נישט קאנען דערלעבן ביז דעמאלט, ווארעם ווי באַלד מען ווייסט שוין דאס פארטל פון רייך ווערן, קאן די וועלט נישט געדויערן האלב רייך און האלב ארעם, איז דאס בפירוש א שארפע און א שטארקע פארמולע. זי הערט זיך ערגעץ ווו ווי אן עכא פון יענעם בארימטן מארקס-ענגעלס-מאניפעסט פון 1848, וואס קיינער האט אים ביז איצט נישט אריבערגעיאגט אין פרט פון סטיליטישער שארפיקייט און קלאַרקייט אין די פארמולירונגען און אין פראגנאזן וועגן דעם תהום צווישן ארעם און רייך.

און עס קלינגט שאַרף און סוגעסטיוו סנאוס ווארענונג אז „איבער דער גאַנ-צער לענג פון דער מענטשלעכער געשיכטע ביז צום איצטיקן יארהונדערט איז דער גאנג פון דער סאציאלער איבעראנדערשונג געווען א פאזאליעדיקער. ער איז

געווען אזוי פאןאליע, אז דער איבערבייט איז אין דער צייט פון איין מענטשלעך לעבן געבליבן כמעט אומבאמערקט. דער גאנג איז איצט אזוי פארגיכערט געווארן, אז די פאנטאזיע קאן דער געשעענער איבעראנדערשונג נישט נאכיאנגן. און אין דעם גאנצן יארצנדלינג וועט די סאציאלע איבעראנדערשונג אנרירן נאך ווייטערע קרייזן און וועט זיין גרעסער ווי אין וואס פאר א יארצנדלינג ביז איצט. עס וועט זיין נאך מער איבעראנדערשונג אין די זיבעציקער יארן. מענטשן זענען נישט גרייט מער צו ווארטן פאר א צייט, וואס זאל געדויערן לענגער ווי איין מענטש-שנס לעבן".

מאָרקס' מאַניפעסט פון 1948 האָט דורכגעפירט אַ כירורגישן אַנאַליז און זיין פראַגנאַז איז געווען אַ שווערע סאָציאַלע אָפּעראַציע, באַרעכנט אויף דורות, וואָס האָט געדאַרפט נישט נאָר אויסהיילן די געזעלשאַפט, נאָר אויך איבערשאַפן מאַראַליש דעם מענטש. נו, היינט ווייסן מיר שוין, אַז די סאָציאַלע אָפּעראַציע וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף די שטחים פון דער גרויסער אימפעריע, פון באַלטישן ים ביז צום קאַספישן און פונעם קרימער האַלבאינדזל אין דרום ביז צום קאַמאַטשאַטקע האַלב-אינדזל אין ווייטן צפונדיקן מזרח. האָט נישט מקיים געווען נישט די סאָציאַלע רפּו-אה און אוודאי נישט די מאַראַלישע איבערשאַפונג פונעם יחיד. פאַרקערט. דער יחיד איז פון דער דאָזיקער אָפּעראַציע געבליבן אַ היפש מאַראַלישער קריפל.

די סאָציאַליסטישע ניי-געשטאַלטונג פון געזעלשאַפט און יחיד האָט פון דעם סאָוועט־רוסישן עקספּערימענט געווענען בלויז איין דערפאַרונג — די דערפאַרונג, ווי אזוי די אָפּעראַציע נישט צו מאַכן און אַז די היילונג־מעטאָדע דאַרף אפשר בכלל זיין נישט קיין כירורגישע, נאָר, אזוי צו זאָגן, מיט קלינישע מיטלען. סי. פי. סנאָו, וואָס גיט אָפּ זיין פּערטע לעקציע צו דער מחלה פון „אַרעם און רייך" אין דער וועלט איז, ווי געזאָגט, אַן אָנהענגער פון קלינישע מעטאָדן. ער פאַרשרייבט דעם רעצעפט פון סאָציאַלער רעפּאַרעם, אַ מין „ניו־דיל" אין צווישן־מלוכהשן מאַסשאַטאַב. ער איז, ווי געזאָגט, מיט זיין פראַגראַם ווייניק וואָס מחדש און אפשר טאַקע דערפאַר האָט זיין פּערטע לעקציע זיך נישט אָנגעשטויסן אויף קיין שום ווידערשפּרוך. וואָרעם, אויב עמעצער איז נאָר נישט גייסטיק בלינד, מוז ער דאָך זען און איינזען, אַז די פאַרענטפּערונג, אַדער, לכל הפחות, די מיל־דערונג פון דער פראַגע „אַרעמע און רייכע פעלקער" איז אי מאַראַליש און אי פאַליטיש אַ הויפטפראַבלעם פון קיום פאַר דער מערב־דעמאָקראַטיע.

ווידערשפּרוך האָבן אַרויסגערופן סי. פי. סנאָס ערשטע דריי לעקציעס, וווּ ער שטעלט אַזעק איינס קעגן סיאַנדערע די צוויי הויפטטיפּן פון אינטעלעקטואַ-ליזם: דעם ליטעראַרישן שעפּער און דעם וויסנשאַפט־מאַן. פרווזט געבן אַ פּסיכאָ-גראַפיש בילד פון ביידע טיפּן, מאַלט אין גרעלע פאַרבן דעם ווידעראַנאַנד צווישן זיי און קומט צום אויספיר, אַז דער גייסטיקער ריס צווישן ליטעראַרישן שעפּער און דעם מאַן פון וויסנשאַפט שפאַלט אונדזער מערב־קולטור, מאַכט פון איר אַ

קולטור פון צוויי צעברוגטע קולטורן און שטעלט זי אין סכנה פון אונטערגאנג. אין דעם דאזיקן עקספאזע, ווו ס'גייען ביינאגד, און אפט מיט היפשער געלונג גענשאפט, פיינער סאציאלער און היסטארישער אנאליז, דינער פסיכאגראפישער געמעל און הארבער מוסר, שניידט, אן אן ערד, בעסער אפ דער מאן פון וויסנשאפט. די כאראקטער-שטריכן פונעם ליטעראטור-שעפער, ווי סנאן זעט אים, קומען ארויס א סך נעגאטיווער און פאר אים רעזערווירט דער מחבר פון די לעקציעס די גרעסטע פארציע מוסר.

איז נישט קיין חידוש וואס דער ליטעראטור-פראפעסאר ליוויס האט געמאכט אזא שארפע און ביזע אטאקע אויף סנאן, האט גערעדט מיט ביטול וועגן סנאן דעם בעלעטריסט ("ווי א דערציילער הייבט סנאן אפילו נישט אן צו עקסיסטרירן") און וואס שייך די בארימט געווארענע לעקציעס וועגן די "צוויי קולטורן פון אונד-זער קולטור" האט פראפ' ליוויס זיי באצייכנט ווי געשריבן מיט "אן אבסאלוטן מאנגל פון אינטעלעקטועלער באזונדערקייט און מיט א שאקירנדיקער ווילגארטעט פון טייל".

איך ציטיר די דאזיקע בפירוש גוזמאדיקע קריטישע ווערטער פון א בכבודיקן ענגלישן ליטעראטור-היסטאריקער וועגן אן אנגעזעענעם שרייבער און וויסנשאפט-מאן און איצט פאפולער געווארענעם קולטור-קריטיקער, כדי צו לאזן וויסן די וואס ווייסן נישט, אז די סאמע שארפסטע ווערטער, וואס עס גוצן אונדזערע יידיש-קריטיקער און פובליציסטן, זענען ווי זיסקייטן אקעגן די זילזולים וואס עס פאר-גיבען זיך חשובע און זייער חשובע שרייבער ביי די אומות העולם.

מען קאן זיך משער זיין, אז דער גרימצארן פונעם קעמברידזשער ליטעראטור-קריטיקער האט אויפגעברויזט דערעיקרשט דערפאר, וואס סנאן האט אונטערגע-שטראכן דעם סנאביזם און די וועלט-אפגעשיידנדיקייט טאקע פון די קעמברידזשער פראפעסארן און סטודענטן, וואס זענען פארטאן אין הומאניסטיק און נאר איינער פון צען צווישן זיי וואלט, לויט סנאן, געוואסט עפעס צו זאגן וועגן די ארגאני-זאציע-פארמען פון דער מענטשלעכער געזעלשאפט און וואס פאר א פארעם עס וואלט געווען די פאסיקסטע.

אבער אונדז אינטערעסירט אין תוך נישט די פאלעמיק צווישן פראפעסאר ליוויס און סנאן, נאר אונדז גייט אין דעם, צו זען אויף וויפל דער מחבר פון די "פיר לעקציעס" איז גערעכט מיט זיין טעזיס וועגן דער צוויי-קולטורישקייט פון אונדזער קולטור, אויף וויפל עס האט א ווערדע זיין זעונג פון די צוויי אינטע-לעקטועלע הויפטטיפן (דער מאן פון ליטעראטור און דער מאן פון וויסנשאפט) און צי איז דער דערציונגס-פראגראם, וועלכן סנאן לייגט פאר אומדירעקט און אויך דירעקט טאקע בכוח צו היילן די קולטור-מחלה וואס ער האט אנגעצייכנט איר דיאגנאז.

מיר קענען נישט אריינגיין אין פרטים, אבער אין די הויפטשטריכן איז, לויט

סנאָ, דער מאַן פון וויסנשאַפט אין דער ליטעראַטור אַ סאַציאַל באַשעפּעניש, בעת דער מאַן פון ליטעראַטור, אַדער, ווי ער באַצייכנט אים, דער מאַן פון דער טראַדי-ציאָנעלער קולטור, אַן עגאַצענטריקער, אַ פּאַרטוענער אין זיך און אַ פּאַליטיש אומ-וויסיקער.

„אין זייער אַרבעט און אויך אין זייער עמאַציאָנעלן לעבן — האַלט סנאָ — אין די באַציונג פון איין וויסנשאַפט-מאַן צום אַנדערן נענטער ווי צו נישט וויסנ-שאַפט-לייט, אַפילו ווען ער קער זיך מיט דעם נישט וויסנשאַפט-מאַן אַן מערער על-פי רעליגיע, על-פי קלאַס אַדער על-פי פּאַליטיק“.

זיי ווייסן דערפון נישט, די לייט פון וויסנשאַפט, אָבער זיי זענען פּאַרבונדן צווישן זיך דערמיט וואָס זיי האָבן, מיט סנאָס ווערטער: די צוקונפט אין די ביינער. דער קאָנסערוואַטיווער טאַמסאָן און דער ראַדיקאַל איינשטיין; דער געטרייער קריסט א. ה. קאַמפּטאָן און דער מאַטעריאַליסט בערנאַל; דער אַריסטאָקראַט ראַסעל און דער פּראַלעטאַריער פּאַראַדעי; דער רייך געבוירענער טאַמאַס מערטאָן, און רו-טעפּאַרד, דער זון פון אַ נישט-קוואַליפֿיצירטן אַרבעטער — אַלע, נישט טראַכטנ-דיק אַפילו, רעאַגירן זיי גלייך, און דאָס — איז מוסיף סנאָ — מיינט קולטור.

איך מוו זאָגן, אַז די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק קומט מיר אויס מאַדנע און איך קאָן נישט פּאַרשטיין, ווי אזוי אַ מענטש ווי סנאָ קאָן דאָס ערנסט מיינען. וואַרעם עס וואַלט, דאַכט זיך, נישט שווער געמוזט אַנקומען אויסצורעכענען אויך אַ צעטל פון באַרימטע ליטעראַטן פון פּאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע הינטערגרונ-טן און מען וואַלט וועגן זיי געקאָנט זאָגן דאָס זעלביקע, אַז זיי פילן זיך נאָענט צווי-שן זיך און אַז זייער פּסיכישע רעאַגירונג איז זייער אַן ענלעכע.

סנאָ גיט צו, אַז די וויסנשאַפטלער זענען געוויינלעך זייער איינזייטיק אין זייער בילדונג, אַז זיי ווייסן זייער ווייניק וועגן קונסט און ליטעראַטור און אַז די איינציקע אויסנאַמע איז דאָ און דאָרט די באַציונג פון וויסנשאַפטלער צו מוזיק. אָבער פון דעסטוועגן —

„זענען זיי, בלי ספק, מער אין געזעלשאַפטלעכן לעבן ווי אַ סך פון אונדז (געמיינט ליטעראַרישע שעפּער — ש. ב.). אין דער מאַראַל זענען זיי מער אַדער ווייניקער די סאָלידסטע גרופּע אינטעלעקטואַלן וואָס מיר פּאַרמאַגן, וואַרעם די מאַראַל איז שוין דאָ אין דעם זאַמען פון וויסנשאַפט, און כמעט אַלע לייט פון וויסנ-שאַפט האָבן זייער אייגענעם אורטייל וועגן אַ מאַראַלישן לעבן“.

אויב די וויסנשאַפטלער ווייסן נישט וועגן ליטעראַטור איז סנאָס מוסר-וואַרט פאַר זיי, אַז זיי זענען אומגערעכט און אַז זיי מאַכן זיך אַליין אַרעמער דערמיט, אָבער די ליטעראַטן וואָס ווייסן גאַרנישט וועגן „צווייטן געזעץ פון טערמאָדינאַמיק“ — זיי זענען על-פי סנאָ פינצטערע עס-האַרצים צום אויסלאַכן און צו פּאַרדאַמען. פאַר וואָס? ווייל זיי לעבן נישט אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט און גייען נישט מיט דער וויסנשאַפטלעכער רעוואַלוציע פון אונדזער צייט. אויך זייערע

ליטעראַרישע זיידעס זענען נישט מיטגעגאַנגען מיט דער אינדוסטריעלער רעוואַ-
לוציע פון ניינצטן יאָרהונדערט. אָבער דאָך זענען זיי נישט געווען אַזוי ווייט פון
איר ווי זייערע אייניקלעך פון דעם גייסט פון זייער צייט.

איינער פון די סימנים איז, וואָס „די וויסנשאַפטלער (אַן אויסנאַם זענען די
אינזשיניערן) שטייען אין דער פּאָליטיק על-פי סטאַטיסטיק לינקס פון צענטער
אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס, ווי מענטשן פון אַלע אַנדערע פּראָפעסיעס“. איך ווייס
נישט וווּ סנאַו האָט גענומען די סטאַטיסטיק און צי האָט זי אַ ממשות. אָבער, דאַכט
זיך, יעדער פון אונדז ווייס, — אמת, אַן סטאַטיסטיק, אָבער פון דעסטוועגן מיט
דער זעלבער זיכערקייט ווי סנאַו — אַז פּראָפּאַרציאָנעל זענען אין די לינקע לאַגערן
פון די אייראָפּעיִשע לענדער און אויך פון אַמעריקע געווען פּאַרטראַטן ליטעראַטן
און קינסטלער מער ווי אַנדערע פּראָפעסיעס. ערשט די אויסניכטערונג פון די יאָרן
נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט זייער צאָל אין יענעם לאַגער פּאַרקלענערט.
און וואָס שייך די סאַציאַלע און ליבעראַלע שטימונגען ביי שרייבער און זשורנאַל-
ליסטן אין אַמעריקע הערט מען אָפט זאָגן (און מן-הסתם זענען זיך די זאָגערס
סומך אויף נישט ווייניקער סטאַטיסטיק ווי סנאַו), אַז די צייטונגס-אַרויסגעבער זע-
נען צום גרויסן טייל רעפּובליקאַנער, אָבער די רעפּאַרטערס און קאָלומניסטן זע-
נען צו אַ נאָך גרעסערן טייל שרייבער מיט ליבעראַלע איבערצייגונגען, סיי וואָס
שייך הילף פאַר די נישט-אַנטוויקלטע לענדער און סיי וואָס אָנבאַטרעפט די עקאָנאָ-
מישע פּאָליטיק אין אַמעריקע גופא.

און אויב מיר זאָלן צוריקגיין אין דער נאַענטער און עפעס ווייטערער געשיכ-
טע האָבן די אין זיך פּאַרטווענע, עגאַצענטרישע ליטעראַטן וואַלטער און זאָלאַ, בערנע
און אַנאַטאָל פּראַנס, קאָראַלענקאַ און פּאַן אַסיעצקי און אַ שפּאַר ביסל אַנדערע
געהאַט אַ סך פּאָליטישן מוט און, לכל הפחות, נישט ווייניקער ווי זייערס גלייכן,
לייט פון וויסנשאַפט.

איך וויל דערמיט זאָגן, אַז וויפל גוטע פּאַרמולירונגען און פּאַרשפּיצמע זאָ-
געכצער עס זאָל נישט האָבן סי. פי סנאַו און זיינע באַרימט געוואָרענע לעקציעס,
איז זיין צעטיילונג פון אונדזער קולטור אויף צוויי קולטורן (אַ וויסנשאַפטלעכע און
ליטעראַרישע) אַ קינסטלעכע און אַ צוגעטראַכטע.

אַודאי לעבן מיר איצט אין אַ צייט פון גרויסע וויסנשאַפטלעכע דערגרייכונג-
גען און פון אַ געוואַלטיקן טעכנאָלאָגישן פּראָגרעס און במילא וואַרפט זיך די יו-
גנט אין די מיטעלע און אין די העכערע לערנאַנשאַלטן אויף די וויסנשאַפטלעכע
לימודים, וואָרעם זיי גיבן היינט צו טאָג מער זיכערקייט פאַר מאַטעריעלער קאַריערע
און פאַר געזעלשאַפטלעכע אויפשטייג. און דווקא אַט דער גיכער, צו גיכער פּראָגרעס
פון דער טעכנאָלאָגיע איז די סכנה, און נישט די ליטעראַרישע שעפּערישקייט וואָס
טיילט זיך אָפּ פון דער מאַשין-געזעלשאַפט און וויל בלייבן מיט זיך, מיטן איי-
גענעם האַרץ און מיט דער אייגענער מחשבה.

שלמה ביקל

די סכנה פאר אונדזער מערב־קולטור קאן זיין נישט די צו ווייניק וויסנשאפט־
לעכקייט פון דער יוגנט־דערציאונג, נאר דער קאריעריסטישער אנטלויף פון הו־
מאניזם, דער אנטלויף פון קינסטלערישער שעפערישקייט צום עקספערימענט מיט
דער מאַשין און צו טעכנישער דעגרייכונג.

וויי וועט זיין צו אונדזער קולטור, אַז זי וועט ווערן אויף אַלע הונדערט פראַג־
צענט אויס הומאַניסטיש־"בטלניש" און עס וועט נישט בלייבן קיין פלאַץ פאַר
איינגעעקשנטע "עם־הארצים", וואָס טראַכטן אין די ווערטער פון דעם יידיש־
דיכטער יעקב שטערנבערג —

און אַז לינדבערג
שוין אַריבערגעפּלויגן דעם ים,
וועלן מיר — אויך לינדבערג —
באַוונדערער מן־הסתם —
קענען גרינגער דען אַריבערפּליען
די נאַכט —
די נאַכט פון אַ שוואַכן בשר־ודם ?

דער קריטיקער משה גראַס־צימערמאַן

משה גראַס־צימערמאַנס ערשט און איינציק בוך קריטישע עסייען הייסט
"אינטימער ווידעראַנאַנד". איז "אינטימער ווידעראַנאַנד" מן־הסתם אַ געראַטענער
צונויפּשטעל פון צוויי ווערטער, אַבער מיט דער באַצייכענונג כאַראַקטעריזירט דער
מחבר מער זיין געמיט־צושטאַנד ווי זיין קריטישע שיטה. און נאָך דעם מחברס
אייגענעם נאָמען זענען מיינע שטאַרקסטע קאַנדידאַטן פאַר אַ "קאַפּ" געווען "אימתא
דדיבורא" און "קעגן דעם צייטגייסט".

"אימתא דדיבורא" (פאַרכט פאַרן וואַרט), גראַס־צימערמאַנס אַ וואַר־רונג פון
אימתא דדיבורא", וואָס מיינט פאַרכט פאַר קהל, פאַר די צוהערער, הייסט די
אַריינפיר־עסיי צום בוך. דער נאָמען ווינקט שוין יאָ אַן אויפן מחברס קריטישער
שיטה, אַבער, איך טראַכט, אַז דער קינסטלערישער רעצעפט פון "פאַרכט פאַרן
וואַרט" איז נאָך אַלץ נאָר אַ רעצעפט פאַר די הכנות צום דאווענען, אַבער נישט די
תפילה גופא.

און די "אימתא דדיבורא" אין דער עסיי אונטער דעם זעלבן נאָמען איז אין

תוך נישט אזוי א רפואה צו שעפערישן געזונט, וואָס דער קריטיקער האָט פאַר-
שריבן, נאָר מער עפעס אַ נאַסטאַליגע דערמאָנונג זיינע וועגן דער „אַרעאָ עטאַס“,
וועגן יענעם אַמאַל, ווען עס „האַט זיך דער ניגון פון אויסגעזונגענעם שווייגן טיף
אַריינגעפרעסט אין דער דיכטערישער שפראַך און האָט זי באַזיגלט מיט דעם חותם
פון גאַלד-עכטיקייט“. אין יענער „גאַלדענער צייט“ וואָס האָט אין זיך נאָך פאַרמאַגט
אַ שטיק גאַלד פון די מעמד-הר-סיני-טעג, ווען דער „דיאַלאָג האָט פאַרנומען ווי-
ציק אַרט, ווינציק וואָרט: כמעט אין גאַנצן אָן „שילדערונג“, אָן רעפּלעקסיעס און
מעטאַפּאָרישן אויפּוויץ“.

און אַפילו שפּעטער, אַ סך שפּעטער — פאַרגייט זיך גראַס-צימערמאַן אין
בענקשאַפט נאָכן „אַמאַל“ — „אַז אַ דיכטער, אַ שטייגער, האָט אָנגעשריבן מיט דב-
קות דאָס איינע וואָרט: „אַוונט“ — איז באַלד געוואָרן שטיל אין דער שטימונג
פון באַשאַף און אַ מאָל איז אויך געווען, אַז „דאָס ליד האָט געהאַט איינגעבוירענע
שווייגפונקטן צווישן וואָרט און וואָרט — איז די הפסקה אויך געווען דיכטונג...
געווען אַ מאָל אין יעדער ליטעראַטור אַ באַליבטער פּלאַץ „צווישן די שורות“, אַ
שטילער שטח — האָט זיך דאָרט געהאַלטן דאָס נישט-דערזאָגטע: דאָס גאַלד פון
דער דיכטונג. היינט איז דער פּלאַץ פאַרבוט מיט שורות און צווישן זיי שטופן
זיך אַנדערע“.

איז דאָס, פאַרשטייט זיך, שייך געשריבענע ראַמאַנטישע פּראָזע, וואָס איז פול
מיט בענקשאַפט און מיט אידעאָליזירונג און זשאַלעוועט נישט קיין פּרטים פון שיל-
דערונג און פון רעפּלעקסיעס. עס ליגט אין דער טבע פון עלעגיע נישט צו שפּאַרן
מיט דעסקריפּטיווע דעטאַלן.

און גראַס-צימערמאַנס נאַסטאַליגע באַשרייבונג פונעם אַמאַל האָט אויך איר
אויסגעבענקטן אחרית הימים צו דער „בלויער רגע פון נאָכן שטורעם, ווען די אי-
בערגעשראַקענע וועלט קערט זיך אום נאָכן געוואַגל צו זיך אַליין, טוליעט זיך צו איר
שאַטן, האַרנט זיך איין אין איר אייגענעם קול“. דעמאַלט וועט זיך אומקערן די
דיכטונג מיט יענע גוטע אַטריבוטן, וואָס אונדזער קריטיקער האָט זי אזוי שאַרפ-
זיניק און אויך מיט פעליעטאַניסטישן חן דעפינירט.

אַבער מיר דאַכט, אַז נאָך דער באַשריבענער „אַרעאָ עטאַס“, וואָס איז מער
נישטאַ, און דער זעונג פון אַ צוקונפט וואָס דאַרף ערשט קומען, איז אין תוך נישטאַ
וואָס צו רעדן וועגן דעם ליטעראַרישן איצט. אַלע באַיאָונגען פון כמה וכמה שעפּער
אין גראַס-צימערמאַנס בוך זענען אין ווידעראַנאַנד צו דעם שאַרפן ניין, וואָס ווערט
אַרויסגעבראַכט אין דער עסיי „אימתא דדיבורא“.

אַזוי וואַלט מען געקאַנט טראַכטן, ווען גראַס-צימערמאַן זאָל אונדו נישט פאַר-
זיסן דעם גור דערמיט, וואָס ער אַליין באַצייכנט די ווידעראַנאַנדן ווי אינטימע.
זיי זענען אַרויסגעוואַקסן פון דעם געמיט-צושטאַנד פון אַ קולטורמענטש, וואָס איז
נישט צופרידן מיט דער וועלטס גייסטיקן און שעפּערישן היינט און — רעדט זיך

אַראָפּ פֿון האַרצן מיט ראַפּינירטע זאַגענישן פֿון וועלכע מיר, און דערעיקרשט ער אַליין, האָבן הנאה.

צום נאַענטסטן און צום קלאַרסטן וואָלט מען אפשר געקאָנט פֿאַרמולירן גראַס־ צימערמאַנס קריטישן צוגאַנג מיט אַ „קאַפּ“ וואָס זאָל זיך אָנהייבן מיטן נאָמען פֿון יעדן קריטיקירטן שרייבער מיט אַ צוגאַב „און דער צייטגייסט“. די עסיי „י. ל. פּרץ און דער צייטגייסט“, מיט וועלכער מ. גראַס־צימערמאַן, דעמאָלט נאָך משה גראַס, האָט מיט פּולע פּערציק יאָר צוריק רעבעליש אַ ברויז געטאָן אין דער ייִדי־ שער ליטעראַטור־קריטיק, איז נאָך עד־היום נישט בלויז דעם מחברס קלאַרסטער און קרעפּטיקסטער קרעדאַ־עקספּאָזע, נאָר אויך איינע פֿון די זייער געראַטענע קריטישע עסייען אין אונדזער ליטעראַטור.

דאָס זאָג איך, כאַטש מיר איז אויסגעקומען צו פּאַלעמיזירן מיט יענער עסיי וועגן „י. ל. פּרץ און דער צייטגייסט“ און איך בין היינט, פיר צענדליק יאָר שפּע־ טער, נאָך אַלץ גרייט זיך צו אַמפּערן מיט די טענות, וואָס גראַס־צימערמאַן האָט דאָרט אַרויסגעשטעלט, אָבער איך מוז איצט, נאָכן איבערלייענען די עסיי פֿון דאָס ניי, באַווונדערן די געדאַנקלעכע פּרעציזקייט און דעם אַרכיטעקטאַנישן אויפּבוי פֿון דער אַנקלאַגשריפט קעגן דעם באַשאַפּער פֿון דער ר' שלמה־געשטאַלט.

די עסיי קעגן פּרצן, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין יאָר 1924 (די איינציקע מיט אַ דאַטע אין דער זאַמלונג), גייט נאָך די מיינסטע פֿון די אַנדערע עסייען אין בוך און איז מער אַדער ווייניקער אין יעדערער פֿון זיי דאָזיק. איך זאָג: מער אַדער ווייניקער, ווייל ס'איז נישט פֿאַראַן כּמעט אַן עסיי ביי גראַס־צימערמאַנען, וווּ ער זאָל נישט אַרויסקומען כאַטש מיט איינע פֿון יענע טענות, און אויב נישט מיט קיין דירעקטער טענה, איז מיט אַ חשד, וואָס קאָן פירן צו אַ טענה מכוח אידעע אַג־ שטאַט געשטאַלט, מכוח גייסט אַנשטאַט נאַטור, מכוח מרה־שחורה פֿון גאַטזוכעניש אַנשטאַט דער פּרייד פֿון האַרמאָנישקייט און בכלל, מכוח דער זינד פֿון זיין „אויסגע־ ליפּערט צו דער צייט, צו אירע פּראַבלעמען, שטרעמונגען, ווייטיקן און אויך מאַדע־ שטימונגען“.

וואָלט מען אפשר, זאָג איך, אויפֿן סמך פֿון דער פּרץ־עסיי געקאָנט פּרוּוון נאָכגיין גראַס־צימערמאַנס איינשטעל צו דער ייִדישער ליטעראַטור און צו אירע שעפּער און אַזוי אַרום אַרויסשילן זיין קריטישע שיטה, האָב איך אָבער נאָכן איבערלייענען דאָס גאַנצע בוך געפילט אַז דאָס וואָלט געווען אַן עזולה קעגן מחבר, וואָרעם אין די איין און דרייסיק עסייען, אַחוץ דער פּרץ־עסיי, האָט גראַס־צימערמאַן אויפּגעשפּילט אַ גאַנצן אַרקעסטער פֿון נייע קריטישע טענער, פֿון נייע געשטאַלטערישע פּאַרבן און פֿון כלערליי געמיט־צושטאַנדן מיט אַ צוגאַב פֿון אַ היפש ביסל געדאַנקלעכע חריפות. איך האָב, בכך, איינגעזען, אַז אויך דער נאָמען פֿון דער פּרץ־עסיי איז נישט גענוג כּוללדיק אויף אַרומצונעמען די גאַנצע שפּע פֿון בילד און געדאַנק, פֿון אַלע צו־דער־זאַכס און דר־אַגבס און פֿון אַלע ריכטיקע און פּאַראַדאָקסאַלע זאַגענישן.

וואָס זענען פאַראַן אין גראַס-צימערמאַנס עסייען-בוך, און בין געקומען צום אויס-פיר, אַז צום בעסטן קען מען טרעפן אין פינטל אַריין פון דעם בוך און אַרומנעמען די צוויי און דרייסיק עסייען מיט דעם נאָמען: משה גראַס-צימערמאַן.

איך וויקל דורך אין קאַפּ די נעמען פון אונדזערע קריטיקער עסייעטן החיים עמנו היום און עס איז נישט שווער אויסצוגעפינען, אַז משה גראַס-צימערמאַן איז אין דער זעלבער צייט אַ ותיק צווישן די ותיקים און אַ הצעיר באלופי הקריטיק. „אינטימער ווידעראַנאָנד“ איז גראַס-צימערמאַנס צווייטע בוך אין דער ריי (דאָס ערשטע איז געווען אַ זאַמלונג עסייען „יידן צווישן יידן“ וואָס איז אַרויס אין בויע-נאַס-אירעס מיט ניין יאָר צוריק) און זיין ערשט בוך קריטיק נאָך מער ווי פערט האַלבן צענדליק יאָר זינט ער האָט דעביטירט אין דער „ווינער מאַרגענצייטונג“ און אין דעם ווינער חודש-זשורנאַל „קריטיק“.

„אינטימער ווידעראַנאָנד“ איז דאָס יינגסטע בוך פון אונדזער היינט עלטסטן יידישן קריטיקער. עס זענען דאָרט צונויפגעקליבן עסייען איבערן שטח פון אַנ-דערטהאַלבן דורות, און ס'איז בפירוש אַנגענעם צו קענען זאָגן, אַז פון די עסייען, איבער אַלע פערציק יאָר, ווייטע דורכויס מיט דעם גוטן ריח פון יידיש-לומדישן שטייגער און פון איראַפּעישער קולטור.

„יעדער שרייבער איז אַ לעבעדיק שטיק אויסטערלישקייט — און אַלע אין איי-נעם האָבן בשותפות בלויז איין זאַך — זיי קערן זיך קנאַפּ אָן איינער מיטן אַנדערן.“ דאָס איז אַן אַפּאָריזם, אַרויסגענומען פון גראַס-צימערמאַנס שוין פריער דער-מאַנטער עסיי „אימתא דייבורא“. ווי אַלע אַפּאָריזמען, האָט ער לכל הפחות אַן עודה פון צוואַנציק פראָצענט איבערן אמת און עס פעלן אים נישט ווייניקער, אויב נישט מער, פראָצענט צו דער פשוטער שכל-הישרדיקער וואָרהייט.

ווי אין דער ביאָלאָגיע, אַזוי איז אויך אין מלכות פון גייסט. יעדער מענטש מוז זיין יחידיש אַנדערש און יעדער מוז האָבן דעם ייחוס פון קרובהשאַפט און פון ענלעכקייט צו אַנדערע אויב ער זאָל געהערן צו דער ראַסע און צו דער משפּחה.

אויף וויפל איך קאָן זען, כאַפט נישט משה גראַס-צימערמאַן שרייבעריש דעם אַנבליק פון אַן אַנדערן יידישן קריטיקער און עסייעט. אָבער ער איז לויט זיין נאַטור און אויך לויט זיינע קריטישע און געשטאַלטערישע געווינהייטן שטאַרק ענלעך צום מאַן פון „די פאַקל“ קאַרל קראָוז. נישט אומזיסט זינגט ער (ס'איז נישט בלויז געשריבן, ס'איז ממש געזונגען) אַן אַדע צו קראָוזן אין דער עסיי „קראַנקער ייד און גרויסער קינסטלער“, וווּ ער נעמט אַן בדרך כלל קראָוזס נעגאַטיוון איינ-שטעל צו היינריך היינען: „... דער אַריגינעלסטער סאַטיריקער פון דער דייטשער ליטעראַטור אין אַלע צייטן, וואָס זיינע גייסטיקע וואַרט-ווונדערס קוואַלן אַרויס פון דעם איינמאָליקן צונויפגאַס פון נאַטור און שפּראַך אין זיין פּערזענלעכקייט“.

עס איז גענוג צו ציטירן דעם איינעם זאָך, כדי צו האָבן אַ בילד פון גראַס-צימערמאַנס געוואַלטיקער התפעלות פאַר דעם שרייבערישן פענאַמען קאַרל קראָוז.

אין דעם זאץ האָב איך אונטערגעשטרעכט די ווערטער סאַטיריקער און נאַטור. די צוויי ווערטער געהערן צו גראַס־צימערמאַנס פּאַזיטיווע קריטעריעס, פּונקט ווי צייטגייסט, מרה־שחורה און אידעע זענען די הויפט־מכשירים אין דעם אַרסענאַל פון נעגאַטיווער קריטיק.

פון קאַרל קראַוז — דער סאַטיריקער — גייט אַ דירעקטע ליניע צו דער הת־פעלותדיקער אַפּשאַצונג פון מענדעלען, דעם סאַטיריקער, און צו נעגאַטיווער באַ־ציונג צו פרצן, דעם פּאַטעטיקער, דעם דערציילער פון „חסידיש“ און „פּאַלקס־טימלעכע געשיכטן“. און פון „צונויפגאַס פון שפּראַך און נאַטור“ פירט אַ ליניע, אויך אַ דירעקטע, צו דער זייער פּאַזיטיווער באַציונג צו דער דיכטונג פונעם תּכּשׂיט משה לייב. די התּפּעלות צו מענדעלען קאָן איך נישט מיטמאַכן. עס איז מיר נישט צום האַרצן דער סאַטירישער שטאַף און מיר דאַכט אַז גראַס־צימערמאַן כאַפּט דאָ איבער די מאַס (שלאַ כּדרכו) ווען ער זאָגט, אַז הגם דער לעצטער עפּעקט אין דער סאַטירע איז אַ די־דאָקטישער, האָט מענדעלע „אין זיין פּאַרעם דערגרייכט אַזאַ אומגעוויינלעכע פּלאַסטיק, אַזאַ אינעווייניקסטע זיכערקייט, אַז זי האָט אים מיט רעכט געבראַכט דעם נאָמען קלאַסיקער“. לפי עניות דעתי, איז מענדעלע דער קלאַסישער מוסטער פון אַ שרייבער וואָס די סאַטירע איז געבליבן שטעקן אין דער שטאַפּלעכקייט פון זיינע קרומע פישקעס און האַרבאַטע ביילעס און איז דעם שטאַף קיין מאָל נישט אַריבערגעוואַקסן. נאָך עדי־היום פּאַרשטעלט מענדעלעס מאַ־טעריע דעם צוגאַנג צו דער הנאה פון זיין שפּראַך־ווירטואַזיטעט — דאָס איינציק אמת וויכטיקע און בלייבעוודיקע, וואָס באַרעכטיקט פאַר אים דעם טיטל „זיידע“ פון דער יידישער ליטעראַטור.

אַבער דערפאַר קאָן איך אַן שום רעזערוואַציעס מיטגיין מיט גראַס־צימערמאַנס שבחים פאַר דעם דיכטער משה לייב האַלפּערן. באַגלייך מיט גראַסן ווער איך פּאַרכאַפּט פון משה לייבס נאַטוראַליסטישן שילדערונגס־כוח אין די שורות פון זיין ליד „די באַלאַדע פון מעסערטאַנץ“, וווּ עס ווערט דערציילט וועגן „דאָס שטיק פייער, די מויד“, וואָס איז אַרויס ווי אַ פּערד אין צירק, ביז די לענדן אין רויט, און אַ זעץ געטאָן איבערן דיל מיט אַ פּוס און —

ווען מען וואַלט פון אַ שטעטל אַ גאַנצן די וועט
געפּראַלט מיט פּראַלניקעס, קופּער און מעס,
וואַלט זיך זיכער דער רעט אַזוי נישט צעשפּרייט,
ווי די לוסט, די צערייצטע, צו איר און די פּרייד.

אַבער, נוצנדיק גראַס־צימערמאַנס באַליבט וואָרט פון באַוואַרעניש „איך בין נישט זיכער“, בין איך נישט זיכער, צי ס'ווערט דאָ ערגעץ וווּ נישט פּאַרביטן די הנאה פון דעם נאַטוראַליסטישן וואָרט־כוח מיט דער אידעאַלער קראַפּט פון „צו־נויפגאַס פון נאַטור און שפּראַך“. די אומזיכערקייט מיינע נעמט זיך דערפון, וואָס

שרייבער פון מיינו דור

מיט א זייט שפעטער ציטירט גראַס-צימערמאַן פיר שורות פון דעם זעלבן משה לייבס אַ ליד „גלאַט אַזוי“, און פאַר די דאָזיקע פּערזן —

אַז אַלצדינג איז גלייך און אַלצדינג איז קרום
און ס'דרייט זיך די וועלט אַרום אַלצדינג אַרום —
אַז גאַרנישט איז גלייך און גאַרנישט איז קרום
און ס'דרייט זיך די וועלט אַרום גאַרנישט אַרום.

האַט אונדזער קריטיקער ווערטער פון טאַדל. זיי זענען פאַר אים „טאַנדייטנער קוהלת פּזמון“, און משה לייב איז אין די שורות „אַן אַנטליענער משה לייב, נישט זיין אייגענער“.

און מיר דאַכט, אַז מען מוז נישט דווקא האָבן נאַטוראַליסטישע שורות, כדי מיט געריסן צו ווערן מיט משה לייבס נאַטור-כוח. אויך אין די פּערזן פון „טאַנדייטנעם קוהלת פּזמון“ איז פאַראַן ביי משה לייבן דער „צונויפגאַס פון נאַטור און שפּראַך“. מען דאַרף די שורות ליענען אין דעם אַטמאָספּערישן קאַנטעקסט פון דעם ליד, וווּ —

האַט משה לייב זיך אַנידערגעשטעלט
אין מיטן דער נאַכט צו דערטראַכטן די וועלט,

און דעמאָלט איז דאָס דער זעלבער משה לייב פון „אונדזער גאַרטן“, דער משה לייב פון „זרחי צו זיך אַליין“, דער פאַרלוירענער משה לייב וואָס איז אידענטיש מיט „לייווער עליען פון דער אַלטער היים“ און ברענגט אַרויס זיינע טראַכטענישן נישט קלענער, אויב נישט נאָך גרעסער, ווי דעמאָלט ווען ער רעדט צו אונדז „וועל-פיש“.

איך קאָן נישט פאַרגעסן מיין בן-עיר יאַסל, דעם ציטערדיקן, וואָס האָט אַרייַנגעקוקט אין אַ צעטל-קאַלענדאַר און האָט מיט צער פון פאַרלוירנקייט, פון פּלוצעם האָבן דערפילט דעם גאַנצן המלֵה־הבלים, אַ זאַג געטאַן: „אַז איך מיש איבער די בלעטער פונעם קאַלענדאַר קערט זיך מיר איבער דער קאַפּ“.

עס איז געווען אַ זאַג מיט „טאַנדייטנע קוהלת-ווערטער“, וואָס האָט, ווי איך געדענק, פאַר אַ ווייל איבערגעקערט דעם קאַפּ נישט בלויז ביי יאַסלען, נאָר אויך ביי די צוהערער אין שטוב. עס איז אין יאַסלס „ליד“ געווען עפעס פון יענעם „צונויפגאַס פון נאַטור און שפּראַך“, וואָס איז, לויט מיין געפיל, פאַראַן אין משה לייבס „גלאַט אַזוי“. כדי אַרויסצוברענגען דעם צונויפגאַס מוז מען, ווי געזאַגט, נישט נוצן דווקא שטאַרקע ווערטער פון נאַטוראַליסטישער בילדערישקייט, נאָר מען קאָן דאָס אויך מאַכן מיט ווערטער פון „טאַנדייטנעם קוהלת פּזמון“, אויב נאָר די איבערלעבונג הינטער די ווערטער איז אַן עכטע און האָט דעם כוח צו איבערצייגן די ליענער.

אפשר זיך אַ ביסל צו לאַנג פאַרהאַלטן ביי דעם ענין סאַטיריקער" און "נאַ-
טור", אָבער מיין כוונה איז געווען אונטערצושטרייכן די קראַווישע מכשירים אין
גראַס-צימערמאַנס קריטישן אַרסענאַל. קיינער האָט ביי אונדז נישט אַזוי אַריינגע-
דרונגען אין קראַוזס שעפּערישער וועלט, ווי משה גראַס-צימערמאַן. ער איז בטבע
געווען צוגעגרייט דערצו מיט זיין אייגענעם כוח פון שאַרפּער סאַטירישער אָבסער-
וואַציע, מיט דער שפּע פון זיין נאַטירלעכן הומאָר און מיט דעם חוש אַרויסצוברענ-
גען אין זיין שפּראַך חן און שפּילעוודיקייט, אַפּילו ווען זי איז, צו מאַל, אומקלאַר
און אַפּילו טונקל.

אָבער מיט גראַס-צימערמאַנען איז ערגעץ וווּ, צום טייל, געשען דאָס, וואָס מיט
די יידישע מאַרקסיסטן. די יידישע מאַרקס-קענער זענען געווען טיף און שאַרף-
זעעוודיק, נאָר וואָס דען? ביי אונדז יידן איז קיין ריכטיקער פּראַלעטאַריאַט נישט
געווען און מען האָט אַפּילו ביים גרעסטן אַנשטרענג נישט געקאַנט אַנווענדן צום
יידישן לעבן אַלע חומרות פון דער מאַרקסיסטישער תורה.

אונדזער ליטעראַטור האָט אַנדערע האַרבשאַפטן, ווי די דייטשע און ווי בכלל
די אייראָפּעישע, צו וועלכער עס האָט גערעדט דער קולטור-קריטיקער און סאַ-
טיריקער קאַרל קראַוז. מיר זענען די יורשים פון מוסר, פון חסידות און פון תנו
רבנן. די קראַווישע פּאַלעמיק, וואָס גראַס-צימערמאַן פאַרפירט מיט "ליטעראַטור-
באַלעבעסלעך", מיט "איך קען פּאַעטן", מיט די וואָס "האַבן מורא צו לאָזן די פרייד
אַליין", מיט די "אַנשי איביקייט, וואָס האַלטן זיך אַלע אין איינעם" און מיט אַן
אַ שיעור אַנדערע אומגעזעענע און ביים נאָמען נישט אַנגערופענע, טרעפט, צו מאַל,
אין אונדזער ליטעראַטור, אין חלל אַריין. נישטאַ פשוט דער צד וואָס זאָל זיך פילן
געטראַפּן, וואָס זאָל דערפילן אַז אים מיינט מען.

גראַס-צימערמאַן האָט אין דער דאָזיקער פּאַלעמיק "מיטן ווינט" אַריינגעלייגט
אַ סך געדאַנקלעכע חריפות, פיקאַנטע בילדערישקייט, בליציקע מעטאַפּאָריק און
אויסנעמלעך שיינע שטייגער-געמעלן. אַוודאי איז אין אַט דער פּאַלעמיק אי לשם
שמים און אי אין הימל אַריין, דאָ און דאָרט, אויך פאַראַן בלויז שמועס און דאָרט
איז גראַס-צימערמאַן לויט זיין טערמינאָלאָגיע "אַן אַנטליענער, נישט קיין איי-
גענער".

איך האָב פריער דערמאַנט די אויסנעמלעך שיינע שטייגערבילדער, וואָס זענען
צוואַרפן איבער אַלע עסייען. עס זענען דאָ אַפט בעלעטריסטישע שעדעווערן, וואָס
ווען נישט אַלץ אַנדערע וואַלטן זיי אַליין שוין געווען "דיינן".
רעדנדיק וועגן שמואל יעקב אימבער מאַלט גראַס-צימערמאַן אַ בילד פון
פּאַטער, וואָס האַלט די יינגלעך ביי די ימים-נוראִימדיקע תפילות נאָענט צו זיין
אייגענעם שטענדער "דעם זיכערן באַרטן פון זיינע טרערן"; אין דער מאַנגער-
עסיי איז פאַראַן אַ געמעל פון אַ געזעלן אַ יונג, אַ מזיק, מיט גאַלדענע הענט;
אין דער עסיי וועגן יעקב פרידמאַנען איז דאָ אַ בילד פון אַ קונדס, וואָס "שלינגט

בלויז וועלטן חלום און פחדים דורך די אויפגעריסענע שפּאַרעס" פון אַ גישט־פּאַרענדיקטן בית־המדרש־דאָך; ביי משה לייבן זענען דאָ צוויי זקנים, וואָס ״דומען לאַנגע פּאַרנאַכטן אויף ליימענע פּריזבעס, וואָס שמעקן מיט בלאַלעכער זויערמילך אין שוואַרצע מאַקערטעס״. דאָס זענען נאָר עטלעכע פון צווישן אַ סך אַזעלכע מייס־טערישע קורצע בילדגעמעלן, וואָס וואַלטן געקאָנט אָנפילן אַ ברייטע לייזונט פון דעם האַלענדישן מאַלער פּיטער ברויגעל, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען אין ווינער קונסט־מוזעום. ווי ביי ברויגעלען, איז אויך אין גראַס־צימערמאַנס קורצע געמעלן גישט אַזוי ניי דער מאַטיוו — ווי דער צונויפשטעל פון די דעטאַלן אין בילד.

און דערפאַר, דאָכט מיר, אַז פון די גוטע עסייען אין בוך זענען אפשר די סאַמע בעסטע וועגן א. מ. פּוקס און יחיאל האַפּער. די עסייען זענען דערפאַר צווישן די בעסטע, ווייל זיי זענען צום גרעסטן טייל חריפותדיקע פּאַראַפּראָזעס פון זייערע דערציילונגען. ער, גראַס־צימערמאַן אליין, מאַלט און אין זיינע געמעלן ווערן אַרייַנגעפלאַכטן די געמעלן און די מאַטיוו פון די דערמאַנטע צוויי און עס שטייען אויף אי זייערע ווערק און אי זייערע געשטאַלטן. אין דער עסיי וועגן א. מ. פּוקס ווערט דער תּמצית פון א. מ. פּוקס' געשטאַלטערישקייט איבערגעגעבן אין דעם בילד וועגן דעם גוי, וואָס קומט איינקויפּן אויף חגאות אין שטעטל; אין דער האַפּער־עסיי ווערט דער כאַראַקטער פון זײַן מענטשן־גאַלעריע אָנגעווייעט שוין ביים אָנגיבן דורך גראַס' בילד וועגן ״טונקעלן שפיגל איבערן דנאָ (פון ברונעם), פון וועלכן עס האָבן אַרויפגעגייסטערט אָן אַ שיעור אויסטערלישע פּנימער, צעשווומענע און בולטע, פּאַרצויגענע, אומעטיקע, לצּימדיקע — אונדזערע אייגענע, אָבער אַנדערש״ (דאָס בילד זאָגט אַלץ ואידך פּירושא אַחוץ וואָס שייך האַפּערס אויפטו מיט דער ״געזעלשאַפּט־פּעיקייט״ פון די גבירים, וואָרעם וווּ איז שלום אַש מיט זײַן ״שלמה נגיד״ און די גבירים פון די ״דריי שטעט״?).

גראַס־צימערמאַנס בעלעטריסטישע פּאַראַפּראָזע און כאַראַקטעריזירונג ברענגט אַריין אַ ביסל זומערדיק און עסייסטיש געמיט אין פּוקס' ווינטערדיק פּאַרקאָוע־טער לאַנדשאַפּט און אַ ביסל פּסיכאָלאָגישע פּאַרטיפּונג אין האַפּערס, אין דער ברייט פּלאַטערנדיקע געשטאַלטן.

און די דאָזיקע בעלעטריסטישע געמעלן זענען, לפי דעתי, זייער וואָגיקע קריי־טעריעס אין גראַס־צימערמאַנס אָפּשאַצונגען. זיי זענען דערפאַר זייער וואָגיק, ווייל זיי זענען אי פּיין אינסניוירטע ספּקות און אי סאַלידע ראיות. ספּקות — פּלעגט זאָגן מיינער אַן אַלטער חבר פון די אַדוואַקאַטישע יאָרן אין רומעניע — זענען בלויז דעמאַלט גוט, ווען זיי ברענגען אַרויס מיט מיידלשן חן געזונטע מאַנצבילשע ראיות.

שמואל מאַרגאַשעס

אַקטאָבער 1967 איז ד"ר שמואל מאַרגאַשעס אַלט געוואָרן 80 יאָר. ער איז שוין דעמאָלט געווען צעבראַכן און קראַנק, אָבער מיט די לעצטע כוחות האָט ער זיך געווערט קעגן דעם, אַז חברים זאָלן פאַרצייכענען זיין יוביליי. סוף-כל-סוף איז מען מיט אים געקומען צו אַ פּשרה, אַז מען מעג שרייבן, נישט וועגן זיינע אַכציק יאָר לעבן, נאָר וועגן זיינע זעכציק יאָר ליטעראַרישע אַרבעט.

אין תּוך זענען עס געווען נישט זעכציק, נאָר דריי און זעכציק, וואָרעם ד"ר מאַרגאַשעס האָט דעביוטירט אין 1904 מיט אַ העברעיִשער דערציילונג אין דוד פּרישמאַנס „הדור“.

אָבער מאַרגאַשעסעס ייִדיש-ליטעראַרישע אַרבעט (און ער איז זינט 1907 געווען כּמעט דורכּוּיס אַ ייִדיש-שרייבער און אַ זשורנאַליסט אויף ענגליש) הייבט זיך אָן פּון דער דערציילונג „דער זאַמדיקער וועג“, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין יעקב פּעפּערס ניו-יאָרקער „אידישעס וואַכענבלאַט“ און זינט דעמאָלט האָט ד"ר מאַרגאַשעס געשפּאַנט אויף דעם זאַמדיקן שליאַך פּון דער ייִדיש-אַמעריקאַנישער געזעלשאַפּטלעכקייט און קולטור-אַרבעט מיט טוערישער געטריישאַפּט און מיט הויך פּובליציסטישער באַגאַבונג אין משך פּון צוויי פּולע דורות.

פאַר די אַן ערך דרייסיק יאָר אין אַמעריקע, וואָס איך האָב נאָכגעפּאַלט ד"ר שמואל מאַרגאַשעסעס פּרוכטיקע אַרבעט ווי אַ ציוניסטישער מנהיג און ווי אַ ייִדישער און ענגלישער פּובליציסט, האָב איך געזען צוויי גרויסע לייַדנשאַפּטן און איין ליבע אַרויסלויכטן פּון זיינע מאַמרים און עסייען.

אין די ביאַגראַפּישע נאָטיצן אין די לעקסיקאָנען און אין משה שטאַרקמאַנס „שטריכן צו אַ כאַראַקטעריסטיק“ פּון ד"ר שמואל מאַרגאַשעס אין „פּאַלק און וועלט“ (סעפט. 1967) האָב איך געפונען באַשטעטיקט די דאָזיקע לייַדנשאַפּטן און ליבע אויך פאַר דער צייט פּון יענעם דור, וואָס איך בין נאָך נישט געווען אין אַמעריקע. מען מוז אין פּרט פּון שמואל מאַרגאַשעס, דעם שרייבער און געזעל-שאַפּטלעכן מנהיג, אַנקומען צו דער דערפאַרונג פּון פּערזענלעכער אָבסערוואַציע, ווייל ער האָט, ווי בשעתו אברהם ליעסין און חיים גרינבערג זכּרונם לברכה, נישט אויפגעזאַמלט זיינע פּובליציסטישע און עסייִסטישע אַרבעטן (חיים גרינבערג ז"ל האָט ערשט געציילטע טעג פאַר זיין פּטירה נאָך באַוויזן צו זען אָפּגעדרוקט איינעם פּון זיינע צוויי בענד עסייען, וואָס זענען דעמאָלט געווען אין דער פּרעס).

דאָס אויפזאַמלען פּון ד"ר מאַרגאַשעסעס עסייען דאַרף אָן אָפּלייג געמאַכט ווערן אי צוליב זייער שרייבערישן ווערט און אי דערפאַר, ווייל אַזאַ זאַמלונג וואָלט געווען אַ מין געשיכטע פּון די געזעלשאַפּטלעכע און שרייבערישע באַמיונגען אַרום די צענטראַלע קיום-אידעען פּון ייִדיש-אַמעריקאַנישן יישוב.

די אידעע נומער איינס, וואָס מאַרגאַשעס איז איר געטריי געבליבן, אָנהייבן-דיק מיט זײַן דאַקטאָר-אַרבעט אין קאַלאַמביאַ-אוניווערסיטעט און מיט דער אָנפײַ-רונג פון דער טעקסטביכער-אַפטיילונג אין דער נײַ-יאָרקער יידישער קהילה אונטער דער פרעזידענטשאַפֿט פון ד״ר יהודה לייב מאַנגעס און אין דער פובליציסטיק פאַר אַלע יאָרן ביז צו זײַן טויט, איז געווען די אידעע פון יידישן חינוך.

אין הונדערטער און הונדערטער אַרטיקלען און עסייען איז ד״ר מאַרגאַשעס נישט מיד געוואָרן איבערצוזחורן דעם געדאַנק, אַז אָן אַ יידישער טאַגשול, וואָס זאָל דערציען צו יידישקייט, איז דער יידישער קיום אין אַמעריקע א תולה על בלימה: דער קיום שוועבט אין דער לופֿט און האָט נישט קיין געזיכערטן יסוד. אַמעריקאַ-נער יידן, וואָס גיבן אַוועק מיליאָנען אויף צדקה און זשאַלעווען טויזנטער פאַר יידישער דערציונג, גראַבן אונטער, אויב זײ זענען ציוניסטן, בלאַ יודעים, דעם אידעאַל פון שיבת-ציון בײַ דער יידישער יוגנט; די אַמעריקאַנער יידן, ווידער, וואָס זענען אַ-ציוניסטן און אַפילו אַנטי-ציוניסטן, אָבער גלייבן אין דעם רעכט און אין דעם חוב פון יידיש-פּאַלקישער עקסיסטענץ, גיבן זיך נישט אָפּ קיין חשבון, אַז אָן יידישער דערציונג מאַכן זײ צו נישט סײַ דאָס רעכט און סײַ דעם חוב צו יידישער עקסיסטענץ. אַלע קיום-טעאָריעס, סײַ ציוניסטישע דאָרטיקייט און סײַ אַנטי-ציוניסטישע דאָרטיקייט ווערן בטל אָן יידישער דערציונג. אָן יידישער דערציונג איז דער נצחון געזיכערט בלויז פאַר דער אַסימילאַציע, בלויז פאַרן פּאַלקישן אויפהער.

אַזוי טיף און ערנסט איז געווען די איבערלעבעניש פון דער גרויסער אַסימילאַציע-סכנה פאַר ד״ר מאַרגאַשעסן, אַז ער, וואָס איז לויט זײַן וועלטבאַנעם געווען אַ סעקולאַריסט און אָן אָנהענגער פון צעשיידונג פון שטאַט און קירך, איז פון דעסטוועגן נישט איין מאל אַרויסגעטראָטן פאַר מלוכה-שטיצע צו פּריוואַטע יידישע שולן, אפילו צו פּריוואַטע רעליגיעזע שולן — ווייל דאָס איז אַ הילף פאַר יידישער דערציונג און דערמיט אויך פאַר יידיש-פּאַלקישן קיום.

מיט אידעען איז אַזוי ווי מיט פּריינטשאַפֿטן. אַ מענטש קאָן האָבן אַ סך פּריינט, אָבער ער פאַרמאָגט זײַן אייגנס אַ ידיד נפש, וואָס פון זײַן טובה וועגן וועט ער מוור-תר זײַן אויף די סך אַנדערע באַציונגען און התחייבותן. אויב דער מענטש איז דאָס נישט בכוח, האָט מען אַ פולן גרונט צו צווייפלען אין דעם ווערט פון זײַנע אַנדערע פּריינטשאַפֿטן.

ד״ר מאַרגאַשעס האָט געהאַט דעם כוח דערצו. ער איז געווען פּיל-אידעיש, אָבער זײַן אינטימע אידעע פון יידישן פּאַלקס-קיום דורך יידישן חינוך גייט נישט אַרײַן אין גדר פון אידעאַלאָגיע. זי איז פּראַסט און פשוטע ביאָלאָגיע. זי איז דאָס, וואָס די אַלטע רוימער האָבן באַצײכנט מיט „פּרימוס וויווערע“, קודם קומט דאָס לעבן פאַר דעם „דעינדע פּילאָסאָפּאַרי“, ד. ה. פאַר אַלע אידעען און טעאָריעס.

א צווייטע ליידנשאפט, וואָס גייט אַדורך דורך ד"ר מאַרגאַשעסעס שריפט־
 שטעלערישער אַרבעט אין משך פון צוויי דורות, איז זיין מאָנונג צו אַרגאַניזאַטאָרי־
 שער אַחזות און אידעישער קאַאָפּעראַציע אין אַמעריקאַנער יידישן יישוב. דער
 ציוניסטישער מנהיג שמואל מאַרגאַשעס, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין אַזוי פיל
 ציוניסטישע קאַנגרעסן און איז געווען אַ לאַנגיאַריקער מיטגליד פונעם ציוניסטישן
 אַקציאָנס־קאָמיטעט, איז כל ימיו געשטאַנען מיטן פנים נישט בלויז צום „דאַרטן“, נאָר
 אויך צום „דאָ“. דער ציוניסט ד"ר מאַרגאַשעס האָט נישט געוואַרט, אַז דער 26סטער
 ציוניסטישער קאַנגרעס זאָל אים אידעיש און פראַגראַמאַטיש צווענדן מיטן פנים
 צום גלות. ער איז אַלע יאָרן פון זיין ציוניסטישער אַרבעט, אין משך פון צוויי דו־
 רות, געווען אַ סינטעטישער ציוניסט. חיים וויצמאַן איז דער טאַטע פון סינטעטישן
 ציוניזם, ווייל ער האָט געשאַפן אַ סינטעז פון פראַקטישער פיאַנער־אַרבעט אין אַרץ־
 ישׂראל מיט פּאָליטישער אַרבעט לטובת אַ נאַציאָנאַלער חיים אין פּאָלעסטינע. ד"ר
 מאַרגאַשעסעס ציוניזם איז געווען אַ סינטעטישער, ווייל ער איז געווען אַ סינטעז
 פון פּאָליטישער אַרבעט לטובת אַרץ־ישׂראל מיט פּאָליטישער און קולטור־אַרבעט
 אין גלות.

אַלץ וואָס דינט דעם יידישן פּאָלקס־קיום איז נאַענט צו ד"ר מאַרגאַשעסעס
 האַרצן: יידיש און העברעיִש, ציוניזם און אויך דאָיזם אין וואָס פאַר אַ פאַרעם
 ער זאָל קומען צום אויסדרוק, אויב נאָר ער ווערט נישט דיקטירט פון דרויסנדיקע
 אינטערעסן, וואָס האָבן אין זינען נישט דעם יידישן פּאָלקס־קיום, נאָר די פּאָליטיק
 פון אַ פּרעמדער מלוכה.

יעדע אידעאָלאָגיע, וואָס איר ציל איז יידישע פּאָלקס־עקסיסטענץ, האָט אַ
 רעכט צו ווערבירן פאַר זיך די עפנטלעכע מיינונג און האָט אַ חוב צו קאַאָפּערירן
 מיט די אַנדערע יידישע אידעאָלאָגיעס, ווען עס גייט וועגן דעם העכערן בשותפותן
 יידישן פּאָלקס־אינטערעס.

ביי אַלע פרווון צו שאַפן אַן איינהייטלעכע דאָך־אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל קאַנען
 רעדן אין נאָמען פון גאַנצן יידישן פּאָלק אין אַמעריקע, אָנהייבנדיק פון דעם פרווון
 פון אַ יידישער קהילה אין ניו־יאָרק, איבער דעם אַמעריקאַניש־יידישן קאַנגרעס,
 וואָס האָט געזאָלט זיין די ערשטע דעמאָקראַטיש געוויילטע רעפּרעזענטאַנץ פון
 אַמעריקאַנישן יידנטום, און איבער דער „אַסעמבלי“ אין די פּערציקער יאָרן, וואָס
 איז געווען די צווייטע רעפּרעזענטאַטיווע קערפּערשאַפט, אָבער מיט אַ פּשרה אויפן
 חשבון פון פּערמאַנענטקייט און דעמאָקראַטיע, און ביז צו די איצטיקע כלערליי
 פּרעזידענטן־קאָמיטעטן — ביי אַלע די פרווון, צו שאַפן פון אַלע אַרגאַניזאַציע־
 קולות איין לעגיטיים קול פאַרן גאַנצן יישוב אין אַמעריקע, איז ד"ר שמואל מאַר־
 גאַשעס געווען אַן אידעישער סטימולירער, אַ פּובליציסטישער וואַרטאַגער און אַ
 וויכטיקער טוער.

שרייבער פון מיין דור

אין איינעם פון זיינע זונטיקדיקע יידישע אַרטיקלען אין „טאָג-מאַרגן-זשורנאַל“, נישט לאַנג פאַר זיין קראַנקהייט, איז ד״ר מאַרגאַשעס אַרויסגעקומען פאַר אַ שײ-דוך צווישן דעם סאַמע „דאָרטיקסטן“ ציוניזם און סאַמע „דאָקסטן“ בונדיזם. מען טשן וואָס זענען געוויינט צו וועגן אידעען אויף אַ פאַרטייטשער וואָג האָבן זיך מן-הסתם היפש דערשראָקן. אָבער ווען מען קוקט אויף דער באַגעגעניש פון אידעען פון שטאַנדפונקט פון פּאָלקסגאַנצקייט, איז נישט שווער צו דערזען, אַז דאָס בעסטע און געדויערדיקסטע אין דעם אידעאַל פון „דאָרטן“ איז ברודעריש נאָענט צום גוטן און געדויערדיקן אין דעם פּראָגראַם פון „דאָ“. דאָס עקסטרעמע ביי די ברע-געס פּאַלט אָפּ און אין צענטער בלייבט שטיין אַ פּאָלקספּראָגראַם פון „דאָ“ און „דאָרטן“ און פון איבעראַל לטובת איין און דעם זעלביקן יידישן פּאַלק, וואָס האָט אַ לאַנגע מאַרטירער-געשיכטע און איז להוט זיך צו באַנייען אויף דער אייגענער ערד פון די אבות און אָפּצוהיטן יידישע קולטור-אייגנס אין אַלע זיינע וווינערטער.

✱

אין אַלע די זעכציק יאָר האָט ד״ר מאַרגאַשעס אַרויסגעוויזן אַ ליבשאַפט, אַ באַשיצערִיש ליבשאַפט צו יידישע שעפּער און שעפּערישקייט, וואָס ס׳איז כמעט נישט דאָ קיין גלייכן צו איר. צו דער באַשיצערִישער אַרבעט האָט ד״ר מאַרגאַשעס געהאַט אַ געטרייען שותף אין זיין פרוי ראָז זכרונה לברכה (נפטר געוואָרן דעם 1טן מאי 1967).

ביידע גרויסע ליבהאַבער פון יידישער פּאָעזיע און ביידע באַגייסטערט פון אירע נאַציאָנאַל-גייסטיקע וואַלאָרן, האָבן זיי מיט זייער געטרייער זאָרג און הילף געפרוווט לייכטער מאַכן דעם שעפּערישן וועג פאַר אַ היפש ביסל יידישע דיכטער, אָנהייבנדיק פון משה נאָדיר און משה לייב האַלפּערן זכרונם לברכה און ביז (איך דערמאָן בלויז צוויי דיכטער פונעם יינגערן און יינגסטן דור) איציק מאַנגער און חיים גראַדע, זיי צו לאַנגע יאָר.

שמואל מאַרגאַשעס האָט אַ סך געשריבן וועגן יידישע פּאָעטן און איז בעל-פה געווען דער סנדק פון זייערע יום-טובים. ביידע, ראָז און ער, האָבן אַרומגע-רינגלט יידישע פּאָעטן מיט ליבשאַפט און זיי בייגעשטאַנען ווי עלטערע ברודער-און-שוועסטער אין פרייד און אין לייד.

✱

ווען איך זאָל וועלן כאַראַקטעריזירן שמואל מאַרגאַשעסעס אופן שרייבן על רגל אחת, וואַלט איך געזאָגט אַז זיין נוסח איז: וואַרעמע לאַגיק, מאַרגאַשעס דער פובליציסט מיידט אויס עמאַציאָנאַליזם און גייט אויפן דרך פון שכלדיקייט. פון בלויז שכלדיקייט. אָבער זיין שכלדיקייט האָט טעמפּעראַטור. זי איז גיכטער, אָבער קיין מאָל נישט קאַלט. דאָס זעלבע איז אויך מיט מאַרגאַשעסעס סטיל. ער היט זיך

שלמה ביקל

אויס פון בילדער־שיקייט, אבער עס לאָזן זיך אין אים נישט פאַרווישן די שפורן פון בעלעטריסטיק, מיט וועלכער מאַרגאַשעס האָט דעביוטירט. רעדנדיק וועגן מאַרגאַשעס סטיל פיל איך, אַז איך בלייב הינטערשטעליק מיט באַווייזן. אַבער דאָס איז בפירוש נישט מיין שולד. איך מוז זיך סומך זיין אויף דעם אַראַמאַט פון זיין שרייבן, וואָס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון. מיר האָבן דערווייל נישט קיין זאַמלונג פון זיינע עסייען. ווערן די באַווייזן אָפּגעלייגט ביז צום דערשיי־נען פון ד״ר מאַרגאַשעס ערשטן בוך.

✱

צום סוף אַ פּערזענלעכע נאָטע. ד״ר מאַרגאַשעס איז געווען דער ערשטער שרייבער (נאָך פאַר יוסף אָפּאַטאַשון) וואָס האָט אונדז קיין רומעניע געבראַכט אַ לעבעדיקן גרוס פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. איך געדענק גוט יענעם זומערדיקן אָונט, ווען מיר, דער דיכטער יעקב שטערנבערג און איך, זענען געזעסן מיט ד״ר מאַרגאַשעס ז״ל אויף דער טעראַסע פון אַ קאַפּעהויז אויפן בוקאַ־רעסטער הויפטבולוואַר און האָבן זיך געלאָזט דערציילן וועגן משה לייב דעם פּאַעט, וועגן לייוויקן, וועגן די אינזיכיסטן און וועגן די מיטאַרבעטער פון די יידישע צייטונג־גען. און דאָס וואָס ד״ר מאַרגאַשעס האָט אונדז דערציילט, האָט אונדז אויף דער פּע־ריפּעריע נאָך מער דערנענטערט צום יידישן ליד און צום יידישן וואָרט און אָנגע־פילט אונדזער האַרץ מיט בענקשאַפט צו די יידיש־שעפּער פון יענער זייט ים.

לייזער דאַמאַנקעוויטש

לייזער דאַמאַנקעוויטש איז דער הויפט־רעדאַקטאָר פון דער פּאַריזער טאַג־צייטונג „אונדזער וואָרט“ און ער האָט די מיינסטע פון זיינע ליטעראַרישע עסייען געדרוקט אין אַט דער צייטונג. איך דערמאָן דעם פּאַקט, כדי אונטערצושטרייכן דעם סאַמע וויכטיקסטן עלע־מענט אין דאַמאַנקעוויטשעס עסייען, וואָס ער אַליין כאַראַקטעריזירט אים מיט געלינגשאַפט אין דעם נאָמען פאַר צוויי פון זיינע דריי בענד, וואָס ער האָט ביז איצט אַרויסגעגעבן. דער ערשטער באַנד, וואָס איז אַרויס מיט איבער צען יאָר צוריק הייסט „פון אייביקן און אַקטועלן“ און לאָזט זאָגן אי אַז אַקטועלע און אייביקע טעמעס זענען גלייכבאַרעכטיקט ביי דאַמאַנקעוויטשן דעם שרייבער און אי אַז זיין שרייבערישע

מעטאדע איז צו זען דאָס אַקטועלע אונטערן אַספעקט פון דאָס אייביקע, און אי צו באַהאַנדלען דאָס אייביקע מיטן ציל מתקן זיין דאָס אַקטועלע.

און מערקווערדיק איז, וואָס דער עלעמענט פון „אַקטועלן און אייביקן“ כאַראַקטעריזירט נישט בלויז זיין אופן שרייבן, נאָר אויך זיין פיזישן אויסזען.

מיט אַן ערך גיין חדשים צוריק האָב איך וועגן מיין באַגעגעניש מיט דאָמאַנע קעוויטשן אין פאַריז געשריבן אַזוי: „דאָמאַנקעוויטש זעט אויס, גלייך נישט נאָר ווי זיין בוך, נאָר טאַקע ער אליין זאָל הייסן „פון אַקטועלן און אייביקן“. ער האָט אַ קיילעכיקע לבנה-פנים, וואָס לייכט מיט זשורנאַליסטישער נייגעריקייט, און אין דער זעלבער צייט ווייעט פון זיין געשטאַלט, פון זיין פנים און פון זיינע באַוועגונגן גען מיט סטאַטישער פילאָסאָפישער מנוחה, וואָס דערציילט שוין אויפן ערשטן בליק, אַז דער מאַן איז פאַרטאָן מיט זיין געדאַנק און מיט זיין געמיט אין די פּראָבלעמען פון אייביקן“.

נישט ווייניקער ווי מיט דעם נאָמען פון זיין ערשטן בוך עסייען, האָט לייזער דאָמאַנקעוויטש זיך אויטאָאָראַקטעריזירט מיט דעם טיטל „ווערטער און ווערטן“ פון זיין דריטן, אַקערשט אין תל-אביבער פּרין-פּאַרלאַג דערשינענעם בוך (דער צווייטער באַנד עסייען איז דערשינען מיט פיר יאָר צוריק אין דער מיניאַטור-ביבליאָטעק פונעם יידישן קולטור-קאָנגרעס אין פּראָנקרייך און הייסט „צעשאַטענע קערנער“, וואָס דערמיט איז דער מחבר, מן-הסתם, מרמז אויף דעם בכיוון נישט אַראַגאָניזירטן אַפּקלייב פון די עסייען).

„ווערטער און ווערטן“ איז אין תוך אַ וואַריאַנט פון „פון אַקטועלן און אייבי-קן“. די ווערטער פאַרפליען (ווער באַ וואַלאַנט) און די וואַלאַרן, די ווערטן, פאַר-שריבן אויף די בלעטער — בלייבן (סקריפּטאַ מאַנענט).

און צי זענען דאָס אַקטועלע ווערטער אָדער פאַראַגראַפן און זייטלעך וועגן בלייבנדיקע ווערטן, קומט אַלע מאָל צום אויסדרוק אין דאָמאַנקעוויטשעס עסייען אין גרויסע ליטעראַרישע ערוזיציע און זיין היימישקייט איז אין דער יידישער און אין דער נישט-יידישער וועלט פון מחשבה. און ווייל ער איז אַ היימישער מענטש אין אונדזער אייגענער און אין דער אייראָפּעיִשער קולטור, רעדט ער כמעט דורכ-ויס אין איר לשון, אַן באַזונדערן אַנשטרענג. ער רעדט מיט וואַרעמקייט, מיט ישוב-הדעת און פאַלט נישט אַרײַן נישט אין היפּערקלוגשאַפט און אויך נישט אין צו פיל התפעלות.

די קולטור-היימישקייט איז דערעיקרשט קענטיק אין דאָמאַנקעוויטשעס כל-אחדדיקע פאַרמולירונגען, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן דעם גוטן טעם פון אינטוּיטיו-ווער חכמה, געפּאָרט מיט ניכטערנעם שכל-הישר.

רעדט דאָמאַנקעוויטש וועגן דער אַנגעווייטיקטער פּראַגע: צוקונפט פן יידיש, באַווייזט ער זיך אויסצוהיטן אי פון פּלאַכן אַפּטימיום און אי פון לייכטערענדיקן און דערפאַר רשעותדיקן פעסימיזם.

„צי יידיש קאָן לייזן (פאַרענטפערן — ש. ב.) די פראַגע פון יידישקייט אין די תפוצות — פאַראַפראַזירט דאַמאַנקעוויטש ה. ד. נאַמבערג, איינעם פון די קליגסטע אין אונדזער עסיי־סטיק פון די לעצטע צוויי דורות, וואָס האָט דעם געדאַנק פאַרמיר- לירט אין שייכות גלות און ארץ־ישראל — זענען מיר מסופק, אָבער מיר מוזן מיט דער גאַנצער פעסטקייט פאַדערן, אַז אין די ברייטע ראַמען פון יידישקייט זאָל גע- זאָרגט ווערן פאַר דער קאַנסערווירונג פון די פונדאַמענטאַלע ווערטן, געשאַפענע אין יידיש לשון, אין וועלכע עס איז געקומען צום אויסדרוק אַזוי פיל דורותדיקע געפיל און נשמה“.

עס קאָן זיין, אַז די פאַדערונג נוגע יידיש, וואָס דאַמאַנקעוויטש שטעלט אַרויס אין דעם נאָר וואָס ציטירטן פאַראַגראַף וועט פאַר אַ סך פון אונדז קלינגען צו באַ- שיידן. אָבער אַז די פאַדערונג טרעפט, אַזוי צו זאָגן, אין היסטאָרישן פינטל אַריין, ווייל זי רירט אָן דעם סאַמע עיקר פון דער צוקונפֿט־פראַבלעם פון יידיש, וואָס איר נאַמען איז „פון קוואַנטיטעט צו קוואַליטעט“ (אַזוי הייסט אויך דאַמאַנקע- וויטשעס עסיי), דאָס קאָן קיינער נישט לייקענען, און אויך נישט דער עקסטרעמער יידיש־מאַקסימאַליסט.

אין דער שפראַך גופא איז דאַמאַנקעוויטש דווקא ווייט פון מייסטערשאַפט. אָבער אין געדאַנקלעכע און אין ליטעראַטור־קריטישע פאַרמולירונגען איז ער אַפט מלא טעם און מיט חריפותדיקער צודערזאַכיקייט.

ס'קאָן אויסקומען מאַדנע און אויסזען ווי אַ ווידערשפרוך, אָבער פאַקטן לעבן אַפט פון און מיט זייערע ווידערשפרוכן. צו דער שפראַך האָט דאַמאַנקעוויטש נישט די געדולד וואָס צו זיינע געדאַנקלעכע און קריטישע פאַרמולעס. ווי באַלד עס גייט נישט וועגן אַ פאַרמולע, וואָס רופט אַרויס זיין געדאַנקלעכע אַמביציע, פאַרגינט זיך דאַמאַנקעוויטש צו זיין אַ ביסל נאַכגעלאָזט און צו נוצן ווערטער פונעם ציי- טונגס־לשון, ווי „אינהאַלטרייך“ און „גייסטרייך“ און אַזעלכע דייטשמעריזמען, ווי „עמפּינדונג“, „הערלעך“, „לייטונגען“ און אַנדערע אַזעלכע בלייכע ווערטער, אָן פאַרב, און דאַמאַנקעוויטש איז צו מאַל אויך נאַכגעלאָזט אין דעם סינטאַקס, דאָדורך וואָס ער מיינט אויס דעם רעלאַטיוו־זאַץ, וואָס איז ממש אַ באַדערפעניש פאַרן יידיש־ סטיל — אַ באַדערפעניש, ווייל דער רעלאַטיוו־זאַץ ברענגט אַריין ווייכקייט אין יידישן לשון און דערווייטערט עס פון דער דייטשער שטייפקייט. „געשעענישן פאַר- געקומענע“ און „שמחת פון זיין באַקומען דעם פרייז“ זענען גערמאַניש־שטייף. יידיש־ ווייך ווערן זיי ערשט דורך „וואָס“ און „ווען“: די געשעענישן וואָס זענען פאַרגע- קומען און די שמחה ווען ער האָט באַקומען דעם פרייז.

אָבער ס'איז בפירוש אַן עוולה זיך צו פאַרהאַלטן אַזוי לאַנג ביי די שפראַך־ חסרונות, וואָרעם דער עיקר, דאָס ווערטפולע פון דאַמאַנקעוויטשעס עסייען זענען זייערע געראַטענע פאַרמולעס פון מחשבה. און אין דעם פרט איז אפשר די געראַ- טנסטע עסיי וועגן שלום־עליכמען.

איך וועל ציטירן בלויו צוויי אזעלכע געראַטענע קריטישע פארמולירונגען פון דער עסיי, ווייל איך וויל לאָזן פלאַץ אויך פאַר געלונגענע און זייער געלונגענע דעפיניציעס אין די אַנדערע עסייען.

אַט, למשל, וואָס דאַמאַנקעוויטש האָט צו זאָגן, און אין קאַרב אַריין צו זאָגן, וועגן דעם הומאַר ביי שלום-עליכמען —

„נאָר דער הומאַר מאַכט שלום-עליכמס סיטואַציעס און פּערסאָנאַשן ציבורדיק; הומאַר איז בכלל ציבורדיק. עס וויינט זיך גוט ביחידות, אָבער עס לאַכט זיך צום בעסטן בציבור.“ „שלום-עליכמ, זאָגט מיט רעכט דאַמאַנקעוויטש, האָט דורך דעם הומאַר, אין וועלכן ער הילט די רייד פון זיינע מענטשן, און דורך דעם קאַמישן דעקאַר פון די סיטואַציעס טראַנספּאַרמירט די טראַגישע יחידים מיט טראַגישע איבערלעבונגען אין רעפּרעזענטאַנטן פון אַ קאַלעקטיוו.“

„דער הומאַר פאַרוואַנדלט טביהס יחידישע רייד און איבערלעבענישן אין איי-בערלעבענישן און רייד פון פּאַלק.“

און פון דער זייער געראַטענער עסיי וועגן שלום-עליכמס הומאַר איז אויך כּדאי צו ציטירן דאַמאַנקעוויטשעס קורצן און חריפותדיקן היסטאָרישן איבערבליק פון הומאַר אין דער יידישער שפּעפּרישקייט ביז שלום-עליכמען —

„די נביאים האָבן זייערע שטרענגע רייד געמישט מיט איראַניע, אָבער נישט מיט הומאַר; די בעלי-אגדה האָבן פאַרזיסט די שטרענגקייט פון דער הלכה מיט פּאַנ-טאַזיע, אָבער נישט מיט געלעכטער; נישט די רבנישע ליטעראַטור און נישט אונד-זערע דיכטער פון מיטל-עלטער (אחוץ עמנואל הרומי), נישט די מקובלים און נישט די חסידים האָבן ערגעץ וווּ אַרויסגעבראַכט דעם שמייכל פון פּאַלק. די משכילים האָבן געקענט אויסלאַכן, אָבער נישט מיטלאַכן.“

דאָס איז, ווי געזאָגט, אַ היסטאָרישער איבערבליק, וואָס מען וואַלט געדאַרפט פּרטימדיקער נאָכפּאַרשן, כדי אים צו באַשטעטיקן אַדער, צום טייל, אָפּצוואַרפּן, אָבער אַזוי ווי ער איז אַוועקגעשטעלט בלענדט ער מיט חריפות און — מיט אמת.

יצחק יאַנאַסאָוויטש האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך מיט זעקס פּאַרטערטן פון יידיש-סאַוועטישע שרייבער. דאַמאַנקעוויטש שרייבט וועגן דעם בוך מיט לויב און פּלו-צעם „באַפּאַלט“ אים אַ קאַפּריז, אַרויסצוציען פון יאַנאַסאָוויטשעס פּאַרטערטן זיינע אייגענע בליץ-כאַראַקטעריסטיקעס. און די כאַראַקטעריסטיקעס זענען שאַרף מיט זייער צימצום און טרעפּיק מיט זייערע דעפיניציעס. אַט זענען זיי, די זעקס, על-פי דאַמאַנקעוויטשעס בליץ-כאַראַקטעריזירונגען —

„לייב קוויטקאַ — אַ תּם; דער נסתר — אַ צדיק; איציק פּעפּער — אַ שפי-רעוודיקע נאָז; האַפּשטיין — לובש צורה ופּושט צורה; בערגעלסאַן — אַ פּאַר-נאַרטער פון פּחד; פּרץ מאַרקיש — אַ געפּאַלענער פּרינץ.“

רעדנדיק וועגן אברהם סוצקעווערס פּאַעמע „סיביר“ ברענגט דאַמאַנקעוויטש אַרויס די קריטישע טעזע, אַז „דאָס אויג צו זען די בילדער פון חורבן און די זענען

שלמה ביקל

פון נגב איז שוין פריער געשאַרפט געוואָרן אין די לויטערקייטן פון סיביר". איך האָלט, אַז די טעזע איז אַ ריכטיקע און איך אַליין בין אין מיינע עסייען וועגן סוצי-קעווערן אויך געגאַנגען דעם זעלבן קריטישן וועג. אין מיינ עסיי וועגן סוציקעווערס פאַעמע „גייסטיקע ערד“ האָב איך געשריבן, אַז סוציקעווערס מעטאַפאָרן און בילדער וואַסן אַרויס „פון דער מיטאַלאָגישער זענונג, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין דעם דיכ-טער-קינד ביי די ברעגעס פונעם אירטיש און האָט מיט אים מיטגעשפאַנט ביז צו די קאַשמאַר-בילדער פון חורבן“.

איך בין באמת צופרידן, וואָס אויך לייזער דאַמאַנקעוויטש זעט אין סוציקעווערס פאַעמע „סיביר“ דעם קוואַל פון דיכטערס שאַפן און דעם שליסל צו דער קריטישער באַלויכטונג פון זיינע וויזיעס און פון דער קינסטלערישער געשאַטלטיקונג פון די דאָזיקע וויזיעס.

מיר איז נישט אויסגעקומען ביז איצט צו שרייבן וועגן דעם „יונג-ווילנער“ דיכטער אלחנן וואַגלער, וואָס לעבט אין היפשער התבודדות אין פאַריז. כ’פיל מיך באמת שולדיק לגבי אים, וואָרעם דער דיכטער וואַגלער פאַרדינט צו זיין מער באַ-קאַנט, ווי ער איז אין אונדזער ליטעראַטור. איצט, לייצענדיק דאַמאַנקעוויטשעס עסיי וועגן אים האָב איך געזען פאַר מיר וואַגלערן אויף דער טריבונע. כ’האָב אים געזען (איצט וויס איך ווי אַזוי), גלייך ער זאָל זאָגן שורות פון זיין אייגענעם ליד, וואָס ווערט ציטירט אין דאַמאַנקעוויטשעס עסיי :

איך בין געבוירן אין מדינת ליטע,
אירע טראַקטן אויסגעוועבט מיט בלויע טריט,
און אירע וויינשטל-גערטענער צעבליטע
זענען די טויערן פון מיינ געמיט.

דאַמאַנקעוויטש איז בפירוש גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז „פאַר וואַגלערן איז די היימישע לאַנדשאַפט נישט בלויז אַטמאָספער און דעקאָר, (נישט בלויז) ראַם פאַרן געוועב פון זיין ליד. ניין. ס’איז דער תוך גופא פון זיין שאַפן. נאָך מער (עס איז), זיין אייגענער באַשאַף. אַן אַ צאָל זענען די ערטער אין וואַגלערס לידער, ווו ער מאַכט פון דער יצירה דאָס ווערק פון מענטשנס געמיט“.

דאָס געווייגלעכע קריטישע פלעטעקל פאַרוואַגלערן איז, אַז ער פאַרמענטש-לעכט, אַנטראַפאַמאַרפיזירט די נאַטור, אָבער דער אמת איז, אַז נישט בלויז פאַר-מענטשלעכט ער זי אין זיינע מעטאַפאָרן, נאָר ער מאַכט דאָס מענטשלעכע געמיט פאַר אַ מיטשעפער פון דער נאַטור. אַזוי צום טייל אין זיין ווילנער בוך „צוויי בער-יאָזעס אויפן טראַקט“, וואָס האָט אים אַריינגעבראַכט דעם טיטל „פאַרמענטשלעכער פון דער נאַטור“, און אַזוי נאָך מער אין זיין פאַריזער לידער-זאַמלונג „פּרילינג אויפן טראַקט“, וואָס וועגן איר שרייבט דאַמאַנקעוויטש אין זיין עסיי. איבער אַלע עסייען וועגן דיכטערס, וואָס דאַמאַנקעוויטש האָט אַריינגענומען אין

זיין בוך — לייזיק, מאַנגער, יצחק קאַצענעלסאָן, יעקב גלאַטשטיין, מלך ראָוויטש (א באַזונדער געלונגענע עסיי), סוצקעווער, שמרי, וואָגלער, אייכענראַנד, יאַנאַסאָ-וויטש, שולשטיין, אברהם לעוו, בינעם העלער און פּאַפּיערניקאָוו, זענען צעוואָרפן שאַרפע (אין קאַרב אַרײַן) פּאַרמולעס, וואָס זענען אַי ריכטיק און אַי שײַן. אָבער נישט אַלע קאָן מען דאָך צײַטרױן, וואָרעם אין לדבר סוף, וועל איך בלויז דערמאָנען די קורצע, פשוטע און זייער טרעפיקע באַמערקונג וועגן י. פּאַפּיערניקאָווס נײַעסטן בוך „די זון הינטער מיר“. „אויב פּאַפּיערניקאָוו — זאָגט דאָמאַנקעוויטש — איז אין זײַנע פּרײַערע לידער-זאַמלונגען געווען דער באַזינגער פון זײַן טרױער און דער באַקלאַגער פון זײַן בעקשאַפט, איז ער איצט אין זײַן נײַעם בוך „דער בענקער נאָך זײַן בענק-שאַפט, דער טרױערער נאָך זײַן טרױער“.

אין די ערשטע דריי טײלן זענען פּאַראַן עסייען וועגן געזעלשאַפטלעכע פּראָ-גן, וועגן דיכטער, וועגן דערציילער, וועגן עסייסטן און מעמואַריסטן. אין דער פּער-טער אַפּטיילונג קומען אַרײַן אַרטיקלען וועגן פּראַנציזיש-ײדישע שרײַבער און בײ-כער. אין דער אַפּטיילונג געהערט אויך אַרײַן די עסיי וועגן „עדמאַנד פּלעג — דער ײִדן-באַזינגער אין דער פּראַנציזישער שפּראַך“, וואָס דאָמאַנקעוויטש האָט זי (הטעם כּמוס עמדו) אַזעעקגעשטעלט ביים סוף פון דעם דריטן טײל.

פון די פּראַנציזיש-ײדישע עסייען האָבן מיך דערעיקרשט פּאַראַינטערעסירט „אַלבער מעמיס: פּאַרטרעט פון אַ ײִד“ און „די טונקעלע יאָרן און די העלע פּער-ספּעקטיוון“ פון ראַבער אַראָן.

צום נוצריס ביאַגראַפּיע האָט זיך אויך צוגעכאַפט אַ פּראַנציזיש-ײדישער שרײַ-בער מיטן נאָמען ראַבער אַראָן. די „טונקעלע יאָרן“ אין דעם נוצריס ביאַגראַפּיע זענען פאַר ראַבער אַראָנען די ערשטע דרייסיק יאָר פון ישׁוס לעבן, וואָס דער „נײַ-ער טעסטאַמענט“ פאַרשווייגט. פאַרן נײַעם טעסטאַמענט גילטן נאָר דעם נוצריס לעצטע דריי יאָר, ווען ער איז געוואָרן „גאַטס זון“ פון דער עוואַנגעליע.

דאָמאַנקעוויטש ווונדערט זיך, למאי אַש, דער מחבר פון „קידוש השם“, פון „תהילים-ײד“ האָט אויף ײִדיש אָנגעשריבן אַן עוואַנגעליש בוך וועגן „גאַטס זון“, בעת דער פּראַנציזישער ײִד אַראָן האָט געשריבן וועגן ישׁו הנוצרי „אַ שײַן ײִדיש בוך מיט ײִדיש-היסטאָרישער און ײִדיש-מאַראַלישער אַטמאָספּער“.

מיר דאַכט, אַז אין אַ געוויסער מאָס האָט אַש געשריבן אַן עוואַנגעליש בוך, ווייל ער איז צו אים דערגאַנגען באַרג-אַראַפּ דווקא פונעם תהילים-ײד. אַש איז געווען צו פּיל פּאַרטאָן אין אגדה געשטאַלטן און דאָס האָט אים געפּירט צו עוואַנגעליע. ווען ער זאָל געווען אָנשרײַבן אַ בוך וועגן ווילנער גאון אַנשטאַט וועגן תהילים-ײד, וואָלט דאָס פאַר אים אפשר געווען אַ שעפּערישע דאַמבע קעגן עוואַנגעליע. וואָרעם דער שאַפּער פון אַ ליטעראַרישער געשטאַלט ווערט פון דער געשטאַלט אויך מושפּע. אין דער עסיי וועגן אַלבער מעמיס „פּאַרטרעט פון אַ ײִד“ גיט דאָמאַנקעוויטש

איבער דעם אויפטרייסלענדיקן אויסגעשריי פון צער פון א טוניעסר ייד, וואָס דער נייער רעזשים אין זיין היימלאַנד האָט אים געמאַכט פאַר אַ פליט אין פראַנקרייך. אַלבער מעמי, דער אַפריקאַנער ייד, מאַלט דאָס בילד פון אַ ייד, זיין אייגענעם אויטאָפּאָרטרעט, וואָס זיין אומגליק איז צו זיין „אַ ייד אין אוניווערס פון אַנטיסע-מיטיזם און אַן אַפריקאַנער אין אַ וועלט פון אייראָפּעיִשן טריומף“.

אַלבער מעמיס „פּאָרטרעט פון אַ ייד“ איז אַ דאָקומענט פון שווערן אַנקלאַג פון אונדזער צייט.

1965

יצחק גאַלדקאַרן

א

טרעפיקע עסייִסטישע זאָגענישן

אַ בוך עסייען וועגן נישט־ייִדישע שרייבער איז היינט צו טאָג אַ זעלטנקייט אויף ייִדיש. האָב איך זיך דערפאַר מיט אַ באַזונדערער נייגעריקייט צוגעכאַפט צו יצחק גאַלדקאַרנס „קליינע עסייען וועגן גרויסע שרייבער“, וואָס ער האָט אויפגע־זאַמלט אין אַ בוך אונטערן נאָמען „פון וועלט־קוואַל“ און אַרויסגעבראַכט אין תל־אביבער פאַרלאַג „המנורה“.

איך קאָן נישט זאָגן, אַז איך האָב נישט געהאַט קיין הנאה ביים לייענען גאַלד־קאַרנס עסייען, וואָרעם אַט נעמט דאָך אַ ייִדישער שרייבער און פירט מיך צו צו אַ טיש מיט כל הגוטס. עס זענען דאָרט אויסגעלייגט דעם מחברס זאָגעכצער וועגן אַ גאַנצער ריי וועלט־באַרימטע פּילאָסאָפּן, דיכטער, עסייסטן און דערציילער. צו דעם מחברס אייגענע זאָגענישן זענען צוגעגעבן מיינונגען פון אַנדערע וועגן די באַרימטקייטן און מע קאָן דאָרט געפינען אויך אַ היפש ביסל ציטאַטן, אַרויס־גענומענע פון די ווערק פון די באַרימטע דענקער און שריפטשטעלער, וואָס מיט זיי איז אונדז גאַלדקאַרן אויסן צו באַקענען. איו, בכּוּ, דאָ פון וואָס הנאה צו האָבן. און איך וויל פון לכתחילה מודה זיין, אַז אַ טייל פון גאַלדקאַרנס זאָגענישן זענען גוט און טרעפיק און בלייבן שטעקן אין זכרון און אפילו אין געמיט. עס טרעפט אין קאַרב אַריין און עס קאַרבט זיך איין אין זכרון, ווען גאַלדקאַרן, שרייבנדיק וועגן דעם גריכישן פּילאָסאָף עפיקטעט פון ערשטן יאָרהונדערט פון דער אַלגע־

מיינער צייטרעכענונג, פארצייכנט ער, כלאחר יד, אַז „אין אַלטערטום האָט מען נאָך צו ווייניק געוואָסט וועגן פיזיק, כדי צו וויסן וועגן מעטאָפיזיק... זי איז מער מיטאָפיזיק ווי מעטאָפיזיק... (מיין קורסיוו).

דער זאָג געפעלט מיר באַזונדערס דערפאַר, ווייל, מיר דאַכט, אַז ער איז גילטיק נישט בלויז פאַרן אַלטערטום נאָך אַרכימעדעסן און נאָך פיטאַגאָראַסן, נאָר אויך פאַר דער נייציטי. אויך אין דער נייציטי, נאָך ניוטאָנען און נאָך איינשטיינען איז די מעטאָפיזיק געבליבן נישט מער ווי אַ מיטאָפיזיק, ד.ה. אַן ענין פון דמיון און גלויבן און נישט פון לאַגיק און וויסן.

עס איז זיכער גוט און טרעפיק, ווען גאַלדקאַרן באַצייכנט דעם פראַנציזישן דיכטער שאַרל באַדלער ווי „אַ זינדיק הייליקער, וואָס ברענגט אַרויס שמוץ, כדי צו ווערן געלייטערט...“ עס איז דאָס אויך אין אַ היפשער מאָס חל אויף איינעם פון אונדזערע אייגענע סאַמע גרעסטע יידיש-דיכטער, משה לייב האַלפּערן. אויך פאַר משה לייבן זענען די אַזוי גערופענע „גראַבע רייד“ געווען אַ פאַעטיש מיטל פון פיינפולער לייטערונג.

און מיר געפעלט די דעפיניציע וועגן „וואַלטעריאַניזם“ (וואָס) איז אַן עסענץ, וואָס לייזט אויף דעם זשאַווער פון פאַראורטיילן, די פאַרקאַלכונג פון דאָגמע; אָבער קאַנסטרוירן מיט דעם קאָן מען נישט...

איך ווייס נישט, צי דערמיט איז טאַקע אַרומגענומען די גאַנצע ריזיקע פאַלי-היסטאָרישע געשטאַלט פון וואַלטערן. אָבער גאַלדקאַרנס פאַרמולע טרעפט מן-הסתם אין דעם תמצית פון וואַלטערישקייט. דער פאַטריאַרן פון פערנעי האָט משפיע געווען דעם אַכצנטן יאָרהונדערט און איז געווען דער צוגרייטער פון דער גרויסער פראַנציזישער רעוואָלוציע נישט מיט דעם אויפבויע פון נייע אידעען, נאָר מיט דער צעשטערונג פון אַ סך אַלטע פאַראורטיילן.

און אַז גאַלדקאַרן זאָגט וועגן דעם פראַנציזישן בעלעטריסט באַלזאַק, אַז „ער האָט אַרויסגעבראַכט נישט נאָר די ליידנשאַפט פון גאַלד, נאָר אויך דאָס גאַלד פון דער ליידנשאַפט — איר גוואַלדיקע טיראַנישע קראַפט פון אַ נאַטור-כוח“ האָט ער, לדידי, בפירוש ריכטיק פאַרמולירט די ליטעראַרישע גאונות פון באַלזאַקן וואָס האָט אַליין געהאַט אַן אומגעהאַמעוועטע ליידנשאַפט צו געלט און האָט מיט איר שפּעדיק באַטיילט זיינע העלדן; און פון באַלזאַקן, וואָס איז געווען אַ נישט צום פאַרגלייכן מייסטערישער געשטאַלטיקער פון אַ סך אַנדערע „טיראַנישע נאַטור-כוחות“, וואָס באַהערשן בן-אָדמן.

ב

מאנערזומען און דייטשמערזומען

די פארמולע איז אַ ריכטיקע, אַבער היפש אומפארשטענדלעך איז, וואָס ער מיינט מיט „גאַלד פון דער ליידנשאַפט?“ וויל ער דערמיט זאָגן, אַז די תּאוּוה צו גאַלד איז שטאַרקער פון אַלע אַנדערע מענטשלעכע תּאוּוה, שטאַרקער פון דער ליידנשאַפט צו ליבע און צו מאַכט? און אַז דערפאַר האַלט ער, אַז די ליידנשאַפט צו גאַלד איז דאָס גאַלד פון דער ליידנשאַפט?

דאָס איז זייער נישט קלאַר און איך האָב מורא, אַז דאָס „גאַלד פון ליידנ-שאַפט“ איז נאָר אַ סטיליסטישע קונץ; און פון די סטיליסטישע לייכטסטע קונצן, וואָס ווערן געמאַכט מיט דעם דרויסנדיקן קלאַנג פון צד הַשׁוּה און פון קאַנטראַסט פון ווערטער און זאַצן. די קונץ אין דעם איז, אַז אויב „ליידנשאַפט פון גאַלד“, קאָן מען צוגעבן „גאַלד פון ליידנשאַפט“ און דער זאַץ בלישטשעט.

אַז גאַלדקאַרן איז אַ ליבהאַבער פון דער דאָזיקער סטיליסטישער קונץ קאָן מען זען פון די ווייטערדיקע ביישפּילן.

רעדנדיק וועגן נישטען זאָגט גאַלדקאַרן, אַז די „פּילאָסאָפּיע איז, אין עצם, די ליידנשאַפט פון שכל“; און די דיכטונג? פאַרשטייט זיך, אַז אין דער „דיכטונג הערשט דער שכל פון ליידנשאַפט“, און היינעס „טויף-שיין“ איז ביי גאַלדקאַרנען, איך ווייס נישט פאַר וואָס, סײַן נאָר צוליב סטיליסטישן קאַנטראַסט, געווען בלויז אַ „שיין-טויף“.

גאַלדקאַרן איז (צום אונטערשייד פון מיר!) זייער באַגייסטערט פון זשאָן זשאַק רוסאָס באַרימטן בוך „ווידוי“. ער איז זיכער, אַז דאָרט קומט „צו אַ פּערפעקטן אויסדרוק די קונסט פון אמת“. אַבער לשם סטיליסטישן קאַנטראַסט אויך „דער אמת פון דער קונסט“.

אַז גאַלדקאַרן קריטיקירט טאַלסטאָיס מאַראַלישע תּורה, זאָגט ער וועגן איר אַז זי איז „אַן איבערצייגנדיק בילד פון דער גייסטלאָזיקייט פון מאַכט, אַבער אויך פון דער מאַכטלאָזיקייט פון גייסט“. נו, אַז טאַלסטאָיס תּורה האָט אין זינען געהאַט אונדז צו איבערצייגן, און האָט אונדז טאַקע איבערצייגט, אַז מאַכט איז גייסטלאָז, איז מיר קלאַר, אַבער מיט וואָס זײַן מאַראַל־טעאָריע האָט אונדז געגעבן די לאַגישע זיכערקייט, אַז דער גייסט איז מאַכטלאָז, הייב איך באמת נישט אָן צו פאַרשטיין, סײַן, ווי געזאָגט, אַז איך נעם אין אַכט גאַלדקאַרנס גלוסט צו וואַרטשפּילן.

און גאַלדקאַרנס געדאַנקלעך ניט געדעקטער וואַרטשפּיל אַרום טאַלסטאָיען שטעלט זיך דאָ נישט אָפּ. ער גייט ווייטער. דער גאון פון יאַסנאַיאַ פּאַליאַנאַ האָט זיך על־פּי גאַלדקאַרן „באַמיט צו באַווייזן דעם אַבסורד פון דער מענטשלעכער חכמה

— און אין אַ גרויסער מאַס, מיט רעכט — אַבער אַלס סוראָנאַט האָט ער אונדז דערלאָנגט די חכמה פון זיינע אינפֿאַנטילע אַבסורדן...

דעם אַבסורד פון חכמה, האָט זיך טאַלסטאַי, הייסט עס, בלוזיז באַמיט צו באַווייזן און גאַלדקאַרן אַנערקענט, אַז דער מחבר פון „קריג און פרידן“ און פון „טויט פון איוואָן איליטש“ האָט אין אַ גרויסער מאַס געהאַט אַ רעכט צו דער דאָזי-קער באַמיונג. אַבער אַז ס'קומט צו דער חכמה פון זיינע אייגענע אינפֿאַנטילע אַבסורדן — דאָ איז טאַלסטאַי געווען דער אמתער מייסטער. ער האָט זיי אונדז אָן באַמיונג דערלאָנגט ווי אויף אַ טעלער.

האַט טאַקע דאָס גאַלדקאַרן געוואָלט זאָגן? האָט ער מיט אַזאַ זאַג געוואָלט צו נישט מאַכן דעם קינסטלער און דענקער טאַלסטאַי? חס-ו-חלילה, ער איז טאַקע קריטיש איינגעשטעלט צו טאַלסטאַיען, אַבער ער האָט זיכער נישט געוואָלט אַריינ-פאַלן אין אַן אַבסורד מיט זיינע זאָגעכצער.

דער אַבסורד איז בלוזיז אַרויסגעקומען, ווייל, זאָל זיין אַבסורד אַבי אַ סטיליס-טישער קונץ.

אַננעמען זיך פֿאַר טאַלסטאַיען דעם קינסטלער וואָלט געווען קאַמיש, אַבער מען טאָר פון דעסטוועגן בפירוש נישט דורכלאָזן אומפאַרצייכנט גאַלדקאַרנס באמת זייער דרייסטע באַמערקונג, אַז טאַלסטאַיס קרוינווערק „קריג און פרידן“, „אַנאַ קאַרע-נינאַ“, „דער טויט פון איוואָן איליטש“ א"א האָבן גאַנץ גרויסע מאַמריסטישע סאַהאַראַ-שטחים, וווּ בלוזיז פון צייט צו צייט טויכן אויף גרינ-געבענטשטע אַאַזיסן; טיפע זעלטענע שילדערונגען פון „זעלטענע מאַמענטן“. טאַלסטאַיס קרוינווערק האָב איך נאָך געלייענט מיט צענדליקער יאָרן צוריק, אַבער איין קרוינווערק, „דער טויט פון איוואָן איליטש“ האָב איך דאָ נישט לאָנג נישט געלייענט נאָר געשלוזן-גען און איך געדענק נישט, אַז איך זאָל האָבן איינגעשלונגען אַפילו דעם מינדסטן „סאַהאַראַ-שטח“. איך מיינ געמיט לעבן דורכויס „גרינע געבענטשטע אַאַזיסן“, כ'מיין בלעטער פון פראַכטפולן געמעל און פון טיפער פסיכאָלאָגישער מענטש-געשטאַלטונג.

די מעשה מיט די „סאַהאַראַ-שטחים“ ביי טאַלסטאַיען איז נישט קיין באַקאַנטע מעשה. זי איז באמת אַן אַריגינעלע באַמערקונג און גאַלדקאַרן איז דערפֿאַר מחויב געווען צו דאַקומענטירן זיין אַריגינעלע און נייע זאָגעניש וועגן טאַלסטאַיען, כאַטש מיט איינע, צוויי ראיות.

איך וואָלט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף דעם מחברס סטיליסטישע קונצן, וואָס דערפֿירן אים צו מאַדנע אומבאַגרינדעטע זאָגענישן, ווען זיי זאָלן זיך נישט וואַרפן אין די אויגן, ווי דעם מחברס אַ שרייבערישער מאַנער, און מאַנעריזם איז אַ געווינהייט, וואָס אַן ערנסטער שרייבער דאַרף זיך פון איר אויסהיטן, אַפילו ווען ער זאָל מוזן זיין אויף דער סאַמע שטרענגסטער סטיליסטישער דיטעט. מאַנע-ריזם מוז מען גובר זיין שוין פשוט דערפֿאַר, ווייל מען ריזיקירט, אַז דער לייענער

זאל דערויף רעאגירן נישט דווקא מיט אויפרעגונג, נאר מיט עפעס, וואָס איז אַ סך ערגער דערפון — מיט אַ געפיל פון נודנעקייט. און וואָלטער איז מן־הסתם גערעכט געווען, ווען ער האָט געזאָגט, אַז אַלע זשאַנערן אין דער ליטעראַטור זענען גוט, אַחוץ איינעם — דעם נודנעם.

ס'פאַלט מיר נישט איין צו מיינען, אַז גאַלדקאַרנס עסייען זענען, חלילה, נודנע. כ'האָב בלויז געוואָלט אונטערשטרייכן, אַז מאַנערזימען קאַנען קאַליע מאַכן דעם בעסטן שרייבערישן סטיל, וואָרעם זיי רופן אַרויס דאָס געשפענסט פון נודאַטע. גאַלדקאַרן איז אַריינגעטאַן אין זיינע סטיליסטישע קונצן און עס בלייבט ביי אים נישט אַפּגעהיט דאָס לשון, נישט פון דייטשמעריזמען און אויך נישט פון סתם רעדעריי, וואָס איז מליצה אויף אַלע לשונות.

אַ שרייבער ווי גאַלדקאַרן, אַ קענער פון לשונות פון דער וועלט־ליטעראַטור, דאַרף זיין אַפּגעהיט אויך מיט זיין אייגענעם מאַמע־לשון, און נישט נוצן „פּאַרטראַגן“ אַנשטאַט לעקציעס, „כאַראַקטעריזירן“, וואָס איז קיין וואָרט נישט, „אויסגעאיבט“, „אומפאַרניכטבאַר“, „נאַכזיכטיקייט“, „שיינבאַר“ „כאַראַקטעריאַז“ לאַגישע רופטורן“ און ענלעכע דייטשמעריזמען און באַרבאַריזמען. ער טאַר נישט אויפשטעלן אַזעלכע שלעכטע יידישע זאַץ־בנינים, ווי „מע לויפט צו אים, ווי צו אַ וואַסער, וועלכע וואָס שעפּן עס, מאַכן עס שמוציק“.

און ער דאַרף זיך אויסהיטן פון מליצה, אַ „דעזערטיר פון די ברייטע שריי־בערישע טראַקטן און טראַקטאַטן, פון דעם באַרעדעוודיקן דרך המלך“, ווי יצחק גאַלדקאַרן באַצייכנט זיך אַליין אין זיין הקדמה צום בוך, דאַרף זיך היטן פאַר מליצה ווי פאַר פייער, שוין צוליב דעם אַליין, וואָס די מיט געפיל און מיט געדאַנק נישט סאָליד איינגעדעקטע ווערטער זענען די פּאַליציאַנטן, וואָס ברענגען צוריק דעם „דעזערטיר“ צו די ברייטע, אוי ווי ברייטע „שרייבערישע טראַקטן“.

אַט איז, למשל, אַזאַ מליצה ווי אין דער היינע־עסיי „די מוזעס האָבן ליידיג־שאַפטלעך געקושט אויף די באַקן זייער פּאַוואַריט און די חן־סימנים פון זייערע קושן זענען פאַרבליבן אין זיינע לידער... פאַראַן אין זיי: בלאַער נעפל־טוי פון שוואַרצע ווינטרויבן און פרויען־אויגן, סאַמעט פון שמעטערלינג־פליגל, צוויט־ראַזיקייט, בלומען־פּרישקייט...“

דער סאַמעט פון שמעטערלינג־פליגל אין היינעס לידער איז אפשר דאָס סאַמע נאַענטסטע צו אַן עכטן געפיל ביים ליענען היינען, אָבער עס איז לאַוו דווקא דאָס געפיל פון אַ „דעזערטיר“, נאַר אַ פּאַלנע רשות־הרבימדיקער סענטימענט.

זשורנאליזם און עסייטיק

ביז איצט האב איך געפרווט קריטיש צו באַלויכטן פרטים פון יצחק גאַלד-קאַרנס רעפּאָרטאַזשן וועגן אַ ריי באַרימטע געשטאַלטן פון דער וועלט-ליטעראַטור. אָבער די קריטישע פרטים נייטיקן זיך אין אַ סך-הכלדיק וואַרט. שטעלט עס אונדז צו דער מחבר אַליין אין זיין היינע-עסיי, וואָס איז מיט אַלע מליצהדיקע שטעלן, לעבן דער קורצער עסיי וועגן אַנאַטאָל פּראַנס, איינע פון די סאַמע געראַנסטע. ער זאָגט דאָרט אין שייכות מיט קינסטלערישע און אומקינסטלערישע ליטעראַטור-זשאַנערן, אַז — „פּונקט ווי מאַנכע שרייבן מיט אייביקייט-שוונג וועגן טאַג-טעגלעכע זשורנאַליסטישע ענינים, אַזוי שרייבן אַנדערע זשורנאַליסטיש וועגן אייביקייט-ווערטן“.

אויב איך זאָל פאַרבייטן גאַלדקאַרנס „אייביקייט-שוונג“ מיט „עסייטיש“ קאָן איך אָננעמען גאַלדקאַרנס קלאַסיפיקאַציע וועגן די צוויי מינים שרייבער. איך האָב נאָך אַ קימאָל מיט איין און צוואַנציק יאָר צוריק (זע מיין בוך: „דעטאַלן און סך-הכלען“, ניו-יאָרק, 1943), געפרווט צו כאַראַקטעריזירן דעם קינסטלערישן מחשבה-שרייבער, דעם עסייסט, צום אונטערשייד פון דעם בעלעטריסט און צום אונטערשייד פונעם פּובליציסט.

דער עסייסט, האָב איך צווישן אַנדערן געשריבן, איז דער אינדיווידואַליס-טישער טשודאַק אין דער פּראָזע. ער איז פאַרבליבן אַ פאַרצייטישער פּוסטייער (ער גייט, אַזוי צו זאָגן, אויפן אייגענעם קאַפּ צו פּוס). לויטן ליטעראַרישן זשאַנער איז דער עסייסט צום נאַענטסטן צום רייזע-באַשרייבער. באַגלייך מיט אים איז דער עסייסט אַן אומרויקער אַרומוואַנדערער. צום אונטערשייד פון אים וואָגלט ער אַרום אויף די אייגענע זעלישע לאַנדשאַפטן. די עסייסטישע פּראָזע איז, אַזוי אַרום, אויטאָביאָגראַפיש און אַלע מאָל אויטאָפּאָרטרעטיש, זעלבסט-געשטאַלטעריש. דער עסייסט איז זאַכלעך און אינטערעסאַנט, ווען ער רעדט וועגן זיך אַליין.

אָבער דער עסייסט הייבט זיך נישט אָן פון דער ערשטער פּערזאָן, פּונקט ווי דער אָנהייב פונעם ווילנער גאון איז נישט זיין לאַנגע וויסע באַרד. דאָס תּמציתדיקע ביי דער ערשטער פּערזאָן איז נישט אַזוי די פּערזאָן, ווי די פּערזענלעכקייט. וואָס די פּאַסירונגען זאָלן נישט זיין, „אַקטועלע“, אָדער „אייביקע“, איז דער עסייסט אַ שטענדיקער דעליקווענט ביי זיי. נישט ער יאָגט זיך נאָך די געשעענישן, כדי זיי אויסצופּרעגן, נאָר ער לאַזט זיך פון זיי אויספּרעגן. ער ראַנגלט זיך מיט זיינע ענטפּערס נאָך פּאַרעם און איבערלעבעניש.

נאָך אַט-די באַמערקונגען וועגן עסיי און עסייסט, קאָן איך, דאַכט מיר, זאָגן, און נישט טאָן דערמיט קיין עוולה דעם שרייבער גאַלדקאַרן, אַז זיינע „קליינע

עסייען וועגן גרויסע שרייבער" זענען, צום טייל מער און צום טייל ווייניקער, געראַטענע, אימפעריסטישע רעפּאָרטאַזשן וועגן גרויסע שרייבער מיט „איביקע טעמעס“, אָבער נישט קיין עסייען. אַ גוטער רעפּאָרטער וועגן „איביקע טעמעס“ איז ביי אונדז געווען א. אַלמי, גאַלדקאַרנען צו לאַנגע יאָר. אַלמי איז געווען ווייני-קער אימפעריסטיש און מער רעאַליסטיש אין זיין רעפּאָרטאַזש, און דערפאַר האָט מען זיך אויף אים פון רעפּאָרטערישן שטאַנדפּונקט מער געקאַנט סומך זיין. צו מאַל פאַרשווינדט גאַלדקאַרן דער רעפּאָרטער און עס אַנטפלעקט זיך טאַקע דער עסייסט, וואָס רעדט כלומרשט וועגן אַן אַנדערן און אין תּוך וועגן זיך אַליין; וועגן זיין אייגענע נשמה-לאַנדשאַפט. אַזאַ עסיי איז, לויט מיין געשמאַק, די קורצע עסיי וועגן אַנאַטאַל פּראַנס. איך הער גאַלדקאַרנען רעדן וועגן פּראַנס „אַנטיקע בוכהאַנדלונגען פּאַזע דעם „קעי“ פון דער סען; וועגן זיינע אַלט-פאַר-שטויבטע פּאַליאַנטן, אין וועלכע ס'בליען די אומשטערבלעכע פּלאַנצן פון מענטש-לעכן גייסט“; און וועגן פּראַנס „אַראַמאַט פון קולטור“ און איך דערזע פאַר מיר אַ לעבעדיקן דעם ייד פון לאַדזש, יצחק גאַלדקאַרן, וועלכן איך קאַן נישט פּערזענ-לעך, און דערקאַן זיין אייגן געמיט און זיינע אייגענע בענקשאַפטן, וואָס אַנאַטאַל פּראַנס האָט זיי, אַזוי צו זאָגן, „אויסגעכאַפט“ און זיי געגעבן אויסדרוק אין זיינע ווערק.

1964

פּסיכאָאַנאַליטישע קריטיק

אין אַ געוויסער מאָס איז אויך די קלאַסישע קריטיק אונדזערע (בעל-מחשבות און ש. ניגער) פּסיכאָאַנאַליטיש. בעל-מחשבות, וואָס גייט בדרך כלל אויף דער ליניע פון דער היפּאָליטישער טען-שול פּרוווט אויפצוגראַבן די נאַציאָנאַלע און די שטיי-גערישע סביבה-מאַמענטן, וואָס זענען אַריין אין דעם שרייבערס בלא יודעים און קערעווען פון זייער פאַרהיילנקייט אַרויס דאָס שעפּערישע געמיט און די פען פון דעם דיכטער און פון דעם דערציילער.

ש. ניגער, ווידער, דער אַנהענגער פון סען-בעווס קריטישער שיטה, האָט באַגלייך מיט אים געזוכט און געפאַרשט נאָר דעם „ריינעם געניוס“ פון דעם שע-פּערישן יחיד. און דער „ריינער געניוס“ איז אַ רעזולטאַט פון פּסיכישע עלעמענטן וואָס קומען בירושה און פון אַזעלכע, וואָס זענען אויפגעקומען אין דעם צונויפ-שטויס צווישן די איינגעבוירענע איבערלעבענישן און די. באַגעגענישן מיטן אַרומיך

שרייבער פון מיין דור

און דער נשמה פונעם קינד, פונעם יונגלינג און פונעם דערוואקסענעם מאן. יעדער אַזאַ צונויפשטויס לאַזט איבער ווונדן, וואָס ווערן דערנאָך אויף אַ סובלימירטן אופן אַרויסגעבראַכט אין די ווערק פונעם שעפּער.

אַבער סיי בעל־מחשבות און סיי ניגער זענען אין זייער קריטיק בלויז ווייטע קרובים פון זיגמונט פרוידן. אין דער אמתן איז גאָר היינט צו טאָג נישט געמאָלט אַ קריטיק, וואָס זאָל זיך נישט אַנקערן ערגעץ וווּ מיטן גאון פון פּסיכאָאַנאַליז. גרשון סאַפּאָזשניקאָוו איז אין זיין בוך קריטישע עסייען „פון די טיפענישן“ וואָס איז אַרויס אין בוענאָס־אירעס מיט אַכט יאָר צוריק נישט סתם אַ קרוב פון פרוידן, נאָר טאַקע אַ געזעל אין דער ליטעראַטור־קריטישער אַפּטיילונג פון דעם פּסיכאָאַנאַליטישן וואַרשטאַט, וואָס זינט פרויד האָט אים געדאַנקלעך אויפגע־שטעלט האָט ער באַוווּזן צו באַהערשן אַזוי פיל אַנדערע געביטן פון גייסטיקער פאַרשאַרבעט מחוץ דער מעדיצין.

אַנגעהויבן האָט גרשון סאַפּאָזשניקאָוו צו דרוקן זיינע פּסיכאָאַנאַליטישע עסייען ען אין דעם זשורנאַל „דער האַלץ־אינדוסטריאַל“ וואָס איז געווען דער אַרגאַן פון די יידישע מעבל־פאַבריקאַנטן אין אַרגענטינע.

ביידע זאכן זענען געווען ניי און בפירושע זעלטנקייטן אויף יידיש, אי דער זשורנאַל, אַרויסגעגעבן פון מעבל־פאַבריקאַנטן, און אי די פּסיכאָאַנאַליטישע אַר־בעטן פונעם רעדאַקטאָר גרשון סאַפּאָזשניקאָוו.

פון צייט צו צייט פרוווי איד מאַכן נאָטיצן פאַר אַן אַרבעט וועגן דער נאָכ־קלאַסישער קריטיק אונדזערער. האָב איך ביי דער געלעגנהייט מעיין געווען אין סאַפּאָזשניקאָווס עסייען־ואַמלונג און האָב בפירוש הנאה וואָס איך קען זאָגן בפה מלא, אַז די אַרבעטן וועגן יונה ראַזענפעלדן און וועגן שלום אַשן זענען נישט נאָר גוטע, נאָר טאַקע יסודותדיקע קריטישע אַרבעטן וועגן די דאָזיקע צוויי שרייבער אונדזערע.

גרשון סאַפּאָזשניקאָווס סטיל איז אַ סך מאָל צו די־אַקטיש און ער פאַרמאַגט נישט קיין גלאַנץ, אַבער זיין אַנאַליז איז סאַליד, קלאַר און איבערצייגנדיק. ווי אַ מוסטער פון יונה ראַזענפעלדס („דער גאון פון אינטוויזיע“ רופט אים סאַפּאָזשני־קאָוו) דערציילונגען ברענגט סאַפּאָזשניקאָוו די מעשה מיט ר' דודן, דעם פּראַ־פעטיאָנעלן קדיש־זאָגער און זיין בת־יחידה, אַ פאַרזעסן מיידל.

איין מאָל נאָך דער אַרבעט, ווען רבקה איז געזעסן פאַרטאָן אין „אירע פאַר־נאַכטיקע שטימונגען פון האַפענונגסלאַזער בענקשאַפט“ האָט זיך באַוווּזן דער פאַטער ר' דוד און איר אַריינגעשטופט אַ באַרנע אין האַנט אַריין.

און די באַרנע (מיר אין גאַליציע פלעגן זאָגן באַר) האָט דעם סודותדיקן כוח אויפצווויקלען דעם קנויל פון זכרונות ביי דעם פאַרזעסענעם מיידל און דורך די דערמאָנגען אויפצודעקן ווונדן אין דער נשמה און זיי צו מאַכן פון דאָס ניי בלוטיקן און — צו טרייבן רבקהן צו זעלבסטמאַרד.

רבקה האט באשלאסן נישט צו עסן די באָר און ס'איז איר איינגעפאלן אַ גע-
דאַנק אויסצוגראָבן אַ גריבעלע און דאָרטן מקבר זיין די באָר. „זי האָט אַ געפיל,
ווי זי וואָלט דאָרטן, אין דעם גריבעלע, אַ לעבעדיקע זאָך באַגראָבן, און ס'האָט
זיך איר געגלוסט צו וויינען“.

און די דערמאָנונג שפינט ווייטער צוריק אויף צוואַנציק יאָר און ס'קומט אויף
אַ יינגעלע, בערעלע, וואָס איז דערטרונקען געוואָרן און ער איז, מן-הסתם, געווען
דער זיווג אירער. און אין דער מיט פון אַט דער גריבלעניש אין זכרונות דערהערט
רבקה אַ קרייזליקן „אל-מלא-רחמים“, וואָס איר פאָטער האָט פאַר ווילקייט אַ זינג
געטאָן און ס'דאַכט זיך איר, אַז דער שטילער אָן-ווערטערדיקער „אל-מלא-רחמים“
איז פאַר דער באַגראָבענער באַרנע און פאַר דעם לאַנג דערטרונקענעם בערעלע...
און עס האָט זי אַ צי געטאָן צום טייד.

דעם פאָטערס מתנה — איז אונדז מסביר סאַפאָזשניקאָוו — האָט געמאַכט נאָך
טיפער און פיינלעכער די שווערע פסיכישע דעפרעסיע און האָט דעם אינערלעכן
קאָנפליקט געגעבן אַ טראַגישע ווענדונג.

סאַפאָזשניקאָוו פירוש, וואָס איך האָב דאָ געבראַכט בקיצור, האָט זייער קלאָר
און איבערצייגנדיק פאַרטייטשט, ווי אַזוי ביי יונה ראָזענפעלדן ווערן געשילדערט
„די אינסטינקטיווע אימפולסן וואָס קומען צום אויסדרוק אין די מעשים פון מענ-
טשן און ווי אַזוי די אומבאַווסטזיניקע עמאַציעס דרינגען אַריין און באַהערשן דאָס
באַווסטזיניקע לעבן“.

עס איז אַ געראַטענע קריטישע עסיי. דאָס ליכט פון דער עסיי פאַלט אי אויף
דעם טיפן שרייבער און אי אויף זיין קריטיקער און באַהעלט זיי ביידן.

אפשר נאָך אַן אינטערעסאַנטערע אַרבעט איז די עסיי „דעפענסיווע מיטלען“
וון סאַפאָזשניקאָוו פסיכאָנאָליזירט די אומבאַווסטזיניקע ליבע פון דעם טאַקער-
לערנינגל אין ראָזענפעלדס אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן „איינער אַליין“.

איך קאָן זיך אָבער אויף דער עסיי נישט אָפּשטעלן ווייל איך וויל, כאַטש
בקיצור, דערמאָנען סאַפאָזשניקאָוו אַרבעט וועגן שלום אַשן, וואָס דער באַרימטער
ראַמאַניסט האָט זיך אויף איר אָפּגערופן אין אַ בריוו צום קריטיקער מיט גרויס
אַנערקענונג און אים פאַרזיכערט, אַז „קיינער האָט זיך נישט פאַרטיפט אַזוי אין מיין
אייגנאַרטיקייט, און קיינער האָט נישט באַהאַנדלט מיין שאַפן פון אַ מאַדערנעם
שטאַנדפונקט, אינטיים און אינדיווידועל, ווי איר“.

הגם איך האָלט אַז עס איז היפש פראָווינציעל וואָס משה שענדעריי זוכט אין
זיין הקדמה צו סאַפאָזשניקאָווס בוך סמיכה ביי אַנדערע קריטיקער און אַפילו ביים
פסיכאָנאָליזירטן שלום אַש אַליין, מוז איך דאָך מודה זיין, אַז אַש האָט ווייניק וואָס
מגום געווען אין זיין התפעלותדיקן לויב.

סאַפאָזשניקאָוו רעדט אַרום באַריכות שלום אַשס מוטער-קאָמפלעקס, אַנאַליזירט
גרינטלעך די פסיכישע דערפאַרונגען פון אַשס אַלטער עגאָ, זאַכאַרי מירקין, אין זיין

ראַמאַן „דריי שטעט“ און קומט צום ריכטיקן אויספיר, מיט וועלכן איך וועל דערווייל פאַרענדיקן מיין פאַרצייכענונג וועגן סאַפּאָזשניקאָון דעם קריטיקער, אַז — „אַז ענלעכע קינדער־דערפאַרונג ביי שלום אַשן האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם אַפּעקטיוון טאַן און סטיל אין דער יידישער ליטעראַטור. נאָך דער אַגרעסיווער מע־נערישקייט פון זיידע מענדעלע און דער פאַרזאָרגט פּאַטערלעכער תּכלית־דיקייט פון פּרצן איז דער שעפּערישער טאַלאַנט פון אַשן אַ מער פעמינינער, אַ פּאַסיוו ראַמאַנ־טישער, אַן אידיילישער, אַ צאַרטרוימערישער און וויזאַנערישער.“

1966

ניגון פון בויבעריק

נישט נאָר יעדער שעפּערישער מענטש, נאָר אויך יעדע מאַראַלישע און אי־דעישע ווילעניש האָט זיך איר אייגענעם ניגון.

איך בין אַן אַלטער פאַרער אין קעמפּ בויבעריק און האָב דאָרט פאַרבראַכט אַ סך פון מיינע אַמעריקאַנישע זומערן. איך האָב אין די אַלע יאָרן באַווונדערט דעם גרויסן אידיעישן און מאַראַלישן אַנשטרענג פון לייבוש לעהרער ז"ל, צו גרינדן און אויסצובויען דעם זומערקעמפּ בויבעריק.

אויף אונדזער יידיש־סעקטאָר איז דער קעמפּ בויבעריק, אונטער לייבוש לעהרערס פירערשאַפט פון פינף און פערציק יאָר, געווען אַ מין „רעקאָנסטראַק־שאַניסט“־אינסטיטוט, וואָס האָט געפּרוּווט איינשטעלן אַ קאָדעקס פון מינהגים, פון יידיש־טראַדיציאָנעלע פאַרמען, אויף צו העלפּן אַוועקשטעלן, וווּ מעגלעך, אַ דאַמבע קעגן שטראָם פון קולטור־אַפּגעפּרעמדקייט, וואָס פאַרפלייצט די קינדער פון די האַלבוועגס נאָך יידישע און, נאָך מער, פון די פּולשטענדיק אַמעריקאַניזירטע שטובן. איך האָב געזאָגט: אַ מין „רעקאָנסטראַקשאַניסט“־אינסטיטוט, ווייל ערגעץ וווּ איז זיך לייבוש לעהרער ז"ל אין זיין געדאַנקענגאַנג וועגן יידישן לעבן און יידישער קיום־באַוואַרעניש צונויפּגעקומען מיט דער יידיש־רעליגיעזער רעפּאַרם־באַוועגונג אין אַמעריקע אין איר לעצטער נאַציאָנאַל אַריענטירטער פּאַזע, און דערעיקרשט מיט דעם פּילאָסאָף פון אידישקייט־ציוויליזאַציע מרדכי קאַפּלאַן, דעם פירער פון דער „רעקאָנסטראַקשאַניסט“־גרופּע.

פאַר די פינף און פערציק יאָר איז לייבוש לעהרער געווען אַ מין רב אין דער קהילה בויבעריק, וואָס האָט געהאַט די אידישע דרייסטקייט און די נייטיקע מאַראַלישע תקיפות מתקן צו זיין תקנות. (נישט איין מאָל טראַכט איך, אַז אין דער

אידעישער עקשנות פון אונזערע אַרטאָדאָקסישע רבנים איז צום טייל שולדיק דאָס וואָס זי יפארמאָגן בלויז מאַראַלישע תקיפות, אָבער עס פעלט זיי דאָס נייטיקע פאַרל דערצו: אידעישע דרייסקייט).

לייבש לעהרערס „מורה-הוראהדיקע“ תקיפות און אמונה אין זיינע תקנות האָט געוואָרעמט און יידיש אָנגעוואָרעמט די עטלעכע טויזנט יינגלעך און מיידלעך, וואָס זענען דורכגעגאַנגען „בויבעריק“. אַ גרויסער טייל פון די היינט שוין דער-וואַקסענע מאַנסבילן און פרויען קומען צוריק זומער קיין בויבעריק און שיקן אַהין זייערע קינדער. עס ברענגט זיי אַהין צוריק דער פאַרלאַנג פון דאָס ניי איבער-צולעבן דאָס קהילה-געפיל, וואָס לייבש לעהרער האָט אין זיי איינגעפלאַנצט. דער גרויסער אויפטו פון בויבעריק פאַר די „בויבעריקאַנער“, די זיידעס, די זין, וואָס זענען שוין היינט טאַטעס, און די אייניקלעך, וואָס זענען שוין היינט צו טאָג די מדריכים פון די אוראייניקלעך, איז נישט אַזוי די יידישיזירונג, ווי די קהילהזירונג. לייבש לעהרער האָט באַוווּן צו אַרגאַניזירן אַ מין מיניאַטור-מוסטער פון אַ וועלט-לעך-יידישער קהילה. איך שטרייך אונטער קהילה, וואָרעם יאָ אָדער נישט מסכים מיט דער אָדער יענער תקנה, איז בויבעריק אַ וועלטלעכע קהילה, וואָס טראָגט אויף זיך דעם עול פון תקנות. אפילו דער פארבאָט צו שפילן קאַרטן גיט עפעס צו צו דער קהילהדיקייט.

דער געדאַנק פון בויבעריקס קהילהדיקייט איז פאַר מיר שוין לאַנג קלאַר. איצט איז פאַר מיר אויפגעגאַנגען דער ניגון פון דעם דאָזיקן געדאַנק. איך האָב איצט פאַרשטאַנען דעם געמיט-צושטאַנד אי פון דעם מורה-הוראה מיט זיינע תקנות און אי פון די תקנה-טרעגערס — דעם געמיט-צושטאַנד וואָס האָט געבוירן דעם פאַרלאַנג און דעם גלוסט נאָך קהילהדיקייט.

פאַר אַ יאָרן זומער האָט נאָך לייבש לעהרער, אַ טויטקראַנקער, ווי ער איז געווען, רעגירט אין בויבעריק און געהיט מיט די לעצטע כוחות יעדן „קוצו של יוד“ פונעם בויבעריק-סטיל. ער האָט נאָכן אומקער קיין ניו-יאָרק געלעבט בלויז געציילטע טעג. צו מאַרגנס נאָך יום-כיפור (דעם 17טן סעפטעמבער 1964) האָט ער זיך פון אונדז אָפגעטאָן.

היי-יאָר זומער האָבן די ממשלה אין בויבעריק איבערגענומען דעם מורה-הוראהס תלמידים, די בויבעריקאַנער גופא. לייבש לעהרערס אָרט פון דירעקטאָר האָט פאַרנומען דער פראַפעסאָר פון קווינס-קאָלעדזש יוסף לאַנדיס, וואָס איז אַליין אויפגעוואַקסן אין בויבעריק.

אין איינעם אַ שבת אין דער פרי האָט דער ניער דירעקטאָר גערופן אונדז (די קעמפערס און די געסט) אין דער אוידיטאָריע אויף דער קינדערויט צו אַ שטיקל יום-טוב. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קליינע, שטילע און סטיליסטיש געשליפענע צערעמאָניע. דער ניער דירעקטאָר האָט פראַקלאַמירט, אַז פון היינט אָן און וויטער וועט די אוידיטאָריע הייסן: „לייבש לעהרער-אוידיטאָריע“.

דאָס איז איינס. און שנית, אַז דאָס ליד „איז אַ קבצן אַ מאָל געווען“, פונעם בויבעריק-לידערבוך, וועט מהיום והלאה טראָגן דעם נאָמען: „לעהרערס ניגון“. און מען האָט געזונגען „לייבוש לעהרער און די מוזיק האָט געמאַכט לאַזאַר וויינער. מען האָט געזונגען דאָס ליד אין יידישן אַריגינאַל און אויך דעקלאַמירט עס אין ענגלישער איבערזעצונג, און מיר איז פון די ווערטער און פון דער מוזיק קלאַר געוואָרן, אַז דער געמיט-צושטאַנד, פון וועלכן עס איז אַרויסגעוואַקסן קהילה בוי-בעריק איז געווען דער וועלטלעך פאַרערעמטער ייד וואָס האָט געגאַרט נאָכן ווונדער פון עפעס אַ חברותאדיקייט, נאָך עפעס אַ פרייוויליק געזעצלעכער חברותאדיקייט, וואָס זאָל זיין במקום רעליגיע און במקום קהל.

„לעהרערס ניגון“, וואָס מען האָט אים ביי יענעם יום-טוב, שבת אין דער פרי, אין דער קינדער-אוידיטאָריע געזונגען, און וואָס די געסט אין איינעם מיט דער קינסטלער-טרופע זינגען אים מיט התלהבות יעדן פרייטאָג צו נאַכטס צום עונג שבת אין דעם טעאַטער-זאַל — אַט דער ניגון איז מסביר אַ די צערודערונג פון אַ דור, אַי זיין זוכעניש פון ווונדער און ניט צו לעצט דאָס באַגנוגענע זיך מיט די געפונענע „ווונדער“, וואָס זענען נישט מער ווי אַפגעקילטע פונקען פון דעם היסן יידישן ריטואַל-און קהילה-פלאַם.

האָט געשריבן לייבוש לעהרער זײַל, אונטערן פסעוודאָנים מאַגיסטער, אין זיין ליד, וואָס איז איצט פראַקלאַמירט געוואָרן אַפיציעל ווי דער ניגון פון בויבעריק —

„איז אַ קבצן אַ מאָל געוועזן,

פלעגט ער נאָר מיט גאַט זיך קריגן.

ווונדער איבער ווונדער האָט מיט אים געטראַפן,

ווען ער האָט געזונגען מיט אַזאַ מין ניגון:

טשירי-בים, באַם, באַם.

קורץ און קלאַר: מיר דערקענען אים, דעם פון יידישן שטייגער אַפגעריסענעם „קבצן“ אין דער אימיגראַנטישער אַמעריקע, וואָס „פלעגט נאָר מיט גאַט זיך קריגן“ און האָט אין דעם דאָזיקן קריג אַנגעווירן נישט בלויז די וואַרעמדיקייט פון דער שבתדיקער שול, נאָר אויך דאָס חברותא-געפיל פון אַ וואַכעדיקן „שבת אחים גם יחד“.

דער וועלטלעכער ייד אין אַמעריקע האָט נישט געהאַט קיין וועלטלעך „שטיבל“. ער האָט זיך איינגעקויפט אַ סך רעשיקע פאַרזאַמלונגען, אָבער איז געבליבן אַן דער אינטימקייט פון אַ מאַן. אפילו די בר-מצווהס און, נישט דאָ געדאַכט, די לוויית אין דער יידישער אַמעריקע, האָבן פאַרלוירן זייער אינטימקייט (אַן אינטימ-קייט איז דער גייסט אין גלות!) און זענען געוואָרן רעשיקע פאַרזאַמלונגען מיט אַפער-רעטישע צערעמאָניעס און באַנקעט-רעדעס.

לייבוש לעהרער האָט מיט זיין מיניאַטור־קהילה בויבעריק געפרוּווט זיך אַפּרייסן פון דעם פּאַרזאַמלונג־רעש און פון דעם געקריג מיט גאָט און שאַפן אַ ביסל אינטימקייט אויפן וועג צוריק צו גייסט און צו געזעצלעך איינגעשטעלטן קהל. עס איז אַ פּרוּוו, אַ מיניאַטור־פּרוּוו, אָבער קהל קאָן געהאַלפן ווערן בלויז פון וואָס מער אַזעלכע מנינים, אין וועלכע עס ווערט אויפגעהיט אויב נישט טאַקע די יידישקייט פון אונדזער אַמאַל, איז דאָס „כנסת־ישראל“־געפּיל פון יענע יאָרן.

איך חזר איבער: דאָס „כנסת ישראל“־געפּיל, דאָס קהילה־געפּיל איז אַרויס־געוואַקסן פון דער חברותאדיקער אינטימקייט צווישן די יידן אין שטעטל. ווען מיר זאָגן „שטעטל־קולטור“ מיינען מיר יענע קהלדיקע אינטימקייט, וואָס איז אַ הויפּט־עלעמענט פון אַ גייסטיקער געזעלשאַפט.

ווי מיט די סקווערער און באַבאָווער חסידים, וואָס האָבן אונטער דער פירער־שאַפט פון זייערע רביים געפרוּווט בויען באַזונדערע קוואַרטאַלן אין דער ווילד־גרוי־סער ניו־יאָרק, כדי איינצוהאַלטן די אינטימקייט פון זייער חסידישער סביבה, אַזוי האָבן די בויבעריקאַנער אונטער דער אַנפירונג פון לייבוש לעהרער געמאַכט אַ פּאַרזוך פון שאַפן אַ קליינע וועלטלעכע חברותא אין די צען זומער־וואָכן פונעם יאָר, כדי זיך אַנצוכאַפן ביי דער יידישער קהילה־אינטימקייט, וואָס זי איז געווען דער יסוד פון יידישן לעבן.

און לייבוש לעהרער האָט געפּילט, אַז פטור בלאַ כלום איז זיין פּרוּוו נישט געבליבן —

„וונדער איבער וונדער האָט מיט אים געטראָפן,
ווען ער האָט געזונגען, אַט אַזוי געזונגען:
„טשירי־ביס, באַם, באַם.“

אַ פונק, און נישט נאָר איין פונק פון קהילהדיקייט און ממילא אויך פון יידיש־קייט איז געבליבן לעבן אין דעם זומערקעמפ אויף דער היגלדיקער לאַנדשאַפט אַרום דעם שטעטל ריינבעק אין דער מדינה ניו־יאָרק.

יצחק יאַנאַסאָוויטשעס ליטעראַרישע פּאַרטערען

דער גרויסער אויפטו פון יצחק יאַנאַסאָוויטשעס בוך „מיט יידישע שרייבער אין רוסלאַנד“ באַשטייט, לפי דעתי, דערין, וואָס ער האָט אונדז געגעבן נישט בלויז זעקס געראַטענע, און מער געראַטענע, איינצל־פּאַרטערען, נאָר ער האָט דורך די

זעקס שרייבער-געמעלן אויך באַוויזן אַרויסצוברענגען דאָס כוללדיקע סאַציאַלע און פּסיכישע בילד פון דער יידיש-סאָוועטישער ליטעראַטור.

עס איז דאָס בילד פון אַ זומפּפּעלע, וווּ יעדער שפּאַן איז אַ סכּנה און אויף יעדן טראַט לויפּרט דער טויט דורך פּאַרזינקעניש.

„אין די סאָוועטישע באַדינגונגען — זאָגט יאַנאַסאָוויטש אין זײן דוד האָפּ-שטיין-פּאַרטערעט — איז זײער גוט געווען צו האָבן דאָס פנים פון אַ תּם, אַ פנים וואָס זאָגט אויף אַלץ אַמך, אַ פנים וואָס איז מבשר דער וועלט: מיין באַלעבאָס טראַכט נישט דאָס וואָס מען טאָר נישט. אַ סימן האָט איר — ער טראַכט בכלל נישט.“

אַבער דאָס איז ווייט נישט תּמיד געווען אַ סגולה. „רוסלאַנד איז דאָס איינציקע לאַנד אויף דער וועלט (די סאַטעליטן-לענדער, פּאַרשטייט זיך, אַריינגערעכנט) וווּ מען אַרעסטירט און מע פּאַרשיקט מענטשן קיין סיביר צוליב אַ חשד, אַ זיי האָבן שלעכטע כּוונות.“ מע פּאַרשיקט אַ מענטש קיין סיביר, ווייל „אויב ער האָט אַפילו נאָך איצט נישט קיין שלעכטע געדאַנקען וועגן דער מאַכט, איז ער אַבער מסוגל זיי צו האָבן און דערפאַר איז בעסער, אַז ער זאָל זיך געפּינען אין די טונדרעס פון סיביר.“

עס האָט סוף-כל-סוף גאַרנישט געהאַלפּן. צי מע האָט געהאַט די גאַב צו מאַכן דעם אַנשטעל פון אַ תּם און אין געוויסע, באַזונדער געפּערלעכע סיטואַציעס טאַקע צו זײן אַ פּאַלנע תּם, אָדער מע איז געווען באַשאַנקען פון דער נאַטור מיט דער פעיקייט צו „ריידן, אַז ס'זאָל זײן דאָס זעלביקע וואָס געשוויגן און צו שווייגן, אַז מע זאָל עס קענען אַנגעמען ווי גערעדט“ — ס'איז געווען אַלץ איינס. קיינער האָט נישט געקאַנט אויסמיידן אַריינצופאַלן און אומצוקומען אין דעם סאָוועטיש-פּאַלי-צײַשן זומפּ. דער תּמעוואַטע רעדער און אויף גאַטס באַראַט גייער דוד האָפּשטיין; דער נײכטערער שווייגער און ראַפּינירט טאַקטישער אַרומשפּרינגער איציק פעפּער; דער היפּש טעמפּער גלייבער לייב קוויטקאָ און דער שטענדיקער היפּערפּאַטריאַט דוד בערגעלסאָן; דער פון דער ליטעראַטור כּמעט אַפּגעשיידטער, דער נסתּר, און דער מיט פּאַעטישן חן ברויזנדיקער. פּרץ מאַרקיש — אַלעמען האָט דערגרייכט די האַנט פּונעם סטאַליניסטישן תּלין.

ווען איך זאָל דאַרפן בקיצור, אין עטלעכע ווערטער, איבערגעבן דעם סיפור-המעשה פון יאַנאַסאָוויטשעס פּאַרטערעטן, וואָלט איך געזאָגט, אַז ער האָט אויף די דריי הונדערט און צוואַנציק זײטן פון זײן בוך געשריבן אַן עפּאַפּייע וועגן זעקס יידישע מענטשן, וואָס האָבן געפרוּווט ראַטעווען קודם-כל זײער שרייבעריש לעבן, דערנאָך דאָס נאַקעטע מענטשלעכע לעבן און — האָבן נישט מצליח געווען, האָבן נישט געקאַנט מצליח זײן, ווייל עס איז איבער אַ מענטשנס כּוח צו קעמפּן מיט דער אידעאָלאָגיש-פּאַליצײנישער און אידעאָלאָגיש-רוצחישער קרעמל-פּאַליטיק. און אַפּ-געמאַלן האָט יאַנאַסאָוויטש די דאָזיקע אידעאָלאָגישע, פּאַליצײנישע און רוצחישע

פאליטיק מיט אַלע אירע האַידוקישע ברוטאַלקייטן און אויך מיט אַלע אירע פסיכישע אַכזריותן — סוגעסטיוו און דין.

די טראַגישסטע פון די זעקס זענען בלי ספק געווען דוד בערגעלסאַן און איציק פעפער. זייער טראַגעדיע איז געווען די געדיכטסטע, ווייל זי איז געווען פול מיט קאַמיוז. זייער טראַגעדיע איז געווען די צום ווייניקסטן דערהויבענע. זי איז געווען בלויז אַ דערשרעקנדיקע, ווייל עס האָט די קעמפער געפעלט דער כאַראַקטער־מעטאַל, וואָס לאָזט זיך הערן טראַגיש, ווען ער ווערט צעבראַכן פון גורל. זייערע קאַמפּסמיטלען זענען געווען צו נישטיק פאַרן טראַגישן פאַרמעסט. בערגעלסאַן און פעפער זענען געווען לגמרי אַנדערש ווי, למשל, דער נסתר און לייב קוויטקאַ. פון דעם נסתר איז אָפּגערעדט. ער האָט אין דער ייִדיש־ליטעראַרישער סביבה געלעבט אין אַ היפשער מאָס ווי לוזי מאַשבער, דער העלד פון זיין „די משפּחה מאַשבער“.

דעם נסתרס טראַגעדיע איז געווען די סאַמע דערהויבנסטע, וואָרעם ער האָט געקעמפט קעגן אַ העכערער מאַכט ווי די דרויסנדיק סאָוועטישע מלכות מיט אירע גזירות. דער נסתר האָט זיך געראַנגלט מיט אַ סך אַ געפערלעכערן שונא. זיין געראַנגל איז געווען מיטן „שר של שכחה“, וואָס האָט געלויפערט אויפן נאַציאָנאַלן געדעכעניש און געמיט פון די ייִדיש־שעפער אין ראַטן־פאַרבאַנד. דער שר של שכחה, וואָס אויף מאַדערנעם לשון איז ער אידענטיש מיטן אַנווער פונם חוש פאַר פאַלקס־געשיכטע, האָט זי געוואָלט מאַכן פאַרגעסן „וואָס מיר זענען געווען און וואָס מע האָט פון אונדז געמאַכט“. ער האָט פאַרשטאַנען, דער נסתר, דער ווונדער־לעכער שרייבער און ייד, אַז אויב מע וועט „חלילה דאָס אויך פאַרגעסן — אויף וואָס וועלן מיר האַפן, מיט וועלכן בטחון וועלן מיר לעבן?“

און יאַנאַסאָוויטש האָט נישט בלויז באַהאַלטן אין זכרון דעם זין פון דעם נסתרס טראַגישן איבעררעד מיטן גורל, נאָר ער האָט דעם דיאַלאָג אויך קינסטלע־ריש סטיליזירט.

ווען יאַנאַסאָוויטש גיט אונדז איבער דעם נסתרס רייד וואָס „אַן אַנדערש מאַל פלעגט ער זאָגן“ אַז —

„אַ יורד, וואָס געדענקט נאָך זיין אַמאָליקע גדולה האָט נאָך אַ האַפענונג, אַז זיין מזל וועט זיך אומקערן צום בעסערן. אַז מיר וועלן אָבער זיצן ווי דער וואָרעב אין כריין און מיינען, אָדער לאָזן זיך איינרעדן, אַז ס'איז ביי אונדז אַלע מאַל אַזוי געווען, אָדער אַז ס'איז אונדז נאָך אַפילו בעסער ווי אַ מאַל, וואָס פאַר אַ גוטס קענען מיר שוין דערלעבן?“ — ווייסן מיר, אַז ער קאָן נישט האַבן פאַרגעדענקט דעם נסתרס רייד וואָרט ביי וואָרט און אַז דער זאַץ איז, אַזוי צו זאָגן, נישט קיין פאַטאַ־גראַפֿירטער, נאָר אַ פאַרטערטירטער, אַ געשטאַלטיקטער. אָבער דאָס מאַכט יאַנאַ־סאָוויטשעס דערגרייכונג אין זיינע געראַטענע פאַרטרעטן (און דער פאַרטרעט פון דעם נסתר איז איינער פון די סאַמע געראַטנסטע, אויב נישט דער געראַטנסטער) נאָך גרעסער. קונסט איז משמע נישט אַזוי אַ באַשרייבונג און אַ שילדערונג פון

איינעם וואָס איז דאָרט געווען, נאָר מער פון אַזאַ איינעם, וואָס גלייך ער וואָלט דאָרט געווען. יאָסאַנאָוויטש איז נישט בלויז דאָרט געווען און געזען די ווירקלעכע מאַדעלן, נאָר ער האָט זיך אין זיינע פּאַרטערטן אַ סך מאל דערהויבן צו דער מדרגה פון גלייך ער וואָלט דאָרט געווען, זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון קינסטלערישער געשטאַלטיקונג. אַזאַ פּאַרטערט ווי פון דעם נסתר איז נישט בלויז ראַיעל געשריבען נע מעמאָריסטיק, נישט נאָר סאַלידע היסטאָריאָגראַפיע, נאָר אויך קינסטלעריש געשטאַלטיקטע און דערפאַר געדויערדיק וואָרע דראַמע צווישן אַ גייסטיק עכטן ייד און דער גראַבער אומעכטיקייט פון צייט און סביבה.

דערפאַר איז פאַרשטענדלעך, וואָס דער נסתר האָט געקאַנט גובר זיין אין זיך דעם יצירהרע פון עולם-הזה און פון שרייבערישן דערפאַלג. ער האָט ביי זיך געפּוֹר־עלט צו לעבן אין אַרעמקייט און אַפילו נישט צו זיין ראוי פאַר אַן אויסצייכענונג מיטן לענין-אַרדען. אין דעם נסתר האָט יאָנאַסאָוויטש געזען „דאָס געשטאַלט פון אַ ייד, וואָס לעבט פאַר יידישקייט און ליידט פאַר יידן“ און ער האָט זיין זענונג נאָענט געבראַכט צום לייענער פון זיין בוך.

אַבער אויך אַזאַ איינער ווי לייב קוויטקאַ, וואָס האָט אין זיך נישט געהאַט גאַרנישט פון דעם נסתרס יידישער דערהויבנקייט, האָט פאַרמאַגט זיין אייגנס פּסיכישע עלעמענטן, וואָס האָבן אים אַוועקגעשטעלט אין אַ טראַגישער פּאַזיציע צו סאָוועטישער צייט און סביבה. קודם איז ער אין מיטן פון אידעאָלאָגישער און געזעלשאַפטלעכער רישעות און ביטול צו מענטש געווען „דער גוט־מוטיקער, גלייביקער, הילף־גרייטער און גלייכגעוויכטיקער מענטש, וואָס זיין אומפאַרענ־דערלעכקייט און סטאַביליקייט האָבן עדות געזאָגט אויף זיין גראַדליניקן און פעסטן כאַראַקטער“.

אייגנטלעך איז שוין גראַדליניקייט און פעסטער כאַראַקטער אַליין גענוג אויף צו קומען בלא יודעים אין אַ קאַנפליקט מיטן אַרום, זיך נישט ווילנדיק טראַגיש צו פאַרמעסטן און באַזיגט צו ווערן. אַבער לייב קוויטקאַ, ווי יאָנאַסאָוויטש מאַלט אים, איז געווען נישט בלויז אַ גראַדליניקער מענטש און אַ מין נחום איש גמזוֹר־געשטאַלט, וואָס איז צופרידן מיט דעם ווי ס'איז, ווייל ס'איז אַלץ בעסער ווי ס'האַט געקאַנט זיין, נאָר ער איז אויך געווען (און דאָס איז דער עיקר) אַ גאַנצער און פולער מאַמין אין דער להלכהדיקער און למעשהדיקער בעסערקייט פונעם סאָוועטישן רעזשים. גאָט האָט קוויטקאַ „באַשענקט מיט אַן איבערלעכער זעלישער גאַנצקייט, וואָס האָט אין זיך געהאַט אַ פונק פון פּיליסטערישער טעמפּקייט און אויך אַ ניצוץ פון הימלישער תּמימות“.

און אמונה, ליידיגשאַפטלעכער גלויבן, איז אין זיין עצם מהות קעמפּעריש און פול מיט דראַמע אפילו ווען דער גלויבן איז על־פי דרויסנדיקער התנהגות נישט פריי פון אַ ביסל פּיליסטערישער טעמפּקייט. „קוויטקאַ — זאָגט יאָנאַסאָוויטש נאָך אַ דבר בשם אומרו — איז געווען איינער ביי גאָט. ער וואָלט אַפילו אין גיהנום

אויך געקאנט הנאה האָבן פון די פלאַמען". און איך בין מוסיף אַז "הנאה האָבן פון פלאַמען" מיינט אין תוך זיך ראַנגלען מיט זיי, מיינט טראַגיש מיט זיי קעמפן און זיגעריש באַזיגט צו ווערן.

★

אויב עס רייסט נאָר נישט איבער דעם אַרכיטעקטאַנישן גאַנג פון מיינע שורות בין איך אַלע מאָל גרייט צו ציטירן יאַנאַסאַוויטשעס גוטע און צוגעשפיצטע דעפּי־ניציעס און אויך זיינע גוטע זאַגענישן, ווייל איך האַלט, אַז אַזעלכע ציטאַטן זענען, ווען מען שרייבט וועגן אַן עסיי־סט, פונקט אַזוי נייטיק ווי ברענגען שורות פון אַ ליד, אַדער טאַקע גאַנצע לידער, ווען מען שרייבט וועגן אַ דיכטער. די ציטאַטן, אויב זיי זענען ריכטיק צוגעקליבן, ריידן נישט בלויז מיט דער שפראַך פון עדות, נאָר מיטן לשון פונעם "באַשולדיקטן" גופא. און אויב נאָר נישט די רייד פונעם באַשולדיקטן אויף דער הייסער מינוט, זענען זיינע אָפגעקילטע, פריער צוגעגרייטע און דורכגעטראַכטע רייד די בעסטע טענה אין אַנגעזיכט פון אַלע בית־דינס.

און ווען איך ציטיר יאַנאַסאַוויטשעס דעפיניציעס און זאַגענישן וויל איך דער־מיט אונטערשטרייכן די טראַכטערישע און שרייבערישע געניטשאַפט פון זאָן און פאַרמולירונג אין זיינע פאַרטרעטן. עס איז כמעט דורכויס נישט פאַראַן קיין מיט דער לינקער האַנט געשריבנקייט אין יאַנאַסאַוויטשעס בוך. ער באַהערשט דעם געדאַנק און די פאַרמולע סיי ביי דער פסיכאָלאָגישער פאַרטרעטירונג פונעם שריי־בער און סיי ביי דער קריטישער כאַראַקטעריזירונג פון זיין ווערק.

אין דער הקדמה צו זיין בוך בעט זיך ביי אונדז יאַנאַסאַוויטש מיר זאָלן דאַרט נישט זוכן קיין ליטעראַריש קריטישע אָפּהאַנדלונגען אַדער אָפּשאַצונגען וועגן ווערק. אַוודאי איז ער גערעכט מיט זיין בקשה. מיר זוכן טאַקע נישט עפעס, וואָס ער האָט לכתחילה נישט געקלערט צו שרייבן. אָבער פון דעסטוועגן איז אַ מצווה אַנצוווייזן, אַז איבער דער ברייט פון די זעקס פאַרטרעטן זענען צעוואַרפן גוט דורכגעטראַכטע און גוט פאַרמולירטע ליטעראַטור־קריטישע מיינונגען, וואָס לאָזן אונדז הערן, אַז מיר מעגן פון יאַנאַסאַוויטשן דעם פּאָעט און פון יאַנאַסאַוויטשן דעם עסיי־סט דערוואַרטן אויך אַ בוך ליטעראַטור־קריטיק, וואָס אויב מע זאָל משפטן לויט אַ טייל פון זיינע קריטישע מאַמרים אין דער בוענאַס־אירעסער "די פרעסע" און אויך לויט די קריטישע פאַראַגראַפן, וואָס זענען פאַראַן אין די איצטיקע פאַרטרעטן, וואַלט כדאי געווען אַז אַזאָ בוך זאָל וואָס גיכער דערשיינען.

אַזוינע לענגערע און קירצערע טרעפיקע קריטישע באַמערקונגען, אי אַייגענע און אי בשם אומרים (נישט כותבים), וואָס דאָס מיינט לכל הפחות האַלב אַייגנס) זענען פאַראַן אין דעם כאַראַקטער־פאַרטרעט פון קוויטקאָן, אין דעם געמעל פון איציק עפערן און אויך אין די איבעריקע עסייען.

און אַז איך האַלט שוין ביי יאַנאַסאַוויטשעס גוטע זאַגענישן און אַפּאַריסטיש

שרייבער פון מיין דור

און אפט אויך עפיגראמאטיש טרעפיקע באמערקונגען מוז איך זאגן, אז מיר אין א חידוש אויף יאנאסאָוויטשן, וואָס אין אַ טייל פון זיינע עסייען, דערעיקרשט אין די ערשטע פון בוך, כאַפט זיך צו אים אַריין אַן אופן שרייבן, וואָס דערמאָנט אין ד"ר מוקדונין ע"ה.

איך בין שולדיק דאָס קלאַרער צו מאַכן. דער פאַרשטאַרבענער יידישער טעאַ-טער-און ליטעראַטור-קריטיקער ד"ר מוקדוני האָט זיך געהאַט אַ מאַניער שרייבן, וואָס איז באַשטאַנען אין צעשפאַלטן אַ געדאַנק אין האַלבע און אין פערטל ניוואַנסן און דעם צעשפאַלטענעם געדאַנק אויסצושטעלן אין שורות איינס נאָך ס'אַנדערע ווי אין אַ ליד.

ד"ר מוקדוני ע"ה פלעג אַ סך מאַל אַריינפאַלן אין אַ טעות. אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער ווערסיפיצירט ניוואַנסן, בעת אין דער אמתן האָט ער זיי בלויז מיט אַנדערע ווערטער און אין אַן אַנדערן צונויפשטעל פון ווערטער איבערגעזעצט. קאָן זיין אַז אין אַט דער "ווערסיפיצירונג" איז געלעגן מוקדוניס שרייבערישער חן, וואָס אַ טייל פון די לייענער האָבן געסמאַקעוועט. אָבער פון שטאַנדפונקט פון שעפּערישקייט איז דער שרייבער גאָר עובר דערביי אויף אַ "בל שחית". ווער-טער האָבן אַ רעכט געניצט צו ווערן בלויז ווען עס איז נויטווענדיק זיי צו ניצן. פאַרשווענדונג פון ווערטער איז פונקט ווי קאַרגער געשטאַמל אַן אַנטי-קינסטלע-רישער, אַן אַנטי-שרייבערישער פּרינציפּ.

איך זאָג אַז יאָנאָסאָוויטשעס מאַניער דערמאָנט אין מוקדוניס, ווייל איך וויל דערמיט אָפהיטן די כראַנאלאָגיע, דעם מוקדם ומאַחר. אָבער למען האמת מוז גע-זאָגט ווערן, אַז ביי יאָנאָסאָוויטשן פאַסירט כמעט דורכויס נישט קיין איבערזענדונג פון געדאַנק-ניואַנסן. הינטער דער ווערסיפיצירונג פון זיינע שורות שטייען תמיד האַלבע און פערטל ניוואַנסן פון אַנדערשקייט. אָבער אַפילו ווען די דאָזיקע קליינע צוגאַבן און הוספות וואַלטן טאַקע געווען וויכטיק גענוג, אַז מען זאָל זיי באַוויליקן באַזונדערע ווערטער און שורות, האָבן זיי אַלץ נישט קיין באַרעכטיקונג זיך אויס-צושטעלן אַזוי, אַז מען זאָל זיי למען השם דערזען. דאָס געדאַנקלעך-קרעפטיקע און ראַפינירט-צוגעשפיצטע אין יאָנאָסאָוויטשעס פאַרמולעס און דעפיניציעס דערזעט מען באַלד און מיטן פרייען אויג. זיין שרייבערישע בעלי-בתישקייט איז אַ סאַלידע, אַ בוכהאַלטעריש גוט קאַנטראַלירטע און די מינדסטע וואַרט-פאַרשווענדונג דאַרף ביי אים פאַררעכנט ווערן ווי אַ "רבב על בגדו", ווי אַן עבירה קעגן עיקר-פּרינציפּ פון שעפּערישן וואַרט, קעגן צימצום.

די פאַרטריטן פון איציק פעפּערן און דוד בערגעלסאָנען-זענען די סאַמע טרוי-עריקסטע אין בוך. איציק פעפּער איז אונטער יאָנאָסאָוויטשעס פעדער אויסגעוואַק-סן צו אַ פושע-פיגור, ווי מיר קענען זי פון דער געשיכטע און פון סטעפאַן צווייגס פושע-ביאָגראַפיע. דאָס פסיכאלאָגיש דינסטע אין דעם פעפּער-פאַרטערט איז בלי ספק זיין דראַמאַטישע באַגעגעניש מיט יידישע צרות, וואָס ער וויל זיי אויסמיידן

שלמה ביקל

און זיך פון זיי נישט-וויסנדיק מאַכן און זיי יאָגן אים דווקא נאָך און ווילן אים מאַכן פאַר זייער שליח-ציבור.

אודאי האָט צו מאָל געהאַנגען אַ טראַגיש ליכט איבער איציק פעפערן, אָבער בלויז אויף אַזוי פיל איז דאָס ליכט געווען טראַגיש, מוז מען מסכים זיין מיט יאָ-נאַסאַוויטשן נאָכן איבערלייענען דעם פאַרטרעט, אויף וויפל „דאָס ליכט האָט זיך אָפגעשלאָגן אין אים פון דער גורלדיקער טראַגיק פון רוסישן יידנטום“.

און דוד בערגעלסאָן, דער גרויסער יידישער פראָזע-מייסטער, איז מיט זיין שטענדיקן געיעג זיך סאָוועטיש צו כשרן, וואָס האָט אים שלים-שלימזולדיק געמאַכט נאָך מער טריפה, געווען אין ראַטן-פאַרבאַנד „אין אַ לאַגע פון קאַמישקייט, אין אַ מעמד פון לעכערלעכקייט, אין אַ סיטואַציע פון נעבעכדיקייט“.

ס'האָט בערגעלסאָנען געפעלט, ווי שוין געזאָגט, טראַגישער כאַראַקטער. יאָנאַ-סאָוויטש שרייבט וועגן דעם מיט טרויער און מיט ליבשאַפט.

אויב ס'איז נייטיק ביים סוף צו זאָגן אַ סך-הכלדיק וואָרט וועגן גאַנצן בוך, זאָג איך עס גערן: ס'איז אַ בוך פון ראַפּינירטער מענטשן-אַבסערוואַציע, ס'איז אַ קלוג און טרויעריק בוך.

אברהם קריבס געזאַנג צו ליטע

א

וועגן דער עסיי „ליטא מכורתי“ (מיין היימלאַנד ליטע), וואָס דער באַווסטער העברעישער דיכטער און ליטעראַטור-קריטיקער אברהם קריב האָט אַרויסגעגעבן אין בוכפאַרעם, אין דעם תל-אביבער פאַרלאַג „מגורה“, ווילט זיך, ווי אַ מאָל אין דעם ליבן חדר-נוסח ביים לערנען שיר השירים, „אַרויסזאָגן“ אַז דאָס געזאַנג איז שענער און בעסער פון אַלע געזאַנגען.

נאָך דער אויסנעמלעכער און מיט רעכט באַרימט געוואָרענער אַרבעט וועגן דעם מיזרח-אייראָפּעישן יידנטום פון פראַפעסאָר אברהם יהושע העשל איז מיר נישט אויסגעקומען צו לייענען אַ מער לירישע און צו דער זעלביקער צייט אַ מער אַנאַליטישע, אַ מער דעטאַלירטע און גלייכצייטיק אַ מער צימצומדיק גענע-ראַליזירטע עסיי, ווי אברהם קריבס געזאַנג צו ליטע, צו „דעם קעניגרייך פון שולחן ערוך“.

ווי אברהם יהושע העשלס עסיי וועגן דער חסידיש-מיסטישער לעבנס-אַט-

מאספער, וועלכע איז געווען דער באשאף פון דעם שבט פוילן, אזוי איז אברהם קריבס שיר השירים וועגן דער תורה־ניכטערקייט, אין וועלכער עס האט געלעבט דער שבט ליטע, אי באַרוישנדיקע פּאָעזיע און אי אַ באַלערעוודיקער סאַציאַל־פּסיכאָלאָגישער טראַקטאַט.

איך האַלט עס פאַר איינעם פון די סאַמע ברכהדיקסטע אויפטוען אין דער פאַרלעגערישער אַרבעט פון די לעצטע עטלעכע יאָר אין מדינת ישראל, וואָס מען האָט אָנגעהויבן נאַכצוטאָן דעם ספר הספרים און אַרויסצוגעבן ביכער פון מקרא און תרגום אין איינעם.

אַ פּיאָנער אין דעם פרט איז געווען דער צווייבענדיקער תנ"ך מיט דעם יידישן תרגום, וואָס די יהוּאַש־יורשים האָבן אַרויסגעבראַכט אין ניו־יאָרק מיט 22 יאָר צוריק, אין 1941. פון די ווייטערדיקע וועל איך דערמאָנען בלויז עטלעכע, וועלכע שטייען מיר פאַר די אויגן אין מיין ספרים־אַלמער, בעת איך שרייב די שורות. דאָס זענען די בריוו פון חיים נחמן ביאַליק ז"ל, צו זיין פרוי מאַניאַ, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן דער "מוסד ביאַליק". קודם קומען אין דעם בוך ביאַליקס געציילטע קורצע העברעישע בריוו צו זיין פרוי. דערנאָך קומט די העברעישע איבערזעצונג פון דעם היפּשן פעקל יידישע בריוו, און צום סוף די יידישע מכתבים גופא, אין אַריגינאַל. די אויסגאַבע פון דעם "מוסד־ביאַליק" איז געווען אַ מין פּראָגראַם־דורכברוך. עס האָבן זיך נאָך דעם באַוויזן אפרים אויערבאַכס פּאָעמע "ווייסע שטאַט" אין יידיש, מיט דער העברעישער איבערזעצונג פון אליהו מייטוס; די אַנטאָלאָגיע פון ישראלדיקע לידער אין אַריגינאַל און אין תרגום, פון מרדכי יפה, ז"ל; און אַ באַנד פון איציק מאַנגערס לידער און באַלאַדן אויף יידיש און העברעיש. אויך אברהם קריבס עסי וועגן ליטע איז געדרוקט אין ביידע שפּראַכן פון אונדזער ליטעראַטור: אין העברעישן אַריגינאַל און לעבן אים אין דער יידישער איבערזעצונג פון אליעזר רובינשטיין.

אליעזר רובינשטיין, וואָס איז מיר באַקאַנט ווי דער יידיש־איבערזעצער פון ש. י. עגנונס ראָמאַן "סיפור פשוט", האָט אויך, וואָס שייך קריבס עסי, געטאַן אַ גוטע איבערזעצונגס־אַרבעט. עס איז רובינשטיינען אָפט געלונגען איבערצוגעבן אַ העברעישע שפּראַכ־ווענדונג מיט אַ יידישן אידיאַם אזוי פינקטלעך און אזוי נאַטירלעך, אַז מען פאַרגעסט ממש, וואָס עס איז דער אַריגינאַל און וואָס עס איז דער תרגום.

שרייבט קריב אין זיין העברעישן אַריגינאַל: "גם פרנסה בצימצום לא היתה הפקר לכל"; גיט דאָס רובינשטיין איבער אויף יידיש מיט: "פרנסה בצימצום האָט זיך אויך נישט געוואָלגערט אין די גאַסן".

ב

אַנהייבן הייבט קריב אָן זיין געזאַנג צו ליטע מיט דער באַמערקונג, אַז דער

שלמה ביקל

קלימאט פון דעם לאַנד איז געגאנגען לויט דעם יידישן לוח. ״ווען מען בענטשט ראש־חודש תמוז, שטאַרקט זיך די היץ״.

אַבער אין דעם פרט איז ליטע נישט געווען אַנדערש ווי מיין הימלאַנד גאַליציע. אויך אין גאַליציע האָט זיך דער דרויסן אַריענטירט אויף דעם יידישן לוח און האָט זיך, ווי קריב זאָגט אַזוי שייַן און ריכטיק וועגן ליטע: ״צונויפגעאַסן מיט דער אינערלעכער שטימונג, ווי זיי וואַלטן ביידע אַרויסגעקומען פון איין און דעם זעלביקן מקור״.

עס האָבן געשטאַמט פון דעם זעלביקן קוואַל די קאַלטע אלול־ווינטן און דער פאַרכטיקער ערנסט פון דער יידישער נשמה. דער בשותפותדיקער מקור איז געווען די נאַענטקייט פון די ימים נוראים. די שטיפערישע פּרילינג־ווינטלעך, ווידער, אין איינעם מיט דעם אויפגעראַמטן און האַפּערדיקן יידישן געמיט האָבן אויך געהאַט איינע און די זעלביקע טאַטע־מאַמע — די ערבדיקע טעג פון פסח, זמן חרותנו.

אַבער אונטערשיידט האָט זיך ליטע פון די אַנדערע יידישע וווינלענדער אין מיזרח־איראָפּע דערמיט, וואָס —

״די וועלט פון יידישקייט אין ליטע איז נישט געווען איינגעהילט אין מיסטיק. דער זוהר האָט אַהין נישט געשיקט זיינע סודות־שטראַלן״, און אויך דערמיט, וואָס ״אַ גאַנץ יאָר האָט מען אין ליטע נישט געזונגען בעם ועדה, סיידן אויף אַ שמחה של מצווה, ווי אַ חתונה, אַ ברית״.

אַ דרומדיקן יידן, ווי מיר, איז שווער צו באַנעמען ווי אַזוי עס האָט אויס־געזען אַ לעבן אָן די שבתדיקע זמירות, אָן די דבקותדיקע שלש־סעודות און אָן די אַלע מינים אימפּראָוויזירטע שמחהלעך אין אַ מיטן וואָך אין די חסידישע קלויזן. וואָס וואַלט אין אַזאַ מין מתנגדישער אַטמאָספּער געווען געטאַן מענדעלע פּערעלע דער רביצינס, וואָס האָט זיך כאַטש דריי מאָל אַ וואָך אַריינגעכאַפט אין אַטיניער קלויז און ער האָט זיך דאָרט אַליין אַריינגעטריבן אין אַ גאַט־באַהעפטונג מיט אַ זמר פון אַן אַלץ שטייגנדיקער טעמפּעראַטור און מיט אַ ריקוד פון אַן אַלץ מער און מער ברענענדיקער התלהבות.

אַבער דער אויפטו פון אברהם קריבס עסי וועגן ליטע איז, וואָס ער מאַכט מיד פאַרגעסן אין אַלע שיינקייטן פון מיין גאַליציע, וואָס זענען נישט בנמצא אין דער ניכטערער ליטע. ווען איך לייען ביי קריבן, אַז ווען ״די אַרומיקע יידישע וועלט האָט זיך ווונדערלעך באַנייט (מיט חסידות — ש. ב.), הימל און ערד האָבן זיך קעגנזייטיק דערנענטערט, יואָט) זי, ליטע, נאָך מער באַהאַלטן איר קאַפּ — און מיט נאָך מער טיפּקייט און מיט נאָך מער מתיקות — אין די אַלטע בלעטער פון דעם תלמוד בבלי״ — טראַכט איך ביי מיר (איך קוק זיך אַרום, אַז קיין שום לאַנדסמאַן און איך אַליין זאָל עס נישט דערהערן), אַז ״אויב נישט נאָך העכער״. איך פאַל ממש אַריין אין התפעלות פון די שורות, אַחוץ פון די ווערטער ״תלמוד

בבלי, וואָרעם פאַר דעם „תלמודה של בבל“ פון דעם העברעישן אַריגינאַל וואָלטן זיך אין יידיש געפאַסט אַזעלכע היימישע ווערטער ווי „אביי ורבא“, אָדער „גמרא“, אָבער נישט דער שטייפער און ווייטער „תלמוד בבלי“.

אָבער צוריק צו מיין טראַכטעניש: איך טראַכט, וויפל זעלישע גבורה האָט דאָס געהאַט די קליינע מינדערהייט פון דעם שבט ליטע, זיך אַנטקעגן צו שטעלן דער גרויסער מערהייט פון דער יידישער אומה אין מיזרח-אײראָפּע און צו זיין מתנגדים צו חסידות און צו בלייבן חסידים פון אַ שכלדיקן בלאַט גמרא, אָן פּילפּול, נאָר פשוט, מיט דעם געזונטן און געצוימטן שכל הישר, וואָס גייט נישט אַרויס פון די כלים, כדי זיך פון דרויסן צו דערוויסן וואָס עס איז אין זיי פאַראַן, נאָר בלייבט אינעווייניק, כדי צו לערנען און צו פאַרשטיין דעם תּוּכּן.

און אפשר בין איך אַזוי נתפעל געוואָרן פון דער שיינקייט און פון דער מאַראַ-לישער גבורה, וואָס וועגן איר זינגט אברהם קריב זיין „אז ישיר“, ווייל איך אַליין אין חסידישער גאַליציע שטאַם פון דעם טאַטנס צד פון אַ מתנגדישער משפּחה, וואָס האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם ברויזנדיקן אַרום פון חסידות, און איז פאַר-בליבן עקשנותדיק דווקא ביי תנ"ך און דווקא ביי אַ בלאַט גמרא און דווקא ביי אַ חקירה-ספר, און נישט ביי קבלה און אוודאי נישט אין רבינס הויף.

אַן אַ שיעור ווונדערלעך שיינע און טרעפיקע פאַרמולעס זענען פאַראַן אין קריבס עסיי וועגן חסידות, וועגן מתנגדות און וועגן מוסר און וועגן דעם, וואָס אונטערשיידט די דאָזיקע אידעישע ריכטונגען. מיר געפעלט זייער דער זאָג, אַז חסידות האָט די יידישע נשמה נישט געלאָזט זיך אויסניכטערן, און מתנגדות האָט די יידישע נשמה נישט געלאָזט זיך פאַרשיכורן.

אָבער אַפּאָריזמען, ווי געראָטן זיי זאָלן נישט זיין, האָבן אַ טבע, אַז זיי זענען אָדער בלויו פּופּציק פּראָצענט, אָדער אַזש הונדערט און פּופּציק פּראָצענט אמת, אָבער קיין מאָל נישט ווי עס דאַרף צו זיין: פּולע הונדערט פּראָצענט, נישט מער און נישט ווייניקער.

ג

איך זאָג דאָס אַנטקעגן דעם, וואָס מיר דאַכט זיך, אַז אברהם קריבס דעפיניציע וועגן חסידות, וואָס האָט „אַנערקענט בלויו איין יחיד, דעם רבין, און אַרום אים איין יחדיו, בעת פאַר די מתנגדים איז דער אמתער יחדיו געווען אַ באַהעפטונג פון אַ סך יחידים“ — איז אפשר אַ שאַרפע פאַרמולע, וואָס בלייבט שטעקן אין זכרון, אָבער — זי איז נישט אַלע הונדערט פּראָצענט די ווירקלעכקייט.

עס איז, דאַכט זיך מיר, צו סימפּליסטיש צו טראַכטן, אַז חסידות איז קאַלעק-טיוויזם און שאַף הינטער אַ פּאַסטעך, און אַז מתנגדות איז אינדיווידוואַליזם, וואָס שפּאַרט זיך נישט אָן אויף אַ רבין, נאָר אויף דעם, וואָס די אייגענע אויגן און דער אייגענער מוח נעמט אַרויס פון דעם ספר.

שלמה ביקל

אין דער אמתן איז גאָר חסידות אין איר אורשפרינגלעכער פאַרעם געווען אַ תורה פון אינדיווידואַליזם, די תורה פון גאָט־דערגרייכונג בלויז מיט די אייגענע אויגן און דער אייגענער כוונה.

די חסידישע תורה אין איר אמתער בעל־שמישער צורה איז דער דרך פון בראַצלאָוו און פון קאַצק, און נישט פון דעם רוזשינער אָדער פון דעם לובלינער חוזה.

לכתחילה האָט זיך מתנגדות אָנגעשפּאַרט אויף דעם איינגעשטעלטן געזעל־שאַפטלעכען סדר (שולחן־ערוך), אויף דער אויטאָריטעט פון ספר און פון לערנער, און חסידות אויף דעם כוח פון יעדן יידישן יחיד, וואָס איז געוואָרן אַן עמעצער אויך אַן תורה, אויב אים איז געלונגען צו קאַנצענטרירן זיינע כוונות ביי תפילה און עבודה.

דערנאָך — דערנאָך האָט חסידות פאַרמעל געוואָנען, אָבער אין תוך פאַרלוירן, וואָרעם די אידעע פון אַ צדיק, וואָס זיין תפילה איז פּריווילעגירטער און אָנגע־נומענער, איז געווען די ערשטע פונדאַמענטאַלע סתירה צו דעם געדאַנק פון חסידות, וואָס איז געקומען אַנטדעקן דעם יחיד און שרייבן אַ נייע תורה פון „אלה תולדות אדם“.

די פּרע־רעוואָלוציאַנערע אטמאָספּערע פון שולחן־ערוכדיקער יידישקייט, אין וועלכער עס איז געבליבן זיצן דער מתנגד, וואָס דער ווילנער גאון און זיינע יור־שים האָבן אים אויסגעהיט פון חסידות — איז מיט דער צייט נישט געוואָרן אינ־דיווידואַליסטיש. אי חסידות און אי מתנגדות זענען געבליבן שולחן־ערוכדיקע קאַלעקטיוון, מיט אויטאָריטעטן (ביי חסידים דער רבי, און ביי די מתנגדים דער רב, דער לערנער).

בלויז אויף די סאַמע העכסטע שטאַפלען איז חסידות געבליבן ביים לכתחילה־דיקן אינדיווידואַליזם. און זאָל מיר, ביי מיין גאַנצער באַגייסטערונג פאַר אברהם קריבס געזאָנג צו דער מוסר־באַוועגונג (צו דער מתנגדישער חסידות), דערלויבט זיין צו זאָגן, אַז אויך די מוסרניקעס זענען בלויז אויף די סאַמע העכסטע ניוואָען זייערע געבליבן תלמידים פון ר' ישראל סאַלאַנטער. אויף די מיטעלערע און אוודאי אויף די אונטער־מיטעלערע שיכטן פון דער באַוועגונג האָט דער מוסר געמאַכט פון די מוסרניקעס מוסר־זאָנערס, און ער האָט זיי דערפירט, אין בעסטן פאַל, צו הומאַרלאַזיקייט. דעם היפש פלאַך געוואָרענעם „יחיד“ פון חסידות האָט אַ סך מאָל געראַטעוועט דער הומאַר, די באַהעמענישע זאַרגלאַזיקייט פונעם חסיד, וואָס האָט אים געהאַלפן אַ שמייכל טאַן איבער דעם כלל און אים פאַרהיט פון עגאַצענטריזם.

און דער מוסרניק — פון וואָנען וועט קומען זיין הילף ?
צום סוף וויל איך זאָגן, אַז ווער עס וועט זיך באַקענען מיט אברהם קריבס עסיי וועגן ליטע, וועט בעסער און גרינטלעכער פאַרשטיין זיינע וואונדערלעכע ליטע־

ראטור־קריטישע און פאלעמישע עסייען, וואָס ער באַצייכנט זיי ווי „מאמרים וועגן ליטעראַטור, וועגן פאלק און וועגן מדינה“, און ער טרעט דאָרט אַרויס קעגן אַלערליי פאַרקרימונגען פון אונדזער פאַלקס־צורה, וועלכע זענען געמאַכט געוואָרן אין אונדזער צוויי־שפראַכיקער ליטעראַטור פאַר די לעצטע צוויי דורות.

1963

ב. י. מיכאלי

א

א פערזענלעכע באַמערקונג

בנימין יצחק מיכאלי איז מיט אַ פולער בר־מצוה יינגער פון מיר. ווען איך האָב מיט אַ פערטל יאָרהונדערט צוריק פאַרלאָזן רומעניע, האָט מיכאלי נאָך געהייסן דוכאַווי און איז נאָך געווען גאָר יונג, ערשט ערב די דרייסיק. פון דעסט־וועגן האָבן מיר זיך שרייבעריש באַוויון צו פאַרטשעפען און האָבן פאַרפירט צווישן זיך אַ הייסע און בייזע פאַלעמיק. פערזענלעך האָבן מיר זיך נישט געקענט און די ליטעראַרישע קריגעריי האָט פאַרענדיקט אונדזער באַקאַנטע אומבאַקאַנטשאַפט אין רומעניע.

און דאָ קומט אַן איבעראַשונג, איינע פון יענע איבעראַשונגען, וואָס מאַכן אייך גוט אויפן האַרצן, מאַכן קליגער אייער האַרץ און — פאַרשעמען אייך. איר בלייבט שטיין אַ פאַרשעמטער, ווייל די איבעראַשונג בייט דעם פאַרטרעט, וואָס איר האָט אייך אויסגעמאַלן און האָט געהאַלטן, אַז „דאָס איז עס“, און איר דערזעט, אַז איר זענט געווען אַ מאַראַלישער פאַרטאַטש און אַ שונדישער מאַלער.

אַזוי בין איך געבליבן שטיין, ווען איך האָב דערזען פאַר מיר מיכאלין עלף יאָר שפעטער אין איינעם אַ שפעט־האַרבסט־טאָג אין פאַריז. ער האָט אַנגעקלונגען צו מיר אין האַטעל און מיר האָבן זיך באַגעגנט. עס איז געווען נאַטירלעך און פשוט (דאָס נאַטירלעכע און פשוטע איז, כידוע, פון די זעלטנסטע זאַכן). דער יינגע־רער איז געקומען צום עלטערן זאָגן (ווערטער זענען דערצו נישט נייטיק), אַז — האָב נישט קיין מורא; דאָס בין איך. און איך האָב זיך מיט אים אַרומגעכאַפט, זיך דערפרייט און — פאַרשעמט.

און ערשט רעכט דערפרייט האָב איך זיך, ווען איך האָב דערזען דעם יונגן

שלמה ביקל

דוכאוני-מיכאלי אַ שעפּעריש-אויסגעוואַקסענעם שטיין אויף דער טריבונע פון „בית צ'רניחובסקי“ אין תל-אביב און רעדן וועגן ליטעראַטור, וועגן דער הער-ברעזשער און יידישער, און וועגן זייער שייכות צווישן זיך; און ווען איך האָב אין דעם זעלבן יאָר 1959 געלערנט זיין באַנד עסייען „ליד האבנים“.

ב

ביים וואַרשטאַט

עס זענען אין דעם באַנד „ביים וואַרשטאַט“ (ליד האבנים) פאַראַן גוטע און סאַלידע עסייען וועגן דיכטער, דערציילער און עסייסטן און אויך עטלעכע טעאַ-רעטישע עסייען וועגן פראַגן פון ליטעראַטור-קריטיק.

וועלכע עסייען זענען די בעסטע? עס איז אַ כלל נישט צום אַפּפּרעגן, אַז די בעסטע עסיי איז יענע, וווּ עס קומט צום אויסדרוק, אַחוץ בקיאות, חריפות און שרייבערישע בעל-מלאכהשקייט (בעל-מלאכהשקייט איז אַ וויכטיקער ענין, וואָס טאָר קיין מאָל נישט אונטערשאַצט ווערן), אויך דאָס געמיט פונעם מחבר. על-פי דער דאָזיקער קריטיק איז מיכאליס עסיי וועגן טשערניכאָוסקיס דיכטונג איינע פון די סאַמע געראַטנסטע. דערעיקרשט איז, לדידי, אַ קריטישער אויפטו פון איידעלן און שאַרפן אַנאַליז דאָס לעצטע קאַפיטל פון דער עסיי, וואָס פאַרנעמט זיך מיט דער רעטעניש פון טשערניכאָוסקיס פרעמדקייט אין דער העברעיִשער פאַעזיע (פּליאַט „זרות“). פון דעם ערשטן לידערבוך „חזיונות ומנגינות“ און ביז צו די סאַמע לעצטע שירים חזרט זיך איבער ביי טשערניכאָוסקין אַזוי אַדער אַנדערש דאָס געפיל פון פרעמדקייט. אין דעם ערשטן ליד פון זיין ערשטער ליד-דער-זאַמלונג (וואַרשע, 1899) באַצייכנט טשערניכאָוסקי זיך און זיין געזאַנג ווי אַ „נטע זר את לעמד, ציץ נכרי לכל“ (אַ פרעמדע פּלאַנץ פאַר דיין פּאַלק און אַ פרעמ-דע בלום פאַר אַלעמען), און דרייסיק יאָר שפּעטער דריקט דער דיכטער אויס דאָס זעלבע געפיל אין די פּערזן —

ושירי נכרי, שירי זר ללב אמתי,

עירי כי יופיע ועירי ילך,

באפס לבב קולט אותו וללא בת-קול,

כאותה צוחת נשר בודד, צוחת פרא.

(אין פּראָזע אויף מאַמע-לשון הייסט דאָס, אַז „מיין ליד איז פרעמד, פרעמד צום האַרץ פון מיין פּאַלק, איינזאַם ביים אויפשיין און איינזאַם ביים אַוועקגאַנג; די הערצער נעמען עס נישט אויף און עס בלייבט אַן אַן עכאַ, ווי דאָס געשריי פון אַן איינזאַמען אַדלער, דאָס געשריי פון אַ ווילדן).

שרייבער פון מיינ דור

פינף מאַטיוון גיט אָן מיכאלי פאַר אַט דעם געפיל פון פּרעמדקייט, וואָס האָט באַהערשט טשערניכאָוסקין, און אַלע פינף זענען באַגרינדעט און ברענגען אַריין קלאַרקייט אין דער רעטעניש: (1) די דיכטערישע פילגעשטאַלטיקייט, פילצענב־טרישקייט, וואָס מאַכט פאַרן לייענער און קריטיקער שווער אָנצוכאַפּן וווּ עס איז דאָס צענטראַלע אין טשערניכאָוסקין; (2) דער לייענער־עולם איז נישט געווען מסוגל אויפצונעמען דעם עפישן שוונג אין טשערניכאָוסקיס דיכטונג; (3) עס האָט אין טשערניכאָוסקיס ליד געפעלט דער טיפישער יידישער זיפּן און דאָס שטילע געוויין פונעם יידישן געמיט, אַפילו אין מאַמענטן פון פרייד; (4) טשערניכ־כאָוסקיס פּאַעטיש לשון האָט נישט געשעפט, ווי ביאַליקס, פון די איבערדרות־דיקע קוואַלן; (5) די קרוין פון שירה האָט אין אונדזער ליטעראַטור „אויסגעכאַפט“ ביאַליק און עס איז נישט געמאַלט איין קרוין פאַר צוויי קעפּ. מיכאליס עסי וועגן טשערניכאָוסקיס „פּרעמדקייט“ איז קורץ, אָבער אויס־שעפּנדיק. אַלץ איז אַרויסגעבראַכט און אַלץ איז געזאַגט געוואָרן, און איך חור איבער, מיט פולער שאַרפּקייט און מיט צניעות.

ג

שלמה צמח

פון די עסיי־סטן, וואָס מיכאלי שרייבט וועגן זיי, פילט ער זיך צו מייסטן צו־געצויגן צו שלמה צמחן. מיר אַליין איז שלמה צמח אויך איינער פון די ליבסטע קריטיקער און שרייבער. זיין פלינסקער משפּחה־כראַנק, וווּ ער האָט אַזוי פּיין און דין מסביר געווען די אַנדערשקייט פון דער חסידות אין זיין היימשטאַט, קען איך נישט פאַרגעסן, און הגם מען קען נישט תמיד מסכים זיין מיט צמח'ס ליטעראַטור־קריטיק (איך גיי מיט אים נישט מיט אין זיין פּראַפּרישמאַן־טעזע אין דער פּאַ־לעמיק מיט אברהם קריבן), דערפילט מען שוין ביי דער ערשטער באַגעגעניש מיט זיינע קריטישע אַרבעטן אַזאַ מאַראַלישע עקשנות און אַזאַ היסטאָרישע אחריות, אַז מען פאַרגעסט אין אַלע קעגנערשאַפטן און מען זעצט זיך אַפרוען אין צמח'ס געהויבענער אכסניה פון גייסט.

איך לייען מיכאליס עסיי וועגן צמחן און עס איז מיר קלאַר, אַז ער איז איינער פון די תלמידים מובהקים פונעם אַלטן קריטיקער. עס איז אין מיכאליס עסיי פּאַ־ראַן, נישט ווילנדיק, אַ שטיק אויטאָבאָראַקטעריסטיק. און ער, מיכאלי, היט זיך אויס אין זיינע עסייען פון האַר־שפּאַלטערישער חריפות און פון גאוהדיקער בקיאות, זוי דער מייסטער שלמה צמח. די בקיאות ווערט ביי מבאלין, ווי ביי שלמה צמחן, געשטעלט אין דינסט פון דער קריטישער אַרבעט. „זי העלפט דער קריטיק — ווי עס פאַרמולירט דאָס מיכאלי אין זיין צמח־עסיי — טאָן איר אַרבעט פון צע־

שלמה ביקל

שיידן און צונויפבאָהעפטן; העלפט איר געפינען און פאַרענטפערן קשהדיקע פונקטן און איז איר ביייהילפיק מיט איר כוח פון אַסאַציאַציע פון ווייט צו נאַענט און פאַרקערט.

דער פסיכישער הויפט-עלעמענט, וואָס מאַכט נוציק די חריפות און די בקי-אות, איז די אינטוויציע פונעם קריטיקער. אָן איר — זאָגט מיכאלי מיט רעכט — איז די קריטיק ווי אַ גוף, וואָס די נשמה איז פון אים אַרויס.

און נאָך אין איין פונדאַמענטאַלן פונקט קומט זיך דער קריטיקער מיכאלי צונויף מיט זיין עלטערן חבר שלמה צמח. ער האָט, ווי צמח, אַ פאַרשפיצטן חוש פאַר דער בכיוונדיקער, און אויך נישט-בכיוונדיקער, צביעות אין דעם שעפערנישן וואָרט. די מליצה — ווייסט און פילט מיכאלי, באַגלייך מיט שלמה צמחן — איז אי עסטעטיש און אי עטיש זינדיק. מען דאַרף ליענען דאָס קאַפיטל „נקודות בבקרתו“ אין מיכאליס עסי וועגן צמחן, כדי צו זען ווי טיף עס גייט אים אָן דער שקר אין דער ליטעראַטור, וואָס קאַרל קראָז האָט דעם דאָזיקן שקר אַזוי ווונדער-לעך אויפגעכאַפט אין דער פאַרמולע: נישט דער דיכטער, די ווערטער אַליין זאָגן ליגן.

מיכאליס קריטישער מעטאָד איז אַ סינטעטישער. מיכאלי ווייסט דעם ווערט פון דער „אידעישער קריטיק, דער וועגווייזער קריטיק, וואָס פרעדיקט און קעמפט פאַר נאַציאָנאַלע און מענטשלעך-מאַראַלישע ווערטן“, אָבער פאַר אים איז קלאַר, וואָס קלאַרער קען נישט זיין, אַז „אָן דעם עסטעטישן יסוד האָט די קונסט נישט קיין קיום; אָן דעם דאָזיקן יסוד האָט אויך נישט קיין קיום די קריטיק, פונקט ווי עס איז נישט געמאַלט קיין וויסנשאַפט אָן אַ וויסנשאַפטלעכער קריטעריוע.

ד

קריטישע פרינציפן

מיכאלי איז אין זיינע קריטישע פרינציפן אויסגעהאַלטן אַביעקטיוו און איז דערביי קיינעם נישט נושא פנים, אַפילו נישט דעם אַלטן קריטיקער שלמה צמח, וואָס האָט אַזאַ סך משפיע געווען אויף אים מיט זיין באַלאַנסירטן און קעמפערנישן אופן פון קריטישן געדאַנק.

ווען שלמה צמח, וואָס „זיין קריטיק צייכנט זיך אויס — שטרייכט אונטער מיכאלי מיט באַוונדערונג — מיט ערנסט, מיט אַ סך וויסן, מיט געניטשאַפט און מיט טאַלאַנט פון אַנאַליז, פאַרגינט זיך אַ גענעראַליזירנדיקע טעזע וועגן דעם מאַגן-גל פון אייגענעם סטיל און וועגן דער חולאת פון נאַכמאַכונג אין דער יונגער הע-ברעישער פראָזע (מיר געפעלט זייער דאָס שאַרף סאַטירישע שפילוואָרט וועגן דער נאַכמאַכונג: סיגנון בית שני), האָט מיכאלי די סימפאַטישע דרייסטקייט אַרויסצו-

טרעטן קעגן רבין אליין און אים נאכצוווייזן, אז דאָרט וווּ ער האָט דערמאָנט דעם נאָמען פון אַ נאָכמאַכער ברענגט ער נישט קיין באַווייז און דאָרט וווּ ער ברענגט אַ באַווייז פעלט דער נאָמען פונעם שרייבער, און ביי אַ ביסל ביבליאָגראַפישער אויספאַרשונג האָט מיכאלי אויסגעפונען אַז דער נאָכמאַכער, וואָס זיין נאָמען ווערט אָנגערופן אויף אַן אַנדער פּלאַץ פון צמח־שריפטן, איז עפעס איינער א דוב טונים וואָס האָט באַשריבן זיין גאַליציש שטעטל סטרעליסק אין אַן „עגנונישן העברעיש“ אַזוי ווייט, אַז עס איז מער ווי נאָכמאַכונג, עס איז פעלשונג. קאָן דען עמעצער דב טונים, וואָס פאַרנעמט נישט קיין פּלאַץ אין דער העברעישער ליטעראַטור — פּרעגט מיט רעכט מיכאלי — דינען ווי אַ ראיה פאַר דעם אָנקלאַג פון סטיל-אימיטאַציע מצד אַזעלכע, אין צווישן באַרימט געוואָרענע שרייבער, ווי אהרן מגד און משה שמיר?

איך האָב זיך אָפגעשטעלט אויף מיכאליס אַרויסטריט קעגן זיין אייגענעם באַ-ווונדערטן רבין שלמה צמח אי כדי אונטערצושטרייכן אַז מיכאליס קריטיק ווייסט נישט פון קיין משוא פנים און אי צו ווייזן אַז פאַר מיכאלין איז ממש אַן עיקר די קעגנערשאַפט צו „טאַטאַליטאַרער קריטיק“, וואָס פאַרפלייצט מיט אירע גענעראַ-ליזאַציעס נישט-אויסגעפאַרשטע שטחים.

ה

די יונגע העברעישע פּראָזע

זי איז איינע פון די שטחים איבער וועלכע עס הויערט, לויט מיכאלין, קריטי-שע גענעראַליזאַציע, אַזוי אַז מען זעט זי ממש נישט אַרויס. מען באַשולדיקט די יונגע העברעישע פּראָזע, אַז זי האָט זיך אָפגעריסן פון דעם היסטאָריש-פּאָליקישן שורש. איז אין דעם פאַראַן, פאַרשטייט זיך, אַ שטיק אמת. אָבער פאַר מיכאלין איז קלאַר, אַז בלייבן ביי אַט דער גענעראַליזירנדיקער טעזע אַן שום רעזערוואַציעס און אַן שום פירושים וואָלט געמיינט באַגיין אַ געדאַנק-לעכע עוולה. וואָרעם יעדער געדאַנק, וואָס לעבט בלויז איינליניק, אַן די דינע גיור אַנס-געוועבן אַרום זיך, איז, אין בעסטן פאַל, אַן עוולה קעגן זיך אליין און קעגן די וואָס קומען פון אים לערנען. און אין ערגסטן פאַל, איז ער גאָר קיין געדאַנק נישט.

אויב מען וויל ריכטיק כאַראַקטעריזירן דעם סאַברעשן אַפרייס פון היסטאָרי-שער פּאָליקישקייט, טאָר מען נישט פאַרגעסן צוצוגעבן — איז אונדז מסביר מיכאלי — אַז בעיקר איז דער דאָזיקער אַפרייס אַ בלא יודעימדיקער, אַ פּאַקטישער און נישט קיין בידעימדיקער, נישט קיין באַוווסטזיניקער. און עס איז פאַראַן אַ בפירושער חילוק צווישן די צוויי מינים אַפרייס. „דער

קוואל פון דעם ערשטן איז די געגעבענע ווירקלעכקייט. בעת דער צווייטער דער-גיט דערצו מיטן כוח פון דעם ווילן און פון דער אידעע פון די אפרייטער. דער דור וואס איז געבוירן געווארן אדער אויפגעוואקסן אין לאַנד (ארץ-ישראל) איז נישט אויפגעשטאנען קעגן דער קולטור-טראדיציע פונעם גלות און האָט נישט פאַרלאָזן אירע עטישע ווערטן. ער האָט וועגן זיי פשוט נישט געוואוסט. דער אויפ-שטאַנד און דער אפרייס וואָס זענען פאַרגעקומען און וואָס דער באַוווּסטזיין האָט באַוועגט זייערע רעדער — זייערע אידעאָלאָגן זענען געווען די טאַטעס. אָבער אַט די טאַטעס, די חלוצים, האָבן זיך נישט מתכוון געווען אָפצורייסן פונעם פאַלק און פון זיין קולטור. פאַרקערט, זיי האָבן אין זינען געהאַט אויסצולייזן ס'פאַלק פון די פורעניותן אין דער פרעמד און זיך אומצוקערן און זיך אויפצורייכטן אויף אייגענער ערד. זיי האָבן בלויז אין דעם רעוואָלט נישט געמאַכט דעם ריכטיקן אונטערשיד צווישן עיקר און טפל. צעברעכנדיק דאָס אַלטע פאַס האָבן זיי אויסגעגאַסן דעם יין המשומר."

דער יונגער ליטעראַרישער דור, וואָס האָט זיך שעפּעריש אָפּגעריסן פון דער טויזנט-יעריקער פאַלקס-ירושא פון זיינע מיזרח-איראָפּעיִשע זיידעס, קאָן, בכּן, נישט באַשולדיקט ווערן אין באַוווּסטזיניקן אָפּווענד און מען טאָר אים נישט פאַר-גלייכן מיט דער יעווסעקציע, וואָס האָט זיך באַוווּסטזיניק געפרוּווט אָפּרייסן פון דער פאַלקישער פאַרגאַנגענהייט און האָט פאַרניינט דעם היסטאָרישן חלום פון שי-בת ציון און אַלע אַנדערע היסטאָריש-נאַציאָנאַלע האָפּענונגען און טרוימען.

אַזוי ווייט בין איך מסכים מיט מיכאליס אַנאַליז, אָבער ווען ס'קומט צו די „כּנענים“, וואָס האָבן צום אונטערשיד פון די יעווסעקעס באַיאָט דאָס לאַנד ישׂראַל און האָבן פאַרניינט דאָס פאַלק ישראל, אַחוץ דעם עם היושב בציון, און די יעווס-סעקעס וואָס האָבן פאַרניינט דאָס לאַנד ישראל און באַיאָט רק דאָס סאַוועטישע יידנטום, איז דער אונטערשיד צווישן זיי נישט נאָר פאַקטיש, נאָר אויך ריין אידעיש אַזאַ שפינוועבסדיק דינער, אַז מען קאָן אים ביי אַן אַנאַליז נישט נעמען אין אַכט. ביידע, די יעווסעקעס און די כּנענים, זענען באַוווּסטזיניקע צערייסער פון יידישן פאַלק און פון יידישער געשיכטע. די יעווסעקעס האָבן זיך באַנגונגט מיט אַ שטיקל יידיש קולטור-געשיכטע ממענדעלע ועד הנה און מיט איין יידישן יישוב: סאַוועט-רוסלאַנד. און פאַר די כּנענים איז גענוג ארץ-ישראל און עפעס אַ שטיק ווייטע יידישע געשיכטע, וואָס זיי ווילן זי אַפּרוקן אַלץ ווייטער און ווייטער, כדי זי זאָל זיין וואָס נעפלדיקער און נישט האָבן אין זיך דעם מינדסטן ריח פון די טויזנטער שעפּערישע און אַלץ מער שעפּערישע יאַרן.

פאַר די חלוצים איז ארץ-ישראל געווען אַ צענטער פונעם גאַנצן יידישן פאַלק; פאַר די כּנענים איז די מדינה אַן עגאָ-צענטער פונעם יישוב אין ישראל.

דער היסטאָרישער ראַמאַן

אין דער עסיי „פראַבלעמען פונעם היסטאָרישן ראַמאַן“ גייט מיכאלי ווידער אויפן ריכטיקן דרך פון צעשטויבן די טאַטאַליטאַרע קריטיק. ער לאָזט זיך אַרײַן אין אַ פּאַלעמיק מיט אַזעלכע „אָריות שבחבורה“ ווי נאָך אַ מאָל שלמה צמח, חיים הזוּ און, זיי צו לאַנגע יאָר, פּראָפּ' יוסף קלוזנער ז"ל, און ער קומט, לפי דעת, אַרויס פון דעם ויכוח מיט פולער פּרישקייט פון געדאַנקלעכן נצחון און מיט דער פּאַלעמישער איידלקייט פון „ליב איז מיר פּלאַטאַ, אָבער נאָך ליבער דער אמת“ (דער זאָג ווערט צוגעשריבן דעם גריכישן פּילאָסאָף אַריסטאָטעל).

דער קריטיקער שלמה צמח מאַכט צו נישט דעם היסטאָרישן ראַמאַן, ווייל „די פּאַדערונג פון אמת אין דער קונסט“ ווערט רעאָליזירט אין דעם געוויינלעכן ראַמאַן, אָבער נישט אין דעם היסטאָרישן. און ווייל „דער היסטאָרישער ראַמאַן איז נישט דער אָנהייב און קיין מאָל נישט געווען קיין אָנהייב. נאָך שעקספּיר און מילטאָן שאַדט נישט קיין וואַלטער סקאָט. דער היסטאָרישער ראַמאַן איז אַן אַנט-לויף פון לעבן און נישט קיין באַהעפטונג צו אים.“ און דווקא ווייל די יונגע העברעיִ-שע ליטעראַטור איז דער אָנהייב און דער באַגינען פון אַ שעפּערישן אויסדרוק, איז דערפאַר דאָס אַנטלויפן פון דער קעגנוואַרט פאַר איר „שרעק, מינערונג און שטרויכלונג (פּחד ופּחדת ופּח הוא לה).“

מיכאליס ענטפּער איז קורץ און זייער צו דער זאך. ראשית, אויב עס איז טאַקע אמת, אָז דער געוויינטלעכער ראַמאַן איז „גענומען פון די אוצרות פון לעבן און ווירקלעכקייט“, בעת די היסטאָרישע דערציילונג „שטאַמט פון דעם איינגעבאַלזאַ-מירטן, פון דעם שוין באַגראַבענעם און אַפּגעהאַקטן און פון אַ פּאַנטאַזיע וואָס אַר-בעט אין אַ חלל“, איז דאָך דער קריטישער כלל חל נישט בלויז אויף דער היסטאָרישער בעלעטריסטיק, נאָר אויך אויף דער היסטאָרישער דראַמע און פּאַעזיע. פאַר וואָס זענען שעקספּירס דראַמעס גוט און אויך מילטאָנס תּנכישע פּאַעמעס גוט, אָבער ניט קיין ראַמאַן פון דער תּנכישער צייט, ווי למשל, משה שמירס „מלך בשר ודם“? (אַ ראַמאַן וועגן חשמונאים־מלך אַלעקסאַנדער ינאי, וואָס האָט געקיניגט איבער יהודה אין ערשטן יאָרהונדערט פאַר דער קריסטלעכער צייטרעכענונג).

און שנית, אויב דער היסטאָרישער ראַמאַן איז נישט גוט, ווייל ער פּאַסט זיך נישט אַרײַן אין אַ ליטעראַטור וואָס האַלט ביים אָנהייב און ביי דער ערשטער בענק-שאַפט נאָך שעפּערישן אויסדרוק — וואָס זשע טוט מען מיט אברהם מאָפּוס היסטאָרישע ראַמאַנען? „די העברעיִשע פּראָזע אין זיין צייט איז דאָך זיכער אין אַ גרעסערער מאָס נאָך געווען „אָנהייב און ערשטע בענקשאַפט נאָך אויסדרוק“ ווי איצט, אין די צייטן פון ס. יזהר, משה שמיר און זייערע חברים.“

און איצט קומט די טענה פון פראפ' יוסף קלויזנער, וואָס האַלט, אַז משה שמיר האָט אין זיין ראַמאַן וועגן קעניג אַלעקסאַנדער ינאי און זיינע אכזריותן באַ- שמוצט דאָס הויז פון די חשמונאים, וואָס איז באַרימט און געהויבן אין דער יידי- שער היסטאָריע און אין דער וועלט־געשיכטע.

מיכאלי שטויסט אָפּ, און דורכויס מיט רעכט, די דאָזיקע טענה פון פראפ' קלויזנער. ער ציטירט וואָס ס'האָט וועגן די אכזריותן פון קעניג ינאי געהאָט צו זאָגן דער היסטאָריקער יוסף פלאַוויוס. ער האָט מיט גאַרנישט נישט פאַרהוילן די שלעכטע אַספעקטן פון ינאים כאַראַקטער, פונקט ווי דער תנ"ך האָט קיין מאָל נישט פאַרדעקט די דעפעקטן פון אַזאַ נאַציאָנאַלן ליבלינג ווי עס איז געווען און גע- בליבן דוד המלך. די פראַגע איז דאָ בלויז, צי זענען די אכזריותן פון דעם מלך ינאי היסטאָרישע פאַקטן אָדער בלויז צוגעטראַכט פונעם ראַמאַניסט שמיר. אויב זיי זענען היסטאָרישע אמתן, וועט קיין שום אַפּאָלאָגעיטיק נישט העלפן זיי צו פאַר- שטעלן. דער עיקר איז — און איך בין פולשטענדיק מסכים מיט מיכאלין — צי דער שרייבער האָט באַוווּזן קינסטלעריש צו געשטאַלטיקן די היסטאָרישע מענטשן. ס'איז נישטאָ וואָס נתפעל צו ווערן, טאַמער איז דעם ראַמאַניסט געלונגען קינסט- לעריש קאַליע צו מאַכן זיינע געשטאַלטן דורך אידעאָלאָגיע.

מיכאליס אינדוקטיווער אופן פון דענקען, ד. ה. פונעם פאַקטישן דעטאַל צו דער אידעישער גענעראַליזאַציע און נישט פאַרקערט, גיט דעם בעסאַראַבער ייד מיכאלי דעם ריח פון אַנגלאַסאַקסישן געדאַנק. אין די פינף און צוואַנציק יאָר פון זיין ווינשאַפט אין ישראל און אפשר נאָך פון פריער האָט מיכאלי זיך באַקענט מיט דער ענגלישער און אַמעריקאַנישער פּאַעזיע און פראַזע און געלערנט ביי די קריטיקער מעטיו אַרנאָלד, ס. ט. עליאָט און עדמונד ווילסאָן, אַז קיין שום זשאַנער אין דער ליטעראַטור איז נישט פּסול. דער זכות און באַרעכטיקונג פון יעדן ליטע- ראַרישן זשאַנער ליגט אין דעם עצם פון זיין עקסיסטענץ. בלויז די קאַנקרעטע פּרוכט — דער אָדער יענער היסטאָרישער ראַמאַן — דאַרף געמשפּט ווערן, די מעלות און חסרונות ליגן אין דער געשטאַלטיקונג גופא. אוודאי איז וויכטיק די ווירקונג פון אידעען און אמונות ביים אַפּשאַצן פון אַ היסטאָרישן ראַמאַן (און פון יעדן אַנ- דערן זשאַנער — ש. ב.) אָבער ווען אידעען ווערן אויטאָנאָם, פאַרלירן זיי זייער טעם און זייער רעכט.

די הויפּט־קריטעריע פאַר קינסטלערישער אַפּשאַצונג איז דעם מחברס כוח פון קינסטלערישער געשטאַלטיקונג. דאָס איז דער עיקר, אַלץ איבעריקע איז טפל און, אין בעסטן פאַל, פירוש.

מ. צאָנינס היסטאָריאַסאָפּישע עסייען

דער ענערגישער און דערפאָלגרייכער רעדאַקטאָר פון דער תל־אביבער יידי־שער טאָגצייטונג „לעצטע נייעס“, מ. צאָנין, איז אויך אַ באַגאַבטער דערציילער־פּוב־ליציסט. און ערנסטע פּובליציסטיק קער זיך אַן קרובהשאַפט מיט היסטאָריאַסאָפּיע. דער היסטאָריקער, וואָס קלייבט פאַקטן און שטעלט זיי צונויף, איז אויפן פּלאַך פון דער צייטונג געגליכן צום רעפּאָרטער. אין תּוך שטייט די צייטונג און אויך די גע־שיכטע־שרייבונג אויפן רעפּאָרטער, אויפן פאַקטן־זאַמלער. אָבער איבערנעמען זיך, איך וואָלט געזאָגט, גוידערן זיך, גוידערט זיך די געשיכטע־שרייבונג מיטן היסטאָריאַסאָפּ, ווי די צייטונג מיטן פּובליציסט.

און אין אַ געוויסער מאָס איז רעפּאָרטאַזש און אויך פאַקטועלע געשיכטע־שרייבונג דווקא היפש שווערער ווי פּובליציסטיק און היסטאָריאַסאָפּיע. קודם־כל, ווייל דער פּובליציסט און דער היסטאָריאַסאָפּ אַרבעטן בטבע מיט דער דעדוקטיווער מעטאָדע פון געדאַנק. זיי האָבן פון לכתחילה אַזאַ אָדער אַנדערן מחשבהדיקן קוק און פאַסן בלויז צו אים צו די נייטיקע פאַקטן פון צווישן די, וואָס דער היסטאָריקער אָדער רעפּאָרטער האָט אויפגעזאַמלט.

דאַקעגן דער רעפּאָרטער און דער היסטאָריקער — זייער עובדה איז אַן אינדוקטיווע. זיי זוכן אויס און שטעלן צונויף פאַקטן און פרווון זיך צו מאַכן אַ גע־נעראַליזירנדיקן אויספיר. איך זאָג: זיי פרווון זיך, ווייל צום גרעסטן טייל געלינגט זיי נישט. אויב זיי ברענגען אַרויס אַ גענעראַליזאַציע, איז זי, געוויינלעך, נישט די מסקנה פון די פאַקטן, נאָר די לאַגיק פון זייער אייגענעם פון לכתחילה איינגעשטעל־טן מחשבהדיקן בליק.

און פונקט אַזוי שווער איז עס פאַר די היסטאָריאַסאָפּן און פּובליציסטן, די לייט פון דעדוקטיוון געדאַנק, זיך צו פאַרהאַלטן ביי פאַקטן, וואָס פאַסן זיך נישט אַריין אין דער לאַגיק פון זייער געדאַנק. ביודעים און בלא יודעים מוזן זיי אַזעלכע פאַקטן אויסלאָזן אונטערוועגס אין זייערע טראַכטענישן.

היסטאָריאַסאָפּיע איז קיין מאָל נישט קיין זון, וואָס קען ראַיעל, סאַליד און מיט אַ שטענדיקן ליכט באַלויכטן די פאַקטן פון געשיכטע. זי איז בלויז אַ לאַמטערן, וואָס העלפט דאָ און דאָרט אויפצוהעלן אַ שטיקל פּינצטערניש. אַ גוטע היסטאָ־ריאַסאָפּישע פאַרמולע גיט אַ בליץ און עס דאַכט זיך, אַז עס איז ליכטיק געוואָרן. עס דאַכט זיך בלויז, וואָרעם די פאַקטן האָבן אַ טבע זיך צוצוגעוויינען צום שוואַכן לאַמ־טערן־ליכט פון אַ געראַטענער פאַרמולע און פון אַ געלונגענער טערמינאָלאַגיע.

שלמה ביקל

די ביזאצטיקע שורות זענען נישט מער ווי דער אריינפיר צו די באַמער־קונגען, וואָס איך בין אויסן צו די פיר עסייען, וואָס מ. צאַנין האָט זיי באַהעפּט אין בוכפּאַרעם, אונטער דעם נאָמען „אויף די וועגן פון גורל“.

מ. צאַנינס אופן שרייבן איז אַ געמיש פון אַקאַדעמישער קילקייט און לייד־שאַפט. די אַקאַדעמישקייט פון מ. צאַנינס הסברה ליגט אויף דער ליניע פון זשיט־לאַווסקיס נוסח שרייבן. אויף דער ליניע פון זשיטלאַווסקיס סטיל איז עס, ווען צאַנין סטאַרעט זיך צו געבן ביישפילן פון דער וויסנשאַפט, כדי אויפצוקלערן גע־וויסע אידעישע פאַרמולעס.

ווען צאַנין וויל אונדז איבערצייגן, אַז דער איצטיקער געראַנגל צווישן רעליגיע און מלוכה איז אין תּוֹך „אַ המשך פון אַ מלחמה, וואָס גייט אָן אין דעם יידישן פּאַלק שוין פיר טויזנט יאָר, און אַז די שטורעמדיקע קאַמפּאַניעס פון אַט דער מלחמה ליגן אויף די וועגן פון דער יידישער געשיכטע ווי ריזיקע מיילשטיינער, נאָר די צייט האָט זיי אָפּגעבלייכט און מען זעט זיי נישט אַרויס אין דעם ים פון די אַנדע־רע היסטאָרישע געשעענישן“.

ברענגט ער אונדז אַ משל פון דער נאַטור אויף מסביר צו זיין אַט דעם פּראָצעס. ער דערמאַנט אונדז אין דער אַקטועלקייט פון אונדזער דור, אין „די באַמבעס, וואָס רייסן אויף ביים טאַגליכט און מען הערט בלויז זייערע דעטאַנאַציעס, אויב אָבער די באַמבאַרדירונג קומט פאַר ביי נאַכט — ווערן די דעטאַנאַציעס באַגלייט פון אַ מוראדיקן ליכט“.

דער נמשל דערפון קען זיין, אַז אין מדינת ישראל איז פון דעסטוועגן פאַרט היסטאָרישער טאַג און דער דרויסנדיקער עפעקט איז דערפאַר נישט אַזאַ דראַמאַ־טישער.

ווען צאַנין וויל אונדז קלאַר מאַכן פאַר וואָס אין די צייטן פון דער היטלער־תּקופּה זענען זעלבסטמאַרדן ביי די געפייניקטע יידן געווען אַ זעלטנקייט, בעת אין מדינת ישראל, „ביי אַ ווילשטאַנד, וואָס איז זעלטן געווען ביי יידן, זענען אין איין יאָר, 1964, געווען 350 פּאַלן פון זעלבסטמאַרד“, פאַררופט ער זיך אויף זיגמונד פרוידס טעאָריע, אַז אין איינעם מיטן אויפהאַלט־אינסטינקט פאַרמאַגט דער מענטש אויך אַן אינסטינקט פון זעלבסט־פאַרניכטונג, און ער גיט אונדז דאָס צו פאַרשטיין מיט אַ משל פונעם מענטשנס טאַג־טעגלעכקייט. אַ מענטש — זאַגט צאַנין — היט זיך אַרויפצוטערעטן אויף אַ שאַל פון אַ באַנאַנע, טאַמער וועט ער זיך אויסגליטשן. אָבער אין אַ געוויסער אָפּעקטאַציע איז דער זעלביקער מענטש אימשטאַנד אַרויפ־צוגיין אויפן דאַך און זיך אַראַפּצוואַרפן, געהרגעט צו ווערן.

איך האָב דאָ נישט בדעה צו עקזאַמינירן די נמשלס אויף זייער טרעפיקייט. מיר גייט דאָ צו כאַראַקטעריזירן צאַנינס פובליציסטישן סטיל, וואָס האָט האַלט די דידאַק־טישקייט און פרוווט אַלע געדאַנקלעכע אַבסטראַקציעס צו באַווייזן מיט קאַנקרעטע ביישפילן. אין דעם פרט איז צאַנין, בלי ספק, אַ תּלמיד פון זשיטלאַווסקי, ווי אַלע גוטע און די סאַמע בעסטע פובליציסטן זענען עס. זשיטלאַווסקי איז דער סטיליס־

טישער רבי אין דער פובליציסטיק, ווי מענדעלע איז דאָס געווען אין דער בעלע־טריסטיק.

אויך צאָנן האָט געלערנט ביי זשיטלאָווסקין. ער האָט געלערנט ביי אים די ליידיששאַפט צו הסברה, צו קלאַרמאַכונג, אָבער נישט געירשנט פון אים, ווי די מערסטע פון אונדזער דור האָבן נישט געירשנט, דעם לירישן ציטער, וואָס איז געלעגן באַהאַלטן אין סאַמע מיטן פון זשיטלאָווסקיס שטרענגער לאַגיק. און צאָנן, באַגלייך מיט די מערסטע פובליציסטן פון אונדזער דור, האָט אויך נישט אָפּגעלערנט פון זשיטלאָווסקין דעם אייפער אָנצוהאַלטן די איין מאָל פעסטגעשטעלטע טערמי־נאָלאַגיע און צו זען, אַז זי זאָל זיך אין גאַנג פון דער אַרגומענטאַציע נישט בייטן און אָפּילו נישט מאַדיפּיצירן.

אין אַט דעם שטרענגן אָנהאַלט פון דער טערמינאָלאַגיע איז געלעגן דער גרויסער כוח פון אַרגומענטאַציע אין יידיש ביי זשיטלאָווסקין און אין העברעיִש ביי אַחד־העמען.

צאָננס ערשטע עסיי הייסט „די פּירטוּזנט־יאַריקע מלחמה“, און זי פּרוּווט דורכפירן די אידעישע קאַמפּליניע, וואָס ציט זיך פון דעמאָלט, ווען גאָט האָט גע־זאָגט צו אברהמען, דעם זון פון תרחן, פון לאַנד שנער: „לך מאַרצך“, און ביז היינט, ווען אברהם צעשפּרייטע און צעזייטע אייניקלעך זאַמלען זיך צוריק אויף אין דעם לאַנד, וואָס איז צוגעזאָגט געוואָרן אונדזער שטאַמפּאַטער אברהם.

די צוויי צדדים, וואָס קעמפּן שוין פיר טויזנט יאָר אויף דער יידיש־היסטאָ־רישער אַרענע פאַר זייערע אידעישע פּרינציפּן, באַצייכנט צאָנן ווי אברהמיסטן (דעם טערמין אברהמיוס פאַרן יידישן דת, אָנשטאַט תורת משה, האָט גענוצט דער באַוויסטער יידיש־איטאַליענישער געלערנטער און קעגנער פון רמב״מס „שלוטן השכל“, ר' שמואל דוד לוצאַטאָ) און תרחיסטן.

ביי די אברהמיסטן — איז אונדז צאָנן מסביר — איז דער העכסטער נאַציאָ־נאַלער אימפּעראַטיוו דער עטיש־רעליגיעזער, בעת ביים צווייטן צד, ביי די תרחיס־טן, איז דער ועל כולם דער פּאָליטיש־טעריטאָריאַלער. אין גאַנג פון דער עסי ווערט אָבער די טערמינאָלאַגיע היפש מאַדיפּיצירט, און די תרחיסטן זענען אויך די קראים פון מיטל־עלטער אין קאַמף קעגן די רבנים, די אברהמיסטן, און אויך די בני־תורה, די משכילים, קעגן די חסידים, די בני אברהם. אָבער עס איז דאָך, דאַכט זיך, לייכט צו ברענגען פאַקטן, אַז די אברהמיסטן, די לייט פון דעם עטיש־רעליג־יעזן אימפּעראַטיוו, זענען אויך געווען פּאָנען־טרעגערס פון דער פּאָליטיש־טעריטאָ־ריעלער אידעע. עס איז גענוג צו דערמאָנען אין דעם פּרט איין גרויסע געשטאַלט, וואָס שטייט משכמו ומעלה איבער די מערסטע אַנדערע פון זיין דור און פונעם דור נאָך אים אין דער יידישער געשיכטע. ער הייסט עקיבא בני־יוסף. און עס איז כדאי צו דערמאָנען, אַז די השכלה איז נישט בלויז געווען משה מענדעלסאָן און דוד פּרידלענדער, נאָר אויך פּרץ סמאַלענסקין און אברהם מאָפּו, פּאָנען־טרעגערס פון

חיבת-ציון, פון דער אידעע פון פאליטיש-טעריטאריעלער איינזאמלונג. און פירנ-דיקע פרושים, איך מין וויכטיקע רבנים, זענען צוגעשטאנען צו ד"ר הערצלען און האבן געשאפן א פארטיי פון פרושימדיקע אנהענגערס פון דעם פאליטיש-טעריטא-ריעלן פאלקאויפבויו.

עס זענען אין דער עסיי פאראן זייער טרעפיקע באמערקונגען, ווי, למשל, יענע, וואס דערמאנען אונדז, אז דער קאמף פאר מאנאטעיזם איז ביי אנדערע פעל-קער אלע מאל געווען נישט מער ווי א היסטארישער עפיזאד (סאקראטעס האט אויסגעטרונקען דעם בעכער גיפט און מיט דעם האט זיך געענדיקט די קאריערע פון דעם מאנאטעיזם אין אלטן גריכנלאנד). צו דער געדאנקלעכער גאנצקייט פעלט דער עסיי אן אויסגעהאלטענע טערמינאלאגיע. פעסטע געדאנקלעכע טערמינען שליסן אויס כמה וכמה פאקטן, אבער וואס קלענער און זיכערער די מחנה פון פאקטן, אלץ האמאגענער (כיפאראפראזיר טאקע צאנינס א זאג אויף ז. 24) די מחשבה און איר כוח פון ארגומענטאציע. א האמאגענער געדאנק ווערט טאקע אן א ביסל פאלעמישן גלאנץ, אבער ער געווינט אין כוח פון איבערצייגונג און ער האט א שאנס צו דערגיין צו וועלטבילד, צו וועלט-אנשווינג.

אין דער צווייטער עסיי, וואס הייסט "די גענעזע פון א קולטור-דראמע", ווייזט צאנין, ווי מיר דאכט זיך, ריכטיק אן, אז די "לעוואנטיניזאציע" פון מדינת ישראל נעמט זיך דערפון, וואס "בעת מיר האבן דעם טעריטאריעל-מלוכהשן אטריבוט, פעלט אונדז דער האמאגענער גייסטיק-קולטורעלער אטריבוט", וואס איז געווען דער אויפטו פון דעם מירח-איראפעישן יידישן יישוב. אזא קאמבינאציע, וואס העברעיזירט דעם גלותדיקן פאמיליע-נאמען און בלייבט ביים ערשטן נאמען וואל-טער און פריץ, איז לעוואנטיניזאציע. עס איז אויך לעוואנטיניש די מורא אנצורופן קינדער מיט די נעמען אברהם, יצחק, יעקב און משה, בעת מען האלט אפ קאנטעסטן איבערן לאנד פאר דעם בעסטן קענער פון תנ"ך.

דא העלט צאנינס לאמטערן עפעס אויף. ער ווארפט אויך א ליכט צום דער-זען, ווען ער קריטיקירט דעם פרוזו צו געבן אן אנדערן, אנטו-גלותדיקן אספעקט די יידישע ימים-טובים. מיטל-עלטער מיט זייערע פורים-און חנוכה-שפילן, מיט זייערע ספעציעלע מאכלים, מיט זייערע דעקאראציעס, וויל מען פארוואנדלען אין נאטור-ימים-טובים און ביי זיי אפנעמען "דעם גלות-אנווקס".

און דער צאנישער לאמטערן לייכט, ווען ער רירט זיך צו דער "דעמאבי-ליזאציע פון אידעאלן" אין מדינת ישראל, און ווייזט אונדז, אז אנשטאט דעם פאלק איז די מלוכה געווארן די פארזארגערין פון אידעאלים.

צאנינס דריטע עסיי באהאנדלט די פראגע "מיגראציע און מיזוג גלויות". אונד-זער עסיי:סט ברענגט ארויס דעם געדאנק, אז ישראל איז די מדינה נישט פון א מאנאליטיש, נאר פון א קולטורעל פלוראליסטיש פאלק, די דאזיקע טעזע דארף זיין לטובת יידיש, אבער זי איז עס, לפי דעתו, נישט. ווארעם אויב פלוראליסטיש,

זענען דאך נאך פאראן אנדערע שפראכן, וואס זייערע ריידערס ווילן זיי, מיט רעכט אדער אומרעכט, אויפהאלטן. יידיש האט אַ פּריווילעגירטע שטעלונג דווקא אין אַ קולטורעל-מאָנאָליטישער געזעלשאַפט, וואָרעם זי האָט אָן אַן ערך מער ווי די אַנ-דערע צו „פאַרקויפֿן“ (אויף פּלעין אַמעריקאַניש-יידיש) אַלטע ירושהדיק-גייסטיקע פאַלקסווערטן. דער משל, אַז אַמעריקע איז די געזונסטע מדינה, ווייל זי איז קול-טורעל-פלוראַליסטיש, איז נישט ריכטיק. נישט פאַראַן קיין שמעלצטאַפּ, וואָס קאַכט און קאַכט איבער אַזוי גיך און גרינטלעך ווי אַמעריקע.

אין תּוך איז צאָגן דערפאַר, אַז מדינת ישראל זאָל ווערן אַ קולטור-שמעלצטאַפּ און זאָל שאַפֿן „אַן אייגענע האַמאַגענע קולטור, וואָס זאָל אימפּאַנירן אַלע עדהס“. נאָר וואָדען? צאָגן האַלט, אַז אַזאַ האַמאַגענישקייט קען נישט דערגרייכט ווערן, „כל-זמן עס וועט נישט פאַרשאַטן ווערן דער סאַציאַלער תּהום, וואָס טיילט פּונאַנ-דער די עדהס“ (ז. 74). קיין שום בר-דעת וועט נישט זאָגן, אַז צאָגן איז מיט אַט דער באַהויפטונג נישט הונדערט-פּראָצענטיק גערעכט.

איך באַהעפט זיך מיטן גאַנצן האַרץ צו צאַנינס שיר השירים צו יידיש אין דער פּערטער עסי, „דאָס לשון יידיש“, מיט עטלעכע קליינע רעזערוואַציעס בנוגע עקס-טרעמע זאַגענישן, וואָרעם עקסטרעמיזם איז קיין מאָל נישט דער אויסדרוק פון געדאַנקלעכער גאַנצקייט. עקסטרעמיזם דעקט בלויז אַ טייל פּונעם געדאַנק, און דערמיט בלויז אַ טייל פּונעם אמת.

ישראל פּורמאַנס ווערטלעך-זאַמלונג

א

איך האָב ד״ר ישראל פּורמאַן געקענט פאַר אַלע מינע יאָרן צווישן ביידע וועלט-מלחמות וואָס איך האָב געלעבט אין רומעניע. אַ מיטלזווקסיקער באַלייבער מאַנספּאַרשויך, מיט אַ קיילעכיק פנים און אַ גאַלן שאַרבן, איז ער געווען די שטיל-קייט און די איידלקייט אַליין. פון פּראָפּעסיע אָן אַדוואַקאַט און לויט זיין ווילן דער געטרייסטער פון אַלע געטרייע יידישע קולטור-טוער אין טשערנאָוויץ. ד״ר פּורמאַן איז אין משך פון יאָרן געווען דער פּאַרזיצער פּונעם יידישן שולפאַראַיין אין טשער-נאָוויץ.

מיר האָבן געוויסט אַז ד״ר ישראל פּורמאַן איז אַ זאַמלער פון יידישע גלייכ-ווערטלעך און אידיאַמען, וואָרעם מיר האָבן דאָך געלייענט זיין אַרבעט וועגן 66

שלמה ביקל

יידישע גלייכווערטלעך, וואָס ער האָט געדרוקט אין טשערנאָוויץ, און די אַרבעט זיינע וועגן עקאָנאָמישן לעבן אין שפיגל פון יידישן פּאָלקסווערטל, וואָס איז דער-שינען אין י. ד. איזראַעלס סיגעטער צייטשריפט „אויפגאַנג“, אָבער די נאָר וואָס דערשינענע זאַמלונג, „יידישע שפּריכווערטער און רעדענסאַרטן“ פון 1778 איינסן, געסדרט לויטן אלף-בית אויף 419 זייטן (פּאַרלאַג „המנורה“, תל-אביב, 1968) איז בפירוש אַן אַנגענעמע איבערראַשונג פאַר מיר און פאַר אַלע פריינט פון ד״ר ישראל פּורמאַן ז״ל.

עס איז אַן אַנגענעמע איבערראַשונג, ווייל דאָס בוך איז נישט סתם אַ זאַמלונג פון אַ ליבהאַכער, נאָר אַ סאַלידע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט. דעם אמת געזאָגט, האָט מען שוין געמוזט גלייבן אין פּורמאַנס וויסנשאַפטלעכער סאַלידקייט ווען מען האָט מיט זיבעצן יאָר צוריק געלייענט אין דער ייוואַ-צייטשריפט „די יידישע שפּראַך“, אונטער דער רעדאַקציע פון יודל מאַרק, ד״ר פּורמאַנס אַרבעט וועגן דער טערמי-נאַלאַגיע פון יידישן בעקערפאַך. ישראל פּורמאַן איז געווען דער זון פון אַ בעקער אין דער אַלטער בוקאַווינער שטאָט סערעט און האָט די דאָזיקע טערמינאַלאַגיע געקענט פון קינדווייז אָן.

צו אונדזער גרויסן צער האָט ד״ר פּורמאַן נישט דערלעבט צו זען די זאַמלונג פון די גלייכווערטלעך און אידיאַמען, וואָס ער האָט אויף איר געאַרבעט איבער דריי צענדליק יאָר און זי איז געווען זיין לעבנסווערק.

ישראל פּורמאַן האָט ערשט באַוויזן עולה צו זיין קיין ישראל אין 1965, אין עלטער פון 75 יאָר, און איז דאָרט געשטאַרבן 2 יאָר שפּעטער, דעם 22סטן אויגוסט 1967. דאָרט אין ישראל, ווערן מיר געוויזן פון פּראַפּ' דב סדנס אַריינפיר-וואָרט, האָט מען געוויסן טובט פּורמאַנס 75סטן געבוירן-טאָג. פּורמאַן האָט ביי דער געלעגנ-הייט געהאַט אַ שמועס וועגן יידישן פּאָלקסווערטל אויפן ראַדיאָ „קול ישראל“ און האָט רעציטירט דאָרט זיינע אייגענע לירישע לידער, און די לידער האָבן עושה רושם געווען, דערעיקרשט זיין ליד „האַרבסט“, שרייבט מיר אַ פריינט פון ישראל, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו דער אוידיציע. דאָס ליד „האַרבסט“ האָט געווירקט מיט זיין באַזונדערער מוזיקאַלישקייט און סוגעסטיווער נאַטור-באַשרייבונג.

און נאָך זאָכן ווער איך פון פּראַפּעסאָר סדנס הקדמה געוויזן. ראשית, פאַר וואָס דער מחבר האָט דער זאַמלונג געגעבן דעם היפש דייטשמערישן נאָמען „יידישע שפּריכווערטער און רעדענסאַרטן“. פּורמאַן האָט דאָס געטאָן בכיוון, ווייל ער האָט געוואָלט געטריי בלייבן דעם נאָמען וואָס עס טראָגן די ערשטע צוויי גרויסע זאַמלונגען פאַר מערב-יידיש פון אברהם טענדלאָ (פּראַנקפורט, 1860) און פאַר מיזרח-יידיש פון איגנאַץ בערנשטיין (וואַרשע, 1908).

שנית, דערציילט פּראַפּ' סדן בשם דעם מחבר, ווי אַזוי ער האָט דאָס ערשטע ווערטל פאַרשריבן און האָט דערמיט אַנגעהויבן זיין שווערע עבודה פון זאַמלען און סדרן די ווערטלעך און אידיאַמען. ס'איז אַ קוריאַז און טאַקע דערפאַר כדאי

שרייבער פון מיין דור

צו פארצייענען. ס'איז געווען אין מרחק, ווען פורמאן האָט געהערט צוויי יידן זיך איבערשמועסן מיט ווערטלעך, דער ערשטער האָט געלויבט דעם אַנדערנס פאַך מיטן ווערטל: מלאכה-מלוכה. האָט אים דער געלויבטער, אַן אַרעמער שוסטער, אָפּגע-ענטפּערט: יא, מלאכה — מלוכה, אַז ס'קומט צו שבת פאַרעצט מען די סליחה.

ב

זינט יענעם מרחק-עפּיזאָד אין זיין היימשטאַט סערעט האָט פורמאן גענומען זאַמלען און פאַרשרייבן ווערטלעך און אידיאַמען, בעת ער האָט שטודירט יוריספּרו-דענץ אין ווין און דערנאָך אין טשערנאָוויץ, וווּ ער האָט פּראַקטיצירט אַדוואָקאַטור פון 1920 ביז צו דער צווייטער וועלט-מלחמה. נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט זיך פורמאן באַזעצט אין דער אַלט-רומענישער שטאַט באַקוי. ס'איז די פּערט גרעסטע שטאַט אין אַלט-רומעניע נאָך בוקאַרעסט, יאָס און גאַלאַץ און ליגט אויפן האַלבן באַנוועג צווישן בוקאַרעסט און טשערנאָוויץ. באַקוי איז אַ מאָל געווען אַ ברוינדיקע יידישע קהילה. זי האָט געברויט מיט תורה (אויף איר כסא-הרבנות איז געזעסן דער גאון ר' בצלאל שאַפּראַן) און מיט די וועלטלעכע אידעאַלן פון ציו-ניזם און סאָציאַליזם.

פורמאַנס געזאַמלטע ווערטלעך און אידיאַמען שטאַמען, בכּו, קודם פון די בוקאַ-ווינער שטעט סערעט און טשערנאָוויץ און דערנאָך פון דער מאַלאַדאווישער שטאַט באַקוי. צו די שטעט קומט נאָך צו אַ פּערטע, די פּרום-יידישע שטאַט דייש אין טראַנסילוואַניע, וווּהין פורמאַן פּלעגט צופאַרן פון באַקוי און זיך דאַרט צייטנווייז אויפהאַלטן.

אין זיין אייגענער קדמה צו דער זאַמלונג, וואָס דער מחבר האָט באַוווּן אַנצו-שרייבן איידער ער איז נפטר געוואָרן, פרווט ער צו כאַראַקטעריזירן די באַזונדער-קייט פון די בוקאַווינער ווערטלעך לגבי די מאַלאַדאווישע. מיר דאַכט, אַז די גענע-ראַליזירטע כאַראַקטעריסטיק איז אַ צו געוואַגטע, אַבער זי איז אַ זייער פאַרשפּרייטע נישט בלוז נוגע די ווערטלעך, נאָר אויך סתם אין פּרט פון התנהגות פון די פיר-ערליי יידן, וואָס האָבן צווישן ביידע וועלט-מלחמות צונויפגעשטעלט דעם יידישן יישוב אין גרויס-רומעניע.

עס איז זייער פאַרשפּרייט געווען דער אַנעקדאָט וואָס האָט איבערגעגעבן ווי אַזוי מען דערקענט אין דער באַן מיט וואָס פאַר אַ יידן מע האָט צו טאָן: מיט אַ בוקאַווינער, בעסאַראַבער, טראַנסילוואַניער אָדער אַלט-רומענישן.

דער אַנעקדאָט איז געאַנגען אַזוי: טוט אַ ייד אַן טלית ותפילין און שטעלט זיך דאַונען, איז ער פון טראַנסילוואַניע; נעמט ער אַרויס אַ שייך איינגעפאַקט פּע-קעלע מיט ברויט מיט פוטער און מיט אַ פיין צעשניטן אוגערקעלע און נעמט זיך עסן בניחותא, איז ער אַ בוקאַווינער; שלעפט ער אַרויס פונעם געפּעק אַ האַלבע הוץ, צערייסט זי און עסט האַסטיק און מיט חשק — איז ער אַ בעסאַראַבער. און וואָס

איז מיט דעם אַלט־רומענישן? ער איז נישטאָ אין קופּע, ער איז אַוועק עסן טריפות אין שפּייזוואַגאַן.

אויפן נוסח פון דעם אַנעקדאָט כאַראַקטעריזירט פּורמאַן די באַזונדערקייט פון ייִדיש־בוקאַווינער און ייִדיש־מאַלדאַווישע ווערטלעך. „די בוקאַווינער שפּריכווער־טער — שרייבט ער — מעגן זיי האָבן אַ טיפּן זין, זענען דאָס רוב געזאַגט ווי פון אַפּגעפּיינטע, דעליקאַטע מענטשן, אַ ביסל אַנעמיש, בעת די מאַלדאַווישע שפּריכ־ווערטער זענען זייער אַפט נישט אַזוי דעליקאַט, נאָר פּראַסטער, פּולבלוטיקער.“

און פּורמאַן ברענגט ביישפּילן אויף צו באַרעכטיקן זיין כאַראַקטעריסטיק. די בוקאַווינער יידן זאָגן, למשל: „לייגסט דיך אַריין אין אַ קראַנק בעט“ — אַ שיינע מעטאַפּער פאַר אַ שלעכטן שידוך. דער מאַלדאַווישער ייד וועט דאָס זאָגן פּראַסטער און שטאַרקער. ער זאָגט „הרי את“ און גיט דערצו צו צום גראַם אויף רומעניש „דראַקול טע־אַלזאַט“, ד. ה. אַז מיטן זאָגן „הרי את“ האָט דיך דער רוח געפּאַקט. אַן אַנדערער ביישפּיל פאַר דער פּולבלוטיקייט פון די מאַלדאַווישע און בע־סאַראַבישע שפּריכווערטער איז פאַר פּורמאַנען דאָס ווערטל, וואָס ער האָט געהערט פון בעסאַראַבישע יידן וועגן אַרעמאַן און אַרעמקייט. דאָס בעסאַראַבישע ווערטל וואָס זאָגט אַז „אַן אַרעמאַן שטאַרבט נישט, ער בייט נאָר דאָס געלעגער“, האַלט פּור־מאַן פאַר שטאַרקער פון אַלע אַנדערע ווערטלעך אין דעם פּרט.

קאָן מען טאַקע נישט לייקענען, אַז פּורמאַנס ביישפּילן זענען גוטע און טרע־פיקע, אָבער איך וואַלט אויף זיי פאַרט נישט אַנגעשפּאַרט אַן אַלגעמיינע כאַראַק־טעריזירונג.

ג

די געגנטן פון וועלכע ד״ר פּורמאַן ז״ל האָט צונויפגעקליבן די ווערטלעך זענען ביז איצט נישט געווען פאַרטראַטן אין קיין זאַמלונגען. אָבער די קליינע בוך־קאַווינע, וואָס איז כמעט הונדערט און פּופּציק יאָר געווען אַן עסטרייכישע פּראַ־ווינץ אין איינעם מיט גאַליציע, מיט אירע אַכט מאַל הונדערט טויזנט יידן, האָט זיך אין איר ייִדישן פּאַלקלאַר נישט קיין סך אַפּגעשיידט פון גאַליציע. יעדער צווייטער בוקאַווינער ייד האָט געשטאַמט פון גאַליציע. אין דער בוקאַווינע האָט ער נאָר גערעדט אַ ביסל מער דייטשמעריש, וואָרעם די לערנשפּראַך אין די שולן איז געווען דייטש.

אין אַלט־רומעניע אָבער האָט זיך דער ייִדישער פּאַלקלאַר געפּונען אונטער דער השפּעה פון רומעניש. עס איז דערפאַר באַזונדער אינטערעסאַנט נאָכצופּאַלן די גלייכווערטלעך וואָס פּורמאַן האָט פאַרשריבן אין דער אַלט־רומענישער שטאַט באַקוי, און אויך אין דער טראַנסילוואַנישער שטאַט דייש, וווּ די לאַנדשפּראַך איז געווען, אַפילו אונטער רומענישער הערשאַפט, צום גרויסן טייל אונגאַריש.

שרייבער פון מין דור

די באקויער ווערטלעך זענען פאר אונדז ווייניקער באקאנט. זיי זענען ניי אין א סך מאָל פיקאַנט.

ווי דעם ערשטן ביישפיל וועל איך ברענגען דאָס שוין דערמאָנטע גלייכווערטל וואָס גראַמט "הרי את" מיטן רומענישן זאַג: "דראַקול טע-אַ לואַט" ד. ה. האָט דיך דער טייַוול געפאַקט, און דריקט אויס די מורא פאַר חתונה האָבן, ווייל מע קאַן אַריינפאַלן צו אַ שלעכט ווייב.

אַ צווייטער איז דאָס ספּעציפּיש מאַלדאָווישע גלייכווערטל "דער דאָך ברענט און ער האָט אין זין די מולטער", וואָס איז אַ וואַריאַנט פון דעם רומענישן "קאַסאַ אַרדע שי באַבאַ סע פּיאַפּטענע" (דאָס הויז ברענט און די פרוי קעמט זיך). אַ דריטער, "די גריוון זענען קליגער ווי די גענדז", אַ זולל-וסובאדיקער וואַריאַנט פון "די אייער זענען קליגער פון דער הון". אַ פּערטער, "נאַ דיר גאַר און מאַך מיר גאַרנישט".

אַ פינפטער, "בעסער אַ נאַענטער גראַשן איידער דער ווייטער פּראַנק". איך בין מסופק צי ד"ר פּורמאַן האָט אין דעם פּרט ריכטיק פּאַרשריבן. איך האָב פון רומענישע יידן קיין מאָל נישט געהערט דאָס וואָרט גראַשן. די קלענסטע מטבע האָבן רומענישע יידן גערופן אַ פּאַרע. די גרעסערע מטבע איז געווען דער ליי, אַבער יידן און אויך רומענער האָבן זייער אַפט גענוצט די אַמאַליקע באַצייכענונג פּראַנק. אַ זעקסטער, "יעדער דאַרומער האָט זיך זיין דאַרט-אַרומער". איך האָב דאָס זייער קלוגע ווערטל צום ערשטן מאָל געהערט אין רומעניע.

אונטערן נומער 426 ברענגט ד"ר פּורמאַן דאָס ווערטל וואָס איז געווען באַ-קאַנט אויך אין גאַליציע: "פון דראַפּעס ווערן לייט". ווי איך געדענק, האָט דאָס ווערטל אויך געהאַט דעם צוגאַב: "און פון לייט ווערן דראַבעס". אַבער נישט וועגן דעם גייט מיר דאָ. עס גייט מיר וועגן "דראַפּעס" וואָס ד"ר פּורמאַן נוצט אַנשטאַט דראַבעס. איך האָב קודם אַ טראַכט געטאַן, אַז אפשר האָט מען אין רומעניע געזאָגט "דראַפּעס" אַנשטאַט ווי אין גאַליציע דראַבעס. קומט אַבער וועלוול זבאַראַזשער מיט זיינע לידער וואָס זענען געשריבן אין רומעניע און באַווייזט, אַז אויך אין מאַל-דאָויע האָט מען געוואָסט פון דראַבעס און ניט פון דראַפּעס. שרייבט וועלוול זבאַ-ראַזשער-ערענקראַנץ אין זיין ליד "די מאַלדאָווישע איבער די פּוילישע" (מקל נועם 14, 1) אַזוי:

קומען שלעק פון פוילן אַראַפּ

דראַבעס גאַר אַן אַ צאַל

און פירן פון דעם גוטן וועג אַראַפּ

דאָס הייליקע פּאַלק ישראָל.

אונטערן נומער 444 ברענגט ד"ר פּורמאַן אַ שייַן יידיש-מאַלדאָוויש ווערטל, וואָס איך האָב פּריער נישט געהערט, דהיינו: "אַז דער האָן קרייט, קרייט ער איי-

שלמה ביקל

בעראל", וואס דריקט אויס דעם געדאנק, אז אויב עס איז א גוטע צייט, גייט עס יעדן גוט.

מיט צוויי נומערן ווייטער פארצייכנט ד"ר פורמאן דאס ווערטל "איין האנט וואָשט די אַנדערע". וויל איך דאָ מוסיף זיין דעם צוגאָב צו דעם ווערטל, וואָס איך האָב געהערט פון איינעם אַ רומענישן ייד, דהיינו: "און ביידע ווערן זיי שמוציק". דער צוגאָב האָט אין זיך געטראָגן אַ שאַרפע קריטיק פון די צושטאַנדן אין רומענישן רעגירונגס־אַפּאַראַט, וווּ איין האַנט האָט געהאַלפּן דער אַנדערער און איז שמוץ ציך געוואָרן מיט נעמען און געבן כאַבאַר.

אונטערן נומער 1559 סומירט אַ באַקויער ייד זיין קריגעריי מיט אַן אַנדערן אַזוי: "קיין רב האָב איך אים נישט געזאָגט". מע קען זיך פון אַט דעם "אַנדער־סטייטמענט" פאַרשטעלן וואָס פאַר אַ שאַרפע ווערטער ער האָט יאָ געזאָגט. אַפּשליסן וויל איך מיינע באַמערקונגען וועגן ישראל פּורמאַנס געראַטענער זאַמלונג מיט זיין השערה וועגן דעם ווערטל וואָס ער ברענגט אונטער 1366: ער קען נישט קיין צורה פון אַן "א". ד"ר פּורמאַנס השערה איז, אַז תחילת איז נישט געווען די רייד נישט פון קיין צורה, ווי מען זאָגט אין מאַלדאָויע, און נישט פון קיין ציר, ווי מען זאָגט אין דער בוקאַווינע, נאָר פון צלם. ד"ר פּורמאַן איז סומך זיין השערה אויף דעם יידיש־דייטשן ווערטל "ער קוקט ע צעלען פיר אַן אַלעף אַן" (ער קוקט אַן אַ צלם ווי אַן אַלף). דאָס אות אַלף דערמאַנט טאַקע די פאַרעם פון אַ צלם.

ר' בנימין און זיינע זכרונות

אַנהייב 1906 אין לאַנדאָן.

יוסף חיים ברענער פון אוקראַינישן שטעטל נאַווי מליני און יהושע ראַדלער פון דער מזרח־גאַליצישער ק"ק זבאַראָוו, צוויי יונגע בחורים פון 25 און פון 26 יאָר, האָבן זיך אַקערשט געהאַט באַזעצט אין דער ענגלישער קרוינשטאָט (איינער פריער, דער אַנדערער עטוואָס שפּעטער) און — זענען איבערן קאַפּ געווען פאַרנומען מיט רעדאַקטירן דאָס ערשטע העפט פון אַ נייער צייטשריפט "המעורר", וואָס לויט דעם "וואָרט צו די ליינער", געשריבן פון ראַדלערן, האָט זי זיך פאַרמאַסטן צו ווערן "אַן אינדזל, אַן איינוואַמע פעסטונג פאַר אַ צאַל העברעער, פאַר יענע, וואָס זענען אַפּגעטיילט איינס פון ס'אַנדערע מיט גאַטס ווייטיקייטן און נאָר איין זאָך פאַרבינדט זיי און פאַראַייניקט זיי — דער טאָג פון מאַרגן".

יונגע, כמעט אומבאקאנטע רעדאקטארן, די צייטשריפט דערשיינט נישט אין אדעס און נישט אין ווארשע, נאָר ערגעץ אין די מרחקים, אין לאַנדאָן, און דערצו דער ערשטער נומער — האָט מען געקאָנט האָפּן אויף מאַטעריאַל פון דרויסן? ברענער און ראַדלער האָבן די „איינזאַמע פעסטונג“ געמוזט נישט נאָר רעדאָק-טירן, נאָר טאַקע אַליין אָנשרייבן. אַיעדער פון זיי האָט געשריבן אונטערן אייגענעם נאָמען און אונטער פאַרשידענע פּסעוודאָנימען.

ברענער איז אַחוץ ברענער אויך געווען בר-יוחאי און ב. צלאַל. ראַדלער האָט אין ערשטן העפט געהאַט דריי מאַמרים. איינעם האָט ער געחתמעט ראַדלער, דעם אַנדערן מיט דער מוטערס מיידלשן פאַמיליע-נאָמען: פעלדמאַן, און פאַרן דריטן איז אים איינגעפאַלן דער פּסעוודאָנים ר' בנימין.

און געשען איז (בוצנדיק דעם נוסח פון מגילת אסתר), אַז זיין מאַיעסטעט, דער העברעיִשער לייענער און אויך דער חבר העברעיִשער שרייבער און קריטיקער האָבן ליב געקריגן דעם נאָמען ר' בנימין מער פון אַלע נעמען און ער האָט געקריגן ביי זיי חן און לייטזעליקייט מער פון אַלע פּסעוודאָנימען, און דער נאָמען ר' בנימין איז אַריבער —

„פון דער ליטעראַרישער ספּערע צו אַנדערע ספּערעס, צום טאַג-טעגלעכן לעבן, צו דער גאַס. עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז ס'טרעפט: מע רופט מיך אויף צו דער תורה מיט דעם נאָמען... איך בין געווען מאַכטלאָז. כמעט אַלע רעדאָקטארן האָבן זיך באַטייליקט אין דעם קאַמפּלאַט. איך האָב געחתמעט מיינע אַרטיקלען מיט ראַשי-תיבות און זיי האָבן דווקא אַרויסגעשריבן דעם פולן נאָמען. זיי האָבן נישט גענומען אין אַכט נישט מיינ אונטערשריפט און נישט מיינ פּראָטעסט. איך האָב זיך נישט געקענט העלפּן. איצט, אויף דער עלטער, האָב איך פאַרביטן מיינ פאַמיליע-נאָמען אויף אַ נייעם נאָמען: „התלמי“. אָבער כ'האַב מורא, אַז דאָס וועט אויך נישט נוצן. ס'איז שוין צו שפּעט. פאַרפאַלן.“

מיט אַט דעם מאַמע-לשונדיקן וואָרט „פאַרפאַלן“, וואָס ברענגט אַרויס, דאַכט זיך, מער ווי ענלעכע ווערטער אין אַנדערע לשונות, איינגעשלאָסן העברעיִש, דעם זיס-ווייטיקלעכן טעם פון דעם מענטשנס „געוואַלט אַפּוי, אָבער ס'איז אויך גוט אַזוי“, פאַרענדיקט ר' בנימין דעם פאַרכאַפּנדיקן סיפּור-המעשה וועגן זיין פּסעוודאָנים, וועלכן אַ יוגנט-שטימונג אין עלטער פון 26 יאָר (די אַסאַציאַציע צום פאַר-שטאַרבענעם זיידן ר' בונעם און צו מענדעלעס ליטעראַרישן העלד בנימין השלי-שי) האָט אָנגעווייעט, און די ווייטערדיקע כמעט פופציק רייפּע שריפטשטעלער-יאָרן זענען נישט געווען בכוח צו פאַרטרייבן.

די דאָזיקע געשיכטע פון אַ ליטעראַרישן נאָמען און פון דעם נאָמענס עקש-נות און ניצחון דערציילט ר' בנימין אין דער הקדמה צו זיין בוך זכרונות, וואָס איז אַרויס אין תל-אביב צום יום-טוב פון זיינע זיבעציק יאָר, און איך דערצייל זי דאָ איבער, ווייל — נאָך קיין מאָל האָט אַ פּסעוודאָנים נישט געפירט אַזאַ באַרעכ-

טיקטן קאמף פאר קיום און נאך קיין מאל נישט אפגעהאלטן אַזא גערעכטן זיג ווי יהושע ראדלערס גליקלעך אינספירירטער פענאָמען: „ר' בנימין“.

און „גליקלעך אינספירירט“ נישט דערפאר, וואָס דער אָנוונק אויף מענדעלעס העלד זאָל זיין אָן איבעריק געראַטענער און ר' בנימין זאָל לויט זיין שרייבערישן כאַראַקטער טאַקע זיין אַ גילגול פון דעם באַרימטן יידישן וועלטפאַרער בנימין פון טודעלא, ווי עס האָט געגלייבט דער פאַרשטאַרבענער העברעיִשער קריטיקער שלום שטרייט.

פאַרקערט. די גוטע אינספיראַציע באַשטייט אין דעם, וואָס דער פּסעוודאָנים „ר' בנימין“ אידענטיפיצירט אַ שריפטשטעלער־געשטאַלט, וואָס איז נישט קיינעמס גילגול, נאָר אַ נייער און ערשטמאָליקער פענאָמען אין אונדזערע ביידע ליטעראַטורן. עס איז דער פענאָמען פון אַ ייד מיט באַרד און פאות, וואָס שרייבט די סאַמע סאַלידסטע און עלעגאַנטסטע עסייִסטישע פּראָזע אויף העברעיִש.

די „באַרד און פאות“ ביי דער נשמה זענען שוין פאַראַן געווען אויך ביים מיִטליאַריקן און אויך ביים יונגן ר' בנימין, וואָס האָט מיט אָן עכטער און ראַפינירטער קולטור־אינטימקייט געשריבן איבער יידישע און אייראָפּעיִשע פּראָגן פון קונסט און פון מחשבה.

אויך דעמאָלט, ביים מיטליאַריקן און און אויך יונגן ר' בנימין, דעם רעדאַקטאָר טאַר פון „יפת“ און פון „מאזנים“ און דעם מחבר פון „פּרצופים“, האָט דער פרומער פּסעוודאָנים נישט געשמעקט מיט פעליעטאַניסטישן חנדל, נאָר מיטן ריח פון עפעס אַ נייער געשמאַקער און פיקאַנטער סטיל־און קולטור־פּאַטראָווע.

נישט דער שרייבער האָט איינעם אַ פרומען ייד ר' בנימין געלאָזט רעדן אין זיין לשון און אויף זיין שטייגער וועגן „עניני דיומא“ פון וועלט און קולטור, און אַליין קוקט ער די לייענער אין די אויגן, צי זיי פאַרשטייען כאַטש און האָבן הנאה פון זיין אויפטון און פון זיין פאַרשוין.

גיין. ס'איז דער ייד ר' בנימין אַליין. ער, דער לערנער און דאָוונער פון ר' מאירלס בית־המדרש אין זבאָראָו איז דער שרייבער. קיינער שטעלט אים נישט פאַר און ער פּרעזענטירט קיינעם נישט פאַרן לייענער אַחוץ זיך אַליין.

און נעמט דערפאַר ר' בנימין, איבער אַ דיסטאַנץ פון פולע פּופציק יאָר, דער־צוילן וועגן זיין היימשטאַט זבאָראָו, וועגן אירע יידישע מענטשן און וועגן זיך אַליין דאָרט, איז דאָס אויטאָביאָגראַפיע, געזען מיט די אויגן פון אַ געמיט, וואָס איז אויף אַ האַלבן יאָרהונדערט רייפער, טיפּער און געלייטערטער, אָבער — נישט אַנדערש געוואָרן.

ס'האָט געשפּאַנט יהושע ראדלער אין משך פון די פּופציק יידישע גורל־יאָרן איבער לענדער און איבער קולטורן, האָט זיך באַקענט מיט פעלקער און מיט נייע מחשבות אין דער פרעמד און אין אונדזער אייגענער מיט און — פאַרבליבן איז נישט בלויז דער פרומער גאַטפאַרכטיקער געמיט פונעם לערנער און דאָוונער אין

ר' מאירלס בית-המדרש, נאָר אויך די שטייגער-געשטאַלט פון אַ ייד, אַ שומר מצוות פון דער ק"ק זבאָראָוו.

צווישן די עטלעכע פּאָטאַגראַפֿיעס אין ר' בנימינס מעמואַרן-בוך זענען אויך פּאַראַן די בילדער פון ר' בנימינען אַליין און פון זיין פּאָטער ר' ישראל ראָדלער. קוק איך זיך אין און זע: ר' ישראל ראָדלער, דער זבאָראָווער מעל-סוחר און למדן און דער זון ר' יהושע ראָדלער (ר' בנימין), דער מאָדערנער העברעיִשער שרייבער, דער קעמפּער פּאַר נאַציאָנאַלן אויפּלעב און חלוצישער מיטבויער פונעם אַרבעטער־יישוב אין ארץ־ישראל — ביידע אין דער עלטער פונעם בעל־התהי" לים, ביידע פּאַרטראַכטע לערנער־שטערנס, ביידע טרוימערישע און אַ ביסל באַ־ העמעניש מידע אויגן, ביידע ווייסע און רבניש־ברייטע בערד און ביידע אין לאַנגע בגדים און מיט חשיבותדיקע יאַרמלקעס אויפן קאַפּ.

אויך פון דעם דאָזיקן דרויסנדיקן „המשך“ צווישן דור פון טאַטן און זון, וואָס איז אין אונדזער שרייבערוועלט אַזאַ אויסנעמלעכער יקר־המציאות, מעג מען בפרוש אַריינפאַלן אין התפעלות.

אַבער נאָך מער נתפעל ווערן מוז מען דערפון, וואָס דער דאָזיקער „דרויסנ־ דיקער המשך“ איז נאָכן איבערלייענען דעם היפש זאָלעכען און אַפט אפילו קרי־ טישן, סטיליסטיש קילן און עלעגאַנטן בוך זכרונות, נישט נאָר נישט קיין איבער־ ראַשווג, נאָר אַ זעלבסטפּאַרשטענדלעכקייט.

זעלבסטפּאַרשטענדלעך, ווייל אפילו צווישן ר' בנימינס גאַליצישע לאַנדסלייט, וואָס האָבן אין אונדזערע ביידע ליטעראַטורן אויסגעפירט די געראַטנסטע שידוכים צווישן די גייסטיקייטן פון שם און יפת, האָט מען זעלטן ווען אַזאַ זיכערקייט און עס קומט אויך זעלטן אַרויס אַזוי בולט, אַז אין דעם שרייבערישן געמיט־זיווג צווי־ שן יידישקייט און אייראַפּע איז דאָס „פּאַרפאַלק“ פון לכתחילה און געדויערדיק געבליבן וווינען אין „שמש געצעלטן“, ווי ביי ר' בנימינען.

זעלטן ווער, אפילו פון די „גאַליציאַנער“, איז באַרעכטיקט וועגן זיך צו זאָגן, ווי ר' בנימין אין זיין „מזבורוב ועד כנרת“, אַז —

„ער איז אין די מרחקים, אַבער זיין האַרץ און זיינע אויגן זענען אין זבאָראָוו מיט יענע זקנים און זקנות, מיט יענעם יינגלשן און מיידלשן יונגוואָרג, דערעיקרשט אין גרויסן בית־המדרש, אין דעם דאַרטיקן „גייסטיקן צענטער“. כוואַליעס הייבן אים אַרויס, כוואַליעס פּאַרזינקען אים — און ער בלייבט אַלץ איינער אַ בחור אין יע־ נעם בית־המדרש“.

נישט ער האָט פון דער פרומער וועלט פון זיין יוגנט מיטגענומען מיט זיך טלית און תפילין אויפן וועג, נאָר ער איז אין דער תרי־גיידישקייט געבליבן וווי־ נען ווי אין אַן אַלטן, רחבותדיקן ירושה־הויז און האָט זיך אין אים געטראָגן „אין דמיון און אויף דער וואַר“ אויף אַלע זיינע וואַנדערונגען איבער געאַגראַפֿישע און גייסטקע פרעמדקייטן.

שלמה ביקל

אין דער מיטגייענדיקער „פאלע ראַלע“-דירה פון יידישקייט האָט ר' בנימין מכניס-אורח געווען „איראָפּע“, זיך געחברט מיט אירע קולטורן און זיך שעפע-ריש מזדווג געווען מיט אירע פאַרמען פון קונסט, מחשבה און סטיל. און ווייל ר' בנימין איז געבליבן, נישט ווי דער שטייגער, מיט הימבענקשאַפט אין זיין געמיט, נאָר מיט זיין גאַנצן געמיט אין דער ווייז פון יידישקייט, איז אין זיינע זכרונות וועגן זבאַראָוו און אירע מענטשן נישט פאַראַן די ציטערדיקע פּיע-טעט, וואָס קאַמפּענסירט ערגעץ וווּ אין תּוך דעם שרייבערס אַ זעלבסט-חשד פון פּסיכישער אָפּגעפרעמדקייט, נאָר געזונטע ליבשאַפט פון אייגנקייט, וואָס קאָן זיך פאַרגינען צו דערציילן שכלדיק-קיל און צו רעדן זאָלעך, רעאַליסטיש און אפילו קריטיש און נישט מורא האָבן טאַמער האָט מען נישט יוצא געווען פאַר דער ליב-שאַפט.

דער בעסטער ביישפּיל פאַר אַט דער באַלאַנסירטער פּראָזע, וואָס שפּאַרט זיך אָן אויף אַ געזונטן געפּיל פון אייגנקייט און איז אַפט דעטאַשירט, אָבער קיין מאַל נישט פרעמד; זאָלעך, אָבער קיין מאַל נישט האַרב, און אַריינדרינגענדיק-אַנאַלי-טיש, אָבער קיין מאַל נישט אַנטבלויזנדיק — זענען די פאַרטרעטן, וואָס ר' בנימין מאַלט פון זיינע טאַטע-מאַמע.

סיי דער פּאַטער, „ר' ישראל ראַדלער ז"ל“, וואָס „האַט מיט לייכטקייט אַרײַ-בערגעטראָגן די גרויסע שווערע זעק מעל פון איין געוועלב-ווינקל צום אַנדערן, איז גרינג נאָכגעגאַנגען צענדליקער קילאַמעטער צו פּוס יאַנקל בעל-עגלהס וואָגן, וואָס האָט פאַר אים געפּירט מעל פון טאַרנאַפּאַל קיין זבאַראָוו; איז געווען אַ ייד אַ תּורה-קענער און אַ תּורה-לערנער; האָט געוווּסט אַ סך זאַכן, נאָר זיך אַליין האָט ער נישט געקענט; האָט דעם רוב פון זיינע יאָרן אָפּגעלעבט ווי אַ ייד אַ סוחר און איז אַלע זיינע יאָרן — דער אמת מוז געזאָגט ווערן מיט דער גאַנצער האַרבקייט — געווען אַ ייד אַ בטלן“;

און סיי די מוטער, „מרת ברכה פעלדמאַן ז"ל“, וואָס „איר לעבן איז דורכגע-גאַנגען אין אַן אַנדערן ריטעם, אין אַן אַנדערער ספּערע, מחוץ פון דער ספּערע פון שיינקייט, פון באַצירונג און פון אויספּוץ; אין ריטעם פון טוונג, אין ריטעם פון אַרבעט“ —

ווערן אין די פאַרטרעטן פון זייער זון היפש פּסיכאָלאָגיש און היפש פּרטימדיק צעגלידערט, אָבער די קינסטלערישע סווערעניטעט פונעם עסיי-סט-זכרונות-שריי-בער פאַרלירט פון דעסטוועגן פאַר קיין איין מאַמענט נישט די טעמפּעראַטור פון נאַענטער קרובהשאַפט און אויך נישט דעם הייסן עטישן גלי פונעם פינפטן געבאַט. ר' בנימין דערציילט זיינע זכרונות נישט אין דער ערשטער, נאָר אין דער דריטער פּערזאָן.

די אילוזיע פון קוקן דורך די אויגן פון „אַן אַנדערן“ איז, וואָס אַן אמת, נישט דער ראַפּינירטסטער, אָבער זיכער דער ליטעראַריש סאַמע אויסגעפרוּווטער מיטל.

די באַצייכענונג „ער“, „דער דערציילער“ וכד' פאַר דער „איך“-געשטאַלט פון נעם שרייבער האָט אין זיך עפעס פון ברילן, וואָס מען טוט אָן אי אויף נישט גע- בלענדט צו ווערן פון ליכט און ווינט און אי אויף צו ברענגען דעם אַביעקט אין דער ריכטיקער דיסטאַנץ צו די זע-מעגלעכקייטן פונעם אויג.

איך ווייס נישט, צי ר' בנימין האָט טאַקע נישט געקאַנט אויסקומען אָן דעם דאָזיקן „אויסגעפרוּווטן מיטל“. אָבער געשאַדט האָט עס זיכער נישט. פאַרקערט. עס האָט גענוצט.

די אויבנאויפיקע אילוזיע פון נישט „איך“, נאָר „אַן אַנדערער“, האָט ר' בני- ימינען גרינגער געמאַכט צו האַמעווען דעם גאַנג פון זכרונות און זיך צו פאַר- ווערק, וואָס האָבן געשפייזט די השכלה-בענקשאַפטן אין דער יידישער מזרח-גאַ- ליציע און אויך ביי יהושעס מחשבות וועגן די געזעלשאַפטלעכע שטימונגען אין יענע קאַנטן אין דער צייט פון ר' בנימינס קינדהייט און יינגלשאַפט אין זבאָראָוו.

„ער“, „יהושע“, אָדער „דער דערציילער“ האָט, ווי שפינוועבסדיק און דורכ- זיכטיק די מאַסקירונג פון דעם „איך“ זאָל נישט זיין, פאַרגרינגערט ר' בנימינען אונדז צו געבן אין די קאַפיטלען וועגן די „זבאָראָווער דאָקטוירים אין יענע צייטן“, וועגן „דער ערשטער ציוניסט אין זבאָראָוו“ און אויך אין די שילדערונגען פון „די קליינע רעפּובליק זבאָראָוו“ אַרום דער געשטאַלט און אַרום דעם בית-המדרש פון דעם רבין ר' מאירל, סאַלידע, קינסטלעריש געשריבענע קולטור-געשיכטע פון יידיש-גאַליציע אויף דעם שיידוועג פון ניינצטן און צוואַנציגסטן יאָרהונדערט.

ר' בנימינס דאָזיקע קאַפיטלען האָבן מיך צום אַזויפילטן און אַזויפילטן מאָל איבערציגט, אַז ס'איז נישט געמאַלט קיין געשיכטע-שרייבונג אָן קינסטלערישער פּראָזע. ערשט דורך דעם היסטאָריקערס כוח צו דערציילן, אַפּצומאַלן סיטואַציעס און צו סוגעסטירן סביבה און שטימונגען ווערן פאַקטן און געשעענישן פאַרוואַנדלט אין געשיכטע. אַ דאַנק זיין שטאַרקער, נאַראַטיווער באַגאַבונג, וואָס איז ביז איצט נישט אַריבערגעיאָגט געוואָרן פון קיין שום אַנדערן פון אונדזערע געשיכטע-שריי- בער, איז היינריך גרעץ נאָך אַלץ, גלייב איך, דער גרעסטער יידישער היסטאָריקער. וועגן ר' בנימינס קונסט צו שרייבן געשיכטע מיט אַטעם וואָלט איך געקענט ברענגען אַ סך ביישפּילן פון דעם בוך „מזבורוב ועד כנרת“. איך וועל זיך באַ- גנוגענען בלויז מיט איין מוסטער, דהיינו — מיט עטלעכע שורות פונעם שוין דער- מאַנטן קאַפיטל „די קליינע רעפּובליק זבאָראָוו“, אין וועלכן ר' בנימין מאַלט די געזעלשאַפטלעכע שטימונג פון מזרח-גאַליציע פון צווייטן דור נאָך דער רעוואָלוציע פון 1848 און כאַראַקטעריזירט דעם אוקראַינישן פּויער פון יענער צייט.

די שורות ליינענען זיך אַזוי: „עס איז נישט פאַרגעקומען, חס ושלום, קיין שום ווענדונג, וואָס זאָל דערוועקן זאַרגן, קיין שום ווענדונג צום שלעכטן. דער האַריזאָנט איז רייך. דער שטערן גלייכט אויס זיינע קנייטשן. דאָס האַרץ איז רויק. דער פּראַ-“

שלמה ביקל

גרעס שפאָנט פאַרויס. דער קייסערלעכער הויף האָט שלום געמאַכט מיט דער קאַנג-
סטיטוציע און טראַכט נישט קיין טראַכטעניש זי צו ענדערן. די בני-נח האָבן שלום
געמאַכט מיט דער יידישער גלייכבאַרעכטיקונג און טראַכטן נישט קיין טראַכטעניש
זי צו ענדערן. דער בירגערלעכער ליבעראַליזם באַהערשט די געזעלשאַפטלעכ-
קייט און די מענטשן, צווישן זיי אויך די מענטשן אין זבאַראָוו, צו אַטעמען פרייער.

וואָס שייך די געשטאַלט פון מזרח-גאַליצישן הויפט-תושב:

„דער רומענישער פויער איז בכלל אַ סימפּאַטישער מענטש פונעם גוטן מין.
פרום, שטיל, הערט זיך צו צו אַלץ ליבלעכס, פשוטס און טרויעריקס פון זיין פרוי
און טעכטער, וואָס זענען פונקט אַזוי פלייסיק ווי ער. ער כאַפט אויך נישט איבער
די מאַס אפילו אין שיכרות — אַ צוגעלאַזענער, גוטער שטובהונט; וואָס איז זיך
דאָ פאַר אים צו שרעקן? גייט זשע נאָך אייערע געשעפטן, ר' ייד (איש לעסקיך,
ישראל).“

ר' בנימיןס מחשבהדיקע און דערציילערישע עסייסיטיק איז, לויט מיין גע-
שמאַק, אַ מוסטער פון גוטע פראָזע, ווי מע טרעפט זי נישט אָפט אין אונדזערע ביי-
דע ליטעראַטורן.

ס'איז אַ פראָזע אַ פעסטע און אַן עלעגאַנטע, אַ פרומע און סקעפטישע; זי
איז וואַרצלדיק-אידיאָמאַטיש און היפש פּסוקימדיק און דערביי אינטעלעקטואַליס-
טיש און מיט אַן אַראַמאַט פון נייקייט.

ס'איז אַ סטיל, וואָס שיסט נישט מיט בליצן און האַלט נישט אין איין צינדן
נייע וואַרטפלאַמען, נאָר לייכט די גאַנצע צייט מיט אַ גוטער, באַשטענדיקער און
העלער ליכטיקייט.

ווען איך טראַכט, פון וואַנעט קומט עס, וואָס דער ייד פון תרי"ג מצוות, דער
פרום-יידישער שרייבער ר' בנימין האָט געקאַנט אָנהאַלטן אין זיך און אין זיין
סטיל אַזאַ ווונדערלעכן שלום-בית צווישן דעם דאָווענער און לערנער פון ר'
מאירלס בית-המדרש און דעם פיינעם ליטעראַרישן עסטעט פון דער אַמאַליקער
ווינער גייסט-מעטראַפאָליע, קומט מיר אויפן זינען די ווונדערלעכע מעשה וועגן
ב"ח און וועגן גיהנום, וואָס ר' בנימין גיט איבער אין זיינע זכרונות בשם אָביו.

מחמת עפעס אַ נישטיקער בלי-יודעימדיקער זינד, וואָס ביי סתם-יידן נעמט
מען זי „אויבן“ בכלל נישט אין אַכט, איז אויפן בעל-„בית-חדש“ נגור געוואָרן צו
פאַרבלייבן עטלעכע מינוט אין גיהנום.

צו דעם דאָזיקן האַרבן פסק פון כולו דין האָט אָבער דער בית-דין של מעלה
מוסיף געווען אויך אַ פאַראַגראַף פון רחמים, דהיינו, אַז איידער דער ב"ח הקדוש
וועט דאַרפן אַריינגיין אין גיהנום, זאָל מען קודם-כל דאָס גיהנום אין משך פון
צוויי לאַנגע חדשים גוט אויסקילן.

עפעס ענלעכעס ווי מיטן ב"ח איז געשען מיט ר' ישראל ראַדלערס זון, יהושע,
וואָס איז געוואָרן דער שרייבער ר' בנימין.

די משלים גופא, דער משל ב"ח און דער משל ר' בנימין לאָזן זיך דווקא נישט צונויפפירן. זיי זענען ווייט איינס פון ס'אַנדערע און אפילו היפשעלעך קאָפּיערדיק צו אַנאָד.

ענדלעך איז בלויז דער נמשל, כ'מיין די מאָס רחמים, די הימלישע אָפּקילונג, פון וועלכער ב"ח ז"ל און ר' בנימין יבדל לחיים האָבן נהנה געווען.

ר' בנימינען איז באַוויליקט געוואָרן דער זעלישער און גייסטיקער כוח, צו קענען האַלטן געלייטערט און קיל די הייסע אַטמאָספּערע פון תּר"ג מצוות, וואָס ער האָט געאַרבעט פון זיינע עלטערן און וואָס צו זייער שווערן עול האָט ער פּריוויליק אי-בערגענטפּערט זיין לעבן.

פון יענעם מאַמענט אָן (און מן-הסתם פון נאָך פּריער), ווען אין האַרץ פון דעם יונגן חלוץ און שרייבער יהושע ראַדלער-ר' בנימין האָט אויפן וועג פון טבריה קיין כּנרת אויפגעלויכטן דער געדאַנק, אַז דער רעוואָלוציער אויף צו באַשיצן זיך קעגן אַראַבישע איבערפּאַלער איז איבעריק, וואָרעם „דו וועסט קיין מענטש נישט דערהרגענען. דו וועסט דערהרגעט ווערן, אָבער דו וועסט נישט הרגענען. און אויב אַזוי, צו וואָס טויג דער רעוואָלוציער?“ — פון יענעם מאַמענט אָן האָט זיך איבער ר' בנימינס תּר"ג יידישקייט גענומען שפּרייטן דאָס קילע און העלע ליכט פון רעליגיעזן הומאַניזם.

און איך ווייס נישט, צי דאַרף מען דערין זען אַ ווונדער צי גאַר דעם איינפאַכן דר-ה'טבע; וואָס טיפּער די יידישקייט פון טאַטנס הויז, פון ר' מאירלס בית-המדרש, פון דער ק"ק זבאָראָוו, האָט זיך איינגעוואַרצלט אין ר' בנימינס געמיט און וואָס פינקטלעכער און שטרענגער ער האָט געהיט די מצוות-מעשיות פון דער יידישקייט, אַלץ זיכערער און מאַנערשער האָט גענומען אין אים אויפגיין און וואַקסן די ליכטיקייט פון דעם רעליגיעזן אור-ליכט, וואָס נעמט צו אַלע פּריווילעגיעס ביי דער אייגענער יידישקייט און ווישט אָפּ אַלע גרענעצן צווישן רעליגיעס, פעלקער און קולטורן, אין צייכן פון מענטש און פון זיין צלם אלהים.

און אַט די אוררעליגיע, כ'מיין דער רעליגיעזער הומאַניזם, וואָס באַגנונגט זיך מיט אַזאַ מינימום פון געבאַטן, ווי „אמת, ליבע, שלום און גערעכטיקייט“, איז פאַר אַלעמען מחייב צו דער מצווה פון גייסטיקער גוט-שכּנהשאַפט צווישן מענטשלעכע געמיטער און מענטשלעכע קולטורן.

פון דער אַרגאַנישער מצווה פון גייסטיקער טאַלעראַנץ, אומקנאות און גוט-שכּנהשאַפט איז ביי ר' בנימינען אַרויסגעוואַקסן נישט בלויז זיין שטעלונג צו גע-וויסע ספּעציעלע פּראָגן פון אונדזער נאַציאָנאַלער פּראָבלעמאַטיק, נישט בלויז זיין פּאַראַלעלע רעדאַקטאָרשאַפט פון דעם פּרום-יידישן „ההד" און פון דעם „אַנאַרכאַ-פּאַציפּיסטישן „הנר“, נאָר אויך אין אַ היפשער מאָס — זיין ליטעראַרישער סטיל, וואָרעם דעם שרייבערס סטיל איז נישט בלויז אַן עסטעטישע, נאָר אויך און אפשר נאָך מער אַ זיטלעכע קאַטעגאָריע.

ד"ר ישראל צינבערג

עס איז אַקערשט דערשינען דער ניינטער באַנד פון ד"ר ישראל צינבערגס „די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן“. צווישן די ערשטע אַכט בענד, וואָס זענען שוין געווען אין דער האַנט פון יידיש-לייענער ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה, און דעם איצטיקן ניינטן ליגן אַכט און צוואַנציק יאָר.

דער איצטיקער באַנד איז צוגעגרייט געוואָרן צום דרוק פון ד"ר מיכאל אַסטור לויט אַ מיקראַפֿילם פון דעם כתב-יד, וואָס איז אָפּגעפונען געוואָרן אין לענינגראַד-דער אינסטיטוט פון די פעלקער פון אַזיע ביי דער סאָוועטישער וויסנשאַפט-אַקאַדעמיע. דער געדאַנק און דער סטימול צו זוכן איז געקומען פון ד"ר אליהו שולמאַן. געזוכט און געפונען דעם מאַנוסקריפט אין דער לענינגראַדער ביבליאָטעק האָט פּראָפּעסאָר אברהם קאַטש פון ניו-יאָרק-אוניווערסיטעט. דערשינען איז דאָס בוך ביי דער מיטהילף פונעם בראַנדייס-אוניווערסיטעט און „ציקאַ“-פּאַרלאַג, וואָס זיין פּאַרוואַלטער, איסר גאַלבערג, איז דער פעיקסטער, געטרייסטער און דערפּאָלג-ריכסטער פּאַרשפּרייטער פון יידישן בוך איבער גאַר דער וועלט.

איך וויל דאָ בלויז איבערגעבן עפעס פון דעם, וואָס איך האָב געפֿילט ביים לייענען דעם ניינטן באַנד און ביים בלעטערן די פּריערע אַכט בענד פון צינבערגס געשיכטע. די אַסאַציאַציע פון צינבערגן האָט מיך געפֿירט צו אַזעלכע צוויי ריוון-געשטאַלטן פון אונדזער געשיכטע, ווי דער גרויסער פּרשנדאָרש"י (ר' שלמה יצחק) ביים אָנהייב פון אונדזער יאַרטויזנט און ווי היינריך גרעץ, דער פּאַטער פון דער מאָדערנער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע.

פון ביידע האָט צינבערג געירשנט דאָס ליריש-פּאַטעטישע פינטעלע אין זיינע פּירושים און אין זיין סיפור-מעשה. ווען נישט דאָס ליריש-פּאַטעטישע פינטעלע וואָלט רש"י נישט געקאָנט ווערן דאָס העכסטע, וואָס עס איז ווען ס'איז באַשערט געווען אַ מפורש ביי יידן: חומש מיט רש"י.

רש"י איז נישט בלויז געווען דער גרויסער פּאַרטייטשער פון חומש, נאָר אויך דער באַליבסטער, דער האַרץ-איינגעבאַקענער באַזינגער פון די געשעענישן און פון די מענטשן, וואָס קומען פּאַר אין ספר הספרים. דער ייד האָט אין חומש מיט רש"י געפֿילט מער וואַרעמקייט, מער היימישע נאָענטקייט ווי אין חומש אַליין. רש"י האָט גערעדט וואַרעם, אַפֿילו ווען ער האָט די און יענע געשטאַלט פון חומש גע-טאַדלט. רש"י האָט צו מאַל גערעדט מיט באַקציינער, אַבער דער טאָן זיינער איז אויך דעמאָלט געווען אַ מילדער, אַ ליבהאַרציקער און נישט קיין צו פֿיל אַנקלאַגע-רישער. ער האָט געמשפּט. רש"י, די מענטשן פון חומש, אַבער קיינעם פון זיי נישט פּאַרמשפּט צו דער האַרבסטער שטראַף: טויט. כ'מיי, אויסמעקן פון פּירוש; ער האָט קיינעם נישט דן געווען צו פּאַרגעסנקייט.

שרייבער פון מיין דור

חומש מיט רש"י איז געוואָרן אידענטיש מיט גייסטיקער און סטיליטישער מילדקייט, וואָס איז געווען צום האַרצן דעם איינפאַכן ייד, אָבער האָט געפאַנגען אויך דאָס געמיט פונעם שאַרפן למדן. אויב דער למדן האָט געהאַט מוט, האָט ער דאָס מודה געווען בפומבי, און אויב נישט, איז ער געווען אַ רש"י באַווונדערער, נאָר אַ פאַרהוילענער, אין דער שטיל.

אין ישראל צינבערגס סיפור-המעשה מיט פירושים וועגן „געשיכטע פון לי-טעראַטור ביי יידן“ דאָמינירט דער מילדער רש"י טאָן, אַפילו ווען ער טאַדלט און פאַלעמיזירט. עס איז נישט נאָר אַ וויכטיק ווערק, צינבערגס ניין-בענדיקע „געשיכטע“, נאָר אויך אַ באַליבט ספר, אַ היימיש גאַענט ספר פאַרן סתם-יידישן לייענער, פאַרן ספעציעל פאַראַינטערעסירטן יידישן לייענער און אויך פאַרן פאַכמאַן. מיט איין וואָרט: דאָס ניין-בענדיקע ווערק האָט דעם כוח צו ווערן, אויפן נוסח פון חומש מיט רש"י, „ליטעראַטור ביי יידן“ מיט צינבערג. קיין גרעסערער זכות פאַר אַ ספר איז נישט גאַר געמאַלט.

און עס פירט די אַסאַציאַציע פון צינבערגן צו רש"י'ן נישט בלויז פון ווערק צו ווערק, נאָר אויך פון לעבן צו לעבן. רש"י איז אַלט געוואָרן בלויז פינף און זעכצן ציק יאָר, און אין דעם לפי ערך קורצן לעבן האָט דער וויינגערטנער און ראשי-שיב בה פון טראַץ באַוווּזן צו שרייבן אַ פירוש כמעט צום גאַנצן תנ"ך און כמעט צום גאַנצן תלמוד בבלי. וווּ האָט רש"י גענומען די צייט דערצו און פון וואַנען האָט ער געשעפּט די קראַפט זיך צו קאַנצענטרירן און אַפצוטאָן איינער אַליין אַזאַ גיאַנטישע אַרבעט !?

אין דרויסן האָט געבושעוועט די שווערד. די „צלם-טרעגער“, וואָס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין פאַלעסטינע באַפרייען דאָס „קריסטלעכע לאַנד“ פון מוסולמעני-שער הערשאַפט, האָבן אין די שטעט פון וועלכע זיי זענען אַרויסגעגאַנגען און אין אַלע פלעצער וווּ זיי האָבן גערוט, אויפן וועג צום הייליקן לאַנד, געמאַרדעט יידן און פאַגראַמירט יידיש פאַרמעגן.

אין דרויסן האָבן פאַגראַמשטיקעס און פרומע „באַשיצער פון קריסטנטום“ געמאַרדעט און געפלונדערט, און „ביי זיך אין צימערל פאַרמאַכט“ איז געזעסן דער הייליקער ייד ר' שלמה, דער זון פון יצחק, און האָט געסדרט די תלמוד-קונטרסים, וואָס מען האָט אַריבערגעבראַכט פון בבל, האָט צונויפגעשטעלט דעם תלמודישן טעקסט און געשריבן דערצו זיין פירוש, אַחוץ דעם פירוש צו תנ"ך.

שטייען די יידישע דורות אין יראת-הכבוד פאַר דער געוואַלדיקער התמדה, פאַר דעם גרויסן כוח פון אינטעלעקטועלער קאַנצענטראַציע און פאַר רש"י'ס מסירת-נפש צו תורה, צו זיין אַריינגעטוענקייט אין איר טאָג און נאַכט מיט זיין גאַנצן האַרץ און מיט זיין גאַנצן באַגער.

עס וועלן יידישע דורות שטיין אויך אין ערפאַרכט פאַר דער התמדה און מסירת-נפש פון דעם וואַלינער ייד ישראל, דער זון פון אליעזר, וואָס האָט געאַרבעט

א גאנצן טאג ווי א כעמיקער אין דער פעטערבורגער, דערנאך פעטראגראדער און צום סוף לענינגראדער פוטילאוו-פאבריק און האָט די נעכט נאָך דער אַרבעט און די געציילטע פרייע טעג פון דער אַרבעט אָפגעגעבן צו דער פאַרשונג פון ליטעראַ-טור ביי יידן, אָנגעהויבן פון דאָקטאָר חסדאי איבן שאַפּרוט פון צענטן יאַרהונדערט און ביז ר' ישראל סאַלאַנטער פון דער צווייטער העלפט ניינצנטן יאַרהונדערט, וואָס מיט אים פאַרענדיקט זיך דער נישט-פאַרענדיקטער כתב־יד פונעם איצט דערשינענעם ניינטן באַנד פון צינבערגס „געשיכטע פון ליטעראַטור ביי יידן“.

אין דרויסן האָט געווילדעוועט דער סטאַליניסטישער טעראָר, אָבער ביי זיך „אין צימערל פאַרמאַכט“, ווי רש"י בשעתו, איז געזעסן דער כעמיקער ישראל צינג בערג און האָט עוסק געווען אין תורה לשמה פאַר זיך און האָט נישט געשפּאַרט קיין מי און מאַטער אויף מרביץ צו זיין און דערמיט מחזק צו זיין לערנונג צווישן יידן.

די הקדמה צום ערשטן באַנד פון זיין ווערק, וואָס איז ווי די אַנדערע אַכט דער-שינען אין פאַרלאַג „תמר“ פון יוסף קאַמערמאַכערס ווילנער דרוקעריי אין 1929, פאַרענדיקט ישראל צינבערג מיט ווערטער פון האָפּענונג, אַז „די ווייטערדיקע טיילן וועלן אויך אין גיכן דערשיינען, אויב נאָר אונדזער געשיכטע וועט נושאַ חן זיין ביים יידישן לייענער“.

צינבערגס האָפּענונג איז מקוים געוואָרן. ביים יידישן לייענער האָט זיין ווערק נושאַ חן געווען, אָבער דער תלין פון יידישער קולטור, דזשוגאָשווילי-סטאַלין, האָט געוואָרפן אַן אומחן אויפן יידישן געלערנטן און אים אַוועקגערויבט פון זיין אַרבעט אין מיט פון נישט-פאַרענדיקטן כתב־יד צום ניינטן באַנד, אין די סוף-טעג פון יאָר 1938 אים פאַרשיקט קיין וואַדוואַסטאָק, וווּ ד"ר צינבערג איז אַ חודש שפּעטער, (אין יאַנואַר 1939) געשטאַרבן. די גענויע דאַטע פון צינבערגס אַרעסט און טויט האָט איבערגעגעבן זיין פלימעניק אליעזר צינבערג אין אַן אַרטיקל אין תל-אביבער „על המשמר“ (28סטן יאַנואַר 1966) נאָך אַ באַזוך ביי זיין משפּחה אין לענינגראַד.

וואָס שייך די אַסאַציאַציע צו היינריך גרעצן, וואָס צינבערגס ווערק רופט אַרויס, ווערט זי באַפעסטיקט דורך זיין שוין דערמאָנטער הקדמה צום ערשטן באַנד פון זיין ווערק. צינבערג דערמאָנט נישט דעם נאָמען גרעץ אין זיין אַריינפיר, אָבער עס איז לייכט צו זען אַז ער איז אין צוגאַנג צו יידישער היסטאָריאָגראַפיע אַ תלמיד מובהק פון היינריך גרעץ.

אַט וואָס צינבערג זאָגט אין זיין אַריינפיר צום ערשטן באַנד — „דאָס שריפט-לעכע וואָרט איז געווען די איינציקע פאַרעם, אין וועלכער ס'האָט זיך געקאָנט פאַר-קערפערן פאַר די קומענדיקע דורות די ווילנס-ענערגיע און שאַפּונגסקראַפט פונעם יידישן קיבוץ, די גאַנצע אייגנאַרטיקייט פון זיין לעבנס-שטייגער. ביי אַנדערע פעל-קער, וואָס פירן אַ זעלבשטענדיק לעבן, פאַרקערפערן זיך דער געשמאַק, דאָס באַ-ווסטזיין, די אידעאַלן און די גאַנצע אַרגאַניש-וואַקסנדיקע אייגנאַרטיקייט פונעם

שרייבער פון מיין דור

פאלק — אין די פארשיידנארטיקסטע פארמען: נישט בלויז אין ליטעראטור און קונסט, נאָר אויך אין פּאָליטישע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, אין געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן, אין דער אַרכיטעקטאַניק, אין סטיל פון מלוכות און שטעט, גאַסן און הייזער... אָבער ביים יידישן פּאָלק, דעם היימלאָזן נע ונדניק, האָט דאָס אַלץ זיך געקאַנט אַמבולטסטן אָפּשפּיגלען נאָר אין זיין ליטעראַרישן שאַפּן. און טאַקע ענג פאַרבונדן מיט זיין גלות-לעבן, האָט דאָס דאָזיקע שאַפּן געמוזט זיין אַרגאַניש צו-נויפגעפלאַכטן מיט דער אינטימער וועלט פון ליידן און האַפענונג, מיט זיין שמאַר-ציקן זוכן דעם גרויסן סוד, וואָס שטעקט אין דער טראַגיק, דעם צוועק און די באַ-רעכטיקונג פון זיין גרויסן צער, פון זיינע אומשולדיקע פאַרגאַסענע בלוט און טרערן..."

נישט וואָס איך האַלט, אָז צינבערגס טעזע איז דער איינציק ריכטיקער צוגאַנג צו דער געשיכטע-שרייבונג פון „ליטעראַטור ביי יידן“. איך בין מיט דעם ציטאַט בלויז אויסן געווען אונטערצושטרייכן די קרובהשע געדאַנקען-ריכטונג צווישן אונדזער גרויסן היסטאָריקער היינריך גרעץ, וואָס פאַר אים איז די יידישע געשיכטע געווען ליטעראַטור-געשיכטע, און אונדזער פאַרנעמיקן ליטעראַטור-היסטאָריקער ישראל צינבערג, וואָס די געשיכטע פון ליטעראַטור ביי יידן האָט זיך ביי אים היפּש געדעקט מיט יידישער געשיכטע.

דער בייליס-פּראָצעס

א

ס'איז געווען האַרבסט 1913, ד"ה מיט דריי און פּופּציק יאָר צוריק, ווען איך און מיין זיידע מרדכי ז"ל פלעגן פירן צווישן זיך אַ שטילע מלחמה, ווער ס'זאָל קודם ליענען דאָס אַקערשט אָנגעקומענע „לעמבערגער טאַגבלאַט“. עס איז געווען אין די טעג, ווען אין קיעוו איז אָנגעגאַנגען דער בייליס-פּראָצעס. געוויינטלעך פלעגט דער זיידע נישט ליענען קיין צייטונגען. די גרויסע וועלט-נייעס איז ער געווען געוואָרן יעדן פאַרנאַכט צווישן מנחה און מעריב אין ר' איציקלס שולעכן. עס זענען דאָרט געווען יידן וואָס האָבן געלייענט אַ יידישע אַדער העברעיִשע צייטונג און עס זענען געווען עטלעכע וואָס האָבן באַקומען יעדן טאָג די „בויע פרייע פרעסע“ דירעקט פון ווין, און דאָס איז פאַרן זיידן געווען מער ווי גענוג.

שלמה ביקל

אבער ווען ס'האט זומער 1913 אָנגעהויבן צו רודעווען מיט דעם בייליס־פּראַצעס האָט דער זיידע יעדן אינדערפרי, איידער ער איז אַוועקגעגאַנגען צום טישקעסטל ביי די ברעטלערס אין מעלשטוב, מיר נישט פאַרגעסן אָנצוזאָגן, אַז איך זאָל אויפן וועג צוריק פון דער גימנאַזיע קויפן דאָס „לעמבערגער טאַגבלאַט“. איך ווייס נישט צי דאָס „לעמבערגער טאַגבלאַט“ האָט געהאַט אַ דירעקטן קאַרעספּאַנדענט אין קיעוו אָדער האָט געשעפּט זיינע באַריכטן פון אַ צווייטן קוואַל, אָבער איך געדענק זייער גוט, אַז די באַריכטן זענען געווען פאַרקאַפּנדיק. דער שרייבער האָט געמאַלן זייער לעבעדיק די געמעלן פון די באַטייליקטע. דער־עיקרשט האָבן זיך איינגעקריצט אין זכרון די פאַרטערטן פון דער פאַרברעכערישער פּרוי וועראַ טשעבעריאַק, וואָס „אַזאָ ווי זי איז אַפילו אונטער דער ערד נישטאַ“; פון דעם לאַנגן גלח פּראַנאַטיס, וואָס האָט געשיט מיט ציטאַטן פון גמרא און זוהר און האָט נישט געקענט קיין אות עברי; פון דעם „בכבודן אַנטיסעמיטישן רעדאַקטאָר“ שולגין, וואָס האָט אין זיין צייטונג אַ תל געמאַכט פון דער באַשולדיג־קונג קעגן בייליסן; פון דעם פּראַקוראַר וויפּער, וואָס יעדעס וואָרט זיינס איז געווען סם, און דערעיקרשט פון די פאַרטיידיקער, פיר קריסטן און איין ייד, וואָס זייערע נעמען זענען ביי די קאַלאַמייער יידן אין יענע טעג געווען נישט ווייניקער באַרימט און נישט ווייניקער באַליבט ווי דער נאַמען זאָלאַ.

גרווענבערג איז געווען דער גאון, וואָס געדענקט אויף אויסנווייניק דאָס גאַנצע רוסישע געזעץ און אַלע זיינע מפרשים; זאַרודני, דער „שייגעץ“, וואָס זאָגט אַריין „אין דער זיבעטער ריפּ“ דעם פּראַקוראַר און די ריכטער און מאַקלאַקאָו, וואָס זיצט די גאַנצע צייט אַ פאַרטראַכטער און קלאַפט מיט זיין בליישיפּט אויפן טיש און אַז „ער וועט נעמען אַ וואָרט וועט זיין וואָס צו הערן“. און אַז מאַקלאַקאָו, דער ליבעראַלער ברודער פונעם רעאַקציאָנערן און אַנטיסעמיטישן אינערן־מיניסטער, האָט דערנאָך גערעדט איינער פון די לעצטע „האַט זיך געטרייסלט דער געריכט־זאַל“. די אַנקלאַגערס האָבן איבערגעלעבט שרעק און ביי די פאַרטיידיקער האָט זיך צעבליט די האַפענונג.

און פון מ. סעמיועלס בריליאַנטענער געשיכטע פון דער בייליס־אַפּערע און פון דעם בייליס־פּראַצעס * קאָן מען זען, אַז דער באַריכט אין „לעמבערגער טאַגבלאַט“, וואָס איז געווען פול התפעלות פון דעם אַדוואַקאַט מאַקלאַקאָו און פון זיין שלוס־רעדע ביים פּראַצעס, האָט מיט גאַרנישט מגזם געווען. נאָך דעם באַפרייונגס־ווערדיקט פאַר בייליסן — שרייבט מאַריס סעמיועל (ז' 178) — האָט דער באַרימ־טער רוסישער שריפּטשטעלער און הומאַניסט וולאַדימיר קאַראַלענקאַ געמאַכט אַן אַנקעטע ביי אַ טייל פון די געשווירענע וועגן דעם איינדרוק, וואָס די אַדוואַקאַטן

*) Maurice Samuel: Blood Accusation. The strange history of the Beilis case. Alfred A. Knopf Inc., New York, 1966.

האָבן אויף זײ געמאַכט. מאַקלאַקאָו האָט בײ די אויסגעפרעגטע פאַרנומען ס'ערשטע פּלאַץ.

אַ געוואָלדיקן רושם האָט אויף די לײענער פון די פּראָצעס-באַריכטן געמאַכט דער אופן, ווי אַזוי די פּאַרטיידיקער האָבן איבערגעפירט און צו שאַנד געמאַכט דעם ״תּלמוד-עקספּערט״, גלח פּראָנאַטיס. איך געדענק שוין היינט נישט, צי מיר האָבן דעמאַלט געוואוסט, אַז דער אינציאַטאַר פון די פּראָגעס, וואָס האָבן צו שפּאַט געמאַכט פּראָנאַטיסן, איז געווען דער באַוואוסטער העברעיִשער זשורנאַליסט און היסטאָריקער בן-ציון כ״ץ. אָבער כ״ץ דערציילט וועגן דעם אין זײנע זכּרונות און מאַרײס סעמיועל באַשטעטיקט דעם פּאַקט אי אויפן סמך פון כ״צס מעמואַרן און אי אויפן סמך פון אַנדערע מקורים, אַז בן-ציון כ״ץ האָט צונויפגעשטעלט אַ פּראָגן-באַמבע, וואָס האָט אַזוי פּחדמדיק אויפגעריסן פּראָנאַטיסעס עס-האַרצות.

אַזוי ווי פּראָנאַטיס האָט מיט גוואַלדאָווער זיכערקייט דערמאָנט עטלעכע מסכתאס פונעם תּלמוד האָט כ״ץ פּאַרגעלייגט, אַז די נישטיידישע פּאַרטיידיקער זאָלן פּראָנאַטיסן פרעגן, וואָס איז דער טײטש פון אַזעלכע מסכתאס ווי ״חולין״, ״עירובין״ און ״יבמות״. לכתחילה האָבן די אַדוואָקאַטן מורא געהאַט צו שטעלן פּראָנאַטיסן אַזעלכע פּראָגעס, ווייל זײ זענען געווען כמעט ווי זיכער, אַז ער וועט ענטפערן ריכטיק און דאָס וועט פּאַרשטאַרקן זײן פרעסטיזש און וועט זײן אַ דורכ-פאַל פאַר דער פּאַרטיידיקונג. אָבער בן-ציון כ״ץ האָט נישט נאַכגעלאָזט. ער האָט אין דער עקספּערטיזע, וואָס פּראָנאַטיס האָט אַוועקגעלייגט פאַרן געריכט דער-קענט, אַז דער גלח האָט קיין מאָל קיין גמרא נישט געזען און ווייסט נישט, ווי מען זאָגט דאָס, ״מיט וואָס מען עסט עס״. איז ער באַשטאַנען נישט נאָר אַז מײזאַל שטעלן פּראָנאַטיסן די דערמאָנטע פּראָגעס, נאָר מען זאָל נאָך צושטעלן פּראָנאַטיסן די פּראָגע: ״ווען האָט געלעבט בבא בתרא און וואָס האָט ער אויפגעטאָן?״

דער פרעגער איז געווען קאַראַבטשעווסקי, וואָס איז געווען דער עלטסטער און דער באַרימטסטער פון דער פּאַרטיידיקער-קאַלעגיע. פּראָנאַטיס האָט אויף די ערשטע דריי פּראָגעס געענטפערט ״ניע זנאיו״, אָבער אַז זײן ענטפער אויף דער פערטער איז אויך געווען ״ניע זנאיו״, איז בײ די יידישע צוהערער אין געריכטזאַל אויסגעבראַכן אַ געלעכטער און צום העכסטן האָט געלאַכט דער זיגער בן-ציון כ״ץ. דער פּאַרזיצער האָט כ״צן געהייסן אַרויספירן, אָבער ״ס'האַט מיך גאָר ווייניק געאַרט״, דערציילט כ״ץ אין זײנע זכּרונות (ציטירט לויט מאַרײס סעמיועל, ז' 216). ווען קאַראַבטשעווסקי האָט אויף אַ טאַקטישן אופן געגעבן צו פּאַרשטיין די ריכטער און די געשווירענע די מעשה מיט ״בבא בתרא״ איז דאָס געווען אַ קאַטאַסטראַפּע פאַרן עקספּערט פּראָנאַטיס און פאַר זײן עקספּערטיזע.

קירישע יידן, און טאַקע דערעיקרשט די יידן פון מײן ״אַ שטאַט מיט יידן״ האָבן אַ באַזונדערע הנאה געהאַט פון דעם, ווי אַזוי די פּאַרטיידיקער ביים בײליס-פּראָצעס האָבן דערפירט צו פּראָנאַטיסעס מפּלה, ווייל זײ האָבן געהאַלטן, אַז דאָס

שלמה ביקל

האבן זיי נאכגעטאן אונדזער קאלאמייער פארלאמענט-דעפוטאט ד"ר יוסף שמואל בלאך. ער, ד"ר בלאך, האט דער ערשטער אויף אזא אופן באגראבן דעם באווסטן "תלמוד-עקספערט" אויגוסט ראלינג, וואס איז געווען פראפעסאר פאר אלט-טעס-טאמענטארישער וויסנשאפט אין פראגער אוניווערסיטעט.

ווען אויגוסט ראלינג האט אין די אנהייב אכציקער יארן געבושעוועט מיט זיינע "תלמוד-עקספערטיזעס", האט דער יונגער פלארידסדארפער רב ד"ר יוסף שמואל בלאך אריינגעשריבן א בריוו אין די צייטונגען, אז ער לייגט אין דריי טויזנט גילדן, וואס זאלן געהערן דעם פראפעסאר ראלינג, אויב דער חשובער פראפעסאר פון אלטן טעסטאמענט וועט קאנען איבערלייענען איין איינציקע שטעלע אין אריגינאל אין תלמוד.

פראפעסאר ראלינג האט נישט געהאט קיין ברירה. ר'האט געמוזט אנקלאגן פאר "ערנבאלידיקונג", דער פראצעס האט זיך געצויגן חדשים לאנג און האט זיך געענדיקט דערמיט, וואס דער פראפעסאר האט צוריקגעצויגן זיין קלאגע און האט רעזיגנירט (מען האט אים רעזיגנירט) פון זיין אוניווערסיטעט-קאטעדרא. ער האט טאקע געהאט אריכות ימים, פראפ' ראלינג, אבער ער איז נאך דעם פראצעס גע-בליבן נישט מער ווי סתם אן אנטיסעמיט און נישט קיין תלמוד-עקספערט.

ד"ר יוסף בלאך איז איבער נאכט בארימט געווארן און האט א דאנק דעם דערגרייכט צו פארטרעטן דריי מאל נאך אגאנד דעם וואלדיסטריקט פון די "דריי שטעט": קאלאמיי, בעטשוטש און סניטין אין עסטרייכישן פארלאמענט.

ב

אויף דער פראגע, וואס איז געמאלט אז דער ליענער זאל זי פרעגן: וואס מיינען שוין נאך היטלער, שטרייכער און געבעלס אזעלכע נעבעכדיקע אנטיסעמיטן ווי טשעגלאוויטאוו, וויפער און פראנאטיס? און וואס קאן שוין זנאטשען אפילו אזא אויסגעלאסענע און פארברעכערישע פרוי ווי ווערא טשעבעריאק קעגן עלזע קאך, דער בעסטיע פון בוכענוואלד? און די דריטע שאלה, אפשר די סאמע וויכ-טיקסטע: וואס פאר א היסטארישע באדייטונג קאן שוין האבן דער בייליס-פראצעס לגבי מאידאנעק און טרעבלינקע, אוישוויץ און בעלזשעץ?

דערויף ענטפערט מאריס סעמיועל אין דעם עפילאג צו זיין בוך, וואס בארעכ-טיקט די אקטועלקייט פונעם בייליס-פראצעס אויך פאר אונדזער דור, וואס ווייסט וועגן טרעבלינקע און מאידאנעק, איך שטרייך אונטער, אז דער עפילאג בארעכ-טיקט די אקטועלקייט פון דער בייליס-אפערע, ווארעם עס נייטיקט זיך נישט סעמיועלס "געשיכטע פון דער בייליס-אפערע" אין קיין שום בארעכטיקונג. דאס בוך איז בארעכטיקט, ווייל ס'איז א סאלידע היסטארישע שטודיע, געשטיצט אויף ערשטע מקורים, און דערביי א בוך געשריבן מיט קינסטלערישער שפאנונג און מיט דערציילערישער געניטשאפט. נישטא קיין איין מאמענט פון נאכגעלאזטער

שפאָנונג און קיין איין מאַמענט פון סטיליסטישער אומבאַהאַלפנקייט ביים סדרן און איבערגעבן דעם גוואַלדאָוונעם מאַטעריאַל אויף צימצומדיקע 254 זייטן. עס איז באמת אַ מייסטעריש שטיק ליטעראַרישע און פאַרשערישע אַרבעט.

אַט ווי אַזוי סעמיוועל באַגרינדעט, און לפי דעתי הונדערט־פּראָצענטיק ריכט־טיק, די אַקטועליקייט פון דער „בייליס־אַפּערע“ נאָך היטלער און נאָך אוישוויץ: 1. „אַקטועל ווערט דער ענין בייליס פאַר אונדזער צייט בלוז צום טייל, מחמת

זיין אַנטיסעמיטישן תּמצית. ווי אַן עפיזאָד אין דעם קאַמף, וואָס גייט אָן צווישן פּראָג־גרעס און רעאַקציע האָט דער ענין אויך אַנדערע און מער אַלגעמיינע אַספּעקטן. אַזוי, צום ביישפּיל, איז דער בייליס־פּראָצעס געווען איינער פון די ערשטע אילוס־טראַציעס פון דעם גרויסן ליגן, וואָס מאַדערנע רעגירונגען האָבן גענוצט, מען מוז מאַכן אַן אונטערשייד צווישן דעם גרויסן ליגן און די געוויינטלעכע טראַדיציאָנעלע שקרים, וואָס ס'נוצן רעגירונגען און אויך יחידים. דער גרויסער ליגן פאַרדרייט ניט בלוז די פּאַקטן; ער צילט מער אונטערצוגראַבן די אינטעליגענץ פונעם מענטש. דער גרויסער ליגן פּרעגט זיך נישט, ווי ווייט גלייבעוודיק ער וועט זיין אין די אויגן פון אינפּאַרמירטע מענטשן; ער מאַכט זיינע באַהויפטונגען מיט פולער פאַר־אַכטונג פאַר אַליץ וואָס איז באַווסט און זוכט מיטן כּוח פון דער גרויסער גוזמא, מיטן כּוח פון ברייטער ריטמישער איבערחזרונג, אוממעגלעך צו מאַכן, אַז מענטשן זאָלן טראַכטן. טעכניש איז די בייליס־אַפּערע געווען אַ פּרימיטיווער ענין, ווייל מען האָט נאָך דעמאָלט נישט געוויסט פון ראַדיאָ, טעלעוויזיע און פון דער נייער פּסיכאָלאָגיע פון מאַסן־פּראָפּאַגאַנדע. אַחוץ דעם איז דער צענטראַלער ליגן פונעם בייליס־פּראָצעס (דער בלוט־בילבול. — ש. ב.) נישט געווען קיין דבר בעתו; עס איז אַפילו אַ טעות צו מיינען, אַז דער גרויסער ליגן קאָן צו יעדער צייט זיין אַ דערפאַלג. אויך דער גרויסער ליגן מוז האָבן אַ מינימום פון צייט־רעזאַנאַנץ. דערפאַר האָבן די זקני־ציון־פּראָטאַקאָלן (זייער צענטראַלער ליגן איז געווען נישט דער בלוט־בילבול, נאָר דער יידישער ווילן צו באַהערשן די וועלט. — ש. ב.) געהאַט אַ סך מער דערפאַלג ווי דער בלוט־בילבול אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.“

2. „דער ענין בייליס איז אויך געווען באַלערעוודיק דערמיט, וואָס ער האָט קלאָר געמאַכט די טעזע, אַז פאַר די וואָס זענען אַנגעשטעלט ביי דער מלוכה קאָן די אויסשליסלעכע מאַראַלישע באַפּרידיקונג בלוז זיין געהאַרכיקייט צו די העכערע אין אַמט, וואָס זיי שטייען מחוץ פון מאַראַלישער אַפּשאַצונג. דער בייליס־פּראָצעס מוז שטודירט ווערן אין אַלע זיינע פּרטים; מען מוז זיך באַקענען מיט אַלע זיינע גראַטעסקע און רישעותדיקע מאַמענטן; מען מוז דערפילן די פאַראַכטונג, וואָס עס איז אין דעם ענין אַרויסגעוויזן געוואָרן צו אַלע מאַראַלישע ספּקות און העמונגען. בלוז דעמאָלט קאָן מען פאַרשטיין די פּרימיטיווע גענעראַל־פּראָבע, וואָס דער ענין בייליס איז, אין תּור, געווען פאַר אַלע פאַרברעכערישע מעגלעכקייטן פונעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. ערשט דעמאָלט קאָן מען שוין דורכן בייליס־פּראָצעס אַ בליק

שלמה ביקל

טאן אין דעם תהום פון אוממאָראַל, ווהיין דער ציוויליזירטער מענטש קאָן אַראָפּ־זינקען“.

דער גרויסער ליגן פונעם בלוט־בילבול. און פונעם בייליס־פראַצעס קעגן אַלע באַשיימפערלעכע באַווייזן, וואָס אַ בלינדער האָט געמוזט זען, אַז די מערדער פון דעם יינגל אַנדריי יושטשינסקי זענען געווען וועראַ טשעבעריאַק און אירע פריינד, די „טראַיקע“: טשעבעריאַקס האַלב־ברודער פיאַטער סינגאיעווסקי, דער קעשענע־גנב איוואַן לאַטישעוו און דער שלעגער באַריס רודזינסקי, און אַז דער מאַטיוו פון דעם מאַרד איז געווען, אַז אַנדריי יושטשינסקי וואָס איז געווען אַ שפּיל־חבר פון דעם טשעבעריאַקס יינגל זשעניאַ זאָל נישט אויספלאַפּלען וועגן דעם מיסחר מיט גני־בות און גערויבטע זאַכן אין טשעבעריאַקס וווינונג — אַט דער צוגעפראַוועטער גרוי־סער ליגן איז געווען אין אונדזער יאָרהונדערט דער פאַרגייער פון די זקני־ציוו־פראַטאַקאָלן און פון דעם גרויסן ליגן, וואָס היטלער איז געווען זיין שדישער מייס־טער.

געגרייט דעם ליגן האָט נישט עפעס אַ טשינאַוויק. דער ליגן איז אויסגעגאַנגען פון דער סאַמע הויך, פונעם צאַר ניקאָליי אַליין, פון זיין יוסטיץ־מיניסטער טשע־גלאַוויטאַוו און דעם שעף פון דער פּאָליציי בעלעצקי, און עס האָבן געדינט צו דעם ליגן (הגם זיי האָבן געווסט, אַז ער איז אַ ליגן און אַ פאַרברעד) די ריכטער פון קיעווער געריכט און די פראַפעסאָרן פון קיעווער אוניווערסיטעט, ווייל זיי האָבן דערוואַרט דערפאַר באַלוינונג אין געלט און סאַציאַלן אויפשטייג.

און מען מוז זאָגן, אַז דעם ליגן גופא האָבן די געשווירענע ריכטער (דאָס רוב פון זיי פינצטערע אַבערגלויבערישע פויערן, אייגנס צוגעקליבענע פונעם געריכט) אין תוך באַשטעטיקט. דער פאַרזיצער פון געריכט באַלטירעוו האָט פאַרמולירט די פראַגן צו די געשווירענע אַזוי, אַז אין דער ערשטער פראַגע האָט זיך טאַקע נישט דירעקט אַבער דורך אימפליקאַציע גערעדט וועגן ריטואַל־מאַרד און דערויף האָבן די געשווירענע געענטפערט: יאָ.

מיט ניין האָבן זיי געענטפערט אויף דער צווייטער פראַגע: צי איז באַוויזן געוואָרן אַז מענדל בייליס איז געווען דער מערדער.

וואָס שייך די געשווירענע, פאַרדינען זיי בפירוש אַ לויב און אַן אויסצייכע־נונג פאַר זייער מוט צו ענטפערן מיט ניין אויף דער צווייטער פראַגע.

די טרויעריק באַווסטע אַנטיסעמיטישע צייטונג אין פעטערבורג „נאַוואַיע וורעמיאַ“, וואָס איז געווען אַ כמעט אַפיציעלער אַרגאַן פון דער רעגירונג, האָט זיך צו מאַרגנס נאָכן פראַצעס געטרייסט, אַז וועגן בייליסעס שולדיקייט זענען די געשווירענע געווען צעטיילט גלייך אויף גלייך און על־פי דער רוסישער געריכט־פראַצעדור מיינט דאָס ניין. דער באַפריינגס־אורטייל קעגן בייליסן איז אַזוי אַרום געווען בלויז אַ טעכנישע באַפריינג און נישט מיט קיין מערהייט. סעמיועל פאַר־צייכנט די דאָזיקע באַהויפטונג פון דער אַנטיסעמיטישער אַפיציעלער צייטונג און

שרייבער פון מײן דור

גיט צו, אז זי איז קיין מאָל נישט אָפגעלייקנט געוואָרן. פאַרקערט, מען האָט אַלגעמיין אָנגענומען, אז דאָס איז דער אמת, און אַזוי ביז אויפן היינטיקן טאָג. די „שוואַרצע מאה“ און אַלע אַנדערע אָנהענגער פון ניקאָליי רעזשים זענען געווען באַגייסטערט פון דעם אויסגאַנג פונעם בייליס־פּראָצעס און האָבן אַרויס־געוויזן נאָך מער באַגייסטערונג, ווי זיי זענען געווען באַרעכטיקט. זיי האָבן איינגעאַרדנט אַ גרויסן „נצחון־באַנקעט“, ביי וועלכן דער יוסטיץ־מיניסטער טשעג־לאָוויטאַוו און דער פּראָקוראָר וויפער זענען געווען די „ערן־געסט“. צו די אַנדערע העלדן פונעם פּראָצעס האָט מען אַרויסגעשיקט גראַטולאַציע־טעלעגראַמעס.

ג

אַבער פון 1913 ביז צו דער פעברואַר־רעוואָלוציע פון 1917 זענען געווען פאַר־ביי בלויז קנאַפע פיר יאָר. איז וואָס איז געשען מיט די „העלדן“ און מיט די אמתע העלדן נאָך דער רעוואָלוציע ?

מאַריס סעמיועל דערציילט וועגן דעם ביים סוף פון לעצטן קאַפיטל. טשעגלאָוויטאַוו, דער שעף פון פּאָליציי בעלעצקי און דער אינערן־מיניסטער מאַקלאַקאַוו (דער ברודער פון דעם בייליס־פאַרטיידיקער מאַקלאַקאַוו) זענען דער־שאַסן געוואָרן פון די באַלשעוויקעס אין 1918, דער פּראָקוראָר וויפער האָט זיך אויסבאַהאַלטן און האָט אַפילו באַוווּזן צו ווערן אַ באַלשעוויסטישער טשינאַווניק. מען האָט אים אַנטדעקט, געמישפט און פאַרמישפט צו אַ קליינער תּפּיסה־שטראַף. ער איז געשטאַרבן אין תּפּיסה. פּראַנאַיטיס איז געשטאַרבן ערב דער רעוואָלוציע אין 1917. ווער אַ טשעבעריאַק און איר האַלב־ברודער סינגאַיעווסקי האָבן די באַלשע־וויקעס דערשאַסן. בייליסעס פאַרטיידיקערס קאַראַבטשעווסקי, גרוזענבערג און מאַקלאַקאַוו האָבן נאָך דער אַקטאַבער־רעוואָלוציע פאַרלאָזט רוסלאַנד און זענען געשטאַרבן אין פּראַנקרייך (1925, 1940 און 1959).

דער הויפט־העלד מענדל בייליס, וואָס איז ווי זיין פאַרגייער, דרייפּוס, געווען ווייט פון צו זיין אַ דראַמאַטיש־העראַישע געשטאַלט האָט אין 1914 עולה געווען קיין ישראל. אין 1922 איז ער געקומען קיין אַמעריקע, דאָ האָט ער אין 1925 געדרוקט זיינע זכרונות אויף יידיש. ער איז געשטאַרבן אַ היפש פאַרגעסענער, אין ניו־יאָרק, אין 1934.

צום סוף אַ קליינע אַבער זייער טרויעריקע באַמערקונג. דער בייליס־פּראָצעס האָט אין 1912 און אין 1913 אַרויסגערופן פּראָפּאַרציאַנעל מער אויפברויז און מער פּראָטעסט אין דער נישט־יידישער וועלט, ווי מאַיאַדאַנק און טרעבלינקע.

נחום סאקאלאָוו

ניצחון פון יידישער זעלבסטלערנונג

וועגן דעם ערשטן אַרויסגעבער און רעדאקטאָר פון דער „הצפירה“, ר' חיים זעליק סלאַנימסקי, וואָס איז געווען אַ נאַטור־פּאַרשער און דער מחבר פון מאַטעמאַ־טישע און אַסטראָנאָמישע ספרים, האָט עמעץ עדות געזאָגט, אַז ער איז דער יידישער הומבאַלדט; וועגן צווייטן רעדאקטאָר פון דער „הצפירה“, ר' נחום סאָקאלאָוו, וואָס איז געווען דער קלאַסישער פּאָליהיסטאָר אין דער מאָדערנער העברעיִשער ליטעראַ־טור, האָט אַן אַנדערער עמעץ אַ זאָג געטאָן, אַז ער איז דער יידישער עראָזמוס. ביידע פּאַרגלייכן האָבן, פּאַרשטייט זיך, היפש איבערגעכאַפט די מאַס, אַבער, ווי אין יעדער איבערגעכאַפטקייט, איז אויך דאָ ערגעץ וווּ פּאַראַן אַ קרן אמת.

וואָס שייך דעם „הומבאַלדטיום“ פון ר' חיים זעליק סלאַנימסקי האָט נחום סאָקאַ־לאָוו אין זיין אויספירלעכער עסיי וועגן חזוֹסֶן געגעבן די ברוגזע אויף דעם פּאַרגלייך צו פּאַרשטיין, אַז אין דעם „אַמרי אינשי“, ד״ה אין דעם „מע זאָגט“, ליגט נישט קיין אַפּשאַצונג, נאָר אַ באַציונג פון ליבשאַפט צו איינעם, וואָס איז אַרויס פון בית־המדרש און מע דערציילט וועגן אים, אַז ער איז געוואָרן אַ „משנה למלך“ אָדער ער איז געוואָרן אַ „הומבאַלדט“ און דאָס גלייכן.

די זעלבע באַציונג פון ליבשאַפט ליגט, בלי ספק, אויך אין דעם פּאַרגלייך פון סאָקאלאָוו מיט עראָזמוס פון ראַטערדאַם.

אַבער מע קאָן פון דעסטוועגן נישט לייקענען, אַז סיי פון דעם ערשטן און סיי פון דעם צווייטן פּאַרגלייך קוקט אַרויס אַחוץ ליבשאַפט און משפּחהדיקע איבער־נעמערישקייט, וואָס האָט זיך איר היתר אויף גוזמא, אויך אַ געוויסע פּאַרשערישע אינטוּזיע, וואָס טאַפט אַן איינצלנע בשותפותע שטריכן ביי געשטאַלטן איבער די ווייטקייטן פון לענדער און צייטן.

דער ביאַליסטאַקער למדן און חריף, דער מאַטעמאַטיקער און אַסטראָנאָם חיים זעליק סלאַנימסקי איז געווען אַ יינגערער מיטצייטלער פון דעם דייטשן נאַטור־פּאַר־שער אַלעקסאַנדער הומבאַלדט און האָט זיך מיט אים באַגעגנט און אַפילו געחברט. ווען מיר פּאַרגלייכן וואָס עס זאָגט נחום סאָקאלאָוו וועגן דער געשטאַלט און וועגן די ווערק פון חזוֹסֶן מיט דעם, וואָס ס'האָבן צו דערציילן די „דייטשע סאָקאַ־לאָווס“ וועגן הומבאַלדטן, האָט דער „יידישער הומבאַלדט“ געהאַט בשותפות מיט דעם דייטשן די נטיה „אַנצוכאַפּן אַ געדאַנק ביי דער טשופּרינע“ און אים בעל־כרחא צו מאַכן פּאַר אַ נאַענטן מחותן אין זיין פּאַרשונג. ביידע האָבן זיי געהאַט די טענה־דענץ צו פּאַרבינדן אידעאָליסטישן גייסט מיט וויסנשאַפט. (ביי חזוֹסֶן איז דער אידע־אַליסטישער גייסט געווען די גמרא).

דער פארגלייך פונעם פלאצקער עילוי נחום סאקאלאוו מיט דער געשטאלט פון עראזמוס פון ראטערדאם, וואס איז, כמעט צום טאג, געשטארבן פולע פיר הונדערט יאָר פריער, איז אַ מער קאָנקרעטער און ליגט, דאָכט זיך, אויף דער האַנט. עס וואָרפט זיך ממש אין די אויגן דער בשותפותער שטריך פון זייער בייזנס "רענע-סאָנשיקייט". אין עראָזמוסעס זינען איז נחום סאָקאלאוו געווען דער וואָרער "האַמאָ רענעסאַנציס" פון אונדזער יידישן דור. איך זאָג: אין עראָזמוסעס זינען, ווייל ווי ביים ראַטערדאָמער חכם, האָט אויך ביי אונדזער פלאָצקער עילוי די גוואַלדאָוונע גייסטיקע פּילזייטיקייט געליטן פון איין גרויסן מאַנגל, וואָס האָט געמינערט פון עראָזמוסעס היסטאָרישער השפּעה אין דער גרויסער וועלט און פון סאָקאלאָוס אין אונדזער קליין יידיש וועלטל. עס האָט זיי בייזן געפעלט דער עלעמענט פון אידעני-שער און פון געזעלשאַפטלעכער תקיפות, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר די געשטאַלטן, וואָס מיר באַצייכענען זיי מיטן אַדיעקטיוו: רענעסאַנשישע.

נישט בלויז איז נחום סאָקאלאָוו נישט געווען קיין קעמפּערישע נאַטור, נאָר ער האָט באַגלייך מיט עראָזמוסן, מיט עפעס אַ מאַדנער עקשנות, אויסגעמיטן אַריינגעצוי-גן צו ווערן אין אַ געזעלשאַפטלעך-אידעישער מחלוקה, אַדער אַפילו בלויז פאַלעמיק, ווען עראָזמוס זאָל געווען קענען ביי זיך פּוועלן שטעלונג צו נעמען צו דעם קאַמף צווישן פּויפּסט און דער רעפּאַרמאַציע, וואָס האָט געפלאַקערט אין איראַפּע אין זיין צייט, וואָלט ער ביי די דרייצן דורות זינט דעמאַלט אַרויסגערופּן מער אינ-טערעס. עס וואָלט אַרום זיין געשטאַלט געווען מער אידעישע שפּאַנונג און ער וואָלט געווען פאַרבליבן נישט בלויז אין זכרון פון שפּראַכפּאַרשער און ליטעראַטור-מבנינים, נאָר אויך אין געדעכעניש און אין דער פּאַנטאַזיע פון יעדן מיטלשול-תלמיד און פון דעם מינדסטן געשיכטע-ווייסער.

אי דער פּויפּסט און אי לוטער האָבן עראָזמוסן גערופּן זיך אַרויסצוזאָגן אין דעם קאַמף צווישן קירך און רעפּאַרמאַציע, ווייל זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז זיין, עראָזמוסעס וואָרט קאָן אַנטשיידן נישט בלויז איבער דעם פּריער צי שפּעטער, נאָר אפּשר טאַקע איבער דעם אויסגאַנג גופּא פונעם קאַמף. אַבער עראָזמוס האָט אויסגע-מיטן צו נעמען אַ צד. ער איז פאַרבליבן אויף די הייכן פון זיין ליטעראַרישער און וויסנשאַפטלעכער אַרבעט און — איז דערפאַר נישט אַריין אין דער קאַטעגאָריע פון די, וואָס צינדן דעם דמיון ביי דער יוגנט.

אַן אַמעריקאַנער שריפטשטעלער פון האַלענדישן אַפּשטאַם* דערציילט ווי אַזוי פאַר אים און זיינס גלייכן תלמידים אין אַ ראַטערדאָמער מיטלשול איז דער גרויסער בן-יעיר עראָזמוס געווען נישט מער ווי "אַ סטאַטוע אין שטאַט", וואָס לויט דעם האָבן זיי פאַרשטאַנען אַז ער מוז אויך זיין "אַ מאַן פון סטאַטור". מע האָט

* הענדריק וויללעם וואָן לון אין זיין אַריינפיר צו דער ענגלישער איבערזעצונג פון עראָזמוסעס בוך, "לאָוס סטולטיציע" (אַ לויב דער נאַרישקייט), ניו-יאָרק, 1947.

שלמה ביקל

זיי, די תלמידים, דערציילט וועגן עראזמוסן, אבער דאס דערציילטע האָט נישט פאַר-
כאַפט זייער פּאַנאַזיע. וואָרעם וואָס? ער איז געווען, עראָזמוס, אַ פּילזייטיקער
שריפטשטעלער, קאָן מען אַריינפאַלן צוליב דעם אין התפעלות, און נאָך דערצו ווען
מען איז יונג?

מיט נחום סאַקאַלאָון איז אין אונדזער יידישער וועלט געשען אַן ערך דאָס
זעלבע. אין משך פון פּערציק יאָר איז נחום סאַקאַלאָון געווען אין די פּאַדערשטע
רייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. ער איז געווען גענעראַל־סעקרעטאַר, ווען
בראש פון איר איז געשטאַנען דוד וואַלפּוּאַן; מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע קודם
אונטער דער פּרעזידענטשאַפט פון חיים ווייצמאַנען, און סוף־כל־סוף פיר יאָר לאַנג
אַליין דער פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע — און אין משך
פון די אַלע פּערציק יאָר איז ער נישט געווען נישט אויף דער זייט פון די פּראַקטישע
אַדער פון די פּאַליטישע ציוניסטן, ער האָט נישט געקעמפט פאַר ווייצמאַנס און
אויך נישט קעגן ווייצמאַנס פּאַליטישער ריכטונג. נחום סאַקאַלאָון איז אין דעם
פּאַליטיש־אידישן געראַנגל אין ציוניזם געשטאַנען איבער אַלע מחלוקתן און
איבער אַלע פּאַלעמיקעס.

סאַקאַלאָון איז נישט געזעסן, ווי ער האָט אַליין געזאַגט וועגן זיך, ביי די
וואַסערן פון אידישער ווידעראַנאָדיקייט, ביי די „מי מריבה“ פון אידעען און
אידעאַלן. ער איז נישט געווען, האָט נישט געוואָלט זיין קיין אידישער פּוסק און
אַודאי נישט קיין „פּוסק אחרון“. ער איז געווען אַ מאַן פון גרויסער גייסטיקער
דערפאַרונג און האָט דערפאַר געוואוסט, אַז אין תּוֹך איז „אלה ואלה דברי אלוהים
חיים“, ד״ה אַז ערגעץ וווּ בלויז מיט מדרגות העכער באַגעגענען זיך ווידעראַנאַ-
דיקע אידעען און „כאַפּן זיך“ אַז זיי ווילן דאָס זײַ, בע, אַז זיי דינען דעם זעלביקן
גאַט.

סאַקאַלאָון האָט פאַרשטאַנען אויך די קעגנערישע אידעען און האָט געהאַט אַן
אַרגאַנישן ווידערווילן צו געדאַנקלעכן עקסטרעמיזם און צו אידישער פּאַנאַטיש-
קייט, וואָס פאַרשטאַפט זיך די אויערן נישט צו הערן, אַחוץ איר אייגענעם האַרצ-
קלאַפּ און נישט צו זען, אַחוץ איר אייגענע טרער.

כאַראַקטעריסטיש אין דעם פּרט איז, גלייב איך, יענער פאַראַגראַף אין דער
אויסנעמלעך אינטערעסאַנטער און מיט ווונדערלעכער עלעגאַנץ געשריבענער עסיי
וועגן פּראַפּעסאָר יוסף הלוי, וווּ סאַקאַלאָון געפינט אידישע און מאַראַלישע זכותים
פאַר דער אַסימילאַציע.

„מע דאַרף — שרייבט סאַקאַלאָון — מאַכן די דינע אונטערשיידונג צווישן
מעכאַנישע אַסימילאַציע־עקספּערימענטן און די צופאַסונג־דערגרייכונגען און נצ״
חונות פון די דיוראַעליס, וואָס זענען מיט זייער נשמה אַריינגעדראַנגען אין אַזאַ
פּרעמדשטאַמיקן ענין, ווי די ענגלישע טאַרי־פּאַליטיק, אַדער פון אַ היינעס
אַריינגאַנג אין דער דייטשער ליריק, אַדער פון שטאַהלן — אין דעם באַלזאַמירטן

שרייבער פון מ'ין דור

פריישישן פראטעסטאנטיזם, אָדער פון יענעם ייד פון קאָפּענהאַגען, וואָס האָט איבערגעמאַכט זיין נאָמען פון כהן אויף בראַנדעס און איז אַריינגעדורנגען אין אַלע ריכטונגען און אין אַלע שטרעמונגען פון דער אייראָפּעיִשער קולטור, און אַפילו אין אַזאַ פּרעמדן און אָפּגעזונדערטן געביט, ווי די פּויליש-ראַמאַנטישע און פּאַטריאָטישע פּאַעזיע פון מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי און קראַסינסקי. עס איז אין זיי אַלע פּאַראַן דער מאַנגל פון פּעסטער און אָפּגעשלאָסענער שטאַמיקייט פון אַ פּאַלק אין די גרענעצן פון זיין אייגענעם לאַנד; אָבער עס איז אין זיי אויך דאָ עפּעס פון דער גייסטיקער פּילזיטיקייט און פון מענטשלעכער נבואה; עס איז פּאַראַן אין זיי די לייכטיקייט פון טעאַטראַלישן טאַלענט אָן אייגנטיקייט; אָבער אויך די אומאייגנטיקייט איז אין תּוֹך אַ געשלאָסענע אייגנטיקייט, וואָס גיט דעם מענטשן אַן אַריינטריט־בילעט צו אַלע לענדער און צו אַלע פעלקער, צו אַלע גייסטיקע תּחומים און געביטן.

איך האָב געבראַכט אַט דעם לענגערן ציטאַט פון דער הלו־יעסי, נישט ווייל איך ווער באַגלייך מיט סאַקאַלאָון נתפּעל פון שטאַהלס און דיוראַעליס, אָדער אַפילו פון היינעס און בראַנדעסעס כּוּח צו אידענטיפּיקאַציע מיט פּרעמדע קולטורן, נאָר ווייל איך ווער אין אַ היפּשער מאָס יאָ נתפּעל פון סאַקאַלאָוס טיפּער און אַרגאַנישער טאַלעראַנץ צו אידעען — אַ טאַלעראַנץ, וואָס קאָן נישט זען קיין שום געדאַנק, קיין שום אידעע און קיין שום אידעאַל איינגעהילט אין בלוזי שאַטן אָן ליכט.

ליטעראַריש האָט די דאָזיקע טאַלעראַנץ סאַקאַלאָון זיכער קיין טובה נישט געטאַן. פון איר איז אַרויסגעוואָקסן סאַקאַלאָוס גוט-ברודערשאַפט מיט אַלע זשאַנערן. אין דער ליטעראַטור איז עס כּמעט ווי אין לעבן: פּריינדשאַפט מיט אַלע איז אין תּוֹך פּריינדשאַפט מיט קיינעם נישט.

און פּאַליטיש האָט די אידעישע טאַלעראַנץ אַוודאי נישט סטימולירט די פּאַפּו־לעריקייט פון סאַקאַלאָוס נאָמען. דערפאַר וואָס ער איז אין משך פון די פּערציק יאָר פון זיין ציוניסטישער פירערשאַפט געשטאַנען איבער אַלע געזעלשאַפטלעכע מחלוקתן און איבער אַלע אידעישע ווידעראַנאָדן, האָט סאַקאַלאָון נישט געקאַנט שאַפן אַרום זיך די עמאַציאָנעלע שפּאַנונג, וואָס ס'האַבן איבערגעענטפּערט צו די דורות זשאַבאַטינסקי און חיים וויצמאַן, און נאָך מער ווי זיי, טעאַדאָר הערצל.

אָבער ליענענדיק סאַקאַלאָוס עסייען דערפילט מען נישט בלוזי זיין טאַלעראַנץ און גרויסמוטיקייט ווי אַ שרייבער, נאָר עס אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדז סאַקאַלאָון דער מענטש; סאַקאַלאָון די לוי־יצחקשע געשטאַלט פון אונדזער נאַציאָנאַלן רענע־סאַנס, וואָס איז טאַלעראַנט און פול מיט רחמנות נישט דערפאַר, ווייל ער איז פון נאַטור אַ ווייכער, אַ סענטימענטאַלער און וויל שאַנעווען זיך אַליין און פאַרענטפּערן דעם מין מענטש און זיינע אידעישע חטאים, נאָר ווייל אין אים לעבט, ווי אין דער לעגענדאַרישער ר' לוי יצחק־געשטאַלט, דאָס אַרגאַנישע געזעץ פון קאַסמישער האַר־

מאניע, וואס גלייכט אויס דאס שלעכטע מיטן גוטן. עס איז דאס אויבערשטע געזעץ, וואס אין דער מאַראַל — אין דער בין-אדם-לחברודיקער און אויך אין דער בין-אידיילאידעישער מאַראַל — האָט עס דער תנא ר' אלעזר בן-ערך פאַרמולירט צום טרעפלעכסטן מיט צוויי ווערטער „לב טוב“.

און אויף דער ליניע פון ר' אלעזר בן-ערך ברייטערט אויס ר' נחום פון ווישעגראַד און פון פּלאָצק די דאָזיקע פאַרמולע און איז זי אונדז מסביר אין נייע און אין אַלטע טערמינען. „פאַראַן — שרייבט סאַקאַלאָוו אין זיין עסיי וועגן אַנרי בערגסאָן, ווו ער מאַלט די „אייזערנע מוחות, זילבערנע בתים“ פון פּוילישן יידנטום און דערגרייכט אויסנעמלעך שיינע בלעטער פון קינסטלערישער פּראָזע — פאַראַן אַ דערהויבנקייט, וואָס ווען זי יאָוועט זיך, נעמט זיך שפּרייטן רו איבער גאַטס וועלט. דער נאָמען פון אַט דער דערהויבנקייט איז „לב טוב“. אַ סך מאַל, ווען מיר קוקן זיך צו צו דער כללישער, נאַציאָנאַלער און אַלמענטשלעכער מי און זעען דעם מענטשנס גרויסע אויפטוען אין דעם פרט, ווערן מיר פול מיט התפעלות און מיט יראת-הכבוד, אָבער פון ערגעץ ווו קומט צו שלייכן אַ שאַטן פון ציטערניש און פון דערוואַרטונג און דריקט אויף אונדזערע געפילן. מיר וואַרטן אויף נאָך עפעס... אַט איז אַ רייע פון געשטאַלטן: ווידער אַ באַגאַבטער מענטש, אַ מענטש פון טאַלאַנט, אַ גרעסערער, אַ לענגערער, אַ גאון אויף דעם אָדער אויף אַן אַנדערן געביט — אַלץ איז שייך און ליב. אָבער די געשטאַלט, וואָס גלאַנצט אויף אַן אמת און זי שטראַלט מיט וואַרעם-קייט און האַרציקייט דערזעען מיר דעמאַלט, ווען עס באַווייזט זיך פאַר אונדז, למשל, ר' נחומקע פון גראַדנע. ער גייט ביי נאַכט מיט אַ לאַמטערן אין האַנט; ער איז נאָך אַ תענית; אין דרויסן — אַ קעלט; די שניי-זאָווערונגע טשויסט אים אַהין און אַהער; אַט-אַט חלשט ער, אָבער ער טראַגט אַ נדבה צו אַן אַרעמען חולה, און אַז מיר דער-בליקן ר' נחומקען ווערט לייכטער אויפן האַרץ: אַט דאָס האָט געפּעלט! און אַז ער יאָוועט זיך — ווערט דאָס האַרץ פול מיט פעסטקייט און בטחון“.

אַט דאָס וואָס ס'פעלט אַ סך מאַל אין אַלע „עשרה קבין“ (צען מאָס פון טאַלאַנט און גאונות) איז אַלע מאַל דאָ און איז אַלע מאַל וואָך אין די שריפטן פון נחום סאַקאַלאָוו. לדידי איז דאָס אַן אויפטו און אַ דערגרייכונג, וואָס נישט קיין סך שרייב-בערס פון אונדזער דור האָבן צו איר זוכה געווען.

און איבער די דרייסיק ביכער און טויזנטער מאמרים אין העברעיש, יידיש, פּויליש, דייטש און ענגליש, וואָס האָבן אַוועקגעשטעלט נחום סאַקאַלאָוו ווי דעם טאַטע, דעם בעל-נוסה פון העברעישן זשורנאַליזם, ווי דעם רעדאַקטאָר פון העברעישן „העולם“, דער דייטשער „די וועלט“ און דעם פּוילישן „איוראַעליטאַ“, ווי אַ בריליאַנטענעם העברעישן עסייניסט, אַ סאַלידן היסטאָריקער, אַ סוגעסטיוון ליטע-

(* נחום סאַקאַלאָוו: „פּערזענלעכקייטן און פּאַלק“, רעדאַקציע און אַריינפיר: ג. קרעסעל; איבערזעצונגען: ל. אַליצקי, ירושלים, 1966.

ראטור-קריטיקער, אַ מאַן פון וויסנשאַפט, און פון צייט צו צייט אויך ווי אַ פיינעם און געשמאַקן בעלעטריסט — דאַרף נישט פאַרגעסן ווערן סאַקאַלאָוו, דער לעצטער גרויסער אויטאָדידאַקט אונדזערער, דער מאַן וואָס האָט אָפּגעהאַלטן אַ נצחון מיט זיין יידישער זעלבסטלערנונג.

וועגן צוויי אַזעלכע גרויסע „אַביי ורבא“־זיגערס דערציילט אונדז נחום סאַקאַ־לאָו אין זיינע „אישים“. דער ערשטער איז דער שוין דערמאָנטער ביאָליסטאַקער גאון ר' חיים זעליק סלאָנימסקי, וואָס האָט מיטן כוח פון אַ „בלאַט גמרא“ איינגענוֹ־מען מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע. דער אַנדערער איז דער גאון פון קאָזשעניץ ר' חיים יחיאל באָרנשטיין, וואָס איז כל ימיו געווען דער סעקרעטאַר פון דער וואָר־שעווער „טלאָמאַצקי“־סינאַגאָגע, און אין דער היים ביי זיך האָט ער געשריבן גרינט־לעכע אַרבעטן וועגן מאַטעמאַטיק, וועגן תלמודישער יוריספּרודענץ און וועגן ביבל־פאַרשונג און האָט איבערגעזעצט שעקספיר־פּיעסן אויף העברעיִש.

ר' חיים זעליק סלאָנימסקי און ר' חיים יחיאל באָרנשטיין זענען די זיגער פון יידישער זעלבסטלערנונג, ווייל זיי זענען נישט פון דער גמרא אַוועק אין די אונזי־ווערסיטעטן, ווי אַזוי פיל אַנדערע אַביי ורבאניקעס אונדזערע. סלאָנימסקי און באָרנשטיין האָבן צו זייער מאַטעמאַטיק, צו זייער אַסט־אנאָמיס און צו זייערע אַנדערע וויסנשאַפטן דערגרייכט בלויז דורך דער גמרא, דאַרט האָבן זיי „עפונען זייער וויסנשאַפט און מיט איר כוח דערנאָך איינגענומען די „חכמת הגויים“. זיי האָבן קיין מאָל קיין שום אַנדערע שול, ווי ביים שטענדער אין בית־המדרש, נישט געהאַט, אָבער זייער „חכמת הגויים“ האָבן זיי פון דעסטוועגן דעראַבערט פונקט אַזוי סיסטעמאַטיש ווי די תלמודישע לערנונג. זיי האָבן זייער נישט־יידיש וויסן באַוויזן איינצוגלידערן אין דעם וואָס זיי האָבן געלערנט אויף זייער אוניווערסיטעט אין בית־המדרש. זייער יידישע און נישט־יידישע געלערנטקייט איז געוואָרן איין גאַנצקייט.

דאָס איז געווען דער גרויסער נצחון פון דעם אויטאָדידאַקט חיים זעליק סלאָ־נימסקי און פון דעם „חכימא דיהודאי“, דעם יידישן חכם חיים יחיאל באָרנ־שטיין. עס איז ביי זיי נישט געווען קיין דואַליזם צווישן דער גמרא און צווישן דער מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע פון די ספרים חיצוניים. אַלץ האָבן זיי אויסגעלערנט ביי איין און דעם זעלבן שטענדער. מיט דער גמרא האָבן זיי צעאַקערט די מאַטע־מאַטיק און אַסטראָנאָמיע און מיט אַט די וויסנשאַפטן האָבן זיי בעסער פאַרשטאַנען די גמרא.

די באָרנשטיינס דאַרפן נישט קיין שולן. זיי לערנען פאַר זיך אַ לעבן לאַנג. „די באָרנשטיינס — שרייבט סאַקאַלאָוו — ענדיקן קיין מאָל נישט זייערע לימודים, דער ענין ענדיקן (גראַדוירן) איז פאַר זיי לגמרי פרעמד“.

און איך טראַכט, אַז ווי גרויס ס'זאל נישט געווען זיין דער נצחון פון די אויטאָ־דידאַקטן חיים זעליק סלאָנימסקי און חיים יחיאל באָרנשטיין איז דער סאַמע גרעס־טער בעל־נצחון — דער אויטאָדידאַקט נחום סאַקאַלאָוו. שוין דערפאַר אַליין דער

שלמה ביקל

גרעסטער, ווייל ער האט געזיגט אויף אַ ברייטערן שטח פון זיי און האָט ווי אַ שריפטשטעלער, היסטאָריקער, דיפּלאָמאַט און מאַן פון וויסנשאַפֿט זי אויסגעשפּרייט אויף אַן אַן ערך מער קולטור־געביטן ווי זיי. נחום סאַקאַלאָוו, דער ייִנגסטער פון די דריי גרויסע אויטאָדידאַקטן, איז געווען, אויב מען קען אזוי זאָגן, אַ מין נצחון־אַנטאַלאָגיע פון דער ייִדישער זעלבסט־לערנונג.

שריפטן אויף יידיש

די „ציוניסטישע ביבליאָטעק ביי דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע“ (הספּריה הציונית על יד הנהלת ההסתדרות הציונית) האָט אַרויסגעגעבן אַ באַנד פון נחום סאַקאַלאָוו'ס שריפטן אין ייִדיש. זי האָט בפּירוש געטאָן דערמיט אַ חסד דעם גרויסן, פּילפּאַרביקן שרייבער נחום סאַקאַלאָוו, וואָס האָט גערעדט און געשריבן אויף אַכט לשונות. צווישן זיי פּאַרנעמט דעם סאַמע אויבנאָן העברעיִש. דאָס איז געווען סאַקאַלאָוו'ס אינטימסטע שעפּערישע שפּראַך. אָבער נאָך העברעיִש איז סאַקאַ־לאָוו צווייט לשון, אין פּרט פון שעפּערישער אינטימקייט, געווען מאַמע־לשון. פון די 21 עסייען און פעליעטאַנען, וואָס זענען אויפגעזאַמלט געוואָרן אין דעם באַנד סאַקאַלאָוו'ס שריפטן אין ייִדיש, זענען אַכט (8) געשריבן אַריגינעל אין מאַמע־לשון. צווישן די אַריגינעל־ייִדישע זענען דאָ אַזעלכע צוויי וויכטיקע עסייען, ווי וועגן אַנרי בערגסאָן און י. ל. פּרץ און אַ קליינער, חנעוודיקער פעליעטאַן אַרום ר' נחמן קראַכמאַל.

און נישט בלויז האָט נחום סאַקאַלאָוו געשריבן אַ גוטן, וואַרצלדיקן און צום מיינסטן (וואָלט איך געזאָגט) אַן אַריסטאָקראַטיש־לומדישן ייִדיש, נאָר ער האָט אויך געהאַט אַ פּאָזיטיווע באַציונג צו ייִדיש, ווי אַ נאַציאָנאַל־שעפּערישע שפּראַך פון ייִדישן פּאָלק.

עס דערציילט וועגן דעם ג. קרעסעל אין זיין אויספירלעכן ביאָגראַפּישן אַרייַנ־פיר: „סאַקאַלאָוו'ס שרייבן אויף ייִדיש איז געקומען פּאַרהעלטנישמעסיק (לפּי ערך) שפּעטער, זיכער דערפאַר, ווייל ער האָט נישט געהאַט אַט די געלעגנהייט, וואָס ער האָט געהאַט אין העברעיִש. איז דאָך אין העברעיִש געשטאַנען צו זיין דיספּאָזיציע אַ גאַנצע צייטונג, וואָס איז געווען אין גאַנצן זיינע! און פון דעסטוועגן קומט אַרויס איינער פון זיינע ערשטע פּרווון אויף ייִדיש נאָך פון זיינע גאָר יונגע יאָרן“. דער עטלעכע און צוואַנציק יעריקער סאַקאַלאָוו האָט אין די אַכציקער יאָרן פון פּאַרגאַנ־גענעם יאָרהונדערט, ווען עס האָט זיך געשטאַרקט דער שטראָם פון ייִדישער עמיג־ראַציע קיין אַמעריקע, אַנגעשריבן אַ לערנבוך פאַר ענגליש אויף ייִדיש. דאָס דאָזיקע

שרייבער פון מײן דור

בוך איז אַרויס אין צענדליקער אויסגאַבעס. די זעכצנטע אויסגאַבע, וואָס קרעסעל האָט געפונען אין דער ירושלימער נאַציאָנאַל־ביבליאָטעק, איז פֿון וואַרשע, 1904. דעם ערשטן מאַמר ממש אויף ייִדיש, און נישט אויף דייטשמערשיש, ווי דאָס לערנבוך פֿאַר ענגליש, האָט סאַקאַלאָוו אָפּגעדרוקט אין י. ל. פּרצעס „די יודישע ביבליאָטעק“, דריטער באַנד, וואַרשע, 1895. סאַקאַלאָוו האָט אין דעם דאָזיקן מאַמר מסביר געווען די פּילאָסאָפּיע פֿון ר' נחמן קראַכמאַל און אויך דערציילט זיין ביאָגראַפּיע. סטאַביל צו שרייבן ייִדיש האָט סאַקאַלאָוו אָנגעהויבן ערשט מיט יאָרן שפּעטער אין דער צייטונג „דער טעלעגראַף“, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין וואַרשע, אין 1906.

וואָס שייך סאַקאַלאָווס באַציונג צו ייִדיש, פֿאַרצייכנט קרעסעל דעם פּאַקט, אַז דער בעל־הצפּירה“ האָט אין דער וואַכנשריפט „העולם“, וואָס ער איז געווען איר רעדאַקטאָר, אָפּגעדרוקט אַ ייִדישיסטישן מאַמר פֿון מתתיהו מיזעס, וואָס איז אויף דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפּערענץ פֿון 1908 געווען דער טעאַרעטיקער פֿון ייִדישיזם. מיזעסעס מאַמר האָט סאַקאַלאָוו באַגלייט מיט אַ באַמערקונג פֿון דער רעדאַקציע לאַמור: „מיר ברענגען דאָ דעם אַרטיקל, וואָס באַלייכט אַ וויכטיקע פּראָגע פֿון נאַציאָנאַלן און וויסנשאַפּטלעכן שטאַנדפּונקט און באַזונדערס צוליב דער וויכטיקער וויסנשאַפּטלעכער באַלייכטונג. וואָס שייך די נאַציאָנאַלע מאַטיוון, איז אונדזער מיינונג אַ גאַנץ אַנדערע ווי די מיינונג פֿונעם מחבר אין געוויסע ענינים, און מיר וועלן זיך נאָך אומקערן צו דער פּראָגע און זי באַהאַנדלען פֿון אונדזער שטאַנדפּונקט“.

און סאַקאַלאָוו האָט זיך טאַקע צו דעם ענין אומגעקערט און האָט אונטערגע־שטראַכן, אַז „ס'איז פֿאַראַן בלויז איין ייִדיש, אַז קיין שום צומיש, און דאָס איז העברעיִש“. אָבער ער לאָזט אויך וויסן, אַז „אין ציוניזם איז נישטאַ קיין שינאה צו ייִדיש, און עס שיקט זיך נישט צו קוקן פֿון אויבן אַראָפּ אויף דער שפּראַך פֿונעם פּאַלק... און מיר האָבן ליב ייִדיש־טייטש און זעען איין, אַז ס'איז נייטיק זיך צו באַנוצן מיט דער שפּראַך און זענען גרייט זי צו פֿאַרטידיקן קעגן בייזוויליקע אַנגריפֿן פֿון דרויסן“.

ווער ס'קען נחום סאַקאַלאָווס געדאַנקען־גאַנג און זיין געזעלשאַפּטלעכן איינ־שטעל אין משך פֿון די צענדליקער יאָרן, וואָס ער איז געווען אַ וואַרטזאָגער און אַ מנהיג ביי ייִדן, דער וועט זיך נישט חידושן איבער דער באַציונג פֿון דעם העברעיִסט סאַקאַלאָוו צו ייִדיש.

פֿון די אַכט אַריגינעל ייִדיש געשריבענע עסייען, וואָס זענען אַריין אין דעם באַנד אונטער קרעסעלס רעדאַקציע, איז איינע פֿון די אינטערעסאַנטסטע, בלי ספּק, די עסיי וועגן פּרצן. ס'איז אַן עסיי געשריבן אויף דער הייסער מינוט אין 1915, אין לאַנדאָן, ווען סאַקאַלאָוו איז געווייר געוואָרן וועגן פּרצעס פּלוצעמדיקער פּטירה. אין עסיי שפּירט זיך סאַקאַלאָווס גאַנענטשאַפט צו פּרצן דעם מענטש און באַווונדערונג

צו פרצן דעם קינטטלער, אָבער דערביי איז סאָקאלאָוו בכוח צו זיין אויך קיל אַפּשאַ-
צערִיש צו פרצעס ווערק. עס איז זייער אַ געראַטענע, אין אַ גוטן, רייכן יידיש
געשריבענע עסי, וואָס באַווויזט, אַז אויך אין דעם זשאַנער פון ליטעראַטור־קריטיק,
ווי אין אַ סך אַנדערע ליטעראַרישע זשאַנערן, איז סאָקאלאָוו געווען היימיש און
געניט.

קודם באַנייט סאָקאלאָוו אין דער פּרִי־עסי זיין „אני מאמין“ פון באַיאָנג און
פון ליבשאַפט צו יידיש און כאַראַקטעריזירט דערביי דאָס יידיש־לשון, וואָס ער
אַליין נוצט ביים שרייבן און רעדן.

„אויך האָב זינט איך לעב — שרייבט סאָקאלאָוו אין דער פּרִי־עסי — פיינט
געהאַט, מיך געעקלט פון די, וואָס באַציען זיך מיט פאַראַכטונג און גרינגשעצונג צו
יידיש. דאָס גאַנצע בלוט קאַכט אויף אין מיר, ווען אַ וועלכער פּאַלאַנזירטער אָדער
געראַמאַניזירטער ייד, אויב ער קען שטאַמלען אַ ביסל אויף זיין לאַנדשפּראַך, דריקט
זיך אויס גראַב וועגן „המונישן זשאַרגאָן“. איך האָב אַליין אַ סך געשריבן אויף יידיש
און איך האָב מיר מיין אייגענעם יידיש, וועלכן איך היט אָפּ און בין מקפיד, ער זאָל
נישט פאַרוזשאַרגאַניזירט ווערן, ווי ער איז פאַרוזשאַרגאַניזירט געוואָרן אין די
אַגיטאַציע־און פאַרטיי־בראַשורן — מיט פאַרקריפּלע דייטשישע ווערטער און
מיט רוסישן גייסט. און מיין יידיש איז נישט דער פון זאַמאַשטש, מיט אירע געסלעך
און מערק, אַ רעזולטאַט פון דער פּאַפּולאַריטעט פון דעם דאַרטיקן „טשאַסטני פּאַוויע־
רעני“, ווי ער האָט געשמועסט מיט אַלע סאַרטן מענטשן — נאָר דאָס פּלאַצקער־
ווישעגראַדער יידיש, אין וועלכן ס'איז אַריינגעבראַכט געוואָרן אַן עלעמענט פון
גרויספּוילן, און שפּעטער (אין מאַקאַווער פּעריאָד) אויך פון קליינפּוילן, מיט אַ ריח
פון תּורה, וואָס איך טו אים אַריין, נישט כלל מיט דער כּוונה צו באַווירצן און
געשמאַקער צו מאַכן די שפּראַך, נאָר ער גייט מיר נאָך ווי אַ שאַטן פון מיין עלטערן־
הויז און פון די אַלטע בתי־מדרשים, וואָס זענען פאַר מיר, אויב נישט די גאַרע
יידישע פּאַלקסטימלעכקייט, יעדנפאַלס אַ קענטיקער טייל, און נישט דער ערגסטער
אין איר.“

קיין בעסערע כאַראַקטעריזירונג פון סאָקאלאָווס יידיש, ווי די נאָר וואָס ציטירטע
אויטאָכאָראַקטעריסטיק, איז גאָר נישט געמאַלט.

און וואָס שייך פרצן און זיין ווערק, זענען אין סאָקאלאָווס עסי פאַראַן פאַראַ־
גראַפן פון אַפּשאַצונג, וואָס געהערן צום בעסטן, כּימיין, צום געדאַנקלעך ריכטיקסטן
און צום טרעפיקסטן אין פרט פון פאַרמולירונג.

סאָקאלאָוו נעמט זיך איבער דערמיט, וואָס „צווישן די שרייבער און רעדאַקטאָרן
פון פאַרגאַנגענעם דור בין איך געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַנערקענט פרצן.
מיר איז בלויז פאַרויסגעלאָפּן פּרִי־סמאַלענסקין, אַנעמענדיק פּרצעס צוויי לידער אין
דעם „השחר“, אָבער דאָס איז נישט געווען קיין אַנערקענונג, נאָר אַ קבלת־פנים
צום דרוקן.“

פאַר וואָס בלויז סאַקאָלאָאָוס אָנערקענונג פון פּרעזן זאָל זײַן אַן אָנערקענונג, בעת סמאָלענסקינס, וואָס איז מיט זײַן אָנערקענונג פאַרויסגעלאָפן סאַקאָלאָאָון זאָל זײַן נישט מער ווי „אַ קבלת־פּנים צום דרוקן“, לײגט זיך נישט אויפן שכל, אָבער מיר נעמען אַן סאַקאָלאָאָוס עגאַצענטרישן קאַפּריז, אי ווייל ער האָט אַרויסגעוויזן באַווונדערונג און ליבשאַפט צום מענטש פּרעז (סאַקאָלאָאָו האָט פּרעז באַזאָרגט מיט דער שטעלע אין דער וואַרשעווער קהילה), און אי ווייל ער האָט נישט נאָר געדרוקט פּרעז, נאָר ער האָט אויך, ווי געזאָגט, געהאַט אַ ריכטיקע קריטישע באַציונג צו פּרעז דעם שעפּער און צו זײַנע ווערק.

אַט איז, לפי דעתי, סאַקאָלאָאָוס אַ ווונדערלעכע באַמערקונג וועגן פּרעז דעם קינסטלער און וועגן קונסט בכלל :

„פּרעז איז אפילו אין דער קונסט נישט געווען דער מאָלער פונעם לעבן, נאָר דער דיכטער פונעם לעבן... ווייל מער ווי ער איז געווען קינסטלער אויף געשטאַלטן, איז ער געווען קינסטלער אויף קלאַנגען און האַרמאָניעס. צווישן אַלע קונסטן איז מוזיק די פאַלקסטימלעכסטע. דער טעם איז אַ פשוטער : יעדער מענטש פאַרשטייט, אַז מוזיק איז קונסט און נישט מער, און ער געניסט פון איר ווי פון קונסט. דער פאַלקסגעשמאַק בנוגע מאָלעריי איז מיינסטנס אַ שלעכטער, ווייל די מערהייט אור־טיילט וועגן די בילדער לויט דעם, וואָס זיי זעען אין דער ווירקלעכקייט. דאָס געמעל איז פאַר זיי נישט קונסט, נאָר אַן אַפּשפּיגלונג פון אַזעלכע זאַכן, וואָס זענען זיי אַנגענעם אין זײַער ווירקלעכקייט. אָבער די מוזיק, צו איר גליק, שפּיגלט נישט אַפּ קיין שום קאַנקרעטע און ווירקלעכע זאַך.“

אויך די עסיי וועגן אַגרי בערגסאָן האָט סאַקאָלאָאָו געשריבן אויף יידיש און זי איז איינע פון זײַנע באַרימטסטע עסייען. זי איז געשריבן אין נוסח פון דערצײלונג, פון שילדערונג, פון פאַרטערטירונג, און מיר דאַכט, אַז קײנער האָט סאַקאָלאָאָון אין דעם פּרט, לכל הפחות, ווי דער נוסח קומט צום אויסדרוק אין דער בערגסאָן־עסיי, נישט איבערגעטראָפן. עס איז קולטור־געשיכטע אין בעסטן זין פון וואָרט, געפאַרט מיט קינסטלערישען חן פון שילדערונג.

אויפן פּאַן פון דעם פּרעכטיקן שטייגער־געמעל פון אַלט־וואַרשע ווערן געגעבן די פאַרטערטן פון דער בערגסאָן־משפּחה. אָבער די שענסטע פון אַלע געשטאַלטן איז פּערל־מירל, טעמערלס טאַכטער, וואָס סאַקאָלאָאָו האָט זי געזען גײן „אויף באַווך צו מאַריאַ בלומבערג אָדער שרה סלאָנימסקי, צי גאָר צו אונדז, ווען די „הצפּירה“ איז נאָך געווען אַ וואַכן־זשורנאַל. זי איז געווען אַרעם. אַלע מיליאָנען און „אייביגע פּאַנדען“ זענען פאַרלוירן געאַנגען, אָבער אויסגעזען האָט זי ווי אַ קעניגין, אַן אלמנה. און וואָלט איר זי געדאַרפט הערן רעדן יידיש, עס האָט פאַרכאַפט דעם אַטעם. מען האָט געשלונגען יעדעס וואָרט. נאָר צוויי פּערזאָן האָבן גערעדט אַזאַ יידיש : פּערל־מירל און מײן באַבע אײטע פון פּלאַצק.“

בריוו פון אליעזר שטיינבארג

ווען אליעזר שטיינבארג זאל געווען האָבן אריכות ימים, וואָלטן מיר הייִיאָר געפראָוועט זיין 88סטן געבוירן־טאָג. אָבער דער גורל האָט אַנדערש געוואָלט. אונדזער גרעסטער ממשל, זינט און לעבן דעם דובנער מגיד, איז פאַרשניטן געוואָרן יונג, אין עלטער פון קוים 52 יאָר. איז געוואָרן דאָס יאָר, ווען מיר דערמאָנען אין טרויער צום זעקס און דרייסיקסטן מאָל דעם טאָג פון שטיינבאָרגס אומגעריכטן און יונגן טויט אַנשטאָט זיך צו פרייען מיט דער עלטער פון זיינע אַכט און אַכציק. פון די ווערק וואָס שטיינבאָרג האָט איבערגעלאָזט אין כתב־יד זענען דערווייל — אַחוץ עטלעכע קלענערע אַרבעטן — דערשינען בלויז איין באַנד משלים און אַ באַנד מעשה־לעד.

געמאַסטן מיט אונדזערע ייִדיש־מאַסן, איז דער באַנד משלים געווען, וואָס מען רופט דאָ ביי אונדז, אַ „בעסט סעלער“. עס זענען ביז איצט געדרוקט און אויספאַר־קויפט געוואָרן דריי אויפלאַגעס. אין בוכפאַרעם זענען שטיינבאָרגס משלים דערשיי־נען אין אַ רומענישער און אין אַ העברעיִשער איבערזעצונג. אין צייטשריפטן און אין צייטונגען זענען איבערזעצונגען פון די משלים געדרוקט געוואָרן אויף דייטש, פראַנצייזיש, אונגאַריש און פויליש.

וועגן שטיינבאָרג, דעם פאַבל־דיכטער, וועגן דער נייקייט און פאַעטישער באַזונדערקייט פון זיין משל וועט אויסקומען צו שרייבן, ווען עס וועט אַרויס דער צווייטער באַנד פון שטיינבאָרגס משלים, וואָס ווערט איצט געגרייט צום דרוק אין תל־אביב.

דערווייל וועלן מיר זיך באַגנוגענען צו פאַרצייכענען די דאָטע פון אליעזר שטיינ־באָרגס 88סטן געבוירן־טאָג, דערמיט וואָס מיר וועלן דערציילן וועגן די ראַנגלענישן און געזעלשאַפטלעכע אַנשטרענגונגען ביים אַרויסגעבן דעם ערשטן באַנד משלים מיט זעקס און דרייסיק יאָר צוריק אין טשערנאָוויץ.

וועגן די דאָזיקע ראַנגלענישן און אַנשטרענגונגען וועלן מיר דערעיקרשט לאָזן דערציילן דעם ממשל גופא אין די ניינצן בריוו זיינע, וואָס מיר גיבן דאָ איבער צום דרוק.

דער באַשלוס צו דרוקן די בריוו איז מיר נישט לייכט אָנגעקומען. כ׳האָב מורא געהאַט (און די מורא האָט זיך אויך איצט ווייט נישט אויסגעוועפט), אַז עס וועלן זיך אפשר געפינען לייענער, וואָס וועלן אויף מיר קריגן, למאני איך האָב איבערגעגעבן צו דער עפנטלעכקייט בריוו, וואָס צוליב זייער טאָן פון משפּחהדיקייט דאַרפן זיי פאַרבלייבן וואָס לענגער אין גניזה.

ווען כ׳האָב דאָך באַשלאָסן אַרויסצונעמען די בריוו פון גניזה נאָך איבער אַ

שרייבער פון מיין דור

פערטל יאָרהונדערט, איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל איך האָלט, אַז זיי האָבן אַ גרויסן ביאָגראַפֿישן ווערט פאַר דער פּערזענלעכקייט פון דעם פאַרשטאַרבענעם דיכטער, און דערפאַר וואָס מען ווערט פון זיי אַזוי פיל געווייר וועגן דעם טראַגישן יידיש־קאַמף אין דער „טעראַ אינקאָגניטאַ“ — רומעניע, וואָס איז געאַגראַפֿיש געווען אַזוי נאָענט צום יידיש־צענטער אין פּוילן, און אין קולטור־זינען אַזוי פּעריפּעריש ווייט פון אים.

*

דאָס בינטל בריוו, וואָס איך גיב דאָ איבער צום דרוק, באַשטייט פון 19 איינסן און שטאַמט פון די לעצטע צוויי יאָר פון אליעזר שטיינבאַרגס לעבן. דער ערשטער בריוו טראַגט די דאַטע פון 4טן נאוועמבער 1930 און דער לעצטער איז דאַטירט פון 6טן מערץ, ד. ה. דריי וואָכן פאַר יענעם וויסטן פאַרטאָג פון 28סטן מערץ 1932, ווען אליעזר שטיינבאַרג איז נאָך אַן אָפּענדיקס־אַפּעראַציע אין טשערנאוויצער יידישן שפיטאַל פּלוצלינג געשטאַרבן.

אום פּרילינג 1928 האָט שטיינבאַרג, אַ פאַרביטערטער פון די שוואַכע רעזול־טאַטן פון דער יידישער קולטור־אַרבעט אין רומעניע און אַ פאַרמאַטערטער פון דעם שווערן קאַמף פאַר חיונה, פאַרלאָזט טשערנאוויץ און איז אין איינעם מיט זיין פּרוי רבקה אָפּגעפאַרן קיין בראַזיל, וווּ ער האָט איבערגענומען די פאַרוואַלטונג פון אַ גרויסער יידישער טאַגשול אין ריאַ דע זשאַניראַ.

די פּעדאַגאָגישע אַרבעט האָט שטיינבאַרג, ווי אלע מאָל, אויך אין ריאַ פּאַליו־בעט און ער האָט זיך מיט דער פּרייד פון זיינע פּעדאַגאָגישע דערגרייכונגען געטיילט אין די בריוו פון בראַזיל מיט פּריינט אין טשערנאוויץ און אין בוקאַרעסט. אָבער טראַץ זיין צופּרידנקייט מיט דער שולאַרבעט האָט שטיינבאַרג נישט אויסגעהאַלטן אין מדינת בראַזיל מער ווי קנאַפע דריט האַלבן יאָר.

עס האָבן אים דערקוטשעט די בראַזיליאַנישע קלימאַטן און אים געצווונגען זיך אומצוקערן קיין רומעניע. איך זאָג קלימאַטן בלשון רבים, ווייל שטיינבאַרג האָט אין בראַזיל נישט פאַרטראַגן, נישט דעם געאַגראַפֿישן און נישט דעם יידיש־געזעלשאַפֿט־לעכן קלימאַט. ער האָט זיך נישט געקאַנט צוגעווינען צו בראַזילס באַקאוויונדיקער הייסער זון און נאָך ווייניקער צו דער יידיש־געזעלשאַפֿטלעכער אַטמאָספּער אין דער בראַזילישער הויפּטשטאָט, וואָס איז געווען באַהערשט פון דער יעווסעקציע און פון איר „נאַציאָנאַל־סאָציאַלער מאַראַל“.

זומער 1930 האָבן שטיינבאַרג און זיין פּרוי זיך אומגעקערט קיין טשערנאוויץ. אין האַרבסט פון דעם זעלבן יאָר האָט זיך פון דאָס ניי גענומען איבערחזרן, — און מיט נאָך מער שוועריקייטן ווי פּריער, האַרעם די צייטן זענען אין צווישן פּאַליטיש, און דערעיקרשט עקאָנאָמיש, ערגער געוואָרן, — דאָס קאַפיטל: קולטור־געראַנגל און קאַמף פאַר חיונה פון ערב בראַזיל.

איך וועל, פארשטייט זיך, ביי יעדן בריוו נישט פארפעלן צו געבן די נייטיקע אויפקלערונגען וועגן די נעמען, וואָס ווערן דאָרט דערמאָנט און אויך פרווון קלאָר מאַכן דעם הינטערגרונט פון די געשעענישן, אויף וועלכע עס ווערט אָנגעווינקען. אָבער, מיר דאַכט, אַז איידער דער לייענער נעמט זיך לייענען די בריוו, בין איך אים שולדיק עטלעכע אַלגעמיינע באַמערקונגען וועגן דער טעמע פון די בריוו, וועגן זייער שרייבערישן וויאַזוי און וועגן זייער גייסטיקער שטימונג.

די צאָל פון די בריוו איז, ווי געזאָגט, 19. די אַנדערע דריי איינסן זענען צוויי ביכער־ווידמונגען אין פערון צום יידיש־רומענישן שריפטשטעלער באַרבו לאַזאַ־רעאַנו (וועגן אים וועט זיך נאָך רעדן אין די הערות צו די בריוו) און צו דעם באַוווס־טן רעציטאַטאָר הערץ גראַסבאַרד און אויך אַ פרוווי, אין צוויי וואַריאַנטן, פאַר אַ הקדמה צו דעם באַנד משלים.

פון די 19 בריוו זענען אַכצן אַדרעסירט צו מיר און איינער צו מיין דעמאָלט זעקס־יאַריקן זון.

1) די הויפטטעמע פון די 18 בריוו צו מיר זענען די ליטעראַרישע לעקציעס אין בוקאַרעסט, אין טשערנאָוויץ און אין אַנדערע שטעט פון רומעניע, וואָס פון זיי האָט שטיינבאַרג אין די ווינטער־חדשים 1930 און 1931 געצויגן זיין חיונה, און די צוגרייטונג פון דעם באַנד משלים.

א) וואָס שייך די ליטעראַרישע לעקציעס איז די עיקר־פּראָבלעם, מיט וועלכער עס זענען פאַרנומען שטיינבאַרגס בריוו, נישט געווען אזוי די איינאַרדענונג פון די לעקציעס, ווי די באַפריינג פון דעם ספּעציעלן מלוכה־שטייער אויף בילעטן, וואָס האָט פאַקטיש אויפגעגעסן די גאַנצע הכנסה פון אַ ליטעראַרישן אַוונט.

על־פי דין זענען ליטעראַרישע לעקציעס געווען פריי פון בילעטן־שטייער. לי־טעראַרישע לעקציעס, אַפילו מיט אַ צוגאַב פון מוזיקאַלישע און רעציטאַציע־נומערן האָט דאָס געזעץ נישט באַטראַכט פאַר קיין פאַרוויילונגען און אויף זיי איז נישט חל געווען דער בילעטן־שטייער.

אָבער אין אַ מדינה ווי רומעניע איז די הויפטזאַך נישט דאָס געזעץ, נאָר ווער ס'טייטשט דאָס געזעץ. און די שטייער־אַגענטן אין די פּראַווינצשטעט האָבן גע־טייטשט, אַז יידיש־ליטעראַרישע לעקציעס זענען בבחינת טעאַטער, און זיי האָבן פאַרלאַנגט דעם בילעטן־שטייער, ביז — זיי האָבן באַקומען זייער כאַבאַר.

דער דאָזיקער כאַבאַר פאַר די שטייער־אַגענטן איז אַלע מאָל געווען אַ פּאַלנער חורבן פאַר אַ יידישן אַוונט אין דער פּראַווינץ. דער כאַבאַר איז געוויינטלעך געגאַנגען אויפן חשבון פונעם לעקטאָרס האַנאַראַר.

„דרייפיר מלאכי־חבלהניקעס — שרייבט שטיינבאַרג אין זיין בריוו פון 29סטן מערץ 1931 — פאַלן איבער און כאַטש גיב זיי דעם גאַנצן „דצ״ך, עד״ש, באח״ב“ מיט מיינע טשערנאָוויצער גליקן פאַר אַ צוגאַב.“

די איינציקע תרופה קעגן אַט די „מלאכי־חבלהניקעס“ איז געווען אַרויסצו־

באקומען פונעם פינאנץ־מיניסטעריום אין בוקארעסט אַ דאָקומענט, אַז דער שרייבער פלוגי בן־אלוני, וואָס וועט האַלטן די און די לעקציעס אין די און די שטעט איז פריי פון בילעטן־שטייער.

אין אַנגעזיכט פון אַזאַ דאָקומענט האָבן די „מלאכי־חבלה“ קיין שליטה נישט געהאַט.

(ב) אין 1930, ווען ער האָט זיך אומגעקערט פון בראַזיל קיין רומעניע, איז אליי־עזר שטיינבאָרג שוין געווען אַ בן־חשים. אין די שופלאַדן זענען ביי אים געלעגן הונדערטער משלים, אַ היפשע צאָל קינדערלידער, קינדער־פיעסעס, סתם פיעסעס און עטלעכע צענדליק אַנגעשריבענע מעשהלעך (אַ שפּאַר ביסל מעשהלעך, וואָס שטיינבאָרג האָט אימפּראַוויזירט בעל־פה, זענען קיין מאָל נישט אויפגעשריבן גע־וואָרן און זענען פאַרלוירן געגאַנגען).

מאַנסקריפטן צום דרוק האָבן שטיינבאָרג נישט געפּעלט. אָבער אַרויסגעגעבן ביז דעמאָלט האָט ער געהאַט בלויז אַ העברעיִשן און אַ ייִדישן לערנבוך פאַר קינדער („אלפון“ און „אלף־בית“), אַ קליין, דיך העפּטל קינדער־מעשהלעך און אַן אַלבוּם פון צוועלף משלים, גמרא־פאַרמאַט, מיט אילוסטראַציעס פונעם מאָלער אַרטור קאַלניק.

שולדיק אין דעם איז געווען אי דער מאַנגל פון אַ פאַרלאַג און אויך נישט ווייִן־ציקער דאָס, וואָס שטיינבאָרג האָט זיך נישט געאיילט אַרויסצוגעבן זיינע ווערק. זיי זענען אין זיינע אויגן קיין מאָל נישט געווען פאַרטיק. אַלע מאָל האָט ער נאָך געהאַט וואָס איבערצואַרבעטן און צו שליפּן.

פאַרשטייט זיך, אַז שטיינבאָרג איז, ווי יעדער מחבר, געווען להוט אַז זיין ווערק זאָל דערגיין צו אַ וואָס ברייטערן לייענער־עולם, אָבער צו דער זעלבער צייט האָט ער ממש אַרגאַניש נישט פאַרטראָגן אַ ביליקע „פאַלקסאויסגאַבע“ פון אַ בוך. אין די בריוו קומט צום אויסדרוק דער געראַנגל צווישן שטיינבאָרג דעם דיכ־טער, וואָס וואַלט וועלן אַז זיינע משלים זאָלן ווערן דער קנין פונעם גאַנצן פאַלק, און שטיינבאָרג דעם ביבליאָפּיל, וואָס קען ביי זיך פּוועלן צו דרוקן בלויז הונדערט עקזעמפּלאַרן פון זיינע „משלים“, אָבי דאָס בוך זאָל אַרויסגעגעבן ווערן אויפן בעסטן פאַפּיר, וואָס שענער און וואָס לוקסוסדיקער, וואָרעם, ווי זאַגט שטיינבאָרג אין אַט דער שטימונג פון גלוסט נאָך אַ שייַן אַרויסגעגעבענעם בוך: „ווי מיינט איר, אַ מאַה וועט זיין גענוג פאַר די „רבבות אלפי ישראל? צו פיל אוודאי נישט“. (בריוו פון 4טן פעברואַר 1932).

אַנהייב 1931 האָט זיך געגרינדעט אַ קאַמיטעט פון פריינט אויף אַרויסצוגעבן אליעזר שטיינבאָרגס משלים און מעשהלעך. דער זיך פונעם קאַמיטעט איז געווען אין טשערנאָוויץ, אָבער די בוקאַרעסטער חברים האָבן, ווי ווייט מעגלעך, אויך פלייסיק מיטגעאַרבעט. דער קאַמיטעט האָט זיין אויפגאַבע דערגרייכט. אין 1932 איז דערשינען אַ באַנד „משלים“ און פיר יאָר שפּעטער אַ באַנד „מעשהלעך“, אָבער

שלמה ביקל

צום באַדויערן זענען ביידע ביכער אַרויס נאָכן דיכטערס טויט. שטיינבאַרג האָט באַוווּזן צו זען אַפּגעדרוקט בלויז דעם ערשטן בויגן פון זיינע „משלים“.

2) ס'איז זיך כדאי אַפּצושטעלן אויף דער גייסטיקער שטימונג, אין וועלכער די צוויי צענדליק בריוו זענען געשריבן געוואָרן. כדאי דערפאַר, ווייל די פאַרצווייפלונג איז אין תוך נישט געווען קיין צייטווייליקע שטימונג. אין איר קומט, ווי מיר דאַכט, צום אויסדרוק שטיינבאַרגס וועלטבילד, דאָס וועלטבילד, וואָס איז דער אידעישער יסוד פון זיינע משלים.

שטיינבאַרגס וועלטזענונג איז אַ טיף פעסימיסטישע. דער מענטש האָט פון פאַרויס פאַרלוירן דעם קאַמף קעגן זיין אכזריותדיקן גורל. „מיר האָבן געליטן, מיר וועלן נאָך ליידן“ (נאַטיץ פון 17טן סעפטעמבער 1931, בייגעלייגט צו אַ בריוו).

און וואָס איז דער אויסוועג? אין דער דערמאָנטער נאַטיץ גופא, אין סאַמע ברען פון עפעס אַ פאַרצווייפלונג —

נישטאָ איז קיין אויסוועג נאָר טיידן :
זיך שלאָגן על־חטא קאַפּ אין קישן —
אַ וואָרעם וויל זיין ראש וראשון ? !

אַבער אין די משלים, אין דער קינסטלעריש־געליטערטער אַטמאָספּער, וווּ דער דיכטער איז נישט דער פאַרצווייפלטער קליענט, נאָר דער וועלט־אָדוואַקאַט, דאָרט איז דער אויסוועג אַ מילדערער און אַ מער ישוב־הדעתדיקער. אין די משלים איז דער אויסוועג פון דער פעסימיסטישער וועלטזענונג: וווּ מעגלעך און וואָס מער סאַציאַלע סאָלידאַריטעט.

טרויעריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראַמער,
ביטער ! מיט אַ משל זיך כאַטש קוויקן לאַמיר.

מיט אַט די פּערזן הייבט זיך אָן דער ערשטער משל פון שטיינבאַרגס „משלים“ און אַט די שורות זענען, מיט רעכט, אַנגעשריבן געוואָרן אויך אויף שטיינבאַרגס מצבּה, ווייל זיי כאַראַקטעריזירן צום בעסטן די אידעע פון זיינע משלים און זיין כמעט דורכויס פּערמאַנענטע פעסימיסטישע שטימונג ביים לעבן.

אַליין אַ פאַרצווייפלטער, אַבער טאַקע פון דער פאַרצווייפלונג אַרויס אַ שטענדי־קער סטימולירער צו קאַלעקטיוון אַפטימיזם, צו מענטשלעכער סאָלידאַריטעט, צו געזעלשאַפּטלעכער ווערדיקייט און צו טרייסט דורך גייסטיקער שפּערישקייט פאַר זיך און דורך קולטור־אַרבעט פאַרן כלל.

אַט דער אַליין פאַרצווייפלטער און אַנדערע סטימולירנדיקער שטיינבאַרג קומט קלאַר צום אויסדרוק אין די אַן ערך צוויי צענדליק בריוו.

3) און דאָס בינטל בריוו ברענגט אויך טיילווייז צום אויסדרוק שטיינבאַרגס דעם לערער און זיין זעלטענע ליבשאַפט צו קינדער. מען האָט געדאַרפט זיין מיט

שרייבער פון מיין דור

שטיינבארגן אין דער קינדער-קאלאניע אין וויזשעניקא (ביי די פאלעס פון די בוקאָ-ווינער קאָרפּאָטן). ווהיין דער טשערנאוויצער „יידישער שולפּאַראַיין“ פּלעגט יאַר-אַיין יאַר-אויס אַרויסשיקן עטלעכע צענדליק קינדער פון דלת העם, כדי צו זען ווי אַזוי די קינדער האָבן נהנה געווען פונעם דיכטערס ליבשאַפט און ווי אַזוי זיי האָבן אים צוריקגעצאָלט כּפּל-כּפּלים מיט דער פּרייד פון זייערע אויגן און מיט דער שיין פון זייערע פּנימער.

ווי אַ רמז אויף אַט דער ליבשאַפט צו קינדער, אָבער טאַקע בלויז ווי אַ רמז, האָב איך אין דעם פּעקל פון 22 איינסן אויך אָפּגעדרוקט איינעם אַ בריוו צו מיין דעמאָלט זעקס-יאַריקן זון. אַחוץ דעם איינעם דירעקטן בריוו פאַרגייט נישט כּמעט קיין איין בריוו צו מיר, אַז שטיינבאָרג זאָל אין די פּאַסט-סקריפטומס נישט האָבן עפּעס צו פּרעגן ביי דעם זעקס-יאַריקן קינד אָדער עפּעס אים צו דערציילן.

און אַז מען האַלט ביי ליבשאַפט דאַרף אויך נישט אויסגעלאָזט ווערן צו דער-מאַנען שטיינבאָרגס ממש רעליגיעזע אהבה צו די אינסטרומענטן פון זיין שעפּעריש-קייט — צו יידיש און צו העברעיִש.

בלויז רעליגיעזע איבערלעבעניש קאָן פאַרוואַנדלען אַזאַ פּקח, ווי עס איז געווען אונדזער ממשל, אין אַ תּמימותדיקן מיסיאָנער פאַר יידיש. „אין באַהוש — שרייבט שטיינבאָרג אין זיין בריוו פון 28סטן יאַנואַר 1932 — האָב איך אויך „געמאַכט אַ נשמה“ פאַר יידיש און בכלל פאַר אונדזער זאָך: דער חבר הערמעלין, אינזשעניר און כעמיק (כעמיקער) פון דער פאַבריק, ער האָט מיר געגעבן די האַנט אַז ער נעמט זיך לערנען יידיש. כ'האָב אים היינט געשיקט די גראַמאַטיקע פון ש. בירנבוים און מיין „אַלף-בית“.

4) איך גלייב, אַז דעם ליינער, וואָס וועט האָבן איבערגעלייענט די צוויי צענד-ליק בריוו, דאַרף מען נישט ערשט פרווון איבערצייגן, וואָס פאַר אַ ווונדערלעכער בריוושרייבער שטיינבאָרג איז געווען.

עס איז אין די בריוו פאַראַן אַ זעלטענע אינטימקייט פון געמיט. שטיינבאָרגס אַ בריוו ווייסט נישט פון קיין ליידיקע פּלעצער אין געפּיל און אין מחשבה און זיין פּען איז דערפאַר לחלוטין פּריי פון דעם „באַרימטן“ בריוושרייבערישן ספּאַרט פון אַריבערשפּרינגען אַזעלכע פּלעצער. שטיינבאָרג איז אין זיינע בריוו קיין מאָל נישט באַנאַל און ער יאָגט זיך דערפאַר נישט נאָך אַריגינעלע צוטראַכטענישן. ער האָט אַלע מאָל צו דער האַנט דאָס קלוגע פּאַלקסווערטל און דעם פאַרביקן שפּראַך-אידי-אָם. זיינע בריוו שפּרודלען מיט הומאָר, אפילו ווען ביטערניש און פאַרצווייפלונג נעמען די אויבערהאַנט אין זיין געמיט. און ווי אין די משלים, אַזוי אויך אין די בריוו, איז שטיינבאָרג דעם גראַמס געטרייער דינער און אינטימער שפּיל-חבר.

ווי דער רוימישער דיכטער אַווידיוס, קאָן אויך שטיינבאָרג וועגן זיך זאָגן, אַז וואָס ער האָט געפרוּווט שרייבן איז אַרויסגעקומען אַ גראַם. שטיינבאָרג מוז זיך גובר זיין, כדי אויסצומיידן דעם גראַם. ער ווערט באַהערשט פון אַ גראַם-סטיכיע.

שלמה ביקל

סיי דעם בריוו צו מיין זעקס־יאָריקן זון און סיי די בוכוידמונגען צו לאַזאַרע־אָנון און צו גראַסבאַרדן און אויך די הקדמה־פרוּווּן צום באַנד משלים האָב איך אַרײַב־גענומען אין דעם בריוופעקל, ווייל זיי אילוסטרירן צום טייל שטיינבאַרגס גראַמען־סטיכע און זיין שפּילעוודיקע חברשאַפט מיטן ייִדיש־גראַם.

✱

1930 נאַוועמבער 104

ליבער זיסער ביקל!

אַז די זינדיקע פרנסה, די ארורה
אין געשטאַלט פון פורה
שר של שכחה טוט אין נאָז אַ פּיקל,
איז פאַרגעסט מען
שוין ווי עסט מען
אי עזאַפּן, אי קרילאַוו, אי דעם דובנער מגיד!
וואָס זשענו, וועט זיין שוין? נישט געדאָהט!

מיט ליבשאַפט א. שטיינבאַרג

איך וואָלט געשריבן קראַפטן¹, ווייס איך ניט זיין נייעם אַדדעס, אים איבער־געבן אַ גרוס און אים אויך דערמאַנען, אַז סע וואָלט שוין צייט געווען, אַ טראַכט צו טאָן אַז ס'איז פאַראַן אין שטאַט טשערנאַוויץ א. שטיינבאַרג אַ גרוס סאַנדין. אַנקל קליין².
פון מיר און פון זוגתי תחי' אַ גרוס אייך אַלע מיינע ליבע.

הנ"ל

1930 נאַוועמבער 1012

ליבער ביקל!

אייער אַרטיקל
וועגן פּיסטינער ז"ל,³
לויט זיין עצם מהות.

(1) חיים קראַפט, פירער פון לינקע פּוּעלי־ציון און איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע ייִדישע קולטור־פירער אין רומעניע, אַ נאַענטער פּריינט פון אליעזר שטיינבאַרג, ער איז נפטר געוואָרן אין ישראל, אין 1964.

(2) שטיינבאַרג איז געווען קליינגעוואַקסיק. מיין זעקס־יאָריקער זון האָט אים אַ מאָל שטיפּעריש אַ רוף געטאָן: אַנקל קליין. שטיינבאַרגן איז דער נאַמען געפּעלן און ער האָט אים פון דעמאָלט אַן אָפט גענוצט ווי אַ פּסעוּדאָנים.

(3) ד"ר יעקב פּיסטינער, דער פירער פון בוקאַווינער „בונד“ און פון די בוקאַווינער סאַציאַל־דעמאָקראַטן בכלל און מיטגליד פון רומענישן פאַרלאַמענט, איז אין חודש אויגוסט 1930 פּלוצלינג געשטאַרבן. מיין אַרטיקל וועגן אים איז געווען געדרוקט אין דער וואַרשעווער „אַרבעטער־צייטונג“ פון 3טן אָקטאָבער 1930.

שרייבער פון מיין דור

איז אַ שטרעל פון אַ קאַרל קראוס!
(זאָל אַ רוח אייך ביזן אַלטן תרח!)
און איך שווער אייך
ביי מיין לאַך־און־טרערן־וואַרג
(כ׳מיין: ביי די משלים)
און ביים גרוס פון יעקב שטערנבאַרג*
און ביים חלום
וואָס דאַרף באַלד געשען
(זיך מיט דער חבריא זען!) —
דאָס וואָס כ׳זאָג אייך איז ניט סתם
גלאַט אַזוי צוליב אַ גראַם.

א. שטיינבאַרג אייער

איך שיק דאָ אַ פראַגראַם, וואָס וועט קענען דינען פאַר מיין ערשטן אַוונט אין בוקאַרעסט. די פראַגראַם האָט דאָ געהאַט אַ שיינעם דערפאַלג. הלואי אין בוקאַרעסט ניט ערגער, בעסער האָט קיין שיעור — — —

ליבער ביקל! 1טן יאַנואַר 1931

האַט איר זיך שוין באַקענט מיטן מאַטעריאַל פון דער קולטור־געזעלשאַפט? נו, וואָס האָט איר וועגן דעם ענין שוין געטאָן? ווען וועט איר עפעס טאָן? האָט איר געלייענט מאַרס שוואַרצס אַרטיקל (אין ליטער. בלעט. ג. 52) וועגן טעאַטער: „פונקט ווי אין ווילנע רופט די יידישע וועלט צו אַלגעמיינער אויפמערקזאַמקייט פאַר דעם וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, אַזוי דאַרפן מיר רופן די יידישע וועלט צו באַפעס־טיקן און פאַרזיכערן דעם יידישן טעאַטער.“ איך בין מוסיף: דאָס יידישע שולוועזן, פאַרלאַג־טעטיקייט, ליטעראַטור, קורץ: קולטור!
די יידישע קולטור־געזעלשאַפט מוז ווערן אונדזער נייע לאַזונג, דער רוף צו אויפקום, אויב מיר ווילן ניט אונטערגיין — — —
א. שטיינבאַרג אייער

ליבער ביקל! 15טן יאַנואַר 1931

וואָס הערט זיך מיט שטערנבערגס אַוונט? שוין אַריבער? אפשר וואָלט איר שוין אַ טראַכט געטאָן וועגן דער קולטור־געזעלשאַפט? האָט איר זיך שוין באַקענט מיט די מאַטעריאַלן? האָט איר איבערגעלייענט דעם אַרטיקל „פון דער ווייט געזען“ אין

(4) דער באַוווּסטער יידיש־דיכטער און טעאַטראַל יעקב שטערנבערג, היינט אין פ.ס.ס.ר.

שלמה ביקל

די ליט. בלעטער נ. 49? 6) הערט איר, טייערער ביקל, וואָס איך וועל אייך זאָגן, זינט די יידישע נאָז שנאָצט זיך האָט זיך נאָך אַזאַ מין שנאָצעכץ (פיין גערעדט) ווי די יעווסעקציע, ניט אויסגעשנאָצט. די פּאָלגן פון איר טעטיקייט לאָזן זיך פילן אפילו איצט ווען זי ליגט שוין אין שפייקעסטל, און ווער ווייסט, אפשר ליגט זי נאָך עד-היום אין די ביינער?...

און וואָס מאַכט איר? וואָס מכוּח געזונט? האָט סאַנדי באַקומען מיין קאַרטל? פאַר וואָס ענטפּערט ער ניט? און דעם „אַלף-בית“ האָט ער דערהאַלטן? זעט אַז זיין לערער זאָל אים לערנען ליינען און שרייבן צוזאַמען. בלי שום תירוץ! איילן דאַרף מען זיך ניט. קיין רעגן גייט ניט. — — —

מיט ליבשאַפט, אייער א. ש. ט. י. נ. ב. א. ר. ג.

1931 מערץ 29

ליבער ביקל!

איך שיק אייך דאָ מיין בירגערשאַפט-צייגעניש און בעט אייך איר זאָלט זיך מטריח זיין מיר אַרויסבאַקומען אַ שטייער-דערמעסיקונג. אָדער, אויב ס'איז מעגלעך, לגמרי אַ באַפרייונג פון שטייערן פאַר מיינע לעקציעס.

זינט דער טונקלער⁶) איז דאָ געווען איז געוואָרן חושך מיט די לעקציע-שטייערן. ביז אים האָט עס געקענט גיין מיט „רעזשי-בייטראַג“. פון אים הייבט זיך ביי אונדז אַן אַ נייע סדרה, דריי-פיר מלאכי-חבלהניקעס פאַלן איבער און כאַטש גיב זיי דעם גאַנצן „דצ״ך-עד״ש-באח״ב“ מיט מיינע טשערנאַוויצער גליקן פאַר אַ צוגאַב!

דאָס וואָס אונדזער יעקב (שטערנבערג — ש. ב.) האָט פאַרגעסן מיט זיך מיט-צונעמען זיין דאָקומענט וועגן די שטייערן האָט אים געקאָסט אוודאי אַ פיר-פינף טויזנט לעי. די מחבלים האָבן געמאַכט אַ ביזי איבערגעלויף, אַנגעאַרבעט אַ „סומאַ-טאַכע“ און ס'איז געוואָרן הפקר פעטרישקע!

אַזוי פאַרזיכערן גרודער, סורקיס און זינגער⁷). מע מעג זיי גלייבן. א. ש. ט. י. נ. ב. א. ר. ג.

5) דער מחבר פון דעם אַרטיקל „פון דער זייט געזען“ איז געווען דער דיכטער ב. י. ביאַלאַסטאַצקי פון ניו-יאָרק. דאָס אַרטיקל איז געווען געדרוקט אין די וואַרשעווער „ליטע-ראַרישע בלעטער“ פון 5טן דעצעמבער 1930. ביאַלאַסטאַצקי האָט געטאַדלט די יעווסעקן, למאי זיי שרעקן זיך אַזוי פאַר יידישן נאַציאָנאַליזם און יידישיזם.

6) דער באַווסטער יידיש-הומאַריסט, דער טונקלער (1881—1949, ניו-יאָרק), האָט דעמאָלט געמאַכט אַ טור פון לעקציעס אין רומעניע און האָט געהאַט דערפאַלג. אַזוי ווי מע האָט ביים טונקעלגוט אַוונטן אַ סך געלאַכט, האָבן די רומענישע שטייער-אַגענטן געהאַלטן, אַז דאָס זענען נישט קיין לעקציעס, נאָר אַמווירונגס-אַוונטן, און אַז אויף זיי איז חל דאָס געזען פון בילעטן-שטייער.

7) ישראל גרודער, יידישער קולטור-טוער אין טשערנאַוויץ, געשטאַרבן אין ניו-יאָרק

שרייבער פון מיין דור

א גרוס אייער פרוי און תרפ"ט אלפים קיש דעם מזיק סאָנדי. לייענט ער די „ביימעלעך“? ⁽⁸⁾ שיקט מיר, למען השם, איבער אַלע זיינע „דיבורים“, קיין שום מאַמרה־החכם טאַר נישט פאַרלוירן גיין. א. ש. א גרוס אַלע אונזערע

ליבער ביקל!

1931 6טן אַפּריל

מיין זיסער באַפרייער
פון קאַרטן־שטייער!
באמת, איר זענט דאָך אַ פייער!
איר טוט זיך אַ דריי
איינס און צוויי —
און פטור!
איך הער אים מיטן קאָטער
מיין „שותפי היקר“
(באמת, אַ באַק ער!
ער לייגט ניט אַריין, אַרויס וויל ער נעמען,
צום גרייטן וואַקסט אויס מיטן שטאַק ער.
„באַצאָל“! עס וועט אים נאָך קלעמען!)
און היות די גראַמען דערעסן שוין לאַנג
און ניטאָ שוין קיין שאַנסן
איך זאָל זיך אַ כאַפּ טאָן צו אַסאַנאַנסן
איז קומט נאָר איין גראַם נאָך: אַ דאַנק!

א. שטיינבאָרג

ליבער ביקל!

טשערנאָוויץ, 21סטן יולי 1931

ווידער אַ מאָל וועגן פאַפיר און דאָס מאָל בלייבט עס שוין דערביי, אַז איר זאָלט פאַרזאָרגן וואָס גיכער דאָס פאַפיר פון אויסלאַנד. ס'פאַרשטייט זיך, אַז מיר ווילן דאָס „פעדעראַלייכט“ לויט ביליגענדן מוסטער. וואָס בנוגע קוואַליטעט, וואָלטן מיר גע- וואָלט אי וואָס בעסער, אי וואָס ביליקער. שטרענגט אייך וועגן פרייז אָן, כדי דער בוך זאָל נישט צו פיל קאָסטן, נאָר איינציטיק טאַר דאָס ביליקייט נישט שטאַרק

אין 1949; משולם סורקיס, אויך אַ טשערנאָוויצער קולטור-טוער, פאַרבליבן אין טשערנאָ- וויץ; איציק זינגער, לאַנגיאַריקער פאַרזיצער פון טשערנאָוויצער „ידישער שולפאַראיין“, געשטאַרבן אין ישראל.

(8) „גרינינקע ביימעלעך“, יידישער קינדער-זשורנאַל, אַרויסגעגעבן פון שלמה באַסטאַמ- סקי אין ווילנע.

שלמה ביקל

שטערן די קוואליטעט. דאָס אויסקלויבן פון דער קוואליטעט מוזן מיר אַלזאָ אייך איבערלאָזן. שטיינבאַרג בעט נאָר איר זאָלט טראַכטן, אַז די פאַרב זאָל זיין וואָס נענטער צו יהואשם פאַפיר. מיר באַדאַרפן 1200 ק"ג, דאָס צוליב דעם וואָס מיר ווילן אַז דער באַנד זאָל זיין אַזוי שטאַרק ווי יהואשם „מלכים“. אַזוי ווי יהואשם פאַפיר איז אַבער לויט אַ געמאַכטער אַנאַליז 60 ק"ג פער טויזנט שטאַרק, שאַצן מיר, אַז ביי אייער פאַפיר וועט מען צו דער זעלבער כמעט שטאַרקייט באַדאַרפן 1200 ק"ג. אַצינד נאָך איין זאַך: לאַזט אייך אָפּ פון ווייטערדיקן בריוו־וועקסל מיט אונדז און באַשטעלט תיכף דאָס פאַפיר. אַבער אויף אַ פּאָזיטיוון ענטפער וואַרטן מיר. בלייבט האַרציק געגריסט מיט אַלע אונזערע פריינט.

ר אַז ע נ ר ו י ק ם

ליבער ביקל!

ביי אונדזער גרעסטן פאַטריאַטיזם מוזן מיר, סוף־כל־סוף, פאַרטראַגן דעם פּדיון קיין אויסלאַנד. און אונדזער פאַטריאַטישקייט וועלן מיר מוזן זעטיקן מיט אַ קרבן פון צוואַנציק טויזנט לעי (נאַ, פרעס און ווער, ניט צו אייך גערעדט, דער־וואַרג!) דער ענין האָט זיך, צוליב די שלעפענישן און נאַרערייען פון די היגע פאַפיר־פירמעס, שוין צו פיל פאַרצויגן. מוז מען זיך צוואַיילן, איך דאַרף אייך ניט זאָגן, אַז סע טאַר ניט זיין, חלילה, פון דעם מין איילעניש, וואָס פון אים קומט קיין גוטס ניט אַרויס. זעט, אַז דער פריינט אונדזערער בן־הדור¹⁰ זאָל טאַקע באַהאַנדלען אונדז ווי אַן אמתער ידיד, ער זאָל אַריינגיין אין אונדזער לאַגע: ביי היינטיקן גרויסן קריי־זיס מוז אַ בוך זיין גוט און שייך און ביליק, ער זאָל קענען פאַרקויפט ווערן כאַטש אין צוויי טויזנט עקן.

מיט האַרציקן גרוס, אייער

א . ש ט י י נ ב אַ ר ג

10טן סעפטעמבער . 1931

ליבער ביקל!

זאָל זיין אין אַ גוטער שעה! דאָס מיינט: אין אַ שעה פון נייער לעבעדיקער טעטיקייט פאַר מיר, אייך, שטערנבערגן, קראַפטן, אַלטמאַנען¹¹. אַראַפּ פונעם גליי־ווער־פונקט! עס מוז אַנגעהויבן ווערן פון דאָס ניי אונדזער קולטור־באַוועגונג! אין פּוילן האָט זיך דער פּאַן, וועלכער איז אַקערשט נאָר וואָס אַרויס פון דער הריבע, _____

(9) ד"ר גבריאל ראַזענרויך, נאַענטער פריינט פון אליעזר שטיינבאַרג, געווען דער פאַרויצער פונעם שטיינבאַרג־בוך־קאָמיטעט. ער איז נפטר געוואָרן פסח 1965 אין ישראל.
(10) אורי בענאָדאַר (בן־הדור), באַווסטער יידיש־רומענישער ראַמאַניסט, איז דעמאָלט געווען דער קאָמערציעלער פאַרטערטער פון אַ דייטשער פאַפיר־פאַבריק אין בוקאַרעסט.
(11) דער באַווסטער יידיש־דערציילער און עסייסיסט משה אַלטמאַן.

שרייבער פון מיין דור

צעווילדעוועט און משוגענערווייז זיך אַ נעם געטאָן צו אונדזער בידנע שולוועזן. ביי אונדז האָמיר זיך, ב"ה, פאַר אַזעלכע רדיפות נישט צו שרעקן: נישטאָ אין גאַנצן לאַנד קיין איין יידישע שולע, נישט איין יידישער קינדער-גאַרטן. (ישמח משה ת. במתנת חלקו!) אויף צעפיקעניש די שונאים האָבן די פאַראַרעמטע דערשלאַגענע יידן אין פּוילן דאָס יאָר מער ווי תמיד פאַרשריבן זייערע קינדער דווקא אין די יידישע שולן און פאַרגרעסערט דעם שכר-לימוד! און מיר האָבן זיך אַ תירוץ פאַר אונדזערע אויסגעלאָשענע בענטשליכט: קריזיס! ביי אונדז איז קריזיס און אין פּוילן — נישט, אין ליטע — נישט. דאַרט האָבן זיי נישט וואָס צו זאָרן, קענען זיי זיך אָפגעבן מיט „פּוסטע נאַרישקייטן“, אָבער רומענישע יידן, נעבעך! — מיט ליבשאַפט, אייער

א. שטיינבאָרג

אַ גרוס אַלע. אַ קוש סאַנדין. זאָל ער שרייבן מיר אַ יידיש בריוועלע. און אַ גרוס אייער פרוי און אייך פון מיינער און פון מיר.

17טן סעפטעמבער 1931 ואנכי תולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם
(תהלים כ"ב)

מיר האָבן געליטן, מיר וועלן נאָך ליידן,
מע האָט אונדז געשניטן, מע וועט אונדז נאָך שניידן,
אי קריסטן, אַראַבער אי היידן,
מע האָט אונדז „באַשניטן“, מיר וועלן „באַשניידן“;
און וויל' מיר דעם גורל אויסמיידן,
נישטאָ איז קיין אויסוועג נאָר טיידן;
זיך שלאָגן על-חטא קאַפּ אין קישן —
אַ וואַרעס וויל זיין ראש וראשון !!

א. שטיינבאָרג

14טן נאוועמבער 1931

ליבער ביקל

דאָס געלט האָט זיך, פאַרשטייט זיך, באַקומען. אַ חידוש וואָס ראַזענרויך האָט אייך נישט געשריבן קיין באַשטעטיקונג. אפשר ראַזענרויך לשיטתו: „שיק“ משמע: איר האָט שוין געשיקט און ס'איז שוין דאָ.

דעררוייל איז דעם מאַנטאָג ראַזענרויך אָפגעפאַרן קיין ווין און זיין צוריק וועט ער אין אַ פאַר וואַכן אַרום. מיר האָבן באַשלאָסן זיך אַ נעם צו טאָן צו דער אַרבעט און אַז ער וועט קומען זאָל ער שוין טרעפן אַ פאַרטיקן בוך משלים. גייט עס דאָך

שלמה ביקל

אָבער נישט. די אַלטע געשיכטע: פּאַפּיר! מיר זענען איינגעגאַנגען דערויף „אַז מע זאָל זיך שטרעקן נאָך די עקן“, דרוקן נאָר טויזנט עקזעמפּ. און אויף ביליקער פּאַפּיר. לאַזט זיך אויס אַ מעשה, אַז ביליק פּאַפּיר הייסט דאָ נאָר צייטונגס-פּאַפּיר און נאָך דעם גייט שוין: עצישיטיים פּאַפּיר און אש-יצר פּאַפּיר (אויך אַ מיוחס!) און באַבולע פּאַפּיר (איי-איי-איי!) און כדומה אַזעלכע אַנטיקן, וואָס נישט צוצוטערען צו זיי פּאַר נאָש בראַט. שטעלט זיך פּאַר: אַ מין דרוק-פּאַפּיר (איך זאָג „דרוק“ מיט אַ מלופים אין אמתן דאַרף גאָר זיין אַ „עין“), סע שיינט ווי אסתר המלכה אָנעם „חוט של חן“, גרינלעך-שוואַרצלעך פּאַפּעליאַטע, אַ בבל-סחורה, וואָס ווי קערנער¹² דערציילט בסוד, סע וואַלגערט זיך שוין אויפן לאַגער ביי דער היגער פּאַפּיר-פּירמע אַריבער צוויי יאָר ווייל אַחוץ זיין „מראה-כהן“ קען זיך עס, לויט זיין בויגן-מאַס, נישט צונויפלייגן אין אַ לייטישן בוך-פּאַרמאַט. איז פּאַר אַזאַ מציאה פּאַדערט מען, (אונדז צוליב און ווייל מיר צאָלן מזומנים תיכף-ומיד) צוואַנציק טויזנטער פּאַר דעם קוואַנטום וואָס מיר דאַרפן!

סע שלאַגט צום האַרץ און ס'איז מיר דער גאַנצער עסק נמאס ומאוס, על אַפי ועל חמתי.

און דערפאַר קום איך צוריק צו מיינעם: אַרויסגעבן אַ לוקסוס-אויסגאַבע נאָר פון הונדערט עקזעמפּ. דאָס דאַרף קאָסטן דרייסיק טויזנט לעי. אַרום און אַרום. ווען אין בוקאַרעסט זאָלן זיך געפינען דרייסיק בעלגים אַפּצוקויפן דרייסיק ביכער און דעקן די קאָסטן לוינט זיך דער ענין. די איבעריקע זיבעציק וועלן נאָך אַריינברענגען אַזוי פיל וויפּל רויטמאַן¹³ האָט געוואַלט געבן פּאַר צוויי טויזנט. ווייטער איז גאָט אַ פּאַטער און קלעצקין אַ פּאַרלעגער. און די פּאַלקס-אויסגאַבע, האָף איך, וועט ערשט נאָכדעם קומען. וואָס זאָגט איר וועגן דעם? טוט אַ טראַכט ערנסט!...

מיין אַונט אין בוקאַרעסט קען צוגעגרייט ווערן צו אַנהייב דעצעמבער. איך רעכן צו רעדן אויף דער טעמע: „דער דיבוק פון ש. אַנסקי“. ווי מיינט איר? איך מיין אַז נאָכדעם, וואָס בולאָו האָט דעם „דיבוק“ אויפגעפּרישט אין בוקאַרעסט, קען אַזאַ לעקציע אַרויסרופן אינטערעס.

און ניגער¹⁴ איז טאַקע צו אייך נישט געקומען! וועגן דעם האָט זיך שוין דער „בונד“ געזאָרגט. קיין יעדענעץ און קיין בריטשאַן — יא, און צו אייך קיין בוקאַרעסט

12) קערנער, דער הויפט-שוותף פון דער דרוקעריי „קערנער און ראַזענבלאַט“ אין טשערנאָוויץ, ווו ס'האָט זיך געדרוקט שטיינבאַרגס באַנד משלים.

13) נטע רויטמאַן, שטיינבאַרגס אַ תלמיד נאָך פון ליפּקאָן, האָט געהאַט אין בוקאַרעסט זיין אייגנס אַ „פּאַרלאַג שלום-עליכם“. מע האָט מיט אים פּאַרהאַנדלט וועגן אַרויסגעבן שטיינבאַרגס משלים. דער הסכם איז נישט צו שטאַנד געקומען. אָבער אין יאָר 1936 האָט רויטמאַן אַרויסגעגעבן אַ צווייטע אויפלאַגע, אַ פּאַלקס-אויסגאַבע פון די „משלים“.

14) ש. ניגער איז דעמאָלט געווען אויף אַ טור פון לעקציעס אין רומעניע, איינגעלאָזן פונעם „בונד“ אין טשערנאָוויץ.

שרייבער פון מיין דור

הבירה — נישט! איך האָב אים געוויזן אייער בריוו, כ'האָב געזען אַז ער וויל זיין ביי אייך, נאָר דער „בונד“ האָט שוין געלאָזט אין פולן גאַנג זיין דיפלאַמאַטיע־מאַשין, אים טרוד געמאַכט מיט טעלעגראַמעס פון פאַרשידענע שטעטלעך. ביז ס'איז געקומען דער לעצטער טאָג ווען ער האָט געמוזט אָפּפאַרן.

ניגער איז אַ טייערער און אַן אינטערעסאַנטער מענטש ביז גאָר. ער דערמאָנט אין א סך פרטים, אפילו מיט זיין אויסזען, אונדזער באַרבו לאַזאַרעאַנו. דער „בונד“ האָט נעבעך פון אים געהאַט אויסצושטיין „צרות צרורות“ מיט געהאַקטע ווונדן. אין זיינע באַמת אינטערעסאַנטע אַרויסטרעטונגען האָט ער דער חברה געגעבן די גאַל. און מע האָט געמוזט פאַרבייסן מיט די ליפן און „האַלטן פאַסאַן“. ווי זאָגט ניגער: נישט אַזוי מאַהבת מרדכי ווי מיראת וולאַדעק!

אין אַן אויפדערנאַכט איז ער ספּעציעל צו מיר געקומען, זיך אַנידערגעזעצט: לייענט מיר אייערע משלים! איך האָב אים, פאַרשטייט זיך, געטאָן די טובה. ער האָט געפונען אַז די משלים זענען הן אין זייער פאַרם הן אין זייער טעמאַטיק אַ סך אַוועק פונעם אַלטן קלאַסישן משל. „דאָס איז מער פון משלים: ס'איז משלים־לידער „משלים שכולם־משלים“. שטאַרק איז אים אויך געפּעלן די שפּראַך.

מיט ליבשאַפט, אייער

א. שטיינבאָרג

ליבער ביקל!

25טן נאָוועמבער 1930

איך האָב אייך געבעטן איר זאָלט מיר שרייבן דעם דאָטום וואָס איז באַשטימט פאַר מיין אַזונט אין בוקאַרעסט. איך דאַרף דאָס באַצייטנס וויסן. כפי איר האָט דאָס ביז היינט נישט געטאָן בעט איך דאָס אייגענע נאָך אַמאַל — — — וואָס טוט אונדזער קראַפט? נישט אומזיסט רופט ער מיך: רבי, זיך אָפּגעלערנט פון מיר פּען־פּוילקייט! אַז איך בין מוחל דעם כבוד! אַז איך וויל נישט זיין קיין רבי. מיט ליבשאַפט, אייער

א. שטיינבאָרג

זיסער סאַנדי!

15טן דעצעמבער 1931

פאַריאַרן האָב איך געהאַט דאָס פאַרגעניגן צו זיין מיט דיר אינאיינעם ווען דו האַסט געפּייערט דיין געבורטסטאָג. איך געדענק נאָך די גרויסע פּרייד, און איך דערמאָן זיך אין איר איצט און סע טוט מיר, סאַנדי, אַזוי באַנג, וואָס איך וועל אויף דיין יום־טוב נישט זיין!

נאָר אַז איך וועל נישט זיין זאָל כאַטש מיין נאָמען זיין. שיק איך דיר דערפאַר אַ לידעלע אָנגעשריבן אייגנס פון דיינעטוועגן. און איך בעט דיך זייער, סאַנדי־לעבן, זאָלסט מיר באַלד שיקן דיין בילד, וועל איך דאָס בילדל דיינס אינאיינעם מיטן לידעלע שיקן צו די „גרינינקע ביימעלעך“, וועט עס דאַרטן זיין געדרוקט. זאָל די גאַנצע וועלט וויסן ווער סאַנדי איז!

סאַנדי זאַגט :

ווען אַליין זיך ציען
קען איך פאַר די אויערן,
בין איך באַלד אַ גרויסער
און קער איבער מויערן !
צי אַ ווינטער-פּאַלאַץ
בוי איך אויס אַ גרויסן
זאַלן נישט די שטערן
נעכטיקן אין דרויסן !
זומער נאָך ווי זומער,
ווינטער איז דאָך ביטער :
סיאיז זיי, נעבעך, קאַלט דאַרט —
כאַפּן זיי אַ ציטער ...
צי גאַר עפעס שענערס
קען איך אייך באַווייזן :
אַט איך ווער אַ שניידער,
קויף מיר שער און אייזן,
און צו שער און אייזן
אויך אַן עראַפּלאַנדל
און איך פלי אַהינצו
ווי סע וואַקסט דער מאַנדל !
דאַרט דער זיידע ווינטער
דרייט זיך אין די גאַסן
און ער שוויצט און שמייכלט
איז גאַר נישט קיין כעסן !
לאַז איך דאַרט אַראַפּ זיך
און איך בעט דעם זיידן :
אַט וואַלט איך געוואָרן
גאַר דער גרעסטער לערער,
וואַלט געלערנט קלאַרקייט —
איך דעם קוימענקערער !
קום צו אונדז ניט ביז איך —
וועל די וועלט באַקליידן !
אַדער גאַר איך פלי מיר
צו דער זון דער הייסער

שרייבער פון מיין דור

שטעל מיר אויף אַ שטול דאַרט
און איך ווער אַ קייסער !
אויף דער שטול דער הויכער
איז דאָך גוט צו זיצן —
ביז סע ווערט לאַנגווייליק
און מען הייבט אָן שוויצן !
זע איך אַז סע טויג נישט
וואָס איך זיך און קוואַטשע,
טו איך מיר די אַרבל
תיכף אַ פאַרקאַטשע
און איך ווער מיר פשוט
גאָר דער בעסטער העקער,
האַק אויס הונדערט וועלדער
און איך ווער אַ בעקער !
און די צייט אומזיסט שוין
מערער ניט איך פאַטער —
ווער סע שטאַרבט פאַר הונגער
דער איז שוין אַ זאַטער !

אַנקל קליין

22סטן דעצעמבער 1931

ליבער ביקל !

ווען כ'האב אַ מאַל געהאַלטן גאָר אַן אינטערעסאַנטע לעקציע איבער אַנסקין
געדענק איך שוין אַליין נישט, נאָר איך מיין : אויב אַנסקי, איז פאַרט גלייכער דער
„דיבוק“ : אַקטועלער, ציענדיקער.

וואָס שייך דעם באַנד משלים האָט מען געגעבן קערנערן ניין טויזנט לעי ער
זאָל ברענגען שריפט פון בוקאַרעסט. די טעג דאַרף שוין די שריפט אַנקומען. פאַפיר
וועלן מיר מוזן נעמען דאָס וואָס איז דאָ (כאַטש סע טויג נישט) און צאָלן וויפל מע
ווייל (כאַטש סע האָט נישט די ווערט). דער באַנד וועט זיין, ווי כ'האב אייך געשריבן,
פון זיבעצן בויגן, דרוקן וועלן מיר טויזנט עקזעמפּ. ווי מיינט איר, פאַר אַ פאַלק
פון אַ זעכצן מיליאָן (כן ירבו ! אויף צעפיקעניש !) איז דאָס נישט צו פיל ? הייסט דאָס
נישט, חלילה, איבערגעצויגן דעם בויגן ? אפשר וואָלט געווען גענוג הונדערט. די
הותר !

מיט ליבשאַפט, אייער

א . ש ט י י נ ב אַ ר ג

27סטן יאָנואַר 1932

ליבער ביקל !

בין איך שוין ווידער „על מקומי בשלום“.

שלמה ביקל

פון באַהוש¹⁵) בין איך, סוף כל סוף, נישט בדל געוואָרן און פון נתעשר ווערן איז דאָך נישט געווען בכלל קיין רייד. דאָס בעסטע פאַרדינסט מיינס דאָרט: כ'האָב זיך באַקענט מיט אַ פאַר האַרציקע חברים און געפונען דאָרט נישט ווייניק יניקה פאַר מיין אַפטימיזם: פאַראַן אין באַהוש אַ גאַנץ גוטער באַדן פאַר אונדזער קולטור־אַרבעט. וועגן ענין רויטמאַן: אויב רויטמאַן וועט אויסצאָלן דעם האַנאַראַר בשלימות פאַרויס, בין איך מסכים זיך צו באַזעצן מיט מיין פרוי אין בוקאַרעסט אויף די צוויי חדשים וואָס דאָס דרוקן דאָרף פאַרנעמען.

על כן: שמועסט איבער מיט רויטמאַנען תיכף־ומיד, און אויב ער גייט איין אויף דעם פונקט מאַכט מיט אים אַ שריפטלעכן אַפמאַך און שיקט אים איבער אַן שהיות אַהער. „אַן שהיות“ ווייל מיר קענען נישט מיט קערנערן אָנהייבן רעדן ביז מיר זענען נישט זיכער מיט רויטמאַנען, עס קען זיך נאָך אויסלאָזן — זאָגט ראָזענרויך — אַז דאָס דרייען מיט קערנערן זאָל אונדז קאַסטן רבי־געלט. אינדערווייל פאַדערט קערנער מאַנוסקריפט און, פאַרשטייט זיך, עס איז זייער פריקערע אים צו „דרייען אַ ספּאַדיק“ און אַפלייגן נישט געשטויגענעם קעז פון טאַג אויף טאַג. בכּן: איילט זיך צו. למען השם! יאָ אַדער ניין, אַבער — באַלד.

נו, און איר? האַלט איר וואָרט? שוין געמאַכט אַ גוטן אָנהויב אין אונדזער העפט? געדענקט, זייט אַ „בעל דבר“ — אַ וואָרטסמאַן. אַז נישט וועל איך, חלילה, ווערן אַ בעל דבר און וועל אייך מזיקן! איר הערט צי ניין?

אינדערווייל, איידער איר האַט געבראַכן וואָרט, בין איך אייער
א. ש ט י נ ב אַ ר ג

ס. ס.

אַ גירסאַ צום „האַמער און שטיק אייזן“:

זעסט אין דרויסן דאָרט ניט ווייט

שטייט אַ וואַגן אויסגעבויגן אויף דער לינקער זייט

ווי אַ מלך אויף היסב־בעט ביי יידן?

צו זיין ראָד אַ רייף מוז איך היינט שמידן!

די גירסאַ, דאַכט זיך, איז גלייכער. אויסער דעם וואָס זי באַפרידיקט שטערנ־בערגס טענות, פאַלן אַריין די קומענדיקע צוויי שורות ווי אין קאַרב:
„נאָר אויך אויף דעם וואַגן
זאָלסטו זיך ניט קלאַגן.“

(15) אַ שטאַט אין אַלט־רומעניע, באַרימט מיט איר חסידישן הויף פונעם וויזשניצערס און אייניקל. די שטאַט האַט פאַרמאַגט אַ גרויסע טעקסטיל־פאַבריק, וואָס האַט באַשעפטיקט עטלעכע הונדערט יידישע אַרבעטער.

שרייבער פון מיין דור

אויף אַ וואַגן, וואָס שטייט זיך „כמלך בגדוד“ איז מער שייך זיך צו קלאַנגן ווי אויף אַ וואַגן מיט אַ ראָד אַ שוואַכן.

ווי מיינט איר ? ענטפערט ! ענטפערט תיכה ! תיכה ומיד !

א. ש.

1932 יאָנואַר 28טן

ליבער ביקל !

ס'איז שוין היינט דאָנערשטיק און די אָפּערטע פון רויטמאַנען איז נאָך נישטאָ. אויב ער וועט אַזוי, מיט אַזאַ מין טעמפּאָ פירן דעם ענין וועלן מיר, פאַרשטייט זיך, מיט אים ווייט נישט גיין — — —

צו באַהוש האָב איך פאַרט נישט דערלייגט דער באַבעס ירושה און סע טוט מיר נישט באַנג וואָס איך בין דאָרט געווען. פון דעם „האַטעל“ האָט מיך איבער-גענומען צו זיך דער חבר לייבל שכר און איך האָב זיך ביי אים זייער גוט געפילט. איך דאַנק איצט דעם חבר מאַנטעאַנו פאַר זיין „לאַקאַנישער“ טעלעגראַמע, ווען ניט זי וואָלט איך אפשר אין באַהוש ניט געווען און ניט באַקענט זיך מיט די חברים פון דאָרטן. אין באַהוש האָב איך אויך „געמאַכט אַ נשמה“ פאַר יידיש און בכלל פאַר אונדזער זאָך ! דער חבר הערמעלין (אינזשינער און כימיקל) פון דער פאַב-ריק). ער האָט מיר געגעבן די האַנט אַז ער נעמט זיך לערנען יידיש. כ'האָב אים היינט געשיקט די גראַמאַטיקע פון ש. בירנבוים און מיין אלף-בית.

צום פּלאַן פון אַ צייטונג באַציט זיך ראָזענרויך זייער סקעפטיש. ער וויל אפילו פון דעם ניט הערן. קיין חידוש ניט : דאָס איז די ווירקונג פון טשערנאָוויץ. דאָ קען אפילו טוביה דער מילכיקער ווערן אַ פעסימיסט, אַ סקעפטיקער ! און ווייל איר זענט אַ וואַרטסמאַן האָב איך אייך ליב און פאַרבלייב

איער

א. שטיינבאָרג

אַ גרוס אַלע !

1932 יאָנואַר 31טן

ליבער ביקל !

פון רויטמאַנען אַלץ נאָך ניט קיין „רמז דרמיזא“. וואָס זשע זאָל זיין ? איך קען דאָך קערנערן ניט פירן ביי דער נאָז. און בכלל דאַרפן מיר וויסן אַהין אָדער אַהער, זעט זשע טאַקע למען השם, קומען צו אַ טאַק און ענטפערן באַלד, אויב מעגלעך אפילו טעלעגראַפירן.

פון דער גירסא וואָס כ'האָב אייך געשיקט בין איך ניט צופרידן. שיק איך אייך איצט אַ נייע :

„זעסט אין דרויסן שטייט אַ וואַגן אויסגעבויגן אויף איין אַקסל ?
מוז דער קאָוואַל שמידן ביז די אַקס זאָל

שלמה ביקל

זיין געזונט און שטארק —
עפעס דארט געשען מיט איר אַראַפֿן באַרג.

זאָל דאָס גיין? ווי מיינט איר? (16)
און ווי גייט עס מיט אייער „תפילת שחרית“? (17) זעט נאָר ווערט נישט מיד.
אויב שוין מיד ווערן איז גלייכער בנוגע דעם „פּיפּקעווען“.
מיט ליבשאַפט, אייער

א. שטיינבאָרג

פ. ס. איך בעט זייער אייער פרוי צו נעמען די צייכענונגען קאַלניקס (18)
(וואָס כּהאַב געלאָזט אין סאַנדיס צימער אויף דער שאַפּע) אונטער איר האַנט.

לאַהובי יקירי בעל תּימרות העשן! (19). 4טן פעברואַר. 1932

איז רויטמאַן אַוועק מיטן רויך? מוזן מיר זיך, הייסט עס, אַ נעם טון צו קערנערן,
טאַקע וואָס אַ נעם הייסט, סע זאָל אַזש גיין אַ רויך! ווי מיינט איר, אַ מאַה וועט זיין
גענוג פאַר די „רבבות אלפי ישראל“? צו פיל אוודאי ניט: די מאַה וועט זיך זיכער
צעפליען ווי אַ רויך אין שטורעמווינט!

ווי זאָגט אַבער דאָס כּמאַרעלע צום רויך ערגעץ אין אַ משל? „איך צו מענטשן
מוז מיד קערן, ווייל איך האָב אַ האַרץ מיט טרערן“ און סתּם מענטשן מיינט מען דאָך
די ברייטע שיכטן, די מאַסן וואָס זענען נאָך ניט געוואָרן „אויס מענטש“ פון איי-
בערעסן זיך און זיי פעלט אויס אַ בוך „ווי עסיק צו די ציין און רויך צו די אויגן“.
וועל איך טאַקע אַרויסלאָזן פון זייערט וועגן גאַנצע תּ"ק (פינף הונדערט) מיטן קנאַק!
אויף להכּעיס דעם רויך! ... איי, וואָס ווילט איר פון מיר האַבן מיטן רויך?! רוקט
איך אַפּ מיטן רויך! אַ מענטש זאָל עס האַלטן אין איין פיפּקעווען! ניט געדאַכט
זאָל ער ווערן דער רויך!

אייער

א. שטיינבאָרג

(16) די גירסא איז די ענדגילטיקע.

(17) איך בין אין יענע יאָרן געווען שטאַרק פאַרנומען מיט מיין אַדוואַקאַטישער פּראַקטיק
און האָב נישט געהאַט קיין צייט פאַר שרייבעריי. שטיינבאָרג האָט מיר איינעם אַ טאַג
געקויפט אַ העפט און פאַרלאַנגט ביי מיר ס'וואָרט, אַז איך וועל יעדן פּרימאַרגן אַ שעה
צוויי זיך אַפּגעבן מיט שרייבערישער אַרבעט. ער האָט דאָס גערופן מיין „תּפּילת שחרית“.
די „תּפּילת שחרית“ ווערט אַפּט דערמאַנט אין שטיינבאָרגס בריוו.

(18) אַרטור קאַלניק, באַוווסטער יידישער מאַלער און גראַפיקער, איז געווען דער אילוס-
טראַטאָר פון שטיינבאָרגס אַלבוּם פון צוועלף משלים (1928), פון דעם באַנד „משלים“ (1932)
און פון דעם „מעשהלעד“ (1936). קאַלניק וווינט אין פאַריז.

(19) איך בין געווען אַ שטאַרקער רויכערער און שטיינבאָרג האָט דעם ציגאַרעטן-רויך
נישט געקענט פאַרטראָגן. (היינט האָב איך מיין שטראָף: איך בין אויס רויכערער און קען
נישט פאַרטראָגן ווי יענער רויכערט).

שרייבער פון מיין דור

פ. ס. ווי גייט עס מיט „תפלת שחרית“ ?

קלאָר גערעדט: איך מיין צו דרוקן נישט מער ווי 500 עקו. הונדערט פאַר „יחידי סגולה“ און פיר הונדערט (אויך שייך געבונדן — פרייז צוויי הונדערט לעי) — פאַרן ביכערמאַרק. אויב איך מיט מיין בוך האָב אייך ניט דערעסן, ווי מיר דער רויך, ענטפערט.

ליבער ביקל! 1932 10024 פּעברואַר

איך בעט אייך אזוי גוט זיין און באַלד באַשטעלן ביים „אדעווערול“⁽²⁰⁾ די קלי-שעצן פון קאַלניקס צייכענונגען. אויך די קלישע פון דער קאַריקאַטור⁽²¹⁾ מיינער. איך מאַך אויפּמערקזאַם אַז בעתן פּאַטאַגראַפירן די צייכענונגען זאַלן אונטער זיי ליגן ווייסע בויגנס פאַפיר כדי זיי זאַלן אַרויסקומען ווי געהעריק. אזוי האָט קאַלניק געהייסן, למען השם, דאָס אין זינען האָבן צו טאָן. נישט פאַרגעסן מיר שרייבן וואָס די קלישעצן קאַסטן, וועלן מיר באַלד שיקן.

סאַנדין איבערגעבן, אַז די „גריניקע ביימעלעך“ זענען אויף אַ שטיקל צייט אַפּגעשטעלט געוואָרן, ווייל זייער רעדאַקטאָר באַסטאַמסקי איז אַוועקגעפאַרן קיין לעטלאַנד. איצט איז ער שוין צוריקגעקומען, וועלן די „ביימעלעך“ ווייטער אָנהייבן אַרויסצוגיין און סאַנדי וועט זיי באַקומען. דאָס לידעלע מיט דעם בילדל האָב איך צו די „ביימעלעך“ שוין געשיקט.

איך האָב פאַר סאַנדיס וועגן אויסגעצייכנט אַ פיין ביכעלע, אַבער ס'איז נאָך נישט אָנגעקומען — — —

איך, זינט איך בין צוריקגעקומען פון בוקאַרעסט, בין איך ווידער לאַ עליכמ-דיק. די פרעסט האָבן דאָ זיך מיישב געווען און צו לעצט ערשט אַ זעץ געטאָן אויף סכנות. עקט דאָס מיר, ניט פאַר אייך געזאַגט, דאָס געזונט. שוין די צווייטע וואָך, אַז איך קום ניט אַרויס פון דער שטוב. די משלים וועלן שוין, ענדלעך מיט גאַטס הילף, קומענדיקע וואָך אַריין אין דרוק. די גאולה איז אַ ביסל פאַרהאַלטן געוואָרן, ווייל ס'האַט נאָך עפעס אויסגעפעלט צו דער שריפט, וואָס קערנער האָט באַשטעלט. איך בעט אייך איר זאַלט בעטן אייער שוועסטער זי זאַל מיר צוויינטשן, עס זאַל זיין אין אַ גוטער שעה. וואָס עפעס דווקא זי? די גמרא זאַגט: „אל תהא ברכת כלה הדיוט בעיניך“⁽²²⁾. אוז איר וויסט דאָך אַז איך, ווי טוביה דער מילכיקער, האָלט

(20) „אדעווערול“ איז געווען אַ גרויסע דעמאָקראַטיש-רומענישע צייטונג און אַ ביכער-פאַרלאַג. די בעלי-בתים זענען געווען יידן. אין דער צינקאַגראַפיע פון „אדעווערול“ זענען געמאַכט געוואָרן די קלישעצן פון די אילוסטראַציעס צום באַנד „משלים“.

(21) דער קאַריקאַטוריסט פונעם „אדעווערול“ ראָס האָט געמאַכט אַ זייער געראַטענע קאַריקאַטור פון שטיינבאַרגן. דער אַריגינאַל געפינט זיך ביי מיר.

(22) מיין שוועסטער איז דעמאַלט געווען אַ כלה. שטיינבאַרג האָט וואַרירט דעם מאמר: „אל תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך“.

שלמה ביקל

זייער פון א גמרא און נאך מער פון א מדרש, ווייל דער מדרש, זאל לעבן, איז א פשוטער „עמד“, איז ביי זיך ניט גרויס און האלט זיך ניט פאר קיין עיקר, ווי זאגט ער אויף זיך אליין: „לא המדרש עיקר אלא המעשה“ — טוט זשע טאקע, ליבער ביקל, וואס איך בעט אייך! די צייכענונג וואס איך לייג דא צו, איז כדי איר זאלט וויסן לויט וואס פאר א פארמאט די קלישעען זאלן געמאכט ווערן, און דערביי באטאן איך נאך א מאל נישט פארגעסן אַנצוזאָגן, אַז בשעתן פאַטאַגראַפירן זאַל מען אונטער יעדער צייכענונג אונטערלייגן אַ וויסן בויגן.

די צייכענונגען אַפּהיטן, זיי זאלן ביי דער אַרבעט ניט געשמוצט ווערן. איך גלייב איר וועט אין זינען האָבן, אַז אַלץ זאַל געמאכט ווערן פינקטלעך. יא, די צייכענונג וואָס איך שיק פאַר אַ מוסטער זאַל אַריינגיין אין סאַנדיס אַלבום.
מיט ליבשאַפט. אייער א. שטיינבארג

1932 טון מערץ 6

ליבער ביקל!

למען השם תיכף-ומיד מיר שרייבן וואס טוט אונדזער זיסער סאנדי און וואס איר. נאך א גריפע מוז מען זיין זייער פארזיכטיק. איר זענט אליין שולדיק אין אייער „גריפעווען“. אַז מענטשן פאַרצערטלען זיך אַזוי, אַז מע ציטערט אַזוי פאַר קאַלט וואָסער! איר זאַלט זען ווי ריסעלע, ראָזנבלאַטס²³ בחורטע לויפט אום אַלע פרימאָרגן באַרוועס אין הוילן סטאַן איבער די נישט-געהייעטע צימערן!
מיין באַנד קען ניט אַריין אין דרוק, ווייל מע וואַרט אויף די קלישעען. ווייטער איז שוין אַלץ פאַרטיק. — — —

וועגן דעם רומעניע-נומער²⁴ וועל איך דאָ שמועסן מיטן עולם. דער פלאַן געפעלט מיר. ווי זאָגט אַ חסיד: אַז ניטאָ קיין בראַנפן לאַמיר שמועסן פון בראַנפן, אַז אַ מאַל איז געווען און היינט איז ניטאָ. ניטאָ קיין געזונט און קיין לייב און לעבן, נאָר אַפאַטיע און וויסטער יאוש לאַמיר כאַטש — נומער אַרגער! — יוצא זיין מיט אַ רומעניע-נומער.

ביי מיר הייסט אייער ליטעראַרישע שעה „תפלת שחרית“. און לויטן אַפּמאַך מוז זי אַזוי זיין אַלע פרימאָרגן. ווי אייער טאַטע, אייערע גרויסע זיידעס האָבן ניט פאַרפעלט צו לייגן טלית און תפילין, אַזוי טאַרט איר ניט פאַרפעלן אייער עבודה ביים שרייבטיש, סיידן עפעס גאָר אַ גרויסע מניעה צווינגט עובר „קרית שמע“ זיין
א. שטיינבארג אייער

23) ד"ר נטע ראָזנבלאַט, נאַענטער פריינט פון שטיינבאָרגן, איז געשטאַרבן אין ירושלים אין 1947 (זע מיין עסיי: דער אויגן-דאַקטאָר נטע ראָזנבלאַט אין מיין „עסייען“ פון יידישן טרויער“, ניריאַרק, 1948).

24) נחמן מייזיל האָט געהאַט געשריבן פון וואַרשע און פאַרגעלייגט אַרויסצוגעבן אַ ספּעציעלן רומעניע-נומער פון די „ליטעראַרישע בלעטער“.

שרייבער פון מיין דור

אין די ג. ב. נומער 3 איז שוין דאָ סאַנדי מיטן לידל. באַקומען ?

✱

צו הערץ גראַסבאַרדן :

די קראַפט, וואָס אין יידישן וואָרט איז פאַרזיגלט,
דער חן, וואָס אין יידישן פּערז איז פאַרריגלט,
די טרער, וואָס אין יידישן שמייכל זיך שפּיגלט —
באַקומסטו אַרויס מיטן שם וואָס באַפּליגלט.

א. שטיינבאָרג

צו באַרבו לאַזאַרעאַנו :

באַרבע !
אין שעהען ביטערע האַרבע
ווי גאַל און ווי כריין
זיך איד און שרייב און ליין
דיין נאַמען,
און עפעס ווי פון זיך
און עפעס אַזוי
הייבט זיך אָן גלייבן אין גאַט פון אברהמען
ברוך הוא וברוך שמו
אמן !

א. שטיינבאָרג

משלי לייזערל הקטן :

דאָס זענען די משלים פון לייזערל דעם קליינעם
וואָס ער לעבט אין שאַטן
מיט זיך אַליין איניינעם
און שמועסט מיט זיך אַליין דאָרט איבער
וועגן זיך און וועגן צרכי ציבור
אַ מאַל אין וואָר, אַ מאַל אין חלום —
און די שמועסן גיט מען איבער אין משלים.

משלי אליעזר בן יהושע :

דאָס זענען די משלים פון אליעזר דער זון פון יהושע,
און רייזל געהייסן זיין כשרע מאַמע די צנועה,

שלמה ביקל

נשמתם בגנזי מרומים.
און ער וואָס ?
אַ טויב וואָס לאַכט און וויינט צווישן חורבות,
אַ שאַרף פון אַ בלאַט וואָס דער ווינט רייסט פון בוים אים,
אַ יתום צווישן יתומים !
אַ מאָל ער פאַרשעמט אדם-נאַקעט באַהאַלט זיך צווישן ביימער
און הערט נאָר דאָס קול פון זוגתו ריוועקע :
„איכה“ ?
ווי ביסטו ? קום גיי מיר ! ...

אונדזערע ראשונים

דעם 29סטן מערץ 1967 (י"ז אדר שני) איז אין תל-אביב נפטר געוואָרן דער העברעיִש־ייִדישער שרייבער, דער איבערזעצער פון שלום-עליכמען אויף העברעיִש י. ד. (יצחק דב) בערקאָוויטש אין עלטער פון 81 יאָר. און כמעט אַרום דער זעלבער צייט איז דערשינען בערקאָוויטשעס בעסטע אַריגינעלע ווערק אויף ייִדיש : אונדזערע ראשונים.

דאָס דאָזיקע ווערק פון „זכרונות-דערציילונגען וועגן שלום-עליכמען און זיין דור“ איז בערקאָוויטשעס אַן אייגענע איבערזעצונג און צום טייל איבעראַרבעטונג פון דעם העברעיִשן בוך „הראשונים כבני אדם, סיפורי זכרונות על שלום-עליכם ובני דורו“, וואָס איז אַרויס אין תל-אביב אין די פופציקער יאָרן אין צוויי אַיִפלאַגעס. עס איז אויך אויף העברעיִש בערקאָוויטשעס בעסט ווערק. בלויז די דאָזיקע זכרונות-דערציילונגען וועגן שלום-עליכם און זיינע מיטצייטלער האָבן בערקאָוויטשן אוועקגעשטעלט אין דער ריי, אָדער ריכטיקער געזאָגט, אויפגעהאַלטן זיין שיעור קומה אין דער ריי פון זיינע בני-דור יעקב פּיכמאַן, ז. שניאור, י. ת. ברענער, אורי ניסן גנעסין און, אים צו לאַנגע יאָר, גרשון שאַפּמאַן.

אין דעם דאָזיקן מעמואַרן-ווערק, וואָס איז דערשינען אויף ייִדיש אין פינף בענד אין פאַרלאַג „המנורה“, אין תל-אביב, קומען צום אויסדרוק בערקאָוויטשעס אַלע שרייבערישע מעלות : דער רעאַליסטישער דערציילער, אַפּט מאָל מיט אַ לירישן ציטער און מיט אַ הומאָריסטישן עוקץ, דער שאַרפער און קלוגער פאַר-טרעטיסט, דער סאָלידער ליטעראַטור-מבין און דער פענאַמענאַלער בעל-זכרון. מיטן כוח פון די אַלע ליטעראַרישע מעלות האָט בערקאָוויטש אַנגעשריבן אַ

שרייבער פון מיין דור

ווערק וואָס איז אין תוך אַ שטיק ביאָגראַפיע פון שלום-עליכמען אין ראַמען פון זיין דור. אַזאַ ביאָגראַפיע איז ליטעראַטור-געשיכטע אין בעסטן זינען. מיך האָבן אין די דאָזיקע פינף בענד, וואָס איך האָב איצט געלייענט אויף יידיש מיט דער זעלבער געשפּאַנטקייט ווי מיט צען יאָר צוריק אויף העברעיִש. פּאַראַינטערעסירט קודם-כל די באַציונגען און די צונויפּשטויסן צווישן די שרייבער-פּערזענלעכקייטן, וואָס ווערן דאָרט פּאַרטרעטירט אַדער בלויז סקיצירט.

א

דער מייסטער און זיין איבערזעצער

בערקאָוויטש איז געווען שלום-עליכמס איבערזעצער איידער ער איז געוואָרן זיין איידעם. דער צוואַנציק-יעריקער י. ד. בערקאָוויטש איז געווען אַן אינעווייניקס-טער מיטאַרבעטער אין דער העברעיִשער טאַגצייטונג „הזמן“, ווען שלום-עליכמס איז געקומען צו פּאַרן קיין ווילנע און בעל-מחשבות האָט אים באַקענט מיט דעם דעמאָלט שוין באַרימטן שרייבער.

בערקאָוויטש האָט אין ווילנע געהערט צום ערשטן מאָל פּאַרלייענען ש"ע פון זיינע שריפטן. ביי אַן אַוונט, איינגעאַרדנט פונעם ווילנער שפיטאַל-פּאַראַיין „משמרת חולים“ האָט שלום-עליכמס צווישן אַנדערע זאַכן געלייענט „ווען איך בין ראַטשילד — אַ מאַנאַלאָג פון אַ כתרילעווקער מלמד“. דער יונגער בערקאָוויטש איז נתפעל געוואָרן פון שלום-עליכמס „איינפּאַכער, נאַטירלעכער מייסטערשאַפט אין לייענען, פון זיין שטילן איינגעהאַלטענעם טאָן, פון זיין טיפן ערבסן טאַקט, מיט וועלכן ער האָט פּאַרטיפט און פּאַרפיינערט זיין אייגענעם הומאָר און האָט צוגעגעבן דעם חן פון טיפן אמת“ און האָט אונטער דעם רושם פון דער פּאַרלעזונג אַנגעשריבן אַ באַגייסטערטן אַרטיקל פּאַרן „הזמן“ אונטערן פּסעוודאָנים ב. ליטוואַק. שלום-עליכמס איז געווייר געוואָרן ווער עס באַהאַלט זיך אונטער דעם פּסעוודאָנים און איין מאָל אין אַ פּרימאַרגן, קורץ נאָך דעם שלום-עליכמס-אַוונט, האָט בערקאָוויטש געפונען ביי זיך אין צימער אויפן טישל „אַ פּאַפּיר פון שלום-עליכמען געשריבן אויף העברעיִש מיט אַ רויטער בליי-פּען און מיט גרויסע שיטערע אותיות: אדוני פריץ בערקאָוויטש! כשתקום משנתך תמחול לרדת אלי למטה“ (פריץ מיינער בערקאָוויטש! אַז איר וועט אויפשטיין פון שלאָף וועט איר מוחל זיין אַראַפּגיין צו מיר אונטן“).

און אונטן אין דער דירה, ווו ער איז איינגעשטאַנען, האָט שלום-עליכמס פּאַרבעטן בערקאָוויטשן ער זאָל פאַר אים איבערזעצן אַ פעלעטאַן פּאַרן פּרימדיקן בלאַט, וואָס דער „הזמן“ האָט ביי אים באַשטעלט, וואָרעם אים אַליין איז שווערלעך צו

שלמה ביקל

שרייבן העברעיש „ווייל צו העברעיש מוז מען זיך אַ ביסל אונטערגארטלעך“. און — האָט שלום-עליכם ווייטער געזאָגט — אויב די איבערזעצונג וועט אים געפעלן, קאָן בערקאָוויטש ביי אים האָבן שטענדיקע באַשעפטיקונג.

דער דאָזיקער אַנבאַט האָט דעם צוואַנציק־יעריקן דערפרייט (אַ סימן, שלום-עליכם האָט צו אים צוטרוי), אָבער מער ווי דערפרייט האָט אים דאָס פאַרדראַסן, וואָרעם „ווי עס ווייזט אויס מאַכט ער מיך אַליין עפעס גאָר צו קליינגעלט: מיינע זאַכן, זאָגט ער זיך אַפּ אַזוי לייכט, האָט ער נישט געלייענט און ער ווייסט אפילו נישט אַז איך בין אין „הוזמן“ כמעט אַ רעדאַקטאָר. ער מיינט מיך פּראַסט צו דינגען פאַר זיינעם אַן איבערזעצער — און דאָס פאַרדריסט מיך ביז אין בילן!“

דער יונגער אַנפאַנגער האָט געענטפערט טראַציק שלום-עליכמען: „איך האָלט נישט דערביי! איך בין פאַרנומען מיט שרייבן מיינע אייגענע זאַכן!“ אָבער ש״ע האָט זיין יינגלשן שטאַלץ איינגענומען מיט פאַטערלעכע ווערטער און נאָך דעם זעלבן טאָג זענען ש״ע און בערקאָוויטש געזעסן אין דער רעדאַקציע פון „הוזמן“ און האָבן אין איינעם איבערגעזעצט דעם פּורימדיקן פעליעטאַן אויף העברעיש. דאָס איז געווען דער אַנהייב. פון דעמאָלט אַן איז בערקאָוויטש געוואָרן שלום-עליכמס שטענדיקער איבערזעצער, אַן איבערזעצער, וואָס האָט זיך געפרייט מיטן מייסטערס אָנערקענונג און איז דערביי געבליבן מיט אַן אומרו, אַז ווערן אַן איבערזעצער, מיינט אַנווערן דעם ווערט פון אַן אַריגינעלן שרייבער.

בערקאָוויטש, וואָס האָט זיך טאַקע דעמאָלט אין ווילנע באַגעגנט מיט שלום-עליכמס עלטסטער טאָכטער טיסי און איז געוואָרן זיין איידעם, איז געוואָרן נישט נאָר דער איבערזעצער, נאָר אויך זיין ליטעראַרישער פאַקטאָר. ער האָט דאָס געטאַן, ווי מען קאָן זען פון דעם וואָס ער דערציילט, מיט פרייד, אָבער די מורא אַז דאָס שאַדט זיין אייגענער שעפּערישקייט און די מורא אַז דער שווער ש״ע מינערט דערמיט פון זיין, בערקאָוויטשעס, שרייבערישער פּאַזיציע האָט בערקאָוויטשן נישט אַפּגעלאָזט ביי שלום-עליכמס לעבן און אפילו נישט נאָך זיין טויט. עס איז אַט דער פאַרדראַס און אַט די מורא וואָס האָט פון בערקאָוויטשן אַרויסגערעדט ביים יובל פון זיינע „בגבורות“, ווען ער האָט אין אַן אינטערוויו מיט אַ צייטונגסמאַן אונטערגעשטראַכן, אַז ער האָט „נישט איבערזעצט, נאָר געשריבן שלום-עליכמען“. די דערקלערונג האָט בדרך כלל געמאַכט אַ שלעכטן רושם און מען האָט זיך וועגן איר אומגינציק אַפּגערופּן.

איצט, ווען איך האָב געלייענט די פינף בענד פון בערקאָוויטשעס זכרונות האָב איך דאָס געפיל, אַז די אומגינציקע אַפּרופּן זענען היפש אומגערעכט — אומגערעכט אין דעם זינען, וואָס מען האָט זיך נישט גענומען די מי צו פאַרשטיין דאָס געמיט פון אַ שרייבער, וואָס האָט געטאַן מיט ליבשאַפט און מיט גרויס יכולת זיין איבער-זעצונגס-אַרבעט און האָט דערביי געפילט, אַז מיטן תּרגום ש״ע מאַכט ער צו נישט זיין אייגן פּלאַץ פון אַן אַריגינעלן דערציילער אין דער העברעישער ליטעראַטור.

אָודאָי איז דאָ אַ יש אומרים וואָס טענהט (און די טענה איז זיכער נישט אין גאַנצן אומגע־רעכט). אַז פאַרקערט: ערשט דער געלונגענער תּרגום שלום־עליכם האָט דערהויבן בערקאַוויטשעס פּאַזיציע אין דער ליטעראַטור, ערשט דורך דער איבערזעצונג פון שלום־עליכס „טוביה דער מילכיקער“, און „מנחם מענדל“ און „מאַטל פייסי דעם חזנס“, האָט בערקאַוויטש געקאַנט פאַרנעמען דאָס פּלאַץ אין דער העברעיִשער בעלעטריסטיק, צו וועלכן ער וואָלט מיט זיינע אַריגינעלע ווערק אַליין נישט געקאַנט דערגיין.

אַבער וויפּל אַביעקטיוון אמת דער דאָזיקער יש אומרים זאָל אין זיך נישט האָבן איז עס דאָך פאַרשטענדלעך, אַז סוביעקטיוו האָט בערקאַוויטש געהאַט אַ רעכט אַנדערש צו טראַכטן, בפרט ווען נישט נאָר ער אַליין, נאָר אויך אַ געוויסער טייל חברים שרייבער זענען געווען ביי דער זעלביקער מיינונג און האָבן די מיינונג בדרך פּריינדשאַפט געלאָזט וויסן בערקאַוויטשן.

אין 3טן באַנד „זכּרונות“ (ז' 234 און 235) לייענען מיר אַזוי —

„איך בין אַזוי אַריינגעצויגן געוואָרן אין שלום־עליכס אינטערעסן, אין זיין פּרייד און צער און אין זיין ליטעראַרישער אַרבעט, אַז מײן אייגן שריפטשטעלעריש לעבן איז פאַרשטופּט געוואָרן אין אַ ווינקל. — פאַרן גאַנצן ווינטער האָב איך באַוויזן סך־הכל אַפּצודרוקן איין גרעסערע זאַך אין דעם העברעיִשן „העולם“ און אַ פאַר קליינע זאַכן אין די יידישע צייטונגען. דאָס איז אַבער געווען כמעט ווי גאַרנישט אַקעגן מיינע פּריערדיקע טעטיקע אַנפּאַנג־אַרץ.“

און נישט גענוג וואָס בערקאַוויטש אַליין האָט די מורא פאַר זיין פּאַזיציע ווי אַן אַריגינעלער שרייבער אַזוי שווער איבערגעלעבט — „האַט מיך די זעלבע פּראַגע אויפּגערודערט נאָך פּיינלעכער, ווען זי איז מיר שפּעטער מיט עטלעכע וואָכן אַוועקגעשטעלט געוואָרן פון אַ זייטיקן מענטשן — פון ש. אַנסקיין.“

ש. אַנסקי האָט באַזוכט שלום־עליכמען אין דעם איטאַליענישן קוראַרטשטעטל נערוו און האָט ביי דער געלעגנהייט, ווען ער איז געבליבן אַ ווייל אַליין מיט בערקאַוויטשן, צו אים געזאָגט אַן ערך אַזוי:

— איר וויסט? צו אייך האָב איך אַ באַזונדער גרוס פון אונדזער חברה שרייבער. דער עולם איז מיט אייך שטאַרק נישט צופּרידן, וואָס איר זענט די לעצטע צייט אַנטשוויגן געוואָרן. מען האָט צו אייך טענות, אַז איר פאַרנעמט זיך צו פּיל מיט שלום־עליכמען און פאַרגעסט זיך אַליין.

דער אמתער פאַרהוילענער פּסיכישער צונויפּשטויס צווישן שלום־עליכמען און זיין איידעם און איבערזעצער י. ד. בערקאַוויטש איז אַבער ערשט פאַרגעקומען ווען עס איז דערשינען אין בוכפאַרעם „טוביה החולב“ און עס האָט זיך געגרייט צום דרוק אויך דער צווייטער באַנד „כתּריאלים“. עס האָט זיך דאָ צווישן שלום־עליכמען און זיין איבערזעצער אַפּגעשפּילט אַ פּלאַנטערניש, וואָס קאָן נאָר אויס־געטייטשט ווערן על־פי פּרויד.

„אזוי ווי איך האָב מיין נאָמען — דערציילט אונדז בערקאָוויטש — נישט אַרויסגעשטעלט אויף דער איבערזעצונג, האָט שלום־עליכם די הקדמה צו דער העברעיִשער אויסגאַבע געשריבן אין אַזאַ נוסח, אַז דער לעזער האָט געקענט באַקומען דעם איינדרוק, אַז ער אַליין איבערזעצט זיינע ווערק אין העברעיִש. אייגנטלעך איז אויך די הקדמה געשריבן געוואָרן נישט אין גאַנצן פון אים אַליין. ער האָט נאָר דורך בריוו קיין ווילנע, אויף ייִדיש און אויף רוסיש, דיקטירט דעם תּמצית און איך האָב עס פּאַרמירט אין העברעיִש“ (באַנד 4, ז' 183).

„אַז ייִדישע שרייבער — שרייבט ווייטער בערקאָוויטש — וואָס באַהערשן אויך העברעיִש, זאָלן אַרויסגעבן זייערע ווערק, וואָס זענען איבערגעזעצט דורך אַנדערע אויף העברעיִש, ווי אייגענע אַרבעט — דאָס איז אין יענע יאָרן געווען אַ געוויינ־לעכע זאַך. אַזוי האָט געטאָן אויך פּרץ, וועמעס געדרוקטע העברעיִשע שריפטן זענען טיילווייז געווען איבערגעזעצט דורך פּרעמדע הענט. שלום־עליכם האָט דאָ אָבער געהאַט פאַר זיך אַלס מוסטער מענדעלען. עס איז אים ליב געווען דער געדאַנק, אַז אויך אין העברעיִש וועט ער זיין געקניפט און געבונדן מיטן „זיידן“. (איך האָב דאָס געפילט — האָב איך אים נאָכגעגעבן דעם פאַרגעניגן פון אַזאַ אילוזיע און פּאַרמירט זיין הקדמה אין אַזאַ נוסח). דאָס וואָס מענדעלע זעצט אַליין איבער זיינע ווערק אין העברעיִש, און פאַר אים זעצט איבער אַן אַנדערער — האָט אים נישט געשטערט. ווייל דער אַנדערער איז געווען — נישט דווקא אַ נאָענטער דורך פּאַמיליען־בונד, נאָר אַזאַ וואָס האָט אים נאָענט דערקענט. ער האָט געגלייבט, אַז ווען ער אַליין וואָלט זיינע ווערק געשריבן אין העברעיִש, וואָלט ער זיי געשריבן נישט אַנדערש. נאָר אין דעם גייסט פון מיין איבערזעצונג.“

איך האָב געבראַכט אַט דעם לענגערן ציטאַט, ווייל ער קלינגט ווי אַ שטילער אַנקלאַג קעגן שלום־עליכמען.

דער סוף איז געווען אַז די הקדמה האָט נישט גענוצט. די קריטיקער האָבן, נישט געקוקט אויף שלום־עליכמס הקדמה, גערעדט פון אַן איבערזעצונג. אַ טייל האָבן אַרויסגעגעבן דעם סוד און האָבן אַנגערופן דעם נאָמען פון דעם איבערזעצער. דערעיקרשט האָט שלום־עליכמען אויפגערודערט אַן אַרטיקל אין „השלוח“ פון זלמן עפּשטיינען, וואָס האָט גערעדט וועגן שלום־עליכמס „אַרויסהעלפּער“ און וועגן „אַן אַרבעט וואָס ווערט געטאָן דורך אַנדערע“.

שלום־עליכם האָט איצט געפּאָדערט פון בערקאָוויטשן, אַז ער זאָל פאַרן צווייטן באַנד אַנשרייבן אַן אַנדערע הקדמה, אין וועלכער עס זאָל געזאָגט ווערן אַז בערקאָוויטש איז דער העברעיִשער איבערזעצער פון זיינע ווערק. בערקאָוויטש האָט זיך געקווענקלט און שלום־עליכם האָט אויף בערקאָוויטשן גוזר געווען בגזירת כּיבוד אב, אַז ער זאָל נישט פּראַווען קיין באַשיידנקייט און זאָל אַרויסשטעלן זיין נאָמען ווי דער איבערזעצער.

דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, וואָס בערקאָוויטש איז איצט מגלה, אַז

שרייבער פון מיין דור

שלום-עליכם האָט אים אומזיסט חושד געווען אין באַשיידנדיקייט. דער אמתער מאַטיוו — שרייבט בערקאָוויטש — איז געווען גאָר אַן אַנדערער: „צוזאַמען מיט די לויבגעזאַנגען וועגן מיין אַרבעט האָב איך אויסגעהערט פון מיינע נאָענטע חברים אויך ביטערע ווערטער. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן מיך גמוסרט, למאי איך גיב אַוועק שלום-עליכמען אַלע מיינע פעיקייטן און האָבן נביאות געזאָגט, אַז מיין דערפאַלג מיט דער שלום-עליכם איבערזעצונג וועט מיך סוף-כל-סוף אין גאַנצן איינשלינגען. איך האָב אין די ווערטער געפילט אַ קערנדל אמת, וואָס האָט מיך נישט געלאָזט רוען. איך האָב דעריבער באַשלאָסן נישט אַנצוגעבן מיין נאָמען אויף דער איבערזעצונג — און זאָלן מיינע מוסר-זאָגער נישט מיינען אַז אָט ביי דעם בלייב איך שוין“ (באַנד 4, ז' 186).

בערקאָוויטש איז דעמאָלט אַלט געווען זעקס און צוואַנציק יאָר, אָבער געבליבן איז ער שלום-עליכמס איבערזעצער פאַר די ווייטערע פופציק יאָר. דאָס איז געווען אי זיין גרויסער ליטעראַרישער דערפאַלג און אי די טיפע טראַגיק פון זיין שעפּערישן לעבן.

ב

יעקב דינעזאָן

דער מחבר פון „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק“, פון „יאָסעלע“ און פון אַנדערע, מיינסטנס אין בוכפאַרעם נישט דערשינענע סענטימענטאַלע ראַמאַנען, ווערט אין די מעמזאָרן פון זיינע מיטצייטלער, אויף וויפל מיר איז באַקאַנט, געשיל-דערט ווי אַ „מענטש אָן אַ גאַל“, אַ גוטהאַרציקער פריינד פון אַלע שרייבער, וואָס האָט אַלעמען געטאַן רק טובות און קיין מאָל וועגן קיינעם קיין שלעכט וואָרט נישט געזאָגט.

י.ד. בערקאָוויטש איז, דאָכט מיר, דער ערשטער, וואָס שילדערט יעקב דינעזאָנען נישט ווי אַ מלאך, נאָר ווי אַ בשר-ודם מיט אַלע נשמה-עלעמענטן פון אַ בשר-ודם.

אין 1910, ווען בערקאָוויטש איז אין וואַרשע געוואָרן אַן אָפטער איינגייער אין דינעזאָנס „באַרימטער אַלט-בחורשער קאַמער אויף דזיעלנאַ-גאַס נומער 15“, איז שוין דינעזאָן געווען אַ צוריקגעצויגענער פון דער ליטעראַטור. ער איז דעמאָלט בלויז געווען פּרצעס אינטימער פריינד און ליטעראַרישער פאַרזאָרגער און אַחוץ דעם אויך אַ טובה-טוער פאַר יעדן יידישן שרייבער, וואָס האָט זיך צו אים געווענדט. אַנשטאַט דערציילונגען האָט דינעזאָן צו יענער צייט געשריבן נאָר סענטימענטאַלע

שלמה ביקל

בריוו צו פאַרשיידענע פריינד אין אַלע עקן וועלט און פלעגט די בריוו פאַרלייענען פאַר זיינע געסט.

אַנגענומען איז, ווי געזאָגט, אַז יעקב דינעזאָן איז בטבע געווען אַ זעלטן גוטער מענטש, וואָס „איז גרייט יענעם די נשמה אַוועקצוגעבן“, קומט בערקאָוויטש אין זיינע „זכרונות־דערציילונגען“ (באַנד 4, ז' 47, א. וו.) און פרוווט צעשטערן די דאָזיקע לעגענדע. אמת, בערקאָוויטש איז מודה, אַז „עד היום, ווען מיר דערמאָנען זיין נאָמען, דערמאָנען מיר אים מיט אַ געפיל פון צערטלעכער דאַנקבאַרקיט און רופן אים נישט אַנדערש, נאָר „דער גוטער פעטער דינעזאָן“, ווייל כמעט יעדער פון אונדז האָט פון אים געזען נאָר גוטס און פון אים געהאַט נאָר טובות און דערצו איז זיין קאַמער געווען אַ היים פאַר אַלע פאַרוואַרטע געמיטער פון דער שרייבע־רישער משפּחה“.

אַבער נאָך מודה זיין דאָס אַלץ קומט בערקאָוויטש אַרויס מיט אַ „פונדעסט־וועגן“. און דער „פונדעסטוועגן“ איז אַז „דינעזאָן איז אין דער טיפעניש פון זיין נאַטור געווען גאַרנישט קיין גוטער. עלי־כל־פנים, איז זיין גוטסקייט נישט געווען פון יענער עכטער און לויטערער פּראָבע, וואָס שטאַמט פון אַן אינערלעכער, זעלישער, אַלץ פאַרשטייענדיקער און טיף דערבאַרעמדיקער האַרציקייט. ער איז געווען, לויט ווי איך האָב אים געזען, נישט דער פרייער הערשער פון זיין גוטסקייט, נאָר איר אונטערטעניקער קנעכט, וואָס האָט אויף זיך גענומען אַן אויפגאַבע — אפשר אומבאַוויסט פאַר זיך אַליין — אַנצופילן דאָס אייגענע פוסטע לעבן מיט גוטע טאַטן פאַר אַנדערע, מיט „מעשים טובים“.

דעם אמת געזאָגט, איז מיר אומפאַרשטענדלעך, פאַר וואָס בערקאָוויטש האַלט אַ גוטסקייט, וואָס דער מענטש קעמפט אויס קעגן זיך אַליין, קעגן דעם „יצר לב האדם רע מנעוריו“ פאַר אַ קלענערער מדרגה ווי די איינגערעדטע גוטסקייט, וואָס דער אַדער יענער מענטש פאַרמאָגט פון געבוירן.

לידידי איז דער דאָזיקער שטענדיקער קאַמף פונעם יצר־טוב קעגן יצר־הרע, פונקט ווי דער גלויבן, וואָס ראַנגלט זיך מיט צווייפל און איז גובר, אַ העכערע מאַראַלישע מדרגה ווי די „איינגעבוירענע“ גוטסקייט און די רוטינאַווע אמונה אַן שום סקעפטישע שטערונגען. און אויב ווי בערקאָוויטש זאָגט, אַז אין דינעזאָנען איז אַנגעגאַנגען „די אמתע יידישע מלחמה פון דעם יצר־טוב קעגן דעם יצר־הרע, און גובר געווען האָט דאָ, אויפן עכט יידישלעכן שטייגער, דער יצר־טוב“, האָט ער דערמיט אין מיינע אויגן און ביי אַ סך מיינס גלייכן נישט נאָר נישט געמיערט פון דינעזאָנס געשטאַלט, נאָר פאַרקערט, ער האָט זי דערהויבן און אַוועקגעשטעלט, אפשר קעגן זיין ווילן, אויפן אמתן פיעדעסטאַל פון מענטשלעכער מאַראַל.

אודהי איז דינעזאָן נישט איין מאַל מיט געוואָרן פון יענעם אָפט פרעמדן באַזוכער, וואָס איז אים געקומען דולן אַ קאַפּ מיט זיינע פרעמדע זאַרגן. דאָס איז מענטשלעך. אַבער דאָס וואָס „דינעזאָן פלעגט זיך גיך באַהערשן און מיט אַ

שרייבער פון מיין דור

זיפֿץ אַריינגיין צוריק אין דער דיקטירטער ראָל פון זיין יצר־טוב, אזוי אַז דער „זלידנער באַזוכער“ פלעגט שוין קענען אַוועקגיין אַ צופרידענער און אַ דערמוטיק־טער — דאָס איז דאָס העכער מענטשלעכע, וואָס איז דער קענציכּן פון אַ מאַראַ־לישער פּערזענלעכקייט.

און עס מינערט אפילו נישט פון דינעזאָנס מאַראַלישער געשטאַלט דאָס וואָס בערקאָוויטש דערציילט, אַז ער האָט נאָכן אַוועקגיין פון זיינע געסט טייל מאָל נישט איינעם פון זיי קריטיקירט, „נישט דערפאַר וואָס ער האָט ביי אים אַוועקגענומען צייט און מי (דאָס) — איז בערקאָוויטש מודה — האָט דינעזאָן באַטראַכט פאַר אַ מצווה וואָס האָט נישט געטאַרט פאַרשוועכט ווערן דורך אומצופרידנקייט), נאָר ווייל יענער האָט נישט פאַרדינט זיין אַוועקגעגעבענע צייט און מי“.

„אַלס מענטש — האָט דינעזאָן געטענהט צו בערקאָוויטשן — האָט דער און יענער עס נישט פאַרדינט! ער איז אפשר געבענטשט פון גאָט מיט אַ שטיקל טאַלאַנט. פּרץ האַלט פון אים — נאָר וואָס טויג טאַלאַנט, אַז דער מענטש אַליין איז קיין מענטש נישט“.

און פון דעסטוועגן האָט דינעזאָן געהאַלפן, ווי ווייט ער האָט געקאָנט, און מער ווי ער האָט געקאָנט, דעם „מאַן מיט טאַלאַנט, וואָס אין תּוך איז ער אַליין קיין מענטש נישט“.

דער סך־הכל פון בערקאָוויטשעס דינעזאָן־פאַרטרעט איז, לפי דעתּי, אַז בערקאָוויטש האָט זיין קריטישע כּוונה נישט רעאַליזירט. ער האָט געוואַלט מינערן פון דינעזאָנס געשטאַלט, אָבער אַרויסגעקומען איז פון אונטער זיין קריטיק אַ דערהויבענער דינעזאָן, אַ מער מאַראַליש דערהויבענער ווי מיר האָבן ביז איצט געוואָסט.

ג

שלום־עליכם און פּרץ

זיי זענען געווען גרונט־פאַרשיידן אי ליטעראַריש און אי לויט זייער מענטש־לעכן געמיט. שלום־עליכם דורכּוים — גרויסער קינסטלער, אָבער נישט קיין אידעישער וועגווייזער. פּרץ — די פיגור פון אַ גייטיקן מנהיג, וואָס איז אויך געווען אַ גרויסער שרייבער.

שלום־עליכם — גרעסער פונעם „זיידן“, האָט שרייבעריש געגאַרט צו טוליען זיך און צו פיעשטשען זיך ווי אַן „אייניקל“. פּרץ — די געשטאַלט פון אַ חסידישן רבּין. ער האָט געפּראָוועט טיש מיט יידישע שרייבער און איז געווען אַ וואַרטזאָגער פאַר די וואַרטזאָגער פון זיין פּאַלק.

עס איז געווען נאָטירלעך אַז די צוויי, וואָס זענען ביידע געוואָרן די קלאַסיקער פון דער יידיש־ליטעראַטור, זאָלן פון לכתחילה נישט געווען האָבן קיין צוטרוי איינער צום אַנדערנס ליטעראַרישן וועג.

דער ערשטער צונויפֿשטויס צווישן זיי איז פאַרגעקומען, ווען דער „יונגער זשורנאַליסט און קיעווער גביר“ שלום־עליכם האָט גענומען אַרויסגעבן דאָס זאַמלבוך „די יידישע פּאָלקס־ביבליאָטעק“ און פּרץ האָט פון זיין וווינשטאַט זאַמאַשטש צוגעשיקט פאַר דעם זאַמלבוך די פּאָעמע „מאַניש“. פּרץ איז דעמאָלט, אין 1888, אַלט געווען זעקס און דרייסיק יאָר און איז ווי אַ יידיש־שרייבער געווען אומבאַקאַנט. די פּאָעמע „מאַניש“ איז געווען פּרעסע דעביוט אויף יידיש. ביז דער מאָלט האָט פּרץ כמעט דורכויס געשריבן העברעיִש און נישט נאָר איז פּרץ געווען אומבאַקאַנט ווי אַ יידישער שרייבער, נאָר ער האָט אויך ווייניק געוואוסט פון די דעמאָליטיקע יידישע שרייבערס. שלום־עליכם איז פאַר פּרצן געווען נישט מער ווי אַ רייכער מעצענאַט. ער האָט געוואוסט, אַז דער מעצענאַט שרייבט אויך, אָבער געלייענט האָט ער אים נישט. פּרץ האָט אין זיינע בריוו צו שלום־עליכמען אים פאַרמישט מיט אַבראַמאָוויטשן (מענדעלע), וואָס אויך אים האָט ער געקענט בלויז פון אַ פּוילישער איבערזעצונג.

שלום־עליכם, מיט זיבן יאָר יינגער פון פּרצן, איז אין 1888 שוין געווען פינף יאָר לאַנג אַ באַקאַנטער נאָמען אין דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט זיך פּאָפּולער געמאַכט מיט זיינע פעליעטאַנען און דערציילונגען, וואָס ער האָט געדרוקט אין פעטערבורגער „פּאָלקסבלאַט“.

די צוגעשיקטע פּאָעמע „מאַניש“ פון דעם אומבאַקאַנטן שרייבער פּרץ איז נישט געווען לויטן געשמאַק פון יונגן רעדאַקטאָר און ער האָט די „מאַניש“־באַלאַדע גרינטלעך „אויסגעבעסערט“. פּרצן האָט די „אויסגעבעסערונג“ שטאַרק פאַרדראָסן און נאָך מער דערפאַר, וואָס מען האָט שוין אויפן ערשטן בליק געקאַנט באַמערקן די „אויסגעבעסערונג“. שלום־עליכם האָט די פּאָעמע פאַריכט מיט ווערטער פון זיין אוקראַינישן יידיש, וואָס האָבן דעם פּוילישן ייד פּרץ אויסגעזען „ווי אַ פּרעמדע לאַטע אויף זיין נייעם מלבוש“.

פון דעסטוועגן האָט פּרץ באַגריסט דאָס ערשטע זאַמלבוך פון דער „פּאָלקס־ביבליאָטעק“ און שטאַרק געלויבט שלום־עליכמס געראַטענעם אויפטו.

דערפון דרינגט בערקאָוויטש, און מיט רעכט, אַז דער ריס צווישן די צוויי שריפטשטעלער וואָלט לייכט געקאַנט פאַרנייט ווערן. בערקאָוויטש ברענגט נאָך אַ צווייטן באַזויזן פאַר דער מעגלעכקייט, אַז דער ברוגו צווישן די צוויי יונגע שרייבער האָט גרינג געקאַנט איינגעשטעלט ווערן. פּרץ — דערציילט אונדז בערקאָוויטש — האָט זיך אין אַן אַנדערן בריוו צו שלום־עליכמען געקלאַנגט אויף זיין שווערער מאַטעריעלער לאַגע און אַז צוליב דעם איז ער געצוונגען צו דערלויבן דעם רעדאַקטאָר צו מאַכן אויסגעבעסערונגען אין זיין מאַנסקריפט. „ווי אַזוי ש״ע —

שרייבט ווייטער בערקאוויטש — האָט אויפגענומען אַזאַ קרבן פון אַ חבר אין אַ געדריקטן צושטאַנד, קאָן מען נישט וויסן, ווייל שלום-עליכמס בריוו צו פרצן פון יענער צייט האָבן זיך נישט אָפּגעהיט.

וויסט מען טאַקע נישט, ווי אַזוי שלום-עליכמס האָט „אויפגענומען אַזאַ קרבן“ מצד פרצן, אָבער מען מעג זיך על-פי חכמת הפסיכאָלאָגיע משער זיין, אָז דורך אַזאַ הכנעהדיקן בריוו צו ש״ע איז פרצעס פאַרדראָס און רוגז נישט איינגעשטילט געוואָרן, נאָר פאַרקערט, ער איז נאָך מער געוואַקסן. ביי אַזאַ געשפּאַנטער באַציונג צווישן די צוויי יונגע שרייבעס, וואָס זענען שפּעטער ביידע געוואָרן די גדולים פון יידיש-שעפּערישקייט, האָבן פאַרשטייט זיך „די פּאַשטשן-טרעגער“, וואָס האָבן זיך, ווי בערקאוויטש דערציילט, אַריינגעמישט, געהאַט אַ גינציק פעלד פאַר זייער אַרבעט.

אָבער מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער האָט זיך ש״ע דערפילט דער געקריודעטער און ער האָט גענומען רוגזן אויף פרצן. אין די עטלעכע יאָר איז ש״ע געוואָרן אויס גביר, און פּרץ האָט מיט דער הילף פון וואַרשעווער מעצענאַטן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן זיין יאַרבוך אונטערן נאָמען „די יידישע ביבליאָטעק“.

דער מאַטעריעל געפאַלענער ש״ע האָט אין דעם דאָזיקן נאָמען געזען אַ נקמה מצד פרצן „און נישט נאָר אַ נקמה, נאָר אַ פשוטע פאַרכאַפונג פון זיין „פּאַלקס-ביבליאָטעק“, וואָס ער האָט זי נאָך געטראַכט צו באַנייען“.

בערקאוויטש ברענגט אַן אויסצוג פון ש״ע אַ בריוו צו מרדכי ספּעקטאָרן, אין וועלכן ש״ע ציטירט פון פרצעס אַ פאַרבעטונג מיטצואַרבעטן אין זיין „ביבליאָטעק“ און איז מוסיף זיין קאָמענטאַר דערצו.

פרצעס פאַרבעטונג, אויף רוסיש, צו ש״ע גייט, לויט דעם ציטאַט פון דעם בריוו צו ספּעקטאָרן, אַזוי —

„...איר האָט אַפילו קעגן מיר נישט אַזוי לייטיש יוצא געווען, דאָך האָב איך אייך שוין לאַנג מוחל געווען. איך האָב אייך גערעכנט (געהאַלטן) פאַר אַ דער-רוח-וויסט-וואָס, נאָר איך בין ערפאַרן (געווייר געוואָרן) פון אַ ריכטיקער קוועלע (דינעזאָן), אַז איר זייט גראַד אַ גוטער מענטש, נאָר אַ משוגענער. איך גיב אייך אַ חודש צייט מיר צו שיקן אַ פעליעטאַן אין מײן „ביבליאָטעק“. האַנאַראַר — ווי געוויינלעך. ווען נישט, איז אַ סימן אַז איר האָט זיך נאָך נישט אויסגעהיילט“.

דערויף גיט ש״ע אַזאַ קאָמענטאַר אין זיין בריוו צו ספּעקטאָרן —

„אַזאַ נאַכאַל! נעמען און אַרויסהענגען אַ בלעטל פונקט מיט יענעם פירמע, נאַכטאַנצן יענעם; אומפאַרשעמט זיך באַנוצן מיט יענעם נאָמען א. ד. גל. און ער איז נאָך מוחל! נישקשה, ער מעג שוין וואַרטן מער פון אַ „גאַנצן חודש צייט“ — ער וועט פון מיר קיין ענטפער נישט באַקומען ווייל ער וועט לעבן! איך האָב אים תמיד גערעכנט (געהאַלטן) פאַר אַ שטיק משוגענעם: נאָר אַז ער זאָל זיין אַזאַ נאַכאַל — דאָס האָב איך גאָר נישט געוויסט, כ׳לעבן“.

שלמה ביקל

און בערקאָוויטש באַמערקט צו די בריוו מיט ריכטיקן פּסיכאָלאָגישן אַרײַנבליק, אַז ווי באַלד בײַדע, סײַ פּרץ און סײַ שלום־עליכם, רופן אײנער דעם אַנדערן מױסגענער, אײַז דאָס אַ באַווייז אַז דער כּעס וואָס זײ טראָגן אײַנס אױף סײַאַנדערע אײַז גאַר נישט אַזױ טײַף. (באַנד 1, ז. 53).

דאָס זענען די מאַראַלישע קרײַודעס, אָבער וואָס האַלט אײנער פּונעם אַנדערן צו יענער צײַט ליטעראַריש? אױף אײנעם פּון די ליטעראַרישע דאָנערשטיקן אײַז פּרצעס שטוב, בײַ וועלכן בערקאָוויטש אײַז בײַגעווען, האָט ער געהאַט אַ געלעגנהײַט צו הערן פּרצעס מײַנונג וועגן ש״ע.

פּרץ — דערצײלט בערקאָוויטש — האָט גערעדט פּון שלום־עליכמען מיט שאַרפּן ביטול, כּמעט אײַם פּאַרלייקנט. „שלום־עליכם גרויס? אײַז וואָס באַשטייט זײַן גרויסקײַט? אײַז דעם וואָס ער מאַלט אונדז קלײַנע מענטשעלעך? גרויסע שרײַפּט־שטעלער שאַפּן גרויסע פּיגורן! גרויסע אײַדעען... געוויס אײַז ש״ע באַגאַבט, דער באַגאַבטסטער צווישן די יידן פּון קיעוו, שרײַבט פּליסיק, קען גוט דאָס לשון פּון זײַנע פּאַרשױנען — און דאָס געפּעלט דעם עולם. שױן דאָס אַליין וואָס אַט דער ש״ע אײַז אַזױ פּאַפּולער, אײַז גענוג פּאַרדעכטיק. גרויסע גײַסטער זענען נישט אַפּן פּאַרן בײַטן המון. פּאַטשערקנט טראָגן אַלע...“

בײַ יענעם „דאָנערשטיק“ אײַז פּרצעס שטוב אײַז אױך בײַגעווען בײַאליק און ער האָט זײַך אַנגענומען פּאַר שלום־עליכמען, זײַך אַנגענומען און געזונגען אַ שיר מזמור פּון „הײַסער פּאַרערונג“ צו ש״ע.

אָבער ווען בערקאָוויטש האָט געהערט רעדן אײַז ווילנע ש״ע וועגן פּרצן האָט זײַך קײַנער נישט אַנגענומען. בעל־מחשבות אײַז בײַגעווען בײַ דעם „אַראַפּרײַס“ און אױך ער „האַט די גאַנצע צײַט מער געשמײכלט ווי גערעדט“.

ערשט ווען מען אײַז אַרויס פּון שטוב אױף דער גאַס האָט בעל־מחשבות זײַך אַפּגערופּן צו בערקאָוויטשן —

„אײַז וויסט, סײַז נאָטירלעך אַזױ. שרײַבער דאַרפּן נישט זײַן צוקער־זיס אײַנער צום אַנדערן... שרײַבער זענען ווי ווייבער — זײַ קאַנען נישט פּאַרטראָגן אײַנע די אַנדערע. נאָך אַ גליק, וואָס דאָ זענען די ווייבער כּאַטש בײַדע שײַנע, נישט קײַן מײַאוסקײַטן...“

און ווײַל זײַ זענען בײַדע געווען „שײַנע“ האָבן זײַ סוף־כל־סוף געמוזט דערקענען זײַער שײַנקײַט און זײַך אַפּילו פּון צײַט צו צײַט אַ לױב טאָן.

דערווײַל האָט בערקאָוויטש ש״ע געהערט זאָגן וועגן פּרצן אַז ער „פּראַוועט טישן, ווײַל ער אײַז אײַן גרונט מער חסידישער רבי ווי שרײַבער. און אײַז דערצו אַ פּוילישער „צדיק“ — אַ בעל־גאווה קעגן דעם פּאַלק, האַלט זײַך מיטן פּאַלק מעשה פּרײַץ, רעכנט דעם המון נידעריקער פּון זײַך, רעדט מיט אײַם נישט אױף זײַן שפּראַך, נאָר זאָגט פּאַר אײַם טיפּע „תורה“. און שלום־עליכם — דערצײלט ווייטער בערקאָוויטש — האָט אױך אַוועקגעמאַכט פּרצעס ייִדיש, וואָס אײַז מער

שרייבער פון מיין דור

א לאקאלער דיאלעקט פון געוויסע פוילישע גובערניעס איידער א יידישע שפראך. און ש"ע האט חזק געמאכט פון פרצעס "עמעץ" אַנשטאַט "עמעצער", וואָס אַלע זיינע "חסידימלעך" שרייבן אים נאָך.

אַבער ווי געזאָגט, זענען די "ווייבער" געווען ביידע שיינע און האָבן באַן ברירה געהאַט אין האַרצן טיפע אָנערקענונג איינער צום אַנדערן און האָבן זיך אויך פון צייט צו צייט אַ לויב געטאָן, געמוזט אַ לויב טאָן.

צו פרצעס יוביליי, ל"ג בעומר 1901, האָט ש"ע נישט געקאָנט בלייבן רויק און האָט אַריינגעשיקט פּרצן אַ וואַרעמע באַגריסונג, וואָס איז כּדאי איבערצודרוקן, ווייל זי איז אַ מייסטערשטיק פון שלום-עליכמס קלוגשאַפט, הומאָר און גרייטקייט צו שלום.

קודם גייט די דאַטע אויף העברעיִש אין נוסח פון דער ספּירה-תּפילה, וואָס ליי-ענט זיך אויף יידיש אזוי —

"היינט איז דריי און דרייסיק טעג וואָס זענען פיר וואָכן און פינף טעג לויט דעם "עומר", אין דעם יאָר תּרס"א, וואָס איז דאָס יוביליי-יאָר פון פרצן; בכּן יהי רצון אַז אין זכות פון דער עומר-ציילונג, וואָס איך האָב היינט געציילט, זאָל פאַר-ריכט ווערן דאָס וואָס איך האָב קאַליע געמאַכט (שפּגמתי) אין דער ספּירה: די פּראַכט פון פּראַכט (הוד שבהוד)... אַמן סלה.

און דערנאָך גייט די באַגריסונג גופּא אין יידישע פּערזן פּלוס די צוויי שורות וואָס ש"ע האָט אויסגעמעקט און בערקאוויטשן איז געלונגען זיי איבערצולייענען (באַנד 1, ז. 55) —

„פּון אַ גוינשער שטאַט טרינק איך אַ יידישן טאַסט.

פּון יידישן וויין, גאַנץ יידישלעך פּראַסט:

צוויי שמידן קלאַפּן מיט צווייערליי האַמערס איבער איין אייזן.

צוויי אַרבעטער האַרעווען מיט צווייערליי געצייג איבער איין אַרבעט.

צוויי רייזנדער שפּאַנען פּון צווייערליי פּונקטן צו איין ציל.

צוויי ליטעראַטן שרייבן מיט צווייערליי פּענעס צוליב איין פּאַלק.

(און דאָ קומט די ערשטע אויסגעמעקטע שורה: למאי זאָל ניט זיין שלום?).

„פּון אַ גוינשער שטאַט, טרינק איך אַ יידישן טאַסט

פּון יידישן וויין, גאַנץ יידישלעך פּראַסט:

לעבן זאָל אונדזער פּאַלק!

לעבן זאָל זיין ליטעראַטור!

לעבן זאָלן אירע געטרייע אַרבעטער!

לעבן זאָל דער פּאַלקס-יוביליאַר פּרץ!

הידד!

שלמה ביקל

און דאָ קומט די צווייטע אויסגעמעקטע שורה: למאי זאל ניט זיין שלום?
ווי אזוי פרץ האָט רעאַגירט אויף שלום-עליכמס באַגריסונג איז ניט באַקאַנט,
אַבער ס'איז קיין ספק נישט, אַז פּרצעס האַרץ צו שלום-עליכמען האָט זיך אָנגע-
וואַרעמט.

ווען בערקאָוויטש איז סוף זומער 1910 געקומען פון אַ באַזוך ביי שלום-עליכמען
אין באַדענווילער קיין וואַרשע און האָט זיך אין דינעזאַנס צימער געטראָפּן מיט
פּרצן, האָט פּרץ צו אים אזוי פון דער העלער הויט אַ זאָג געטאַן:
איר שרייבט היינט אַ בריוו צו שלום-עליכמען? שרייבט אים אין מיין נאָמען
אַ גרוס, אַז ער איז אַ גרויסער קינסטלער.

— וואָס עפעס אין מיטן דרינען? — האָט בערקאָוויטש איבערגעפרעגט.
— איך האָב ניט לאַנג איבערגעלייענט זיין סטעמפעניו — האָט פּרץ געענט-
פערט — כ'האָב דערזען אַ נייעם שלום-עליכמס.
— ביז אַהער האָט איר דען נישט געלייענט „סטעמפעניו“?
— שטעלט אייך פאַר — ניין! — האָט פּרץ געזאָגט מיט אַן אַרויסרופנדיקן
שמייכל.

ווען בערקאָוויטש האָט אַ זומער שפעטער, אויף אַ שפּאַציר אין באַדענווילער,
דערציילט ש"ע וועגן פּרצעס גרוס, האָט זיך ש"ע הילכיק צעלאַכט: „וואָס האָט ער
זיך אזוי שפעט דערמאַנט? דער ממזר האָט געלייענט „סטעמפעניו“ נאָך בימי
„הפּאַלקס-ביבליאָטעק“, סך-הכל מיט אַ יאָר עטלעכע און צוואַנציק צוריק און האָט
נאָך דעמאַלט געלעקט די פינגער. איך האָב גוטע עדות דערויף!...“
פון דעסטוועגן האָט ש"ע זייער הנאה געטאַן פון דעם גרוס און ער האָט נאָך
דעם זעלביקן אויפדערנאַכט געשריבן אַ בריוו צו פּרצן. נישט דער אַריגינאַל-בריוו
אין פּרצעס אַרכיוו האָט זיך אויפגעהיט און נישט אַ קאָפּיע צווישן ש"ע פּאַפּירן,
אַבער בערקאָוויטש גיט איבער אַז ער ווייס פון פּרצעס מקורבים וועגן שלום-עליכמס
אַ בריוו צו אים צו יענער צייט. אין דעם בריוו איז געווען אַ זאָץ וואָס האָט זיך
געלייענט אַן ערך אזוי — „אַז איך האָב דורכגעלייענט אייערע „פּאַלקסטימלעכע
געשיכטן“ בין איך צוגעגאַנגען צום שפּיגל און זיך אַליין געגעבן צוויי פעטש —
דערפאַר וואָס איך האָב ביז אַהער נישט געוויסט ווי אַפּצושאַצן אייער הויכן ווערט“
(1 באַנד, ז. 119 — 111).

אזוי אַרום זענען ביידע קלאַסיקער אונדזערע סוף-כל-סוף געווויר געוואָרן
אינער פונעם אַנדערן, אַז זיי זענען גרויסע שרייבער.
זומער 1914 איז פאַרגעקומען די לעצטע פון די זעלטענע פּערזענלעכע באַגע-
ענישן צווישן ש"ע און פּרצן. ש"ע האָט דעמאַלט אונטערגענומען אַ טור פון
פאַרלעזונגען איבער רוסלאַנד און ווען ער איז אָנגעקומען קיין וואַרשע איז צווישן
די פּריינד און שרייבער וואָס האָבן אים אַפּגעוואַרט ביים וואַקזאַל אויך געווען פּרץ,
וואָס „האָט זיך מיט אים ברודערלעך צעקושט — דאָס ערשטע מאָל אין לעבן“.

נאך דעם דאזיקן מאַמענט פון האַרציקער פריינדשאַפט איז נאָך איין מאָל, טאַקע אין וואַרשע, דורכגעלאָפֿן אַ שוואַרצע קאַץ צווישן פּרצן און ש"ע ביז זיי האָבן זיך עטלעכע טעג שפּעטער דעפּיניטיוו איבערגעבעטן, גלייך זיי זאָלן ביידע געווען האָבן געהאַט די אַנונג, אַז זיי האַלטן ביים אַוועקגיין פון דער וועלט.

דער אינצידענט צווישן פּרצן און ש"ע איז דאָס מאָל געווען אַ טיף פּערזענלעך-כער, אָבער מיט פּרינציפּיעלער באַפּאַרבונג. די פּרינציפּיעלע פּראָגע איז געווען: ווער דאַרף געבן ש"ע דעם ערשטן באַנקעט אין וואַרשע — די יידישיסטן אָדער די העברעיִסטן? די יידישיסטן האָבן זיך גרופּירט אַרום פּרצן אין „הזמיר“ און די העברעיִסטן אַרום דער געזעלשאַפט „חובבי שפת עבר“. אַזוי ווי דער דאָקטער (טאָ) קע ד"ר גרשון לעווין, דער פּאַרזיצער פון „הזמיר“ האָט פּאַרבאַטן ש"ע צו גיין אויפֿן באַנקעט פּונעם „הזמיר“, ווייל דער זאָל איז דאָרט אַן ענגער און דער סופּיט אַ נידעריקער, האָט פּרץ געפּאָדערט אַז שלום-עליכם זאָל נישט אַנעמען אויך דעם באַנקעט פון די העברעיִסטן.

שלום-עליכם איז יאָ געגאַנגען צו די העברעיִסטן און ווען ער האָט דערנאָך זיך געוואַלט איבערבעטן מיט פּרצן און האָט אים געלאָזט וויסן, אַז ער וויל צו אים קומען, האָט אים פּרץ געענטפּערט מיט אַ קורצן טרוקענעם בריוועלע: „ליבער ה' שלום-עליכם, צו מיינ פּאַרדראָס קאָן איך היינט אין דער היים נישט זיין“.

ווי בערקאָוויטש גיט דאָס איבער קומט פּרץ אַרויס פון דעם אינצידענט היפש אומגערעכט און קאַפּריזנע. מענטשן, און דערעיקרשט דינעזאָן, האָבן זיך אַריינגע-לייגט אין שלום. מען האָט זיך איבערגעבעטן, מען האָט זיך פּאַטאַגראַפּירט און ביי דעם באַנקעט פון די יידישיסטן, וואָס איז פּאַרגעקומען אין „הזמיר“ שביעי של פּסח האָט פּרץ געהאַלטן לכּבוד שלום-עליכמען אַן ענטוואַסטישע רעדע.

ווען פּרץ איז דעם 3טן אַפּריל 1915 נפּטר געוואָרן, אין וואַרשע, איז שוין שלום עליכם געווען אין אַמעריקע. ער האָט פּרצעס טויט שווער איבערגעלעבט. „די אַלע פּריערדיקע ברוגז-געפּילן און מוטנע פּלעמלעך פון „קנאת סופּרים“, וואָס דאָס ענגע לעבן פּלעגט פון צייט צו צייט אויפּבלאַזן, זענען מיט אַ מאָל פּאַרשלונגען געוואָרן אין אויפּריכטיקן חבּרישן טרויער נאָך אַ גרויסער פּלאַמענדיקער פּערזענ-לעכקייט, וואָס איז אויסגעלאָשן געוואָרן אין דער יידישער ליטעראַטור.“ ש"ע האָט אין ניו-יאָרקער „טאַג“ אַפּגעדרוקט אַ קאַפיטל זכּרונות „אַ וואָך מיט פּרצן“, וווּ ער האָט דערציילט וועגן פּרצעס גרויסקייט ווי אַ שרייבער און אַ חבּר. און שלום-עליכם האָט געעפּנט די פּרץ-אזכּרה אין קאַרנעגיאַהאַל מיט אַ געבראַכענער קראַנקער שטימע. אַז ער קלייבט זיך אויך אַהין, ווהיין פּרץ איז אַוועק.

אַ יאָר שפּעטער, דעם 13טן מאַי 1916, איז דער אַנזאַג געוואָרן וואָר.

ליטעראַרישע השפעות

אין תל-אביב איז לעצטנס אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ „דיאַלאָג“, איינער פון די דיאַלאָגן, וואָס זענען לעצטנס אַריין אין דער מאָדע אין ישראל און — פירן צו גאַרנישט.

דאָ נישט לאַנג האָט עס זיך געטומלט מיט די דיאַלאָגן צווישן ישראל און די תפוצות, וואָס זענען פאַרגעקומען אין ירושלים און אין תל-אביב, לויט דער אינײַנציאָטיוו פונעם „אַמעריקאַנער יידישן קאַנגרעס“.

איצט איז די אינײַנציאָטיוו אַרויסגעגאַנגען פון דער „אגודת הסופרים“ אין ישראל און דעם דיאַלאָג האָט מען פאַרפירט מיט פאַרשטייער פון דער פראַנצייזישער ליטעראַטור. עס איז נישט געווען קיין פרוכטיקער דיאַלאָג, ווי מען קען דאָס זען פון די היפש קריטישע אַרטיקלען, וואָס זענען דערשינען וועגן דעם אין דער תל-אביבער פּרעסע.

דער ישראלדיקער הויפט־רעדנער איז געווען דער ליטעראַטור־פראַפעסאָר פונעם רעליגיעזן בראַאילן אוניווערסיטעט, ד״ר ברוך קורצווייל, און דער בראַאילן־פראַפעסאָר, דער (ווי שלמה גראַדזענסקי רופט אים אין זיין קריטישן באַריכט וועגן דיאַלאָג) „עוקר הרים אין אַלץ וואָס איז נוגע רעליגיעזע, מעטאָפיזישע און עסטעטישע קריזיסן און מומחה אין ענינים פון קאָטאַסטראַפּעס, רעוואָלוציעס און אחרית הימים־אידיעאַלן“, האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט, וואָס האָט געהאַט מער צו טאָן מיט אינעווייניקסטע היימישע ליטעראַרישע מחלוקתן, ווי מיט די קעגנזייטיקע השפעות פון די ליטעראַטורן אין עברית און אין פראַנצייזיש, און די פראַנצייזישע דיאַלאָגיסטן האָבן נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין וועגן וואָס דאָ גייט (אַלע באַריכטער זענען מסכים אין דעם פּרט).

און דער פּאַלנער אמת, טראַכט איך, איז, אַז ס׳האָט נישט געקאַנט זיין קיין פרוכט־טיקער דיאַלאָג וועגן פראַנצייזישער השפעה אויף דער העברעיִשער ליטעראַטור און אויף דער יידישער ליטעראַטור, ווייל — אַזאַ השפעה איז דערווייל לחלוטין נישט פאַראַן.

מיר דאָ, אין דעם ליטעראַרישן „קיבוץ גלויות“ אין אַמעריקע, דאַרפן נישט לאַנג אַרומזוכן די ליטעראַרישע השפעות אויף דער יידיש־שעפּערישקייט. דאָ האָבן מיר זיי קאַנצענטרירט אויף איין שטח און ווייסן „ווער איז ווער“.

ווייסן מיר, אַז די דורות, וואָס האָבן מיט זייערע ווערק געבויט די מאַדערנע יידיש־ליטעראַטור, האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט דריי שעפּערישע השפעות: רוסלאַנד,

שרייבער פון מײן דור

דייטשלאַנד, פוילן, און האַבן דאָ אויפן נייעם קאָנטינענט אויפגענומען אַ פּערטע השפּעה: די אַנגלאַ-אַמעריקאַנישע.

וויפל ווערק זענען דאָס איבערגעזעצט געוואָרן פאַרן יידיש־לייענער פון פּראַג־ צייטן? איך גלייב נישט, אַז מען קאָן אַנצײלן אַ סך אַזעלכע תּרגומים. און וואָס שײַך דער מאָדערנער העברעיִשער ליטעראַטור, דאַרף מען זען אין די תּל־אַביבער צײַטונגען די אַנאַנסן פון איבערזעצטע ביכער, און מען וועט זען, אַז די מײנסטע זענען אַמעריקאַנישע „בעסטסעלערס“, וואָס דער נײער דור לײענער אין דער יידישער מדינה האַלט, אַז מען דאַרף זײ האַבן געלײענט, כדי צו גילטן ווי אַ מאָדער־ נער מענטש.

די שטאַרקסטע השפּעה אויף דער העברעיִשער און אויף דער יידישער ליטע־ ראַטור ביז צום אויפקום פון די קלאַסיקער אין בײדע ליטעראַטורן איז בלי ספּק געווען די דײטשע שפּעפּערישקײט.

פּראָפּ' יוסף קלױזנער זאָגט אין זײן „הסטוריה של הספרות העברית החדשה“ (דריטער באַנד, ז. 19), אַז אפילו אין רוסלאַנד גופא איז די השכלה־ליטעראַטור כמעט דורכױס נישט געשטאַנען אונטער רוסיש־שפּעפּערישער השפּעה. די רוסישע ליטע־ ראַטור איז שוין אין יענער צײַט, צווישן 1820—1860, געווען אין איר סאַמע בלי. זי האָט שוין געהאַט דיכטער ווי פּושקין און לערמאַנטאָוו, דערצײלער ווי גאַגאַל און טורגעניעוו און אַ קריטיקער ווי ביעלינסקי. אפילו די ערשטע ווערק פון דאָסטאָ־ יעווסקי און טאַלסטאָי זענען דאָך דערשינען פאַר 1860, און די דאָזיקע גרויסע און אַריגינעלע ליטעראַטור האָט כמעט נישט משפּיע געווען אויף דער העברעיִשער ליטעראַטור. אפילו אויף ריב־לען (ר' יצחק בער לעווינסאָן) און אויף גאַרדאַנען (יהודה לײב) האָט מער משפּיע געווען די דײטשע ליטעראַטור. שוין אָפּגערעדט פון אד״ם הכהן (אַברהם דוד הכהן לעבענזאָן), וואָס האָט כמעט קײן רוסיש נישט געקענט. ער האָט געקענט אַ ביסל דײטש און איז באַאַינפלוסט געוואָרן פון שילערן (פּרידריך). זײן זון, דער דיכטער מיכה יוסף לעבענזאָן איז געווען אונטער דער השפּעה פון שילער, געטע, היינע, מיצקעוויטש, און אַלפּיערי (וויטאַריאַ אַלפּיערי, 1749—1803, אַ פּירנדיקער דיכטער פון דער איטאַליענישער פּרייהײט־באַוועגונג), אָבער נישט פון רוסישע דיכטער.

און אוודאי נישט פון פּראַנצײזישע דיכטער און שרײבער. קלמן שולמאַן (1819—1899) איז געווען דער פּראָדוקטיווסטער איבערזעצער פון יענער צײַט, וועגן וועלכער עס שרײבט יוסף קלױזנער אין דריטן באַנד פון זײן „געשיכטע פון דער נײער העברעיִשער ליטעראַטור“. האָב איך דורכגעקוקט די רשימה פון זײנע איבער־ זעצונגען און צווישן זײ געפונען אַן אײנציקן תּרגום פון אַ פּראַנצײזיש בוך, און ערשט האָט שולמאַן דעם באַרימטן ראַמאַן פון אײזשען סי „די געהײמענישן פון פּאַריז“ מן הסתם איבערגעזעצט נישט פון פּראַנצײזישן אַריגינאַל, נאָר פון אַ דײטשער אָדער רוסישער איבערזעצונג.

אגב, האט קלמן שולמאן געהאט א סך צרות מיט דער איבערזעצונג, איינגטלעך, באארבעטונג פון אייזשען ס׳ס ראמאן וועגן דער פאריזער אונטערוועלט. מען האט אים היפש געזידלט פאר אריינברענגען „א פרעמד צווייגל אין ווינגארטן פון אונד“ זער הייליקער שפראך.

מיטן אויפקום פון די קלאסיקער איז בולטער געווארן די רוסישע און די פוי-לישע השפעה, אבער דייטש איז אלץ געבליבן אַנזעעוודיק און ביי אירע השפעה-כוחות. ביי מענדעלען ווערן דערמאנט די השפעות פון גאַגאַל און פון סאַלטיקאָוו-שטשעדרין, ביי שלום-עליכמען — גאַגאַל, און ביי פרצן — היינע און וויספיאַנסקי. אויב עס האלט ביי די השפעות אין דער מאָדערנער יידיש-פּאַזיציע, קאָן מען אין אַלגעמיינע שטריכן זאָגן, אַז — (איך בין מיר באַוויסט, אַז אַלגעמיינע שטריכן זענען אַפט פאַררעטעריש און דעם אמת דאַרף מען זוכן ביי די ניואַנסן, אָבער דאָ קאָן איך זיך נישט אַריינלאָזן אין די דינערע ליניעס און באַוואַרן זיך בלויז, אַז די אַלגעמיינע שטריכן זענען געדאַכט ווי אַנרעגונג צו איבערטראַכטעניש און צו דיסקוסיע) הינטער ה. ליוויקן און מאַני לייבן און אפילו הינטער י. י. סיגאַלן מיט דער „הייליקער אַרעמאַן“-טעמאַטיק און אפרים אויערבאַכס געזאַנגען מיט דעם „תרי״ג“ געמיט און הינטער מנחם באַריישאַס „גייער“ (שוין אַפּגערעדט פון די יידיש-סאַווע-טישע דיכטער) שטייט אַ היפש ביסל רוסיש-ליטעראַרישע שטימונג און דאָ און דאָרט אויך רוסיש-מאַראַלישע פּראָבלעמאַטיק.

אויף משה לייב האַלפּערן, איציק מאַנגער, משה נאַדיר, מלך ראַוויטש און די מיינסטע גאַליציאַנער האָט אין זייערע השפעה-יאָרן געווייעט דאָס געמיט פון דער דייטשער באַלאַדע און יענער ווונדערלעכער געמיש פון סאַטירע און ליריק, וואָס איז געווען דער אויפטו פון דעם פּאָעט און פּראָזע-שרייבער היינריך היינע. איך ווייס נישט, צי משה נאַדיר איז געווען באַקאַנט מיט די סאַטירעס און פאַראַדיעס פון דעם דייטשן דיכטער קריסטיאַן מאַרגענשטערן (1871—1914), מיט וועמען ער קערט זיך בפירוש אָן גייסטיק, אָבער פּעטער אַלטענבערגן האָט נאַדיר געלייענט, האָט אים ליב געהאַט און האָט אים איבערגעזעצט אויף יידיש.

וואָס שייך אַנגלאַ-אַמעריקאַנישער אַטמאָספּער פון דיכטונג, איז די שערענגע פון די יידישע פּאָעטן, וואָס האָבן פון איר שעפּעריש גענאָסן, אויך נישט קיין קליינע. לאַמיר אוועקשטעלן ביים אָנהייב פון דער דאָזיקער ריי יהוּאַשן ביז באַרג אַרויף צו יעקב גלאַטשטיין.

פּוילישע השפעות (מיצקעוויטש, סלאַוואַצקי, ציפּריאַן נאַרוויד) קאָן מען ערגעץ וו אַנטדעקן ביי די „יונג-ווילנער“ חיים גראַדע, אברהם סוצקעווער, יוסף רובינ-שטיין און ביי דער פּאָעטעסע רחל קאַרן.

און אויב מיר ווילן דווקא נישטערן נאָך פּראַנציזישע השפעות, וועט מען זיי אפשר דאָ און דאָרט אַנטדעקן ביי די רומעניש-יידישע שעפּער, דעם פּאָעט יעקב שטערנבערג און דעם ראַמאַניסט משה אַלטמאַן.

צום סוף איין באַמערקונג וועגן דער יידיש־קריטיק. אירע פּיאַנערן האָבן געפרוווט צוגיין צו דער יידיש־ליטעראַטור מיט רוסיש־קריטישע מוסטערן. אירע קלאַסיקער: בעל־מחשבות און ש. ניגער זענען געקומען צו דער יידיש־ליטעראַטור מיט אַ באַגאָזש פון ליטעראַרישע שטודיעס אויף דייטשע אוניווערסיטעטן. אויך פון די פּראַנציפּיזישע קוואַלן (סען בעוו און היפּאָליט טען) האָבן זיי געשעפּט מיט די כלים פון דייטשער מעטאָדיק. אויף דעם דאָזיקן וועג פון די קלאַסיקער זענען אין איינעם מיט אַנדערע געאַנגען ב. ריווקין און משה גראַס־צימעראַן.

די אַנגלאַסאַקסישע קריטעריעס פון קריטיק האָבן אַריינגעפירט אין אונדזער ליטעראַטור יעקב גלאַטשטיין (פּאַעטיש) און נחום ברוך מינקאָוו ז"ל (פּראָפּעאַריש). די קריטיק, וואָס האָט זיך ווייטער געהאַלטן ביי די פּאַלעס פון רוסישער און, צום טייל, פּוילישער השפּעה, איז, דאַכט מיר, געבליבן אין אונדזער ליטעראַטור אַ ווינקלדיקע, אַ פּאַרטוענע צו פיל אין דער לאַבאָראַטאָריע פון אַ „מיט כל אמציה־כוחות“־עסטעטיק.

גערעדטע און געשריבענע שפּראַך

א

„מעגלעך, אַז דער סטיל פון אַ שריפטשטעלער הענגט גאָר אָפּ מער פון זיין כאַראַקטער ווי פון זיין גייסט, מער פון זיין זיטלעכקײַט, איידער פון זיין פּילאָסאָפּישן אַדער קינסטלערישן קוק אויפן לעבן. קיקעראַ שרייבט אויסגעצייכנט, אָבער ער האָט נישט קיין סטיל. ער איז געווען אַ מענטש אָן כאַראַקטער. טאַציטוס און צעזאַר האָבן סטיל.“

ס'קאָן זיין, אַז וואָס שייך קיקעראַן האָט לודוויג בערנע — צו אים באַלאַנגען די נאָר וואָס ציטירטע שורות — קריטיש איבערגעכאַפּט די מאַס. וואָרעם עס איז שווער צו טראַכטן וועגן כאַראַקטערלאַזיקייט ביי אַ מענטש, וואָס פּאַרמאַגט אַזוי פיל צילבאַווסטקייט אין זיין לאַטיינישער שפּראַך. און עס איז נישט ווינציקער שווער צו אַקצעפּטירן, אַז עס איז געווען אָן סטיל אַ שרייבער, וואָס זיינע עלעגאַנט געטאַקטע ווערטער און זאצן האָבן מיט אַזוי פיל פּעדאַנטישער און דערביי הייסער געטריישאַפּט געטראַגן ראיות און סברות — ציגל פאַר געביידעס פון פּאַליטישן און פּילאָסאָפּישן סך־הכל.

אָבער די קריטישע „אומגערעכטיקייט“ צו קיקעראַן איז נישט מער ווי אַ טפּל

אין יענע עטלעכע שורות פון בערנעס „באָמערקונגען וועגן שפראַך און סטיל“. דער עיקר איז בלי שום ספק דאָס, וואָס בערנע האָט דאָרט מיט זיין געוויינטלעכער שאַרפזינקייט און מיט זיין פאַרשפּיצטער מאַראַלישער שפּירעוודיקייט פאַר ליטע-ראַטור אַרויסגעבראַכט צוויי גרונטאַוונע געדאַנקען וועגן ליטעראַרישן סטיל. אפשר איז עס עטוואָס איבערגעטריבן, ווען איך זאָג, אַז ער האָט „אַרויסגעבראַכט“, וואָרעם אין דער אמתן האָט ער דעם ערשטן רעיון, אַז סטיל איז דער רעזולטאַט פון כאַראַק-טער און זיטלעכן לעבנס-באַנעם, בלויז אַפּאַריטיש פּיקסירט, און וואָס אַנבאַטרעפט דעם צווייטן — האָט ער אויף אים אייגנטלעך נאָר אומדירעקט אַנגעווינקען. די אַנזוינקעניש אויפן צווייטן טעזיס באַשטייט דערין, וואָס בערנע האָט מיט זיין סטיל-לאַזיקייט באַשולדיקונג פאַרשטעפעט נישט קיין אַנדערן ווי דווקא קיקעראַן, וואָס איז געווען דער קלאַסיש-גרויסער רעדנער נישט בלויז ווען ער האָט גערעדט, נאָר אויך ווען ער האָט געשריבן. דער געדאַנק, וואָס לאַזט זיך אַרויסטייטשן פון בערנעס קעגנערשאַפט צו דעם אופן שרייבן פונעם באַרימטן רוימישן פּאַליטיקער און פּילאַ-סאָף פון מיט איבער אַכצן הונדערט יאָר צוריק, וואָלט געקאָנט פאַרמולירט ווערן אַז ערד אַזוי, אַז סטיל הייבט זיך אָן אויף אַן אמת ערשט דעמאָלט, ווען עס הערט זיך אויף דאָס רעדן.

רעדן און שרייבן זענען פּסיכאָלאָגיש צוויי פונדאַמענטאַל פאַרשיידענע אופנים פון גייסטיקער עבודה. רעדן איז בעצם אַן עקסטענסיווע געהירן-און-געמיט-אַרבעט, בעת שרייבן, פאַרקערט — אַן אינטענסיווע. די קונסט פון רעדן באַשטייט אין באַרעדעוודיקייט. דער קינסטלערישער אויפטו פון שרייבן איז דער היפּוך פון באַשרייבעוודיקייט — צימוּם. ביים רעדן איז די שפראַך דער אַנטרייבנדיקער, דער פאַרפלייצנדיקער כוח. ביים שרייבן — די קראַפט וואָס האַלט צוריק און האַמעוועט פּסיכיש. אויך די געדאַנקלעך סאַמע צוגעגרייטסטע רעדע איז וואָס שייך פאַרעם, ריטעם און טאָן — אַ מאַמענט-אימפּראַוויזאַציע, וואָס לעבט צום גרויסן טייל אין איר זכות. און ווייל די שאַפונגס-אינספּיראַציע ווערט ביים רעדנער אַנגעווייעט און מאַדיפּיצירט פון די צענדליקער, הונדערטער און טויזנטער אויגן, וואָס מאַגען זייער הנאה און זענען גרייט אַפּצודאַנקען שוין אויפן אַרט מיט דער הויכער הסכמה פון פונקט אַזוי פיל דלאַניעס — דערפאַר איז די רעדע אַ מאַל מער און אַ מאַל ווייניקער, אָבער תמיד און אַלע מאַל אַן אַפּנייג פונעם רעדנערס טיפּערן „איד“, פון זיין געמיט, פון זיין געדאַנק, פון זיין עסטעטישער באַדערפעניש און פון זיין עטישער כוונה.

די געשריבענע פּראָזע, דאַקעגן, — זי איז אַ בית-עולם פון פאַרשניטענע אינספּיראַציעס, המצאות, געשטאַלטן, אימאַזשן, מעטאַפּערן און ווערטער. וואָרעם איר דרך איז נישט בלויז שאַפונג, נאָר אויך פּערמאַנענטער קריטישער קאָנטראָל פון דעם געשאַפענעם. איר כוונה איז צו פאַרקערפּערן און צו פאַרלעבעדיקן פּאַנ-טאַזיע-שאַטנס, אָבער טאַקע צוליב דעם מוז זי עלימינירן, אַרויסשטויסן און פאַר-

טרייבן אין מלכות פון שאַטנס אויף צייטווייליק אַדער אויף תמיד אַזוי פיל „לעבע-דיקס“, „צאָפּלדיקס“ און „שיינס“, וואָס שטופט זיך אין איין געדרענג צו דער שוועל פון רעאַליזאַציע.

די געשריבענע שפראַך איז דאָס לשון פונעם עקזאָקטן רעיון, פון דער עכטער עמאַציע און פונעם סאַמע אייגנסטן, זעלישן ריטעם און טאָן. איך האָב זיך אויסגע-דריקט צו קאַטעגאָריש און האָב דערזען דעם לעזער אַ שמיכל טאָן. בעסער איך טאַקע באַלד אויס דעם געדאַנק. די שריפטשפראַך — נישט זי איז דער אויסבונד פון אַלע פריער אויסגערעכנטע מעלות, נאָר זי קאָג, זי איז בכוח דאָס צו זיין. און עס איז נישט דערפאַר, ווייל ביים שרייבן פאַרלירט מען כלומרשט די נאַטירלעכקייט, נאָר פאַרקערט, ווייל דעמאָלט, ווי געזאָגט, ווערט דער מענטש ערשט דער סאַמע נאַטירלעכסטער „ער אַליין“. ס'פאַרווישט זיך אין אים זעליש דער „זאָגן פאַליטיקאָן“, וואָס האָט אין זינען אין זיין שפראַך דעם איינדרוק אויף זיינע געזעל-שאַפטלעכע מיטבאַשעפענישן און עס קומט אויף צוריק דער איינזאַמער, עגאַצענ-טרישער יחיד, וואָס דאגהט נאָר וועגן אויסדרוק פון זיך אַליין. און אויסדריקן זיך אַליין קאָן נישט הייסן נאָר אַרויסזאָגן און באַגרינדן אייגענע מיינונגען, נאָר, פאַר אַלעמען, אויך אַרויסברענגען די אייגענע נשמהדיקע נויטווענדיקייט פון אַזאַ מיינונג. קאַנקרעטער און בדרד-משל: נישט נאָר דערווייזן די עקסיסטענץ פון גאָט, נאָר דערעיקרשט געשטאַלטיקן די אייגענע ליידנשאַפטלעכע באַדערפענישן נאָך גאָטס דאַיקייט.

און דאָ מעגן מיר זיך אומקערן צום בערנעשן ציטאַט, וועלכן איך האָב אַוועק-געשטעלט ביים סאַמע אָנהייב פון מיינע באַמערקונגען, ווייל איצט וועט אונדז קאָנען קלאָרער ווערן בערנעס טעזיס. אַז סטיל איז אַ רעזולטאַט פון כאַראַקטער און מער פון זיטלעכן איידער פון פילאַסאָפּישן לעבנס-באַנעם.

אויך די שפראַך פון וויסנשאַפטלעכער אַרגומענטאַציע שיינט זיך קאַטעגאָריש אַפּ פונעם גערעדטן לשון. זי איז געשריבענע פּראָזע דערמיט, וואָס זי דינט דעם אויסדרוק פונעם געדאַכטן, דעם עקזאָקטן אַרויסברענג פון באַגריפלעכקייט, וואָס קאָן דערגרייכט ווערן נאָר אין אַ קאַנצענטרירטן איבערשמועס מיט דער אייגענער מחשבה. אָבער אַט-די וויסנשאַפטלעכע און פילאַסאָפּישע פּראָזע קאָן נישט אידענ-טיפיצירט ווערן מיט סטיל אַזוי לאַנג ווי זי איז נאָר דער אויסדרוק פון איין זעלישער פאַקולטעט און נישט פון דעם גאַנצן קאַמפלעקס פון פּסיכישע און גייסטיקע עלע-מענטן, וועלכע שטעלן צונויף די פּולקייט פונעם שרייבערס פּערזענלעכקייט. פשו-טער: דער אידעאָלער סטיל וועט זיין דער לעבעדיקער סינטעז און די האַרמאָנישע פּראָפּאָרץ פון דאַכטונג און פאַנטאַזיע, פון וויזיאָנערישקייט (זען מיט אינערלעכן אויג) און אַודיטיווקייט (הערן מיטן אינערלעכן אויער), פון באַוועגלעכקייט און קאַנטעמפּלאַטיווקייט, פון אַבסטראַקציע און חושימדיקייט, מיט איין וואָרט — פון שרייבערס גאַנצער און קאַמפּליצירטער פּערזענלעכקייט.

אָבער ווען איבער באַשריבענע בייגעלעך פּאַפּיר וועט זיך דורכטראַגן פּאַר אונדז אַ בעסער אָדער ערגער געפּלאַסטערטער שאַסיי פון ווערטער און זאַצן, אָן אַ לאַנדשאַפט ביי די זייטן, וואָס נאָך איר זאָלן מיר דעם שליאַך קאָנען אידענטיפּיצירן און אַ נאַמען געבן — דעמאָלט וואָלט בלי שום ספּק געווען אומפּאַסיק אַנצוווּענדן בכלל דעם באַגריף סטיל. דעמאָלט וועט גענוג זיין, ווען מיר וועלן זאָגן, אָז מיר האָבן פּאַר זיך אַ שרייבער מיט אַ גלאַטיקער און פּליסיקער שפּראַך. נאָר דאָס און נישט מער. וואָרעם סטיל — סטיל קאָן נישט אויסקומען מיט איין גייסטיקער אָדער זעלישער דימענסיע. ער איז בעצם מער־דימענסיש. ער איז דער סכּום פּונעם שרייבערס איינגעבוירענער און ירושהדיקער נשמה־לאַנדשאַפט פּלוס זיין אַנט־וויקלטן קינסטלערישן בליק אויף דער וועלט און פּלוס זיין אייגענער פּאַרהאַרע־וועטער און דערוואַרבענער טעכניק פון וואַרטגעצייג.

עס איז שוין די העכסטע צייט, אָז זשאַרזש לואי בופּאַנס באַרימטע און דורך אַנדערטהאַלבן יאָרהונדערטער אַזוי האַפּערדיק אַרומגעטראַגענע און ביטער באַנאַ־ליזירטע מימראַ, אָז *le style c'est l'homme* (דער סטיל איז דער מענטש), זאָל צוליב אַלטקייט און אומפּאַסיקייט איבערגעניצעוועט ווערן מיטן אויבערשטאַף (מענטש) צוריק פון אויבן און מיטן אונטערשלאַק (סטיל) צוריק אויף זיין בכבודיקן אַרט פון אונטן, וואָלט זיך באַקומען אַ נייער זאַג, וואָס וואָלט מן־הסתּם נישט אַזוי געבלישטשעט מיט אויפטועכץ און פּאַראַדאָקסאַלישקייט, וואָלט אָבער דערפּאַר בלי שום ספּק געווען נעענטער, אַ סך נעענטער צום סאַמאַראַדנעם אמת, אָז — סטיל קאָן נישט באַצייכענען קיין מענטש, ווייל סתּם מענטש איז בעצם סטילאַזיקייט. דער בכלל־מענטש איז שפּראַכלעך נישט נאָר נישט קיין באַשאַפּער פון סטיל, נאָר אַפּילו נישט זיין בעל־הנאָה. דער בירגער (פּאַלקסמענטש און אינטעליגענט) דעקט זיין פּולן באַדאַרף פון געשריבענער שפּראַך ביי די רעגיאַנאַלע און צו מאַל אויך ביי די נאַציאָנאַלע נוסחאות. דער זשורנאַליסט העלפט זיך מיינסטנס אַרויס דערמיט, וואָס נישט ער שרייבט, נאָר ער רעדט שרייבנדיק, און אויב טאַקע שרייבן, טוט ער געוויינטלעך דאָס, וואָס עס טוען אַלע אַנדערע סתּם־שרייבער. ער לעבט, ווי זיי, פון גמילות־חסדים ביי אַ סטיל, וואָס פּאַסמאַקעוועט אים און מאַכט צוואַנג־הלוואות ביים ליטעראַרישן נוסח.

סטיל גופּא ווערט געבוירן נאָר דאָרט און נאָר דעמאָלט, ווען הינטער אים שטייט אַ שעפּערישע פּערזענלעכקייט.

ב

טרויעריק, פּיינלעך טרויעריק האָט געמוזט אויסזען יענער יידישער מענטש מיט דורות צוריק, וואָס האָט זיך אין איינעם אַ טאַג גענומען שרייבן אַ בריוו אויף יידיש און איז געבליבן שטיין פּאַרן בייגעלע פּאַפּיר אַ זעליש אויסגעטוענער, אַ שטום־אומבאַהאַלפּענער — אַן לשון. זיין צער האָט געלינדערט דער אַנאַגימער

קינסטלער פונעם בריוונשטעלער, פונעם נאך נישט געדרוקטן בריוונשטעלער, וואָס האָט פאַר אים צונויפגעמיסטערעוועט אויף גיך עטלעכע פראָזעס אויף פאַפיר — דעם אָנהייב פון אַ געשריבענעם נוסח. ווי פול מיט דאָנק האָט געמוזט זיין דער טראַגיש איבערראַשטער מענטש פאַר די פייגנבלעטער אויף צו פאַרדעקן זיין נאַ-קעטקייט, זיין שרייבערישע פאַרשעמטקייט ? !

די ערשטע, די עלטערע פראָזעס, ווי למשל, „טיילע דיר מיט, אַז כ'בין ב"ה געזונט, געבע גאָט פון דיר דאָס זעלבע צו פאַרנעמען“, זענען טאַקע געווען נישט מער ווי „פייגנבלעטער“, וואָס האָבן מיט זייער פאַפירנקייט געפרוּווט נישט מער ווי צו פאַרשאַטענען די פאַרשידנאַרטיקייט פון איבערלעבענישן ביים בריוושרייבער. יענע געשריבענע זאַצן האָבן כלל נישט פאַרטשעפעט און אַוודאי נישט געפרוּווט אַרויסברענגען פּריוואַטע געפילן פונעם יחיד אַדער צו באַשרייבן אַ ספּעציפּישן זעלישן צושטאַנד.

ס'האָט גענומען אַ היפש שטיקל צייט ביז דער בריוונשטעלער האָט, אַנשטאַט צו סטריגעווען פייגנבלעטער, אָנגעהויבן צו נייען נוסח-בגדים, וועלכע מען זאָל קאַנען אַנטאָן אויף אַלע מעגלעכע געפילן פון אַ שרייבנדיקן מענטש. ווי שפראַכשטאַף האָבן דעם בריוונשטעלער געדינט אַחוץ גערעדטע אידיאַמען, אין וועלכע עס לאָזט זיך אַריינבלאָזן דער אַטעם פון געשריבנקייט אַדער, ריכטיקער געזאַגט, פון וועלכע עס לאָזט זיך אַרויסבלאָזן דער דעך פון גערעדטקייט, דערעיקרשט אויך פּסוקים פון דער ביבל און בכלל פון אַלטע ספרים. די קליידער, וואָס האָבן זיך באַקומען פון דער מאַטעריע און פון דעם געניי, זענען מיינסטנס געווען צוגעריכט פאַר דער גרעס-טער מאַס פון די מענטשלעכע געפילן, פאַר מאַנומענטאַלע סענטימענטן, פאַר אי-בערלעבענישן, אַזוי צו זאָגן, אין דער גאַנצער לעבנסגרויס.

ווען אַנטשל בעל-קוראס און זיין ווייב שרה רבקהס בכור פון שלום אַשס ראַמאַן „די מוטער“ שרייבט דעם ערשטן בריוו פון אַמעריקע צו זיינע טאַטע-מאַמע, טוט ער אָן אויף זיינע איבערלעבענישן אַט אַזעלכע ברייטע פּלודערן פון אימאַזש :

„איך האָב צו אייך נישט געשריבן, ווייל איך האָב נישט געהאַט וואָס צו שרייבן. איך האָב פילעס דורכגעמאַכט אין אַמעריקע. ווען אַלע ימים וואָלטן טינט געווען און אַלע וועלדער פּעדערן און אַלע הימלען פאַפיר, וואָלט איך אייך נישט געקענט אַלעס אַרויסשרייבן, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט אין אַמעריקע...“

און דעם בעל-קוראס זון שלמה חיים איז אין אַמעריקע חלילה נישט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון ווילדע אינדיאַנער, ס'האָט אים נישט אַרומגעטראָגן דער אשמדאי איבער ימים און מדבריות און דער טויט האָט נישט געלויכערט אויף זיין יוגנט. ס'האָט זיך בלויז געהאַנדלט וועגן די באַנאַלסטע פאַסירונגען פון די ערשטע עמיגראַנטישע וואַכן. מיר דערוויסן זיך דאָס פון אַשן אַליין, וואָס קאַמענטירט קריטיש דעם שרייבערישן פאַרמעסט פון זיין העלד.

„פון דעם אנהייב פון בריוו — שרייבט אָש — מיט די אַלע ימים טינט און אַלע וועלדער פעדערן וואָלט מען געקענט מיינען, ווער ווייס וואָס דער יונג איז דורכגעגאַנגען, אויסגעלאָזט האָט זיך, אָז איין וואָך האָט ער גענעכטיקט ביי איין לאַנדסמאַן, און אַ צווייטע וואָך האָט ער גענעכטיקט ביי אַ צווייטן לאַנדסמאַן, און אַ דריטער לאַנדסמאַן האָט אים געפירט אין שאַפּ אַריין צו לעדער-סחורה-אַרבעטן. היינט וווינט ער ביי אַ פּערטן לאַנדסמאַן, וועמען ער צאָלט אַ דאָלער אַ וואָך פאַר אַ „שטיקל בעט“ בלויז אויף ביינאַכט.

דאָס וואָס איך פאַרצייכן דאָ וועגן דעם בריוו פון אַשס ראַמאַן-געשטאַלט שלמה חיים, איז נישט נאָר חל אויפן נוסח פון אַ בריוונשטעלער, נאָר אויך אויפן פּרימי-טיוון ליטעראַרישן נוסח בכלל. וואָרעם נישט וועגן דעם גייט עס, וואָס דער קאַמאַש-ניק נוצט אין זיין באַשרייבונג אַ פאַרטיקע און הויכע מליצה פון „אַקדמות“, נאָר וואָס דורך אַט-דער מליצה קומט צום אויסדרוק זיין באַדערפעניש צו סינטעטיזירן זיינע איבערלעבענישן אין אַ ליטעראַרישער כלי, וואָס איז ווייט פון דער ווירקלעכ-קייט און לויט דער פּראָפּאַרץ צו גרויס. איך וויל דערמיט זאָגן, אָז פון שלמה חייםס ליטעראַרישער פאַרעם האָט אַרויסגערעדט אַ טונקעלער קינסטלערישער אינסטינקט צו געשטאַלטיקן די איבערלעבענישן אַזוי, אָז די דעטאַלן זאָלן זיך ערגעץ וווּ פאַר-לירן און זאָלן נישט קאָנען מינערן מיט זייער וואַרהייט די גראַנדיעזיקייט און דעם צויבער פון געשריבנקייט. דער „אַקדמות“-אימאַזש, וואָס ער ניצט, איז אויסן נישט נאָר צו פאַרשטעלן די פּרטים, נאָר בכלל אויסצומיידין אַ דירעקטן צורירן זיך צו דער ליטעראַרישער טעמאַטיק. ווען די הימלען זאָלן זיין פּאַפּיר, וואָלט מען געקאָנט באַשרייבן די פּאַסירונגען, אָבער אַזוי ווי זיי זענען עס דערווייל נאָך נישט, לאַמיר זיך — הייסט עס — אַפּלאָזן פון דעם געשעעניש-שטאַף. דער עיקר איז די סוגעס-טיע, די אַנסאַמבל-שטימונג, וואָס באַקומט זיך פון דער געשריבענער פּאַרמולע.

וואָלט אַנטשול בעל-קוראס בכור דאָס זעלבע, וואָס ער האָט געשריבן, געדאַרפט דערציילן פאַר טאַטע-מאַמע, וואָלט ער זיכער געווען אַנגעהויבן נישט פונעם סינטעז, נאָר פון די דעטאַלן, נישט פון דער קאָנסטרוקציע, נאָר פונעם אַנאַליז. די קאַנווע פון רייד האָט נישט קיין ראַנדן. שטאַף לייגט זיך אויס נאָך אַנאַנד און דאָס שפּע-טערע וואָרט האָט דעם כוח צו פאַרדעקן און צו פאַרטיליקן דאָס פּריערדיקע. ערשט אויף דער באַגרענעצטקייט פון פּאַפּיר ווערט געבוירן די פאַרעם-פּראָגע, די פּראָב-לעם פונעם עסטעטישן ציל. וואָרעם עס האַנדלט זיך דאָך וועגן דעם, ווי אַזוי אויס-צונוצן דעם שטח און אַלץ צו זאָגן, די פּרימטיווע פּראָזע האָט פאַרענטפּערט, אַזוי צו זאָגן, די צימאָם-פּראָגע דערמיט, וואָס זי האָט אויסגעלאָזט דעם שטאַף און אַפּגע-געבן ס'גאַנצע פּלאַץ צו דער פאַרעם. און די פאַרעם האָט געמוזט זיין אַ פאַרטיקע, אַן אויסגעליגענע נישט נאָר ווייל עס האָט די ראַשונים פונעם יינגסטן און שווערסטן ליטעראַטור-זשאַנער: פּראָזע, געמאַגלט אין שעפּערישן כוח און אין טעכנישער רוטינ, נאָר אויך צוליב דער הערשנדיקער קונסטשטימונג, אָז פאַרעם איז דער עיקר

און אז זי מוז שטיין וואָס ווייטער פונעם שטאָף, ווייל עס דראָט איר פון זיין זייט מינערונג און פראָפאָנאָציע. און איבעראַל און אַלע מאָל, ווען די עסטעטיק פאַר-נעמט דעם געביטערישן אויבנאָן, ווערט די ליטעראַטור פאַרוואַנדלט אין אַ גאָט-לאָזן שפּיל און די פאַרעם זינקט אַראָפּ צו אַרנאָמענטיק — צו מליצה, און מליצה קאָן קיין מאָל נישט זיין סטיל, נאָר העכסטנס נוסח, ווייל סטיל איז נישט קאָנווענ-ציאָנעל-קאָלעקטיוו, נאָר העכסט-פּערזענלעכער נשמה-אויסדרוק.

פאַרמאָליסטן זענען נישט נאָר געווען די העברעישע בת-השמימיקעס אונדזערע פון דער השכלה-צייט, נאָר אויך, ווי פאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען, דער זיידע שמ"ר און זיין ליטעראַרישע שול פון פראָזע-שוואַרץ-אויף יידיש. אויך פאַר שמ"רן איז די פאַרעם געווען אַ הימלישע פרינצעסין, וואָס טאָר נישט פאַראומ-ווערדיקט ווערן פון דער שטאָף-מיאוסקייט. נאָר וואָדען? ער האָט געהאַט זיין אייגע-נעם דרך, ווי אַזוי דאָס צו פאַרהיטן. ער האָט זיך אויסגעטראַכט און אויסגעליגן פרינץ-געשטאַלטן, כדי דער שידוך צווישן חומר און צורה זאָל חלילה נישט מוזן זיין אַ מאָרגאַנאַטישער.

און שמ"ר — דאָס איז אייגנטלעך געווען דער קאָנסעקווענטסטער פאַרמאָליזם. נישט נאָר גרויסע קאָנווענציאָנעלע סינטעזן, אין וועלכע עס זאָלן זיך ווי אין ווייטע הימלען אויסבאַהאַלטן די אַנאַליטישע דעטאַלן פון די אייגענע איבערלעבענישן, נאָר צו דער קאָנווענציאָנעלער, אויסגעליגענער פאַרעם — נאָך אַ פּרעמדע טעמאַטיק אויף באַרג.

און סטיל — סטיל גרענעצט זיך נישט נאָר אָפּ פון פאַרעם-קאָנווענציאָנעליש-קייט, נאָר ער קאָן אויך אַרויסוואַקסן בלויז פון אייגענער טעמאַטיק. אויב כאַראַק-טער ביי אַ שרייבער איז אידענטיש מיט דורכגעלעבטער שטרעבונג צו אייגענעם אמת, דאָן איז זיין סטיל דאָס געצייג, מיט וועלכן די וואַרהייט-שטרעבונג אַקערט אויף אַנאַליטיש די אייגענע טעמאַטיק און סינטעטיזירט זי צו אַ ליטעראַריש-קינסטלערישער קאָנסטרוקציע. מיר מוזן, בכּן, אַלץ מער און מער מסכים זיין מיט בערנען. די פראָפאָרציע אין דער געשטאַלטונג, די מאַס און וואָג פון די איבערלעבע-נישן און ווערטער, די פאַרב און דער ריטעם פון די ווערטער — אַלץ וועט שטיין אונטערן קאָנטראָל פון דער אייגענער וואַרהייט-שטרעבונג, אונטער דער מאַראַלישער אַפּוטרופּסות פון כאַראַקטער. און דער סטיל וועט נישט לאָזן פעלשן נישט אין דעטאַל און נישט אין דעם סינטעטישן סך-הכל, ער וועט "האַלטן אָן אויג" אויף די ווערטער, אויף די זאַצן און יעדע קלענסטע פאַרקרימונג קאַרעגירן.

אַ אינטערעסאַנטער ביישפּיל פון סטיליסטישער זעלבסט-קאַרעגירונג איז מיר אונטערגעקומען ליינענדיק ל. שאַפּיראַס דערציילונג "ממה-נפשך". אויפן ערשטן בליק קאָן זיך אויסדאַכטן, אַז די אויטאָקאַרעקציע איז בלויז קאַקעטעריי, בלויז חנדל און מאַניער. אָבער האָט מען זיך אַריינגעלייענט אין שאַפּיראַן און מען ווייס, אַז ער איז אַ שרייבער מיט כאַראַקטער און סטיל, און אַז ער האָט על-פּי כאַראַקטער די

בייגונג איבערצולאָדן אַן עפיטעט, געדיכטער צו מאַכן אַ פאַרב און גראַטעסק צו פאַררוקן אַ שטריך ביי זיינע געשטאַלטן, וועט דאָס „אַליין פאַרבעסערן זיך“ אין משך פון דער שילדערונג זיין אין הסכם מיטן קאַנטראַל, וואָס שאַפיראַ האַלט אַן סטיליס-טיש איבער זיין פאַרלאַנג צו וואַרהייט. שאַפיראַ הייבט אַן די דערציילונג מיט אַ קורצער באַשרייבונג פון זיין העלד ליפעס מוטער — די רביצין.

„די רביצין — שטעלט ער אַוועק אַ סינטעטישן זאַץ — איז געווען זייער אַ נאַרישע יידענע“.

און דערנאָך קומען איבער אַ צענדליק שורות פון דעטאַל-אַנאַליז פון מאַראַלישן הינטערגרונט און פון פיזישן אויסזען. זיי לייענען זיך אַזוי :

„דעם רבס שכירות, מיטן רח"ש צוזאַמען, זענען געווען אַזוי קליין, אַז אַלע אירע יאָרן האָט זי געהאַלטן אין איין שטיקעווען דעם סוף פון דער וואַך צום אָנהייב פון דער נעקסטער. עס האָט זיך נישט געשטיקעוועט, און פירן די רבנישע בעל-הבתישקייט איז געווען אַזוי שווער ווי צו פירן אַ מלוכה. פון דעסטוועגן איז ביי דער רביצין געוואָקסן אַ גוידער און איר פנים איז געווען גלאַט און גערויטלט, ווי ביי אַ מיידעלע. זי איז געווען לאַנג און דין, אַבער ווייט מאַגער. דעם קאַפּ האָט זי געהאַלטן אַ ביסל פאַרויס און געבויגן, ווי אַ הוך, וואָס זוכט קערנדלעך. געהאַט צוויי בלויע, אין גאַנצן אומשולדיקע, מיידלשע אייגעלעך, אַ ביסל קורצזיכטיקע, און פון אונטערן פאַרוואַרפענעם ווייס-זיידענעם טיכל האָבן אַרויסגעקוקט צוויי קליינע אויערלעך ווי רויזנ-בלעטלעך, מיט אַלטפרענקיש געפאַסטע בריליאַנטן אין זיי — אַ ירושה פון דורות“.

קאָן מען נאָך אַט-די עטלעכע פאַרטערט-דעטאַלן נאָך בלייבן ביי דער ערשטער אימפרעסיע, אַז די רביצין איז געווען „זייער אַ נאַרישע יידענע“? איז „זייער נאָ-ריש“ נישט איבערגעטריבן פאַר אַ פרוי, וואָס האָט געמייסטערעוועט די רבנישע בעל-הבתישקייט, וואָס איז געווען אַזוי שווער צו פירן ווי אַ מלוכה? און איז דאָ למען אייגענער וואַרהייט-שטרעבונג נישט נייטיק נאָך אַן אַנדערער סך-הכלדיקער אַדיעקטיוו? איז דאָ נישט געבאַטן אַ סינטעטיש וואַרט אויך פאַר גלאַטן פנים, וואָס האָט זיך גערויטלט, ווי ביי אַ מיידעלע, און פאַר די בלויע, אומשולדיקע אויגן און פאַר די אויערלעך ווי רויזנבלעטלעך?

קומט טאַקע די סטיליסטישע זעלבסט-אויסבעסערונג און שטעלט אַוועק קודם-כל און אין סאַמע פראַנט אַ נייעם שם-התואר : „שיין“. און וואָס שייך דעם אַדיעקטיוו „זייער נאַריש“, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דער היץ פון ערשטן איינדרוק און פון איבערגעאייילטער מאַראַלישער קוואַליפיקאַציע — ווערט ער שטרענג אַרומ-געפוצט פון גומא. די קאַרעגירטע שורה פונעם בילד זעט איצט אויס אַזוי : „די רביצין איז געווען אַ שיינע און אַ נאַרישע יידענע“.

אודאַי איז דאָס אַ ספעציעלע אייגנטימלעכקייט פון שאַפיראַס סטיל. ער האָט

ליב אוועקצושטעלן ביים אנהייב אַ סינטעטישע כאַראַקטעריסטיק פון אַ געשטאַלט און זי דערנאָך אַנאַליטיש צו באַאַרבעטן און זי סטיליסטיש אויסצובעסערן. אַבער נישט דאָס בין איך אויסן. איך בין אויסן אַרויסצוברענגען, ווי אַזוי דער אַנאַליז פון די אייגענע אימפרעסיעס האָט אין דעם שאַפֿיראַשן טעקסט באַהיט די ווערטער פון איבערגעטריבנקייט און... פאַרוואַנדלט דעם גערעדטן רכילות־פּסוק וועגן דער רבי־צין אין אַ געשריבענעם זאַץ פון קינסטלערישער פּראָזע.

און געבראַכט האָב איך דעם ביישפּיל דערפאַר, ווייל אין אים שוועבט ערגעץ וווּ אַרום די עיקר־פּראָבלעם פון דער יידישער פּראָזעשפּראַך, ווי זי האָט זיך באַוווּזן צום זיידע מענדעלע. די פּראָבלעם איז געווען: פּטור ווערן פון גערעדטקייט, וואָס איז אידענטיש מיט גוזמא; נישט פאַרלירן דעם שטאַף אונטער גרויסע פּאַלעס פון פּאַרטיקע סינטעזעס; געדולד, אויסדויער און אַטעם ביים באַשרייבן דעם פּרט; שרייבן, באַשאַפּן און פאַרמולירן נישט אין אַ לשון פון ערשטער אימפרעסיע און פון הייס־געבאַקענער עמאַציע, נאָר מיט באַגריפּן און בילדער, וואָס זענען אַפּגעקילט, אַביעקטיוויזירט און צוגעפּאַסט געוואָרן צו דער איבערלעבעניש, צו דער פּאַסירונג און צו דער געשטאַלט אין קלוגן באַראַט פון חושים און געדאַנק.

3

שמואל יוסף עגנון

א

יידן נאָבעלפרייז-געווינערס אין די פרעמדע ווינגערטנער האָבן מיר אַ היפש ביסל, אָבער אַ ייד מיט דער נאָבעל-פרעמיע פון אונדזער אייגענעם ליטעראַרישן ווינגאַרטן איז דער ערשטער שמואל יוסף, דער זון פון שלום מרדכי טשאַטשקעס פון דער גאַליצישער ק"ק בעטשוטס (בוטשאַטש), וואָס וווינט דעם סאַמע גרעסטן טייל פון זיין לעבן אין ירושלים און האָט העברעיזירט זיין נאָמען אויף ש"י עגנון. אין די איבער דרייסיק יאָר זינט ביאַליקס פטירה זענען דריי שעפּערישע יידן דערמאַנט געוואָרן ווי קאַנדידאַטן פאַר דער נאָבעל-פרעמיע: מאַרטין בובער, שלום אַש און ש"י עגנון. אַלע דריי האָבן ערלעך פאַרדינט די אויסצייכענונג פון דער שוועדישער אַקאַדעמיע. פון די דריי זענען מאַרטין בובער און שלום אַש געווען מער וועלטבאַרימט, ווי דער יינגסטער צווישן זיי — אים צו לאַנגע יאָר שמואל יוסף עגנון.

מאַרטין בובער האָט מיט אַ טייל פון זיינע ווערק משפיע געווען דעם קריסט-לעד-פּראָטעסטאַנטישן געדאַנק און שלום אַש איז מיט די ביכער פון זיין עלטער, מיט די קריסטאָלאָגישע ראַמאַנען, געוואָרן דער ליבלינג פון דער קאַטוילישער וועלט. זיי האָבן ביידע — מאַרטין בובער און שלום אַש — פאַרדינט געקרוינט צו ווערן מיט דער הויכער אינטערנאַציאָנאַלער פרעמיע אויך פאַר זייערע אויסשליס-לעך יידישע ספרים: בובער ווי דער אויסטייטשער פון ביבל און דער פאַרטייט-שער פון חסידות און שלום אַש, ווי דער מחבר פון „דריי שטעט" און פון „תהלים-ייד" (מען קאָן מוסיף זיין צו אַשס דערמאַנטע צוויי גרויסע ווערק אַ סך אַנדערע, אָנהייבנדיק פון „דאַס שטעטל" און ביז זיין משה-ראַמאַן).

אָבער ווען מאַרטין בובער אָדער שלום אַש זאָלן געווען באַקומען די נאָבעל-פרעמיע פאַר אונדזער ווינגאַרטן, וואָלטן דער וועלטס דרשנים און קאַמענטאַטאָרן געהאַט אַ מעגלעכקייט צו זאָגן, אַז פאַר בובערן האָבן זיך געמיט זיינע פּראָטעסטאַנטישע תּלמידים און פאַר אַשן זיינע קאַטוילישע פאַרערער. מיר, פון דעם יידישן און העברעיִשן ווינגאַרטן, וואָלטן זיך מן-הסתּם נישט אַנטקעגנגעשטעלט, אָבער ערגעץ וווּ טיף אין האַרצן וואָלט גענאָגט די מורא, אַז אפשר האָבן די גוים אונדז טאַקע אַפּ-גענאַרט און זיי האָבן אויך דאָס מאָל געגעבן די פרעמיע נישט אונדז, נאָר זיך אַליין. ביי שמואל יוסף עגנון זענען מיר זיכער, אַז מען מיינט טאַקע נאָר אונדז, אויס-

שליסלעך דעם יידיש־שעפערישן געניוס עגנון, וואָס האָט קודם געשאַפֿן אויף יידיש און האָט דערנאָך אויף לשון־קודש אַרויסגעבראַכט ווערק, אָנהייבנדיק פֿון ״והיה העקוב למישור״ (און דאָס קרומע וועט ווערן גלייך) איבער ״הכנסת כלה״ און ״אורח נטה ללון״ (אַן אורח אויף איבערצונעכטיקן) און ביז ״תמול שלשום״ (נעכטן און אייערנעכטן), ״סיפור פשוט״, ״בנערינו ובזקנינו״ (מיט יונג און אַלט), ״ספר המע־שים״ און ״סיפורי אגדות״, א׳ סך־הכל פֿון צוועלף בענד דערצייילונגען און ראַמאַ־נען, אין וועלכע עס גייען דורך די געשטאַלטן פֿון גאַטפֿאַרטיקע יידן פֿון די ק״ק בעטשווטס, בראַד און ירושלים, פֿון חלוצים און פֿון מאַדערנע יידן, אוניווערסיטעט־לערער און וויסנשאַפֿט־פֿאַרליבטע, און אַלע מענטשן פֿון עגנונס ליטעראַרישן באַ־שאַף שטעלן צונויף אַ תקופה אין דער יידישער היסטאָריע, וואָס ברויזט מיט אמו־נה, מיט רעבעלישקייט, מיט חלום און מיט האַפֿענונג און מיט טראַגזיזם און בלענדט מיט גייסטיקער שיינקייט.

ווי אַלע גרויסע און וויכטיקע יידישע שרייבערס האָט עגנון געלערנט ביים זיידן מענדעלעע די קונסט פֿון נוצן לשון. אין דעם פרט איז ער מענדעלעס המשך, אָבער וואָס שייך זיינע געשטאַלטן, איז ער דער היפּוך צו מענדעלעען. עגנונס מענט־שן זענען פֿרזישע יידן, שבת־יום־טובֿדיקע יידן אין דער סאַמע מיט פֿון זייער וואַכעדיקייט. און עגנונס לשון איז נישט בלויז ווי ביי מענדעלעען אַ געראַטענער, ווירטואַזער זיווג פֿון העברעיִשע ווערטער פֿון אַלע צייטן און פֿון אַלע שיכטן, עגנונס שפּראַך איז לשון־קודש, און דאָס מיינט ביידע לשונות אונדזערע אין איי־נעם. עס איז אַ ווונדערלעכער צונויפֿפלעכט פֿון העברעיִש־לשון־קודש מיט יידיש־לשון־קודש. עס איז די נישט אויף העברעיִש און נישט אויף יידיש גערעדטע, אָבער דאָך לעבעדיקע שפּראַך און לעבעדיקער ניגון פֿון דער הייליקער יידישער היס־טאָריע און פֿון דעם הייליקן יידישן לעבן.

פֿאַראַן אַזעלכע — מיר איז אויסגעקומען נישט איין מאָל זיך מיט זיי צו אַמפּערן — וואָס האַלטן, אַז עגנונס ווערק איז סטיליזאַציע. מײן ענטפֿער צו זיי איז, אַז דער רעזולטאַט פֿון אַט דער ״סטיליזאַציע״ איז אָבער ביי עגנונען גרויסער סטיל, דער סטיל פֿון אַן עפֿאַכע, דער סטיל פֿון דורות, וואָס ער האָט ליטעראַריש צונויפֿגעקליבן זיינע צעבראַכענע שערבלעך און באַשאַפֿן דעם ווונדער פֿון אַ גרויסער פֿאַלקישער כלי. עס איז אַ דערגרייכונג, וואָס קאָן פֿאַרגליכן ווערן מיט דעם שפּראַכאוּפֿטו פֿון שלום־עליכם. אויך שלום־עליכם האָט באַשאַפֿן אַ יידיש לשון, וואָס איז די אויטענ־טישסטע יידישע שפּראַך, הגם קיינער האָט אַזוי נישט גערעדט, נישט דאָס פֿאַלק און נישט ער אַליין, שלום־עליכם.

ב

עגנונס ווערק איז, לפי ערך, ווייניק וואָס איבערגעזעצט געוואָרן אויף פרעמ־דע שפּראַכן. דאָס מייסטע, דאַכט מיר, אויך דייטש, אַ דאַנק דעם שאַקען־פֿאַרלאַג,

וואס איז אויפגעקומען אין דייטשלאַנד און איז אין משך פון יאָרן געווען אַ דייט־שער פאַרלאַג. אויף ענגליש זענען פאַראַן בלויז דריי איבערגעזעצטע ביכער פון ענגונען און עס איז דאָ די סמיכה פון דעם באַרימטן אַמעריקאַנישן קריטיקער עד־מונד ווילסאָן, וואָס שטעלט ענגונען אַזוי הויך ווי קאַפּקאָ און אויב נישט נאָך העכער. אָבער דערפאַר אין זיין אייגן לאַנד, אין ישראל, איז ענגון, דאָכט מיר, נאָך ביאַליקן דער סאַמע מייסט געפאַרשטער שרייבער. עס איז וועגן אים אַנגעוואַקסן אַ ליטעראַטור, וואָס פילט אויס עטלעכע פּאָליצעס פון אַ ספרים־אַלמער און עס זענען אים געגעבן געוואָרן אַ שפע פון פּראַפעסיאָנעלע, שטאַטישע און נאַציאָנאַלע ליטעראַרישע פּרייזן.

די הויפטפאַרשער פון ענגונס ווערק זענען די ליטעראַטור־פּראַפעסאָרן פון ירושלים און פון רמת־גן: דוב סדן און ברוך קורצוויל. אַחוץ מאַנאַגראַפּיעס וועגן ענגונען זענען צו זיין זיבעציקסטן געבוירנטאָג אין תשי״ט (1959) דערשינען אויך פעסטשריפטן לכבוד ענגונען סיי אין ירושלים און סיי אין רמת־גן.

און ענגון איז אַבליגאַטאַרישער לייענשטאַף פאַר די תלמידים אין די מיטלשולן און אין די אוניווערסיטעטן, מיט איין וואָרט — אַ קלאַסיקער.

אַנגעהויבן האָט ענגון, ווי שוין דערמאָנט, צו שרייבן יידיש און זיינע ערשטע דערציילונגען און לידער האָט ער געדרוקט אין בעטשוטשער „דער יידישער ווע־קער“, און אין לעמבערגער „טאַגבלאַט“ און „אידישער פּאַלקס־קאַלענדאַר“. מיר האָבן וועגן דעם אַ גרינטלעכע אויספאַרשונג ביים סוף פון דעם ראַמאַן „סיפור פּשוט“ (אַ פּשוטע מעשה), וואָס אליעזר רובינשטיין האָט איבערגעזעצט אויף יידיש און ישראל לאַנדאָן האָט אים אַרויסגעגעבן דאָ אין ניו־יאָרק, אין 1958, אין זיין פאַרלאַג „דער קוואַל“.

סדן ברענגט עטלעכע לידער, וואָס ענגון האָט געדרוקט אין בעטשוטשער „דער וועקער“ און זאָגט מיט רעכט, אַז אין זיי „הערן זיך קלאַרע אַפּקלאַנגען פון ראַזענפעלדן, רייזענען, יהואַשן, ווי אויך פון י. ל. פּרצן“. און סדן שטרייכט אונטער, אַז „דער רושם (פון די אַפּקלאַנגען) לאַזט זיך נישט פאַרווישן אַפילו ווען עס זאָל זיך אַרויסשטעלן, אַז די שאַפונגען פון די דיכטערס זענען צו אים כלל נישט דערגאַנגען, וואָרעם זייער השפּעה, וואָס האָט געקאָנט זיין אַן אומדירעקטע איז דאָך געהאַנגען אין דער לופט“.

נאָך אינטערעסאַנטער איז די באַהויפטונג, צו וועלכער סדן קומט נאָך אַ פאַר־גלייך פון ענגונס העברעיִש און יידיש געשריבענע חיבורים פון דער פּריער יר־גנט, דהיינו: „אַז ער האָט העברעיִש נאָך לאַנג ניט, ווען ער האָט אין יידיש שוין לאַנג געהאַט געפונען די עלעמענטאַרע יסודות פון זיין שפּראַך־נוסח“.

אין זיין העברעיִשן סטיל האָט ער דערנאָך געפונען ביידע אוצרות: אי יידיש און אי העברעיִש און געשאַפן דאָס ווערק וואָס מיר, יידן, פּרייען זיך שוין דער־מיט און באַווונדערן עס שוין באַלד צוויי דורות, און די שוועדישע אַקאַדעמיע האָט

עס איצט אין נאָמען פון דער נישט־יידישער וועלט באַערט מיט אינטערנאַציאָנאַלער אָנערקענונג.

וויפל יאָרן האָבן מיר אַרויסגעקוקט אויף אַזאָ אינטערנאַציאָנאַלער באַערונג פון אונדזער ליטעראַטור און דער נס איז, וואָס זי איז אָנגעקומען גראַד איצט אין אַ שעת הדחק, ווען די שונאים „סבויני כדבורים“, האָבן אונדז אַרומגערינגלט ווי די בינען און פאַרמעסטן זיך אויסצושטעכן דאָס אויגעפעלע פון יידישן קיום — מדי־נת ישראל. איצט, ווען די סירישע דעמאָגאָגן ווילן פּראָוואַצירן אַ מלחמה קעגן מדינת ישראל און מיכאַיל שאַלאַכאָוס פּאָליטישע בעלי־בתיים האַלטן אונטער דאָס בילן פון די רוצחישע הינט אין ראַט פון די פאַראייניקטע פעלקער — איצט איז עס ממש אַ נס, וואָס די שוועדישע אַקאַדעמיע האָט געלאָזט וויסן, אַז גייסט און שעפּערישקייט שטייט איין נישט בלויז ביי די, וואָס האָבן געהאַלפּן באַזיגן די ברוינע פעסט, נאָר אויך ביי די קרבנות פון דער ברוינער חיה, וואָס האָט חרוב גע־מאַכט אייראָפע און האָט פאַרצוקט אַ דריטל פונעם יידישן פּאָלק. אין דער שעת הדחק פאַר ישראל האָט די שוועדישע אַקאַדעמיע ווי אויסגעשריגן: דרך־ארץ און אָנערקענונג פאַר די גרויסע געשטאַלטיקער פון יידישן גייסט, פון יידישן אידעאָלאָזם און פאַר די באַקלאַגער פון יידישן חורבן.

ג

דריי מאָל בין איך געפאַרן קיין ישראל, אַבער בלויז איין מאָל איז מיר אויס־געקומען זיך צו באַגעגענען מיט שמואל יוסף עגנונגען. איך האָב אים באַזוכט אין איינעם אַ טאָג, נישט אָנגעמעלדעט פון פּריער, אין זיין וווינונג, אין תּלפּיות. איך האָב מיט אים פאַרבראַכט מער ווי אַ שעה צייט און — אַזוי זענען גאַליציאַנער — מיר האָבן גערעדט וועגן גאַליציע, וועגן דער יידישער גאַליציע און דערעיקרשט וועגן אונדזער שכנותדיקע שטעט קאַלאָמיי און בעטשוטש.

נישט אומזיסט האָט מען ביי אונדז אין קאַלאָמיי מורא געהאַט פאַר די בעט־שוטשער מדקדקים און שאַרפע קעפּ. וואַרעם אַט האָט דאָך בעטשוטש אַרויסגעגעבן אין 19טן יאָרהונדערט דעם גרעסטן סעמיטאַלאָג דוד הערש מילער, וואָס איז באַ־קאַנט געוואָרן אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט פון געלערנטע ווי באַראָן דאַויד היינריך מילער, און איצט דעם נאָבעלפּרייז־געווינער פאַר ליטעראַטור שמואל יוסף עגנון. דער ערשטער איז דערגאַנגען צו זיין רום אויפן וועג פון השכלה און פון דייטש „די שפּראַך דער אויפקלערונג“ און דער צווייטער דורך חבית־ציון און מיטן כוח פון לשון־קודש. אַלע נאַציאָנאַלע וועגן און אומוועגן האָבן דערפירט בעטשוטשער יידישע קינדער צו אינטערנאַציאָנאַלער גלאָריע.

אַזאָ איז דער כוח פון דער ק"ק בעטשוטש און דאָס גאַנצע פּאָלק ישראל נעמט זיך איבער מיט איינעם פון זיינע גרעסטע זין — מיט שמואל יוסף, דעם זון פון שלום מרדכי טשאַטשקעס פון בעטשוטש.

עלי שעכטמאן

א

לומדיש לשון

אין אַ זשורנאַל לייענט מען געוויינטלעך נישט אַליין. דערצו האָב איך די רגילות, זיך נישט אַריינצולאָזן אין ראַמאַן-המשכים אין אַ צייטשריפט. איך וואָרט ליבערשט איבער ביז מען וועט קענען לייענען דעם ראַמאַן צווישן טאָוּלען, וואָרעם אין די בלעטער פון אַ בוך כאַפט מען גיכער דעם טעם פונעם שרייבער און מען דערפילט, צי ס'איז כדאי צו לייענען.

עלי שעכטמאַנס ראַמאַן „ערעוו“ (ערב), וואָס האָט זיך מיט אַ יאָר צוריק געדרוקט קאָפיטלווייז אין „סאָוועטיש היימלאַנד“, האָב איך לכתחילה אויך נישט געלייענט, ביז איך האָב אַזוי, כלאחר-כך, אַ בלעטער געטאָן איינעם פון די לעצטע המשכים און איך האָב אמתע חרטה געהאַט וואָס איך האָב ביז איצט נישט געלייענט, וואָרעם פון די געציילטע זייטלעך אין וועלכע עס ווערט באַשריבן דער צונויפטרעף און דער איבערשמועס צווישן דער מומע ליבע און איר טאַכטער שפרה, איז פאַר מיר אויפגעגאַנגען דער ריח פון סאַלידער קינסטלערישער געשטאַלטונג, דער ריח פון בעלעטריסטיק פון סאַמע בעסטן מין.

איצט איז עלי שעכטמאַנס ראַמאַן דערשינען אין בוכפאַרעם. דאָס בוך איז פון די געציילטע צוויי וואָס זענען אין לעצטן יאָר אַרויס אין ראַטן-פאַרבאַנד אין פאַרלאַג „סאָוועטסקי פּיסאַטעל“, און מען דאַרף איבער דעם בוך מאַכן אַ ברכה. אַ ברכה, וואָס סטאַלינס שחיטה אויף יידישע שרייבער האָט שעכטמאַנען פאַרשוינט און אַ ברכה, וואָס דער יידיש-פּאַלעסיער שטייגער פון „ערב“ (ערב 1905 אין רוסלאַנד און 1914 אין אייראָפּע) האָט זיך אויפגעהיט אין דעם ווונדערלעכן יידישן שרייבער דורך דער היפש לאַנגער נאַכט פון סטאַליניסטישן טעראָר און פון צוואַנגס-אַסימילאַציע.

אַ טייערן שפּראַך-אוצר האָט עלי שעכטמאַן אַרויסגעראַטעוועט פון די יידישע פּאַלקס-טיפענישן און אים פאַר אונדז באַוויזן דורכן מויל פון זיינע העלדן. אַט איז אַ ביישפּיל פון לומדישן יידיש, וואָס ס'לייגט אויס דער אַלטער ר' נתן לאַנדע, ווען ער נעמט זיך אָן פאַר זיין שנוור איווע, וואָס האָט געפירט אַ ליבע מיטן פאַרשטאַרבנעם דניאל באַיאָר און איצט, נאָכן אומקער פון אַ באַזוך אין איר היימלאַנד ביים פּאַטער און ביי דער שווער קראַנקער מוטער, האָט זי זיך אָפּגעזונ-דערט פון איר מאַן, האָט אַרויסגעוואָרפן פון איר צימער אַלע קליידער און אַליין דאָס מעבל אַרויסגעשטעלט. ר' נתן לאַנדע, דער למדן, דער מקובל, וואָס שרייבט

א ספר „קדושת השכינה“, טענהט צו זיין ווייב נעמע און זאגט צו איר אזוי — „פאָרגעס נישט, אַ מענטש איז נישט ערב פאַר זיינע מעשים אין אַזאַ מצב. ס'איז טאַקע מוקשה, שווער צו פאַרשטיין, נאָר פאַרגעס נישט, אַז זי איז אַ מר נפש, אַ פאַרביטערטע נשמה. זי האָט איבערגעטראָגן דאָרט ענויים קשים, שווערע ליידן, פאַרט אַ טאַכטער. נעכע איז אזוי מסוכן קראַנק... גיי שוין גיי! יענער איז שוין אַ שוכן עפר, אויף דער אמתער וועלט. וואָס איז פאַראַן וואָס צו רעדן וועגן אים... נעמע, רעד נישט אויף איר קיין לשון הרע. ס'וועט איבערקאַכן. ס'איז דאָך שוין אַזוינס אויך געווען... אויב זי האָט זיך דענסט מאָל פון אים נישט מתבודד געווען, זיך פון אים נישט אָפגעזונדערט, וועט זי אַצינד אַודאי און אַודאי נישט... ס'איז פאַראַן, ברוך השם, אַ קינד. דאָס קינד האָט זי ליב. מיש זיך נישט, פאַרמאָך די אויגן. ס'וועט איבערברענען. אויף אַ מחלוקת שיטן אַלע מיסט. יעדער איינער אַ ביסעלע, אַ קאַפעלע, אַ הייפעלע — און די מחלוקת וואַקסט! ... פתח בכד וסים בחבית — מען הייבט אָן פון אַ קריגל און מ'פאַרענדיקט מיט אַ פאַס. אַ מחלוקת איז פייער. וואַרף נישט, נעמע, קיין פייער אין דיין אייגענער שטוב.“

די דאָזיקע רייד צו זיין ווייב, וואָס דער קינסטלער שעכטמאַן לאָזט טענהן ר' נתנען, האָבן אַלע מעלות פון תוך און פאַרעם. דורך דעם, „וואָס“ ר' נתן זאָגט, קומט בולט ארויס די געשטאַלט פון דעם געהויבענעם יידן, וואָס הגם ער איז אַ קנאי און גרייט זיך מקריב צו זיין פאַרן מינדסטן אות פון דער תורה, איז ער אויך פול מיט אַן אַצילותדיקער איינזעעניש צו מענטשלעכער זינד. צו מענטשלעכע שוואַכקייטן און ווייס, אַז אין לעצטן סך־הכל זינדיקט דער מענטש בלויז בשגגה, נישט בכיוון, און עס קומט אים פאַרגעבונג. ר' נתן בעט דאָ פאַר זיין שנור ביי אַ מענטש, אין אַ פראַסטן מיטוואַך, דאָס זעלבע וואָס ער בעט ביים רבונג של עולם יום־כפור אין שול, פאַרן גאַנצן פאַלק ישראל: ונסלח — און עס זאָל אַלעמען פאַרגעבן ווערן, ווייל די זינד, יעדע זינד איז בשגגה.

וואָס שייך דעם „ווי אזוי“ פון ר' נתנס רייד, ווי שעכטמאַן לאָזט זיי אונדז הערן, זענען זיי אַלע איינס ווי איינס ווי עפעס פון „ממעמקים“ צונויפגעקליבענע און האָבן דעם ריטעם פון תפילה. די עטלעכע מאָל געניצטע פינטעלעך סוגעסטירן, אַז נעמע האָט איר מאַן געפרוּווט איבעררייסן די רייד, אָבער ר' נתן האָט אויף קיין איין מאַמענט נישט מפסיק געווען זיין תפילה פון „ונסלח“.

און נאָך, וואָס אַנבאַטרעפט דעם „ווי אזוי“, איז ר' נתנס טענה לטובת איווען אַ מוסטער פון לומדישן יידיש כמעט אַן געפעל, וואָס אַזאַ הערט מען שוין היינט צו טאָג בלויז זעלטן, אַפילו אין ישיבות און אין בתי־מדרשים, און מיר געניסן עס אין דער פולער מאָס פון עלי שעכטמאַנס קינסטלערישן זכרון.

אָבער עלי שעכטמאַן האָט קינסטלעריש אויפגעהיט נישט בלויז דאָס לומדישע יידיש, נאָר אויך דאָס שעפּעריש־פאַלקסטימלעכע דורכן מויל פון די צוויי אפשר סאַמע געראַטנטע געשטאַלטן אין בוך: יצחק באַיאַר און די מומע ליבע.

שרייבער פון מיין דור

די צוויי רעדן, און מען שפירט ממש ווי דאָס וואָרט איז ביי זיי אין דער מיט פון שעפּערישן פּראָצעס, ווי עס פאַרפאַרנט זיך מאַלעריש און באַשאַפט אַ בילד און ווי עס קנייטשט זיך געדאַנקלעך און עס ווערט געבוירן אַ מאַראַלישע זאַגעניש, אַ לעבנס־חכמה אָדער אַ צוגעשפּיצטער משל.

ב

יצחק באַיאָר

ווען יצחק באַיאָר קומט אין דער גרויסער שטאָט אַריין אָפּנעמען פון שפּיטאַל דעם מיזיניק אַווראַם, טרעפט ער צופּעליק דעם כלי־זמר עקיבא, דעם נאַענטן פּריינד פון זיין פאַרשטאַרבענעם זון דניאל, און עקיבא פירט אים צום דאָקטאָר איליאַ איליטש, וווּ חברה וואָרט אויף אים און וויל ביי אים פּוּעלן, ער זאָל אַהיים נעמען אויף ערבות די טאַכטער חרות, די רעוואָלוציאָנערקע און משומדת. ענטפּערט זיי דער אַלטער יצחק אי מיט אַ משפּחה־מעשה און אי מיט קלוגע רייד, וואָס ביידע אין איינעם האָבן זיי דעם גוטן שלום־עליכמשן קינסטלערישן טעם. דער שלום־עליכמשער טעם פון שפּראַך איז משמע לשון וואָס אַלע רעדן און נאָר איך אַליין, דער אויסדערוויילטער, קאָן עס אַזוי רעדן.

די מעשה וועגן זיין פעטער טאָדערעס, דעם „בעל־מופתדיקן“ שניידער און זיין זון יאַנטל, וואָס דעם גראַפּס טאַכטער האָט זיך אין אים פאַרליבט, אָבער יאַנטל האָט זיך נישט געוואָלט שמדן און דער פּריץ האָט אים דערפאַר געלאָזט באַגראַבן לעבעדיקערהייט, דערציילט דער אַלטער יצחק באַיאָר אין אַ מוזיקאַלישן דועט מיט איווען. דער דועט איז בפּירוש אַ מוזיקאַלישער, ווייל עס טראַגט זיך פון דער דערציילונג מיט די צוויי קולות די האַרמאָניע פון אַ גוט איינגעשטודירטער כאַר־ראַלישקייט, אַזוי אַז אין תּוֹך איז אויך גערעכט דער יונגער דיכטער מיט זיין התפּעלות פאַר יצחקס און איוועס וואָרטקאַנצערט אין צווייען. איך זאָג: אויך גערעכט ווייל אין לעצטן, אין מאַראַלישן סך־הכל איז, פאַרשטייט זיך, גערעכט דער אַלטער יצחק ווען ער רעאַגירט אויף דעם יונגן דיכטערס לויבעזאָנגען מיט רוגזה —

„משפּילט דאָ פאַר אייך נישט קיין טריאַטר, מע דערציילט אייך דאָ נישט קיין בבא־מעשות.“

די מעשה איז טאַקע אַ שיינע, אָבער דער עיקר איז דער מאַראַלישער נמשל, אַז „אַמאָליקע יאָרן האָט מען אַ צווייג באַדאַרפט אָפּהאַקן, אַליין איז זי נישט אָפּ־געפּאַלן... מענטשן האָבן אַ מאָל געלעבט טאַקע פּראָסט, זייער פּשוט, נאָר אַליין

שלמה ביקל

איז מען געווען גרעסער, שטארקער. די נשמה — טיפער. מען האָט לעם אַ טייך קיין ברונעם נישט געגראָבן.

און דאָס זענען נישט די איינציקע בילדערישע, טיף קלוגע רייד, מיט וועלכע דער אַלטער יצחק הייבט אַרויס דעם אַמאָל און שטראָפּט שאַרף דעם היינט מיט אַלע זיינע אידעאָלן. כאַטש נאָך איין זאָגעניש פון יצחק באַיאַר וועל איך דאָ ציטירן, ווייל מיין הנאה רייסט זיך צו זאָגן וואָס גיכער עטלעכע גוטע ווערטער וועגן דער טייערער מומע ליבע און וועגן איר גילדן מויל.

ווען עקיבא ווענדט אָפּ די תרעומות פון יצחק באַיאַר מיט: „ר' יצחק, גאָט איז מיט אייך“, ענטפערט דער אַלטער יישובניק מיט אַ שניידנדיק שאַרפּער קריטיק איבער עקיבאָן און זיינס גלייכן וועלט־פאַרבעסערערס.

— מיט מיר — זאָגט דער אַלטער — איז ער אַודאי, נאָר צי איז ער מיט דיר? ... פון איין זייט נייע נביאים. אויך זי (די טאַכטער חרות ש. ב.) איז צווישן די נביאים. נייע משה רבינוס, דבורה הנביאהס, מ'רופט נעמען נייע לוחות. מ'פירט צו אַ נייעם באַרג סיני... ס'שטעלט זי גאַרנישט אָפּ — נישט די בליצן, נישט די דונערן. מ'גייט קיין סיביר, מ'גייט אויף דער תליה... גאַסן, גאַנצע שטעט ווערן פאַרגאַסן מיט בלוט... און אויפן טיש שטייט אַ מענטשלעכער שאַרבן, און מ'שיט אין אים דאָס אַש פון די ציגאַרן... שווייג, עקיבא, וואַרף נישט קיין רייד אויפן ווינט. מיר קוקן טאַקע דורך איין פענצטער, מיר זען אַבער פאַרשיידענע וועלטן... דיר טוט וויי אַ פינגער און מיר טוט וויי דאָס גאַנצע האַרץ. מיר פאַרשטייען זיך נישט... און איך וועל דיר זאָגן נאָך בעסער: מיר קענען זיך נישט. איך ווייס, למשל, נישט ווער איר זייט?

איך האָב יצחק באַיאַרס רייד ציטירט ביזן סוף — ביז זיין נישט וויסן ווער עקיבא איז, ווייל דער ראַמאַנהעלד, דער אַלטער יישובניק רעדט דאָ נישט אַנדערש נאָר אויך אין מיין נאָמען, אין נאָמען פון מיינס גלייכן, אַלע לייענער, וואָס ווייסן נישט ווער עס איז דער כלי־זמר וואָס מיר האָבן באַגעגנט אין יצחק באַיאַרס שטוב אין דאָרף און וואָס יצחקס פאַרשטאַרבענער זון, דער מאַלער דניאל, פלעגט אים צערטלען מיט „עקיבא פריינט“ און „עקיבא חבר“.

ג

עקיבא, אַלעקסאַנדער, אבנר, דניאל

כ'מיין דערמיט צו זאָגן, אַז אויך עקיבאָן האָט דער קינסטלער באַשאַנקען מיט אַ שפע פון פאַלקסטימלעך קלוגע רייד און ער וואַלט אין דעם פרט געקאָנט זיין אין אַ טראַקע מיט יצחק באַיאַר און מיט דער מומע ליבע, ווען — ווען זיין גע-

שטאלט זאל קינסטלעריש עקסיסטרן. מיר הערן בלויז ביי עטלעכע געלעגנהייטן עקיבאס רייד, אבער מיר זעען נישט זיין געשטאלט. די צייכענונג פון דער פיזי-שער פערזאן איז צו א בלאסע און נישט אַנזעוודיק און אויך פון די רייד וואַקסט נישט אַרויס קיין באַזונדערער מענטש אויף צו פאַרגעדענקען. די מיינסטע פאַר-שוּינען אין שעכטמאַנס ראַמאַן האָבן וואַרצלען, משפּחהדיקע, סביבהדיקע און אויך לאַנדשאַפטלעכע. עקיבא איז פון די געציילטע וואָס טראַגט זיך איבערן ראַמאַן ווי אַ בלעטל אויפן וואַסער. ער איז אַן אומגעזעצלעכע געשטאלט, אַ „דעאוס עקס מאַכינאַ“, און אפשר דערפאַר מאַכן אויך זיינע רייד נישט דעם געהעריקן רושם.

בכלל זענען די יונגע געשטאַלטן ווייט נישט אַזוי געראַטן, ווי די פאַרטערען פון דער עלטערער גענעראַציע (די מומע ליבע) און פון דעם אַלטן דור (יצחק און גב-ריאל באַיאַר און ר' נתן לאַנדע). דער פאַרטערע פון אַלעקסאַנדער לאַנדע (איוועס געזעצלעכער מאַן) איז צו פיל שאַטנדיק און פאַרמאַגט נישט דאָס נייטיקע ביסל ליכט, כדי דאָס שאַטנדיקע זאָל האָבן לעבעדיקן אַטעם, און אבנר לאַנדע, דער בעל-תשובה, וואָס קערט זיך אום פון רעוואָלוציאַנערער אַרבעט צו טלית און תפילין אין טאַטנס שטוב — זיין צייכענונג איז עפעס אַ נישט-דערציכנטע, זיין סיפור-המעשה אַ נישט-דערזאָגטער. אפשר איז דאָס דערפאַר, וואָס זיין באַשאַפער, דער קינסטלער עלי שעכטמאַן, האָט אין די אומשטענדן, אין וועלכע ער לעבט, נישט געקאַנט דער-גאַנצן אַבנרס פאַרטערע מיט דעטאַלירטע תשובה-איבערלעבענישן און האָט אים געלאָזט באַגיין אַ פסיכאָלאָגיש אומבאַרעכטיקטן און אומגעריכטן זעלבסטמאַרד מיט עפעס אַן אַנווינקעניש אויף נייע ספקות און אויף אַ ליבעפלאַם צו שפרהן.

דניאל, ווידער, איוועס געליבטער, וואָס זיין ליבע האָט צעשטערט איוועס מו-טער נעכע, ווען זי האָט איר טאַכטער געצווּנגען צו גיין אונטער דער חופה מיט אַלעקסאַנדער לאַנדע — ער, דניאל, וואָס דאַרף זיין דער הויפט-העלד פון דעם ערש-טן טייל פון ראַמאַן — אויף אים זעען זיך צום מיינסטן אַן די השפּעה-צייכנס פון דעם מייסטער דוד בערגעלסאַן, דניאל איז אין שעכטמאַנס ראַמאַן די צום מיינסטן בערגעלסאַנישע געשטאַלט. ער איז איינער פון בערגעלסאַנס קאַמפּליצירט-שוואַכע פאַרשוּינען. אַבער בעת בערגעלסאַנס אַ צייכענונג פון אַזאַ פאַרשוין פאַרמאַגט פּסי-כאַלאָגישע דינקייט און דעם כוח צונויפצובינדן די נשמה-צעריסנקייטן צו דער גאַנצקייט פון געשטאַלט, פרוווט שעכטמאַן די דאָזיקע גאַנצקייט ביי דניאלן צו דערגרייכן דורך דרויסנדיק-לירישע רייד און זשעסטן, ווי „לאַמיר שווייגן, עקיבא פריינט“ וכו'.

עלי שעכטמאַנס אייגענער כוח ליגט גאַר אין אַפּמאַלן נישט שוואַכע און לעבנס-געבראַכענע פאַרשוּינען, נאָר אין געשטאַלטיקן מענטשן מיט לעבנספרייד. ביי בער-געלסאַנען זענען זיינע מענטשן בדרך כלל צעבראַכן אפילו אין דער לעבנספרייד, מיט וועלכער זיי באַוווּיזן זיך פאַר אונדו. עלי שעכטמאַנס געשטאַלטן אַטעמען מיט לעבנספרייד, אפילו אונטער די האַרבסטע און שווערסטע קלעפּ פון גורל.

איווע

איך שטרייך דאָס אונטער, ווייל עס קאָן זיך אויסדוכטן אַז איווע באַיאָר, די געליבטע פון דניאלן און די פרוי פון אַלעקסאַנדער לאַנדע קער זיך אַן אין קרוי-בהשאַפט מיט מירל הורוויץ פון בערגעלסאַנס „נאַכאַלעמען“. ס'איז נישט אַזוי. מירל הורוויץ איז די העלדין פון אַ „נאַכאַלעמען“-אַטמאָספּער. דער דרויסנדיקער גורל און מירלס שטענדיקע אומצופרידנקייטן און קאַפּריזן שאַפן אַרום איר און אין איר אַ פּסיכישן צושטאַנד, אין וועלכן עס איז נישט פאַראַן קיין אַנהייב און קיין מיט, נאָר תמיד אַ „שוין פאַרשפּעטיקט“, קיין מאָל נישט קיין פּרימאַרגן און קיין מאָל נישט קיין מיטנאַטאָג, נאָר, העכסטנס, דאָס דעמעראַליכט פון בינ-השמשות.

איווע אַבער בלייבט, נאָך אַלע פּסיכישע ראַנגלענישן מיט איר געליבטן, מיט איר מאָמען און מיט איר מאָן, אַ געזונטע דאַרפּסמויד. איר לעבן ווערט נישט גע-פירט פון קאַפּריזן, נאָר פון פעסטע געפילן און פון אַ קאַטעגאָרישן ווילן. זי וואַקלט זיך נישט, ווי מירל. זי קאָן זיך אַנטשיידן. איר ליבע געהערט צו דניאלן און נישט צו איר אַרױפגעצווונגענעם מאָן אַלעקסאַנדער. און אַז זי קומט אַהיים פון איר גע-ליבטנס לוויה זונדערט זי זיך אָפּ פון איר מאָן, וואַרפט אַרויס די קליידער פון צימער און שטעלט אַרויס די מעבל. עס איז טאַקע „ווילד משוגע“, אַבער, ווי הייסט עס ביים גאַונישן שעקספיר, עס איז פאַראַן מעטאָדע אין דעם שגעון.

איווע איז נישט קיין צעבראַכן, קאַפּריונע מיידל, זי איז אַ מענטש אַ געזונטער, אין גוף און אין נשמה. זי איז איינע פון די „אַדעם-עץ השדה“ געשטאַלטן (דער מענטש איז ווי אַ בוים אין פעלד), וואָס עלי שעכטמאַן האָט זיי פאַרפלאַנצט אין דעם געדיכטע יידישן שטייגער פון פאַלעסיע און זיי זענען פון דאָרט אַזוי ווונדערלעך אַרױסגעוואַקסן. איווע, יצחק באַיאָר און די מומע ליבע — דריי דעמבעס: שייך, הויך און מיט העלע, קלוגע און באַרעדעוודיקע בלעטער און — מיט אַ כוח אויס-צוהאַלטן די קלעפּ פונעם גורל. ווינטן וואַיען, זאַווערוכעס בושעווען. די בלעטער און די צווייגן ווערן „ווילד משוגע“, אַבער דער שטאַם שטייט אַ פעסט פאַרוואַרצלטער.

אידענטיפיקאַציע־סימנים

ווען שעכטמאַן מאַלט די דרויסנדיקע פיגור פון יצחק באַיאָר זאָגט ער וועגן אים, אַז „דער רוקן איז ביי אים געבויגן, ווי ער וואַלט גרייט געווען אויפצונעמען

שרייבער פון מיין דור

כלערליי קלעפ, און אלע מאָל ווען ער דערמאָנט דעם אַלטן יצחק פאַרגעסט ער נישט אים צו אידענטיפיצירן מיט דער געבוירגענער פלייצע, וואָס איז „גרייט אויפצונעמען קלעפ“.

אין דעם אופן געשטאַלטיקונג באַגעגנט זיך עלי שעכטמאַן אפשר צום נאָ-ענטסטן מיט דוד בערגעלסאָן. ס'איז ביי זיי ביידע פאַראַן אַ פאַרלאַנג נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל צו ברענגען אידענטיפיקאַציע-סימנים פון זייערע העלדן, גלייך זיי וואָלטן דאַרפן צושטעלן וועגן זיי אַ פאַליצייטן פראַטאַקאָל.

די דאָזיקע איבערחזרונג פון סימנים לשם אידענטיפיקאַציע האָט זיך אי ביי בערגעלסאָנען און אי ביי שעכטמאַנען איר באַזונדערן שרייבערישן חן און נאָך מער: אין דער דאָזיקער טרוקן-פראַטאַקאָלישער אידענטיפיקאַציע ליגט ערגעץ וווּ דער לירישער קאָדאַנס פון ביידנס סטיל.

אַבער ביים אָפּמאַלן יענעם פרייטיק-צונאַכטס אין דאָרף מיט אַזוי פיל גע-שענישן האָט דער דאָזיקער גלוסט צו פראַטאַקאָל אָפּגעטאַן שעכטמאַנען אַ שפּיר-צל. איינער פון גבריאַל באַיאַרס פראַטאַקאָלאַרישע סימנים, וואָס שעכטמאַן דער-מאַנט אַלע מאָל, איז דער ציבעק, און דאָ איז פרייטיק צו נאַכט נאָך קבלת-שבת, אָבער „גבריאַל פאַרייכערט דעם ציבעק“.

1

די מומע ליבע

וועגן דער געשטאַלט פון דער מומע ליבעס טאַכטער שפרה וואָלט זיך געניי-טיקט צו שרייבן פסיכאָנאָליטיש. דער פאַטער האָט די דרייצן-יעריקע געשמיסן אויפן הוילן לייב עפנטלעך, אויפן יאַריד, און עס איז פאַרבליבן א צינישער להכעיס אין דער יונגער שיינער שפרה.

אַלעקסאַנדער לאַנדע האָט זיך פאַרליבט אין שפרה און שפרה איז גרייט אַז אַלעקסאַנדער זאָל אָפּטן איווען און מיט איר חתונה האָבן.

— מיט געלט, טאַכטער — זאָגט צו איר די מומע ליבע — לעבט מען נישט אויס די יאַרן.

— נו, מילא — ענטפערט שפרה — מיט אַזעלכע רייד טרייסטן זיך קבצנים. איך האָב זיך פאַר אַט דער ליבעקרענק געהיט, ווי פאַר פייער, אין אַט דעם האַנדיק ווערן דערטרונקען כמעט אַלע...

די מומע ליבע — וועגן איר איז כדאי צו שרייבן און מען וועט נאָך, בין איך בטוח, אַ סך שרייבן. זי איז לעבן אַשם מאַנמענטאַלע מוטער-געשטאַלטן אין זיין ראַמאַן „די מוטער“ און אין דעם באַנד „וואַרשע“ פון דער „דריי-שטעט“-טרילאָגיע

איינע פון די שענסטע מאמעס און פרויען, וואָס מען האָט אין דער מאָדערנער יידיש־פּראָזע געמאַלן.

די מומע ליבע איז שיין, זי איז קלוג, זי האָט אַ גילדן האַרץ און אַ שטאַלענעם ווילן, און אַ שפע הומאָר, זי איז הכנעזדיק און איז אין דער זעלבער צייט באַלויכטן מיט גרויסן מענטשלעכן שטאַלץ. זי איז אַ יונגע פרוי וואָס קינדלט נאָך, אָבער אין לעבנס־חכמה און אין לעבנס־דערפאַרונג איז זי אַ מענטש וואָס האָט שוין אַפֿ־געלעבט נישט אַנדערש ווי צוויי לעבנס.

עטלעכע פון די זאָגענישן וואָס עלי שעכטמאַן האָט אַריינגעלייגט אין מויל פון דער מומע ליבע וויל איד דאָ ציטירן. ווען מיר זאָלן נאָך היינט האָבן דאָס יידישע פּאַלק פון „ערב“, וואָלטן דער מומע ליבעס זאָגעכצער אַריין אין דער פּאַלקשפּראַך אויף דאָרט צו לעבן.

ריינדיק מיט איווען וועגן דעם בעל־תשובה אבנר, וואָס האָט אָקערשט באַ־גאַנגען זעלבסטמאָרד, זאָגט די מומע ליבע: „מען יאָגט זיך נאָך אַ שאַטן פון אַ האָז און מען שיסט אין זיך אַליין“.

און די זעלבע איווע, וואָס וויל זיך גטן מיט איר מאַן, וואָרט די מומע ליבע: „דו ווילסט זיך ראַטעווען פון רויך, זע זאָלסט חלילה נישט אַריינשפּרינגען אין פייער“...

און ס'איז דאָך אין לדבר סוף, איז נאָך צוויי, הגם עס גלוסט זיך איבערצודער־ציילן דער מומע ליבעס ווערטער.

וועגן דער גייסטיק־קראַנקער שוועגערין נעכע, וואָס מוטשעט זיך שוין לאַנג מיטן טויט, זאָגט די מומע ליבע: „די נשמה איז אין נעכען שוין לאַנג געשטאַרבן, און אָן אַ נשמה איז דעם גוף זייער־זייער שווער צו שטאַרבן“...

און איר אייגענעם מאַן שמריה וואָס איז אַ פּאַנאַסט און לעבט מיט חלומות און מיט ווונטשגעדאַנקען כאַראַקטעריזירט די מומע ליבע אַזוי — „שמריה זעט שוין איצט אַלץ אין אַ העל ליכט — ביי אים שפּילט שוין דאָס ווינטשפינגערל אין לינקן אויג“.

אין סך־הכל וויל איד וועגן עלי שעכטמאַנס „ערב“ זאָגן, אַז לעבן דוד בער־געלסאָנס „פענעק“ (טראַץ אַלע אידעאָלאָגישע זלזולים אויפן יידישן לעבן, נאָך אַלץ אַ בריליאַנטענער ראַמאַן) און משה קולבאַקס „זעלמעניאַנער“ און דעם נסתרס „מש־פּחה מאַשבער“ איז עלי שעכטמאַנס בוך איינס פון די וויכטיקסטע בעלעטריסטישע ווערק, וואָס די יידיש־סאָוועטישע ליטעראַטור האָט אונדז געגעבן.

ישעיהו שפיגל

מען האָט אין דער יידישער אַמעריקע ווייניק געשריבן וועגן דעם בעלעטריסט ישעיהו שפיגל, וואָס וווינט אין ישראל און האָט ביז איצט שוין אַרויסגעגעבן זעקס בענד דערציילונגען. ס'קאָן גאָר זיין, אַז עס איז נישט אַזוי, און דאָס איז בלויז מיינס אַן אויסדוכטעניש. אָבער אויב אפילו נאָר אַן אויסדוכטעניש, נעמט זי זיך, ראשית, פון מיינ אייגענעם שולדגעפיל און שנית, פון דער איבערציילונג, אַז וויפל מען זאָל וועגן אים נישט האָבן געשריבן, איז עס ווייניק, וואָרעם ישעיהו שפיגל איז, היינט צו טאָג, בלי ספק איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע פּראָזע-מייסטערס אין דער יידיש-ליטעראַטור.

זיין פּראָזע צייכנט זיך אויס אי מיט איר אייגענער טעמאַטיק און אי מיט איר העכסט אייגענעם אופן פון געשטאַלטיקונג. שפיגלס דערציילונגען פאַרמאָגן אַ זעלטענעם לירישן ציטער, אַריגינעלע שפּראַך-בילדערישקייט, ווּנדערלעכע נאַטור-געמעלן און — עס שטייט הינטער זיי אַ שרייבערישע פּערזענלעכקייט מיט אַן אַליין פאַרהאַרעוועטן בליק אויף לעבן, אויף מענטשן און אויף באַציונגען צווישן מענטשן.

שפיגלס טעמאַטיק איז אַ העכסט אייגענע, הגם זי איז די טעמאַטיק פון חורבן און פון חרוב-געוואָרענע מענטשן, וואָס עס איז זיי שווער, און טאַקע אוממעגלעך, איבערצובויען זייער לעבן און זיך איינצוגלידערן אין דעם נייעם ישראליקן אויפקום. וואָס קאָן, דאַכט זיך, זיין מער רשות-הרבימדיק ווי אַט דער מאַטיוו פון יידן אין געטאָ און פון יידן, אַריינגעקומענע אין יידישן לאַנד, וואָס זענען צו אַלט און צו געבראַכן, צו ווערן נייע עולים?

דער סוזשעט איז טאַקע נישט קיין נייער, אָבער ניי און אַריגינעל איז ישעיהו שפיגלס זעיונג פון די געשטאַלטן, וואָס ער פירט אַרויס אין זיינע זעקס פּראָזע-ביכער, אַנהייבנדיק פון „מלכות געטאָ" אין 1947 און ביז צו די זעכצן דערציילונג-גען, וואָס ער האָט אויפגעזאַמלט אין זיין באַנד אונטערן נאָמען „די בריק" (תל-אביב, 1963).

אויך אין דעם שם הכולל פון שפיגלס נייעסטן בוך וואָלט פאַסיק געווען אַריינ-צושטעלן דאָס וואָרט „מלכות". די ערשטע זאַמלונג האָט געהייסן „מלכות געטאָ". די איצטיקע וואָלט מען געקאָנט באַצייכענען מיטן נאָמען „מלכות עלנט". און מלכות מיינט ביידע מאָל נישט בלויז געאַגראַפישער אויסשפּרייט, נאָר דאָס וואָרט האָט אויך, און קודם-כל, דאָס זינען צו זאָגן, אַז די פּסיכישע קוואַליטעט פון די מענטשן און פון זייער עלנט איז אַ קעניגלעכע.

נישט נאָר האָט ישעיהו שפיגל אויפגעשטעלט אַ בעלעטריסטישע אימפעריע

שלמה ביקל

פון עלנטע געשטאָלטן, נאָר די הויפטגעשטאָלט פון כמעט יעדער פון די דער- ציילונגען איז על-פי געמיט אַ מלך, אַ דעטראַנירטער, אַ פאַרטריבענער קעניג, אַבער אַ מאַן מיט אַ קרוין אויפן קאַפּ. נישט איינער פון זיי ווערט געפלאַגט פון הונגער און גייט אַרום אין שמאַטעס, אַבער קיינער פון זיי פאַרגעסט נישט, אַז ער איז אַ מאַל געזעסן אויף אַ טראַן, און יעדער פון זיי טראַגט זיך אַרום מיט עפעס אַ זכר פון דער אַמאַליקער קעניגלעכקייט. און אַז ס'איז שוין כולו כל הקיצין און די געבראַכנקייט נעמט די אויבערהאַנט איבער דער יחוסדיקער חשיבות פון שפיגלס מענטשן, קומט די דערמאָנונג וועגן ערגעץ אַ באַהאַלטענער זאָך אַדער וועגן ערגעץ אַ פאַרהוילענעם מאַמענט פון אַמאַליקן לעבן און ברענגט צוריק די מענטשלעכע חשיבות. דער אַרום כאַפט נישט תמיד אויף די סימבאָליק פון „די אַלטע, דומע זאָכן, וואָס וועלן קיין מאַל נישט“, אַבער דער מענטש וואָס האַלט די געפונענע „אַלטע זאָך“ אין האַנט שפאַרט זיך אויף איר זעליש אַן און גלייכט זיך אויס. איצט גייט ער אַקעגן דער דערנידעריקונג, דער געפאַלנקייט און דעם טויט מיט קעניגלעכער חשיבות. און די „אַלטע זאָך“ איז אין זיין האַנט דער סצעפּ- טער פון מלכות.

נישט בלויז לענאָ און מינע פון דער דערציילונג, „די קוקאָוקע“ זענען „געווען פון אַזעלכע אַלטע וואַרצל-געוועבן, וואָס די צייט און דער שטורעם, די נויט און די איינזאַמקייט פאַרטיליקן קיין מאַל נישט אין זיי די זילבערנע, קיימענדיקע פעדעס פון דער ערשטער זריעה“. כמעט דורכויס אַלע שפיגלס געשטאָלטן זענען געמאַכט פון דעם שטאַף. די ערשטע זריעה מיט די זילבערנע פעדעס קאָן דורך נויט און אומגליק פאַרהוילן ווערן, אַבער זי גייט קיין מאַל נישט אונטער. זי שטאַרבט נישט אַוועק.

דער אייבערקעלנער אַלבערט פיש פון דער דערציילונג „אַ זילבערנער בע- כער“ און גערטאָ, די העלדין פון דער געשיכטע וועגן „דער רויטער זשאַקעט“ (די צוויי דערציילונגען, פון די סאַמע שענסטע און אויפרודערנדיקע ביי שפיגלען, זענען ממש פערלען אין דער יידיש-בעלעטריסטיק) זענען פון דעם דאָזיקן שטאַף און זיי שטאַרבן מיט דעם סצעפטער פון זייער קעניגלעכקייט אין האַנט.

דער אייבערקעלנער אַלבערט פיש, וואָס איז אַ קוואַרטיראַנט ערגעץ ביי אַ יידן אין אַראַבישן קוואַרטאַל, איז שוין אַראַפגעפאַלן ביזן סאַמע תהום פון נויט. ער איז הונגעריק, ער איז באַרוועס און נאַקעט, ער איז קראַנק און באַלד וועט ער נישט האָבן אויך קיין דאָך איבערן קאַפּ, ווייל ער האָט נישט צו באַצאָלן קיין דירה-געלט.

ס'איז פאַרן געוועזענעם אייבערקעלנער אַלבערט פיש נישט געווען קיין אַנדערער אויסוועג, ווי צו ווערן אַ בעטלער. אין איינעם אַ טאָג, ווען די בעלי- בתים פון דער דירה זענען אַוועקגעפאַרן קיין דרום אויפן קבר פון זייער געפאַלע- נעם זון און פיש איז געבליבן אַליין אין דער היים, איז אין אים אויפגעגאַנגען אַ

שרייבער פון מיין דור

דערמאָנונג פון אַן „אַלטער זאָך, וואָס וועלסט קיין מאָל נישט“. ער האָט אַרויס־געשלעפט פון הינטערן בעט זיין אַלטן צעבראַכענעם טשעמאַדאַן און פון דאָרט אַרויסגענומען דעם קעלבערשן פראַק און פון אונטער כלערליי קליינקייטן אויך אַרויסגעראָבן אַ זילבערנעם וויינבעכער, וואָס איז געשטאַנען, אַרומגעהילט אין דער פרימאַרגן־גראַקייט אין זיין שטאַלצער, זילבערנער איינזאַמקייט, ווי אַ יונגער, שלאַנקער גוף, וואָס גרייט זיך צום לעבן“.

און אַנגעטאָן אין פראַק און מיט דעם זילבערנעם בעכער אין האַנט האָט זיך דער געוועזענער אייבערקעלנער אַוועקגעשטעלט ביי דער גאַס לענג־אויס דעם ים בעטן נדבות. די פאַרבייגייער האָבן געמיינט אַז דער זקן איז אַראָפּ פון זינען, אַנדערע, אַז ער האָט צו פאַרקויפן אַ בעכער, און די מיינסטע האָבן חוּק געמאַכט פון דעם מאָן אין „פראַנץ יאָזעפּס פראַק“, אין צעריסענע שיך און מיט אַ שווערן זילבער־אַנטיק אין האַנט.

דער אייבערקעלנער האָט זיך אויף זיי אַלע נישט אומגעקוקט. ער האָט דער־הערט דעם קלאַנג פון דער ערשטער געוואַרפענער מטבע אין בעכער און „זיינע אַלטע ליפן האָבן נצחונותדיק געשמייכלט, אַן אַלטן פאַרוואַנעטן שמייכל צווישן די פאַרטריקטע יאַסלעס. דער מטבע־קלאַנג אין בעכער איז לחלוטין נישט געווען ענלעך צום קלימפּעריי פונעם בלינדן, קעגן איבער, מיט דער פאַרזשאַווערטער פליישפּושקע“.

און אַט דער שבת־בעכער מיטן זילבערנעם ייחוסדיקן קלאַנג האָט אויפגעריכט דעם זקן. ער האָט צום ערשטן מאָל געהאַט דאָס געפיל, אַז ער שטייט אויף זיין ערד, וואָס האָט זיך ווי דער בעכער פונעם טשעמאַדאַן „אַרויסגעהויבן פאַר אים פונעם טיפּסטן דנאַ“.

איצט איז דער אייבערקעלנער אַלבערט פיש צוריק געווען ער, אין זיין פולער קעניגלעכער ווערדע, און ער איז געשטאַרבן אַ זיגער — ער איז געגאַנגען צום טויט „מיט לייכטער פויגלשער פרייד און אַן פחד, ביז צום לעצטן פאַרזיגלטן סוד“.

און מיט נצחון צום „פאַרזיגלטן סוד“ גייט אויך די איינזאַמע פרוי גערטאַ, וואָס וווינט אין אַ צימערל לעבן דער הויכער וואַנט, וווּ ס'שטייען די מיסטעמערס. זי האָט אַ געליימט קינד אין דער היים, און די שכנים זענען פול מיט חשדים, אַז זי איז „פון יענער פראַפעסיע“. גערטאַ גייט פרייוויליק אין טויט אַריין און די פאַליציי ברענגט אַהיים דעם רויטן זשאַקעט מיט אַ בריוול, אַז מען זאָל נישט פאַרגעסן אַרויסצופירן דאָס קראַנקע קינד אונטערן איינזאַמען מאַראַנצן־בויס, וואָס האָט זיך איינגעשפאַרט צו בליען און צו וואַקסן דאָ צווישן און איבער די מיסטעמערס, און פאַרן „רויטן זשאַקעט“ — זאָגט זי אַן — וואָלט צום בעסטן געווען צו קויפן „אַ וואַרעם מלבוש פאַר דער קליינער, אויסגעבעט מיט אַ שטיקל פוטער“.

פון דער איינזאַמער יונגער מוטער, ווי שפיגל האָט זי געשטאַלטיקט, ווייעט

מיט זעלטענע צניעות און נשמה-ריינקייט, און אויך מיט דערהויבענעם יחוסדיקן שטאַלן, מיט עפעס אַן אייביקער נצחונדיקער בליונג. נאָכן איבערלייענען די דער- ציילונג כאַפט מען זיך, אַז דער מאַראַנצן-בוים איבער די מיסטעמערס איז נישט בלויז רעאַליטעט, נאָר אויך אַ פאַראַבל פאַרן זיגערנישן בלי אין איר איינזאַמען טרויעריקן לעבן און אויך אין איר מוטיקן פרייוויליקן טויט.

די יונגע מוטער „מיטן רוטן זשאַקעט“ אין שפיגלס דערציילונג איז ווי דער בוים, וואָס גלייך „ער וואַלט געשטאַנען איינגעהילט אין אַ קעניגלעכן, קאַלירטן מאַנטל. צווישן די שפאַרנדיקע בליטן-ריחות און דעם מיסט-נעפל קימט טאַקע פאַר די מלחמה אין ווינקל. מען זעט שוין דעם בליטנדיקן נצחון פון קעניגלעכן מאַנטל איבער דער מיסט-טוכלעקייט“.

און דאָ זענען מיר אויך אין סאַמע מיט פון ישעיהו שפיגלס אַריגינעלע און זעלטן שיינע נאַטורבילדער. די אַריגינעלקייט פון שפיגלס פייזאַזשן איז, וואַלט איך געזאָגט, וואָס זיי זענען נישט באַשרייבונגען, נאָר דורכויס נאַטור-געמעלן.

שפיגלס דרך איז — ווייניקער צו דערציילן וועגן דער נאַטור און מערער זי צו מאַלן. ער איז אַ מייסטער פון קאַלירן. יעדער זאַץ פענדולט אַן אַ סוגעסטיווע פאַרב. עטלעכע זאַצן — און נישט איר לייענט אַ באַשרייבונג פון דער לאַנדשאַפט, נאָר זי שטייט פאַר איך אויסגעמאַלן אויף דעם לייוונט.

אַט איז די לאַנדשאַפט פון רעגנצייט אין ארץ-ישראלדיקן פלאַכלאַנד. „די קליי- נע רעגן-סאָדזשעלקעס, פאַרביבענע נאָך די פליצערענס אין די נעכט, האַבן לאַנג געבלענדט ביי טאָג צווישן די נאָך לידיקע בנינים. זייער קאַליר איז געווען אַ פערל- מוטערנע און הימלדיקע. נידעריקע טאַלואַלקנס זענען געלעגן געפאַנגען אין די סאָדזשעלקעס, ווי שוואַרצע הימלשיפן מיט פאַרזיגלטע, סדודדיקע גורלות“.

אַזעלכע, מיט קאַליר פלייצנדיקע און מיט קאַליר איבערצייגנדיקע, לאַנד- שאַפט-בילדער זענען פאַראַן אַ סך אין ישעיהו שפיגלס דערציילונגען. די בילדער זענען אין בעסטן סטיל פון אימפרעסיאָניסטישער מאַלעריי. די פאַרבניואַנסן, וואָס ווערן אויפגעכאַפט אין דער שטימונג פונעם מאַמענט, פאַרפיקסירן די פולע גאַנצ- קייט און וואַרהייט פונעם בילד — די וואַרהייט פון גוף און נשמה. דאָס מיינט רעאַ- ליסטישע פּראָזע, דורכגעציטערט פון טיף לירישער איבערלעבעניש.

אין זיינע לאַנדשאַפט-געמעלן, ווי אין זיין געשטאַלטיקונג פון מענטשן און גע- שעענישן, איז ישעיהו שפיגל אַ לירישער דיכטער (שפיגל האָט דעביוטירט אין אונדזער ליטעראַטור מיט אַ קנאַפן פערטל יאָרהונדערט צוריק מיט אַ בוך לידער „מיטן פנים צו דער זון“). זיין פּראָזע פאַרמאַגט אַ לירישן ציטער, וואָס ווערט תמיד קינסטלעריש געמייסטערט. שפיגלס פּראָזע נעמט קיין מאַל נישט קיין העכערן טאָן. זיין ציטער גייט קיין מאַל נישט איבער אין קיין טריאַלאַ און די דראַמאַטישקייט פון די געשטאַלטן און געשעענישן זינדיקט קיין מאַל נישט מיט דעם מינדסטן קניישט פון מעלאַדראַמע און סענטימענטאַליזם.

די דראַמע פון שפיגלס מענטשן און געשעענישן איז (נצנדיק טאקע זיינס אַ וואַרט) געשוואַלן מיט שטילקייט.

די דאָזיקע שטילקייט איז נישט קיין סימפּטאָם פון עפעס אַ קרענק. ניין, זי איז דער גבורה-העלעמענט אין דער דראַמע פון שפיגלס מענטשן, אַלע פשוטע, אַרע-מע און אויסגעוואַרצלטע בשר-ודם, אַבער אַלע על-פי זייער נשמהדיקן סטאַטוס דעטראַגירטע, פאַרטריקנטע מלכים, מיט אַן אומגעזעענער קרוין אויפן קאַפּ. אין שייכות מיט שפיגלס געראַטענער פאַרמולירונג „געשוואַלענע שטילקייט“ איז כדאי אַנצוווייזן, אַז ער איז ממש אַ מאַדים אויף אַוועקשטעלן אַדיעקטיוון, וואָס זענען אַזוי פינקטלעך און צו דער מאַס אַריינגעזעצט, אַז מען קאָן זיי ממש נישט רירן פון אַרט. וויפל מען זאָל נישט נאַכטראַכטן, קאָן מען נישט פאַרבייטן אַזאַ אַדר-יעקטיוו ווי „פאַרשטאַרבענע“, פאַר אַלטע אַרויסגעוואַרפענע מעבל, אַזאַ שם התואר ווי „צעבראַכענע“, פאַר דעם ניגון פון „גאַר אַלטע טויטע צייטן“ וואָס די אַלטע עלנטע אלמנה מאַטילדע האָט ליב געהאַט אונטערצוברומען, און מען קאָן אויך נישט ריכטיקער כאַראַקטעריזירן די בלאַלעכע ראַנדן פון די אויגן ביי דעם אַלטן מיידל מינע, ווי נאָר דורך צושטעלן צו די ראַנדן דעם סמיכות: איינזאַמקייט, אַז עס זאָל קענען ווערן „בלאַלעכע איינזאַמקייט-ראַנדן“.

שטילקייט, האָב איך געזאָגט, איז אַן עלעמענט פון דראַמע ביים דערציילער שפיגל. שטילקייט פלוס פינצטערניש פון גורל זענען ביי שפיגלען נאָך מער — זיי זענען די אַטמאָספּער אין וועלכער עס דערוואַכט דאָס אויג און דאָס האַרץ פון מענטשן אויף צו דערווען דעם מענטש.

ווען דער בעל-הבית פון דער קוואַרטיר הערט אין דער נאַכט רעדן און פיבערן פון שלאָף זיין קוואַרטיראַנט, דעם געוועזענעם אייבערקעלנער אַלבערט פיש, זעצט ער זיך אַוועק ביי זיין בעט דערגיין וואָס ס'איז אים, און שפיגל לֶאָזט דערביי דעם אַלטן אייבערקעלנער אין זיך רעזאָנירן —

„ער (דער בעל-הבית) רעדט צו אים אַזוי בלויו איצט, ווייל ס'איז נאַכט, ווייל ס'איז פינצטער, ווייל איינער זעט נישט דעם צווייטנס פנים. אפשר זענען טאקע מענטשן בעסער צו זיך בלויו אין דער פינצטערניש“.

אין דער פינצטערניש פון גורל דערזעען זיך מענטשן בעסער און אין דער שטילקייט דערהערן זיי גיכער אי גאָט און אי זיך אַליין. מאַדאַם קנאָל, וואָס האָט געלייענט און געלייענט איר ביבל אויף טשעכיש האָט געוויסט, אַז „אין שטילקייט, בעת זי איז בלויו מיט זיך, ווערט גאַטס וואַרט פון די בלעטער אַזוי קלאַר און דורכזיכטיק“...

און דער ותיק מנחם טאָפּער טענהט צו זיין געוועזענער פריינדין רחל אין דער דערציילונג „די שבועה“ — „ווייסטו וואָס ס'פעלט אונדז אין לאַנד? — שטילקייט. אין שטילקייט הערט איין מענטש דעם צווייטן... אין שטילקייט זעט איין מענטש דעם צווייטן“...

שלמה ביקל

איך ווייס נישט, צי אַזאַ וועלטבילד האָט דעם כוח פון אַ מאַראַלישן לעבנס-
סטימול. אָבער איך ווייס יאָ, אַז די דאָזיקע וועלטזעונג האָט ישעיהו שפּיגלען גע-
האַלפֿן צו געשטאַלטיקן די ווונדערלעכע און קינסטלעריש געדויערנדיקע מענטשן-
גלאַריע פון זיינע דערציילונגען.

דער דערציילער מענדל מאַן

א

קערנער אין מידבר

מענדל מאַן געהערט צום דעם דור שרייבער וואָס איז צווישן טאַוולען אויפֿ-
געקומען נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. אַנגעהויבן האָט מאַן מיט צוויי לידער-
זאַמלונגען אין די וואַגלייאַרן נאָך דער מלחמה, ערב זיין עולה זיין קיין ישראל,
און אין די צוואַנציק יאָר זינט דעמאָלט האָט ער אַרויסגעבראַכט נאָך צען ביכער,
פון זיי פינף בענד דערציילונגען און פינף ראַמאַנען, וואָס דריי פון זיי זענען אַ
טרילאָגיע וועגן דעם רוסיש־דייטשן קריג. דער ראַמאַניסט האָט זיך אין דעם קריג
באַטייליקט ווי אַ סאָלדאַט אין דער רויטער אַרמיי און האָט מיט איר אַרייַנמאַר-
שירט קיין בערלין.

מענדל מאַן איז אַזוי אַרום נישט בלויז איינער פון די באַגאַבטסטע יידיש-
שרייבער פון זיין גענעראַציע, נאָר אויך איינער פון די פּראָדוקטיווסטע. און פון
צווישן זיינע בני־דור איז ער אויך איינער פון די מייסטן איבערגעזעצטע אויף
העברעיִש און אויף די אייראָפעישע הויפטשפּראַכן: פּראַנצייזיש, דייטש, ענגליש.
מאַנס נייעסטער באַנד דערציילונגען אונטערן נאָמען „קערנער אין מדבר“ איז
דערשינען אין פּאַרלאַג „אונזער קיום“ אין פּאַריז, וווּ מענדל מאַן איז אַ תושב
זינט 1961 און פּאַרנעמט דאָס פּלאַץ פון הויפּט־רעדאַקטאָר אין דער טאַגצייטונג
„אונזער וואָרט“. די דערציילונגען זענען טאַקע צום גרויסן טייל געווען געדרוקט
אין די פּאַרגרעסערטע ערב שבת־נומערן פון דער פּאַריזער צייטונג. איך דערמאָן
דאָס, ווייל איך האָב אַ היפש ביסל פון זיי דאַרט געלייענט און האָב זיי איצט מיט
דער זעלבער געשפּאַנטקייט פון דאָס גיי איבערגעלייענט אין בוך.

מענדל מאַן איז אַ לירישער דערציילער און די לירישע נאַטור־באַשרייבונגען
און רעפּלעקסיעס האַלטן בטבע אויף דעם אימפעט פון דעם דראַמאַטישן סיפּור־
המעשה.

שרייבער פון מײן דור

אבער אין מענדל מאַנס דערציילונגען, לכל הפחות אין די ערשטע צוויי טיילן פונעם בוך, וואָס הייסן „קערנער אין מדבר“ און „איין־קריעה“, איז די דראַמע פון דער געשעעניש אַזוי צוגעשפיצט, אַזוי אומגעוויינלעך און אַזוי איבערראַשנדיק, אַז מען קאָן ממש נישט כאַפֿן דעם אַטעם. מען איז אַזוי אויסגעפּולט פון דער דראַמע, אַז אַלץ איבעריקע טרעט אַפּ אין אַ זייט. דער ליינער פאַרגעסט דעם ליריש־דערציילערישן וועג מיט די פרעכטיקע נאַטור־באַשרייבונגען, וואָס ער איז אַקערשט מיטגעגאַנגען מיט מענדל מאַנען און האָט גאַר איין פאַרלאַנג: אַנכאַפֿן עמעצן ביים לאַץ און אים איבערדערציילן די מעשה, וואָס ער האָט אַקערשט געלייענט.

ב

נאַכווייענישן פון דער היטלערי־קאָמאָסטראַפּע

דער געאַגראַפישער הינטערגרונט פון די דריי אַפטיילונגען אין מאַנס דער־ציילונג איז אַ פאַרשידענער. אין דעם ערשטן טייל, אונטערן נאָמען „קערנער אין מדבר“, איז די לאַנדשאַפּט אַ ישראָלדיקע און די „פּערזאָנען פון דער דראַמע“ תּושבים אין דער ייִדישער מדינה.

אין דער צווייטער אַפטיילונג איז די דרויסנדיקע דעקאָראַציע אַן אינטער־נאַציאָנאַלע. אַט איז אַ כאַטע אין טיף ראַסיי און אַט אַן עשאַלאַן פון פּליטים אין פּוילן, אַט אַ קליין שטעטל און אַ דאָרף אין דייטשלאַנד, אַ פאַרם אין טעקסאַס, אַ שטאָט אין פּוילן, אַ תּליה אויף אוקראַינישע פעלדער און אַ שעפּסן־פאַרם אין אויסטראַלישן מדבר.

די דרויסנדיקע דעקאָראַציע איז אַ פאַרשיידענע, אַבער דער גרונטמאַטיוו פון די דערציילונגען איז איין און דער זעלביקער: די נאַכווייעניש פון דער היטלערי־קאָמאָסטראַפּע.

די פיזישע און גייסטיקע קאָמאָסטראַפּע, וואָס איז באַפאַלן דעם ייִדישן מענטש אין יענע שוידערלעכע יאָרן, האָט זיך נישט געענדיקט מיטן סוף פון די געשעענישן. דאָס שפּעטערע לעבן פון די קרבנות איז נישט בכּוח אַרומצווּימען די פּריערע איבערלעבענישן. עס הענגען נאָך צוויטן און באַמבען אַרום אין דער גשמה פון די מענטשן און פאַרוואַנדלען זייער רויק לעבן אין אַ גיהנום פון דערמאַנונגען.

מענטשן ווילן פאַרגעסן, אַבער דער זכּרון דערקוטשעט, און טאַמער איז שוין דער זכּרון לייטזעליג און שטילט זיך איין, באַווייזט זיך פּלוצעם עמעצער, וואָס קען דיך פון דאָרטן, האָט דיר אַפּילו גוטס געטאַן, און זיין אויפטו צעברויזט די דערמאַנונגען און באַנייט די שרעק אין געמיט ביזן שגעון.

איינער פון די סאַמע דראַמאַטישסטע ביישפּילן איז די באַגעגעניש מיט אַ פּרוי

פון „דארטן“ ביי אן אויטאבוס-סטאנציע אין רמת-גן. דער פרעמדער, דערנאך קענטלעכער און דערנאך דערקענטער ייד, וואס איז דעמאלט געווען א סאָוועטישער אַפיציר, האָט די פּרוי געראַטעוועט פון שאַנד און פון אונטערגאַנג. אַן אוקראַינישער פּויער האָט זי פאַרגוואַלטיקט, ווען די צוואַנציק־יעריקע האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד. און זינט דעמאלט האָט זי געלעבט מיט די רוצחים, מיט די דייטשע און אוקראַינישע, כדי זיך צו ראַטעווען דאָס לעבן, ביז — ס'איז געקומען די באַפּריינג. אַ סאָוועטישער אַפיציר, וואָס האָט גערעדט יידיש, האָט זי געלאָזט אַרעסטירן, כדי זי אַרויסצורייסן פונעם זומפּ.

איצט איז די געראַטעוועטע די פּרוי פון אַן אינזשעניר און די מאַמע פון צוויי קינדער אין רמת-גן, און וויל אַלץ פאַרגעסן. זי טרייבט איר רעטער ווי עפעס אַ ביז געשפענסט פון דער פאַרגאַנגענהייט און שרייט צו אים היסטעריש — „פאַר־געסט און לאָזט מיך אויך פאַרגעסן!“

דאָס מענטשלעכע געמיט איז איין גרויסער פּלאַנטער. פונקט ווי עס ברויזט אין אים די היסטעריע צו פאַרגעסן, אַזוי זידט אין אים מיט דער זעלבער ווילדקייט די היסטעריע צו געדענקען. די ניצול־געוואָרענע פון דער דערציילונג „די באַגעגעניש אין רמת-גן“ — איר רפואה איז אומדאַנק און פאַרגעס. מאַניטשקאַ, די געראַטעוועטע פון דער מעשה „די הייליקע פון סודם“ וויל זיך היילן מיט געדענקען און מיט דאַנק־שאַפט. זי האַלט ביי זיך די גאַסנפּרוי זאַשאַ — איר פּאַטערס אַ געליבטע — וואָס האָט זי אויסבאַהאַלטן און געראַטעוועט פון אומקום. זי האַלט זי ביי זיך קעגן ווילן פון איר מאַן, וואָס האָט זיך דערוווטט, אַז זאַשאַ איז אַ פּראַסטיטוטקע, וואָס שטעלט זיך יעדן פאַרנאַכט אויף „ראַג זאַכאַדניע גאַס“ וואַרטן אויף קונים. מאַניטשקאַ קלייבט אויס צווישן דער גאַסנפּרוי און איר מאַן, ווייל זי „האַט געפּילט פאַרערונג און דאַנקבאַרקייט פאַר צוויי מענטשן, און ביידע האָבן זיך פאַראייניקט אין איר זכרון: דער פּאַטער, דער קצב, און זאַשאַ“.

מאַניטשקאַ האָט אין זיך אויפגענומען און האָט פאַרגעדענקט, וואָס זאַשאַ האָט צו איר אַ מאַל געזאָגט, נאָך דעמאלט ווען די דייטשע רוצחים האָבן געבושעוועט אין שטאָט: „מען מאַרדעט! מען פאַרברענט מענטשן לעבעדיקערהייט און די געפּאַלענע און די זינדיקע — בין איך, די אַרעמע זאַשאַ. ווען גאַט וואַלט אַראַפּ־געשיקט זיינס אַ הייליקן, וואַלט ער קיין מער ריינערן אַרט אין דער הפּקרדיקער שטאָט נישט געפונען, ווי מיין געלעגער“.

פאַראַן אין דער מעשה וועגן דער „הייליקער אין סודם“ עפעס וואָס דערמאַנט אין שלום אַשם „גאַט פון נקמה“. דאַרט ביי אַשן איז די ספּר־תּורה, די הייליקייט, וואָס דאַרף האַלטן ריין שאַפּשאַוויטשעס טאַכטער אין דער מיט פון דער אומרייב־קייט פון די „זאַשאַס“. פון דעמאלט אַבער האָט זיך די וועלט דערקייקלט ביז היטלערישער פאַרברעכערישקייט און די זונה זאַשאַ ווערט דאָס „ריינסטע געלעגער“ אין דער מיט פון נאַצישן רויב און מאַרד.

שניידנדיק חרטה-געפיל

אין אַנדערע צוויי אויפטרייסלענדיקע דערציילונגען „די פאַרמאַכטע טיר“ און „דער שטילער מענטש פון דער נביאים-גאַס“ געשטאַלטיקט מענדל מאַן דאָס שניידנדיקע חרטה-געפיל פון האָבן זיך געראַטעוועט און איבערגעלאָזט אַ נאַענטן מענטש.

אין „די פאַרמאַכטע טיר“ איז די רייד וועגן אַ מאַמען, וואָס אַנטלויפנדיק פון די דייטשע רוצחים האָט זי אַוועקגעוואָרפן אין וואַלד איר טעכטערל.

איצט איז די מאַמע אין ישראל און עס איז צו איר דערגאַנגען, אַז די אין צווישן שוין דערוואַקסענע טאַכטער געפינט זיך ערגעץ אין תל-אביב אין אַ הויז אויף אַ נייעם געסל, וואָס שניידט זיך אַריין אין רחוב ארלזוורוב. די מאַמע גייט זוכן די גאַס און דאָס הויז און איז פול מיט שרעק, טאַמער וועט די טאַכטער זי נישט וועלן זען, וועט איר נישט וועלן מוחל זיין.

מאַן מיינט אויס אונדז צו געבן די סצענע פון באַגעגעניש מיט דער טאַכטער, אַדער גאַר פון נישט אַריינלאָזן די מוטער. די דאָזיקע סצענעס פון איבערבעטונג אַדער פון פאַרצווייפלונג וואַלטן סוף-כל-סוף געבליבן הענגען אויף איינער אַן אומגליקלעכער מאַמע, אָבער ווען די דערציילונג ענדיקט זיך מיט אַ „פאַרמאַכטער טיר“ און מיט אַ שטילן, אומדראַמאַטישן „איך האָב לאַנג געקלאַפט, איך וועל מאַרגן ווידער קומען“ צאַפלט נישט בלויז דאָס פייערל פון שגעון פון איינער אַ מאַמע, נאָר עס פלאַקערן ממש די פייערן פון אַ משוגענער צייט, וואָס האָט אויסגעלאָשן אייביקע מענטשלעכע געפילן און האָט נישט נאָר פאַרוואַנדלט דעם נאַצישן יעגער אין אַ ווילדער חיה, נאָר האָט אויך געמאַכט פאַר אויס מענטש דעם יידישן קרבן.

אין דער צווייטער דערציילונג „דער שטילער מענטש פון דער נביאים-גאַס“ איז דער חרטה-העלד דער פאַסאַזשיר פון דער שיף „ירושלים“, וואָס האָט איבער-געלאָזט זיין מוטער און זיין יינגסטן ברודער, ווען ער איז אַוועק קיין רוסלאַנד. ער האָט זיי איבערגעלאָזט, כאַטש זיי האָבן זיך ביי אים געבעטן, אַז ער זאָל זיי מיט-נעמען.

אפשר דערפאַר, וואָס דער פון חרטה געפלאַגטער איז דאָס מאַל אַן אַלטער עגאָ פונעם מחבר גופא. האָט מאַן געבויט די דערציילונג אַזוי, אַז עס זאָל אים האַלב אין חלום און האַלב אויף דער וואַר נאַכגיין עפעס אַ מיסטעריעזע געשטאַלט, אַ מין משולח, וואָס ער געדענקט אים ווי דעם „שטילן מענטש פון דער נביאים-גאַס“ און זאָל אים דערקוטשען מיט דערמאַנונגען. די משולח-געשטאַלט גיט דעם מחבר אַ מעגלעכקייט אי זיך לייכטער צו מאַכן דורך ווידוי און אי זיך אויסצוטענהן מיטן משולח און דאָדורך שטילער צו מאַכן זיין מוסר און פון אים צו מינערן.

שלמה ביקל

פון דעם זעלבן מין גערוון־צערייסנדיקע דערציילונגען זענען אויך די מעשות „מיט די אייגענע הענט“, וווּ אַ יידיש מיידל, וואָס האָט געלעבט מיט דעם אוקראַי־נישן רוצח אומאַניוק קומט בעטן פאַר זיין לעבן, ווייל ער איז דער פּאַטער פון איר קינד; „דער אַפטייקער פון בערלין“, וואָס זיין טאַכטער איז זיך מודה פאַר סאַווע־טישע סאַלדאַטן, אַז דער פּאַטער האָט אַרויסגעגעבן איר יידישע מאַמע צו די נאַציס און איצט איז ער איר (דער טאַכטערס) מאַן; דער יידישער פּליט פון דאַרטן דערקענט אין אַ שעפּסן־פאַרם אין אויסטראַלישן מדבר דעם דייטשישן אויפזעער פון זיין לאַגער, יאַגט אים נאָך מיט זיין לאַסט־אויטאָ און פאַרט אים איבער אויף טויט; דער יידישער קאַצעטלער, וואָס פאַרט אייגנס אַהין אין דעם דייטשן שטעטל ווירט, כדי אויסצוגעפינען דעם הויפטמערדער פון זיין לאַגער, וויילי האַנטקע, געפינט דאַרט דעם מערדערס פרוי און טאַכטער, בלייבט ביי זיי וווינען און האָט חתונה מיט דער טאַכטער אין דער קירך און טרייסט זיך, אַז דערמיט האָט ער זיך נוקם געווען אין דעם רוצח האַנטקע; און צום סוף דער רוסישער קאַפיטאַן, וואָס לייענט ביים הענגען אַ פאַרמשפּטן, אויף אַ קינסטלערישן אופן דעם אורטייל, ווייל — ער איז לויט זיין ציווילער פּראָפּעסיע אַן אַקטיאָר.

איז געמאַלט אַ גרעסערער חזק פון נקמה און אַ גרעסערע פאַרשפּאַטונג פון קונסט, ווי זיי ווערן געשטאַלטיקט פון מאַנען אין די צוויי דערציילונגען ? !

לירישער הומאַר

ד

בלויז צוויי דערציילונגען זענען פאַראַן אין די צוויי אַפטיילונגען, וווּ דאָס געמיט פונעם לייענער קאָן זיך אַ ביסל אַפרוען און געניסן פון דעם פיינעם לירישן הומאַר פון דעם דערציילער.

די צוויי זענען „דאָס געסל פון סופר דעם משכיל“ און „דער שוואַרצער מלך פון די טורקלטייב פון שרון“.

דאָס געמעל אַליין פון דעם געסל, וואָס טראַגט דעם נאָמען פון אַ סופר אַ משכיל און פאַלט אַריין שטיל און הכנעהדיק אין דער ייחוסדיקער יהודה הלוי־גאַס און מען דאַרף נאָר פינף מינוט צייט, כדי אויסצוגיין די גאַנצע גאַס פון דעם משכיל — איז אַ שעדעווער. עס איז אַ געסל, ווי אַריבערגעפלאַנצט מיט זיין אַרעמקייט פונעם אַמאַליקן תחום המושב — קיין תל־אביב. און אַזוי אויך די געשטאַלטן (איינע אַן עפיזאָדישע און די צווייטע — די הויפטגעשטאַלט).

די עפיזאָדישע איז דער אַלטער שניידער ר' חיים, וואָס איז האַלב בלינד און וואַרט, אַז אַ פאַרבייגייער זאָל אים העלפן איינפעדעמען די נאָדל־פּאַדעם.

שרייבער פון מיין דור

די הויפטגעשטאלט איז די פיש-פארקויפערין, וואָס האָט אַ קראַנקן מאַן און לויפט אין איינעם אַ טאַג, ווען זיין קראַנקייט האָט זיך געשטאַרקט, אין שולעכן איינרייסן דעם אַרון-קודש און טענהט זיך אויס מיטן רבש"ע אי ביז און אי גוט-ברודעריש — „וועסט נישט לאָזן מיך אויף הפקר צוזאַמען מיט דעם טעכטערל. פאַר וואָס ווילסטו זי מאַכן פאַר אַ יתומה? פאַ-אַ-אַרוואַ-אַ-אַס? הערסט, רבונג של עולם, דו וועסט מיר נישט אָפטאַן! ניין!“

און אַז גאַט האָט איר יאָ אָפּגעטאַן — איז דריי חדשים שפּעטער אויף די טרעפּלעך פון איר געוועלב געזעסן אַ יונגער-מאַן אַ וווּללערנער מיט אַן אָפּן תהי-לימל אין דער האַנט. דאָס איז געווען דער פיש-פאַרקויפּערנס צווייטער מאַן. אין דער צווייטער דערציילונג, וועגן „שוואַרצן מלך און די טורקלטיוב פון שרון“, איז דער לירישער הומאַר נישט ווייניקער מחיהדיק, הגם די דעציילונג פאַרמאַגט נישט דעם קינסטלערישן צימצום, ווי די מעשה וועגן דעם „סופּרס געסל“. דער ספור-המעשה וועגן „שוואַרצן מלך“ איז באַזונדער אינטערעסאַנט, וואָס אין אים זענען גוטברודערישע שותפים די אַרויסהעלפּער פון די פלינצקער פּערד-סוחרים מיט דעם תימנער בעל-עגלה יוסף צאלם גמליאלי. דער פּוילישער עולה האָט זיך מיט דעם תימנערס כוח איינגעשאַפט אַן אשת-חיל, און דער תימנער גמלי-אלי האָט זיך מיטן פלינצקערס הילף נוקם געווען אין עובדיה זאראי, וואָס האָט אים נישט געוואַלט געבן זיין טאַכטער פאַר אַ ווייב.

ה

דער פּיזאַזשיסם

עס דאַרף פאַרצייכנט ווערן, אַז מענדל מאַן איז אַן אויסגעצייכנטער פּיזאַז-זשיסט. אין וועלכער לאַנדשאַפט ער זאָל נישט איינראַמען זיין דערציילונג, צי אין ישראלדיקן נגב, אין אַ פאַרם פון טעקסאַס, אין אויסטראַלישן מדבר, אין אַ דייטשן אָדער אין אַ פּוילישן שטעטל (די דריטע אָפּטיילונג אין בוך איז דורכויס די זעלבע פּוילישע לאַנדשאַפט, וואָס מאַן האָט זי געמאַלן מיט אַזוי פיל ליבשאַפט אין זיין ראַמאַן „על נהרות פּולין“). פאַרשטייט מאַן אַרויסצוציען פונעם פּיזאַזש עפעס אַ מין באַזונדערן ליריום. מען פילט ממש ווי דער דערציילער ציטערט מיט מיט גאַטס נאַטור און צערטלט און גלעט זי מיט זיין שילדערונג.

יעקב באַטאַשאַנסקי

א

פון רומעניע ביז אַרגענטינע

ער איז געווען כל ימיו אַ נע ונד. ער איז אין תוך קיין מאָל נישט געווען קיין סטאַבילער וווינער אין אַ לאַנד און אין אַ שטאַט, הגם ווי ווייניק ער זאָל נישט האָבן ערגעץ געוווינט, איז ער געווען דאָרט אויסגעבונדן מיטן יידישן יישוב און מיט דעם נישט-יידישן אַרום, און האָט אויך, ממש צום שטוינען, איבעראַל געקענט פערזענלעך אַ וועלט מיט מענטשן און געהאַט אַן אַ שיעור פריינט.

דער פּלוצעמדיקער טויט בעת אַ לעקציע-טור אַזש אין דרום-אַפריקע ליגט דערפאַר, אַזוי צו זאָגן, אויף דער ליניע פון באַטאַשאַנסקי אופן לעבן. צום לענג-סטן האָט יעקב באַטאַשאַנסקי געוווינט אין בוענאָס-אייירעס. ער איז דאָרט אין די קנאַפּע פּערציק יאָר פון זיין וווינשאַפט געוואָרן און געבליבן די צענטראַלע פיגור פון יידישן קולטור-לעבן נישט בלויז אין אַרגענטינע, נאָר אויך אין אַלע לענדער פון דרום-אַמעריקע.

ער איז דאָס געוואָרן און געווען מיטן כוח פון זיין בריוויקער און פּילזייטיקער שרייבערישער און רעדנערישער באַגאַבונג, מיטן כוח פון זיין אויסנעמעלעכער התמדה און פּראָדוקטיוויטעט און, צום סוף, אויך אַ דאַנק דער רעדאַקטאָר-פּאַזיציע אין „די פּרעסע“, צו וועלכער טאַלאַנט און פלייס האָבן אים דערפירט.

אַבער פּאַראַלעל צו דער תושבשאַפט אין בוענאָס-אייירעס איז יעקב באַטאַשאַנסקי אין די „אַרבעים שנה“ פון זיינע מיטעלע און עלטערע יאָרן געווען נישט וויי-ניקער וואַנדערער ווי דעמאָלט, אין דעם יאַרצענדליק צווישן 1914 און 1924, וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין רומעניע. אין די צען יאָר איז ממש נישט געווען אַ גרעסע-רע שטאַט און שטעטל אין אַלט-רומעניע, וווּ דער יונגער, טעמפּעראַמענטפולער שרייבער, וואָס איז ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה אַנטלאָפן פון דער צאַרישער אַרמיי אַהער אין דער נייטראַלער מדינה, זאָל נישט האָבן געוווינט. און געוווינט צייטווייליק האָט געמיינט, געווען אַקטיוו שרייבעריש און געזעלשאַפטלעך און גע-לאָזט געדויעריקע שפורן פון השפּעה.

אין יאָס, דער הויפּטשטאַט פון מאַלאַדאווע, איז באַטאַשאַנסקי געווען אַ מיט-גליד פון דער צייטשריפט „ליכט“ און אַזוי אַרום געוואָרן אַ ראשון פון דער מאַדער-נער יידיש-ליטעראַטור אין רומעניע; אין בראַילא האָט ער מיטרעדאַקטירט די צייטשריפט „דער האַמער“; אין גאַלאַץ האָט ער מיטגעאַרבעט אין דעם זשורנאַל „התקוה“. ער האָט אַנגעפירט מיט דער יידישער קולטור-אַרבעט אין באַטאַשאַנסקי און

פאלטיטשען; אין דער רעזידענץ־שטאָט בוקאַרעסט האָט ער אין איינעם מיטן דיכ־טער יעקב שטערנבערג אָנגעשריבן, רעזשיסירט און געשטעלט ניין יידישע קליינ־קונסט־פיעסן, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ וויכטיקער קולטור־אויפטו און איז געבליבן דער פּאָפּולערסטער יידישער קולטור־אויפטו אין רומעניע פאַר אַלע יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט. באַטאַשאַנסקי האָט אין בוקאַרעסט מיט־עדאַק־טירט די דריטע סעריע פון דער סאַציאַליסטישער וואַכנשריפט „דער וועקער“ און האָט דערנאָך מיטגעאַרבעט אין דעם ציוניסטיש־רומענישן טאַגבלאַט „מאנטואי־רעאַ“ (גאולה). שפעטער איז ער געווען אַ מיטאַרבעטער אין דער פּוּעלי־ציוניסטי־שער וואַכנשריפט אין טשערנאָוויץ „פרייהייט“ און אין דעם קעשענעווער טאַג־בלאַט „אונזער צייט“. דאָס אַלץ אַחוץ קולטור־טוערישער אַרבעט ווי אַ לעקטאָר און אַ שליח פון דער טשערנאָוויצער „קולטור־פעדעראַציע“ אין כמעט אַלע שטעט און שטעטלעך פון בעסאַראַביע.

איך דערמאָן דאָ די צען רומענישע יאָרן, ווייל אין תּוֹך איז באַטאַשאַנסקי פון די פּערציק יאָר אַרגענטינע געבליבן דער זעלבער ווי אין יענעם ערשטן ברוינד־י־קן יאַרצענדליק פון זיין שרייבערישן וועג. עס איז אים בלויז צוגעקומען רייפ־קייט און די שפע פון זיינע שרייבערישע, רעדנערישע און קולטור־טוערישע אויפ־טוען.

דעם „ציגיינערישן“ טעמפּעראַמענט (ווי ער, באַטאַשאַנסקי, פּלעגט זיך ליב האָבן אַליין צו באַצייכענען) פון די ערשטע צען יאָר אין רומעניע איז יעקב באַטאַ־שאַנסקי געטריי געבליבן אויך אויף דער הייך פון זיין שרייבערישער קאַריערע. ער איז פאַרבליבן אַ וואַנדערער פון שטאָט צו שטאָט און פון לאַנד צו לאַנד. עס איז נישט געווען נאָך איינער אין בוענאַס־איירעס, וואָס זאָל האָבן באַזוכט און גערעדט צו אַ יידישן עולם אין אַזוי פיל שטעט פון אַרגענטינע, ווי ער, באַטאַשאַנסקי. און קיינער האָט באַטאַשאַנסקיין נישט אַריבערגעיאָגט אין זיינע רייזעס מיט קולטור־שליחותן איבער די לענדער פון דרום־אַמעריקע. און קיין שרייבער האָט זיך מיט באַטאַשאַנסקיין נישט געקאָנט פאַרגלייכן מיט דער צאָל נסיעות זיינע פון בוענאַס־איירעס קיין ניו־יאָרק און קיין תּל־אביב.

ווען מען האָט געטראַכט וועגן דער יידישער אַרגענטינע האָט מען פאַר קיין איין מינוט נישט געקאָנט אַוועקטראַכטן פון דאָרט באַטאַשאַנסקי, און פון דעסט־וועגן איז קיין שום אַרגענטיניש־יידישער שרייבער נישט געקומען אַזוי אַהיים קיין ניו־יאָרק און קיין תּל־אביב ווי ער. באַטאַשאַנסקי איז געווען אידענטיש מיט דער יידישער אַרגענטינע, אָבער אין דער יידישער קולטור־וועלט איז ער געווען אַן איבער־טעריטאָריעלע פיגור — איבעראַל היימיש, איבעראַל אין דער היים און איבעראַל אַן אינעווייניקסטער.

די באַריכטן פון זיינע נסיעות קיין ישראל האָט באַטאַשאַנסקי צוניפּגעזאַמלט

שלמה ביקל

אין צוויי ביכער, אין איינעם איבער טויזנט זייטן. דאָס איז אַ כראַניק וואָס וועט מיט איר שאַרפער אַבסערוואַציע פון מענטשן און געשעענישן און מיט איר שפע פון פאַררעגיסטרירטע פרטים זיין אַ קוועלן־בוך פאַר דעם, ווי מען זאָגט דאָס, קומענדיקן היסטאָריקער. די הונדערטער באַריכטן, וואָס באַטאַשאַנסקי האָט גע־דרוקט אין זיין צייטונג וועגן די נסיעות אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע זענען נאָך אויספירלעכער און כראַניקאַליש אַפּשר נאָך וויכטיקער ווי די ישראל־רעפּאָרטאַזשן, ווייל זיי זענען אויף יידיש מער זעלטנ־קייט.

אין לעצטן זומער פון זיין לעבן איז באַטאַשאַנסקי געקומען קיין ניו־יאָרק («עס איז געווען די פערצנטע נסיעה מינע אין די שטאַטן», האָט ער מיר געזאָגט). און איך האָב באַווונדערט זיינע פיזישע כוחות. אַ מאָן פון איבער די זיבעציק, האָט ער טאַג־איין, טאַג־אויס געמאַכט די אויסמאַטערנדיקע רייזעס צו דער וועלט־אויסשטעלונג און נישט פאַרפעלט צו שרייבן יעדן טאַג אַ באַריכט צו זיין צייטונג, אַחוץ שאר ירקות אונטער די פסעוודאַנימען: שימעלע סאַראַקער און יענקעלע גיבאַלעס. נאָך אַ טאַגס וועלט־אויסשטעלונג און שרייבן האָט ער די אויפדערנאַכטן אָפּט פאַרבאַכט אויף מסיבות פון פריינט ביז נאָך הצות.

ער פלעגט אַריינקומען צו מיר אין שטוב, זיך אַוועקזעצן נאָענט לעבן מיר, כדי בעסער צו הערן (אַ שווערע טויב־קייט איז געווען דער מיחוש, וואָס האָט אים געפלאַגט פאַר די לעצטע צען יאָר), און מיר האָבן געכאַפּט אַ שמועס, געווינטע־וועט בשותפות זכרונות פון בוקאַרעסט און פון טשערנאַוויץ און אויך פון זיינע באַזוכן אין ניו־יאָרק און פון מיין פאַרדריי־יאָריקן באַזוך אין בוענאַס־איירעס, און געפרוּווט מאַכן סך־הכלען פון דערגרייכונגען און דורכפאַלן.

אונדזערע שמועסן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קריטישע אַרטיקלען בעל־פה איינער וועגן אַנדערן. ער האָט מיר דערציילט וועגן אַ נייעם ראַמאַן, וואָס ער גרייט זיך אַרויסצוגעבן, און איך האָב אים שטאַרק דערפון אָפּגעראַטן. איך האָב אים געזאָגט, אַז נישט די דערציילונגען און נישט די ראַמאַנען, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן, וועלן זיין דער דבר של קימא, ד. ה. דאָס געדויערדיקע, וואָס וועט פון אים בלייבן. זיינע דערציילונגען, אַנגעהויבן פון דער זאַמלונג „נאָך דער פאַרשטע־לונג“, וואָס איז אַרויס מיט באַלד פערציק יאָר צוריק, און ביז צו זיינע ראַמאַנען „מיר וועלן לעבן“ (1944) און „די קעניגין פון דרום־אַמעריקע“ (1962), זענען ווייניקער קינסטלערישע פּראָזע און מער ראַמאַנסירטע רייזע־באַריכטן און האָבן דערפאַר ווייניקער היסטאָרישן און אויך ליטעראַרישן ווערט ווי זיינע רעאַליסטיש־פינקטלעכע באַריכטן וועגן די נסיעות קיין ישראל.

דאָס בעסטע פון זיין דערציילערישער פּראָזע איז דער ערשטער באַנד פון „די לעבנס־געשיכטע פון אַ יידישן זשורנאַליסט“. דווקא דאָ, ווען ער האָט געשריבן מעמוואָרן און נישט „פיקשאַן“, איז דאָס געווען ווייניקער באַריכט און מער גע־שטאַלטונג. די קינדערי־יאָרן אין דעם דרום־בעסאַראַבישן שטעטל ניי־קיליע ביים

שרייבער פון מיינ דור

ברעג פון דער טינע (דונאץ) און די יינגל־יאָרן אין דער קעשענעווער ישיבה פאַר־מאַגן קינסטלערישע וואַרהייט, בעת די דערציילונגען און די ראַמאַנען האָבן אין זיך בלויז דעם אמת פון פאַקטן. אין דעם ערשטן באַנד פון זיינע מעמוואַרן זענען די געשעענישן אָפגעקליבן און די מענטשן זענען לעבעדיק און די פאַנאַראַמע פונעם יידישן לעבן און פון דעם גויישן אַרום איז קאַלירפול, אָבער מיט אַ ריכטיקער באַלאַנסירטקייט אין די פאַרבן. וועגן די אַנדערע צוויי בענד פון „די לעבנס־גע־שיכטע פון אַ יידישן זשורנאַליסט“ קאָן מען שוין דאָס נישט זאָגן.

דאָרט קומט ווידער צום וואָרט באַטאַשאַנסקי דער ברייט שטראַמיקער באַריכ־טער. די ברייטשטראַמיקייט איז געווען די מעלה און אויך אַ חסרון פון באַטאַ־שאַנסקי דעם שרייבער. די מעלה איז באַטאַשאַנען אין דעם, וואָס זיין שרייבן האָט דאָדורך געהאַט פאַרנעמיקייט און שווינג און דערצו איז באַטאַשאַנסקיס שטראַם כמעט דורכויס געווען אַ גאַלפּשטראַם. באַטאַשאַנסקיס וואָרט האָט געהאַט וואַרעמ־קייט, האָט געהאַט געמיט.

דער אימפעט פון באַטאַשאַנסקיס וואַרטשטראַם האָט אָבער געהאַט צו מאַל דעם חסרון פון פאַרמלאַזיקייט, פון נישט־עלימינירטע דעטאַלן און נאָך מער פון נישט אַלע אָפגעקליבענע ווערטער.

פאַר אַ שרייבער איז זייער אָפט וויכטיק נישט בלויז אויסצוצייטיקן מיט די יאָרן די פּסיכישע עלעמענטן פון זיין שרייבערישער יוגנט, נאָר זיי מיט דער צייטיקייט נישט אַנצווערן. מעג דאָ בפה מלא געזאָגט ווערן וועגן באַטאַשאַנסקי, אַז זיין וואָרט פון דערציילערישן רעפּאַרטאַזש, פון פּובליציסטיק און פעליעטאַן האָט צו די זעכציק און צו די זיבעציק נישט פאַרלוירן גאַרנישט פון דער פּרישקייט, פון דער מונטערקייט, פון דער „טשופּרינע־פאַרריסנקייט און פון דעם קעמפּערישן טאַן, וואָס דערמיט האָט עס זיך אויסגעצייכנט, ווען דער שרייבער איז אַלט געווען צוואַנציק און דרייסיק. און באַטאַשאַנסקיס וואָרט איז, ווי געזאָגט, געבליבן קעמ־פּעריש, אָבער עס האָט זיך צו אים נישט צוגעקלעפט קיין ברעקל פאַרביטערטקייט און רוגז. באַטאַשאַנסקי האָט אין משך פון זיינע פּופּציק יאָר שרייבן, אין משך פון זיינע פּופּציק יאָר קנאותדיקן קאַמף פאַר אַ יידישן חינוך און פאַר דעם כבוד פון מאַמע־לשון, אַנגעהאַלטן דעם גרינג און ווייכן שפּאַן און דעם שפּילעוודיקן הומאַריסטישן איבערוונק פון זיין וואָרט. באַטאַשאַנסקי האָט זיך אויסגעטענהט, האָט געמוסרט, האָט אפילו אַריינגעזאָגט, אָבער ער האָט קיין מאַל דעם קעגנער נישט ווי געטאַן.

און אויך באַטאַשאַנסקי דער רעדנער (ער איז געווען דער לעקטאָר מיט דער ה' הידיעה וועגן יידישער ליטעראַטור אין אַרגענטינע און אויך אין די לענדער פון דרום־אַמעריקע) האָט אין די פּופּציק יאָר, וואָס ער איז געווען דער פּאַפּולערסטער בעל־פה טייטשער פון ליטעראַטור אין רומעניע און ביז צו די לעצטע מאַל, ווען איך האָב אים געהערט רעדן אין בוענאַס־איירעס און אין ניו־יאָרק, אַנגעהאַלטן

דעם זעלבן אַראַטאַרישן שניט. ווי דעמאָלט, צוריק מיט אַ האַלבן יאַרהונדערט און איצט, מיט דריי יאָר און מיט חדשים צוריק, איז באַטאַשאַנסקי רעדנערישע שפּראַך געווען אַ ווייך לירישע און דער אופן רעדן אַ ברייט שטראַמיקער, דאָ און דאָרט אפילו אַ פאַרפלייצנדיקער. די פאַנאַראַמע פון באַטאַשאַנסקי טריבונע-רייד איז פאַרבליבן מער קאָלירפולע באַוועגונג פון געדאַנק און וואָרט איידער דער אַר-כיטעקטאַרישער גאַנג פון הנחה צו אויספיר. אָבער אין די רעדעס פון בוענאַס-איירעס און ניו-יאָרק האָט מען שוין געקאַנט געניסן דעם טעם פון רייפער פאַר-מולירונג און אפשר נאָך מער דעם געשמאַק פון אַ פּראָפּאַ אַריינגעפלאַכטענע אַנעק-דאַטן און מעשיות, וואָס גיבן צו ליכט דעם געדאַנקלעכן אויספיר און פאַרשאַפן דעם צוהערער מאַמענטן פון קינסטלערישער איבערלעבונג מיט זייער איבערראַשנ-דיקער טרעפּלעכקייט.

אונדזערע לאַנגע הייאָר-זומערדיקע שמועסן פון קעגנזייטיקער קריטישער סך-הכלדיקייט האָבן מיר פאַרענדיקט דערמיט, אַז באַטאַשאַנסקי האָט צוגעזאָגט, אַז זיין קומענדיק בוך וועט זיין נישט קיין ריזע-באַריכט, נאָר אַ צווייטער באַנד פון זיינע קריטישע עסייען. דער ערשטער באַנד אונטערן נאָמען „פּשט“ איז דער-שינען אין בוענאַס-איירעס מיט צוועלף יאָר צוריק.

טויזנטער רעצענזיעס וועגן ביכער האָט באַטאַשאַנסקי געשריבן אין „די פרע-סע“ און אויך אין אַנדערע צייטונגען. אין אַ היפשן טייל פון זיי באַנונגט ער זיך צו דערציילן דעם לייענער דעם אינהאַלט פונעם בוך. ער האָט אין די דאָזיקע רעצענזיעס געקנעלט מיטן לייענער ליטעראַרישן אלף-בית. ער האָט אים מסביר געווען דעם תוכן נישט בלויז פון ראַמאַנען און דערציילונגען, נאָר אפילו פון לידער. ער איז געווען אַן אמתער מאדים אויף דעם געביט. ער האָט איבערגעבנדיק דעם אינהאַלט קלאַר געמאַכט דעם לייענער, וואָס האָט געלייענט, און דעם וואָס האָט נאָך נישט געלייענט אַנגערעגט צום לייענען. ער, דער ליטעראַרישער ערודיט, דער שרייבער מיטן פיינעם, און אַ סך מאַל ראַפּינירטן ליטעראַרישן געשמאַק, איז געווען אַ ווונדערלעכער דרדקי מלמד. ער האָט מיט זיינע אינהאַלט-רעצענזיעס אויפגעטאָן אין אַרגענטינע דאָס, וואָס ער האָט אין אַ קלענערער מאָס געהאַט געטאָן אין זיינע צען יאָר רומעניע. ער האָט געהאַלפן מינערן דעם ליטעראַרישן אַנאַלאַפּעטיזם ביים יידישן מאַסן-לייענער.

אָבער אחוץ דרדקי-מלמד איז באַטאַשאַנסקי אויך געווען אַ גוטער ליטע-ראַטור-קריטיקער, גמרא-לערנער און שיעור-זאָגער. און בלויז אַ קליינעם טייל פון די-אַ קריטישע עסייען האָט באַטאַשאַנסקי אויפגעזאַמלט אין דעם באַנד „פּשט“ (בוענאַס-איירעס, 1952).

אין דעם באַנד עסייען און אין ענלעכע אַזעלכע, וואָס ער האָט מיר צוגעזאָגט אויפצוזאַמלען, איז באַטאַשאַנסקי נישט רעצענזענט, נאָר ליטעראַטור-קריטיקער מיט אַ שטיק אייגענעם דרך. איך האָב אין אַ שמועס מיט באַטאַשאַנסקי באַצייכנט

דעם דרך כלומרשט אין שפאס, אבער אין תוך — אין פולן ערנסט, ווי דעם דרך פון קריטיש ארומרעדן און בארעדן.

אן אמתער שרייבער האט אין זינען די פסיכאלאגיע פון זיינע העלדן און נישט די פסיכאלאגיע פון זיינע לייענער. אויך דער ליטעראטור-קריטיקער אזוי. אין צענטער פון דער קריטישער עסיי דארף שטיין אין ערשטער ריי די גמרא, דער תנא און ער, דער קריטיקער, דער אמורא, וואס וויל פאר זיך קלאר מאכן די משנה, וויל דערזען די געשטאלטן פונעם תנא און דערקענען זיינע שעפערישע כוונות און וויל געפינען פאר זיך אליין דאס פלאץ אין דעם שעפערישן פראצעס. וויל צו דעם קריטיקער, וואס יעדער אלף-ביתניק קאן אים פארשטיין, און נאך ווילער צו אים, ווען ער איז בכוח דעם לייענער צו דעהייבן צו זיך, צו זיינע מחשבות ארום דעם ווערק און צו דעם ווערק גופא.

אין זיין בוך „פשט“ איז יעקב באטאשאנסקי בפירוש אויף אט דער ליניע. דאס ערשטע וואס ער שרייבט זענען די „מעשיות וועגן יידישן שרייבער.“ אין זיין הקדמה דערציילט ער אונדז, אז ער האט לכתחילה געטראכט אזוי אנצורופן זיין בוך. דאס ביאגראפישע גוט אפגעקליבן און מיט געמיט איבערדערציילט איז א יסוד פון די ניין מאנאגראפיעס אין בוך „פשט“. דאס ביאגראפישע באקומט נאך מער גוטן טעם דורך דעם צומיש פון פערזענלעכע זכרונות און פון אנעקדאטישע פאסירונגען, אליין איבערגעלעבטע אדער פון אנדערע געהערטע. עס באקומט זיך די לעבעדיקע געשטאלט פון דעם שרייבער אי, אזוי צו זאגן, אויפן סמך פון די „דאקומענטן“ און אי על-פי די פערזענלעכע איינדרוקן פונעם קריטיקער.

דערנאך גייט דער „פשט“. קורצער, קאנדעסירטער אינהאלט פון די ספרים און קלארער אנאליז פון די העלדן און די געשעענישן, וואס ווערט געגעבן אין לייכטע, כלומרשט אויבנאויפיקע, אבער אין תוך זייער צו-דער-זאכיקע, „אין קארב אריין“, פארמולעס. און עס זענען פאראן ביי באטאשאנסקיין פארמולעס, וואס זע-נען ממש אנטפלעקעריש.

דער תמצית פון ש. מילערן צום מין מענטש איז, ווי באטאשאנסקי זעט דאס : „דער מותר האדם מן הבהמה, דער געדאנק איז אויך בהמהש...“ „ביי ווארשאוסקיין און האראנטשיקן זענען די יידן נאר געלטיגייציק, ביי בימקאן זענען זיי פאנטאסטן“.

„דאס ערשטע ליד הירשביינס איז געווען — א פערזענלעכעס, די ערשטע דראמען זיינע זענען דווקא געווען זייער אומפערזענלעך. עס האט זיי געשריבן נישט אזוי דער פארבענקטער יונגער-מאן, ווי דער לערער.“ „דאס ערשטע ליד הירשביינס איז געווען — א פערזענלעכעס, די ערשטע קריטיק“.

געשיכטע פון א לעבן

יעקב באַטשאַנסקיס „די לעבנס-געשיכטע פון א יידישן זשורנאַליסט“ (בויע-נאַס-איירעס, 1942) גיט איבער די זכרונות בלויז פון די ערשטע 28 יאָר זיינע, ד. ה. פונעם וויגל אין דרום בעסאַראַביע ביז צו דער שיף קיין אַרגענטינע. און פאַר אַט דעם, לאַמיר זאָגן, דריטל פון אַ לעבן האָט באַטשאַנסקי געדאַרפט פולע דריי בענד מיט אַ סך-הכל פון 1256 זייטן. דאָס מיינט, אַז אַ יאַרצענדליק גייט קוים אַריין אין 400 זייטן. און ערשט איז אונדז באַטשאַנסקי ביים סוף פון דריטן באַנד מודיע, אַז „איך האָב אויסגעלאָזט שטאַף פון לכל הפחות נאָך דריי בענד און איך וועל אפשר נאָך אַמאָל מאַריך זיין“.

דעם דאָזיקן חשבון מאַך איך נישט, חלילה, צוליב איראַניע. עס וואַלט געווען אַ ביליקע איראַניע און בפירוש קעגן מיין כוונה. ווען איך דערמאָן דעם דאָזיקן, אויב איר ווילט, ריין דרויסנדיקן מאַמענט פון קנאַפע דרייצן הונדערט גרויספאַר-מאַט-זייטן און דערצו דעם מחברס התנצלות פאַר דעם „אויסגעלאָזטן שטאַף“, טו איך דאָס דערפאַר, ווייל מיר דאַכט, אַז דער סכום פון די זייטן און דער גע-בראַכטער ציטאַט כאַראַקטעריזירן צום בעסטן און צום קנאַפסטן באַטשאַנסקיס שרייבערישע שיטה ביי דעם דאָזיקן ווערק זיינעם. עס איז אַ שיטה, וואַלט איך געזאָגט, נישט פון נאַכשרייבן אַלץ וואָס איך געדענק, נאָר פון עס נאַכסטענאַגראַ-פירן.

עס איז אַ פונדאַמענטאַלער חילוק. דער נאַכשרייבער פאַרלירט די פרטים און דאָס וועזנטלעכע איז פאַר אים דער סך-הכל. און סך-הכל באַשטייט געוויינלעך בלויז פון איין טראַפן וואַרהייט פון לעבן און צוויי טראַפנס וואַרהייט פון דיכטונג. די מעמוואַרן פונעם „נאַכשרייבער“ זענען אין תוך בעלעטריסטישע געשטאַלטיקונג פון מענטש אונטער זייער וואַרן בירגערלעכן נאַמען.

דער „נאַכסטענאַגראַפירער“ גיט איבער די לעבנס-פרטים גענוי און פינק-טלעך, ווי זיין זכרון האָט זיי רעגיסטרירט און געסדרט. ער „ראַזקלאַדעוועט“ דעם גאַנצן מאַטעריאַל, סיי דאָס וויכטיקע אין אים און סיי דאָס אומוויכטיקע. דער סדר פון פאַרגעדענקטע לעבנס-דעטאַלן איז, פאַרשטייט זיך, נישט קיין געשטאַלטונג, עס איז בלויז דער, אַזוי צו זאָגן, אויספירלעכער רוי-מאַטעריאַל פאַר דער איינ-פירלעכער געשטאַלטיקונג פון קונסט און היסטאָריע.

באַטשאַנסקי רופט אָן זיינע זכרונות „די לעבנס-געשיכטע פון אַ יידישן זשור-נאַליסט“. דער נאַמען איז בפירוש נישט קיין ריכטיקער. וואַרעם עס איז נישט קיין געשיכטע, נאָר אַ כאַראַניק, און וואָס שייד „פון אַ זשורנאַליסט“, שעפט זיך מיט זשורנאַליזם נישט אויס באַטשאַנסקיס שרייבערישע פערזענלעכקייט. באַטשאַנסקי-

סקי איז אויך א באגאבטער טעאטראל, א ליטעראטור־קריטיקער און א דערציילער. און נאך דעמאלט וואלט די אויטאָ־כאָראַקטעריסטיק „זשורנאָליסט“ אין שייכות מיט זיינע זכרונות געווען ריכטיק, אויב ער האָט דערמיט מכוון געווען צו זאָגן, אַז ביים שרייבן די דריי בענדער מעמואַרן האָט ער זיך אויסגעטאָן פון אַלע זיינע איבעריקע שריפטשטעלערישע מעלות און איז נאָר געווען אַ זשורנאָליסט־רעפּאָר־טער, אַ סטענאָגראַפישער פּראַטאַקאָלאָג פון אַלץ וואָס ער האָט געזען און פון אַלץ וואָס עס האָט מיט אים פּאַסירט אין די ערשטע 28 יאָר פון זיין לעבן.

און נאָר אַזוי ווערט פאַר מיר פאַרשטענדלעך, פאַר וואָס באַטאַשאַנסקי האָט זיך נישט אויסגעהיטן פון די שאַקירנדיקע יוסף־און פּוטיפֿר־געשיכטעס, וואָס האָבן מיט אים פּאַסירט יינגלווייז אין האַנטשעשט און בחורווייז אין באַלגראַד, און פון די נאָך מער שאַקירנדיקע משכב־זכר־דעטאַלן אין דער ישיבה אין קעשענעוו, „היזל־סצענעס אין אַדעס און „געהיימע קרענק“ אין בוקאַרעסט. באַטאַשאַנסקי אייגענער אויסטייטש אין זיין נאָכוואָרט צום דריטן באַנד לאַמור, אַז ער גייט — אין פּרט פון מגלה זיין פּיינלעך־אינטימע סודות — אין די דרכים פון רוסיא און פון... ר' יעקב עמדין, איז ליטעראַריש טאַקע גוט אַנגעכאַפּט, אָבער —

אָבער אין פּאַל פון זיינע זכרונות פילט זיך נישט, אַז ער האָט דאָס געטאָן מיט דער רעוואָלוציאָנערער כּוונה פּונעם פּראַנציפּיזישן שרייבער און אויך נישט מיט דער חשבון־הנפשדיקער פרומקייט פּונעם מחבר פון „מגילת ספר“, נאָר אַז דאָ האָט אַ באַגאָבטער, רירעוודיקער זשורנאָליסט (איינער פון אונדזערע בעסטע זשורנאָליס־טן) מיט אַ חוש פאַר אַלץ, וואָס קען אינטערעסירן דעם לעזער און מיט אַ ליבשאַפט צו יעדן פּאַקט, וואָס אַטעמט מיט באַשיימפּערלעכקייט פון לעבן און דאַרף דערפאַר פּראַטאַקאָלירט ווערן, געטאָן זיין עבודה בשלמות, פּינקטלעך, אויספירלעך און האָט קיין מאָל נישט געזינדיקט מיט נודנעקייט.

און מען וועט דאָך מוזן צוגעבן, אַז אויף קנאַפע 1300 זייטן מיט דעטאַלן איז געווען פּלאַץ, עס זאָלן זיך אויך אַריינכאַפּן נודנע שטעלן פון באַשרייבונג און דער־ציילונג. קען איך אָבער עדות זאָגן, אַז אין באַטאַשאַנסקי „רעאַלן ראַמאַן“ איז טאַקע דאָ אומוויכטיקס און אומנייטיקס, אָבער צו די צוויי „אומען“ קומט קיין מאָל נישט צו דער דריטער און דער ערגסטער „אום“, פון אומאינטערעסאַנטקייט.

פון שטאַנדפּונקט פון דער באַשריבענער לאַנדשאַפט און פון דעם קנויל פּאַסירונג־גען און מענטשן, אין וועלכן מיר ווערן לייענענדיק אַריינגעדרייט, זענען באַזונדערס אינטערעסאַנט דער ערשטער און דער דריטער באַנד. דער ערשטער רעגיסטרירט די פּרטים פון אַ יידיש לעבן, צו וועלכן סיי די יידישע ליטעראַטור און סיי די יידישע היסטאָריאָגראַפיע האָט זיך נאָך, אויף וויפל מיר איז באַקאַנט, בכלל נישט צוגע־רירט. איזמאַיל און ווילקאָוו, פעטראָווקע און באַלגראַד און אַלע אַנדערע שטעטלעך, וואָס ליגן אין דרום־בעסאַראַביע אַרום דעם דאַרטיקן אַריינגוס־אַרעם פון דער טיבע (אַזוי צערטלען די יידן אין יענע מקומות דעם מעכטיקן דונאַי) אין שוואַרצן

ים אריין, און דערעיקרשט קיליע, וואָס איז אין מיטל-עלטער געווען אַ האַנדל-שטאָט ביים טאַטאַרישן שליאַך, באַוווּסט ביי די יידישע סוחרים פון רויט-רייסן — זיי אַלע באַוווּיין זיך אין באַטאַשאַנסקיס זכרונות צום ערשטן מאל ליטעראַריש. דאָס זענען, דאָכט זיך, יידן און פויערן נישט אַנדערש ווי אין די איבעריקע מזרח-איראָפּעיִשע קאָנטן, אָבער פון דעסטוועגן האָבן אָט די אַרעמע „זבולונס“ ביים שוואַרצן ים און די בולגאַרישע גרינצייג-פויערן („די לעמער“, ווי זייערע יידישע שכתבים רופן זיי) אַ באַזונדערן מענטשלעכן אַראַמאַט, וואָס דערטראַגט זיך צום לייענער פון באַטאַשאַנסקיס באַשרייבונג.

אַ שאַד, וואָס עס איז פאַראַן אַזאַ ענגשאַפט אין דעטאַלן און עס זענען נישט אַרױסגעבראַכט געוואָרן מיט אַ ביסל מער רחבות די בילדער פון קעשענעווער ישיבה. דאָ מוז בפירוש באַנג טאָן, וואָס באַטאַשאַנסקי האָט אָנגעהאַלטן זיין זשור-נאַליסטיש-סטענאַגראַפֿישן באַריכט-נוסח און האָט נישט דערציילט עפעס מער וועגן אַזאַ פאַרשוין, למשל, ווי עס איז געווען ר' וועלוול סקווערער, דער טשערנאַ-בילער חסיד צווישן די קעשענעווער יידן, וואָס זענען כמעט דורכויס געווען אָנהענגער פון דעם רוזשינערס קינדער. „אַז ער האָט געזעען אַ יידן מיט אַ גע-גאַלטער באַרד — האָט באַטאַשאַנסקי מהדר געווען ביי ר' וועלוולען — האָט ער געגעבן אַזאַ קרעכץ, אַז די גאַס אָדער די שטוב האָט אַ ציטער געטאַן“. וועגן ר' וועלוולען וואָלט זיך געוואָלט לייענען און לייענען. ער פאַראַינטריגירט מיט זיין קרעכצן אויף געגאַלטע בערד, אָבער — בלויז עטלעכע שורות פון דרויסנדיקער כאַראַקטעריסטיק און איין איינציקע, וואָס ווינקט אָן אויף ר' וועלוולס אינעוויי-ניקסטן פאַרטרעט און שוין — ר' וועלוול ווערט פאַרלוירן אין שלל פון נייע פאַר-שויןען און נייע דעטאַלן אויף קיין מאל מער נישט אַרױסצוקומען. און נישט וויי-ניקער ווי ר' וועלוול רייצן געשטאַלטערש אַזעלכע ווי ר' גמליאל און ר' מרדכי, די מלמדים פון דער ישיבה, וואָס הינטער יעדן פון זיי הויערט זינד. ר' מרדכי איז אַ משיג גבול און ר' גמליאל חברט זיך מיט דער סטרא אחרא, וויל מיט איר כוח אַראַפּברענגען משיחן, אָדער אַליין זיין משיח. ער איז דער העלד פון עראַטישע אַרגיעס, וועלכע זענען ענלעך צו יענע, וואָס קומען פאַר אין קאַצקער הויף אין אַפּאַטאַשוס „פוילישע וועלדער“. „קאַצק“ אין סאַמע מיטן קעשענעווע פאַרכאַפט און סטימולירט די בענקשאַפט צו פאַרטיפּטער געשטאַלט, אָבער — באַטאַשאַנסקי דער זשורנאַליסט, אין געיעג נאָך וואָס מער דרויסנדיקע לעבנס-דעטאַלן און נאָך וואָס מער פאַרשויןען, לאַזט גולניש איבער סיי ר' גמליאלן און סיי דעם לייענער אין גע-דראַנג פון פרטים און ער איז שוין ביי אַן אַנדערן פאַרשוין. און איידער מען קוקט זיך אום איז באַטאַשאַנסקי שוין אין גאַנצן אַוועקגעפאַרן אויף פסח אַהיים קיין קיי-ליע צו נייע מענטשן און צו נייע איינצלהייטן.

ווי מען קען זען, האָב איך אין דעם פּאַל צו באַטאַשאַנסקין פרעטענזיעס פאַר צו ווייניק. אָבער דער „צו ווייניק“ איז נישט קיין סתירה צו דער טענה פון „צו

פיל, נאָר אַ רעזולטאַט דערפון. ווייל צו פיל האָט געמוזט אויך זיין צו ווייניק. ווען באַטאַשאַנסקי זאָל געווען אַנשרייבן אַנשטאַט דריי בענדער וועגן 28 יאָר, נאָר איין באַנד געשטאַלטן און געשעענישן פון זיין קינדהייט אין קיליע ביי דער טיבע, וואָלט עס מן־הסתם געווען ווייניקער מאַטעריאַל פאַרן היסטאָריקער, אָבער דער־פאַר מער דערגרייכונג פאַר אים אַליין. היוצא לנו מזה: באַטאַשאַנסקי האָט, וואָס שייך דעם ערשטן באַנד, זיך אַליין שטאַרק בעוולהט. ער האָט דאָרט אָנהייב און מער ווי אָנהייב פון געשטאַלטן, וואָס האָבן זיך ביי אים ממש געבעטן: פאַרטיף אונדז, און ער האָט זיי פאַרראַטן צוליב זיין גלוסט נאָך מער שטח פון רעפּאָרטאַזש. אָבער נאָכן גאַנצן "פאַרראַט" מעג מען אויף אַט דעם באַנד פון באַטאַ־שאַנסקי'ס זכרונות בלי ספק זאָגן, אַז ער איז אַ געראַטענער אי צוליב דער שפע פון געשטאַלטן, וואָס סטאַרטשען אַרויס פון דעם פרטים־געדרענג מיט אַזוי פיל סוגעסטיע און פאַרטיפונגספאַרב. וואָס דער שטאַף פאַרמאַגט אין זיך און דער בעל־זכרונות האָט זי אין גאַלאַפּ פון סטענאַגראַם באַווזן אָנצוהאַלטן. דאָ איז באַטאַ־שאַנסקי, ווי אַלע מאָל אין זיין זשורנאַליסטיק, בייגעשטאַנען די וואַרעמקייט און ווייכקייט פון זיין געמיט און די גרינגקייט פון זיין פעדער, וואָס טראַגט זיך לייכט איבערן אַביעקט און מאַכט נישט אָן קיין שאַדן. אויב באַטאַשאַנסקי'ס פעדער קראַצט צו מאָל אויף אַ נאַקעטקייט און בלייבט אַ ווייל שטעקן אונטער דער הויט, איז עס אַלע מאָל אָן אויסגליטש פון געשמאַק. אָבער קיין מאָל נישט קיין מאַנגל פון ליב־שאַפט און פון באַציונג צו זאָכן, צו אידעען און צו מענטשן.

ווען איך זאָג, אַז דער צווייטער באַנד איז צום ווינציקסטן אינטערעסאַנט, האָב איך אין זינען, אַז זיין טעמע איז צום גרויסן טייל אַדעס און איר ליטעראַרישער אַלימפּ — אַ שטאַף, וואָס וועגן אים איז געשריבן און געשריבן געוואָרן. אָבער אויך אין דעם באַנד זענען דאָ היפש נישט באַפליישטע געשטאַלטן, וואָס בעטן זיך רחמים, מען זאָל זיי דערהאַלטן ביים לעבן און נישט לאָזן צו גרונט גיין אין געטומל פון אומנייטיקער עפיזאָדיק. איינע פון די דאָזיקע פיגורן איז, ווי מיר דאָכט, די "טרוי־מעריץ אָן דעם קלענסטן פראַקטישן חוש" סאַפּיאַ זוועניגראַדסקאַיאַ, וואָס האָט גע־האַלטן אַ רעפּעראַט ליגנדיק אין בעט.

דער דריטער באַנד ברענגט די "טעראַ אינקאַגניטאַ": רומעניע. אין משך פון די 8—9 יאָר, וואָס באַטאַשאַנסקי האָט פאַרוויילט אין דער וואַלעכישער מדינה, האָט ער אָפּגעטאָן אַ פּיאַנערישע קולטור־אַרבעט, וואָס ביי אָן אַנדערן וואָלט נישט גע־קלעקט אויף דעם די צייט פון אַ פּערטל יאָרהונדערט. ער איז געווען דער פּיאַנער פון דער ליטעראַרישער לעקציע אין די אַלט־רומענישע שטעט און שטעטלעך; ער איז געווען דער פּאָפּולאַריזאַטאָר פונעם יידישן פּאָלקסליד צווישן דער יוגנט; ער איז אין איינעם מיט יעקב גראַפּער און עטלעכע אַנדערע ציוניסטיש געשטימטע יונגע־לייט געווען דער אינציאַטאָר און אַרויסגעבער פון דער ערשטער מאַדערנער ליטעראַטור־צייטשריפט אויף יידיש און אין איינעם מיטן דיכטער יעקב שטערנ־

שלמה ביקל

בערג, דער באַנייער פון יידישן טעאַטער אין גאַלדפּאָדענס טעאַטער-לאַנד. ווען איך האָב זיך אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן באַזעצט אין בוקאַרעסט „האַב איך דאָרט“ אין די יידישע גאַסן פון דער רומענישער הויפּטשטאָט געהערט זינגען די לידלעך פון יענער קליינקונסט-בינע, וואָס האָבן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה אויפגעשטורעמט די יידישע אַלט-רומעניע. עטלעכע פון די סאַמע פּאָפּולערסטע לידלעך און קופּלעטן ברענגט באַטאַשאַנס-קי, אַבער עס וואַלט באמת געווען אַ שאַד, ווען דאָס זאָלן זיין די איינציקע, וואָס ער האָט פּאַרצייכנט (שטערנבערג איז אַלע מאָל געווען אַ קנאַפּער פּאַרצייכענער) אָדער אויפגעהיט אין זיינע זכרונות. אין די לידער זענען קאַנדענסירט געוואָרן יאָרן פון יידישער קולטור-געשיכטע אין רומעניע. אַוודאי האָב איך אין דעם טייל פון דריטן באַנד, וועלכן איך אַליין האָב שוין מיטגעלעבט, זיך אָנגעשלאָגן אויף עטלעכע זאַכן, וואָס איך געדענק זיי אַנדערש ווי באַטאַשאַנסקי; אַבער מיינסטנס זענען דאָס פּרטים, וואָס האָבן אין תּוך נישט קיין באַדייטונג פאַרן קומענדיקן היסטאָריקער. און איך מוז זאָגן, אַז דער אָפּנייג פון דער היסטאָרישער וואַרהייט האָט די עטלעכע דעטאַלן נישט געשאַט, נאָר פאַר-קערט. דאָס דראַמאַטישע פינטעלע, וואָס די דערציילערישע פּאַנטאַזיע האָט אַרייַנגעגעבן אין די געשעענישן, האָט זיי פון מיר נישט דערווייטערט, נאָר זיי מיר נאָך נעענטער געמאַכט.

יחזקאל קייטעלמאַן

א

עס איז ביי מיר קיין ספק נישט, אַז יחזקאל קייטעלמאַן געהערט צו די בעס-טע יידיש-בעלעטריסטן פון אונדזער דור. ער איז אַ געשמאַקער דערציילער, וואָס פאַרשאַפט אַ טאַפּלטע הנאה דעם לייענער, דערפאַר, וואָס געניסנדיק פון קייטעל-מאַנס דערציילקונסט, געניסט ער אויך דעם קינסטלערס הנאה צו דערציילן. זעלטן ווען מען קאָן אַזוי זען בחוש דעם שרייבערס פרייד פון דערציילן. די מעשיות גופא זענען גאַרנישט קיין פרידיקע. עס זענען מעשיות וועגן יידישע מענטש-שן אין דער „ברענענדיקער שטאָט“ פון פּוילן. דער יידישער יישוב אין פּוילן איז שוין געלעגן אויפן פייער אין די ערב-יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, און דאָס פייער האָט זיך בלוזי ערשט אויף אַן אמת צעפּלאַקערט, ווען די מלחמה איז

שרייבער פון מײן דור

אויסגעבראָכן און האָט געטריבן אַ טײל פּוילישע יידן אויף די אַנטרינגס-וועגן ביז צו די לײמשיטבלעך פון אוזבעקיסטאַן און דעם גרעסטן טײל צו די גאַזאווינס פון טרעבלינקע און אוישוויץ.

קײטעלמאַן איז געווען פון די פאַרוואַגלטע קײן אוזבעקיסטאַן און דאָרט האָט ער דורכגעמאַכט אַלע שבעה מדורי גיהנום פון גלות. זײן משפּחה, וואָס איז פאַר-בליבן אין פּוילן (טאַטע-מאַמע, ווייב און קינדער, ברודער און שוועסטער). האָט היט-לער פאַרלענדט, און ער אַלײן, קײטעלמאַן, איז נאָך דער מלחמה איבער די חורבות פון יידישן פּוילן אָנגעקומען צו די ברעגעס פון אַמעריקע.

און פון דאַנעט, נאָך צוואַנציק-יעריקער אײנגעזעסניקייט אויף דעם נײעם קאַנ-טינענט, קערט זיך קײטעלמאַן אום אויף די פליגל פון זײן פאַנטאַזיע און פון זײן זכרון צו דער ברענענדיקער שטאַט, כדי אונדז צו לאָזן וויסן, וואָס דאָרט האָט זיך אָפגעטאַן, און זיך אַראָפצורעדן פון האַרץ, כאַטש עפעס פון זײנע יסורימדיקע אײ-בערלעבענישן. און ביים לײענען זעט מען די שווערע שטיינער זיך אַראָפקוילערן פונעם שרײבערס האַרץ און מען פילט ממש ווי אים ווערט לײכטער.

דעם באַנד דערצײלונגען האָט קײטעלמאַן אָנגערופן „אויפן וועג קײן אומאַן“. אַזוי הייסט אײנע אַ קורצע מעשה אין בוך, וווּ עס ווערט דערצײלט, ווי אַזוי קײ-טעלמאַן האָט אַנטלויפנדיק פון די דײטשן באַגעגנט אַפטיילונגען רוסישע סאַלדאַטן און צווישן זײ אַ יידישן אַפּיציר, דער אַפּיציר, דאָקטער פּיוויש ניסן פון זשמעריני-קע, איז נישט סתם געווען אַ ייד, נאָר אַ וואַרעמער ייד, וואָרעם „מ'האַט באַשײמ-פערלעך געזען, אַז עס רעדט פון אים אַרויס דאָס אומגליק פון אַלע יידן, דאָס אומגליק פון דער וועלט, דאָס אומגליק פון אים אַלײן, פון זײן משפּחה און פון מײנער“.

ביים געזעגענען האָט דאָקטער פּיוויש ניסן אָנגעוויזן קײטעלמאַנען אויף דעם דיקן, שוואַרצן רויך, וואָס איז געוואָרן אַלץ בולטער ביים ברעג פון האַריאַנט, און האָט אים אַ פרעג געטאַן :

„צײ וויסט איר כאַטש וווּ עס ברענט ? עס ברענט אומאַן ! האָט איר אַ מאָל געלײענט יידישע געשיכטע ? צײ האָט איר געהערט פון גזירות ת״ת ות״ט ? האָט איר געהערט פון די היידאַמאַקעס ? פון פעטלירען ? האָט איר געהערט פון יידישן העלד משה מנקר ? לײב שאַראַגאַסקי ? ביידע האָבן מיט הוילע הענט, נאָך אין כמיעל-ניצקיס צײטן, זיך געוואָרפן אויף דעם קוילער. צײ האָט איר געהערט פון רוצח זשעלעזניאַק ? צײ האָט איר, להבדיל, געהערט פון ר' נחמן בראַצלאַווער ? צײ האָט איר געהערט פון די אומאַנער כלי-זמרים ?“

דער רויך איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּלאַקערדיק פּיער. דער יידיש-רוסי-שער דאָקטער איז געווען מיט זײן מיליטערישער אַפטיילונג, און דער יידישער פּליט פון גאַליציע — „האַט אָנגעהויבן גײן צום ברענענדיקן אומאַן“... עס איז אַ רעאַליסטיש געשריבענע דערמאַנונג, וואָס צעבליט זיך סימבאָליש,

שלמה ביקל

און אַלץ, וואָס ווערט דערציילט אין דעם בוך, זענען מעשיות פונעם וועג צו דער „ברענענדיקער שטאָט“ ערב דער מלחמה און צו די יידישע מענטשן אין פיער פון אַנטרינונג, פון הונגער, קרענק און טויט בעת דער מלחמה.

ב

א גרויסער טייל, אפשר דער גרעסטער טייל פון די מעשיות, איז געשריבן אין דער ערשטער פערזאָן. זיי זענען נישט סתם זכרונות. די מענטשן און די געשעענישן ווערן קינסטלעריש געשטאלטיקט אין דמיון פון שרייבער. די ערשטע פערזאָן איז דאָ בלויז דער ספעציפישער ריטעם פון דערציילן, ווי עס איז דאָס דער ווייסער פערזאָן אין דער דיכטונג. נישט דער גראַם איז די קריטעריע פון פּאָעזיע, נאָר דער נשמה-ריטעם פונעם דיכטער. קייטעלמאַנס ריטעם איז דער ריטעם פון ווידוי, פון דערציילן און זיך מיט זיינע דערמאָנונגען און זענונגען לייכטער מאַכן דאָס געמיט. אין דעם ווידוי זענען פאַרטראָטן אַ גאַנצע ריי פסיכישע עלעמענטן: עס איז דאָרט דאָ באַווונדערונג און שטוינונג איבער דער גוטסקייט און מסירת-נפש פון מענטשן, וואָס דער ווידוי-שרייבער האָט באַגעגנט אין זדיטשעו און אין די אַרומיקע ערטער פון זיין גאַליצישער היימשטאָט, און אויך אין גלות אוזבעקיסטאַן, אין קאַלכאַן און אין טאַשקענט, און עס איז פאַראַן שרעק פאַר מענטשלעכער רשעות און אַ סאַרקאַסטישע קריטיק פון דער דאָזיקער רשעות, וואָס איז געשטאַלטיקט מיט אַן אויסנעמעלעכען קינסטלערישן כוח.

איינע פון די דערציילונגען, וווּ עס קומט צום אויסדרוק סיי קייטעלמאַנס הת-פעלות פאַר מענטשלעכער גוטסקייט און מסירת-נפש און סיי זיין סאַרקאַסטישע קריטיק פאַר רשעות, איז אַ מעשה מיטן נאָמען „דער רייטער“. די קאַמפּאָזיציע פון דער דערציילונג איז דווקא נישט קיין באַזונדערס געראַטענע. עס הויפן זיך דאָרט סצענעס, וואָס זענען זיך דערציילעריש פרעמד. אָבער די סצענע אָן און פאַר זיך זענען קינסטלערישע שיינדלעך.

קודם די מענטשלעכע גוטסקייט און מסירת-נפש. זי ווערט אין די דערציילונג גען פאַרקערפערט אין דער געשטאַלט פון דער פויערטע מאַגדאָ, וואָס אין איר שטוב האָט פאַרבלאַנדזשעט דער פאַרוואַגלטער, געיאָגטער יידישער פליט. ס'איז נאָכט און שטאַק-פינצטער אין דער פויערישער כאַטע. מאַגדאָ ווייסט אפילו נישט ווי אַזוי דער פרעמדער מענטש איז אַריינגעקומען. זי איז זיך משער, אַז איר פערצן-יעריקע טאַכטער קאַשאַ האָט פאַרן פרעמדן געעפנט די טיר. אַ קינד פאַרשטייט נישט — אַז מ'קלאַפט, עפנט מען, און עס איז אַפּגעטאַן. וואַלט כאַטש געווען אַ ביסל נאָפּט, אַ ליכטל. איז אפילו קיין שטיקל קיין אין שטוב נישטאַ. ווען יאָ — וואַלט זי געמאַכט ליכט. אָבער די פינצטערניש שטאַרקט זיך, אַזוי ווי אַ שוואַרצער שניי וואַלט געפאַלן פון סופיט — און גראַד די פינצטערניש צינדט אָן אין מאַגדאָ אַ גרויס ליכט: זאָלן אַלע טאַן וואָס זיי טוען, נאָר זי וועט דעם פרעמדן

שרייבער פון מיין דור

ראַטעווען! זי ווייסט, אַז אין דאַרף וואַלט מען זי דערפאַר געדורסט; פונקט אזוי דערהרגעט, ווי מען דערהרגעט אַ ייד“.

מאַגדאַ ווייסט דאָס אַלץ, אַבער זי שפּרינגט אַראָפּ פון בעט, כאַפט אַרויף אויף זיך אַ קלייד, שטרעקט אויס די האַנט אין דער פינצטערניש, נעמט אַן דעם פרעמדן ביי דער האַנט, פירט אים צו דעם קעלערל, וואָס איז געווען אונטערן אויווק, און גיט הויך אַ זאַג:

— קריך אַריין!

מאַגדאַ האָט דעם פליט געראַטעוועט און דערנאָך באַהאַלטן פון איר מאַן און טאַכטער, אים געשפּייזט מיט דעם ביסל, וואָס זי האָט אָפּגעריסן פון איר אייגענעם און פון איר משפּחהס מויל.

און דורך דער געשטאַלט פון מאַגדאַן גיט קייטעלמאַן אַ לויב און אַ ברכה צו דער וועלט פון ווייבער, וואָרעם פון מאַגדאַס „גרויסע גרויע אויגן האָט אַרויסגע-קוקט גאַט, גאַט פון די הימלען און פון דער ערד, דער גאַט פון אלע ווייבער, וואָס גיט אַריין טרערן אין זייערע אויגן ווען זיי זעען אויב עס געשעט עמעצן אַן עוולה אָדער עס ליידיט ווער אומישנע פאַר גאַרנישט“.

און „גאַט פון אַלע ווייבער“ האָט אויך אַרויסגעקוקט פון די אויגן פון דער באַבע רבקהלע אין זדיטשעו, וואָס האָט „געשטרעקט דעם האַלדז פאַר אַנדערע“ און דאָס יאָר איז ביי איר „געווען איינגעטיילט אין מצוות, ווינטערדיקע און זומער-דיקע, שבתדיקע און וואַכעדיקע און ביינאַכטיקע“; און ער איז אוודאי געווען דאָזיק אין די אויגן פון דער יונגער רוסישער פּויערטע נינאַ, וואָס האָט קייטעלמאַנען גע-שטעלט אויף די פיס, ווען ער איז געלעגן א טיפּוס-קראַנקער אין קאַלכאַן, און דער פרומער ר' שיע, דער פליט פון דער מיטל-גאַליצישער שטאַט סאַניק, האָט אויף איר געזאָגט, אַז „זי איז נישט קיין ערילית, נאָר אַן אליהו הנביא איז זי, ווי עץ זעט מיך אַ לעבעדיקן“.

דאָס זענען דריי מוסטערן פון קייטעלמאַנס שיינעם איבערצייגנדיקן געזאַנג צו דער גוטסקייט פון פרויען און צו דעם גאַט פון די ווייבער.

און איצט דער פאַרטערט פון רשעות אונטער דער פען פון קייטעלמאַנס סאַר-קאַסטישער קריטיק. וויפל האָט מען אין אונדזער חורבן-ליטעראַטור נישט דער-ציילט וועגן די פּוילישע שמאַלצאַוויקעס, וואָס פלעגן לוייערן אויף יידן, ביי זיי אויסגעפרעסט געלט, מיט דער הבטחה זיי נישט איבערצוגעבן צו דער „געסטאַ-פאַ“, און דערנאָך, אַז זיי האָבן שוין געהאַט דאָס געלט אין קעשענע, איבערגעענט-פערט די קרבנות צו די דייטשן.

ווער עס האָט וועגן די שמאַלצאַוויקעס געשריבן, האָט דאָס געטאַן מיט צאַרן און מיט אַ קללה אויף די ליפּן. קייטעלמאַן האָט געפּילט, אַז דער פּאַטאַס פון כעס און קללה בלייבט הינטערשטעליק אין דער געשטאַלטיקונג פון דער דאָזיקער רש-עות, און ער נוצט דעם היפּוך פון כעס און פון פּאַטאַס ביים אָפּמאַלן די שמאַלצאַוו-

ניקעס. קייטעלמאָנס פאַרבן ביים געמעל פון די פוילישע מוסרים און רשעים איז איראַנישע רחמנות, און קייטעלמאָנס „רחמנות“ צו די שמאַלצאַוויניקעס שטעלט אַוועק זייער רשעות אין איר גאַנצער מוראדיקער נאַקעטקייט.

קייטעלמאָן דערציילט וועגן דריי גולנים, וואָס זענען אַרויסגעגאַנגען פון אַ וואַלד און האָבן געזוכט לעבן-געבליבענע יידן. „עס איז שוין דעמאַלט געווען קאַרג יידן און עס איז אַנגעקומען זייער שווער אַזאָ איינעם צו כאַפֿן. נו, ווען זיי האָט אַפֿ-געגליקט, זענען די גולנים געווען פול מיט לויב צו גאַט, וואָס נאָך שווערע זוכע-נישן האָט ער זיי צוגעשיקט ברויט און טייל מאָל מער ווי ברויט.“ און ווייטער דערציילט קייטעלמאָן, אַז די גולנים זענען געווען „ערלעכע מענטשן“, וואָרעם זיי האָבן נישט צוגעזאָגט דעם געכאַפטן ייד גאַלדענע גליקן, אויב ער וועט אויסזאָגן, וווּ עס ליגן באַהאַלטן אַנדערע יידן. די גולנים האָבן פיינט געהאַט דריידעלעך און פאַלשע רייד. „זיי האָבן מוראדיק געשלאָגן אַ געכאַפטן ייד. זיי זענען אויף אים געווען מלא רציחה, פאַר וואָס ער האָט זיך אַזוי לאַנג אויסבאַהאַלטן. ווען מען זאָל אויסרעכענען וויפּל טעג און נעכט זיי האָבן פאַרברענגט אים צו פאַקן, האָט זיך אפּשר גאַרנישט אַזוי שטאַרק געלוינט, און דערנאָך, אַז מען כאַפט דעם ייד, דאַרט ערשט נעבעך דער קאַפּ ביי די גולנים, וווּהין זיי זאָלן אים פירן: קיין מעליץ, וווּ די דייטשן צאָלן פאַר אַ ייד מיט שוואַרץ זאָלץ, אַדער קיין ראַפּשיץ, וווּ דער פרייז איז געווען חויר-פלייש. שוואַרץ זאָלץ איז טאַקע אַ טייער אַרטיקל, אַבער פלייש איז פאַרט פלייש און נישט קיין זאָלץ.“

איז דאָך דאָס שוין גענוג „רחמנות“ אויף די רויבער, אַבער נאָך מער רחמנות איז אויף זיי, וואָס אַ סך מאָל ליגן די גולנים אין וואַלד און זייערע אויגן ווערן מיד פון קוקן אין דער פינצטערניש. זייער אַפט, ליגנדיק אין דער פינצטערניש אויף דער לויער, האָבן זיי געהערט אַ רעדעניש, אַ שושקעניש, אַזוי ווי דער וואַלד וואַלט געשוואַרגאַטשעט „פּאָ זשידאָוסקו און געוואַרנט די יידן.“

דער וואַלד איז אַ „פאַרקויפטער“ ביי די יידן און זיי, די דריי גולנים, נעבעך, זענען „אין יענעם פאַרטאָג אַרויס פון וואַלד באַטריבטע און אַלע דריי און יעדן באַ-זונדער איז באַפאַלן אַ גרויסער חשק, אַז איינער זאָל גאַר כאַפֿן דעם אַנדערן, איי-נער זאָל גאַר רצחענען דעם אַנדערן, כאַטש זיי וועלן דערפאַר נישט באַקומען נישט קיין שמאַלץ און נישט קיין זאָלץ.“

קיין טרעפיקערע, ביזן ביין אַריין אַנטבלויזטע געשטאַלטיקונג פון די שמאַל-צאַוויניקעס ווי קייטעלמאָנס איז מיר נישט אויסגעקומען צו לייענען.

ג

קייטעלמאָנס שפּראַך איז צום גרויסן טייל רייך און מוזיקאַליש. ער דערציילט שטיל, און עס איז אין זיינע שטילע רייד דאָ שפּאַנונג, דראַמאַטישקייט. אַט איז אַ מעשה, וואָס הייסט „דאָס דאָזיקע אַרעמע ברויט“. עס איז אַ מעשה

וועגן אַ זדיטשעווער ייד סאַכיע, וואָס איז געווען אַ פּראַכטער, ער האָט געפירט מיט זיך סחורה פאַר שטאַטישע סוחרים פון קראַקע קיין זדיטשעוו. עס איז אַ פּרנסה בזויה, אַ שווערע, און אין יענע צייטן, ווען כוליגאַנעס האָבן געבושעוועט אויף די פּוילישע באַנען — אויך אַ סכנת־נפשותדיקע.

איז קודם די שטימונג פונעם אַרום אַט־דעם יידן אין שטענדיקער געפאַר — „די בעסטע צייטן, ווען ער איז אַריין אין דער באַן. דער צוג איז אָנגעקומען אַ באַ־לויכטענער, אַ גינגאַלדענער, אַ צעקאַכטער פון וועג און פון פּרישע, זיסע ווייט־קייטן“.

די אידייליש געמאַלענע באַן שטרייכט אונטער די סכנה פון דעם פּראַכטער סאַכיע. און דאָס בילד פון די יידן, וואָס פאַרן מיט סאַכיען אין דער באַן, איז אויך שטיל און אידייליש און פאַרשטאַרקט נאָך מער די דראַמע. „די גוים“ — דערציילט קייטעלמאַן — „האָבן געבורטשעט, און די יידישע פּראַכטערס האָבן זיי געהאַט אין לוויוישט. מ'האַט ווייטער געדאַוונט און זיך דערציילט מעשיות, ווי די פּרנסה קומט אָן מיט קופּערנע ווערעם. דערנאָך איז מען איינגעשלאָפּן, צוגעטוליעט איין ייד צום צווייטן, און עס האָבן זיך געוויגט געלע און ברוינע בערד, געקרייזלטע פּאות האָבן געטאַנצט און אַ וואַרעמע שנאַרכעניש האָט אָנגעפילט דעם וואַגאַן ביז דער צוג איז אַריינגעפאַרן קיין קראַקע און האָט זיך ראַפּטום אָפּגעשטעלט“.

עס איז אין איינקלאַנג מיט אַט דעם אידילישן געמעל, וואָס סאַכיע, מיט נסים אַ געראַטעוועטער פון צווישן די געלייזן, ווהיין כוליגאַנעס האָבן אראַפּגעוואַרפּן סאַכיעס געפּעק, באַגענגט זיין פון פּחד צערודערטע פּרוי און זאָגט צו איר (און מיט דעם פאַרענדיקט זיך די דערציילונג):

„האַסט געזען, בינעלע? אײך האָב זיי טיף־טייער אין דער אדמה. וואָס מאַכן די קינדער? כ'האָב זיי געברענגט צוויי פּאַמעראַנצן די הערצעלעך צו דערכאַפּן!“ אַט אַזוי סטיליסטיש שטיל און חכמהדיק איז קייטעלמאַן מגלה אַ וויכטיקן סוד פון יידישן קיום: פאַראַכטונג צו די פייניקער און די אומענדלעכע זאָרג פאַר מש־פּחה און באַהעפּטקייט צו איר.

און אַזוי שטיל, אינטענסיוו און אָן דעם מינדסטן „קוליסן־רייסעניש“ באַווייזט קייטעלמאַן אויך אָפּצומאַלן די ראַנגלענישן פון דעם ייד בעריש לאַנדאַו, וואָס באַ־גיט זעלבסטמאַרד אין דעם „עשאַלאַן קיין סיביר“.

צום סוף וויל איך נאָך דערמאַנען, אַז מען טרעפט אָפּט, זייער אָפּט, ביי קיי־טעלמאַנען שיינע און אַריגינעלע אימאַזשן סיי ביים פאַרטערטירן מענטשלעכע גע־שטאַלטן און סיי ביים מאַלן די נאַטור.

פאַר אַ ביישפּיל וועל איך ברענגען דעם צימזומדיקן פאַרטערט פון זימל שד־כּו, „אַ יידל אָן איינצייקס אין שטאַט“. זימלען האָט קייטעלמאַן אַזוי געזען: „ער איז געווען קיילעכיק — אַ פעסל וויין, וואָס ווען מען פאַרזוכט דערפון ווערט מען פּריי־לעך, אַ מחיה!“

און אָט : קייטעלמאַנס אַ זעונג פון אַ ווינטער-פאַרנאַכט אין אַ יידישן שטעטל אין פוילן — „שנייִקע פעלדער, הייזער אונטער שטרוידעכער, סאַסנעס : עס פליט אַ קראַ, יידן גייען פאַר נאַכט צו מנחה־מעריב, אַ מאַרק, געוועלבלעך. אין ציוניסטישן פאַראיין זענען שוין אַלע פענצטער באַלויכטן און אויף זלמן וואַסער־טרעגער, דעם פאַרגלאַזטן פון פראַסט, גליט נאָך די שקיעה. עס שמעקט אין מאַרק נאָכן יאָריד גע־פרוירן פערדמיסט, ביר, בראַנפן און „והוא רחום“ פון אַ וואַכעדיקן מעריב.“

איך שטרייך אונטער דאָס וואָרט „עס שמעקט“, ווייל יחזקאל קייטעלמאַן גע־הערט אין איינעם מיט דוד בערגעלסאַנען און מיט יצחק באַשעוויסן צו אונדזער בעלעטריסטישער קלויז פון „שמעקערס“, צום אונטערשייד פון די זעערס פון מענ־דעלעס און הערערס פון שלום־עליכמס חדר.

יהושע פערלעס „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“

דאָס בוך איז פערלעס רעפרעזענטאַטיווסטע און מן־הסתם אויך קינסטלעריש בעסטע בוך. ווען דער ראַמאַן „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ איז מיט געציילטע דריי יאָר פאַרן חורבן דערשינען צום ערשטן מאל אין וואַרשע, האָט דאָס יידישע לעבן אין פוילן געלעבט אין פולער לעבעדיקייט און נישט אָנגעהויבן צו וויסן ווי נאָענט ס׳איז זיין אונטערגאַנג.

ס׳האָט דעם חורבן אויך לגמרי נישט געאַנט דער קינסטלערישער געשטאַלטי־קער פון יענעם לעבן — דער ראַמאַניסט יהושע פערלע.

די דאָזיקע פולשטענדיקע אומאַנונג פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט גע־לוערט ביי דער שוועל פונעם יידישן לעבן אין פוילן, האָט פערלען און זיין ראַ־מאַן וועגן די „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ קינסטלעריש אַ גרויסע טובה געטאַן.

פערלע האָט אַ דאַנק אָט דער אומאַנונג געקאַנט בלייבן אַ נישט־צערודערטער אין גבול פון זיין סאַמע אייגנסטן געשטאַלערישן „איך“ און האָט נישט געמוזט נעמען אויף זיך קינסטלעריש־אידעישע התחייבות, וואָס ווערן אָנגעווייעט פון אַן ערב־אונטערגאַנג־שטימונג און צווינגען זיך פון דרויסן מאַראַליש אַרויף אויפן שרייבער.

דער מחבר פון „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ איז נשמהדיק פריי געווען צו שרייבן זיין אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן אַן שום גלוסט צו פראַבלעמען און צו סך־הכל־אידעען און אַן דעם אָנשטרענג צו געבן העכערע אויסבליקן.

אין דער פולער רייפיקייט פון זיין קינסטלערישער באַגאַבונג און אין דער פּו־

לער רו פון זיין יידישן געמיט האָט יהושע פערלע, פון ראָדעם און פון וואַרשע, אָפגעמאַלן אין די "יידן פון אַ גאַנץ יאָר" אַ שטיק יידיש לעבן אין זיין פּויליש־פּראָווינציעלער היימ־שטאָט — אַ לעבן אָן צוזאַמענשטויסן, אָן צוגעטראַכטע דראַג־מעס און אָן דערציילערישע אויפטוען. עס איז אַ לעבן אַזוי שטיל, עכט און מאַג־נאַטאַן, ווי עס איז אַ שטיק פעלדישע וואַר אין מעת־לעתן אָן באַזונדערע קלימאַ־טישע אויפטרייסלונגען.

פערלע פאַרשלייערט נישט זיינע מענטשן. פערלעס אופן דערציילן איז גיי־כער אָן אָפן נאַטוראַליסטישער, אַ נאַקעטער.

אַבער עס איז אין זיין דערציילערישער נאַקעטקייט נישט פאַראַן די כוונה מאַראַליש אויסצוטאָן זיינע העלדן און אויך נישט די קינסטלערישע חפצים מיט זיי נודיסטיש צו פאַראַדירן.

פערלעס נאַטוראַליזם איז אַ צניעותדיקער. צניעותדיק נישט על־פי זיין כוונה, נאָר על־פי זיין כוונהלאַזיקייט.

די זעלישע און גופישע אַנטבלויזטקייט פון די געשטאַלטן אין פערלעס "יידן פון אַ גאַנץ יאָר" ווירקט ווי די פרומע אדם־נאַקעטקייט פון קינדער ביים שפּיל אין אַ הייסן זומערטאָג. אַט די נאַקעטקייט, נישט בלויז שטערט זי נישט, נאָר זי געווינט די הערצער מיט איר ליריק און מיט איר חן.

נאָר צוויי, דריי מאַל דורכן בוך פאַרלירט פערלעס דערציילונג איר נאַטור־ראַליסטישע כוונהלאַזיקייט און — ווערט אָן איר ליריק, איר חן און איר קינסטלע־רישן געשמאַק. עס געשעט דאָס דעמאַלט, ווען פערלע פאַרנייגט זיך אינטעליגענט־טיש פאַרן פּסיכאָאַנאַליטישן צייטגייסט און נעמט מאַלן ווי יושע די דינסט, האַדל די שכנה און דער אלמנהס מיידל רוכטשע לאַדן אויס זייער געשלעכטלעכע תּאוה אויף דעם הויפט־העלד פונעם ראַמאַן, דעם ערב־בר־מצווה־יינגל מענדל.

דאָס זענען יוצא־דופּנדיקע סצענעס, וואָס סטאַרטשען פרעמדלעך אַרויס פון דער דערציילערישער האַרמאָניע אין ראַמאַן.

אַבער אַפילו אַט די פרעמדע סצענעס זענען, טראַכט איך, נאָענט צו דער גע־שילדערטער לעבנס־אַטמאָספּער, לכל הפחות דערמיט, וואָס אויך זיי לויפן אָפּ רויק, אָן שטורמישע מאַמענטן און אָן שום דראַמאַטישע פינאַלן.

עס איז גאַרנישט אַזוי אידייליש און אויך נישט אַזוי פּאָואַליע־גייעריש דאָס פּויליש־יידישע פּראָווינץ־לעבן, ווי פערלע האָט עס געזען.

נאָר וואָדען? עס איז עפעס זעליש, ווי אָן פּאָדקאָוועס, דאָס לעבן פון פערלעס ראַדעמער פאַרשוניען, און דערפאַר יאָגט עס זיך איבער די האַרטע וועגן פון גע־שעעניש און גורל און פּראָדוצירט בלויז דאָ און דאָרט אַ דראַמאַטישן פּונק, וואָס ווערט גיך פאַרלאַשן.

אַפילו אַזעלכע גורלדיקע צונויפשטויסן ווי דער ליבע־פּלאַנטער צווישן יאַרמע בעל־עגלהס זון יאַנקל און יאַנגקע, דער טאַכטער פונעם, "סטאַרשי סטראַזשיק",

שלמה ביקל

אָדער גאַר די „אויסטערלישע און זייער טרויעריקע זאך“ וואָס איז געשען מיט מענ-
דלס שטיפשוועסטער טויבע — אַפילו אַזעלכע צונויפשוטויסן דערגייען נישט ביז
דראַמע אונטער פּערלעס געשטאַלטערישער האַנט.

דאָס לעבן, וואָס פּערלע שילדערט אין זיין ראַמאַן איז אַרעם, שווער און טרוי-
עריק, אָבער עס שפּרייט זיך איבער אים די רו און דער חן פון יום־טוב.
ס'איז נישט דער „זמן שמחתנו“ פון גייסטיקער דערהויבנקייט, נאָר דער יום־
טוב פונעם „בעל כרחך אתה חי“, דער יום־טוב פון דער גאַלער פיזישער עקסיס-
טעניץ.

און קיינער איז נישט קיין גרעסערער מאדים אָפּצומאַלן די דאָזיקע אומדראַ-
מאַטישע פאַרשווינען פון יידישן דלות מיט עפעס אַ לירישן היסב־בעט־חן איבער
זייערע געשטאַלטן, ווי דער מחבר פון „יידן פון אַ גאַנץ יאַר“.

די געראַטנסטע פון די געשטאַלטן זענען מענדלס שטיפשוועסטער, די דינסט־
מיידלעך מיט זייערע זיווגים. די סאַמע געראַטנסטע אָבער און קינסטלעריש פאַר-
כאַפּנדיקסטע איז די געשטאַלט פון דער יינגסטער, דער „שענסטער פון טאַטנס
טעכטער“ טויבע, וואָס „איז געווען דויערעוודיק, געדולדיק און האָט אַלץ אָנגענו-
מען מיט אַ גוטן שמייכל“.

די געשיכטע מיט טויבען און איר זיווג, דעם חולה־נופלדיקן ליטווישן שוס־
טערל, וואָס יאָוועט זיך פּלוצעם ווי אַ למד־וואַזוניק אין איר לעבן, כדי אָפּצווייזן
איר שאַנד און איר בושה פון פריער, לייענט זיך ווי אַן אויסטערליש שיין פּאַלקס־
מעשהלע.

און פון אַט דעם פּאַלקס־מעשהלע, טראַכט איד, און אויך פון דער גראַטעס־
קער געשיכטע מיטן פעטער מרדכי מענדלס „ווייסן פּאַלאַץ“ שטראַלט דאָס אויס
יענער פאַרבאָרגענער ראַמאַנטישער חן, וואָס שפּרייט יום־טובדיקייט איבער פּער-
לעס נאַטוראַליסטיש נאַקעטן ראַמאַן.

פּערלע בליצט נישט אין די „יידן פון אַ גאַנץ יאַר“ מיט דערציילערישע אויפ־
טוען און ער בלענדט אויך נישט מיט דער פאַרביקייט פון זיין שפּראַך. דאָס לשון
אין פּערלעס ראַמאַן איז אין פּולער האַרמאָניע מיט דעם איינאַנטיקן לעבן, וואָס עס
איז געשטעלט געוואָרן צו שילדערן.

אָבער איינס פאַרמאָגט פּערלעס שפּראַך, וואָס איז באמת אויסנעמען. זי פאַר-
מאָגט רייכן, שפּילעוודיקן און — אויטענטישן דיאַלאָג. אַזאָ דיאַלאָג ווי דער איבער-
שמועס צווישן זיידן, דעם שניידער דוד פּראַיקע מיט דער באַבע ראַכל איז באמת
אַ גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונג.

דער ראַמאַניסט יהושע פּערלע איז אומגעקומען אַ מות קדושים אין איינעם מיט
אַלע „שבת־יום־טובדיקע יידן“ און אין איינעם מיט אַלע „יידן פון אַ גאַנץ יאַר“
פון פּוילישן יישוב.

אפאריזמען

קיין מער אינטעלעקטועלע דרייסטקייט ווי רעליגיע איז גאר נישט געמאָלט. דער רעליגיעזער מענטש איז נישט בלויז מוטיק קעגן טויט, ווייל „גאט איז מיין פאסטעך“, מיר וועט נישט פעלן (הד' רועי, לא אחסר), נאָר ער איז אויך מוטיק קעגן גאט, ווייל ער האָט די זעונג פון אייביקן לעבן.

✱

ווען דער יידישער גורל ווערט אָבערגליבעריש, כאַפט ער דעם אַנבליק פון גריכישן פאטום.

✱

דער מענטש איז נישט נאָר, ווי די אַלטע גריכן האָבן געלערנט, אַ „זאַן פאַן ליטיקאַן“ נאָר אויך, ווי מיר יידן ווייסן דאָס, מקדמונים אַ „זאַן היסטאָריקאַן“. דער מענטש הייבט זיך נישט אָן פון זיך אַליין, נאָר פון זיין זיידן און נאָך פריער. די היסטאָרישקייט איז דער „יתרון האדם“, דער מער פונעם מענטשן איבער אַלע אַנדערע גאָטס באַשעפענישן.

✱

מער פון אַלע קונסטזשאַנערן איז די דראַמע געבונדן צו „צוידער־זאַכיקייט“. ווייניקער פון אַלע זשאַנערן קאָן זי זיך דערלויבן זייטיקע שפרונגען און אגב אור־חאס. די דראַמע איז די לאַגיש און מעטאָדיש צו מיינסטן דיסציפלינירטע וואָרט־קונסט.

✱

ליריק מיט הומאָר איז זייער אַ גוטער שידוך, אָבער אַ זעלטענער. הומאָר אָן ליריק איז פון לכתחילה אַ דורכפאַל, וואָרעם הומאָר אָן ליריק איז פלאַך, איז פאַרשייט און דערגייט נישט מער ווי ביז צום גוף. די גשמה ווערט פון דעם אומ־לירישן הומאָר נישט באַרירט.

✱

די סענטימענטאַלע איבערגעלאַדנקייט פון אַ שרייבער איז אַ סך מאָל אַ רעזול־טאַט פון אַ שולדגעפיל לגבי זיינע געליטענע העלדן, אָבער זי איז קינסטלעריש נישט קיין געראַטענע תשובה פאַר די זינד.

שלמה ביקל

✱

אין דער לופט פון סענטימענטאַלקייט צייטיקט נישט קיין דראַמע.

✱

דער דעמאָל איז אַן עיקר פון קונסט ; צו פיל דעמאָלן זענען דער היפוך פון קונסט — די אומקינסטלערישקייט אַליין.

✱

אויפן וועג צו אוממעגלעכקייט איז יעדער פלאַן — אַ טעות און יעדער אַפּמאַך — אַ נישטיק שטיקל פּאַפּיר.

שיע טענענבוים

א

דער מעמואַריסט

שיע טענענבוים געהערט ביי אונדז צו די לפי ערך יינגערע זייער פּראָדוקט־טיווע שרייבער. עס פעלן אים נאָך דריי יאָר צו די זעכציק (אַזוי זאָגט דער פּערטער באַנד „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“ און אַזוי איז ער אַליין אַ סך מאָל מרמז אין זיינע זכרונות) און ער האָט שוין באַוווּזן אַרויסצוגעבן אַנדערט האַלבן צענדליק ביכער (לידער, זכרונות, עסייען, דערציילונגען און מיניאַטורן). אויך בין איך אים חושד, אַז אין שופלאַד ביי אים ליגן גרייט נייע ביכער. כּ״זע דאָס פון די עסייען, מיניאַטורן און דערציילונגען, וואָס ער דרוקט רעגלמעסיק אין דעם מעקסי־קאַנער וואַכנבלאַט „די שטימע“ און וואָס זענען ביז איצט נאָך נישט פאַראַן צווישן טאַולען.

איך מוז זאָגן, אַז משפּטנדיק לויט טענענבויםס פּריערע ביכער, דערעיקרשט לויט זיינע עסייען, האָב איך זיך געשראַקן צו נעמען לייענען זיינע זכרונות, וואָרעם זענען דען זכרונות געמאַלט אַן אַ צומיש פון עסיי־סטיק ?

טענענבוים האָט אין זיינע עסייען געהאַט אַ גראַנדילאַקווענטן, היפּערבאַלישן סטיל. ער האָט געשריבן וועגן גרויסע טעמעס און האָט נישט גענוצט קיין ווערטער

— ווי מיינער א פריינט, א שונא פון מליצה, פלעגט זאגן — נאָר אויסדרוקן. די אַדיעקטיוון — אַלע מאָל אין סופערלאַטיוו און די אַסאַציאַציעס און פאַרגלייכן זייער זעלטן פון לעבן, נאָר בדרך כלל פון דער ליטעראַטור.

שײַע טענענבוים איז נאָך היינט, לויט מיין געשמאַק, צו פיל פאַרליטעראַטורע־וועט און פאַרקונסטעוועט. כמעט יעדע געשטאַלט וואָס ער מאַלט אין זיינע מעמאָרן דערמאָנט אים אין די העלדן פון באַלזאַק און פלאָבער, אין די געמעלן פון רובענס אַדער אין די קאַריקאַטורן פון דאַמיע און זשעראַם באַש. און ווען ער דערציילט וועגן זיינעם אַ באַזוך אין משוגעים־הויז וווּ ער האָט געטראָפֿן אַ חסר־דעה, וואָס פלעגט „טרויעריק אַראַפּניגן זיין אַלטן קאַפּ צו דער ערד, ווי צום אַפּגרונט, צו נאַכט און טויט“, האָלט עס טענענבוים (לשם תפארת המליצה) פאַר נייטיק אונדז צו פאַרזי־כערן, אַז דאָס איז נישט געווען „דער קאַפּ פון אַריסטאָטעלעס, שווער מיט מחשבות פון גאַרן אוניווערס באַלאָדן, און אויך נישט דער קאַפּ פון האַמלעט, וואָס זינקט צו דער ערד אין טרויעריקן צווייפל, און אויך נישט דאָן קיכאַטס קאַפּ, וואָס הייבט זיך הויך אויף אין שטאַלץ צו די שטערן“. נאָר וואָדען? דאָס איז „פשוט דער קאַפּ פון איינעם וואָס האָט יונגערהייט פאַרלוירן זיין ווילן און זיין ווערט“.

דער לייענער האָט גאַר נישט אַנדערש געטראַכט, אַז דאָס איז דער פשוטער קאַפּ פון אַ משוגענעם און די אַסאַציאַציעס (אפילו אין דער פאַרעם פון גיין) צו אַריסטאָטעל, האַמלעט און דאָן קיכאַט קומען אויס משונה און ספּעציעל אַרויס־געבראַכט, כדי „להגדיל תורה“, ד. ה. כדי צו באַווייזן, אַז מיר זענען נישט אַבי ווער: מיר געפּינען זיך מיט אונדזערע אַסאַציאַציעס און פאַרגלייכן אין דער קאַמ־פּאַניע פון די וועלט־גדולים.

שײַע טענענבוים איז נאָך איצט אויך, ווי געזאָגט, היפש משועבד צו „אויסדרוקן“ אַנשטאַט צו ווערטער, אָבער ס'וואַלט געווען אַן עולה נישט צו פאַרצייכענען, אַז ער איז אַפט אין זיין שפּראַך בילדעריש־שיין.

אַט האָט אין אַנטווערפֿן גערעדט חיים ווייצמאַן, און טענענבוים איז אים געגאַנגן גען הערן. זאָגט ער, קורם מליצהדיק, וועגן ווייצמאַנען, אַז ער האָט געשריבן זיין אויטאָביאָגראַפֿיע מיט „בלוט און מיט גאַלד פון זיין גאַנץ לעבן“. אָבער וועגן ווייצ־מאַנס רעדן נוצט טענענבוים אַ בילד, וואָס געפּעלט מיר. ער שרייבט: „אַ יידישער מלך האָט גערעדט צו יידן, די קרוין האָט נישט אַנגערירט זיין שאַרבן, אָבער מלאכים האָבן זי פאַרזיכטיק אונטערגעהאַלטן מיט זייערע גאַלדענע (פאַר וואָס גאַלדענע?) הענט הויך איבער זיין איידעלן שטערן“.

אין זיינע פּרויען־געמעלן איז טענענבוים זייער גאַלאַנט און גראַנדילאַקווענט, אָבער ווען ער זאָגט וועגן דער יונגער פּרוי, ביי וועלכער ער האָט געזאַלט דינגען אַ צימער, אַז „איר פנים איז געווען אַן אַפּגעפאַרבטע בלום“, איז דאָס פשוט, איינ־דרוקספּול און איבערציגנדיק.

שלמה ביקל

ב

מאָדנע משפּחה־געשטאַלטן

אַפּגעזאָגט אַ האַרבער וואָרט מכּוּח טענענבוים היפּערבאַלישע און גראַנדי־לאַקווענטע פּאַרגלייכן, איז מיר אַנגענעם צו דערציילן, אַז די דריי בענד זכּרונות זיינע, וואָס איך האָב איצט איבערגעלייענט, לאָזן איבער אַן איינדרוק. זיי מאַכן אַ רושם אי מיט זייער קולטור־היסטאָרישער קאַנווע (פּוילן, בעלגיע, אַמעריקע), און נאָך מער מיט די מערקווערדיקע געשטאַלטן פּון זיין אייגענער משפּחה, וואָס דער מעמואַריסט פּירט פּאַר אונדז דורך.

דער ערשטער באַנד, וואָס איז אַרויס גאָך מיט זיבן יאָר צוריק, הייסט: „דער אמת זאָל זיין דיין שטערן“; דער צווייטער, מיט דריי יאָר שפּעטער, אונטערן נאָמען: „דער שר פּון לעבן“, און דער דריטער הייסט: „איוב פּון לעמבערג“.

אין ערשטן בוך ווערט דערעיקרשט געמאַלט די געשטאַלט פּונעם מחברס פּאַטער, און עס ווערט איבערגעגעבן דער משפּחה־ייחוס סיי פּון פּאַטערס און סיי פּון מוטערס צד. אין צווייטן באַנד, וואָס איז, לפי דעת, שרייבעריש דער געראַ־טנסטער, ווערט דערציילט וועגן פּאַטערס שוועסטער פעליציאַ האַנגספעלד, וועגן אירע טעכטער און וועגן איר רייכער וווינונג אין וואַרשע, וואָס זי האָט נאָכן טויט פּון איר מאַן פּאַרוואַנדלט אין אַ האַטעל; און עס ווערט איבערגעגעבן וועגן מחברס שוואַגער חיים שבת, און די שאַרפע און קריגערישע איבערשמועסן, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין שווער, טענענבוים פּאַטער.

חיים שבת, דער מאַן פּון מחברס שוועסטער טעמעלע, איז געלעגן אַ שטיק צייט אין אַן אַנשטאַלט פּאַר גייסטיק קראַנקע אין ניו־דזשערסי. אַהיימגעבראַכט האָט אים זיין פּרוי, קעגן דעם ווילן פּון דער משפּחה, וואָס האָט גאַר געוואָלט, אַז ער זאָל זי אַפּגטן.

חיים שבת האָט אַ מאָדנע פּרנסה: ער איז אַ וואַשער און צורעכטער פּון מתים אין איינעם אַ ניו־יאַרקער ייִדישן „טשעפל“. חיימס געהירן ברענען מיט שגעונדיקע איינפאַלן, זיין זכּרון איז אַ פענאַמענאַלער און זיין שינאה צום שווער איז אַ גיפּטיקע (די שינאה איז אַ קעגנזייטיקע; דער שווער האָט אים נישט ווייניקער פּיינט). חיים שבת האָט אַ באַדערפעניש אַריינצוזאָגן דעם שווער, אים צו דערמאַנען אַלע חטאים און אַלע עוולות, וואָס ער האָט אַפּגעטאַן אין זיין לעבן קעגן זיין פּרוי און קעגן זיינע קינדער. ס'איז אַ גאַנצע שפע מיט חטאים און עוולות און חיים שבת שעפט דערפּון אין זיין איבערשמועס מיט פּולע עמערס.

די „נאַטיצן פּון חיים שבת“, ווי טענענבוים רופּט דאָס קאַפיטל זכּרונות וועגן זיין שוואַגער, זענען געראַטן, אי דערפּאַר, וואָס זיי מאַלן אויספירלעך די געשטאַלט פּון דעם חסר־דעהניק מיט דער מאָדנער פּרנסה, מאָדנעם זכּרון און מאָדנעם שאַרפּן

שרייבער פון מיין דור

כוח פון אַריינזאָגערשיקייט, און אי ווייל עס גייט דורך אין חיים שבתס דערמאָנגען דאָס גאַנצע לעבן פון אברהם מרדכי טענענבוים, וואָס האָט געשטאַמט פון אַ רייכער משפּחה, איז געווען אַ קינסטלעריש־באַגאַבטער מענטש און האָט פון גאַרנישט געקאַנט אַרויסשלאָגן פרנסה. דאָס האָט אויפגעבלאָזן זיין שטאַלי, האָט אים געמאַכט פאַרביטערט און בייז, און ער האָט זיין גאַנצע פאַרביטערטקייט און בייזקייט אויס־געלאָזט צו זיין ווייב און צו זיינע צוועלף קינדער, וואָס דאָס יינגסטע פון זיי איז אונדזער מעמואַריסט.

ווען חיים שבת נעמט אויסרעכענען דעם שווערס „וויסטע מסחרים און שלימ־זליקע אונטערנעמונגען“ און זיינע עוולות קעגן ווייב און קינדער, שטעלן זיך ממש, אַן גוזמא, די האָר קאַפּויער, און איך טראַכט, אַז וויפל „דער אמת זאָל טאַקע נישט זיין דיין שטערן“, איז דער שטערן פון טענענבוים מעמואַרן אפשר צו ליכטיק, צו אַנטבלויזערשי; ער טוט־אויס מיט זיין צו גרעלן ליכט די געשטאַלטן און לאָזט זיי שטיין נאַקעטע, ווי אין מיטן העלן טאָג. איז אפשר דאָרף דאָס נישט זיין די מלאכה פון אַ זון. איך זאָג „אפשר“ און נישט „זיכער“, ווייל מען קאָן נישט לייקענען, אַז די געשטאַלטן־גאַלעריע פון פאַטער, ברידער, שוואַגערס און מומעס, וואָס טענענבוים שטעלט־אויף, איז אַ גאַלעריע, וואָס באַרייכערט אונדזער וויסן וועגן דעם לעבן פון די פּוילישע יידן אין דער היים און אין זייערע גלותן, און דערציילן אונדז, ווי אַזוי די אַרעמקייט און די אומגעלעכקייט אויסצולאָזן די נאַטירלעכע פעיקייט האָט פאַר־קרימט נשמות און זיי געלאָזט שטיין אויף דער גרענעץ פון איינגעוואַרצלטיקייט און אַפּרעמדונג פון טאַלאַנט און שגעון, פון פאַטעטישן זשעסט און גראַטעסקע תנועות.

ג

גראַטעסקע בילדער

אַ טייל פון די גראַטעסקע בילדער זענען באמת ראוי געשטאַלטיקט צו ווערן אין סעפּאַראַטע ווערק.

אַט איז די מאַקאַברע הומאַרעסקע מיט דער באַרד פונעם מת פינטשע אַחשו־רוש, וואָס חיים שבת האָט זי אַפּגעשוירן אין „טשעפל“, כדי צו איבערציין זיין ווייב, אַז איר קרוב איז געשטאַרבן; און אַז זי האָט געמאַכט געוואַלדן, למאי ער האָט מבזה געווען אַ פרומען ייד, האָט ער די באַרד אויף צו מאַרגנס צוריק צוגע־קלעפט דעם מת, און קיינער האָט עס ביי דער לויז נישט באַמערקט.

אַבער אין הימל — וואַלט מען ווייטער געקאַנט שפינען די גראַטעסקע מעשה — האָט מען יאָ דערקענט; די באַרד האָט זיך נישט געהאַלטן אויף פינטשעס פנים און עס זענען געווען צדיקים, וואָס האָבן אים געטרייסט, אַבער אַ היפש ביסל האָבן פון אים חווק געמאַכט.

הומאָר אין אַזוי ווי צדקה — זאָגט אַן אַמעריקאַניש ווערטל — ער הייבט זיך אָן פון זיך אַליין. און שיע טענענבוים האָט בפירוש הומאָר, ווייל ער האָט נישט מורא אַ לאַך צו טאָן איבער זיך אַליין.

אין 1931 האָט טענענבוים אָנגעשריבן אַ פּאָעמע מיט דעם (פּאָלג מיך אַ גאַנג) נאָמען „עפּאָריאָן“. עפּאָריאָן איז דער מיטאַלאָגישער זון פון אַבילעסן, און אין געטעס „פּאָסט“ אַ מין סימבאָל פאַר אַ ניי־אויפגעאַנגענעם דיכטער. אַ האַלבע אויפלאַגע (פינף הונדערט קאָפּיעס) האָט ער געלאָזט פאַרשפּרייטן צווישן די געסט אויף דער פּלאַזשע און האָט דערנאָך געפונען ביים ברעג פון ים „שפורן פון זיין פּאָעזיע“. די רויטע בראַשורן האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט פאַרלאָזענע און מן־הסתם נישט געלייענטע „אויף די גאַלדיקע זאַמדן“ ביים ים.

די איבעריקע פינף הונדערט האָט טענענבוים באַשלאָסן צו דערטרינקען. ער האָט זיי אין אַ לבנהדיקער נאַכט אַוועקגעטראָגן צום שטילן טייכל אין אַנטווערפענער קיוויט־פּאַרק און זיי דאַרט אַריינגעוואָרפן. אָבער דער פּלעמישער פּאָליצימאַן האָט עס דערזען און האָט דעם דיכטער אַרעסטירט. אין פּאָליציי־צירקל האָט טענענבוים געמוזט האַרעווען צו איבערצייגן די אויספאַרשערס, אַז ער איז נישט אויסן געווען קיין שום רעוואַלוציאָנערע מעשים. זיי האָבן אים באַפּרייט, מיט דעם בפירושן אָנזאָג, אַז ער זאָל מער „נישט וואַגן צו באַגיין אַזאַ פאַרברעכן, און אויב ער וועט אַ מאָל דאָך באַשליסן אַפּצודרוקן אַ ניי בוך לידער, אָדער פּראָזע, זאָל ער די אויפלאַגע פאַר־ברענען אין אַ פּריוואַטער קרעמאַטאָריע, און זאָל נישט פּרווון שטערן די עפנט־לעכע רוח אין פּאַרק, וואָס געהערט צום שפּאַצירנדיקן און טרויערנדיקן פּובליקום“. עס איז דאָ אין דער טרויעריקער מעשה אי שאַרפע אַפּלאַכעניש פון זיך אַליין, אָבער אויך בייסקע סאַטירע קעגן דער געזעלשאַפט, קעגן איר אַרדענונג און קעגן אירע אַרדענונג־היטער.

טענענבוים פּאָטער איז דער הויפּטהעלד פון די ערשטע צוויי בענד זכרונות. דער אַרעמער ייד, וואָס האָט כמעט קיין מאָל קיין פּרנסה נישט געהאַט, איז נישט בלויז אַליין אַ שטאַלצער מענטש, נאָר ער האָט אויך, אַזוי צו זאָגן, אַ שטאַלצע אי־דעאַלאָגיע. ער איז אַ ראַיאַליסט. ער איז ברוגז, וואָס מען האָט אַראַפּגעוואָרפן דעם צאָר און ער גלייבט, אַז דער צאָר וועט נאָך צוריקקומען צום טראָן, און פון אַט־דער אמונה נעמט עס זיך, וואָס דער אַלטער טענענבוים האָט אומבאַדינגט צוטרוי צו דער צאַרישער וואַלוטע; לאַזט ער זיין משפּחה ווייטער הונגערן, און פאַר די דאָ־לאַרן, וואָס זיינע זין אין אַמעריקע שיקן אים צו, קויפט ער איין די צאַרישע רובלס, וואָס וועלן נאָך — אַזוי הלומט ער — צוריק באַקומען זייער פולן ווערט און — ער וועט אַזוי אַרום נתעשר ווערן, עלעהיי ראַטשילד ביים אויפקויף פון אַקציעס אין נאַפּאַלעאַנס צייטן.

גאַנצע קופּערס מיט צאַרישע רובלס האָבן פאַרפולט די שטוב, און דער פּאָטער האָט די קופּערס מיטגעפירט מיט זיך קיין אַמעריקע און זיי זענען געשטאַנען ביי

אים אין אלע זיינע אַרעמע דירות — ביז ער איז געשטאַרבן. ערשט נאָך זיין טויט האָט מען דאָס צאַרישע געלט אַרויסגעוואָרפן. דער חלום פונעם אַלטן תקיף און ראַצאַליסט אברהם מרדכי טענענבוים איז געבליבן ליגן אויפן מיסט.

ד

דער קדוש זישע באַגיש

עס זענען צוויי געשטאַלטן, וואָס וועגן זיי ווערט דערציילט אין דעם באַנד פון שיע טענענבוים זכרונות, וואָס הייסט „איוב פון לעמבערג“.

ביידע האָבן איך געקענט: דעם דיכטער זישע באַגיש אין מיינע בוקאַרעסטער יאָרן, און מיט דעם צווייטן, דעם סקולפּטאָר ענריקאָ (הענעד) גליצענשטיין, האָבן איך זיך באַקענט אין חודש מערץ 1939, באַלד נאָך מיין אַנקום קיין אַמעריקע. זיי זענען מיר ביידע אַרויס פון זכרון און איך קום אַ דאַנק שיע טענענבוים פאַר אויפֿ-וועקן זייערע געשטאַלטן אין זיין בוך „איוב פון לעמבערג“, וואָרעם גליצענשטיין איז געווען אַן עכטער קינסטלער, און זישע באַגיש איז דורך זיין טויט געוואָרן איי-נער פון די הייליקסטע פון זיין דור.

ווי מאַדנע און ווייט געכאַפט דאָס זאָל נישט אויסזען, מוז איך זאָגן, אַז ביים נאָמען באַגיש קומט מיר אויף די אַסאַציאַציע צו עמיל זאָלאָ. שרייבעריש איז, פאַרשטייט זיך, נישטאַ קיין שום קרובהשאַפט צווישן דעם פּראַנציפּיזישן מחבר פון באַרימט געוואָרענע נאַטוראַליסטישע ראַמאַנען, עמיל זאָלאָ און דעם יידיש-דיכטער זישע באַגיש, וואָס האָט געשריבן פּלאַקאַטלידער און איבערגעזעצט „גע-זאַנגען פונעם נעגער-פּאַלק“. אָבער ערגעץ וווּ איז זייער מענטשלעכן גורל יאָוועט זיך אַ פינטעלע, וואָס דערשטוינט מיט דער ענלעכקייט פון זייער ברענענדיקן געוויסן און מסירת-נפש.

אי דער באַרימטער פּראַנציפּיזישער ראַמאַניסט זאָלאָ און אי דער ווייניק באַקאַנטער יידיש-דיכטער זישע באַגיש האָבן געלעכצט נאָך אַנערקענונג מצד זייערע חברים שרייבערס. זאָלאָס ביכער האָבן געהאַט לייענערס, אָבער נישט קיין שרייבער-רישע אַנערקענונג. זאָלאָס שאַרפּסטער נישט-אַנערקענער איז בלי ספּק געווען אַנאַטאָל פּראַנס.

אָבער עס איז געקומען אַ מאַמענט ווען זאָלאָ, דער נישט-אַנערקענטער פון זיינע חברים, האָט זיך מאַראַליש דערהויבן ווייט איבער זיי אַלע, און ער איז געוואָרן דאָס געוויסן פון זיין דור, דאָס געוויסן פון פּראַנקרייך. ער האָט זיך געשטעלט בראש פון די קעמפּערס פאַר דרייפּוסן, האָט אַנגעשריבן דעם מוטיקן אַנקלאָג קעגן די גענעראַלן, וואָס האָבן געמאַכט און אונטערגעהאַלטן דעם בילבול קעגן דעם קאַפּי-טאַן דרייפּוס. זאָלאָ איז פאַרשפּט געוואָרן אויף אַ יאָר תּפּיסה, האָט געמוזט אַנט-

שלמה ביקל

לויפן און אַפּריכטן גלות אין ענגלאַנד, ביז ער האָט אַ פיזיש צעבראַכענער זיך געקענט אומקערן צוריק קיין פּראַנקרייך. זאַלאַ האָט אין תּוֹך זיך מוסר־נפש געווען פאַר דער גערעכטיקייט און האָט זיין לעבן פאַר דרייפּוסן אַוועקגעשענקט.

פּראַנקרייך פון נאָך דרייפּוסן האָט דערפאַר אָפּגעגעבן זאַלאַן אַ פּלאַץ אין נאַציאָנאַלן פּאַנטעאָן, און זאַלאַס שאַרפּסטער שרייבערישער קריטיקער, אַנאַטאָל פּראַנס, האָט אים מספּיד געווען און אין זיין הספּד עדות געזאָגט, אַז דער מחבר פון „זשערמינאַל“ איז געווען איינער פון די גרעסטע פון זיין דור, ווייל ער איז פאַר אַ מאַמענט געווען דאָס געוויסן פון פּראַנקרייך.

דער ייִדיש־דיכטער זישע באַגיש האָט זיכער נישט געהערט צו די אַנערקענטע דיכטערס ביי זיינע חברים שרייבערס און אויך נישט צו די באַקאַנטע ביי די ייִדיש־לייענערס. איך געדענק דעם הויכן דאַרן יונגן־מאַן באַריס ווייסמאַן, וואָס איז אין איינעם מיט זיין פּאַטער אַריבערגעקומען פון ביאַליסטאָק קיין בוקאַרעסט. דער פּאַטער, אַ וועבער, האָט זיך גיך איינגעאַרדנט אין מינדלינס טעקסטיל־פאַבריק, אָבער דער זון, דער דיכטער, האָט געוואַנדערט פון בוקאַרעסט קיין בעלגיע און פּראַנקרייך, און דערנאָך צוריק קיין בוקאַרעסט, און סוף־כל־סוף צוריק קיין לאַדזש און קיין ביאַליסטאָק, און האָט איבעראַל אַרויסגעגעבן לידער־זאַמלונגען און אַפילו צייטשריפטן, אָבער אין ערגעץ זיך נישט געקענט איינגלידערן אין דער שרייבער־משפּחה און געווינען אַנערקענונג.

מיר זענען געווען אַ קליינע גרופּע ייִדיש־ליטעראַטן אין דער רומענישער הויפּטשטאָט, אַ מין ייִדיש־אַמבאַסאַדע אין אַ גויִשן, אין אַ שרעקלעך ייִדיש־גויִז־שן אַרום, און מיר האָבן אַרויסגעקוקט אויף אַ נייעם שעפּערישן אַנקומער. אָבער זישע באַגיש איז פאַר אונדז נישט געוואָרן דער נייער „ליטעראַרישער עולה“. מיר האָבן געלייענט זיינע „לידער און פּלאַקאַטן“, אונטערן נאָמען „לערנט ליב צו האָבן לעבן“, וואָס זענען דערשינען אין בריסעל, און מיר האָבן נישט ליבער באַקומען דאָס לעבן און דאָס ליד (באַגישעס ליד) אונדאי נישט. אויך זיינע איבערדיכטונגען פון נעגערידער („דאָס געזאַנג פון נעגער־פּאַלק“), וואָס ער האָט געדרוקט אין בוקאַרעסט אונטער דער פירמע פון פּאַרלאַג מ. צעשינסקי, שיקאַגאַ, האָבן אונדז נישט דערנענטערט צו באַגישעס פּאַעזיע. און מיר זענען אַלע געבליבן קאַלט אויך צו זיינע „פּאַרטעטן“, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט אין בוקאַרעסט, אין 1937, מיט אַ וויליִונגערישער זעלבסטקריטיק און פּערזן, לאַמור —

„אַ בוך ווי געוויינלעך אַ בוך,

געשריבן זייער מאַדנע (ווי באַקאַנט)

און אין ייִדיש־לשון (מעשה פּאַרטערטן),

אַ לאַ שאַגאַל און רעמבראַנדט)

אַנדערש ווי ס'שרייבן אַלע פּאַעטן“.

שרייבער פון מיין דור

ס'איז נישט געווען אנדערש פון אלע פאָעטן לטובת באַגישן און אַודאי און אַודאי נישט אַ לאַ שאַגאַל און רעמבראַנדט.
באַגיש איז אין בוקאַרעסט געבליבן אויף דער פּעריפּעריע פון דער יידישער ליטעראַטור און אַפילו מחוץ פון איר, און ער האָט אין זיין צייטשריפט, „אינזעל“, געפירט מיט אונדז מלחמה פאַר אַנערקענונג, אַבער ער האָט די מלחמה נישט גע-וונען.

פון שיע טענענבוימס זכרונות וועגן באַגישן אין זיין בוך „איוב פון לעמבערג“ ווער איך געוויר, אַז אויך אין בריסעל איז באַגיש נישט דערגאַנגען צו אַנערקע-נונג ביי זיינע חברים. טענענבוימס דערציילט אַ סך וועגן דער נויט, אין וועלכער באַגיש האָט געלעבט, וועגן זיין באַהעמיענישער התנהגות, און אַ היפש ביסל וועגן זיינע נישט תמיד גוטע באַציונגען צו מענטשן. טענענבוימס גיט אויך איבער וועגן באַגישעס פרוי, סימאַ, וואָס איז געווען אַ בת-טובים פון בעסאַראַביע, אַ זייער אינ-טעליגענטע און ענערגישע פרוי, וואָס האָט נישט געוואוסט פון קיין גרענעצן אין איר געטריישאַפט צו באַגישן און אין אַגרעסיווקייט צו יעדן אַנדערן, וואָס האָט געוואָגט נישט צו זאָגן יאָ צו באַגישעס דיכטונג, אַדער אַפילו בלויז נישט צו קויפן זיינע ביכער. אַבער אין ערגעץ דערציילט נישט טענענבוימס, אַז באַגיש און זיין פרוי סימאַ האָבן געוואונען די שלאַכט פאַר דיכטערישער אַנערקענונג.

און פּלוצעם איז געקומען דער זאַלאַשער מאַמענט פאַר באַגישן, וואָס האָט אים דערהויבן איבער ליטעראַרישער אַנערקענונג און האָט איינגעהילט זיין נאַמען אין גלאַריע און שיינקייט.

„שניים מהלכין בדרך“ — ברענגט די גמרא — צוויי גייען אין וועג, און איינער פון זיי פאַרמאַגט אַ קרוג וואָסער. צי זאָלן ביידע טרינקען און נישט קענען שטילן זייער דאַרשט? אַדער זאָל דער בעל-הבית פונעם קרוג טרינקען און בלייבן לעבן? ר' עקיבא האָט געפסקנט, אַז „חייך קודמין“, קודם קומט די זאַרג פאַר דיין אייגן לעבן און דערנאָך ערשט די דאָגה פאַרן לעבן פון דיין חבר.

דער יידיש-דיכטער זישע באַגיש האָט פאַר זיך אַליין, פאַר זיין אייגן נפש, געפסקנט מאַראַליש הייסער ווי ר' עקיבא.

אַט איז דער פסק, ווי ער ווערט איבערגעגעבן אין רפאל ריינערס בוך „דער אומקום פון ביאַליסטאַקער יידנטום“ (מעלבאָרן, אויסטראַליע, 1948) —

„עס איז געווען אין טויטן-לאַגער בירקענאַו. דער ביאַליסטאַקער יונגער-מאַן סאַקאַלאַוויטש, וועלכער האָט געזאַלט אַפּגעפירט ווערן אין גאַזקאַמער, איז אַרומ-געלאָפן ווי אַ משוגענער הין און צוריק איבערן באַראַק. דער באַקאַנטער ביאַליסט-טאַקער שרייבער זישע באַגיש, דערזענדיק סאַקאַלאַוויטשן אין אַזאַ מצב, האָט ער אים צוגערופן צו זיך און מיט טרערן אין די אויגן געזאָגט; דו ביסט נאָך יונג און געזינטער פון מיר. איך בין שוין שוואַך און וועל דעם גיהנום מן-הסתם נישט אויס-האַלטן. וועל איך דיר געבן אַ מעגלעכקייט זיך צו ראַטעווען. איך וועל מיט אַ פריי-

ערן געמיט גיין אַנשטאַט דיר אין גאַזקאַמער, מיט דעם באַוווּסטזיין, אַז דורך מיין קרבן ראַטעווע איד אַ צווייטן ייד.

„סאַקאַלאַאָוויטש האָט באַגישן קיין תשובה נישט געגעבן, און מיט אַן אַראַפּגע-לאַזטן קאַפּ אַוועק אויף זיין נאַרע. ביי נאַכט, ווען מען האָט אַנגעהויבן אַרויספירן פון בלאַק די קרבנות, וואָס דאַרפן גיין צו פאַרגאַזונג, גייט צו באַגיש צו סאַקאַ-לאַאָוויטשן, געזעגנט זיך מיט אים, ווינטשט אים צו דערלעבן די באַפרייונג — און גייט אַוועק מיט דער גרופע. באַגישעס ברכה איז טאַקע מקוים געוואָרן. סאַקאַלאַ-וויטש געפינט זיך היינט צווישן די לעבעדיקע (ציטירט לויט שיע טענענבוימס „איוב פון לעמבערג“, זייט 160).“

דער פּאַעט זישע באַגיש האָט אַוועקגעשענקט זיין לעבן און דערמיט עס מקדש געווען.

אין דעם ערשטן באַנד „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“ ווערט די דאָזיקע פּערטע מתנה, וואָס זישע באַגיש האָט צוגעשטעלט צו פרצס „דריי מתנות“, נישט דערמאַנט, הגם אין דער ביבליאָגראַפיע ווערט פאַרצייכנט רפאל רייזנערס בוך, וואָס איז דערשינען מיט אַכט יאָר פריער. איד וויל מלמד זכות זיין אויף די בעלי-הלעקסיקאָן. און דער זכות איז, וואָס עס איז געווען דער 1טער באַנד און דער דיכטער ח. ל. פוקס, דער אומדערמידלעכער אַנטפּלעקער פון נשכחות און אויסגראַבער פון פאַרבאַרגענע ביאָגראַפישע און ביבליאָגראַפישע דאַטעס, האָט נאָך דעמאָלט נישט געהאַט צענומען זיינע פּליגל, ווי אין די שפּעטערדיקע בענד פונעם לעקסיקאָן. דערפאַר פעלט אַפילו אין באַגישעס ביאָגראַפיע די געבורט-דאַטע (זי איז נישט באַקאַנט — ווערט דאַרט געזאַגט). און ס'איז בפירוש געווען גרינג זי אויסצוגעפינען, וואָרעם אין ניו-יאָרק לעבט זישע באַגישעס אַ פאַרהייראַטע שוועס-טער און אין ישראל זיינער אַ זון.

ה

ענריקאָ גליצענשטיין

עס איז ממש פּאַטעטיש, וואָס שיע טענענבוימס דערציילט וועגן דעם באַרימטן סקולפּטאָרס פריינדשאַפט מיט זיין (טענענבוימס) מאַמע. ער איז געווען אַן אַריינ-גייער צו די טענענבוימס אין הויז, דערעיקרשט אין אַ פרייטאַג צו נאַכטס, ווען די שטוב האָט געאַטעמט מיט דער פייערלעכקייט פון שבת. גליצענשטיין איז געקומען צו דער אַלטער פרויס לוייה, און אַז דער רב האָט אים פאַרבאַטן צו צייכענען דאָס טויטע פנים אין ארון, האָט ער כאַטש אין איינעם מיט די זין געזאַגט קדיש ביים קבר, און דערנאָך, פונעם זכרון, געצייכנט דאָס בילד פון דער לוייה.

איך האָב גליצענשטיינען נישט צו לאַנג און נישט צו נאָענט געקענט, אָבער פון דעם ביסל באַקאַנטשאַפט, וואָס איך האָב מיט אים געהאַט, שטימען די דערמאָנ-טע פרטים מיט דעם איינדרוק, וואָס ער האָט אויף מיר איבערגעלאָזט.

זיין געשטאַלט איז מיר ווייניקער געבליבן אין זכרון. איך געדענק מער זיין אופן רעדן. ער האָט גערעדט עטלעכע לשונות מיט אַ מאַל, אַלע אין איינעם און אַלע צעקאַליעטשעט. פון דעם שפּראַכגעמיש, וואָס ער האָט מיט היפשע שוועריי-קייטן אַרויסגעבראַכט פון זיין מויל, האָט אָבער געאַטעמט מיט גרויסער ליידנשאַפט: אַ ליידנשאַפטלעכע בענקשאַפט צו יידישקייט, פון וועלכער דער זון פון אַ יידישן מצבה-קריצער אין דעם שטעטל טורעק, וואָס האָט יינגלווייז געלערנט אין אַ ישיבה, איז לאַנגע יאָרן געווען אָפּגעריסן. גליצענשטיין איז געווען פון יענע סענטימענטאַלע יידישקייט־בענקערס, וואָס ס'איז גענוג דער אַנבליק פון שבת־ליכט, אָדער בלויז אַ שטיקל לעקעך מיט בראָנפן, ער זאָל זיך פאַר גרויס רירונג צעוויינען.

און נאָך איין גרויסע ליידנשאַפט האָט פאַרמאַגט גליצענשטיין — אַ ליידנשאַפט יידישע פּנימער צו צייכענען און יידישע קעפּ צו סקולפּטירן. די דאָזיקע ליידנשאַפט איז טאַקע אַ בשותפותע ביי די מערסטע קינסטלערס, דערעיקערשט פאַרטרעטיסטן, אָבער ביי גליצענשטיינען איז דאָס דערגאַנגען ממש ביז גראַטעסק, ווייל ער האָט אין זיינע געמעלן פון פּנימער נישט געזוכט אַרויסצובאַקומען דעם פאַרבאַרגענעם יידישן שטריך און דאָס פאַרהיילענע יידישע געמיט, נאָר מער אַריינצולייגן זיין אייגענעם יידישן סענטימענטאַליזם.

יעדעס געמעל זיינס, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען, איז געווען דאָס פנים פון אַ פאַרבענקטן צו יידישקייט און פון אַ צוריקגעקומענעם צו איר. אַפילו דאָס בילד פון די צוויי ליוויק־פּנימער אויף איין ליוונט, וואָס איז, לפי דעתי, מן־הסתם דאָס בעסטע אין דעם פרט, איז אויך נישט פריי פון דער דאָזיקער בענקשאַפט און פון דעם אומקער־סענטימענטאַליזם.

גליצענשטיינס סקולפּטורן לידן, לויט מיין געשמאַק, פון עפעס אַ גוזמאדיקן דראַנג צו מאַנמענטאַלקייט. ווען אַלין ווערט מאַנמענטאַל, ווערט דאָס באמת מאַנ-מענטאַלע קליין און נאָך קלענער און ווערט אַן זיין דערהויבנקייט.

באַקענט האָב איך זיך מיט גליצענשטיינען בעת מיינער אַ לעקציע, וואָס דער ייוואָ האָט געהאַט איינגעאַרדנט אַרום סוף מערץ 1939 אין זיין דעמאָלטיקן לאַקאַל אין דעם האַיאַס-הויז, אויף לאַפּאַיעט־גאַס, אין ניו־יאָרק.

דריי לעקציעס זענען דאָס געווען, יעדן דינסטיק אויף דער נאַכט, דריי וואַכן נאָך אַנאַנד, וועגן דריי גרויסע יידיש־דייטשע אַסימילאַציע־געשטאַלטן (לודוויג בערנע, פּערדינאַנד לאַסאַל, קאַרל קראַוז). צו איינער פון די לעקציעס, דאַכט זיך, צו דער צווייטער, איז אַרויסגעפאַלן אַ טיפּער שניי און עס האָט זאָווערוכעט דערצו. איך, דער לעקטאָר, און לייבוש לעהרער ז"ל, דער פאַרויזער בעת די לעקציעס, האָבן דעמאָלט געוויינט אין די בראַנסט, און פון דאָרט ביז צו דער לאַפּאַיעט־גאַס,

שלמה ביקל

אין מאנהעטן, איז פאלג מיך אַ גאַנג אין אַזאַ וועטער. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס וועט נישט זיין קיין מנין ביי דער לעקציע. אָבער די פליכט האָט געהייסן פאַרן. מיר זענען דערפאַרן און דערגאַנגען מיט מסירת־נפש און זענען געווען אַנגענעם אַנטוישט. עס זענען געווען גאַנצע דרייצן יידן אין זאַל, און איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן די לעקציע איז אויך אַנגעקומען אַ פערצנטער. דער פערצנטער האָט אַרויס־גענומען אַ בלאַק פאַפיר און לאַנגע בליישטיפטן און האָט גענומען צייכענען מיין פנים בעתן רעדן.

ווען איך האָב שפּעטער אים געפרעגט ווי קומט ער דערצו, האָט ער מיר אויף אַלע זיינע לשונות אין איינעם העפלעך פאַרזיכערט, אַז ער האָט מיך אַנומלט געזען און ער האָט געהאַט אַ פאַרלאַנג צו צייכענען מיין פנים. אָבער סיי פון דער צייכענונג און סיי פון הינטער די רייד האָב איך פאַרשטאַנען, אַז — איך בין אַ ייד, וואָס איז אַקערשט געקומען פון דאַרטן און מיין פנים איז מן־הסתם יידישער פון די דאַיקע. עס איז מן־הסתם פון דעם מין יידישקייט, וואָס ער בענקט נאָך איר. און אויב יידיש־קייט — האָט דער זיבעציק־יאַריקער נישט געזשאַלעוועט קיין מי און איז אין אַ זאַווערעכע געקומען זי טועם זיין.

וועגן רומענישער און יידישער ליטעראַטור אין רומעניע

אין גייטיקן לעבן פון רומעניע האָבן גענומען בלאָזן נייע ווינטן. דער איצ־טיקער פּאָליטישער באַלעבאַס פון רומעניע, דער סעקרעטאַר פון דער קאָמוניסטי־שער פאַרטיי ניקאָלאַי טשאַושעסקו איז, ווייזט אויס, נישט קיין אידעאָלאָגישער מחמיר, וואָס שייך קינסטלערישע שעפּערישקייט. טשאַושעסקו איז אַרויסגעטראָטן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון די רומענישע קינסטלער און האָט אַרויסגעזאָגט טרויזמען, וואָס האָבן ביז איצט אין דער וועלט פון „הינטערן פאַרהאַנג“ געקלונגען אומגלייב־לעך. עס האָט זיך געווענדט דער קאָמוניסטישער פירער צו רומעניעס קינסטלער און ליטעראַטן און צו זיי געזאָגט אַז — „פאַר אַ קינסטלער איז ריכטיק און נייטיק אויסצודריקן אין אַ ווערק זיין אייגענע גאַנצע פּערזענלעכקייט און אינדיווידואַלי־טעט“.

די אימפּליקאַציע איז אַ קלאַרע: דער קינסטלער דאַרף נישט אין זינען האָבן די פאַרטיי־אידעאָלאָגיע אָדער גאָר דעם פאַרטיי־פּראָגראַם. זיין איינציקער שעפּע־רישער דירעקטיוו מוז זיין דאָס אייגענע געמיט, דער אייגענער דמיון און דאָס איי־גענע געוויסן און זיין העכסט פּערזענלעכער בליק אויף דער וועלט.

שרייבער פון מײן דור

די דאזיקע ציטירטע ווערטער זענען אַרױסגעקומען פון טשאַױשעסקוס מױל בײ אַ באַגעגעניש מיט קינסטלער און שרײבער דעם 19טן מאי 1965. אַבער פאַקטיש האָט די פאַרטיי־אידעאָלאָגיע נאָכגעלאָזט די לײצעס מיט חדשים פריער. שױן אין חודש מערץ זענען פאַרגעקומען אין בוקאַרעסט אױסשטעלונגען פון אבסטראַקטער קונסט, װאָס זענען אין די צװאַנציק יאָר פון ״נײעם רעזשים״ אין רומעניע געװען חרם. איך װײס נישט װיפל אמתן קינסטלערישן װערט עס פאַרמאַגן די אַבסטראַקטע געמעלן פון די מאַלער יאָן טוקולעסקו (געשט. 1962) און יאָן מירעאַ, װאָס זענען, װי עס װערט געשריבן פון בוקאַרעסט, אױסגעשטעלט געװאָרן דאָרט מיט דערפאַלג. אױב מען זאָל נעמען פאַר אַ סימן אַס דאָס װאָס ״קאַזנאַ״ האָט געקױפט אַ טײל פון די בילדער, און די געמעלן האָבן זוכה געװען צו באַצירן די װענט פון מיניסטאַרן־קאַבינעטן, איז עס דױקא נישט קײן גוטער סימן, װאָרעם עס איז דאָך אַ דרך ידוע, אַז קינסטלערישער געשמאַק שטייט נישט אין בײ די רע־גירערס. אַבער דאָ גײט נישט אַזױ װעגן װערט פון די בילדער, װי װעגן דער פרייהײט פון די קינסטלער אױסצושטעלן געמעלן װאָס זענען ביז איצט געװען אידעאָלאָגיש אין חרם און זענען באַטראַכט געװאָרן װי אַ לעסטערונג פון דער קאַ־מוניסטישער פאַרטיי־ליניע.

און אפשר נאָך מער אַפקער פון אידעאָלאָגישער שקלאַפּעריי און װענד צו קינסטלערישער פרייהײט, װי די דערמאַנטע אױסשטעלונגען פון אַבסטראַקטע ביל־דער, האָט געהאַט צו פאַרצײכענען דער קאַנגרעס פון רומענישע שרײבער, װאָס איז אָפּגעהאַלטן געװאָרן אין בוקאַרעסט אין דער לעצטער װאָך פון חודש פעברואַר 1965.

א

רומענישע שרײבער

עס איז כדאי זיך אַפּצושטעלן אױף אַט דעם קאַנגרעס און צו באַקענען בקיצור די לײענער מיט דעם װאָס ס׳איז דאָרט געזאַגט געװאָרן, אי צוליב דעם ענין גופא, און נישט װײניקער אױך דערפאַר, װײל אין דעם ליכט פון די דאָזיקע רײד װעלן מיר דאַרפן אַ בליק טאָן אױף די צװײ אַנדערע גרופעס שרײבער אין רומעניע: די ייִדיש־רומענישע און די ייִדיש־ייִדישע.

מען האָט אױף יענעם קאַנגרעס פון פעברואַר 1965 אין בוקאַרעסט אױסגע־לאַכט אַזעלכע מעלות פון סאַציאַליסטישן רעאַליזם װי ״באַשרײבערישקײט״ און ״דעקלאַראַטיווע״ פּאָליטישע פּאַעזיע און מען האָט געװאַגט צו קריטיקירן אפילו אײנעם אַ דערציילער ניקאָלאַי טיק, װאָס האָט געשריבן אַ ראַמאַן װעגן אַ פּאָלי־

צייִשפֿיצעל און האָט אַרויסגעבראַכט אַז דער שפֿיצעל האָט געגעבן דער פּאָליציי פּאַלשע ידיעות און — מען האָט אים נישט געגלייבט. האָט דער קריטיקער געהאַט טענות צום ראַמאַניסט למאי ער האָט נישט געהאַט דעם מוט צו דערציילן אַז אַ סך מאָל גלייבט די פּאָליציי יאָ די פּאַלשע ידיעות וואָס מען טראָגט איר אונטער.

און אַז מען איז געגאַנגען אַזוי ווייט, איז מען דערגאַנגען נאָך ווייטער. און נאָך ווייטער הייסט: פּולע פּאַעטישע רעהאַביליטאַציע וואָס די רומענישע שרייבער האָבן באַוויליקט פּאַר אַזעלכע דיכטער ווי יאָן פּילאַט, לוטשיאַן בלאַגאַ און טריסטאַן צאַראַ. יאָן פּילאַט, וואָס איז געשטאַרבן אין 1944 אין עלטער פון 53 יאָר, איז געווען דער פּאַעט פון רומענישן טראַדיציאָנאַליזם. אַליין פון באַיאַרישן ייחוס (אַ פּלימע־ניק פּונעם פּרעמיער באַטיאַנו) האָט ער אין זיינע לידער באַזונגען די ירושה־פּאַרם פון די באַטיאַנוס „פּלאַריקאַ“, וואָס איז אין משך פון צוויי דורות געווען דער סימבאָל פון פּריציִש־פּאָליטישער מאַכט אין רומעניע.

דער שרייבער־קאָנגרעס האָט רעקאָמענדירט דער פּאַרוואַלטונג, בראש מיטן נייעם פּרעזידענט דעמאַסטענע באַטעז (אַ געוועזענער פּאַרלאַמענט־דעפּוטאַט פון דער פּויערן־פּאַרטיי אונטערן „אַלטן רעזשים“ און דעמאָלט אויך אַ פּאַעט פון „טראַנס־צענדענטאַלן טרויער“), אַרויסצוגעבן אַ נייע אויפּלאַגע פון יאָן פּילאַטס לידער.

און דער צווייטער וואָס איז רעהאַביליטירט געוואָרן אויפן קאָנגרעס פון די רומענישע שרייבער איז דער היינט 71־יעריקער פּילאַסאָף און דיכטער פון טראַנ־סילוואַניע לוטשיאַן בלאַגאַ, וואָס האָט תמיד געזינדיקט מיט אַזעלכע דריי, מיט דער פּאַרטיי־ליניע שאַרף צעקריגטע „איזמען“, ווי מיסטיציזם, ניטשעאַניזם עסטעטישער פּאַרמאַליזם.

און דער דריטער וואָס איז אַרויפּגעשטעלט געוואָרן אויפן צעטל פון רעהאַ־ביליטאַציע מיט אַ נייער אויפּלאַגע פון זיינע ווערק איז דער דיכטער סאַמי ראָזענ־שטיין, געבוירן מיט 69 יאָר צוריק אין קליינעם אַלט־רומענישן שטעטל מאַינעשט און זינט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה באַרימט ווי דער באַגרינדער פון דער דאָדאִיסטישער ריכטונג אין דער קונסט אונטערן פּסעוודאָנים טריסטאַן צאַראַ.

ווייזט אויס, אַז דעם ייד טריסטאַן צאַראַ נעמען די פּירער פּונעם רומענישן שרייבער־פּאַרבאַנד אַריין אין דער רומענישער ליטעראַטור, הגם זיינע לידער זע־נען נישטאַ אין דער „אַנטאַלאָגיע פון היינטיקע רומענישע דיכטער“, וואָס ס'האָבן אין סאַמע ברען פון טריסטאַן צאַראַס באַרימטקייט צונויפּגעשטעלט די דיכטער יאָן פּילאַט און פּערפּעסיטישויס (ד. פּאַנאַיטעסקו), און הגם צאַראַס נאַמען ווערט אויך נישט דערמאַנט אין עוודזשען לאָווינעסקוס „געשיכטע פון דער רומענישער ליטע־ראַטור, 1900—1937“.

יידיש-רומענישע שרייבער

עס זענען צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען יידישע שרייבער, וואָס האָבן גע-
שריבן רומעניש און זיי זענען געווען פאַררעכנט פאַר רומענישע שרייבער, און עס
איז אויך געווען אַ יידישע ליטעראַטור אויף רומעניש. ווער ס'האַט געלעבט אין
יענע יאָרן אין רומעניע, פאַר דעם איז עס אַ דבר ידוע. און פאַר אַנדערע לאַזט
זיך דער פאַקט באַשטעטיקן דורך אַ פאַרגלייך צווישן צוויי ביכער, וואָס זענען
אַרויס אָן ערך אין דער זעלבער צייט (אין די לעצטע יאָרן ערב דער צווייטער
וועלט-מלחמה). כ'האַב אין זינען די שוין דערמאָנטע „געשיכטע פון דער רומענישער
ליטעראַטור, 1900—1937“, וואָס איר מחבר איז דער קריטיקער מיט דער האַ
הידיעה עוודזשען לאַווינעסקו, און די אַנטאָלאָגיע „זעכציק רומענישע שרייבער פון
יידישן אַפּשטאַם“, וואָס איר צונויפּשטעלער איז ס. פּאָדאַלעאַנו.

פון די זעכציק יידישע שרייבער אויף רומעניש, וואָס פּאָדאַלעאַנו האָט צו-
נויפּגעזאַמלט אין זיין אַנטאָלאָגיע, ווערן אין לאַווינעסקוס „געשיכטע פון דער רו-
מענישער ליטעראַטור“ פאַרצייכנט בלויז צוועלף. וואָס שייך בלויז פּאַעטן, פיגור-
רירן אין דער אַנטאָלאָגיע פון יאָן פּילאַט און פּערפעסיטישיוס, וואָס איז אַרויס מיט
צען יאָר פּריער, ווי די דערמאָנטע צוויי ווערק, נאָר אַכט פון יידישן אַפּשטאַם. (אגב
איז עס ממש אַ מצווה אַנצווייזן, אַז צו דער אַנטאָלאָגיע פון פּילאַט-פּערפעסיטישיוס
האַט די פאַרטרעטן פון די דיכטער געצייכנט דער דעמאָלט נאָך יונגער קינסטלער
מאַרטשעל יאַנקו, וואָס איז היינט אַ פּירנדיקער מאָלער אין מדינת ישׂראל און דער
גרינדער פון דער קינסטלער-קאָלאָניע עין-הוד).

צווישן די זעכציק רומענישע שרייבער פון יידישן אַפּשטאַם ווערט נישט פאַר-
צייכנט קאַנסטאַנטין דאַבראַדזשאַנו-גערעאַ (1855—1920), וואָס איז ערגעץ אין די
אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאַרהונדערט אנטלאָפן פון דער צאַרישער פּאָליציי קיין
רומעניע און איז דאָ געווען אי דער טעאַרעטיקער פון סאַציאַליזם און אי אַיינער
פון די סאַמע אָנגעזעענסטע ליטעראַטור-קריטיקער. פּאָדאַלעאַנו האָט אַט דעם אפ-
שר סאַמע וויכטיקסטן שרייבער פון יידישן אַפּשטאַם נישט אַריינגענומען אין זיין
אַנטאָלאָגיע, ווייל דער געוועזענער נתן קאַץ, וואָס איז אונטערן נאָמען דאַבראַדזשאַנו
געוואָרן אַ באַרימטער שרייבער אין רומעניע, האָט פאַרלייקנט זיין יידישן פּאַלק.
ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ רומענערקע און ער האָט דערצויגן זיינע צוויי זין
אַלקסאַנדער (אַ שטיק צייט דער פּירער פון די קאָמוניסטן אין רומעניע) און יאַנעל
(אַ מוזיקער) ווי פּאַלנע און סאַמאַראַדנע רומענער.

דאַבראַדזשאַנו האָט פּאָדאַלעאַנו מורא געהאַט אַריינצונעמען אין דער אַנטאָ-
לאָגיע, מחמת ער האָט זיך, מן-הסתם, געשראַקן פאַרן פּראַטעסט פון זיינע גוי'ישע

שלמה ביקל

זין. יא אריינגענומען האט ער לאזאר שייניאנו, וואס איז טאקע געווען א גרויסער רומעניש-פראנצייזישער פילאלאג און דערצו א ראשונדיקער פארשער פון יידיש (דיאלעקטאלאגישע סטודיע וועגן יידיש-דייטשן לשון, דערשינען אין בוקארעסט; 1889), אבער — א משומד. אמת איז, אז דער ייד לאזאר שייך, וואס האט דערנאך געהייסן לאזאר שייניאנו און שפעטער אין פראנקרייך לאזאר סעניאן האט דארט פאר די פראנצויזן מער פארלייקנט זיין רומעניש קולטור, ווי זיין יידישן אפשטאם. דאבראדזשאנו-גערעא איז אין דעם פרט א דורכויסיקער אויסנאם, ווארעם די יידישע שרייבער אויף רומעניש זענען געווען לגמרי אנדערש פון די פוילישע שרייבער פון יידישן אפשטאם. זיי האבן בדרך כלל זיך מיט זייער יידישקייט נישט גע-שעמט און זי נישט פארלייקנט. יידישע שרייבער אויף רומעניש האבן זיך געחברט מיט די יידישע שרייבער און האבן אויך נישט ווייניק איבערגעזעצט פון דער יידי-שער ליטעראטור. א טייל פון זיי, ווי די ראמאניסטן אורי בענאדאר (שמחה שמידט) און י. פעלץ, דער הויך באגאבטער דערציילער יאן קאלוגערו (בנימין שניידער), דער שארפער פאלעמיקער י. לודא, דער הומאריסט און פיעסן-שרייבער יאן פרי-בעאגו, דער דיכטער און דראמאטורג ענריק פורטונא (ד"ר פעקעלמאן) און אויך דער פרי פארשטארבענער דיכטער ב. נעמציאנו האבן פאקטיש געהערט צו דער יידיש-שרייבערישער חברותא.

פעלצן, דעם באקאנטן באשרייבער פון דעם יידישן קווארטאל אין בוקארעסט „קאלעא וואקארעשט“, אורי בענאדארן, דעם מחבר פון דעם רעאליטישן ראמאן „געטא, צוואנציקסטער יארהונדערט“ און יאן קאלוגערו, דעם געשטאלטיקער פון שלימזליקע פארשויען, האט דער קריטיקער לאווינעסקו איינגעגלידערט אין זיין „געשיכטע פון דער רומענישער ליטעראטור, 1900—1937“. וועגן אורי בענאדארן שרייבט לאווינעסקו, אז ער דערגייט נישט, צום גרויסן טייל, צום רומענישן ליענער, מחמת דעם צו פיל יידישן פאלקלאר, וואס ער האט אנגעהויפט אין זיין ראמאן, און מחמת די צו אפטע און צו לאנגע באשרייבונגען פון יידישע מינהגים און יידישן שטייגער. אבער יאן קאלוגערו, דעם זון פון א יידישן לאטוטיק אין דער צפון-מאל-דאווישער שטאט דאראהאי, פאררעכנט לאווינעסקו פאר א דירעקטן אייניקל פון יאן קרעאנא (1837—1889), וואס האט אין דער רומענישער ליטעראטור די פאזיציע פון א שלום-עליכם. לאווינעסקו איז זיך, ווי מיר דאכט, היפש טועה. ער האט נישט געלייענט און אפשר אויך נישט געהערט פון מענדעלע מוכר ספרים און קאן דער-פאר נישט זען דאס סאמע אויבנאויפיקסטע, דייינו, אז דער מחבר פון „דער אלף-בית פון פאלקסטימלעכע דערציילונגען“ און פון „דער מאן פון יענער זייט טיר“ איז מיט זיין שארפן אויג פאר דעטאלן, מיט זיין ווירטואזיטעט פון ווערטער-אפלייב און מיט זיין בייסיק-איראנישער צונג אן אייניקל פון א יידיש-ליטערארישן זיידע, פונעם זיידע מענדעלע.

דער דיכטער ב. נעמציאנו איז פון די אויסגערעכנטע יידישע שעפער אויף רו-

שרייבער פון מיין דור

מעניש דער איינציקער וואָס איך האָב אים פּערזענלעך נישט געקענט. ער איז גע-
שטאַרבן קנאַפּ פאַר מיין אַנקום קיין בוקאַרעסט אין עלטער פון 32 יאָר. איך ווייס
וועגן אים אַ סך פון מיינע פריינט באַרבו לאַזאַרעאַנו ז"ל און יעקב שטערנבערג,
וואָס זענען ביידע געווען באַפריינדעט מיט דעם טובערקולאָזן יונגן-מאַן פון גאַלאַץ
און האָבן זייער הויך געשאַצט זיין דיכטערישן און אויך עסייִסטישן טאַלאַנט.
נעמציאַנו האָט אין זיין קורצער דיכטערישער קאַריערע אַרויסגעגעבן עטלעכע
ביכער לידער, האָט אַ סך איבערגעזעצט פון היינע, טאַלסטאַי, אַנדערסען, געטע,
לעסינג, לענאַו און אויך פון די יידיש־דיכטער אליעזר שטיינבאַרג און יעקב גראַפער,
און אַחוץ דעם פובליציסטיש געקעמפט פאַר יידישער בירגערשאַפט אין רומעניע.
נאָך נעמציאַנוס טויט אין 1919 האָט דער רומענישער עפיגראַמיסט יאָן פאַווע-
לעסקו, וואָס איז געווען אַ חבר מיטן דיכטער און איז פינף יאָר שפּעטער אויך
פרייזטיק געשטאַרבן, אין עלטער פון 35 יאָר, געשריבן אַן עפיטאַף אויפן קבר
פון זיין פריינט נעמציאַנו. דער עפיטאַף, וואָס איז אין איינעם מיט אַ צאָל לידער
פון פאַוועלעסקון און פון נעמציאַנון אַריין אין דער אַנטאַלאָגיע פון פּילאַט און פּער-
פּעסיטשוס, לייענט זיך אַזוי —

אין פּימינט זאַטטע נעמציאַנו
פּאַסט פּאַעט איראַעליט;
מולט אַ סופּעריט סירמאַנו
פינע ס'אַ אינפּעמענטעניט.

אויף מאַמע־לשון אין פּראַזע הייסט דאָס, אַז דאָ ליגט נעמציאַנו, געוועזענער
איראַעליטישער פּאַעט. ער האָט זיך, נעבעד, אַ סך אַנגעליטן, ביז ער איז אַריין אין
דער־ערד. דער שפיץ פון דער עפיגראַמע איז דער שפּיל מיטן וואָרט „אינפּעמענטע-
ניט“ וואָס הייסט אי זיך אַריינגעלייגט אין דער ערד און אי זיך איינגעברגערט,
און איז אַן אַנווונק אויף נעמציאַנוס קאַמף פאַר יידישע בירגערעכט, וואָס זענען
ענדלעך באַוויליקט געוואָרן דריי וואָכן פאַר נעמציאַנוס טויט, דעם 29סטן מאי
1919.

פון דעם דיכטער ענריק פּורטונאַ (דער יאַסער צאַנדאַקטאַר פּעקעלמאַן) האָב
איך מיט חדשים צוריק געהאַט אַ ידיעה. דער פאַרשטאַרבענער דיכטער פּורטונאַ
האַט די לעצטע יאָרן געווינט אין דער בראַזיליאַנישער שטאַט סאַאַ־פּאָולאַ און —
איז דאָרט נאָך אַלץ געווען ליטעראַריש אַקטיוו. ער איז דער יידישטער פון אַלע
יידישע שרייבער וואָס האָבן געשריבן אויף רומעניש. זיין טעמאַטיק איז אַ דורכויס
יידישע און ער איז, מן־הסתם, מחמת דעם נישט אַריין אין דער רומענישער ליטע-
ראַטור. ענריק פּורטונאַ האָט געפרווט אַריינקומען אין רומענישן טעאַטער. זיין
פּיעסע „רעקוויזיציע“ האָט דער יאַסער רומענישער נאַציאָנאַל־טעאַטער געשפּילט
אין 1921 און האָט זי אַפּגעשטעלט מחמת די דעמאָנסטראַציעס פון קוויסטישע

סטודענטן. מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט דער זעלביקער יאָסער טעאַטער אָנגענומען צו שפּילן פּורטונאַס אַ דראַמאַטישע פּאַעמע „צווישן די טראַנשייען“ און אָפּגעשטעלט די פּראַבּעס, מחמת דער העצע וואָס איז אָנגעגאַנגען קעגן פּורטונאַס אין דער אַנטיסעמיטישער און נאַציאָנאַליסטישער פּרעסע.

דער דיכטער פּורטונאַס האָט אין רומעניע מיטגעאַרבעט אין אַלע יידישע נאַציאָנאַלע צייטונגען און צייטשריפטן אויף רומעניש. ער האָט געשריבן יידיש-נאַציאָנאַלע אַרטיקלען און ציוניסטישע לידער. איינס פון זיי איז געוואָרן אַן אַדע צום אַנדענק פון ד"ר הערצל. פּורטונאַס האָט אין יענע צייטשריפטן געדרוקט איבערזעצונגען פון ביאָליק, גראַפּער, ליוויק און מאַנגער. אָבער ער איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער פון די סאַמע אָנגעזעענסטע רומענישע צייטשריפטן און זשורנאַלן, און דער זשורנאַל „וויאַצאַ ראַמאַניאַסקאַ“, וואָס איז געווען איינער פון די ליטעראַריש סאָלידסטע און אָנגענומענע ביי דער רומענישער אינטעליגענץ. האָט אין 1922 אַרויסגעגעבן פּורטונאַס אַ באַנד לידער „אויפן פעלד“.

בעת מיין באַזוך אין ישראל פאַרגאַנגענעם ווינטער האָט מען מיר אין דער רע-דאַקציע פון דער רומענישער טאַגצייטונג „וויאַצאַ נאַאַסטראַ“ (אונדזער לעבן) אין תל-אביב געגעבן אַ מתנה פּורטונאַס דראַמאַטישע פּאַעמע אין דריי אַקטן „אבישג“, וואָס איז דערשינען אין תל-אביב אין פאַרלאַג פון „בית עולי רומניה“ און איז, ווי עס דערציילט אונדז דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג מ. ה. באַדי, אַ טייל פון אַ דראַמאַטישער טרילאָגיע „אברהם“, אבישג“, „שושנה“.

דאָ ביי מיין קבלת-פנים אין דער רעדאַקציע פון „וויאַצאַ נאַאַסטראַ“, האָב איך אויך באַגעגנט דעם טעאַטראַל און שרייבער פון לייכטע פּערזן יאָן פּריבעאַגו. איך קען פּריבעאַגו גוט פון בוקאַרעסט, ווו ער האָט געאַרבעט פאַר אַ יידישן קליינ-קונסט-טעאַטער. זיינע קליינקונסט-פּיעסעס זענען געשריבן געוואָרן אויף רומעניש און אברהם שיינפעלד האָט זיי איבערגעזעצט אויף יידיש. ער האָט מיט איינער אַ קליינקונסט-פּיעסע אויך געהאַט דערפאַלג אין גרויסן זומער-טעאַטער אונטער דער דירעקטאָרשאַפט פון באַרימטן שוישפּילער טאַנאַסע.

איצט, אין תל-אביב, האָב איך געזען דעם 75-יאָריקן איציק לאַזאַראַוויטש פונעם שטעטל בוזעו, וואָס האָט געהאַט אַזוי פיל דערפאַלג מיט זיינע לייכטע הור-מאַריסטישע פּערזן אין רומענישן און אין יידישן טעאַטער אונטערן פּסעוודאָנים יאָן פּריבעאַגו, (יאָן דער וואַגלער). דאָס איינציקע וואָס איז פאַרבליבן פּריבעאַגו איז זיין ממש לעגענדאַרע קליינע געשטאַלט, וואָס ווערט נאָך קלענער אונטער די גרויסע האָרן-ברילן. עס זעט אויס, גלייך פאַרויס זאָלן גיין די גרויסע ברילן און פון הינטן זאָל זיי נאַכגיין אַ קליין וואַקלדיק און טרויעריק יידעלע.

ער איז איינגעהילט אין טרויער, פּריבעאַגו. טרויער איבער משפּחה-אומגליקן און טרויעריק, ווייל ער האָט פאַרלוירן די טעמעס פאַר זיינע לייכטע רומענישע פּערזן. ער שרייבט וואַך-איין וואַך-אויס פאַר דער ליטעראַרישער זייט פון „וויאַ-“

שרייבער פון מיין דור

צא נאָאָסטראַ". ער לאַכט פון די נייע "עולים", גיט שטעכווערטלעך דער ישראל-רעגירונג און חזקט פון די ביוראָקראַטישע פּאַראַנדקעס אין דער מדינה, און די שורות זיינע זענען לייכט אין די גראַמען, כמעט תמיד אויסנעמעלעך געראַטענע, אָבער — ער איז נישט אין דער היים.

וועגן די יידישע שרייבער אויף רומעניש האָט ביים סוף פון ניינצנטן יאָר-הונדערט געזונגען דער פּאָעט א. שטויערמאַן-ראַדיאַן אַזוי (איבערזעצט די פּערזן אויף יידיש האָט דער דיכטער יעקב גראַפּער) —

כּי־הָאֵב זינגענדיק די לידער מינע
גערעדט צו פעלקער צוויי צו גלייך:
איך האָב גענומען איינעמס ליידן,
ביים צווייטן מער נישט ווי זיין שפּראַך.

און ביידע פעלקער האָבן דעם דיכטער נישט פּאַרשטאַנען. דאָס זעלבע געשעט אויך מיטן רומענישן דיכטער פריבעאָגו אין ישראל, נאָר פונקט פּאַרקערט, ווי אין רומעניע. דאָ פּאַרשטייען די יידן בלויז זיין שפּראַך, אָבער — זיינע ליידן זענען דאָרטיקע און פרעמדלעך.

ג

"אויפשטייג"

די יידישע ליטעראַטור אין רומעניע האָט געהאַט איר בליצייט צווישן ביידע וועלט־מלחמות. אין יוני 1940, ווען סאָוועט־רוסלאַנד האָט אַנעקסירט בעסאַראַביע און צפון־בוקאווינע, האָט זיך אָנגעהויבן דער פונאַנדערפאַל וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין פּאַרשטאַרקן, ביז אַלץ איז ענדגילטיק חרוב געוואָרן. אַ טייל שרייבער זענען אַריבערגעגאַנגען אין דער סאָוועטישער בעסאַראַביע, און פון די איבעריקע האָבן די מיינסטע עולה געווען קיין ישראל. אליעזר שטיינבאַרג איז געשטאַרבן, איציק מאַנגער איז פרי אַוועק קיין פּוילן און פון דאָרט איבער פּאַריז און לאַנדאָן קיין אַמעריקע, אויך אַנדערע צוויי (ביקל און פריד־וויינינגער) האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע, אַזוי אַז אין רומעניע איז כמעט קיינער נישט פּאַרבלבן.

דער לעצטער אויפבליץ פון יידיש־שעפּערישקייט נאָך דער מלחמה אין דער רומענישער מדינה איז געווען דאָס ערשטע און איינציקע העפט "בוקאַרעסטער זאַמלבוך" (בוקאַרעסט, 1947, 167 ז"ל). דאָס דאָזיקע זאַמלבוך האָט אין דער הק־דמה אָנגעזאַגט אַ באַנייונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין רומעניע. מען האָט דעם אָנזאָג געמוזט נעמען ערנסט, וואָרעם עס זענען אין דעם בוך געווען פּאַר-

טראַטן, אַחוץ דעם וועטעראַן יעקב גראַפער, די יינגערע דיכטער יעקב פרידמאַן, אברהם רינצלער און בערל שנאַבל, די בעלעטריסטן ברוך האַגער און וואַלף טאַמ-בור און עס האָט געשיינט מיט זיינס אַן עסיי דער יונגער אליעזר פרענקעל. היינט איז פון די נאַר-וואָס אויסגעוועכנטע פאַרבליבן אין רומעניע בלויז וואַלף טאַמבור. די איבעריקע זענען אין ישראל, אַחוץ ברוך האַגער וואָס האָט זיך באַזעצט אין אַרגענטינע.

און פלוצעם אַן איבערראַשונג: אַ ניי יידיש זאַמלבוך פון רומעניע. עס האַלט קנאַפע פיר הונדערט זייטן טעקסט און איז רעדאַקטירט פון מאיר ריספלער, וואָס האָט אויך געשריבן דאָס פאַרוואָרט. אַבער „אויפשטייג“ (אַזוי הייסט דאָס בוך) וויל זיין מער ווי אַ זאַמלבוך. עס באַצייכנט זיך ווי אַן אַנטאַלאָגיע פון הונדערט יאָר יידי-שע ליטעראַטור אין רומעניע (נישט מער און נישט ווייניקער!) און איז אויסן מיט די געבראַכטע טעקסטן צו ווייזן אי דעם „אויפשטייג“ און אי צו מאַכן דעם סך-הכל פון דעם, וואָס פון די הונדערט יאָר איז פאַרבליבן ליטעראַריש געדויערדיק.

און איך מוז זאָגן פון לכתחילה, אַז מיט זיינע ביידע כוונות, אי אין פרט פון אויפשטייג און אי אין פרט פון סך-הכל איז דאָס בוך דורכויס אַ קאַטאַסטראַפּע. וועגן דער כוונה פון סך-הכל וויל איך געפינען אַ זכות דעם צונויפשטעלער. דאָס זאַמלבוך איז אַרויס אין 1964, חדשים פאַר דעם בוקאַרעסטער שרייבער-קאָנ-גרעס, פעברואַר 1965, און דער רעדאַקטאָר האָט נישט געוואָסט, אַז מען וועט רע-האַביליטירן נישט בלויז דעם טראַדיציאָנאַליסט פילאַט און דעם מיסטיקער בלאַגאַ, נאָר אַז אַפילו אַקטאַוויאַן גאַגאַ (געוועזענער אַנטיסעמיטיש-פאַשיסטישער פרעמיער) וועט שוין פאַעטיש נישט זיין הונדערט-פאַצענטיק פּסול.

ער האָט נישט געוואָסט, דער רעדאַקטאָר, און האָט מורא געהאַט (יידן זענען באַרעכטיקט מורא צו האַבן), און ער האָט צונויפגעשטעלט אַן אַנטאַלאָגיע פון הונדערט יאָר יידישע ליטעראַטור אין רומעניע, אין וועלכער עס פיגורירן בלויז פראַגרעסיווע. ווער זענען די פראַגרעסיווע? דער רעדאַקטאָר האָט געהאַט אַ געאַגראַפישע קריטעריע. פראַגרעסיווע זענען אַזעלכע, וואָס ליגן אין דר'ערד, אַדער אויף דר'ערד „הינטער דעם אייזערנעם פאַרהאַנג“.

עס זענען אַזוי אַרום אַרויסגעפאַלן אַלע וואָס האָבן עולה געווען קיין ישראל, מעג עס אפילו זיין דער ראשון פון יידישער דיכטונג אין רומעניע יעקב גראַפער, אַדער די דיכטערישע און עסייטישע שיינדלעך פונעם יינגערן דור: יעקב פריד-מאַן און אליעזר פרענקעל.

וואַלט עס מעגלעך געווען אַפילו אין די שווערסטע יאָרן פון סטאַלין-רעזשים אַז מען זאָל מאַכן אַן אַנטאַלאָגיע פון הונדערט יאָר רומענישע ליטעראַטור און נישט דערמאַנען אַ פאַעטישן ראשון ווי גריגאָרע אַלעקסאַנדערעסקו אַדער דער פיאַנער פון בעלעטריסטיק יאָן קרעאַנגאַ?

ביי גוים איז עפעס אַנדערש, זיי זענען ביי זיך אין דער היים. אַ יידישע אַנטאַ-

לאַגיע אָבער, שוין אין סאַמע ערב פונעם בוקאַרעסטער שרייבער־קאָנגרעס פון פעברואַר 1965, האָט באַוווּן אויסצולאָזן יעקב גראַפערן און אין דער הקדמה אָפילו נישט צו דערמאָנען די ערשטע מאָדערנע יידישע צייטשריפט „ליכט“. יאָ דערמאָנט, ווי השפעות אויף דער יידישער ליטעראַטור און ווי אירע סטימולירער, ווערן אַזעלכע רומענישע זשורנאַלן ווי „קאנטיםפאַראַנול“, „דאטישא וויאטיאַאַרע“ און „רעוויסטאַ סאַטשיאַלאַ“, וואָס זענען דערשינען אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאַרהונדערט, די דאָזיקע צייטשריפטן, הייסט דאָס, און בעלטשעסקו, „דער קלאַר־סטער און דערהויבנסטער קאַפּ פון דער עפאַכע“, וואָס וועגן זיי האָבן די יידישע שרייבער, אָנגעהויבן מיט וועלוול זבאַראַזשער איבער גאַלדפאַדען, שטיינבאַרג, שטערנבערג, מאַנגער און ביז סאַקציער אפילו נישט אָנגעהויבן צו וויסן — זיי האָבן דאָס משפיע געווען די יידישע ליטעראַטור אין רומעניע.

איך האָב דערמאָנט איציק מאַנגערן. ער איז דער איינציקער וואָס איז ב״ה אַ לעבעדיקער און וווינט נישט „הינטערן פאַרהאַנג“ און האָט באַוווּן צו האָבן אַ חלק פון עטלעכע לידער אין דער אַנטאַלאַגיע. ער איז אַריין אין דער אַנטאַלאַגיע אין זכות פון „פראַגרעסיוון ליטעראַטור־קריטיקער“ נחמן מייזל, וואָס האָט אויף אים געגעבן אַ הכשר. אָבער אָפילו מיט דעם הכשר עקסיסטירט איציק מאַנגער נישט פאַרן בעל־הקדמה מאיר ריספלער. ווען דער „ליטעראַטור־היסטאָריקער“ ריספלער רעדט וועגן יענע שרייבער וואָס זייערע שאַפונגען „זענען געוואָרן אַ פעסט כלי־זין אין רשות פון די פראַגרעסיווע עלעמענטן“, רעכנט ער דאָרט אויס אַ ריי פון נעמען „און אַנדערע“. מען דאַרף זיך משער זיין, אַז איציק מאַנגער איז באַגלייך מיט יעקב גראַפער, יעקב פרידמאַן, יאַסל לערנער, אליעזר פרענקעל און אַנדערע — צווישן „די אַנדערע“.

פון דעסטוועגן קאָן איך נאָך, ווי געזאָגט, מלמד זכות זיין אויף דער היסטאָר־רישער פעלשונג מחמת מורא. אָבער אומפאַרשטענדלעך און נישט מוחל צו זיין איז, וואָס דער אַנטאַלאַגיסט האָט צונויפגעזאַמלט אַ גאַנצן געזעמל מיט פאַעטן, וואָס זענען קיין פאַעטן נישט, און האָט נאָך דערצו געשטעלט עטלעכע זקנים, וואָס זענען קיין מאַל קיין שרייבער נישט געווען, אויף דער עלטער קייען ליטעראַריש שטרוי.

אברהם קארפינאוויטשעס ווילנער דערציילונגען

א

דער מחבר פון די דערציילונגען „ביים ווילנער דורכהויף“ פארמאגט אַחוץ יחוס עצמו אויך יחוס אבות.

ער איז פון די קארפינאוויטשעס, דאָס מיינט, ער איז אַ מיטגליד פון דער באַ-גאַטער משפּחה, וואָס איר הויפט איז געווען דער טעאַטער-דירעקטאָר קאַרפינאַ-וויטש. דער נאָמען פונעם טעאַטער-דירעקטאָר קאַרפינאוויטש איז אין ווילנע גע-ווען אַזאַ שם דבר און אַזוי צונויפגעוואַקסן מיט דער יידישער שטאַט, ווי אין מיינע גאַליציש-בוקאווינער מקומות דער נאָמען גימפעל מיט לעמבערג, אָדער אַקסעל-ראָד מיט טשערנאוויץ (אין יאָס און אין בוקאַרעסט איז דער שם דבר געווען מער דער טעאַטער-זאַל, ווי דער דירעקטאָר: זשיגניצע — אין בוקאַרעסט, און „פאַמול ווערדע“ — אין יאָס).

„ביים ווילנער דורכהויף“ איז קאַרפינאוויטשעס צווייט בוך. אין דעם ערשטן, „דער וועג קיין סדום“, וואָס איז דערשינען מיט אַן ערך אַכט יאָר צוריק, האָט קאַר-פינאוויטש אויפגעזאַמלט ישראל-דערציילונגען. אין דעם איצטיקן האָט דערוואַכט די בענקשאַפט נאָך דער „אַלטער היים“, און די טעמע פון די מעשיות איז דורכויס ווילנע, אַחוץ דער לעצטער דערציילונג „נאַטקע דער קאַטער“, וואָס איז אַ געמיש-טע. עס קומען זיך צונויף אין ישראל די לעבן-געבליבענע פון די אַמאַליקע ווילנער „ווילע יונגען“, מקבל-פנים זיין זייער חבר נאַטקע דעם קאַטער, וואָס האָט זיך געראַטעוועט קיין אַמעריקע און איז איצט געקומען צו גאַסט אין דער יידישער מדינה. צו דער „ווילנער וווילונגשאַפט“ שטייט אויך צו חיים בלעכערס תימנער ווייבל זעהב, וואָס איר מאַן האָט זי מגייר געווען אויף ווילנעריש (אגב איז די דאָזיקע מעשה איינע פון די סאַמע געראַטנסטע אין בוך, מיט איר דערציילערישן אימפעט, מיט דער קלאַרקייט פון אירע געשטאַלטן און געשעענישן, און מיט דעם דינעם, פאַרטערטן, אָבער קיין מאָל נישט סענטיםענטאַלן הומאַר, וואָס שוועבט איבער דער דערציילונג).

קאַרפינאוויטשעס טעמע איז ווילנע של מטה. די מיינסטע געשטאַלטן, וואָס ער ברענגט אַרויס, געהערן צו דער שטאַטישער אונטערוועלט, אָדער שטייען נאָענט צו איר.

דער קינסטלערישער גרונטמאַטיוו, ווי ער קומט צום אויסדרוק אין די דער-ציילונגען איז, אַז אויך אין ווילנע דמטה טליעט דאָס פייערל פון ווילנע של מעלה — דאָס פייערל פון דער מאַראַליש דערהויבענער ירושלים דליטאַ. עס טליעט דער דאָזיקער ניצוץ פון ווילנע של מעלה אין דער פּראַסטיטוטקע

בת פראַסטיטוטקע לאַהקע די שוואַרצע, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן ביי זיך אין ציי-
 מערל דעם פּאַליצייַיש-פּאַרפּאַלגטן זשורנאַליסט סיאַמקע קאַגאַן; האָט אים געשפּייזט
 מיט איר ברויט און איז פאַר אים געגאַנגען פּאַרטייִש-קאַנספּיראַטיווע גענג, און
 האָט זיך געמיט צו פּאַרשטיין די רעטעניש, „אַז מען האָט פאַר וועמען אַנצולייגן
 מיטן קאַפּ, איז מען מער פּאַרטשמעליעט ווי פון רייכסטן גאַסט“.

עס פינקלט מיט אמתער „ווילנע דמעלה“ אין האַרץ פון אַסתרקען, דאָס ווייב
 פון דעם אונטעררוועלטניק איצקע דעם געלן. צו איר, צו אַסתרקען, אין שטוב האָבן
 די „ווילנע יונגען“ פּאַרפירט דאָס געקידנעפטע יינגל פון דעם גאַרבער לייבאַוויטש,
 אַז ער זאָל דאָרט פאַרבלייבן עטלעכע טעג, ביז מען וועט באַקומען פונעם פּאַטער
 די פּאַרלאַנגטע צען טויזנט קערבלעך. אַסתרקע האָט די גאַנצע צייט געקעכלט דעם
 געקידנעפטן יאַסינקע, געבאַקן פאַר אים „פיינקונס, ווייצענע לאַטקעס און פאַר-
 שידענע אַנדערע מאַכלים“ און געהאַט עגמת נפש, וואָס דאָס יינגל וויל נישט עסן.
 דער גאַרבער לייבאַוויטש איז שוין גרייט צו באַצאָלן דאָס אויסלייזגעלט, אָבער
 דער פּאַליצייִ-קאַמיסאַר האָט זיך איינגעשפּאַרט, אַז מען זאָל צוואַרטן („גיי גיב
 צו פּאַרשטיין אַ גוי, וואָס עס מיינט אַ קינד ביי יידן...“). איז טאַקע פּרייטיק פאַר-
 נאַכט, ווען אַסתרקע האָט געבענטשט ליכט, האָט זי דערזען, אַז יאַסינקע וויינט.

— יאַסינקע, דו וויינט? זאָג מיר, מיין קינד.

— איך וויין ניט, כ'האַב זיך נאָר דערמאַנט די מאַמען, מסתמא בענטשט זי

איצט אויך ליכט...

אַסתרקען האָט פּאַרקלעמט ביים האַרץ אויף דעם קינדס בענקשאַפט, און הגם
 זי האָט גוט געוויסט, וואָס עס וואַרט אויף איר פאַר דעם, וואָס זי גייט איצט טאַן
 (זי האָט אין דמיון זיך דערזען אַ צעממיתטע פון איר מאַן, איצקע דעם געלן, און
 אויך אין דמיון ממש דערפילט כּאַנעס פעדער־מעסער אונטער דער ליינקער לאַ-
 פּאַטקע). האָט זי נישט געקאַנט גובר זיין איר רחמנות צום געקידנעפטן יאַסינקע,
 און האָט אים, מיט פאַרבונדענע אויגן, צוגעטראָגן צום האַלצמאַרק, און פון דאָרט
 האָבן אים באַקאַנטע אַהיימגעפירט צו דער מאַמען.

און זעליק בעל־טובה, וואָס האָט אין איינעם מיט כּאַנע דעם אַמעריקאַנער אַר-
 גאַניזירט דאָס „קידנעפּן“ האָט נאָכן דורכפאַל געזאַגט צו כּאַנען:

— איך בין גאַנץ צופרידן, וואָס ס'האַט זיך אַזוי געענדיקט. איכל דיר זאָגן

דעם אמת: די גאַנצע זאַך איז געווען צו האַמעטנע, עפעס ניט פאַר ווילנע...

און „ווילנע דמעלה“ באַלויכט אויך ביידע ביליאַרד־שפּילער: מאַירקע יאַפּאַן
 און דער חסיד, און צינדט אין זיי אַן דאָס געוויסן, דער חסיד האַלט ביים געווינען
 קעגן דעם אויסגערופענעם ביליאַרד־שפּילער מאַירקע יאַפּאַן, אָבער ביים שטויס
 פון לעצטן באַל „האַט ער דערזען אינעם געזעמל מענטשן, צווישן זייערע אַקסלען,
 צוויי ברייט אויפגעריסענע קינדערשע אויגן“. דאָס איז געווען זיין יינגל, אַ תלמיד

פון דער יידישער רעאַל-גימנאַזיע, וואָס איז אַקערשט אַרויסגעקומען פון דער סטראַ-
שון-ביבליאָטעק אַנטקעגן איבער און געזען דעם טאַטן שפּילן ביליאַרד.
די פאַרוונדערטע אויגן פון זיין קינד האָבן דעם שפּילער צערודערט. ער
האַט געמאַכט אַ נישט-ריכטיקן שטויס מיטן באַל און האָט פאַרלוירן ס'אַנצע געלט
צו מאירקע יאַפּאַן.

ביידע, אי דער פאַרלירער, דער חסיד, וואָס איז בלויז אַ ווילע געשטאַנען ביים
ראַנד פון דער אונטערוועלט, און דער געווינער, מאירקע יאַפּאַן, וואָס איז שוין אַ
פּאַלנער אונטערוועלטניק, האָבן מיט אַ מאַל דערשפּירט, אַז זייער טועכץ „איז
נישט פאַר ווילנע“. מאירקע בעט זיך ביי דעם חסיד, אַז ער וויל אים צוריקגעבן
דאָס געווינענע געלט, און דער חסיד האָט גאָר איין בקשה:
„מאיר, קומט מאַרגן צו מיר אַהיים. זאַגט מיין קינד, אַז מיר זענען אַלטע
חברים, גאָך פון דער ישיבה. זאַגט אים, אַז מיר האָבן געשפּילט בלויז אַזוי, אויף
קנעפלעך...“

ב

איבע פון די סאַמע אינטערעסאַנטסטע און איינדרוקפולסטע דערציילונגען אין
בוך איז די מעשה וועגן רחלע די הויפּדאַמע. עס איז אַ מעשה וועגן דער ליבע
צווישן צוויי משוגעים: צווישן רחלע, וואָס מען האָט זי גערופן „די הויפּדאַמע“,
ווייל איר שגעון איז געווען צו דערציילן וועגן אירע אויפנאַמעס אין קייסערלעכן
הויף, און גדאַלקע, וואָס איז געווען קראַנק אויף חזנות און האָט „געוואַלט רעדן מיט
די גבאים פון דער גרויסער שול, מען זאָל אים אַנדינגען אויף ימים נוראים“.
אַנהייבן הייבט זיך אָן די מעשה דערמיט, וואָס רחלע שטויסט פון זיך אָפּ דעם
משוגענעם איסערסאַן, „אַ ייד מיט אַ שיינער באַרד, מיט אַ בלאַט גמרא, וואָס האָט
גערעדט האַדקע(?) רייד און געשאַלטן די כלי-קודש, האָט געווילדעוועט אויף יידי-
שער גאַס און אין אַ רויקער מינוט איז ער געשטאַנען אויף די טרעפּלעך פון דער
קברנישער קלויז און געדרשנט גאָר גרויס“.

איך דערמאָן דאָ איסערסאַנען, ווייל ער איז מיר קענטלעך פון פריער. איך
דערקען אין אים דעם מאַדעל, לויט וועלכן חיים גראַדע האָט אין זיין ראַמאַן „נחומל
מלווה“ באַשאַפן די גרויסע געשטאַלט אונטערן נאַמען אַבעלסאַן. ביי קאַרפּינאַוויטשן
ווערט דער ווילנער שטאַט-משוגענער געצייכנט מיט עטלעכע שטריכן פון דער
נאַטור. ביי גראַדען וואַקסט אַרויס פון זיין קינסטלערישער פּאַנטאַזיע אַ פּרעכטיק
אייבילד, און דער ווילנער שטאַט-משוגענער ווערט דערהויבן צו אַ פיגור מיט
מאַראַלישן פאַרנעם און מיט אַן אומהיימלעכער קראַפט פון דיאַלעקטיק. אַבעלסאַן
אין גראַדעס געמעל פילט אויס מיט זיין קראַנקן געמיט אַ מין משולח-פּונקציע אין
דער יידישער שטאַט.

האַב איך, פאַרשטייט זיך, נישט קיין תּרעומות צו קאַרפּינאַוויטשן, וואָס ער

האָט נישט דעם קינסטלערישן כוח פון אַ גראַדע. מײן טענה צו אים איז בלויז, אַז די קורצע צייכענונג פון איסערסאַנען איז ווי צוגעטשעפעט צו דעם ליבעשפּיל צווישן אונדזער ראַמעאַ און דזשוליעט, די הויפּדאַמע רחלע און דער חזן גדאַלקע. די שיינע, ליירישע מעשה הייבט זיך אָן ערשט נאָך דעם, ווי מיר האָבן אַרײַ בערגעהיפּט קאַרפּינאַוויטשעס זכּרונות וועגן איסערסאַנען און די אַנדערע משוג׳ עים, און רחלע האָט ביים כּיור אין שולהויף געזען שטיין „אַ יונגן מאַן, זייער אָן אָפּגערײסענעם, (וואָס) האָט בנעימותדיק געוואָשן די הענט און זיי אָפּגעווישט מיט עטלעכע דיקע צויטן פון זיין קאַצעפּייקע(?)". ער האָט געהאַט אַ פּאַר אומעטיקע אויגן, ס'האַט גענומען ביים האַרץ, און אַ גראַפּסקע באַרד, אַ בלאַנדע". דער יונג-גער-מאַן איז געווען גדאַלקע, און רחלע איז צו אים צוגעזאַטן געוואָרן.

קודם געווינט רחלע גדאַלקעס האַרץ מיט מיושבּע זאַכן. זי ברענגט אים עסן און ערשט שפעטער קאָן זי צו אים צוקומען מיט איר אייגענעם שגעוון. זי נעמט אים דערציילן וועגן קאַטערינע דער גרויסער און וועגן דעם קייסערס פּלימעניק, וואָס האָט מיט איר (רחלען) געטאַנצט אַ וואַלס.

זיי זיצן, רחלע און גדאַלקע, אויף ביידע עקן באַנק צוליב צניעות. אין מאַלאַרס-קע-קלויז מאַכט דער פּרוש חשבון הנפש און שפעטיקע ווייבער גייען אין מיקוה, און דאָ דערציילט רחלע וועגן אירע אויפּנאַמעס אין קייסערלעכן הויף און גדאַלקע זינגט אַ שטיקל פּיוט. ס'איז אַ דועט, אַ רירנדיקער, אַ דערשיטערנדיקער דועט צווישן צוויי קראַנקע געמיטער. גובר איז די מוזיק, „די קלאַנגען שווימען דורך רחלס קראַנקע געהירן און עפענען דאָרט אַ לאַנג-פּאַרמאַכטע טיר". עס לעשט זיך אין איר אויס אויף אַ ווייל די פּאַנטאַסטיק פון קייסערלעכן הויף, און עס קומט אויף איר רעאַלע היים אין שטעטל טראַק. „עס ווערט אַזוי לייכט, אַזוי שטיל אין קאַפּ, זי שאַרט זיך צו גדאַלקען און זוכט זיין האַנט".

עס איז אַ ווונדערלעכע סצענע פון אַ ליבע צווישן צוויי משוגעים, וואָס קאַר-פינאַוויטש האָט דאָ אָפּגעמאַלן. זי ענדיקט זיך טראַגיש (אויף די כּוואַליעס פון מוזיק ווערט געבוירן די טראַגעדיע). רחלע בלייבט מיט אַ קינד, און גדאַלקען האָבן די גבאים (ער האָט אַלץ שטאַרקער פּאַרלאַנגט מען זאָל אים צולאָזן צום עמוד) פּאַרשיקט אין אַלקעניקער משוגעים-הויז. רחלע איז אים נאַכגעגאַנגען.

ג

פּאַראַן דערציילונגען אין בוך, וואָס ליידן פון אַן אומקלאַרער קאַמפּאָזיציע. אַזאַ איינע איז, בלי ספק, די גרעסערע מעשה וועגן עלינקע דעם הויכן. עס איז דערפאַר, וואָס קאַרפּינאַוויטש קאָן נישט גובר זיין דעם גלוסט צו דערציילן אַלע מעשיות, וואָס איז כּדאי צו דערציילן. ער וויל אונדו איבערגעבן אַלץ וואָס ער ווייס אַרום עלינקען, אי דעם פּרעליוד פון ד״ר וויגאַדסקיס באַזוך ביי יודל סלאַץ אין יאַטקע מכות דעם, וואָס מען טרייבט יידישע סטודענטן פון אוניווערסיטעט, אי

וועגן דער זיצונג אין קצבישן ארטעל מכוח באשיצן די יידישע סטודענטן; אי וועגן עלינקעס ליבע מיט בונקען, און דערצו נאך דעם עיקר פון דער דראמע, וואָס איז אַרויסגעקומען דערפון, וואָס די „ווילע יונגען“ האָבן נישט פאַרשטאַנען עלינג-קעס התנהגות און דאָס האָט דערפירט, אָ דאָדקע די טויז זאָל דערהרגענען עלינג-קען. כדי קלאָר און פאַרטיפט צו דערציילן וועגן די אַלע זאַכן, דאַרף מען האָבן די קאַנווע פון אַ ראַמאַן, און דאָ ווערט דאָס אַלץ אַפּדערציילט בחפּזון אין ראַמען פון אַ דערציילונג.

שיין און איבערציגנדיק ווערן אַרויסגעבראַכט עלינקעס רייד צו בונקען מי-נוטן פאַר זיין טויט. עלינקע איז מוחל זיינע חברים: „זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען, גאַרניט האָבן זיי פאַרשטאַנען...“ און בונקען זאָגט ער אָן, אָ „זי זאָל נעמען דאָס גאַנצע געלט און אַוועקגיין פון דאַנעט ווייט צו פעלד, צו וואַלד... ווייט.“ און ער פאַרזיכערט איר, אָ ער האָט זי ליב געהאַט, „איך זאָל אַזוי האָבן די פריי...“ קאַרפינאַוויטש פאַרענדיקט זיין מעשה דערמיט, וואָס ער גיט איבער, אָ די צייטונגס-פאַרקויפערס האָבן געהאַט פרנסה פון פאַרקויפן דאָס ליד וועגן עלינקע דעם הויכן. איך, פון מיין זייט, בין מוסיף, אָ לויט דעם דראַמאַטישן תוכן פון דער פּאַסירונג, איז זי זיכער ווערט געווען באַזונגען צו ווערן אין אַ פּאַלקסליד.

ד

איך האָב נאָך קיין מאָל נישט געלייענט אַ בוך פון אַ ליטווישן שרייבער, וווּ איך זאָל אַזוי פיל ווערטער נישט פאַרשטיין. קאַרפינאַוויטש גייט אויפן דרך פונעם גרויסן יידישן ווערטערבוך. ער נעמט אַריין יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט געהערט אַרויסרעדן אין זיינע קאַנטן. אָבער וואָס דאָס ווערטערבוך מעג, טאָר אַ יידישער בעלעטריסט נישט טאָן. יידישע בעלעטריסטן דאַרפן אין פרט פון שפּראַך נאָך האָבן אַלץ איין מוסטער: מענדעלע, און מענדעלע ווי אַ מוסטער מיינט טאַקע באַ-העפטן אַלע דיאַלעקטן צו איין ליטעראַרישער שפּראַך, אָבער אַלץ מוז זיין איבער-געקליבן און דורכגעזיפט.

וואָס מיינען: האַדקע רייד? און וואָס איז דער טייטש קאַצעפייקע און אַפּכיי-ענען און פאַרדערעטשעט און מאַזענען און קאַטעלאַק? — איך האָב דאָ געבראַכט נאָר עטלעכע פון אַ סך. אויב די ווערטער ווערן גענוצט צוליב לאַקאַלן קאַלאָריט, איז דער מחבר שולדיק דעם לייענער אַ גלאַסאַר מיט פאַרטייטשונגען. אָבער ווי אַ קאַמפּענסאַציע פאַר אַט די לאַקאַליזמען, וואָס זענען צום טייל באַרבאַריזמען, גיט אונדז קאַרפינאַוויטש דאָ און דאָרט מחיהדיק, לעבעדיק לשון פון זיינע ווילנער פאַרשויען. ווען קאַרפינאַוויטש לאַזט יודל סאַלצן טרייסטן דעם ד״ר וויגאַדסקי, אָ ער זאָל זיך נישט קלעמען וועגן די כוליגאַנעס, „מעט זיי אַרויסשרויפן די פיס און אַריינשטעלן שוועבעלעך, וועלן זיי וויסן“, איז אין דער קללה פאַראַן אַזאַ בילדערשיקייט, אַזוי פיל הומאַר און אַזוי פיל ביטערניש, וואָס

גיי רעד און רעד און דו וועסט דיך נישט דעררעדן צו דער זאגעניש, וואָס עס זאָגט קאַרפּינאַוויטש בשם די פאַרשניטענע יודל סאַלצס אונדזערע.

און דאָס זעלביקע איז מיט די ווערטער, מיט וועלכע קאַרפּינאַוויטשעס העלד פון דער דערציילונג „וואַלדעק“ קאַראַקטעריזירט זיין אייגענעם זעלישן צושטאַנד, ווען ער וואַרט, אַז וואַלדעק זאָל אים קומען ראַטעווען:

„איך שטיי אַ צען מינוט און מיר דוכט זיך, אַז ס'איז אַ יאָר. די שרעק ווייזט מיר אַ רויטע צונג. זי הוּלעט פּראַנק און פּריי אין די געבליטן“.

נישט וואָס די אידיאַמען זענען ניי, נאָר אין דעם קאַנטעסט פון געטאַ-אַנטלויף רעדן דווקא אַט-די פשוטע ווערטער דורותדיק לשון. און נישט ווייניקער גוט, פול מיט קורצן אַטעם און מיט לאַנג לעבן זענען די ווערטער מיט וועלכע נאָטקע דער קאָטער געזעגנט זיך מיט זיינע חברים אין ישראל. „גו, וואָס זאָל איך איך זאָגן, קינדער? אַז מען האָט דאָס דערלעבט, איז טאַקע ווי אין חומש שטייט...“

און טאַקע, ווייל קאַרפּינאַוויטש איז אַזאַ מאדים אויף שורשידיקע אידיאַמען, קאָן איך נישט און וויל נישט פאַרשטיין, ווי אַזוי ער קאָן זאָגן, אַז דער אונטער-וועלטניק „כאַנע האָט מיט נייער התלהבות אַנגעהויבן אַריינפירן זיין קאַנסערוואַטיוון פּריינט אין דער בראַנזשע“. עס איז טאַקע נישט קיין וואַרט אין כאַנעס מויל, אָבער אַפילו וועגן כאַנען קאָן מען נישט זאָגן קאַנסערוואַטיוון, סיידן מען וויל דעם בלאַטן יונג אויף חזון לאָזן טראַגן אַ צילינדער.

1967

הערץ בערגנער

די ערנסטע יידישע ליטעראַטור אין אויסטראַליע האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ דערציילונג — אַזוי שרייבט הערץ בערגנער אין זיין איבערבליק וועגן „דאָס יידי-שע געדרוקטע וואַרט אין אויסטראַליע“, וואָס איז דערשינען אין „פּנסק פאַר דער פאַרשונג פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע“ (ניו-יאָרק, 1965).

דער ערשטער יידישער דערציילער אין אויסטראַליע איז געווען פּנחס גאַלד-האַר, וואָס האָט איינגעוואַנדערט אין פינפטן קאַנטינענט אין 1928 און איז דאָרט געשטאַרבן אין יונגן עלטער פון זעקס און פּערציק יאָר. גאַלדהאַר האָט אַרויסגע-בראַכט אַ בוך „דערציילונגען פון אויסטראַליע“ (מעלבורן, 1939), וווּ ער האָט געשילדערט דאָס לעבן פון יידישע עמיגראַנטן, וואָס קאָנען זיך נישט אַריינפאַסן אין דעם שטייגער פון זייער נייער היים.

הערץ בערגנער, דער יינגערער ברודער פון מלך ראַוויטש (איך דערמאָן

דאָ ראָוויטשן, ווייל ער האָט אין די דרייסיקער יאָרן געווינט אַ צייט אין אויסטראַ-ליע און האָט דאָרט, ווי זיין שטייגער, איבערגעלאָזט בולטע קולטור-שפורן), וואָס האָט מיט צען יאָר שפעטער פון פּנחס גאַלדהאַרן איינגעוואַנדערט קיין אויסטראַליע, האָט אין זיין באַנד דערציילונגען אונטערן נאָמען „ווי דער אמת שטייט איין“ (מעל-בורן, 1966) אויפגענומען די זעלבע טעמע וואָס גאַלדהאַר, מיט דעם אונטערשיד, וואָס בערגנערס מענטשן זענען צום מיינסטן אַריבערגעקומען נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה און טראַגן אין זייער געמיט די שווערע איבערלעבעניש פון געטאָ און טויטן-לאַגער.

איך מוז זאָגן, אַז מיר איז נישט קלאָר פאַר וואָס די אויטאָביאָגראַפישע מעשה וועגן דעם גמרא-מלמד ר' שמשון פון זיין היימטשטעטל, וואָס בערגנער האָט אים אין איינעם אַ טאָג באַגעגנט אויף אַ גאַס אין מעלבורן, האָט זוכה געווען, אַז זיין נאָמען זאל ווערן דער שם הכולל פונעם גאַנצן באַנד דערציילונגען.

דער מלמד ר' שמשון איז געווען אַ כעסן, ווען דאָס קנעלן מיט די פאַר-שטאַפטע קעפּ פון די תלמידים איז אים געוואָרן איבער דער טבע, האָט ער אַ קלאַפּ געטאָן מיטן שטעקן אין טיש און אַ געשריי געטאָן צו די תלמידים —

— האָוורילעס! ווייטיקעס! באַלוואַנעס! אַרויס פון דאַנען! ענקערע טאַטעס זענען גראַבע יונגען און עץ וועט בלייבן גראַבע יונגען!

דעם זעלבן כעס מיט די זעלבע אַנשריי-ווערטער האָט ר' שמשון אַריינגע-בראַכט קיין מעלבורן, ווי ער איז געוואָרן אַ מלמד אין דער תלמוד-תורה.

סיי אין דער אַלטער היים און סיי אין מעלבורן האָט ר' שמשון מיט זיין כעס און מיט זיינע אַנשריידיק קיין גוטס נישט געטאָן ביי די טאַטעס פון תלמידים.

אין דער אַלטער היים האָט אים דערפאַר געמוסרט דעם שרייבערס פאַטער ר' אפרים בערגנער, און דאָ אין מעלבורן האָט אים דעם מוסר אונטערגעטראַגן דער שרייבער אַליין, וואָס איז זיינס אַ געוועזענער תלמיד. און ביידע מאָל האָט ר' שמשון געהאַט דעם זעלבן ענטפער אויף זיין גאַליצישן יידיש: „איר זענט גערעכט, ר' אפרים, ביסט גערעכט, הערץ... נאָר כ'קען מיר נישט העלפן... עך האָב ליב דעם אמת...“

אויב הערץ בערגנער האָט מיט ר' שמשונס כעסדיקע ווערטער אין נאָמען פון זיין באַנד דערציילונגען געוואַלט מרמוז זיין אַז ער, דער דערציילער, האָט דעם זעלבן טעמפעראַמענט ווי זיין געוועזענער מלמד ר' שמשון און אַז ר' האָט געשריבן זיינע אויסטראַלישע מעשות אין צייכן פון ר' שמשונס כעסדיקע ווערטער, האָט ער דערמיט בפירוש געמאַכט אַ טעותדיקע אויטאָ-כאַראַקטעריזירונג.

די דערציילונגען וואָס זענען אויפגעזאַמלט אין דעם איצטיקן באַנד זענען גע-שריבן בניחותא, אין אַ רויקן געמיט, און מעגן צו מאָל די געשעענישן און דער סיפור-המעשה זיין דראַמאַטישע, היט זיי דער מחבר אויס פון אַ טראַגישן סוף און אפילו פון אַ הויכן טאָן.

קערט זיך פלוצעם אום שלאמאק שטערן צו זיין ווייב דער עגונה און דערנאך פארשווינדט ער פון דאס ניי און לאזט איבער א בריוול, אן „ס'מוז נאך דויערן א שטיקל צייט“. ווערט דער סיפור-מעשה איבערגעגעבן נישט מיט דראמאטישע טענער, נאר מיט א ביסל רכילות פון שכנות און מיט א שפילסצענע פון שלא-מאקס יינגל און זיינס א חבר און ענדיקט זיך מיט א שטיפעריי פונעם יינגל, וואס וויל זיך ארויסציען פון דער מאמען ווייל „כ'וויל זיין א פרייער מענטש... כ'וויל פונקט ווי דער טאטע פארן איבער ימים“, און די מאמע שיקט דעם „קליינעם באג-דיט“ אין בעט אריין.

און אפילו אז דראמאטישע געשיכטע ווי די מעשה מיט דעם בחור שמולע, וואס זיין לאנדסמאן הערמאן ווורצלע האט אים פארנארט קיין אויסטראליע מיט א פאטאגראפיע פון א שיין מיידל, מאשע, און דערנאך האט זיך ארויסגעשטעלט, אז זי האט א מיאוסן שראם אויפן פנים, גייט אן אויך אן איבעריקע צונויפשטויסן. שמולע האט חתונה מיט מאשע, עפנט א „מילך-באר“, פירט א ליבע מיט דער פארקויפערין עליזאבעט, אבער דער סוף איז וואס מאשע טרייסט זיך אז שמולע וועט סוף-כל-סוף בלייבן מיט איר.

הערץ בערגערס שרייבעריש געמיט איז מער נוטה צו אידיילע ווי צו דראמע. ער היט זיך אויס פון ביידע. די דראמע איז ער גובר מיט אנווענדן דעם פסיכא-אנאליטישן מעטאד פון געשטאלטיקונג, ווי אין דער דערציילונג „די נקמה פון דעם קליינעם לואי“ און ער באווארנט זיך קעגן אן אידיילישן טאן דורך באלאנסירן זיין אופן געשטאלטיקונג, ווי אין איינער פון זיינע געראטנסטע דערציילונגען, „די שכנים פון עדגאר סטריט“.

די דאזיקע דערציילונג האט אין זיך א נייע דראמע און א ברעקל אידיילע, אבער דער הויפטטאן אירער איז אידילקייט. אן אלטער קראנקער גוי און אן אלטער קראנקער ייד — ביידע זיצן אויף די שכנישע וועראנדעס פון זייערע זין און כאפן אריין די לעצטע שטראלן פון דער פארנאכטיקער זומערזון. דער גוי פילט א שנאה צום ייד און דער ייד א גלייכגילטיקייט צום גוי. אבער נישט-ווילנדיק טראכט איינער וועגן אנדערן און קלערט איבער וועגן זיין געזונט. און אט דער נישט-ווילנדיקער געדאנק דערנענטערט די צוויי אלטיטשקע, און מיר געפעלט, און איך האלט עס פאר פסיכאלאגיש ריכטיק, וואס בערגער לאזט דווקא ביל סטי-ווענסענען, דעם אמאליקן גבר, דעם אמאליקן פארוואלטער פון א רינד-סטאצייע אויף די ווייטע אויסטראלישע פעלדער, נעמען די איניציאטיוו פון דערנענטערונג צו דעם פליט שימעלע מעלצער. ביל סטיווענסען, דעם מאן פון שנאה צו פרעמדע, שנאה צו יידן, פאלט איין דער געדאנק, אז „דער שוואכער ייד, אויף וועלכן ער האט אלע מאל געקוקט פון אויבן אראפ, ליידט פון דער זעלבער קרענק. ער האט זיך שטארק דערשראקן, ווי מיט דער דאזיקער אנטדעקונג וואלט אים אליין מיט א מאל ערגער געווארן און ער האט זיך שטארק אנגעהויבן איינצוהערן אין זיך“.

דאָס איז דאָך איינגעטלעך דער רעצעפט וואָס שיילאַק, דער ייד, פאַרשרייבט די יידישע שונאים. ווען די יידישע שונאים וועלן דערפילן, אַז אויב מען שטעכט דעם ייד טוט אים וויי און ס'ריינט בלוט, וועלן זיי פטור ווערן פון דער שנאה און וועלן דערפילן זייער אייגענעם עלנט אין דער וועלט.

די בעסטע דערציילונג אין בוך איז, לפי דעתו, „אין די ווינטער-טעג“, עס איז אַ ראַמאַנטישע געשיכטע וועגן אַ מין „אַבעלאַר און עלויז“, וואָס זענען אין דער יוגנט צעשיידט געוואָרן דורך דער עקשנות פון „עלויזס“ טאַטע-מאַמע. איצט, אויף דער עלטער, מינאַ בערמאַן מיט אַ מאַן און נחום רובין אַ באַווייבטער, ביידע מיט קינדער און קינדסקינדער, באַגעגענען זיי זיך אין מיסטער פריילעכס ווינטער-דאַטשע אין אויסטראַליע און פון דעמאָלט אָן קומען זיי זיך צונויף יעדעס יאָר, ביז קודם קומט אַ מעלדונג, אַז „אַבעלאַר“ איז געשטאַרבן און אַ יאָר צוויי שפּעטער אַ ידיעה וועגן אַוועקגאַנג פון „עלויז“. אין די צוויי יאָר „אַלמנהשאַפט“ האָט „עלויז“ מינאַ נישט געלאָזט פאַרדינגען רובינס צימער. זי האָט געלעבט און ווייטער גע-שפילט די ליבע מיט זיין שאַטן אין שטוב און אויף די שפאַצירן אין די בערג.

די ראַמאַנטישע מעשה וועגן דעם ליבע-פאַרל, וואָס באַגעגנט זיך אויף דער עלטער און נעמט אויף דעם פּאָדעם פון יוגנט, איז איינגעראַמט אין אַ געוועב פון מיסטעריע, וואָס די רכילות פונעם גאַסטוהויז-בעלה-הבית און פון די געסט, מיסטער דזשאַרזש געוויירן און מיס העלען מאַנדשיין, האָבן פון יאָר צו יאָר געפרוּווט דורכ-דרינגען ביז — דזשאַרדזש געוויירן און העלען מאַנדשיין האָבן ענדלעך חתונה געהאַט. די דאָזיקע ראַם פון דער דערציילונג און די הומאַרפולע געשטאַלטיקונג פון די רכילותניקעס מינערט מיט גאַרנישט פון דער ראַמאַנטישער מעשה. פאַר-קערט, ערגעץ וווּ ווערט די טיף טרויעריקע „אַבעלאַר-און עלויז“-געשיכטע אונ-טערגעשטראַכן און בולטער געמאַכט.

אַ פּסיכאָלאָגיש פאַרטיפטע דערציילונג איז „דאָס הויז איז דיין“. עס איז אַ מעשה וועגן אַ פליט, אַ יורד פון ארץ-ישראל, וואָס טרעפט אַ יוגנט-חבר אין אויס-טראַליע און שענקט אים אַ הויז און פאַרשאַפט אים אַרבעט, אַבער גיט דערביי פון צייט צו צייט אַ פרעג: פאַר וואָס ביסטו אַוועק פון ישראל?

אויף דער קאַנווע פון דער מתנה און פון די פּראַגעס און אויף דער קאַנווע פון דער אייפּערזוכט פון דעם מתנה-נעמערס פרוי צו דער רייכער פרוי פונעם מתנה-געבער וועבט בערגער פּסיכישע איבערלעבענישן צווישן זיי, וואָס פירן סוף-כל-סוף דערצו, אַז דער מתנה-נעמער פּסח זאָל אין מיטן נאַכט לויפן צו אַ טראַקמאַן אים אַנזאַגן, אַז ער זאָל קומען מאַרגן פרי איבערפירן די מעבל, ווייל ער ציט זיך אַרויס.

— וווהיין? — פרעגט דער טראַקמאַן.

— כווייס אליין נאָך נישט ווו... קיין ישראל... וואָס ווייטער פון דאַנען! — האָט פּסח אַ געשריי געטאַן.

אָט דער סוף פון דער מעשה קומט מיר אויס אַ ביסל צו פיל ליטעראַריש צור-
געטראַכט, אָבער דערפאַר געפעלט מיר די סצענע פון דעם ביינאַכטיקן שטורעם,
וואָס האָט היפש צעטרייסלט די געשענקטע שטוב און איז געוואָרן דער דירעקטער
פסיכאָלאָגישער שטויס צו דער רוגוה אויפן מתנה־געבער און צו דעם באַשלוס זיך
מאַרגן אין דער פרי אַרויסצוציען, הגם מען ווייסט נאָך נישט וווּהין.
נאָך מער געפעלט מיר דער חלום וואָס בערגנער וועבט אַריין אין דער מעשה.
אין דעם חלום איז דער מתנה־געבער באַריס אַ געטש און דער מתנה־נעמער פסח
פירט מיט אים אַ קריגערישן דיאָלאָג און כאַפט זיך אויף מיט שמחה, אַז ער האָט
דעם געטש דערהרגעט.

עס איז אַ חלום, וואָס פאַסט זיך פסיכאָלאָגיש זייער אַריין אין דער געשיכטע
פון די באַציונגען צווישן די צוויי חברים, באַריס און פסח, און מאַכט קלאַר פאַר-
הוילענע נשמהדיקע ווינקלען ביים מתנה־נעמער, וואָס קרעקט זיך מיטן געשאַנק און
האָט פיינט דעם מתנה־געבער.

פון שפראַכלעך־קינסטלערישן שטאַנדפונקט איז זייער געראַטן די דערציילונג
„דער ירושה־בריליאַנט“. עס איז אַ מאַנאָלאָג פון אַ יידענע, דערציילט מיט די
חנען פון יידישער אידיאָמאַטיק און מיט נייטיקן צוגאַב פון גאַליציש־דייטשמערישע
לאַקאָליזמען. די דערציילונג איז אויך געראַטן דערמיט, וואָס פון דעם מאַנאָלאָג
וואַקסט אַרגאַניש אַרויס די געשטאַלט פון דער קאַזאַקער יידענע ריווטשעלע און
עס ווערן איבערגעגעבן אַזוי ריין שמועסעריש, אַן איבעריקע פליטערלעך, די אַלע
פיין און ליידן, וואָס ריווטשעלע מיט איר מאַן האָבן געהאַט אויסצושטיין ביי הי-
טלערן, ביי סטאַלינען און דערנאָך, נאָכן אומקער אין זייער גאַליצישן שטעטל,
צו זוכן דעם ירושה־בריליאַנט, וואָס די יידענע האָט פאַרן אַנטלויפן באַהאַלטן
אין דער גרינער קאַנאַפע, אין דער דירה, וווּ עס האָבן איצט געוווינט פאַליאַקן.

דער מאַנאָלאָג פאַלט נישט אַריין אין קיין גוזמא, ווי עס געשעט אָפט ביי די
מערסטע נאָך־שלום־עליכם־מאַנאָלאָגיסטן. ער איז קינסטלעריש געצוימט. ער רעדט
אַ סך, ווי דאָס ליגט שוין אין מאַנאָלאָגיסטישן זשאַנער, אָבער ער זאָגט אַלץ
בצימצום.

ביים סוף וויל איך זאָגן, אַז ווען איך האָב נאָכן איבערלייענען דאָס בוך עס
נאָך אַ מאָל דורכגעבלעטערט, האָב איך זיך געכאַפט, אַז די מעשהס האָבן זיך טאַקע
אַפגעשפילט אין אויסטראַליע, אָבער אין תוך האָבן זיי געקענט פאַרקומען אויך
אין אַמעריקע, אויך אין ענגלאַנד און אויך אין די לענדער פון דרום־אַמעריקע. עס
פעלט די ספעציפישע אויסטראַלישע אַטמאָספער, און דאָס איז מן־הסתם אַ חסרון.

חיים גראדעס „צמח אטלאס“

1

א

א נייע וועלט מיט געשטאלטן האט חיים גראדע אריינגעפירט אין דער ידיי-
שער ליטעראטור. עס האבן אויך פאר חיים גראדען נישט געפעלט קיין ישיבה-
בחורים און קיין רבנים אין דער געשטאלטן-גאלעריע פון דער יידיש-קינסטלע-
רישער פראזע און פון דער יידישער מעמואריסטיק. אבער דאס זענען געווען כמעט
תמיד אדער אידעאליזירטע אדער משכיליש געמאלענע יחידים אין א זייט פון א
בעלי-הביתשער סביבה און אין צונויפשטויס מיט איר.

חיים גראדע האט, אויב נישט דער סאמע ערשטער, אריינגעבראכט אין דער
יידיש-בעלטריסטיק נישט סתם רבנים און ישיבה-בחורים, נאר טאקע די וועלט
פון רבנים און פון ישיבה.

עס איז א מין נייער סאציאלער פלאנעט וואס זיינע איינווינער זענען דורכויס
רבנים, ראשי-ישיבות און ישיבה-בחורים. די דראמאטישע מענטשלעכע צונויפ-
שטויסן שפילן זיך אפ צווישן די רבנים גופא און ארום זיי.

אין גראדעס ראמאנען „דער ברונעם“, „די עגונה“ און איצט אין „צמח אטלאס“
קומט פאר א געראנגל צווישן רבנים פון פארשיידענע טעמפעראמענט, פון פאר-
שיידענעם געדאנקלעכן איינשטעל צו גאט און מענטש. עס זענען צווישן זיי דא
מחמירים און מקילים, רבנים וואס שטעלן דעם טראפ אויפן בין אדם לחברו און
אנדערע, וואס דער עיקר פון אלע עיקרים איז ביי זיי דער בין אדם למקום. פאראן
אין גראדעס רבנים-וועלט אזוינע, וואס דער דין פארענטפערט פאר זיי אלע פראגן
פון מענטשלעכער עטיק, און עס זענען דא אזעלכע, וואס האבן מורא אז דער דין,
די „דורא לעקס“, ווי די אלטע רוימער האבן דאס גערופן, קאן חלילה פארדעקן
ביודעים און בלא יודעים בן אדם א רשעותדיקע כוונה און אים געבן נישט נאר
די פאלשע טרייסט פון נישט האבן באעוולהט זיין חבר, נאר אויך (און דאס איז נאך
ערגער) א געפיל פון פרומער זעלבסט-צופרידנקייט און זעלבסט-גערעכטיקייט אונ-
טערן שוץ פונעם דין.

דער דאזיקער שולחן-ערוכדיקער פרומקייט, ווי די איינציקע און אויסשליס-
לעכע ריכטליניע אין לעבן, שטעלט זיך אנטקעגן חיים גראדע. דער מוסרניק. מוסר
נעמט אן, וואלט איך געזאגט, די טעזע פון יענע מאראליסטן ביי די אומות העולם,
וואס האלטן אז געזעץ איז בלויז דער סאמע מינימום פון מאראל.

אין דער יידיש-ליטעראטור פון אונדזער דור האבן זיך ארויסגעוויבן צוויי
גרויסע שפערישע געשטאלטן פון מוסרניקעס: ה. לייוויק ז"ל, און אים צו לאנגע

יאר, חיים גראַדע. דער חילוק צווישן ביידע איז געווען זייער אויסבילדונג. גראַדע איז אַ סיסטעמאַטיש געשולטער מוסרניק, בעת לייזויקן איז אין דעם פרט, קאָן מען זאָגן, געווען אַן אויטאָדידאַקט.

דאָס בשותפותע צווישן זיי ביידע איז געווען דער כוח פון זייער דיאַלעקטיק, די ברענענדיקע לייַדנשאַפט אַרייַנצובויערן זיך אין דער מאַראַל און אויסצוגע- פינען אין איר די אוממאַראַל. ביי לייזויקן קומט די דאָזיקע דיאַלעקטישע קראַפט דערעיקרשט צום אויסדרוק אין זיינע דראַמאַטישע פאַעמעס „עקידת יצחק“ און „אין די טעג פון איוב“.

גראַדע האָט אויף זיין מוסרדיק געשולטן וועג פאַרקערפערט אַט די דיאַלעקטיק אין צוויי געשטאַלטן, וואָס וועלן בלייבן אַ שם-דבר אין דער יידישער ליטעראַטור, און איך בין בטוח, אַז זיי וועלן, ווי די באַרימטע געשטאַלטן, וואָס עס האָבן באַשאַפן אונדזערע קלאַסיקער און די גרויסע פון אונדזער ערשטן נאַכקלאַסישן דור, אַריין אין דער לעבעדיקייט פון יידישן לעבן און וועלן ווערן שפראַך-נמשל. איך מיין דאָ דעם משוגענעם אַבעלסאַן אין גראַדעס דערציילונג „נחומל מלווה“ און צמח אַטלאַסן אין גראַדעס גייעסטן ראַמאַן אונטערן נאָמען פון דער צענטראַל-געשטאַלט, וואָס זיין ערשטער באַנד איז צום כבוד פון דער יידיש-ליטעראַטור באַקרוינט געוואָרן מיטן גרויסן ליטעראַרישן פרייז פון דער „אַקאַדעמיע פאַר יידישער פאַרשונג“ אויפן נאָמען פון דעם טראַגיש אומגעקומענעם ראַבאָי מאַריס אַדלער פון דעטראַיט (דער אומגעקומענער איז געווען אַ חובב יידיש און אַ האַרציקער פריינד פון יידישע שרייבערס).

די געשטאַלטן פון דעם דולן מוסרניק אַבעלסאַן איז אַ מין גענעראַל-רעפּעטיציע צו דער מאַנאָמענטאַלער פיגור פון דעם מוסר-דיאַלעקטיקער און מוסר-פראַקטיקער צמח אַטלאַס.

ר' נחומל מלווה האָט פאַרליען געלט אַן פאַצענט צו נויט-באָדערפטיקע קרעמערס און האָט געזיכערט זיינע הלוואות מיט משכנות על-פי דין. אַ פאַרפאַנג- צערטער מיט מעשים טובים און אַ באַוואָרנטער מיט דער אַפגעהיטקייט פון דין האָט ר' נחומל — דערציילט גראַדע — זיך געגרייט „צו דערשמעקן די גערוכן פון די ביימער אין גן-עדן אויף יענער וועלט“.

און דאָ לויפט אַריין דער משוגענער מוסרניק אַבעלסאַן צום שכיב מרע ר' נחומל און שרייט :

— פראַצענטניקעס לאָזט מען נישט אַריין אין גן-עדן. פראַצענטניקעס טרייבט מען אין גיהנום ...

— איך האָב נישט גענומען קיין פראַצענט — האָט געמורמלט ר' נחומל.
— דו האָסט גענומען פראַצענט — האָט דער משוגענער אַ טופע געטאַן מיטן פוס — דו האָסט געגעבן הלוואות, כדי זיך אַנצוגרייטן עולם הבא, ביסטו אַ מלווה בריבית, אַ פראַצענטניק.

אבעלסאָן האָט מיט זיין „וויסטן כוח-הדיבור“ צעשטערט ר' נחומלס מאַראַלישן בנין אונטערן שוין פונעם דין.

און צמח אַטלאַס, ווען ער איז אַ שטיקל צייט געווען אַ שותף צום מעלגעשעפט פון זיינע שוואַגערס, האָט ער צו קונים, וואָס האָבן געפראַלט וועגן זייערע מעשים טובים און וועגן זייער צדקה, גערעדט שאַרפע מוסר-רייד און צענטרענצלט זייער מאַראַלישע זעלבסט-צופרידנקייט. צו דעם קרעמער פון פּיאַנטניצע, וואָס האָט זיך איבערגענומען דערמיט וואָס ער העלפט אַרויס זיין ברודער מיט אַ פינפערל און אַ מאָל אויך מיט אַ צענערל און „זיין ברודער, דער אַנזעצער, איז נאָך אַ בעל-גאוה און וועט נישט נעמען; ער שיקט צו דער שוועגערין פאַר די קינדער.“

האַט צמח געזאָגט :

— איר העלפט אייער ברודער מיט אַ פינפערל, מיט אַ צענערל, אָבער איר וועט אים נישט העלפן אויף אַן אופן, ער זאָל מער צו אייך נישט דאַרפן אַנקומען... ווייל איר גיט אייער ברודער אויף אַן אופן, אַז ער שטיקט זיך מיטן ביסן, איז ער אייך אַ שונא. איר טרויט נישט קיינעם, איר קליגלט זיך שטענדיק, וואָס יענער איז אויסן, וואָס יענער האָט געמיינט. איר פילט זיך גוט, אַ באַפאַלענער מיט חשדים, ווי אַ חזיר, באַפאַלן מיט אומפליי, פילט זיך גוט אין בלאַטע.

און ר' דאָדע שמולעוויטשן וואָס איז געקומען אין מעלגעשעפט, מע זאָל אים פאַרלענגערן די וועקסלען און האָט דערביי זיך געקלאָגט, אַז די אַרעמע-לייט, וואָס גייען איבער די הייזער, און די קערה ערב יום-כיפור און אַלע מוסדות פון צדקה קאָסטן אים צו פיל געלט — און „ביי אים עסט אַ לערנער יעדן מיטוואָך פון שענסטן און בעסטן, עסט אים אַפּ דעם קאַפּ“ — אַט דעם זעלבסט-צופרידענעם יידן, וואָס איז פול מיט רחמנות צו זיך, האָט צמח אַטלאַס געשליידערט אין פנים אַריין :

— אַ קמצן איז יעדער מענטש, מען קאַרגט אָדער פאַר זיך אָדער פאַר יענעם... אַז אייער ווייב און די שנור און די טעכטער, די פרות הבשן, נייען זיך נייע קליידער — האָט איר פאַרגעסן; וויפּל די זין און די איידעם פאַרשפּילן אין קאַרטן — האָט איר פאַרגעסן; אַז איר מאַכט פאַר געסט פאַראַדנע סעודות און מען פרעסט און מען טרינקט און מען שוויצט און מען שטינקט — האָט איר פאַרגעסן; נאָר דאָס יינגעלע פון ישיבה האָט איר נישט פאַרגעסן און איר שרייט, אַז ער עסט אייך אַפּ דעם קאַפּ. דאָס זענען שוין נישט רייד וואָס שרעקן אַ תּמימותדיקן ייד, ווי ר' נחומל, מיט אַ שטראַף אויף יענער וועלט, מיט אַ פאַרמאַכטן טויער צום גן-עדן, נאָר דאָס זענען רייד, וואָס מאַכן צו נישט די ליגנערישע געזעלשאַפטלעכע עטיק אין נאָמען פון אַ מאַראַלישן אמת, וואָס דער מענטש איז שולדיק דעם מיט-מענטש און זיך אליין, און מוז צו אים דערגיין מיטן כוח פון פינפולער זעלבסטקריטיק.

קעגן דער תּמימות פון אַ ר' נחומל מלווה האָט דער מוסריק געקאַנט זיין נאָר אַ בעל-מום. וואָרעם נאָר אַ בעל-מום, ד"ה אַ מענטש מיט אַזאַ צעבראַכענעם לעבן,

שרייבער פון מיין דור

ווי דער אמאליקער לומדישער גביר אבעלסאָן, איז באַרעכטיקט צו ריידן אזוי האַרב און רשעותדיק צום דעם פרומען שכיב מרע ר' נחומל.
צמח אַטלאַסעס רעכט צו זאָגן מוסר די קונים אין דעם געשעפט פון זיינע שוואַך־גערס און אויך די שוואַגערס אַליין, איז דאָס רעכט פון אַ מענטשן, וואָס אַרבעט איבער זיך אַליין, אַנאַליזירט זיך אַליין און איז אויסן פאַר אַלעמען און קודם־כל זיך אַליין מתקן צו זיין.

ב

צי איז צמח אַטלאַס, וואָס האָט נאָך יינגלווייז אין דער נאַוואַרעדאָקער ישיבה איינגעזען אַז ״ס׳איז לייכטער אָפּהיטן צענדליקער דינים און מינהגים, אידער איין מאָל זיך אָפּזאָגן פון אַ פאַרווערטער תּאוּוה״, אַ מענטש אָן אמונה? ער, צמח, האָט זיך מוסר נפש געווען פאַר הרבצת תורה. ער האָט ״אַרומגעוואַנדערט איבער שטעט און שטעטלעך פון אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד, צו גרינדן נייע ישיבות. נאָך דער באַלשעוויסטישער מהפכה האָט ער זיך ניט אָפּגעשראַקן פאַר די רדיפות פון די ״בעזאָבאָשניקעס״ און איבערגערעדט גימנאַזיע־בּחורמלעך, זיי זאָלן ווערן בני־תורה״. קאָן אַט דער צמח אַטלאַס זיין אַ מענטש אָן אמונה אין בורא עולם?
ניין, צמח, ווי גראַדע פּרעזענטירט אים פאַר אונדז, איז נישט קיין אומגלייבי־קער. ער איז בלויז אַ מאַמין מיט ספקות, און אמונה מיט ספקות איז די אמתע אמו־נה. ווי דער בורא עולם, וואָס בויט וועלטן, מאַכט זיי חרוב און בויט פון דאָס ניי (בונה עולמות ומחריבן). אַזוי מאַכט דער אמתער מאַמין חרוב זיין אמונה מיט ספֿ־קות און בויט זי אויך דערנאָך פון דאָס ניי נאָך שענער און העלער ווי פּריער. אמו־נה איז נישט קיין אידייליע פון שבחים צום רבש״ע און אויך נישט קיין האַפּער־דיקע אַפּערעטע פון זעלבסט־צופּרידנקייט און זעלבסט־באַרויקונג פאַרן מאַמין. אמו־נה איז אַ פּלאַקערדיקע דראַמע צווישן מענטש און גאָט און פון דעם מענטש מיט זיך אַליין. ס׳איז נישט געמאָלט קיין אמתע, אויטענטישע עבודת הבורא אָן הפסקות פון מרידה.

ווען דער פרומער שבפרומער ר' ענועלע בראַנזניק הערט אויס ווי אַ יידענע דערציילט, אַ וויינענדיקע, וועגן דעם געציטערטן יינגעלע פון איר שוועסטער, וואָס ס׳איז נאָך נישטאָ קיין שלושים אַז ער איז דערטרונקען געוואָרן אין נאַרעוו, און טרייסט זי מיט דעם סקאַרבאַון ״גאָט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט״ און האָט נאָך דערצו אַ התנצלות פאַר גאָט ברוך־הואַ ״אַז אַ יידיש קינד גייט זיך באַדן אום שבת״. ווערט צמח אויפגעקאַכט און ער שליידערט דעם גאָט־פאַרגלייבטן ר' ענועלע אין פנים אַריין:

— אויבס חברים זענען געווען גרעסערע צדיקים פון אַ ר' ענועלע, פון דעסט־וועגן האָט גאָט אויף זיי געצאָרנט פאַר זייערע רייד, אַז אויב האָט מסתמא געזינדיקט און פאַרדינט זיינע צרות. ס׳איז אַן אכזריות צו טרייסטן אַ מענטשן, אַז ער וועט

שלמה ביקל

זיין אומגליק איבערלעבן, בעת ער מיינט אז די וועלט גייט אים אונטער. און נאך א גרעסערע אכזריות איז מצדיק זיין דעם גזר-דין — אויף יענעם. אויסער אכזריות איז עס נאך חניפה און צביעות. מען חנפעט דעם רבש"ע, אז ער איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט — אויף יענעם, כדי זיך אליין אויסהיטן פון זעלבן משפט. אבער דער רבש"ע איז א מבין אויף אזעלכע פאלשע צדיקמלעך (אונטערגעשטראך-כן פון מיר- — ש. ב.).

אבער כדי צו מעגן און קענען זיין א מורד און האבן טענות צו גאט, מוז מען באווייזן אז מען האט א רעכט צו זיין א טוען. מען מוז מיטן כוח פון דער בחירה חפשית אויסרייסן פון זיך דעם „יצר לב האדם רע מעעוריו“ און זיך אויפהערן איינ-צוריינדן, אז מיט טלית און תפילין און ציצית און מיט מזוזה און אנדערע אזעלכע מצוות קאן מען זיך אויסקויפן ביי גאט פון שטראף, פאר זינד בין אדם לחברו. עס איז נישט פאראן קיין פשרה צווישן מענטש און גאט. גאט איז די טייטש אומפשרה, אזוי מוז אויך זיין צו זיך דער מענטש מיט גאט אין הארצן.

און חיים גראדע וויקלט פאר אונדז פונאנדער אן אויסטערלישן ספעקטאקל פון דעם קאמף, וואס עס פירט מיט זיך צמה אטלאס אויף ביצושטיין נסיונות און אויף זיך צו באפרייען פון זינד, זיך צו באפרייען פון דער „איינגעגעסענער קרענק פון דער וועלט. (וואס) איז נישט אזוי רשעות, ווי איר פאלשע צדקות“.

נסיונות איבער נסיונות קומען אנטקעגן צמחן. ער שרייבט תנאים אין שטעטל אמדור און האט דערנאך חתונה מיט דער שיינער, רייכער ירושטע אין לאמזשע, סלאווע טופעל. אבער ער האט דעם כוח איבערצולאזן די רייכע, באקוועמע שטוב פון די סטופעלס און ווערן א פרוש און א ראש-ישיבה אין וואלקעניק. — און אין וואלקעניק לעבט ער איבער דעם גרעסטן נסיון אין הויז פונעם שוחט ליפא יאסע. דעם שוחטס יינגערע טאכטער ראניע, וואס איר מאן פארט ארום פאר א ישיבה און איז קיין מאל נישטא אין דער היים און זי וויינט מיט אירע צוויי קינדער ביים פא-טער — זי, ראניע, האט געווארפן אן אויג אויף דעם שיינעם, אומגעוויינטלעך מען-לעכן מאנצביל צמה. דעם שטילן פלירט, וואס גייט אן צווישן ראניען און צמחן, שיל-דערט גראדע מיט א באזונדערער איידלקייט און פסיכאלאגישער דינקייט.

צמה אטלאס האט זיך דערפילט אין קלעם פון א נסיון און איז אוועק זוכן הת-בודדות אין מוסר-שטיבל, וואס איז „געשטאנען ווי א שמאלער, הויכער הילצערנער טורעם אנטקעגן דעם בית-המדרש“. דארט האט ער אין אן איבערשמועס מיט זיך באשלאסן נישט צו זוכן דעם לייכטן אויסוועג: „צוריקפארן קיין לאמזשע און ווערן א קרעמער ביי זיינע שוואגערס. ער בלייבט אין וואלקעניק און וועט זיך היטן ווי פאר פיער, נישט געשטרויכלט צו ווערן“...

נאך יענעם איבערשמועס קומען פיינפולע מחשבות, וואס האבן אויף צמחן „אנגעווייעט א הארבסטיקן טרויער, אים געהוידעט, ווי אן אפגעבלעטערטן בוים אין ווינט“.

— „ער איז א פרוש — אן שמחה, בעל כרחו... אויך די היינטיקע בעלי מוסר און יעדער ערלעכער בן־תורה גלייבט אין שחר ועונש... אבער ער, צמח אטלאס, האָט וועגן דער יענוועלטשער שטראָף קיין מאָל נישט געקלערט, ווי דער גיהנום וואָלט געווען אַן אויסטראַכטעניש. ער האָט געגלייבט אין אדם השלם. ער אַליין האָט געוואָלט ווערן אַ הימלישער מענטש, נאָר זיין הימל איז אַ פּוסטער, אַן אַ גאָט, ווי אַן אַרונ־קודש אַן ספר־תורהס... איז אויב ער, צמח, איז נישט זיכער אין סאַמע עיקר, איז ער נישט בלויז אַ פאַלשער און פאַרשטעלטער אין באַרד און פּאות; ער איז אַ שוטה גמור, אַן אָפּגעריסענער נאָר. פאַר וואָס זאָל ער זיך פּייניקן אין אַ לעבן פון פּרישות, בעת ער איז נאָך ביי אַלע זיינע כּוחות?... צמח האָט אַרויסגעקוקט דורכן בית־המדרש־פּענצטער און אים האָט זיך געדאַכט, אַז פון דער אויפּגעגאַנג־גענער זון גייט אַרויס אַ שוואַרץ פּייער, וואָס צינדט אונטער זיין באַרד און פּאות, דעם טלית איבער זיין קאָפּ. ער בלייבט שטיין נאַקעט אַ שוואַרץ־אָפּגעברענטער שטאַם. אין זיין שאַרבן האָט אַ געדאַנק געקנאַקט און זיך צעברעקלט ווי אַ דונער, אַז ער בענקט און דאַרשט נאָך אַ וועלט פון גוטע מידות, נישט נאָך אַ פאַרפרומטער און פאַרגלאַצטער וועלט“.

היים גראַדע האָט דאָ אַוועקגעשטעלט די געשטאַלט פון צמח אַטלאַס אין איר פולער גרויס פון איבערלעבעניש. פּיין, ספּקות און גלויבן. ער האָט באַשאַפּן אַ געשטאַלט, וואָס וועט פאַרגעדענקט ווערן אין ייִדישן לשון. איר נאַמען וועט זיין צמח אַטלאַס.

ס'קאָן זיין אַז גראַדע האָט אין זינען געהאַט, אַז אין דעם דיאַלאָג צווישן מחזה אברהם און דעם וואַלקעניקער ראש־שיבה און מוסרניק זאָל מנצח זיין דער גאון ר' אברהם ישעיה מיט זיין גלייבן אין מענטש און אין דעם כּוח פון לערנען, וואָס פאַראיידלט דעם מענטש און פאַרבעסערט זיינע מידות. גראַדע איז לויט זיין גע־מיט אַ מוסרניק, אַבער על־פי וועלט־באַנעם, אַ מענטש וואָס גיט די אויבערהאַנט דעם לעבן, מיט זיינע מאַראַלישע סתירות איבער דעם אומפּשרהדיקן הימלישן מו־סר. אַבער דער זיגער פון דעם שמועס איז אַרויסגעקומען גראַדעס געמיט און דער מוסרניק צמח. דער מחזה אברהם איז דורכגעפאַלן, ווען ער לאַזט זיך אַראָפּ פון די הויכן פון פּרינציפּ און ווערט נישט מער ווי אַ טאַקטיקער פון דערציונג און זאָגט צו צמחן:

— איר זייט שטרענג איבער דער מאַס, אַ קיצוני, ווייל אייך אַליין ציט צום פרעמדן ברענג... איך פאַרשטיי, איר אַליין ליידט אויך, און איר ליידט זייער שטאַרק. נאָר אין די שמועסן פאַר די תּלמידים דאַרפט איר זיין אָפּגעהיט.

ג

דאָ אַנומלט איז מיר אויסגעקומען צו לייענען אַ זעלבסט־כאַראַקטעריסטיק פּונעם מאַלער פּיקאַסאָ. דער גרויסער שפּאַניש־פּראַנצייזישער מאַלער האָט געמאַכט אַ

דאס מיינט נישט, פארשטייט זיך, אַז פיקאַסאַ איז אַן פאַרב־לשון און אַז מאַ-
לשון איז קאַנסטרוקציע.

טיסן פעלט קאַנסטרוקציע. פיקאַסאַ געלונגענע פאַרמולע איז בלויז אונטערצוו-
שרטייכן דעם דאַמינאַנטן עלעמענט אין מאַטיסעס און אין זיין אייגענער מאַלעריי.

פיקאַסאַ אַפאַריום איז אויך חל אויף קינסטלערישער פּראָזע און אויף דער
יידיש־קינסטלערישער פּראָזע. די יידישע ראַמאַניסטן, וואָס דער דאַמינאַנטער עלע-
מענט זייערער איז געווען קאַנסטרוקציע, זענען, דאַכט מיר, געווען קודם־כל י. י.
זינגער און צום טייל אויך ש. מילער און לאַמעד שאַפּיראַ.

דאָס געשטאַלטיקונגס־לשון פון שלום אַשן, פון יוסף אַפאַטאַשון און פון יצחק
באַשעוויסן איז, פאַר אַלעמען, דאָס לשון פון געמעל און פון סקולפּטור.

חיים גראַדעס לירישסטע און פאַרביקסטע בוך איז, בלי ספק, זיין סיפור־המעשה
וועגן דער ״מאַמעס שבתים״. דאָס בוך מיט דער בעסטער קאַנסטרוקציע, וואָלט איך
געזאַגט, איז די מעשה וועגן ״די עגונה״. אין גראַדעס ניעסטן ראַמאַן אין בוכפאַרעם,
״צמח אַטלאַס״, זענען ביידע געשטאַלטיקונגס־עלעמענטן בולט אַנזעעוודיק. ס'איז
דערעיקרשט אַנזעעוודיק די גוטע קאַנסטרוקציע־כוונה אַרום דער צענטראַל־גע-
שטאַלט פונעם וואַלקעניקער ראש־ישיבה און מוסרניק. אָבער טאַקע ווייל עס
זעט זיך אַזוי גוט אַן די געניטע אַרגאַניזירטקייט פונעם סיפור־המעשה אַרום צמח
אַטלאַסן, זעט זיך אויך מער אַן דער חסרון אין דער קאַנסטרוקציע.

די הויפּט־געשעעניש אין דעם ראַמאַן איז די מאַראַלישע איבערלעבונג, מיט
חרטה און ספקות, פון צמח אַטלאַסן. איז אויב אַזוי, האָט אפשר גראַדע מקפּה געווען
צמחן, ווען ער האָט מקצר געווען דאָס קאַפיטל פון דעם אמדורער שידוך, וואָס,
אויב עס געדענקט זיך מיר גוט, איז געווען היפש לענגער, ווען דער ראַמאַן האָט
זיך געדרוקט אין צייטונג און די לייענער האָבן געוואַרט אויף די המשכים יעדן
פרייטיק. מיט דעם קיצור האָט גראַדע צוגענומען ביי צמח אַטלאַסן אַ פעקל מיט
צרות און מיט זעלישער פּיין, וואָס האָט צוגעגעבן נאָך מער מאַראַלישע אינטענסיוו-
קייט צו זיין געשטאַלט.

און אויב גראַדע האָט מקצר געווען מיט אמדור, האָט ער זיכער מאַריך געווען
מיט דער מעשה פון וואַווע באַרביטולער, וואָס איז אַן און פאַר זיך אַ פּרעכטיקע
דערציילונג, אָבער זי באַרירט זיך בלויז דורך די פּאַלעס מיט צמח אַטלאַסן און מיט
זיין טראַגיש־מאַראַלישן גאַנג איבער די בלעטער פונעם ראַמאַן.

ד

געשטאַלטן האָט חיים גראַדע אויפגעשטעלט אין די פיר הונדערט זייטן פון דעם
ערשטן באַנד ״צמח אַטלאַס״, וואָס זענען איינס ווי דאָס אַנדערע פאַרביק און אינ-
טערעסאַנט און צימצומדיק געמאַלן.

ווי עפיזאָדיש אַ טייל פון זיי זאָלן נישט זיין, זענען זיי מקיים אַ קינסטלער־ישע אויפגאַבע. זיי, צום אונטערשייד פון וואָווע באַרביטולער, העלפן דעם קינסטלער גראַדע געשטאַלטיקן די ברייטע שטייגער־קאַנווע פונעם ראַמאַן.

איך האָב אין זינען קודם־כל די מחלוקה אַרום דעם כסא־הרבנות אין וואַלקע־ניק מיט די צוויי רבנים־קאַנדידאַטן און מיט דעם רב, וואָס האָט זוכה געווען איי־בערצונעמען דעם שטול פונעם אַלטן רב ר' יעקב הכהן לעוו, וואָס האָט באַשלאָסן אַוועקצופאַרן קיין ארץ־ישראל. אַט איז דער מיישעגאַלער רב אַ הויכער, אַ ברייט־פלייציקער, אַ ייד אַ למדן און אַ גוטער בעל־דרשן, אָבער אַ ביסל אַלטמאָדיש, קאַן נישט קיין פויליש און — דער גרעסטער חסרון: ער איז אַ שטייפער אין זיין דעה, אַן עומד בדעתו.

דער מיאָדלער רב, אַ יונגער־מאַנטשיק, וואָס שטעלט זיך אָפּ אין זיין דרשה אויף יוסף הצדיק, וואָס האָט נישט אָפגעשטויסן די בני־השפחות און די אגודה־ניקעס, בראש מיטן לומדישן תקיף ר' הירשע גאַרדאַן, האָט מען באַלד דער־שמעקט אָן ער איז אַ מזרחי, גייט מיטן גאַנג פון יוסף הצדיק און האַלט אַז מען דאַרף מקרב זיין די פרייע ציונים. און צום סוף דער שישלעוויצער רב ר' אהרן מרדכי שאַפּיראַ, וואָס האָט זוכה געווען צו ווערן דער נייער וואַלקעניקער רב, ווייל ער איז געקומען אַ נישט־פאַרבעטענער און האָט אויסגענומען מיט זיינע דרוש־ווערטלעך און האָט שפעטער פאַרשאַפט היפש עגמת־נפש דעם מחזה אברהם דער־מיט וואָס ער איז נישט געווען פריי פון ריידן לשון־הרע.

און צווישן די ישיבה־בחורים טיילן זיך אויס די געשטאַלטן פון שיע ליפיש־ניקער, אַן עילוי, וואָס האָט נישט געהאַלטן פון די „בעלי־הבנה, וואָס קלערן חקירה. ער האָט זיך פאַרגראַבן אין אַ ווינקל אין בית־המדרש און יעדע וואָך דורכגעלערנט אַ גאַנצע גמרא; יואל אוודער, דער „געזעצטער קאַפּ“, אַ קפדן אויף ריינער הלב־שה און גיט הלוואות זיינע חברים; יוסף וואַרשעווער, „ווייך און שטיל, ווי ער וואַלט געשטעלט וואַסער־ריט“, האָט זיך געשדכנט צו דער קעכין, לייטשעס טאַכטער, און האָט דערנאָך געפראַוועט שטילע תנאים מיט דער טאַכטער פונעם תבואה־סוחר גדליה זאַנדאַק.

דאָס זענען נישט בלויז גוט געמאַלטע פאַרטרעטן פון רבנים און ישיבה־בחורים, נאָר דורך זיי דערזעט מען אויך אין פולן פאַרנעם דאָס שטעמל, די ישיבה און דעם קאַמף אַרום גייסטיקער פירערשאַפט אין וואַלקעניק, וואָס איז סימבאָליש פאַר אַזוי פיל אַנדערע שטעטלעך אין דער אַרעמער און לערנעריש אַזוי רייכער ליטע.

אַ פּרעכטיקע ריי פון פרויען־געשטאַלטן, פּרומע און פרייע, אָבער אַלע מיטן רבש״עס קללה צו חוהן; צו אים וועט זיין דיין גלוסטונג (ואליו תהא תשוקתך) — גייט אַדורך דאָס בוך.

און זאָלן דאָ צום סוף דערמאַנט ווערן צמחם שוואַגערס, די מעלקרעמערס נאָום

שלמה ביקל

און וואָלאַדיאַ סטופּעל. דער עלטערער, נאָם, דער טיפּ פון אַ טויט־ערנסטן און דערפאַר קאַמישן כלל־טוער און כבוד־זוכער, און וואַלאַדיאַ, דער אַריינגעטוענער אין מסחר. זיי ביידע זענען געמאַלן מיט הומאַר באַגלייך מיט זייערע משתים, צמחס שוועסטערקינדער, דער מומע צערטעלעס צוויי בנים, וואָס טאַנצן חגיפהדיק און איבערגעשראַקן, ווי שרעטעלעך. אין זייערע געשטאַלטן איז גראַדען געלונגען איי־בערצוגעבן דעם גאַנצן חוזק, וואָס ליגט אין דעם קליינעם מענטשעלעס שרעק פאַר פרנסה און פאַרן בעל־הבית, און זיין הינטישע געטריישאַפט צו די אינטערעסן פונעם בעל־הבית.

2

א

דער מחזה אברהם און צמח אטלאס

דער גרונטמאַטיוו פון חיים גראַדעס בעלעטריסטישע ווערק, אָנהייבנדיק מיטן „שול־הויף“ איבער דער „עגונה“ און ביז צו זיין סאַמע וואַגיקסטן צוויי־בענדיקן ראַמאַן „צמח אטלאַס“, איז דער קאַמף צווישן אידעישן עקסטרעמיזם און פּרשה־דיקייט פון לעבן.

אין ערשטן באַנד פון גראַדעס ראַמאַן איז ביי מיר געבליבן דער איינדרוק, אַז דער מאַראַלישער זיגער איז דער עקסטרעמער מוסרניק צמח אטלאַס, וואָרעם ער פאַרטרעט אַן עטישן פּרינציפּ און נעמט אויף זיך אַלע יסורים און פיינען אויף צו בלייבן געטריי דעם דאָזיקן פּרינציפּ. דער מחזה אברהם אָבער, וואָס איז אַ תּוֹר־רה־גאון און אַ גרויסע מאַראַלישע פּערזענלעכקייט דערצו, טרעט אַרויס קעגן דער מוסר־שיטה, ווייל ער האַלט, אַז „אַריינטייטשן מי יודע וויפל שלעכטס אין מענטשנס טראַכטונג און טונג“ איז פאַלש, און נאָך מער און קודם־כל דערפאַר, ווייל לערנען מיט יונגע תּלמידים מוסר קאָן זיי אַראַפּפירן פון דרך התורה און מאַכן פאַר אַפיקורסים.

אַזוי אַרום האָט ביים לייענער געקאַנט אויסקומען אַז דער מנהל פון דער וואַלקעניקער ישיבה קטנה איז דער אומפּשרהדיקער איש־אמת, בעת דער מחזה אברהם איז צוליב תורה און שלום גרייט צו גיין אויף השרות.

דער דאָזיקער פאַלשער איינדרוק וואָס דער לייענער פון ערשטן באַנד האָט געקאַנט האָבן וועגן דער קאַנפּראַנטאַציע צווישן דעם תּורה־גאון ר' אברהם ישעיה קאַסאָווער און דעם מוסרניק צמח אטלאַס וואַלט געווען אַן עוולה אי קעגן מחזה אברהם און אי קעגן זיין קינסטלערישן געשטאַלטיקער חיים גראַדע.

נאָכן איבערלייענען דעם צווייטן באַנד קאָן קיין שום ספק נישט זיין, אַז אין דעם געראַנגל צווישן די צוויי שיטות, דער שיטה פון לעבן געצוימט און דער־הויבן דורך הלכה, און דער שיטה פון מוסר מיט איר ראַדיקאַלער דיאַלעקטיק פון לפנים משורת הדין, איז מנצח די ערשטע און נישט די צווייטע.

עס איז מנצח דער מחזה אברהם, דער שטילער איינגעהאַלטענער מאַן פון תורה, וואָס איז דער גרויסער רעאַליסטישער מפרש פון אירע דינים און כוונות, און נישט דער מוסרניק צמח אַטלאַס, וואָס פרוווט דערוואַרגן דאָס לעבן מיט פסי־כאָלאָגישע סברות, וואָס טראַכטן צו אַ קיין מאָל נישט דערגרייכטע מענטשלעכע צדקות און רויבן דערמיט בלויז צו ביי בן־אדמען זיין זעלישע מנוחה. דער מוסרניק צמח אַטלאַס שאַפט זיך די אילוזיע פון אַ דראַמאַטישן קלעטער צו מאַראַלישער שלימות און דערגרייכונג און דערגרייכן דערגרייכט ער נישט מער ווי צו מיזאַנ־טראַפישן אומרו און צו אומצוטרוי צו יעדן און צו זיך אַליין.

אויף אַלע גייסטיקע שטאַפלען פירט דורך חיים גראַדע אין זיינע ראַמאַנען דעם נצחון פון לעבן איבער די טעאַריעס און פרינציפן, אין וועלכע עקסטרעמיסטן פרווון אַריינקוועטשן דאָס לעבעדיקע לעבן.

צי עס איז דעמאָלט ווען דער משוגענער אַבעלסאָן אַנטפלעקט אין „שול־הויף“ מיטן כוח פון זיין מוסר־דיאַלעקטיק די עבירות, וואָס נחומל מלווה באַגייט מיט זיין פרומען לעבן על־פי דין, און סטראַשעט אים דערפאַר מיט אַלע פיינען און יסור־רים פון גיהנום; צי ווען דער זאַרעטשער מורה הוראה אין דעם ראַמאַן וועגן „די עגונה“ פאַרמעסט זיך מיט שטילער עקשנות קעגן די אַנדערע רבנים, די עקסטרעמע מחמירים פון דין, אַדער גאַר איצט, ווען דער מחזה אברהם פירט צוריק צמח אַטלאַס, דעם גיבור פון מוסר און תשובה־דיאַלעקטיק, צו דער אמתער גבורה פון שלום מיט משפחה און אמונה אין גאָט — אַלע מאָל זיגט די ליריק פון דעם טאַג־טעגלעכן לעבן איבער דעם פאַרשפיצטן קריטישן און אויטאָקריטישן געדאַנק און קאַמף פון מוסר .

און אַלע מאָל איז דער וואַרטזאָגער פון דעם נצחון חייקל ווילנער, וואָס איז דער אַלטער עגאָ פונעם קינסטלער חיים גראַדע. ווען דער שכיב מרע נחומל מלווה — דערציילט אונדז גראַדע אין „שול־הויף“ — האָט זיך אונטער אַבעלסאָנס מוסר־רייד גענומען קלאַפן אין האַרץ „אשמנו בגדנו“, ווי דער זינדיקטער פון אַלע זינדיקע, האָט דער אויבסט־פאַרקויפערניגס זון חייקל דערהערט „אַ נאַענט, וואַרעם, שטיל געוויין, וואָס איז איינגעוועבט אין מיין האַרץ און מוח נאָך פון קינדווייז; אַ געוויין וואָס דערגרייכט צו מיר פון ווייבערשול, ווען איך שטיי ימים נוראים אין בית־מדרש. איך רייס אויף די טיר; „ביי דער שוועל פון ר' נחומלס צימער שטייט און וויינט — מיין מאַמע“.

דאָס לירישע, הכנעהדיקע און גאַטפאַרכטיקע געוויין פון חייקלס מאַמע — האָב איך דעמאָלט, מיט צען יאָר צוריק געשריבן אין מיין עסיי וועגן גראַדעס „שול־

הויף" — דאָס איז דאָס שטענדיקע, דאָס בלייבנדיקע און זיגערישע אין לעבן. דאָס איז, וואָלט איך איצט, וואַריירנדיק געטעס באַרימט וואַרט, געזאָגט, נישט נאָר דאָס „אייביק ווייבלעכע", נאָר אויך דאָס אייביקע מאַמעשע, דאָס אייביק מענטשלעכע, און מחמת דער אייביקייט — אויך דאָס געטלעכע אין לעבן.

ביים סוף פון צווייטן באַנד „צמח אַטלאַס" האָבן צמח לאַמזשער און זיין יינגער־רער מוסר־ברודער חייקל ווילנער אַ סך נסיונות הינטער זיך. זיי באַגלייטן דעם מחזה אברהם, וואָס איז עולה פון ווילנע קיין ארץ־ישׂראל. ביידע מוסר־ברידער שטייען אויף דער באַן־פּלאַטפּאָרמע און „ווייסן אַז עס וואַרטן אויף זיי נאָך אַ סך נסיונות אין לעבן", אָבער זיי גייען די נסיונות אַנטקעגן אַן מורא, ווייל זיי האָבן „פאַרויסגעפילט, אַז אין אַלע זייערע ווייטערע ראַנגלענישן וועט אויף זיי פאַלן דער אָפּשיין פון דעם איש האַלוקים — ר' אברהם שעיה קאַסאָווער".

ביידע מוסרניקעס, אי צמח לאַמזשער און אי חייקל ווילנער, ווייסן איצט אַז דער מחזה אברהם איז אַ געטלעכער מאַן, נישט בלויז מחמת זיין ברייטער און טיפּער לומדות אין תורה, נאָר אויך צוליב דעם וואָס ער האָט דערגרייכט צו פאַרשטיין, צו פאַרטייטשן און צו לעבן די תורה ווי אַ תורת חיים.

ב

די ישיבה

ס'קאָן זיך דאָכטן, אַז אין דעם צווייטן באַנד פון גראַדעס ראַמאַן איז גאָר קיין צענטראַלע געשטאַלט נישט פאַראַן. דער קינסטלער חיים גראַדע האָט זיך, ווייזט אויס, ערגעץ וווּ פאַר אַט דער אויסדוכטעניש ביים לייענער געשראַקן און האָט צום נאָמען פונעם ראַמאַן „צמח אַטלאַס" צוגעשטעלט דעם אונטער־טיטל „די ישיבה", און אין דעם צווייטן באַנד פון „צמח אַטלאַס" ווערט טאַקע אויף צענדליקער בלעטער געמאַלן אַ ווונדערלעך בעלעטריסטיש געמעל און צום גרויסן טייל אויך געגעבן אַ גרינטלעך סאַציאַל־פּסיכאָלאָגישע שטודיע וועגן דער וואַלקעניקער און נאַרע־ווער ישיבה, וווּ עס שפילט זיך אָפּ דער סיפור־מעשה פונעם ראַמאַן, און אויך וועגן די אַנדערע ישיבות, וואָס זייערע מנהלים, שיעור־זאָגערס און תלמידים קומען זומערציט אויף דאָטשע קיין וואַלקעניק. עס גייט דורך אין דעם געמעל אַ פרעכטיקע גאַלעריע פון ישיבה־בחורישע געשטאַלטן, וואָס פאַרכאַפּן מיט דער ניאָנסירטער פאַרביקייט פון זייער שטייגער לערנען און פון זייערע יחידישע טעמפּעראַמענטן. קודם די מיט גוטן געמיט און מיט הומאַר כאַראַקטעריזירטע לערן־שיטות און זייערע לערנער.

אַט זענען די דאָטשניקעס פון דער קלעצקער ישיבה. זיי זענען „בחורים מיט

א פעסטן טראַט, שטאַרקע יונגען אין דער מלחמתא של תורה. זיי האַלטן פון גרינט-
לעך דורכאַקערן די סוגיא, נישט פון פאַרפרומטער קוועטשעניש". דער ראש-ישיבה
זייערער "שפּאַנט גיך, רעדט נאָך גיכער — און איז פאַרט נישט בכוח אַנצויאָגן די
חידושים וואָס שטורעמען אין זיין מוח. ער בלעטערט דורך אין מוח ש"ס בבלי
און ירושלמי נאָך גיכער ווי דער ווינט בלעטערט דורך די בייער אין וואַלד".
סך-הכל פון דער קלעצקער שיטה — "ווילסטו לעבעדיקייט אין לערנען, פאַר
קיי קלעצק".

די ראַדזינער ישיבה-בחורים "על-פי רוב הויכע, דאַרע מיט אויסגעצויגענע
בלייכע פנימער. די יונגע חפץ-חיימניקעס האָבן אמונה אין רבינס נבואה, אַז
היינט-מאַרגן קומט משיח. און זיי לערנען די מסכתות פון סדר קדשים, ווי מען
ברענגט קרבנות אין בית-המקדש".

וועגן די ישיבה-לייט פון דער מיר איז פאַראַן אַ סאַטירישער טאָן אין גראַ-
דעס געמעל. זיי זענען בעל-גאוונהניקעס. "אַ יינגערער בחור, ווי באַלד ער לערנט
אין דער מיר, קוקט ער זיך פריער דריי מאַל אום ווער עס רעדט צו אים איידער
ער ענטפערט. גאַר מפורסם איבער דער וועלט איז ישיבת מיר מיט אירע עלטערע
בחורים. כאַטש נישט איינער פון זיי איז שוין אַ בן-ארבעים, איז שווער צו געפינען
פאַר זיי פאַסיקע שידוכים. אַדער דער נדן איז נישט גענוג גרויס פאַרן מירערס
תורה, אַדער די כלה איז צו אַלט פאַר זיין יצר-הרע".

די אַמעריקאַנער בחורים, וואָס לערנען אין דער מיר "האָבן געלט, נאָר נישט
קיי ברעקל דרך-אריין. זיי גייען אַרום מיט צעשפיליעטע רעקלעך און צעעפנטע
קראַנס. אין אַ היץ טוען זיי פראַסט פשוט אויס די רעקלעך".

דער היפוך פון זיי זענען די ישיבה-בחורים פון דייטשלאַנד. "זיי גייען אַנגע-
טאָן אַקוראַטע און זענען שטאַרק פרום. אַלע פראַנקפורטער און האַמבורגער האָבן
אין דער היים געענדיקט גימנאַזיעס, ממילא ציט זיי נישט צו ליינען טריף פסולס.
די בעל-הביתטעס פון זייערע קוואַרטירן זאָגן וועגן זיי: פיינע ערלעכע בחורים,
נאָר אַן זאַלץ".

צום קיבוץ-גלויות פון די ישיבה-בחורישע דאַטשניקעס אין וואַלקעניק געהערן
נאָך די פוילישע, וואָס שטאַמען געוויינלעך פון חסידיש-נגידישע שטובן פון לאַדזש
און וואַרשע. "די פוילישע האַלטן זיך מיט תקיפות, שפּאַנען אַרום ביים דאווענען,
די גראַבע פינגער פון ביידע הענט פאַרשטעקט אין גאַרטל". צום סוף: די נאווע-
ראַדקער, וואָס די "שאַרפע בעלי-מוסר צווישן זיי גייען נאָך אַלץ אַפּגעריסן און אַפּ-
געשליסן און זיי מאַכן אין מיטן תמוז אַ יום-כיפור".

איך האָב פון די קאַלעקטיווע ישיבה-בחורישע פאַרטרעטן, וואָס גראַדע מאַלט
פון די שבטי ישראל אויף דאַטשע אין וואַלקעניק, ציטירט בלויז איינצלנע. אַזוי
צו זאָגן, שלאַגערישע שורות. די פאַרטרעטן זענען פאַרשטייט זיך אויספירלעכער
און פרטימדיקער און קיי שום פאַרשערישער טראַקטאַט קאָן נישט געבן און דער-

ציילן מער און אוודאי נישט איבערצייגן מער, ווי דער קינסטלער מיט זיין אינע-ווייניקסטער זעונג פון דעטאלן און אינטוויטיווער פארגאנצונג פונעם בילד. נישט ווייניקער פארביק און פסיכאלאגיש אויסנעמעלעך אינטערעסאנט זענען די יחידישע געמעלן פון נארעווער ישיבה-בחרים, וואָס גראַדע שטעלט פאַר אונדז אַוועק אין צווייטן באַנד פון „צמח אַטלאַס“. אַט איז דער פּערזענלעך אָפּגע-לאַזטער, אידעיש פּאַנאַטישער און געזעלשאַפּטלעך דינאַמישער יאַנקל פּאַלטאַווער ; דער אָפּטריניקער לעסטערער פון דער מוסר-דיאַלעקטיק משה חייט לאַהויסקער ; דער איידעלער פאַרבאַרגענער הענעך מאַלאַריטער, וואָס ווערט דורך קראַנקייט נאָך מער אויסגעאיידלט, און דער קראַנקער דניאל האַמלער, וואָס זיין קראַנקייט פאַר-ביטערט אים קעגן זיינע חברים און ער וויל נישט, אָז זיי זאָלן אים מבקר חולה זיין, ווייל זיי, „די בני-תורה, האָבן זיך געזאַרגט פאַר זיין גוף, כדי צו ראַטעווען זיין נשמה און האָבן זיך געמאַוסט אים צו באַדינען“.

און אחרון, אחרון, שיע ליפנישקער, וואָס האָט אָנגענומען צו לערנען אגדתא מיט די ישובניקעס אין דעם יידישן דאַרף דעקשנע, נישט ווייל ער זאָל זיך האָבן געקוואַפּעט אויפן פאַרדינסט, אויף זאָגן תורה האָט ער זיך געקוואַפּעט“.

דאָס קאַפּיטל וועגן די תושבים פון יידישן דאַרף דעקשנע, וואָס איינע פון זייערע פרנסות איז געווען צו האַלטן און צו באַזאָרגן משוגעים פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, און דער בילבול אויף דעם ליפנישקער עילוי, אָז ער האָט מאַנס געווען אין דעקשנע די מרה-שחורהדיקע אשת איש עלקע קאַגאַן פון ניי-סוועניאַן, איז קודם-כל אַ פּיין דערציילטע, אַריגינעל יידישע דעטעקטיוו-מעשה. זי איז טיף און אַריגינעל יידיש אי צוליב די דראַמאַטיס פּערסאָנע, די העלדן פון דער דראַמע, און נאָך מער מחמת דער טאַפּאַגראַפּיע אין וועלכער עס שפּילט זיך אָפּ דער דעטעקטיווישער סיפּור-המעשה. די עצה פונעם מורה הוראה, אָז דער ליפניש-קער זאָל אין בית-המדרש שבת נאָך קריאת התורה אָפּגעבן אַ שבועה, אָז ער איז חף מפּשע (פריי פון זינד) און דער אופן ווי אַזוי דער תּמעוואַטע עילוי האָט זיך געלאָזט אונטערזאָגן פון דעם באַלשעוויק מאירקע פּאַדוואַל ער זאָל דאָס נישט טאָן, ווייל „קיינער וועט אים נישט גלייבן, מען וועט פון אַלע זייטן שרייען צו אים : „אשת אישניק“, און ער דערציילט עס איבער דעם מנהל צמח אַטלאַס, וואָס הייסט אים דווקא יאָ שווערן, און ווי אַזוי עס שאַפט זיך פּלוצעם שבת אין בית-המדרש ביי די באַלעבאַטים אָן אומגעדולד און אַ ווידערווילן אויסצוהערן דעם ישיבה-בחור און ווי אַזוי דער ליפנישקער ווערט דאָך ניצול, ווייל מען געפּינט אויס דעם אמתן שולדיקן — דאָס אַלץ איז אַ מייסטערהאַפּטע יידישע דעטעקטיוו-מעשה, אָנגע-שריבן מיט סובטילער פּסיכאלאָגיע און מיט אַן אייזערנער, געקייטלטער לאַגיק.

און די דאָזיקע מעשה מיטן ליפנישקער איז נישט נאָר אַן און פאַר זיך אַ דראַמע, נאָר אויך דער אָנהייב און דער סוף פון דער דראַמאַטישער קאַנפּראַנטאַציע צווישן דעם מאַן פון תורה, מחזה אברהם, און דעם מאַן פון מוסר, צמח אַטלאַס.

די צענטראַלע געשמאַלט

עס גייט אָן אין בעלעטריסטישע טערמינען אַ געראַנגל, ווער פון זיי ביידע עס איז און בלייבט די צענטראַלע געשמאַלט פונעם ראַמאַן. אין צענטער בלייבט די גרויסע פיגור פונעם מחזה אברהם.

די מעשה מיטן ליפנישקער עילוי דערפירט צמח אַטלאַסן צו אַן עקסטרעמען אַקט קעגן דער וועלטישער ביבליאַטעק. ער האָט דורך דעם מוליער סרול לייזער געלאָזט צונעמען די ביכער פון דער ביבליאַטעק. וואַלקעניק איז געשמאַנען פאַרן תהום פון אַ מלחמה, ממש אַ מלחמה, צווישן דער ישיבה און די וועלטישע. קודם האָבן די וועלטישע חושד געווען דעם ליפנישקער עילוי, און אַז צמח אַטלאַס האָט זיך מודה געווען, איז נישט געבליבן קיין אַנדערער אויסוועג ווי פטור ווערן פונעם מנהל ר' צמח.

אַ שטעטלשע דעלעגאַציע איז אַוועק צום מחזה אברהם זיך מיט אים מיישב צו זיין און ר' אברהם שיעה קאַסאָווער האָט פראַסט און פשוט געפסקנט: «שרייבט אים אַרויס. לאָזט אים וויסן, אַז ער איז מער נישט דער מנהל פון דער ישיבה און מוז גלייך אַוועקפאַרן פון שטעטל».

דער פסק פונעם מחזה אברהם האָט נישט נאָר אַנטשיידן דעם איצטיקן קאַנץ פליקט פונעם עקסטרעמען מוסרניק מיט די פרייע פונעם שטעטל, נאָר האָט אויך באַשטימט דעם גאַנג פונעם מוסרניק צמח אַטלאַס איבער תשובה צוריק צו דער גבורה פון טאַג־טעגלעכן לעבן.

גראַדעס גרויסער קינסטלערישער אויפטו, וואָס שייך דעם מחזה אברהם, איז וואָס הגם דער מחזה איז פיזיש נישט פאַראַן אין אַ גרויסן, אין סאַמע גרעסטן טייל פון די ראַמאַן־קאַפיטלען, איז ער אַבער אי מיט זיין געמיט און אי מיט זיין קריטישן בליק אויף די געשעענישן און מענטשן פונעם ראַמאַן איבעראַל דאָ. ער איז די צענטראַלע געשמאַלט פונעם סאַמע אַנהייב, אַן, איבער אַלע פיר הונדערט זייטן פונעם סיפור־המעשה.

דער מחזה אברהם איז, נוצנדיק די סוגעסטיווע פאַרמולירונג פון דער «ונתנה־תוקף»־תפילה אַ מין «מעביר צאנו תחת שבטו». כמעט אַלע געשמאַלטן, און דער־עיקרשט די פאַרשוניגען מיט מאַראַלישע צעשויערטקייטן און מיט צו פיל פאַר־שטייפֿטע פרינציפֿן פון מאַראַל, גייען דורך אונטער דער ריט פונעם מחזה אברהם קריטישע רייד, וואָס נעמען איין מיט זייער שטילקייט און איבערצייגן און באַזיגן מיט דעם פעסטן און זיכערן טאָן פון לעבעדיקער תורה (תורת חיים) קעגן דער אכזריותדיקער אַבסטראַקציע פון מוסר.

אונטער די שטילע קריטישע רייד פונעם מחזה אברהם קערט זיך אום וואָווע

בארביטולער פון דער ווילדעניש פון נקמה-באגער צו אנדערע און פון נקמה-נעמען אין זיך אליין צו די ברעגעס פון יישוב און יישוב-הדעת; עס צעפאלט זיך און ווערט צו נישט די מאַנמענטאַלע תשובה פון צמח אַטלאַס אין אמדור פאַר האַבן אַפגעלאָזט דעם שידוך מיט דבורה נאַמיאַט; עס רינט אויס די מסירות-נפש פון ברענגען קינד דער קעגן דעם ווילן פון זייערע טאַטעס אין דער ישיבה, כדי זיי צו באַהעפטן מיט תורה; עס צעשטויבט זיך דער קאַמף צווישן גלייביקע און וועלטיש-פרייע.

פונעם מחזה אברהם דברי תורה און אויך פון זיין שיחת חולין קומט אויף אַ ייד אַ מאַמין אין גאַט און פול מיט דרד-אַרץ, איינזעעניש און ליבשאַפט צו גאַטס אויסדערוויילטער באַשעפעניש — דעם מענטש. עס קומט אויף אַ ייד, וואָס פאַר אים איז דער וועלטישער נישט קיין שלעכטער מענטש, נאָר אַ מענטש צום באַדויערן, ווייל ער האָט נישט קיין השגה ווי גוט עס איז דעם פרומען, דעם בעל-בטחון. „דער בעל-בטחון האָט דעם גאַנצן בורא עולם פאַר זיך אליין, ווי אַיטלעך קינד האָט פאַר זיך דעם גאַנצן טאַטן“.

גראַדעס ראַמאַן וועגן צמח אַטלאַס איז אַזוי אַרום נישט נאָר אַ ראַמאַן פון קינסטלערישער מענטש- און גורל-געשטאַלטיקונג, נאָר אויך אַ סיפור-המעשה מיט אַ מאַראַלישן מוסר-השכל. חיים גראַדע איז נישט נאָר אַ טיפער פסיכאָלאָגישער קענער פון זיינע געשטאַלטן, און דערעיקרשט פון זיינע הויפטגעשטאַלטן, ר' אב-רהם שעה קאַסאָווער און ר' צמח אַטלאַס, נאָר אויך דער פוסק אין זייער פלוגתא פון אידעע און געמיט.

חייל ווילנער, דער אַלטער עגאָ פון חיים גראַדע אין דעם ראַמאַן האָט דעם כוח צו זיין אַביעקטיוו אין זיין פסק, וואָרעם ער איז אַ נאַענטער קרוב מיט ביידע הויפטגעשטאַלטן. ער איז לויט זיין געמיט אַ מוסרדיקער דיאַלעקטיקער, ווי צמח אַטלאַס און לויט זיין שכל און וועלטבליק אַ מאַן פון מתינות, פון תורת-חיימדיקן מיטלזעג, וואָס זעט ווי זיין גרויסער רבי ר' אברהם שעה קאַסאָווער, די דינע מחיצה צווישן קידוש-השם און חילול-השם, און ער ווייס אין איינעם מיט זיין רבין, אַ „דער גרעסטער גיבור, אויב ער ווייס זיך ניט וווּ אַפצושטעלן, איז אַ פראַ-אַדם“.

ד

מיר איז שוין אויסגעקומען אַ מאַל איינצוטיילן אונדזערע בעלעטריסטן, אַב-הייבנדיק פון די קלאַסיקער און ביז צום צווייטן דור נאָך די קלאַסיקער, וואָס די הויפט-פאַרטערער זייערע זענען יצחק באַשעוויס און חיים גראַדע, אין זענער, הערער און בעל-ריח. פון די קלאַסיקער זענען מענדעלע און פּרץ די קינסטלער פון אויג און שלום-עליכם דער גאון פון חוש-השמיעה, דער חוש-הריח, ווידער, איז דער סאַמע בולטסטער ביי בערגעלסאַנען און באַשעוויס.

חיים גראַדע איז, ווי מענדעלע, אַ מאַן פון חוש-הריאה, און ווי פּרץ, אַ באַזינגער און סימבאָליקער פון אויג. וועגן מנהל צמח אַטלאַס דערציילט גראַדע, אַז ער האָט

פארמאגט „א בלייך פנים מיט שווארצע אויגן, ווי צוויי אפענע פינצטערע קעלערן“. אן אנדערש מאָל האָבן צמח אַטלאַסעס אויגן „געקוקט ווי אַריינגעזעצטע איידל־שטיינער וואָס פינקלען — און זעען גאַרנישט“. ווידער, צמחס פעטער זימעל אַט־לאַס האָט מיט זיינע אויגן „אַרויפגעקוקט צום באַלקן ווי אַן אויסגעקילטער קוימען צום הימל“.

דאָס זענען דריי אויג־מעטאָפּאַרן צווישן אַ היפש ביסל אַנדערע און נישט וויי־ניקער אַריגינעלע.

ה

דאָכט זיך אַז בעל־מחשבות האָט געזאָגט וועגן דעם זיידע מענדעלע, אַז ווען דאָס יידישע לעבן פון שלמה ר' חיימס זאָל אונטערגיין, וואָלט מען עס געקאָנט רע־קאָנסטרױרן לויט מענדעלעס ווערק. דאָס זעלבע איז חל אויף מענדעלעס אייניקל חיים גראַדע. אויפן סמך פון זיינע צוויי בענד „צמח אַטלאַס“ קאָן מען נישט בלויז רעקאָנסטרױרן דאָס פּאַרלױרן געגאַנגענע לעבן פון לומדים, רבנים און בעלי־מוסר אין דער אַמאָליקער יידישער ליטע, נאָר מען קאָן אויך זען ווי, נוצנדיק דאָס לשון פּונעם מחזה אברהם און זיין געזאַנג צו מענטשלעכן אויג, וויפל חן און יופי און מחשבה עס האָט אַרויסגעשטראַלט פון יידישע בני־תורה און פון זייער אידעישן געראַנגל.

4

די משפחה בראָווער

א

דריי פון דער משפחה

דריי פון דער דאָזיקער משפחה: דער פאָטער ר' מיכאל הכהן, דער בכור ד"ר אברהם יעקב און דער מיזניק יצחק זענען געווען אַ טייל פון מיין לעבן אין די קאָלאָמביער גימנאָזיע-אַרן.

דער פאָטער ר' מיכאל איז געווען אַ פריינד פון מיין זיידן ר' מרדכי. זיי האָבן ביידע געאַרבעט אין דער מיליאָנערסקער פירמע פון יעקב ברעטלערס זין און איידעם. ר' מיכאל איז געווען דער אויבער-בוכהאַלטער אין דער ברעטלערישער ביר-ברויעריי און דער זיידע קאַסירער אין דער מעלשטוב.

די צוויי יידן האָבן זיך ליב געהאַט אהבת נפש. ר' מיכאל האָט אין מיין זיידן ליב געהאַט דעם זון פון דעם שטורמישן בעל-מות ר' שלמה חלפן, וואָס אַליין איז ער געווען אַ ייד אָן חכמות, אַ שטרענגער היטער פון אַלץ וואָס איז געבאַטן בין אדם למקום און בין אדם לחברו. און דערעיקרשט איז אים געווען צום האַרצן וואָס זיין עלטערער פריינד ר' מרדכי האָט ליב געהאַט מענטשן נישט ווייניקער ווי גאָט ברוך הוא אַליין.

דער זיידע, ווידער, האָט צו זיין מיט אַן ערך צען יאָר יינגערן פריינד ר' מי-כאל געהאַט אמתן ייראת-הכבוד. קודם איז ר' מיכאל געווען אַ גרויסער למדן, אַ בעל-תנ"ך און אַ כתבא רבא אין לשון-קודש און דערצו אַ קענער פון דייטש און בכלל פון לימודי חול.

אַבער מער ווי אַלץ איז מיין זיידע געווען מיט התפעלות וואָס אָט דער משכיל איז נישט נאָר אַליין אַ גרויסער יירא-שמים און אַ שומר מצוות פון דער גרעסטער ביז דער קלענסטער, נאָר וואָס זיינע קינדער, כאָטש זיי שטודירן אין די גימנאָזיעס און אין די אוניווערסיטעטן, זענען געבליבן הונדערט-פּראָצענטיקע פרומע יידן. ר' מיכאל און זיינע זין — האָט מיין זיידע גערעדט מיט באַווונדערונג — זענען גע-בליבן פרומע יידן, הגם זיי זענען געכאַפט אין ציוניזם. אין ציוניזם האָט דער זיידע נישט געפילט קיין פולן יידישן טעם, אפשר דערפאַר, ווייל ער האָט געטראַכט, אַז זיין אייגענער זון, מיין פאָטער ר' איציע, איז מחמת ציוניזם קאַליע געוואָרן און איז נישט אַזאַ פרומער ייד ווי ער, דער זיידע, וואָלט וועלן.

ר' מיכאל בראווערס בכור, דער היינט 83-יעריקער געלערנטער און ירושלי-
מער תושב ד"ר אברהם יעקב, איז פאר מיר געווען א שטיק לעגענדע. איך און
זיין יינגערער ברודער יצחק, וואס איז געווען מיין גימנאזיע-חבר, האבן וועגן אים
נישט אויפגעהערט צו רעדן און אים צו אידעאליזירן.

אברהם יעקב בראווער איז געווען אלץ וועגן וואס מיר האבן געחלומט: א מאן
פון דער צווייטער עליה, א פראפעסאר אין ירושלימער לערער-סעמינאר, א מחבר
פון א ספר, א מוסמך לרבנות און נישט קיין רב און — א מיטארבעטער פון „השי-
לוח“.

דער מיזיניק יצחק, וואס איז געווען מיט דרייצן יאר יינגער פון זיין ברודער
אברהם יעקב, האט, ווי שוין דערמאנט, געלערנט אין איין קלאס מיט מיר אין
דער קאלאמייער גימנאזיע און מיר זענען געווען נאענטע חברים.
ביים אויסבראך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האב איך פארלוירן פון
אויג די משפחה בראווער. שפעטער, שוין נאך דער מלחמה, בין איך בעת א באזוך
אין קאלאמיי געווייר געווארן, אז אברהם יעקב איז געווען די ערשטע שוואגל
און אז די גאנצע משפחה: טאטע-מאמע, די צוויי שוועסטער, די מעדיצינערין
מרים און די פילאסאפין פרומע, מיט זייערע מאנען, און מיין חבר יצחק מיט פרוי
און קינדער, זענען נאכגעפלוגן און וויינען אלע אין ארץ-ישראל.

ב

באגעגענישן אין ארץ-ישראל

די ערשטע באגעגעניש איז געווען אין א פריילינגדיקן שבת אינדערפרי פון
יאָר 1933 אין חיפה מיט ר' מיכאל, און עטלעכע שעה שפעטער מיט זיין מיזיניק,
מיין חבר יצחק. מיט ר' מיכאל האב איך זיך געטראפן צופעליק אויפן הדר הכר-
מל. ער איז געווען א קליין-געוויקסיקער. איז געגאנגען פון דאווענען בניחותא,
מיט די זעלביקע דריבנע יום-טובדיקע טריט ווי דעמאלט, ווען איך פלעג אים צו
מאל זען שפאצירן אין קאלאמיי אהיים פון ירושלימער שולעכן אדער פון דער
קאנצעליי און די ברעטלערס. דאס איינציקע א ביסל שטורמישע און צו דער מאס,
און אפשר גאר איבער דער מאס, אין ר' מיכאלס געשטאלט איז געווען זיין באַרד
וואס איז אין קאלאמיי געווען טונקל און איצט ווייס, און ווי מיר האט זיך געדאכט,
אויך עטוואס לענגער און ווינטיקער.

וואס טוט ר' מיכאל אין ארץ-ישראל? אויף דער עלטער האט ער זיך גענומען
צום שרייבן. אייגנטלעך קאן מען זאגן, צוריק גענומען, וואָרעם ער האט אויך ווי

א יונגער־מאן פון צייט צו צייט געשריבן: מאמרים אין קראקעווער „המצפה“ אונטער שמעון מנחם לאזארס רעדאקציע און אויך א ביאגראפיע וועגן דעם סטרייער־סטאניסלאווער גאון ר' אריה לייב האַראַוויץ, דעם בעל „הרי בשמים“. אבער אויף דער עלטער האָט ער אָנגעשריבן צוויי מאַנאָגראַפיעס וועגן זשידעטשויווער רביים, איינע וועגן ר' אייזיקל זשידעטשויווער (פאר יצחק, לעמבערג, 1928) און די אנדערע וועגן ר' הערש זשידעטשויווער (צבי לצדיק, ווין 1931). און אַחוץ דעם האָט ר' מי־כאל אָפּגעדרוקט עטלעכע אויספאַרשונגען, וואָס איינע איז היינט (היינט, מיין איך 1967) זייער אַקטועל, ווייל זי האָט צו טאָן מיט דער טאָפּאָגראַפיע פונעם בית־המקדש און פונעם כותל מערבי (אבן שתיה, ירושלים, 1930).

און נאָך עפעס: ר' מיכאל האָט מיר אָנגעוואַנקען, אַז ער שרייבט אַדער גרייט זיך צו שרייבן זיינע זכרונות.

מער האָב איך ר' מיכאלן נישט געזען. איך בין ערשט זיבעצן יאָר שפעטער, אין 1950, צום צווייטן מאָל געקומען אין לאַנד פון די אַבות און דעמאָלט איז ר' מיכאל בראַווער שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. ער איז נפטר געוואָרן אַ יאָר פריער אום ווינטער 1949 אין דער שיבה טובה פון זעקס און אַכציק יאָר און איז געקומען צו קבורה אין דער עיר הקדוש ירושלים.

אין די געציילטע עטלעכע שעה וואָס איך האָב אין יענעם זעלביקן טאָג, ווען איך האָב אין דער פרי באַגעגנט ר' מיכאלן, פאַרבראַכט מיט דער משפּחה פון זיין יינגסטן זון, מיין חבר יצחק, האָבן מיר געווינטעוועט זכרונות וועגן די בשותפותע קלאַסן גימנאַזיע און וועגן דעם „חוג עברי“ וואָס מיר ביידע האָבן געפירט און גע־פרוווט פאַר אים געווינען אונדזערע חברים „צעירי ציון“, און דערעיקרשט די חברות, וואָס האָבן גערעדט רק פּויליש און זייער ציוניזם האָט דורכויס געקאָנט אויסקומען אַן העברעיש. מיר האָבן זיך דערציילט וועגן די נאָענטע פריינד פונעם „פּאַלעסטינע־קרייזל“, וועגן דעם יידיש־דיכטער שמאי מאַנגער, וואָס איז קיין די־כטער נישט געוואָרן, און וועגן אונדזער חבר הענריק זיסקינד, אַ קינד פון אַ רייכער שטוב, וואָס איז אַ גרויסע שישקע ביי די דייטשע קאָמוניסטן און פאַרנעמט ביי זיי דעם הויכן פּאַסטן פון שעה־רעדאָקטאָר פון זייער צענטראַל־אַרגאַן „די ראַטע פּאַהנע“. מיר האָבן פאַרגיבעריש געלאַכט איבער אונדזער אַלטן רעליגיע־לערער ווילהעלם גרינעס, וואָס איז אין האַרצן געווען אַ וואַרעמער ייד און האָט דרויסנדיק זיך אַזוי ערנסט באַטראַכט פאַר אַ פּאַליאַק פון משהס גלויבן, און מיר האָבן געלאַכט אַן מחילה איבער אונדזער יונגן לערער פון אוקראַיניש יוזעף סיטניקעוויטש, וואָס האָט ווייניק וואָס געקאָנט אוקראַיניש און אוקראַינישע ליטעראַטור און האָט נישט געוויסט ווי אַזוי דאָס ווייניקע איבערצוגעבן די תּלמידים; מיר האָבן זיך איבער־נעמעריש דערציילט וועגן די קלוגע רייד פון אונדזער היסטאָריע־פּראָפּעסאָר סטאַ־

ניסלאָוו ווערבער און זיך געברוגזט אויפן פויליש-לערער יאָן פילך, וואָס האָט זיך נישט געשעמט צו זיין אַ פריינדלעך-אַפּענער אַנטיסעמיט אין קלאַס. אָבער איבער די שמועסן אַריבער זענען ר' מרדכי ביקלס אייניקל און ר' מיכאל בראַווערס יינגסטער זון געבליבן היפש ווייט אין געמיט. ער אַ קנאותדיק-פרומער ייד און איך — עס איז דאָך אַ זינד אַפילו זיך אַליין צו באַרעדן, וויל איך בלויז זאָגן — אַ ייד וואָס פאַרפעלט אָפט מנחה ומעריב און צו מאַל אַפילו שחרית אויכעט.

מיין חבר יצחק איז איצט געווען לערער אין דער חיפהער רעאַל-גימנאַזיע, האָט דאָרט געלערנט אַלגעמינע געשיכטע, יידישע געשיכטע און געאָגראַפיע און ער און זיין פרוי, וואָס איז געווען די טאָכטער פון אַן אַרטאָדאָקסישער פאַמיליע אין דייטשלאַנד, האָבן געפירט אַ שטרענג פרום-יידישע שטוב. צוויי יינגלעך זענען אַרומגעלאָפן איבער דער שטוב און האָבן זיך געשפילט. ווען מען ווייזט מיר היינט די בילדער פון די קינדער וואָלט איך זיי מן-הסתם נישט דערקענט. ס'איז מיר נישט געבליבן אין זכרון קיין שום שטריך פון זייערע פנימער, איך געדענק בלויז די יאַרמלקעס אויף זייערע קעפּ און דעם שטענדיקן זשעסט ביי זיי ביידע צו פאַר-היטן, אַז די יאַרמלקע זאָל חלילה נישט אַראַפּפאַלן און זיי זאָלן נישט בלייבן בגילוי ראש. און נאָך געדענק איך, אַז ווען די קינדער האָבן גענומען אַ שטיקל נאַשוואַרג זענען זיי באַלד געקומען צו לויפן צום פאַטער ער זאָל אויסהערן ווי זיי מאַכן אַ ברכה. און דער פאַטער, וואָס איז געווען פאַרטאָן אין שמועס מיט מיר, האָט אַלע מאָל איבערגעריסן און ערנסט מיטגעזאָגט די ברכה מיט די קינדער. איך האָב דעמאָלט פאַרשטאַנען די קינאה וואָס מיין זיידע ז"ל האָט מקנא געווען זיין יינגערן פריינד מיכאל בראַווער. מען זאָגט, אַז די בעסטע און זיכערסטע דערציונג איז דער ביישפיל פון דער שטוב. פאַר וואָס זשע זענען מיר: מיין חבר יצחק און איך, ביידע דערציונג אין פרומע הייזער, אַזוי פאַרשיידן אין אונדזער לעבנסשטייגער און אויך אין דער דערציונג וואָס מיר גיבן אונדזערע קינדער? ווייזט אויס אַז צו אמונה קאָן מען נישט דערגיין בלויז דורך דערציונג. דער מענטש מוז האָבן אַ ספּעציעלע באַגאַבונג צו גלויבן, עלעהיי ווי צו ליטעראַטור און קונסט.

ג

זכרונות פון טאַטן און זון

די אַנווינקעניש אויף זכרונות וואָס ס'האָט מיר געגעבן ר' מיכאל בראַווער ביי אונדזער באַגעגעניש אין יענעם שבת פון יאָר 1933 אויפן הדר הכרמל אין חיפה איז איצט מקוים געוואָרן. ר' מיכאלס בכור, ד"ר אברהם יעקב בראַווער האָט

ארויסגעגעבן אין פארלאג פון „מוסד הרב קוק“ זיינע אייגענע און דעם פאטערס זכרונות אין איין באַנד (זכרונות אב ובנו, ירושלים, 1966).

דער פאטער האָט דערצויגן זיינע זכרונות ביון יאָר 1889. דער זון, ד״ר אברהם יעקב, הייבט אָן זיינע מעמואַרן דאָרט וווּ דער פאטער פאָרענדיקט און דערגייט ביז 1964 מיט אַ היפש ביסל ביטערע באַמערקונגען וועגן דער אַטמאָספער וואָס איז אין דער מדינה אַנדערש ווי זי איז געווען אין די חלוצישע יאָרן.

ד״ר אברהם יעקב בראַווער איז היינט צו טאָג איינער פון די אַנגעזעענסטע מלומדים און פאָרשער אויפן געביט פון געאָגראַפיע אין מיטעלן מיוזח. זיינע ספרים אין דעם תחום זענען סטאַנדאַרד־ביכער פאַר תלמידים, לערערס און גע־לערנטע. זיין דאָקטאָר־טעזע אויף אַ היסטאָרישער טעמע וואָס ער האָט געשריבן אין ווינער אוניווערסיטעט אין 1909 האָט ער אויף דער עלטער איבערגעאַרבעט און אויסגעברייטערט און זי איז אַרויס אין פארלאַג „מוסד ביאַליק“ אונטערן נאָמען „גליציה ויהודיה“ (ירושלים, 1956).

ד״ר בראַווער איז אויך אַ חלוץ פון יידישער פּעדאַגאָגיק אין ארץ־ישׂראל, וווּ ער האָט אויפגעשטעלט דורות תלמידים, אַנגעהויבן פון 1911 און ביז צו זיין עמעריטור מיט אַ הפסקה פון די יאָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ער איז געווען רב אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און האָט פאַרוויילט אַ שטיקל צייט אויך אין ווין.

איז פאַרשטענדלעך וואָס דעם חלוץ, דעם לערער, דעם פרומען ייד, וואָס האָט מיטגעלעבט די אידעאָליסטישע יאָרן פון אויפבויע אין צייט פון דער צווייטער און פון דער דריטער עליה איז זיך שווער צוצוגעוויינען צו דער געענדערטער אַטמאָספער אין דער מדינה. באַקלאַגט זיך ד״ר בראַווער און מאַכט אין לעצטן קאַפיטל צערדיקע באַמערקונגען וועגן דעם קיבוץ וואָס ווערט אָן אַלטע און קאָן נישט צו־באַקומען נייע חברים; וועגן דעם וואָס אַ מאָל האָט מען נישט באַדאַרפט צושליסן קיין טירן אין ירושלימער זכרון משה־קוואַרטאַל, ווייל אַ „יידישער גולן“ און אַ „יידישער רוצח“ זענען געווען בלויז אַנעקדאָטישע באַגריפן, און אויך וועגן דעם געמינערטן יידישן ניוואָ אין די לערנאַנשטאַלטן, וואָס זיין טרויעריקער סימן איז יענער תלמיד פון אַ מיטלשול אין באַר־שבע, וואָס האָט קיין מאָל נישט גע־הערט פון אַ „כותל מערבי“.

איך דערמאָן דאָ אַט די קריטישע באַמערקונגען, ווייל ערשטנס, ווער איז נאָך מער באַרעכטיקט צו אַזאָ קריטיק ווי אַ ייד ווי ד״ר בראַווער וואָס האָט אַוועקגע־געבן אַ לעבן פאַרן אויפבויע פונעם פּאָלק אין ציון און פאַר זיין גייסטיק־מאַראַלי־שער דערהויבונג? און שנית, אַזעלכע באַמערקונגען אין נוסח פון ד״ר בראַ־ווערס זכרונות! ער איז על־פי זיין געמיט אַ מוכיח, אָן אויפדעקער פון מאַראַלישע פּגמים ביי פּרט און כלל.

און דורך דער ריט פון זיין קריטיק, פון זיין אָפט דורכדרינגענדיקער קריטיק,

גייען דורך מענטשן ביחידות און מענטשן בציבור פון די גאליצישע שטעט סטרי און קאלאמיי, ווו ער האט געלערנט און געענדיקט די פוילישע גימנאזיע; פון ווין, ווו ער האט באקומען זיין דאקטאר-דיפלאם אין געשיכטע און זיין סמיכה אויף רב-נות אין דארטיקן ראבינער-סעמינאר; פון טארנאפאל, ווו ער איז געווען א לערער פון יידישן דת אין דער שטאטישער פוילישער גימנאזיע און האט אין דער צייט אין דער יוסף פערל-ביבליאטעק אנטדעקט און באשריבן א מאנוסקריפט פון בער בא-לעכאווערס (בירקענטאל) זכרונות; פון ירושלים, ווו ער איז געווען א לערער אין דעם לערער-סעמינאר פון דער חברה „עזרא“; פון קאנסטאנטינאפאל, ווו ער האט אין די מלחמה-יארן פארנומען דעם כסא-הרבנות פון דער עסטרייכיש-אונגארישער קהילה און נאך א מאל און עד היום אין ירושלים, ווו ער איז לאנגע יארן געווען א לערער אין לערער-סעמינאר פון „מזרחי“. כמעט זיבעציק יאר יידיש לעבן גייען דורך אין ד"ר בראווערס זכרונות און א שלל מיט מענטשן ווערן דארט גע-שילדערט און וועגן א שפע מיט געשעענישן ווערט דערציילט.

נו, מעג איך אוודאי צופרידן זיין וואס מיין עלטער-זיידע ר' שלמה חלפן (ברא-ווער רופט אים נישט אן ביים נאמען, נאר אלע סימנים ווייזן קלאר אז אים מיינט ער) איז, ווי זאגט מען דאס, ארויס מיט גאנצע ביינער. „אין די זיבעציקער און אכציקער יארן איז געווען אין שטאט אן אנגעזעענער חשתי (חלפן), א ייד א למדן, א פקח און א בעל מידות. פארמעגלעכע מענטשן פלעגן אים אנטרויען טויזנטער גילדן, ער זאל אונטער געוויסע באדינגונגען זיי פארנוצן ווי ער פארשטייט. דער לייער האט נישט געקענט דעם פארלייער, ווייל אין דער קבלה איז געשטאנען: איך וועל צאלן דעם מוביל כתב זה דעם פרעזענטירער פון דעם פאפיר). דער פאר-לייער האט נישט געהאט קיין דאגות. דער חלפן האט אים געשיקט דעם דו"ח צו דער צייט“.

אזוי ווייט איז ריכטיק. אבער נישט ריכטיק איז ווען ד"ר בראווער דער-ציילט, אז אויף דער עלטער איז מיין זיידע אריינגעפאלן אין מרה-שחורה, מחמת עס האט אים געפלאגט דאס געוויסן וואס ער האט עוסק געווען אין עסקא, ווייל ער האט געוויסט אז דער דין פון „היתר עסקא“ איז אין תוך נישט מער ווי אפנארעכץ. עס איז נישט אזוי געווען די מעשה און איך בעט דעם חשובן ד"ר בראווער מעיין צו זיין אין מיין ספר „א שטאט מיט יידן“, אדער אין דעם העברעישן תרגום „עיר ויהודיה“, און ער וועט זען, אז ער טראגט זיך ארום מיט פאלשער אינפאר-מאציע. ד"ר בראווער איז צום ערשטן מאל געקומען קיין קאלאמיי פון קאלוש סו-כות-צייט 1894 אין עלטער פון ניין יאר, ווען מיין זיידע ר' שלמה איז שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע אן ערך זעקס חדשים (ער איז נפטר געווארן כ"ה ניסן, 1894 און נישט 1893, ווי עס גיט אן ד"ר בראווער). צום צווייטן מאל איז ער געקומען קיין קאלאמיי צו לערנען אין גימנאזיע אין 1901 אין עלטער פון זיבעצן יאר. ער קאן, בכך, וועגן דעם ענין שלמה חלפן וויסן בלויז פון צווייטער און דרי-

טער האַנט און עס וואָלט דערפאַר בעסער געווען, ווען ער זאָל זיך געווען סומך זיין אויף מיין ספר אַנשטאָט אויף געהערט זאָגן פון פרעמדע, וואָס האָבן נישט פינקטלעך געהערט, נישט פינקטלעך געדענקט און אַוודאי נישט פינקטלעך אי-בערדערציילט.

און איך מוז אויך פאַרריכטן נישט נאָר אַ פאַלשע אינפאָרמאַציע פון ד"ר בראַ-ווער וועגן מיין זיידן ר' שלמה, נאָר אויך זיינס אַ פאַלשן איינדרוק וועגן דעם עיר ואם בישראל קאָלאַמיי. עס האָט מיך פריקער באַרירט צו לייענען ביי ד"ר בראַווער אַז קאָלאַמיי צום אונטערשייד פון קאַלוש און סטרי „עיר עממית גסה היתה“, ד. ה. זי איז געווען אַ „גראַב-פלעבייזשע שטאָט“ און אַז נאָר ווייניק פון אירע בעלי-בתים זענען געווען בני-תורה און אַז אַ סך, נישט די מייסטע, האָבן גערעדט ניבול פה ווי נחום-דרגאניקעס. ד"ר בראַווער פאַרזיכערט אונדז, אַז ער האָט „געהערט אַ גרויסן האַלץ-סוחר רעדן מיט די בעלי-עגלות ווי איינער פון זיי“. איז דאָס גענוג, אַז מען זאָל קענען מאַכן אַזאַ גענעראַליזירנדיקע דעקלאַראַציע וועגן „אַ סך בעלי-בתים האָבן גערעדט ניבול פה“?

און נאָך אַ טענה האָב איך צו ד"ר בראַווערן און צו זיין בדרך כלל זייער אינ-טערעסאַנטן זכרונות-בוך, וואָס איז דערעיקרשט אינטערעסאַנט, ווען עס גייט וועגן באַשרייבן און אויפקלערן געוויסע שטייגערישע מינהגים. ד"ר בראַווער געהערט זיכער צו די געציילטע פון זיין סאַציאַלן און לערנערישן שיעור קומה, וואָס יידיש הייסט ביי זיי נאָך אַלץ „יידיש-דייטש“. איז דאָך דאָס שוין גענוג. האָט ער אָבער מורא, אַז מען קאָן אים חושד זיין אַז ער איז חלילה אַ חסיד פון „יידיש-דייטש“, האַלט ער דערפאַר פאַר נייטיק צו דערקלערן, אַז „אינגי ממחיבי קיומה של הלשון היהודית האשכנזית“, נאָר וואָדען, עס טוט אים, ד"ר בראַווערן, שטאַרק באַנג וואָס עס „גייט אונטער דער זאַפטיקער יידישער פאַלקלאַר, וואָס אַ סך דורות פון יידישע בעלי-עגלהס האָבן געשאַפן אויף דער ערד פון פוילן און אוקראַינע“ (נאָר די בעלי-עגלהס, וואָס האָבן געפירט ביר פון יעקל ברעטלערס ביר-ברויעריי און מעל פון זיין מיל? קיין אַנדערע שיכטן פון יידישן פאַלק האָבן קיין פאַלקלאַר נישט גע-שאַפן? — ש. ב.).

אָבער איך בין ד"ר בראַווערן גרייט מוחל צו זיין די אומנייטיקע דעקלאַראַציע וועגן „יידיש-דייטש“ פאַר די צוויי פאַלקסלידער פון „פלאַגערס“, וואָס ער האָט פאַרגעדענקט און פאַרציכנט אין זיינע זכרונות. אַט זענען די צוויי לידער —

צרות מיינע, צרות גרויסע פלאַג,

ביי טאַג קיין עסן און ביי נאַכט קיין שלאַף.

לאַמיר אָנהייבן פון דער אַלף —

אַז מע פירט אַ יודעלע צו דער אַסענטירונג

ליגט אים אויפן האַלדז דער חלף.

שלמה ביקל

צרות מיינע...

לאַמיר איבערלאַזן די אַלף
און זיך נעמען צו דער בית,
אַז מע פירט אַ יודעלע צו דער אַסענטירונג
באַגייסט אים אַ טויט שווייס.
צרות מיינע...

לאַמיר איבערלאַזן די בית
און זיך נעמען צו דער גימל,
אַז מע פירט וכו'...
גיט מען אים ברויט און קימל
צרות מיינע...

...די דלת
איז ערגער ווי פריש געמל־עט
...די הא
איז אים אַך און וויי
...די וואָו

קוקט מען נישט אַפילו אויפן רב
...די זין
טוט מען אים און כלי זיין
...די חית
איז ער ווי אַ מת

דאָס ליד גייט מן־הסתם דורך דעם גאַנצן אַלף־בית אָבער ד"ר בראַווער ברענגט
נאָר ביז חית.

דאָס צווייטע ליד איז אַ ליבע־ברוגז און גייט אַזוי —

האַסטו פעסייע גוטן מעד,
גיב זשע מיר דעם העבער,
קערסטו מיינען אַז ס'איז שפעט
צוועלעף האַלט דער זייגער,
איך און דו, און דו און איך
זעמיר ביידע גערן.
אַנגעגעסן און אַנגעטרונקען,
נישטאַ פאַר וואָס צו צאָלן,
כאַפט דאָס פעקל פונעם פלעקל
און איז אַוועקגעפאַרן.
פאַר זשע — פאַר זשע צום גוטן יאָר,

זאָלסט מיך נישט געדענקטן,
וועסטו פאַרן דורך אַ וואָסער
זאָלסטו דיך דערטרענקטן,
וועסטו פאַרן דורך אַ פּייער
זאָלסטו דיך פאַרברענטן.
וועסטו קומען צו היימישע מענטשן
זאָל מען דיך נישט דערקענטן.

ד

אין אַ תּל־אביבער פענסיאָן

נאָך ביי מיין ערשטן באַזוך אין מדינת ישראל האָב איך מיר געהאַט פּירגענומען זיך צו באַגעגענען מיט ד"ר בראַווער. ש. י. עגנון, ביי וועמען איך האָב דעמאָלט פאַרבראַכט אַ זייער אַנגענעמע און אַנרעגנדיקע שעה אין זיין היים אין תּל־פּיות האָט מיך מזון געווען זיך צו טרעפּן מיט ד"ר בראַווער. עגנון און בראַווער זענען נאָענטע פּריינד. דאָס בוך זכּרונות איז אַ מתנה פּונעם מחבר צו עגנונען און עגנונס אַ יובל־אַרטיקל וועגן בראַווער און אַ רעדע ביי אַ יובל־מסיבה זענען איבערגע־דרוקט ווי אַ הקדמה צו בראַווערס בוך זכּרונות. איך געדענק שוין היינט נישט פאַר וואָס מיין באַגעגעניש מיט ד"ר בראַווערן איז דעמאָלט, אין 1950, נישט צו שטאַנד געקומען. מיר דאָכט, אַז שולדיק אין דעם איז געווען דער טעלעפּאָן, כ'מיי דאָס וואָס ד"ר בראַווער האָט נישט געהאַט קיין טעלעפּאָן. דאָס מאָל, סוף 1964, האָבן מיר זיך דורכגעשריבן און אויך טעלעפּאָנירט און איך בין געפאַרן אים באַ־זוכן אין דער תּל־אביבער פענסיאָן „אור־לי“, וווּ ער פאַרברענגט די ווינטער־חדשים, ווייל אין תּל־אביב איז וואַרעמער ווי אין ירושלים.

געפירט האָט מיך צום פענסיאָן ד"ר בראַווערס זון, ד"ר משה בראַווער, וואָס איז אַ פּראָפּעסאָר פּון געאָגראַפיע אין בר־אילן־אוניווערסיטעט (געאָגראַפיע איז, ווייזט אויס, אַ „משפּחה־פעלער“ ביי די בראַווערס, וואַרעם אויך מיין חבר יצחק און די שוועסטער, ד"ר תּמימה בראַווער־האַראַוויץ, האָבן געקנעלט געאָגראַפיע) און שרייבט אויך אַרטיקלען אין „הפּועל הצעיר“ און אין „הארץ“.

פּון ד"ר משה בראַווער בין איך געוויר געוואָרן פּרטים וועגן מיין חבר יצחק. איך האָב געוויסט, אַז ער איז נישט מער צווישן די לעבעדיקע און האָב דערפאַר אויסגעמיטן צו רעדן וועגן אים מיט זיין עלטערן ברודער אברהם יעקב. מיין חבר יצחק איז געווען פּון די סאַמע אַנגעזעענסטע לערער אין דער חפּיהר רעאַל־גימ־נאַזיע. ער האָט דאָרט געלערנט ביז צום יאָר 1958, ווען ער איז באַשטימט געוואָרן

פאר אינספעקטאר איבערן געאָראַפֿיע־לימוד אין אַלע מיטלשולן פונעם לאַנד. פאַר דער צייט פון זיין לערער־האַט יצחק אַרויסגעגעבן עטלעכע טעקסטביכער פון געשיכטע און געאָראַפֿיע, וואָס זענען זייער אַנגענומען ביי די תלמידים און ביי די לערערס און ווערן אַלץ איבערגעדרוקט אין נייע אויפלאַגעס.

אַבער דער גורל איז געווען אַכזריותדיק צו מיין חבר יצחק בראַווער. אין דער באַפרייונגס־מלחמה איז געפאַלן איינער פון זיינע צוויי זין. דער פאַרבליבענער איז אַ קראַנקער. דער טויט פונעם זון האָט צוגעאיילט דעם סוף פונעם פּאָטער. מיין חבר יצחק איז געשטאַרבן דעם 28טן פעברואַר 1961 אין עלטער פון דריי און זעכציק יאָר.

ווען איך בין אַריין צו ד"ר בראַווער אין זיין צימער אין פענסיאַן „אור־לי" האָב איך פאַר מיר דערזען די געשטאַלט פון זיין פּאָטער מיכאל. איין און די זעלבע פיגור לויטן אויסזען, לויט די תנועות און לויט דעם קול.

צי האָב איך, ווייל כ'האָב געזען פאַר מיר די געשטאַלט פון ר' מיכאלן, גענומען רעדן צום זון גלייך ער זאל זיין דער פּאָטער און דער מחבר פונעם פּאָטערס ספֿ־רים, אָדער האָט ד"ר בראַווער מחמת דעם באַגער צו כיבוד אב אַנגעהויבן דעם שמועס מיט מיר וועגן פּאָטער, ווייל איך האָב אים געקענט — איז מיר איצט נישט קלאַר. איך ווייס נאָר, אַז פון דער אַן ערך אַ שעה, וואָס דער שמועס האָט געדויערט, האָט ער זיך געדרייט אַרום דעם פּאָטער ר' מיכאל בראַווער און אַרום זיינע ספרים. דער באַנד „זכרונות אב ובנו" איז ערשט אַרויס מיט מער ווי אַ יאָר שפעטער, אַזוי אַז מיר האָבן גערעדט נאָר וועגן פּאָטערס חסידישע מאַנאָגראַפֿיעס, וואָס איז געווען געשיכטע־שרייבונג לויטן אַלטן פרום־יידיש־משכילישן נוסח.

איצט, אַז עס זענען אַרויס די „זכרונות אב ובנו" האָב איך אויף די ערשטע הונדערט צוויי און זיבעציק זייטן זיך באַגעגנט מיט ר' מיכאל בראַווער דעם שריי־בער.

ה

קאַלוש און סטרי

די זכרונות פון ר' מיכאל בראַווער דערציילן וועגן דעם יידישן לעבן אין זיין געבוירן־שטאָט קאַלוש און וועגן דער שטאַט סטרי, וווּ ער איז געוואָרן אַן איי־דעם. עס איז פאַרשטענדלעך, אַז פאַר אַזאַ ייד ווי ר' מיכאל, וואָס איז אויפגעוואַקסן ביי דער גמרא, איז דאָס יידישע לעבן קודם־כל די געשיכטע פון די רבנים אין שטאַט. ער פירט דורך אַ ריי רבנישע געשטאַלטן פון זיין געבוירן־שטאָט קאַלוש. איינע פון די אינטערעסאַנטסטע פיגורן איז געווען ר' איציקל, דער ברודער פונעם

בארימטן „גוטן ייד“ ר' מאירל פרעמישלאנער. דעם א' ר' איציקל האָט מען גערופן „דער קליינער גאָט“, וואָרעם ער האָט געקענט די שפּראַך פון עופות און איז פון זיי געוויר געוואָרן וועגן די גזירות רעות וואָס האָלטן אין אַנקומען. איז דערפאַר ר' איציקל געזעסן אַ גאַנצן טאָג אין טלית און תפילין און האָט עוסק געווען אין תורה און אין תפילה, כדי אָפצושרייען די גזירות“.

שיין און מיט שרייבערישער געניטשאַפט מאַלט ר' מיכאל דעם ליסער גאון, דעם „חות דעת“, וואָס האָט מחמת מחלוקת פאַרלאָזט קאַלוש און איז אַוועק קיין ליסע. ווי זיין זון ד"ר אברהם יעקב, איז אויך זיין פאָטער אַ מאדים צו באַשרייבן יידישן שטייגער, יידישע פרנסות און די אופנים פון יידישער דערציִונג. עס איז דאָס אַ לעבן פון די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן פון ניינצטן יאָרהונדערט אין גאַליציע און די גוטע באַשרייבונג וועט בלי ספק צו נויך קומען, ווי זאָגט מען דאָס, דעם קומענדיקן היסטאָריקער.

ליריש און מיט אַ פיינעם עוקף פון הומאָר, כ'מיין פון דעם גוטן, פיינעם הוי-מאָר, וואָס מיינט אַ לאַך טאָן איבער זיך אַליין, דערציילט ר' מיכאל וועגן דעם ווי אזוי די ערשטע כלה האָט אים אָפגעשיקט די תנאים, ווייל ער איז געווען אַ קליין געוויקסיקער (ווען ער איז געפאַרן קיין סטאַניסלאָוו זיך זען מיטן מחותן איז ער געפאַרן מיט דער באַן אויף אַ האַלבער קאַרטע, ווייל ער האָט אויסגעזען ווי אַ יינגל אונטער צען יאָר).

פאַר אַ גוטן פאַרטרעטיסט ווייזט זיך ר' מיכאל בראַווער אַרויס ווען ער צייכנט דאָס בילד פונעם באַרימטן גאון ר' אריה לייבוש האַראָוויץ, דעם בעל „הרי בשמים“ און זיין איידעם ר' שמעון. דער איידעם — אַ גואַלדאָוונער בקיא. אַז מען האָט אַנגערופן אַ דף פון אַ מסכתא אין דער גמרא האָט ר' שמעון געוויסט וועגן וואָס עס רעדט זיך אין דעם בלאַט. אָבער ווייל ער האָט גישט פאַרמאָגט קיין חריפות האָבן אַנדערע, וואָס האָבן ווייניקער געוויסט פון ר' שמעונען, דערגרייכט צו דער קרוין פון תורה, אָבער גישט ער, ר' שמעון. אַפילו זיין שווער, דער גאון, בעל „הרי בש-מים“ האָט ווייניקער געוויסט פון זיין איידעם, אָבער דערפאַר האָט זיין מחשבה גע-האַט פליגל.

דאָס קאַפּיטל וועגן דעם חרף, ר' אריה לייבוש און זיין איידעם דעם בקיא, ר' שמעון, איז דערציילעריש גוט געאַרדנט מיט פיינע פסיכאָלאָגישע באַמער-קונגען.

די לעצטע טעג פון חיים גרינבערג

א

פסח-צייט, 1952, איז חיים גרינבערג געפאָרן צו א זיצונג פון דער „יידישער אַגענץ“, אין ירושלים, און איז דאָרט פאַרבליבן איבער פינף וואָכן. ווי אַלע מאָל, איידער ער איז אַרויסגעפאָרן פון אַמעריקע, האָט גרינבערג אויך דאָס מאָל איבערגעגעבן די רעדאַקציע אין די הענט פון אַ חבר, דאָס מאָל איז דער חבר געווען דער שרייבער פון די שורות, און איך געדענק גוט דעם אויפדערנאַכט ערב אָפּליי, ווען גרינבערג איז געקומען צו מיר אַהיים, מיט זיין פרוי און אין איינעם מיט חנן אַיאַלטיץ, וואָס איז, זינט שלמה גראַדזענסקי האָט מיט אַ יאָר צוריק געהאַט עולה געווען קיין ישראל, געווען דער שטענדיקער געהילפס־רעדאַקטאָר פון „יד. קעמפּער“. דאָס איבערגעבן די רעדאַקציע האָט חיים גרינבערג גענומען שטאַק־ערנסט (תמיד, ווען גרינבערג שטייגט אויף אַ לעבעדיקער אין מיין דמיון, ווער איך פאַרכאַפט פון דער זעלטענער מזיגה פון שפרודלדיקן הומאַר און פון טיפּער פאַר־זאָרגטקייט, וואָס האָט זיך געטראָגן פון זיין וואָרט, פון זיין זשעסט, פון זיין שטים, פון זיינע שיינע, טונקעלע אויגן און פון זיין גאַנצער לולבדיק־שלאַנקער געשטאַלט). ער האָט איבערגעגעבן די פאַראַנענע מאַנוסקריפּטן, געזאַגט זיין מיינונג וועגן זיי און איבערגעלאָזט די דעפיניטיווע אַנטשיידונג צו מיר. ער האָט געעצהט וועגן טעמעס, וואָס זענען אַקטועל אַדער וואָס קענען אין טעג אַרום ווערן אַקטועל. גרינ־בערג האָט, ווי זיין שטייגער, גערויכערט איין פאַפּיראַס נאַכן אַנדערן און האָט דערביי אַ ביסל טרוקן אונטערגעהוסט, אָבער קיינעם פון אונדז איז נישט איינגע־פאַלן, אַז מיר זעען אים איצט צום לעצטן מאָל אַ געזונטן.

ווען מיר זענען אין אַן ערך זעקס וואָכן אַרום אים געקומען אַהיים מקבל־פנים זיין (עס זענען מיט אונדז מיטגעווען די לייוויקס און די אָפּאַטאַשוס), איז פאַר אונדז געזעסן אַן איבערגעביטענער גרינבערג. דאָס פנים אָפּגעצויגן און די מראה חצי געל און חצי אַש־גרוי. אַ בלינדער האָט געקאָנט זען, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ שווער קראַנקן מענטש. מען האָט וועגן דעם, פאַרשטייט זיך, נישט גערעדט. גרינבערג האָט, ווי אַלע מאָל, דערציילט מעשיות שיינ־פאַרביק, כּישופּדיק און מיט אַ לאַנגן אַטעם. ער האָט דערציילט וועגן באַגעגענישן ביי מסּיבות אין קרייז פון חברים און פון זייערע משפּחות און דאָ האָט ער, אַזוי אגב, דערמאַנט, אַז ער האָט פאַרשאַפט עגמת נפש די בעל־הביתמעס, ווייל ער האָט עפּעס די גאַנצע צייט אין ישראל נישט געהאַט קיין אַפּעטיט און האָט זיך נישט געקענט ממש צורירן צו די מאַכלים און צו די כּבודים אויף די טישן. דאָס איז געווען דער איינציקער אַנדייט, אַז ער פּילט זיך נישט בקו.

איידער חיים גרינבערג איז אָפּגעפּלויגן קיין ישראל, האָט ער זיך געלאָזט באַטראַכטן פּון אַ דאָקטאָר און זיך געלאָזט מאַכן אַ רענטגענבילד פּון די לונגען (זיין פּרוי, לאה, איז דערויף באַשטאַנען). דאָס בילד איז אויסגעפּאַלן צו דער פּולער צופּרידנקייט פּון דעם דאָקטאָר.

אויך איצט, נאָך גרינבערגס אַהיימקום מיט דער קראַנקער מראה, האָט די פּרוי געבעטן ער זאָל גיין צו אַ דאָקטאָר, אָבער געפּועלט האָט זי ביי אים ערשט דעמאָלט, ווען עס האָט זיך באַוויזן טעמפּעראַטור. דער ספּעציאַליסט האָט געמאַכט אַ ניי רענטגענבילד און — האָט געעצהט אַן אָפּעראַציע, וואָס גיכער. מיר האָבן אַלע געוויסט און מיט פיין געטראָגן אין זיך דעם קאַטאַסטראַפּאַלן רעזולטאַט פּון דער אָפּעראַציע. פּון דער משפּחה האָט וועגן דעם רעזולטאַט נאָר געוויסט גרינבערגס בן־יחיד, און מיר האָבן נישט אויפּגעהערט צו באַוונדערן מאַניוס כּוּח צו רעדן מיט דער מאַמען און מיטן טאַטן אַזוי גלייך ער זאָל געווען זיין באַרעכטיקט צום גרעסטן אָפּטימיזם. צי ער אַליין, גרינבערג, האָט געוויסט, אָדער געאַנט, איז מיר נישט קלאַר. בעת די באַזוכן אין מאַונט־סיני־שפיטאַל, נאָך דער אָפּעראַציע, האָט ער וועגן אַלצ־דינג גערעדט, נאָר נישט וועגן זיין קראַנקהייט.

שפּעטער צו, ווען ער איז שוין געווען צוריק אין דער היים, האָט דער באַוויס־טער געווראַלאָג, דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבּענער ד״ר ישראל וועקסלער, וואָס איז געווען גרינבערגס אַ נאָענטער פּריינט, פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז עס איז געשען אַ נס. די דאָקטוירים זאָגן, אַז די ראַדיום־באַשטראַלונג ווירקט זיך גוט אויס און גרייב־בערג וועט געזונט ווערן. קיינער האָט דערין נישט געגלייבט אַחוץ גרינבערגס פּרוי לאה, און ער אַליין, דער חולה.

אַרום אָקטאָבער איז ביי איינעם אַ באַזוך געקומען צו רייד וועגן סטיווענסאָנען, וואָס קעמפט, אַזוי האָב איך געטענהט, אַ פאַרלוירענעם קאַמף קעגן אייזענהאַוערין. גרינבערג האָט פּראַטעסטירט קעגן מיין פּעסימיזם און האָט מיר מיט אַן ערנסט פּנים פאַרזיכערט, אַז צוויי גוטע זאַכן וועלן געשען אין נאָוועמבער: סטיווענסאָן וועט געוויילט ווערן און ער אַליין וועט געזונט ווערן. איך האָב געהאַט דעם פּעסטן אייבי־דרוק, אַז ער גלייבט דערין, וואָס ער זאָגט.

ב

אין נאָוועמבער איז גרינבערג געווען מיט זיין פּרוי אין לעיקוואוד ביי די טאָ־פּילאָוסקיס און האָט מיר פּון דאָרט טעלעפּאָנירט. ער האָט זיך געפּילט בעסער און זיין אינטערעס איז געווען קאַנצענטרירט אויף די צוויי בענד עסייען, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געזעצט. ער האָט זיך מיט מיר שוואַל־עצה געווען מכוּח דעם נאָמען פּון איינעם פּון די בענד און האָט מיר אויך אָנגעזאָגט, איך זאָל, למען השּׂם, באַצייטנס צושטעלן די אַרטיקלען פאַרן „איד. קעמפּער“, וואָס איך בין לויטן אָפּמאַך מחויב. אין דעצעמבער איז גרינבערג געווען צוריק אין דער היים אין ניו־יאָרק. ער

איז פון שטוב כמעט נישט ארויסגעגאנגען. די עסקים פון דער רעדאקציע האָט ער מיט איאלטין און מיט באלפורן צום סאַמע גרעסטן טייל דערליידיקט דורכן טעלעפאָן. דאָס לעצטע מאָל אין דרויסן איז ער געווען אין דער ניוטלאַכט, דעם 24סטן דע-צעמבער 1952. עס איז פאַרגעקומען אַ זיצונג פון דעם פּוּעלי-ציון צענטראַל-קאָמי-טעט, אין הויז פון דער באַוועגונג, אויף 45 איסט 17טע גאַס, און חברים האָבן באַש-טאַנען, אַז גרינבערג זאָל קומען צו דער זיצונג און — מען וועט אים אָפּפירן מיט אַ טעקסי אַהיים.

אַ די זיצונג האָט זיך געענדיקט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין דער ניוטלאַכט איז נישט לייכט צו באַקומען אַ טעקסי, חברים האָבן געזוכט אַן אויטאָ און — דערנאָך איז מען זיך ביסלעכווייז צעגאַנגען. אין דער היים איז דער בן-יחיד געזעסן אַן אומרויקער ביז — ער איז געקומען העלפן זוכן אַ טעקסי. אויף דער פּערצנטער גאַס האָט מען עס פאַר קיין שום פאַל נישט געקענט קריגן. איז מאַני געפאַרן צו „טאַימס סקווער“ און דאָרט, נאָך וואַרטענישן, געכאַפט אַ טעקסי, אַראָפּגעפאַרן צו דער פּערצנטער, גענומען דעם פּאַטער און פון דאָרט אַרויף צו דער 98סטער גאַס. עס איז געווען אַ נאַכט, וועגן וועלכער גרינבערג האָט דערנאָך טעג לאַנג גערעדט ווי וועגן אַ קאַשמאַר. עס איז געווען ס'לעצטע מאָל, ווען ער האָט געזען די גאַס. אין יאַנאַר האָבן זיך אַנגעהויבן די יסורים. קודם-כל, האָט ער נאָך געפרוּווט זיצן אין פּאַטעל און דאָרט מיט פאַרשיידענע פּאַזיציעס פון דעם לינקן פּוס איינ-שטילן דעם שאַרפּן ווייטיק, דערנאָך, אַרום דער מיט פּונעם חודש, איז ער געבליבן ליגן אין בעט.

ביי די אָפטע וויזיטן ביים חולה (עס איז צום מיינסטן מיטגעווען מיט אונדז אונדזער בשותפותער פריינט ד"ר שאול סאַקאַל) איז דער גרעסטער תּענוּג, וואָס איך האָב געקאַנט צוטיילן דעם קראַנקן געווען, ווען איך האָב אים דערציילט וועגן זיין אויסגעזעצטן באַנד עסייען, וואָס ער האָט מיך געבעטן איבערצוקוקן. איך פלעג אים איבערגעבן דעם אינהאַלט פון די געלייענטע עסייען און ער האָט זיך צוגעהערט, גלייך ווי זיינע אייגענע געדאַנקען זאָלן פאַר אים זיין לגמרי ניי און ער זאָל זיי צום ערשטן מאָל הערן. איך האָב הנאה געהאַט פון די עסייען און ער האָט באַשיימפּערלעך זיך געפרייט מיט מייך הנאה. און איך האָב אָפּגעענטפּערט מיט פרייד אויף זיין הנאה. עס איז געווען אַ מין אַלץ שטייגנדיקער דיאַלאָג פון הנאה צווישן אים און מיר. דאָס לעצטע מאָל האָבן מיר (מיין פּרוי און איך) אים געזען אַ באַווסטזיניקן דינסטאַג אויף דער נאַכט, דעם 10טן מערץ, עפּעס איבער דריי מעת-לעת פאַר זיין פּטירה.

ווען מיר זענען אַריינגעקומען האָט מייך פּרוי אויסגעשטרעקט צו אים די האַנט אויף זיך צו באַגריסן. גרינבערג האָט זיין האַנט צוריקגעהאַלטן: „דעם, וואָס איך האָב ליב גיב איך היינט נישט די האַנט. איך האָב אַ פאַרקלונג.“ עס האָט דעם קראַנקן גערונען פון דער נאָז און ד"ר כאַמסקין, דעם געטרייען

דאקטאר פון גרינבערגס לעצטע טעג און וואָכן, איז געלונגען איינצורעדן דעם קראַנ-קן, אַז — ער האָט זיך פאַרקילט אין בעט. די איינרעדעניש איז דעם דאָקטאָר נישט אַזוי שווער אָנגעקומען, פונקט ווי ער האָט נישט צו פיל געמוזט האַרעווען, צו איבערצייגן דעם קראַנקן, אַז די מוראדיקע ווייטיקן אין פוס, וואָס די בייזע קראַנקהייט האָט, פאַקטיש, שוין געהאַט ווי אַמפּוטירט, נעמען זיך נישט פון עפעס אַנדערש ווי פון לאַמבעגאַ. גרינבערגס געדולד ביי די ליידן איז געווען אַ איבער-מענטשלעכע, אַ דעהויבן מענטשלעכע, און דעם דאָקטאָרס אַפטימיסטישע איינרעדענישן זענען פאַר אים געווען עפעס ווי אַ פאַרטויבנדיקע מעדיצין. ער האָט זיך די מעדיצין גערן געלאָזט געבן.

פרייטאָג, דעם 13טן מערץ, נאָך מיטאָג, האָט זיך אָנגעהויבן די גסיסה. עס זענען פלוצעם אויסגעוואָקסן ביי גרינבערגן אין הויז מער מענטשן ווי אַן אַנדערש מאַל. אַ געזעמל מיט מענטשן, אָבער אַלע פאַרלוירענע. איין איינציקע האָט זיך נישט פאַרלוירן און האָט געוויסט, וואָס מען דאַרף טאָן, כדי צו העלפן אין דעם מאַמענט דער משפּחה. דאָס איז געווען די פרעזידענטין פון די פיאַנערן-פרויען, גאַלדשטיין, (די פרוי פון ציוניסטישען מנהיג, ד"ר ישראל גאַלדשטיין). זי פאַרמאָגט שכל און האַרץ און ביידע זענען איר אין יענעם נאַכמיטאָג זייער צו נוץ געקומען. זי האָט אַרגאַניזירט גרופּעס חברים, וואָס זאָלן נאָך אָנאנד וואָכן ביים גוסס. דער לעצטער, וואָס האָט געזען גרינבערגן אין גסיסה איז געווען, דאָכט זיך, לואי סיגאַל. ער איז אַריינגעגאַנגען צום חולה אין צימער אין איינעם מיט ד"ר כאַמ-סקין. ער האָט געפרוּווט רעדן מיט גרינבערגן, אָבער — עס איז שוין נישט געווען צו וועמען.

נפטר געוואָרן איז חיים גרינבערג צו מאַרגנס, שבת, דעם 14טן מערץ (כ"ז אדר) צען אַ זייגער אין דער פריי. ער איז אַלט געווען 64 יאָר מיט צען וואָכן. איך בין געצייילטע מינוטן נאָך יציאת נשמה געווען אין בית-אבלים. מיין פריינט חנן אַיאַלטי האָט מיך אַריינגעפירט אין צימער פון נפטר, האָט אָפּגעדעקט זיין קאַפּ און מיר זענען ביידע געשטאַנען און לאַנג געקוקט אויף דעם איידעלן, פאַרצערטן פנים, וואָס איז איצט געלעגן רויק, אָן אַ שמייכל, אָבער אויך אָן זאַרג...

ג

אַ שעה, צוויי שפעטער זענען אין גרינבערגס אַרבעט-צימער געזעסן חברים פון דער ציוניסטישער אַרבעטער-באוועגונג און האָבן זיך אָן עצה געהאַלטן וועגן דער לוויה. מען האָט צונויפגעשטעלט אַ ליסטע רעדנער און דערביי שטאַרק אין זינען געהאַט, אַז מען זאָל, חלילה, נישט פאַרזען עמעצן מיט אַ דרשה, וואָס עס קומט אים".

איך האָב נישט באלאַנגט צו דער באַראַטונג. איך בין געווען בלויז אַ צופעליקער צוהערער. פון דעסטוועגן האָב איך זיך אין איינעם אַ מאַמענט אָנגענומען מיט העזה

שלמה ביקל

און זיך אָפּגערוּפּן; ווען מען פרעגט גרינבערגן, וואָלט ער זיכער גישט געוואָלט קיין שום רעדעס.

פון וואַנעט ווייסט איר? — האָט אי פריינטלעך און אי ביז איבערגעפרעגט אַ קול און אפשר האָבן דאָס געטאָן אַלע קולות אין איינעם. איך ווייס עס דערפאַר, ווייל איך האָב געקענט גרינבערגן — האָב איך געענטפערט.

דער קורצער איבערשמועס צווישן מיר און די חברים פון דעם לוויה־קאָמיטעט האָט, ווייזט אויס, אויפגעברויזט אין פּנחס קרוואַן מיט אַ דערמאָנונג. פּנחס קרוואַן, דער שפּעטערדיקער פרעזידענט פון דער „פּוּעלי־ציון“־אַרגאַניזאַציע, איז דעמאָלט, ווי היינט, געווען דער פּאַרוואָלטער פון דעם חודש־זשורנאַל „דזשואיש פּראָנטיר“, וואָס גרינבערג האָט רעדאַקטירט, און ער איז דערפאַר געווען אַ נאַנטער מענטש צו גרינבערגן. קרוואַן האָט אַ זאָג געטאָן: איך האָב זיך דערמאָנט, אַז איך האָב ביי מיר אין פייער־קעסטל גרינבערגס אַ צוואה, וואָס ער האָט ביי מיר איבערגעלאָזט מיט עטלעכע יאָר צוריק פאַר אַן אָפּפאַר קיין ישראל.

ס'האָט געדויערט אַ שעה און אפשר עפעס ווייניקער און פּנחס קרוואַן איז צוריקגעקומען מיט דער צוואה אין האַנט און דאָרט שטייט צווישן אַנדערע זאַכן גע־שריבן, אַז — אַ לוויה אָן רעדעס.

מיר האָט זיך געדאַכט, אַז די פּנימער פון די חברים זענען דערפון נאָך טרויע־ריקער געוואָרן.

ד

עס איז זיכער געווען אין זינען פון דעם נפטר, וואָס אין די טעג פון שבעה האָט מען אין בית־אבליים געדאוונט בציבור מנחה ומעריב. דעם בענדערער רבינס זון איז כמעט יעדן אויפדערנאַכט געווען דער בעל־תפילה. איך ווייס גישט פון וואָס פאַר אַ געזעלשאַפטלעכער איכות עס איז געווען דוד ווערטהיימס לאַנגיאַריקע פאַר־טיי־פירערשאַפט, אָבער איך ווייס, אַז ער איז געווען אַ מחיהדיקער מעשה־דערציילער און — אַ קלוגער בעל־תפילה. די גאַנצע קלוגשאַפט האָט ער אַריינגעלייגט אין תוכן און אין נוסח פון די תפילות, אַזוי, אַז פון זיין בעל־תפילהשאַפט האָט זיך באַקומען דער גרינבערגישער אַראַמאַט. הלכהש — אַלץ על־פי נוסח און אגדהש — פּילאַסאָפּיש, האָט געשוועבט דער גרינבערגישער געדאַנק, אַז תפילה איז אַן און פאַר זיך אַ גרוי־סער ענין.

גרינבערגס בן־יחיד מאַניו האָט געזאָגט קדיש און איך אַליין בין דעמאָלט געווען אַ קדיש־יתום נאָך מיין טאַטן ז'ל, און איך האָב געדאַרפט שטאַרק האַרעווען, אין מיר צו קאַנצענטרירן מיין כוונה בלויז אויפן טאַטן און גישט אויך אויף חיים גרינבערגן — אַזוי נאַענט איז ער מיר געווען.

בלויז מיט איין חודש האָט דער בעל־תפילה פון יענע מעמאָראַבעלע שבעה־מנחה־מעריבס איבערגעלעבט זיין גרויסן חבר חיים גריבערג. דוד ווערטהיים איז

שרייבער פון מיין דור

געשטארבן ביי א דריטן סדר אין האוואנא-קובא — און מיר דאכט זיך נאך היינט, אז אזוי א דאון טאן נאך גרינבערג, ווי דוד ווערטהיים האט געדאוונט, וואלט נאך אלץ געווען א פאסיקער כבוד צו גרינבערגס אנדענק.

די אנהייב-יאָרן מיט איציק מאַנגער

מאי 1969 איז געוואָרן פופציק יאָר זינט איך האָב זיך ס'ערשטע מאל באַגעגנט מיט איציק מאַנגער אין טשערנאָוויץ. וויל איך דאָ פאַרצייכענען מאַמענטן פון מיינע באַגעגענישן מיטן דיכטער, און אַ ביסל פון דעם, וואָס איך ווייס וועגן אים און וועגן זיין משפּחה. אויב איך קען שוין אַליין נישט זיין מאַנגערס לעבנס-באַשרייבער, וויל איך כאַטש, אויף וויפל איך קען, אַרויסהעלפּן זיין קומענדיקן ביאָגראַף מיט זכור-נות און מיט אינפאַרמאַציע.

שלום-עליכמם פערטער יאַרצייט

אין חודש מאי פון יאָר 1920 האָבן מיר אין טשערנאָוויץ געפראַוועט שלום-עליכמס פערטן יאַרצייט. ווער איז געווען דער „מיר“? איך געדענק אַ זאל אין „אי-דישן קהילה-הויז“ אויפן טעאַטער-פלאַץ. אין זאל אַן ערד הונדערט מענטשן. פאַר-זיצער — דער בונדישער פירער ד"ר בערל פרידמאַן, און די רעדנער איציק מאַנגער און איך.

מאַנגער — אַ הויך, דאַר בחורל מיט ניינצן יאָר אויף דער שמאַלער פלייצע, אַ לענגלעך פנים, אַ שיינער קיילעכיקער שטערן, אויגן וואָס קוקן אַ ביסל קאָ-סאַקע. ער טענצלט אַרויף אויף דער טריבונע, אַנגעטאַן אין אַ שוואַרצער רוסי-שער רובאַשקע מיט אַ טראָלד.

איך, עלטער מיט פינף יאָר פון מאַנגערן — אין קירחס זעלנערישן רעקל, וואָס איך האָב אָפּגעשפּאַרט פון דער מלחמה.

מיר זענען ביידע ניי-אַנגעקומענע קיין טשערנאָוויץ. מאַנגער איז נישט לאַנג צוריק געקומען צו פאַרן פון יאַס, וווּ זיין פאַטער האָט געהאַט אַ שניידערשע ווערק-שטוב. ער איז געקומען פון יאַס קיין טשערנאָוויץ זיך באַקענען מיט יידיש-לייענער און זיי באַקענען מיט זיינע באַלאַדן. איך האָב זיך מיט אַ יאָר צוריק אומגעקערט פון דער מלחמה, האָב חדשים פאַרבראַכט ביי טאַטע-מאַמע אין דאַרף, האָב דאַרט גע-לערנט פאַר זיך די שווערע עברי פון טשילאַשס טעקסטבוך וועגן רוימיש רעכט און בין געקומען קיין טשערנאָוויץ זיך שטעלן צום ערשטן יורידישן מלוכה-עקזאַמען.

עס זענען געווען די אנהייבטעג פונעם „ידישן שול-פאראיין“; און עס זענען שוין געווען צוויי יידישע וואַכנבלעטער: דאָס פּוּעלי-ציוניסטישע „די פּרייהייט“ און טער דער רעדאַקציע פון ד״ר פייוול שטערנבערג (געשטאַרבן אין ניו-יאָרק, דעם 18טן יוני 1948); און דאָס בונדיסטישע „דאָס נייע לעבן“, אונטער דער רעדאַקציע פון שרה כתבן (געשטאַרבן אין סטאַליניסטישער פאַרשיקונג אין סיביר אין די אנהייב-יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה). עס איז, הייסט עס, שוין געווען ווי זיך צו דרוקן.

האַט אין „די פּרייהייט“ מאַנגער געדרוקט זיינע ערשטע באַלאַדעס, און איך מיין ערשטן אַרטיקל (אַ פּאַלעמיק מיט אַחד-העמען וועגן „יידן און יידנטום“). האָט מען אונדז ביידע, דעם אַנפאַנגער דיכטער און דעם אַנפאַנגער פּובליציסט מן-הסתם דערפאַר מכבד געווען אַרויסצוטערען ביי דער אזכרה נאָך שלום-עליכמען. דער ניינצן-יעריקער מאַנגער האָט געהאַט אימתא דצבורא. אפּשר האָט ער דעמאָלט בכלל צום ערשטן מאל גערעדט עפנטלעך פון אַ טריבונע. ער האָט גערעדט אַזוי שטיל, אַז מ'האַט אים קוים געהערט אויף דער ערשטער באַנק. אפילו ד״ר פּרידמאַן און איך, וואָס זענען געזעסן לעבן מאַנגערן אויף דער טריבונע, האָבן זיך געמוזט איינ-הערן, כדי צו דערהערן זיינע ווערטער. ער האָט גערעדט וועגן שלום-עליכמס העלדן און דערעיקרשט געצערטלט פּאַעטיש טאַפעלע טוטוריו. ער האָט גערעדט וועגן טאַפעלען אַזוי און זיך געשפּילט מיט אים אַזוי צאַרט, אַז ד״ר פּרידמאַנען און מיר האָט זיך געדאַכט אַז מיר זעען טאַפעלען אַ לעבעדיקן זיך פּרייען און הנאה האָבן פון מאַנגערס רייד.

אין די שפּעטערע יאָרן האָב איך נישט איין מאל אין טשערנאָוויץ, אין בוקאַ-רעסט און טאַקע אין ניו-יאָרק, געזען מאַנגערן זיך שפּילן מיט קינדער אין די שטובן פון חברים און אין מיין אייגענער שטוב. קיינער האָט ביי קינדער נישט אַזוי אויס-גענומען מיט זיינע רייד און מיט זיינע שפּיל-המצאות, ווי דער באַלאַדע-ריטער אי-ציק מאַנגער.

און תמיד, זעענדיק מאַנגערס פאַרטאָן אין שפּיל מיט קינדער, און די הנאה, וואָס זיי האָבן דערפון געהאַט, האָב איך צוריקגעטראַכט צו יענעם שלום-עליכם-אַוונט אין טשערנאָוויץ, ווען דער ניינצן-יעריקער האָט אַזוי שיינ און ליב געצערטלט דאָס קינד פון שלום-עליכמס מעשה: טאַפעלע טוטוריו.

זיין עקסעלענץ, דער שניידער-מייסטער

מאַנגערס פּאַטער הלל „זיין עקסעלענץ דער שניידער-מייסטער“ האָט געשטאַמט פון קאַפּאַטין-שטעטל סטאַפּטשעט (יאַבלאָנאָוו), וווּ זיין פּאַטער אברהם איז גע-ווען אַ בעל-עגלה, וואָס האָט געפירט פּראַכט קיין קאַלאַמיי. הלל מאַנגער איז געווען אַ קליינוואַקסיקער, אַ דאַרער און אַ תמיד אויפגעלייגטער צו שפּאַס. ער האָט פאַר

יעדן פון זיינע אייגענע פריינט און אויך פאר די חסידים פון זיינע קינדער אלע מאָל געהאַט גרייט אַ צונאַמען; און ער איז אויך געווען אַ מאָדים אויף גראַמען. די מאַמע, חוה וואַלינער, איז געווען די טאַכטער פונעם מאַטראַצן-מאַכער איציק וואַלינער, וואָס האָט געהאַט זיין וואַרשטאַט אין קאַלאַמיי אויף דער אַליצאַ קראַ-וועצקאַ. זיין אייניקל, איציק מאַנגער, איז געווען אַ נאַמען נאָך אים. ביים אָנהייב פונעם יאָרהונדערט האָט דאָס פאַרפאַלק הלל און חוה מאַנגער געווינט אין טשערנאָוויץ און דאָרט איז ביי זיי דעם 30סטן מאי פון יאָר 1901 גע-בוירן געוואָרן דער בכור, דער שפּעטערער באַלאָדן-מייסטער.

אחוץ איציקן (אין דער מעטריקע האָט ער געהייסן איזידאָר העלפּער רעקטע מאַנגער) האָט דאָס פאַרפאַלק נאָך געהאַט צוויי קינדער: נטע און שיינדל. נטע איז אויך געווען אַ הויכער, אַ שטאַלטנער און — אַ פאַרליבטער אין זיין ברודער, דעם פּאַעט. נטע האָט געאַרבעט ביי שניידעריי, אין זיין פּאַטערס ווערקשטוב, און אַ שטיק צייט אויך אין פּאַריז. דער „פּרינץ ביי דער ניי-מאַשין“, ווי זיין ברודער, דער פּאַעט האָט אים גערופן, איז געווען אַ גוטער קענער פון פּאַעזיע, פון דייט-שער, פּראַנציזישער, רומענישער און, פאַרשטייט זיך, קודם-כּלל, פון יידישער. נטעס השפּעה אויף זיין ברודער איציק, דעם פּאַעט, איז געווען גרויס. „מיר פּלעגט זיך צו מאָל אויסדאַכטן — האָב איך געשריבן אין מיינ עסי „דער שניידער-געזעל נטע מאַנגער“ (זע מיינ בוך „עסייען פון יידישן טרויער“, ניו-יאָרק, 1948, איבער-געדרוקט ווי אַ הקדמה צו איציק מאַנגערס לידערבוך „דער שניידער-געזעל נטע מאַנגער זינגט“, לאַנדאָן, 1948) — מיר פּלעגט זיך צו מאָל אויסדאַכטן, אַז „דאָס ליד שמיכלט אין נטען גלייכצייטיק מיט זיין אויפגאַנג אין איציקן“.

1934 אין בוקאַרעסט

נאָכן אויסברוך פון דער דייטש-סאָוועטישער מלחמה אין יוני 1941 איז נטע אין איינעם מיט אַ סך אַנדערע עוואַקוירט געוואָרן פון טשערנאָוויץ קיין סאַמאַר-קאַנד, אוזבעקיסטאַן און איז דאָרט געשטאַרבן אַנדערט-האַלב יאָר שפּעטער, סוף 1942, עלנט און, יש אומרים, פשוט פאַר הונגער. ער איז אַלט געווען 39 יאָר. מאַנגערס מאַמע, חוה, איז יונג געשטאַרבן, אַרום דער מיט פון די צוואַנציקער יאָרן. חוה מאַנגער איז געלעגן אַ שטיק צייט פאַראַליזירט אין יאַס, וווּ די מאַנגערס האָבן געווינט זינט 1914, ווען זיי האָבן זיך אַהין אַריבערגעצויגן פון טשערנאָ-וויץ. ביי איר בעט האָט דעמאָלט געוואַכט די בת-יחידה שיינדל. נטע איז געווען אין פּאַריז און איציק איז אַרומגעפאַרן מיט לעקציעס אין בעסאַראַביע. איך געדענק דאָס, ווייל מיר איז דעמאָלט אויסגעקומען צו זיין אין יאַס און דאָס ערשטע מאָל ביי די מאַנגערס אין הויז. אַ צווייט מאָל בין איך געווען ביי זיי אין טשערנאָוויץ אָנהייב 1939, ערב מיינ אַפּפּאַר קיין אַמעריקע, ווען איך האָב מיר גענייט אַן אַנצוג

ביי הלל מאנגער. דער נייער און דער פראַבירער איז געווען נטע. דער פאָטער איז געווען דער צושיידער. נטע איז בטבע געווען אַ שווייגער. אָבער „זיין עקסעלענץ“ איז געווען באַרעדעוודיק. ער האָט געוויילט די קונים, און אפשר נאָר מיך, וואָס בין געווען אַ פריינד פון זיינע זין, מיט ווערטלעך און מיט דערציילטע קאַריקאַטור-ציי-כענונגען פון בשותפותע באַקאַנטע. די קאַריקאַטורן, וואָס הלל מאַנגער האָט גע-צייכנט בעל-פה, זענען אָפט געווען טרעפיק און — מען האָט געמוזט לאַכן און אים קאַמפלימענטירן.

איציק מאַנגערס טאַטן מיט ביידע זין אין איינעם געדענק איך פון יאָר 1934. הלל מאַנגער האָט דעמאָלט געהאַט זיין ווערקשטוב אין בוקאַרעסט. איציק איז שוין געווען אַ באַרימטער פּאָעט אין וואַרשע, ווו ער האָט זיך באַזעצט אין 1929, באַלד נאָכן דערשיינען פון זיין ערשטלינג „שטערן אויפן דאָך“ אין נטע רויטמאַנס פאַר-לאַג „שלום-עליכם“. איציק איז אין פריי-זומער פון יענעם יאָר געקומען צו פאַרן אין איינעם מיט רחל אויערבאָך קיין בוקאַרעסט צו גאַסט צו זיין משפּחה און צו זיינע פריינט. מיר האָבן איינגעאַרדנט אַ קבלת-פנים פאַר אים אין אַ זומער-גאַרטן אין יידישן קוואַרטאַל וואַקאַרעשט. שוין אַ שעה צוויי פאַר דער דערעפּענונג פון דעם אַוונט האָט גענומען שטראָמען אַ גרויסער עולם צום גאַרטן. עס האָבן באַלד פאַרפּעלט זיפּלעצער. הגם די בילעטן זענען געווען לפי ערך טייער. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שופּעריי פון דער גרויסער צאַל יוגוואַרג פון בעסאַראַביע, וואָס האָבן געפרווט אַריינגיין אָן בילעטן. יעקב שטערנבערג און איך האָבן ביי די טיר-שטייערס געפּוּעלט, זיי זאָלן פאַר עטלעכע יינגלעך, וואָס מיר האָבן געקענט, מוותר זיין אויף בילעטן, אָבער פּלוצעם איז אויסגעוואַקסן לעבן דער טיר „זיין עקסעלענץ“. ער איז געזעסן מיט ביידע זין אין דעם נאָענטן רעסטאָראַן „לאַ סטרול“ ביי אַ גלעזל וויין און האָט זיך אַרויסגעקאַפט צו אינספּעקטירן דעם עולם. ער האָט דערזען די יונגע לייט, וואָס ווילן אַריינגיין אָן געלט און האָט זיי געפרווט צוריקשטופּן, איי-נעם פון זיי היפש רוגזהדיק. דער בחור, וואָס עס איז אים געגאַנגען אין לעבן צו זיין ביי מאַנגערס אַוונט (וואו נעמט מען אין ניו-יאָרק אַזעלכע יוגנטלעכע?!) האָט זיך פאַרמאַסטן מיט דער האַנט קעגן דעם עלטערן ייד, וואָס האָט אים פאַרשפאַרט די טיר. מיר האָבן „זיין עקסעלענץ“ נאָך באַצייטנס אָפּגעראַטעוועט, און אַז דער בחור האָט געהערט, אַז ס'איז מאַנגערס פּאָטער, איז ער אַנטלאָפּן אַ פאַרשעמטער. ביים אַוונט איז דער בחור דאָך געווען, הלל מאַנגער האָט געבעטן דעם טיר-שטייער אים אויפצוהוכן און אים אַריינצונעמען.

עס איז געווען אַ פּאָטעטישע סצענע. דער יונגער-מאַן וואָס איז להוט צו זיין ביים מאַנגער-אַוונט; די ייראת-הכבוד וואָס איז באַפּאַלן דעם יוגנטלעכן, ווען ער האָט זיך דערוואַסט, אַז ער האָט שיער נישט אָנגערירט מאַנגערס פּאָטער, און די געריטקייט פון מאַנגערס פּאָטער, וואָס האָט אַ צערודערטער פון דער פאַרערונג צו זיין זון געלאָזט אויפּוּכן דעם יונגן-מאַן און אים איבערבעטן.

אין יענער צייט אין בוקארעסט האט שוין איציק מאַנגער אויך געהאַט אַ שוואַך גער, דעם מאַן פון זיין שוועסטער שיינדל. ווילקע גלאַזמאַן האָט ער געהייסן און איז געווען אַ וועבער אין איינער פון די בוקאַרעסטער טעקסטיל-פאַבריקן. ווילקע איז געווען אַזוי הויך ווי די ברידער מאַנגער, אָבער באַלייבטער פון זיי. ער האָט געהאַט אַ שטרענג און סודותדיק פנים פון אַ קאַמוניסטישן פאַרטייקאַנספיראַטאָר. לויט מען האָט מיר דערציילט, איז ער טאַקע געווען אַן אַקטיווער פאַרטיימענטש. ער האָט געהאַט דעם געוויינטלעכן לויך דערפאַר. סטאַלין האָט אים דעפּאַרטירט און ליקווידירט. זיין פרוי שיינדל וווינט אין תל-אביב און איז דאַרט אַ קראַנקן-שוועס-טער.

אַן אינצידענט מיט מאַנגערן

עס איז געווען מיין ערשטער אינצידענט מיטן דיכטער. ער איז פאַרגעקומען אין 1920 אָדער אַ יאָר שפּעטער, אין טשערנאָוויץ. עס איז געווען אַ צונויפּשטויס, וואָס מאַנגער האָט אים מיר, כ'האַב מורא, קיין מאָל נישט מוחל געווען, און איך, ערגעץ וווּ טיף אין מיר, באַדויער נאָך עד היום, שוין עטלעכע און פּערציק יאָר זינט דעמאָלט.

איך בין געווען דער רעדאַקטאָר פון דער פּוּעלי-ציוניסטישער „די פרייהייט“ און דער פאַרטייסקרעטאַר, פּעבוס מעהלער, האָט מיר פון צייט-צו-צייט געגעבן אַן אַדערויף אויף מיין חודש-געהאַלט. פון דעם אַדערויף האָט מען קיין וואָך און אַ מאָל אַפילו אַ האַלבע נישט געקאַנט אויסקומען. מאַנגער האָט דאָס אויך נישט געהאַט. שפּאַצירן מיר אַ מאָל ביידע איבער דער שיינער טשערנאָוויצער הערן-גאַס און מיר רעדן וועגן „ווי נעמט מען אויף שבת“. האָב איך מאַנגערן פאַרגעלייגט אים צו פאַרשאַפן עפּעס אַן אַרבעט אין געשעפט פון אַ פאַרטיי-חבר. דער פאַר-שלאַג האָט מאַנגערן, ווייזט אויס, זייער פאַרדראָסן. ער האָט פּלוצעם אַרויסגעקאַפט פון קעשענע זיין העפּטל לידער און עס אַוועקגעוואָרפן. איך האָב דאָס העפּטל אויפ-געהויבן פון טראַטואַר און עס אים צוריקגעגעבן. ער האָט עס צוריקגענומען און מער האָבן מיר וועגן דעם קיין מאָל נישט גערעדט. איך האָב זיין זשעסט פאַרשטאַ-נען און כ'האַב, ווי געזאָגט, תמיד באַדויערט מיין עצה.

עס האָט נישט געהאַלפן מיין דערמאַנען פּרצן, וואָס האָט זיין „חסידיש“ און „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ געשריבן ערשט נאָך אַ טאַג אַרבעט אין דער וואַרשע-ווער קהילה. מאַנגערן האָט מיין פאַרשלאַג באַליידיקט. ער האָט געפּילט, אַז ער קאָן נישט אַוועקנעמען קיין איין מינוט פון זיין ליד און זי אַוועקגעבן פאַר עפּעס אַנ-דערש.

איך נעם זיך אַפילו היינט נישט אונטער צו פּסקענען, ווער פון אונדז ביידע

איז געווען גערעכט, הגם, מיין טענה ווערט אונטערגעהאלטן נישט נאָר פון פּרצן, נאָר פון ה. ליוויקו, מאַני לייבן און יעקב גלאַטשטיינען, אים צו לאַנגע יאָר. איך פיל אויך איצט, אַז איך האָב מאַנגערן ווי געטאָן, אַרויסגעריסן, אַזוי צו זאָגן, אַ פּעדער פון זיין „גילדענער פּאָווע“. און עס איז נישט געווען קיין גרעסערער צער פאַר מאַנגערן, ווי ווען אים האָט זיך געדאַכט, אַז עמעצער וויל אים אַוועקנעמען פאַר איין רגע פון זיין געליבטער „גילדענער פּאָווע“. אַזאַ איינער האָט אין זיינע אויגן באַגאַנגען די זינד פון חילול ליבשאַפט צום יידיש־ליד, וואָס דאָס איז אידענ־טיש מיט חילול השם.

מאַנגערס ערשטע לעקציע וועגן יידיש־דיכטונג

דעם 17טן מאַי 1926 האָט אין בוקאַרעסט אַנגעהויבן צו דערשיינען די וואַכנ־שריפט „אונדזער וועג“, אונטער דער רעדאַקציע פון דעם דיכטער יעקב שטערנ־בערג און פון דעם שרייבער פון די שורות. שוין אין ערשטן נומער איז פאַראַן אַ באַריכט וועגן אַ לעקציע, וואָס יצחק מאַנגער (דעמאָלט האָט ער זיך גערופן יצחק און נישט איציק) האָט געהאַלטן אין „סטודענטן־פאַריין י. ל. פּרין“ וועגן „די יידי־שע דיכטונג אויפן שיידוועג“. דער באַריכט איז געשריבן פון מאַנגערן אַליין. ער האָט אין דעם באַריכט רעזומירט זיין לעקציע.

עס איז דערפאַר פון אַ באַזונדערן אינטערעס פאַר דער מאַנגער־ביאָגראַפֿיע, צו ליענען, וואָס דער דעמאָלט 25־יעריקער דיכטער האָט געהאַט צו זאָגן וועגן דער יידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע, אין פּוילן און אין סאָוועט־רוסלאַנד.

איך ציטיר: „די יידישע דיכטונג אין אַמעריקע טראַגט דעם בלוטיקן חותם פון דעם פאַרצווייפלטן געראַנגל פון דעם מענטש מיט דער מאַשין, דער געראַנגל פון די שטיינערנע וואַלקנקראַצער־שאַטנס, מיטן טרוים פון דער מענטשלעכער נשמה.

„אין צייכן פון אַט דעם געראַנגל ווייזט מאַני לייב אַרויס זיין איינזאַמקייט און הילפסלאַזיקייט אונטער פאַרהאַנגענע פענצטער אַזוי, אַז זיין גאַנצע דיכטונג רעזו־מירט זיך אין אַ מוזיקאַליש ניואַנסירטן כליפּען.

„אין צייכן פון דעם דאָזיקן געראַנגל בונטעוועט משה לייב האַלפּערן זיין הפּק־רות און שאַפט דעם סאַציאַלן גראַטעסק און זישע לאַנדוי זיין עסטעטעציזם, זיין ליד פון אויסגעטראַכטער פּרייד און אויסגעטראַכטער רן.

„אין צייכן פון דעם דאָזיקן געראַנגל ווערט געבוירן דאָס גרויסע לויפן צו זיך און „אינזיך“. דער דראַנג אויסצולייזן די שאַטנס, דעם אומרו און די פאַרצווייפלונג אין די אייגענע פאַרבן און קלאַנגען, וואָס דרימלען אין די פאַרשלאַסענע ווינקלען פון דעם קינסטלערישן „איך“.

„די יידישע דיכטונג אין פוילן שטייט אונטערן דעוויז פון היסטאָרישן „וועלט באַרג-אַראָפּ“. אירע וועגן זענען הפקר און אירע גייער זענען כאַליאַסטרעס. מע-פיסטאָ איז דער סימבאָל — דער סימבאָל פון פאַרצווייפלטער וואַקאַנאַליע. די רויטע צעשויבערטע היסטעריע, אַרויסגעוואַקסן אויף די חורבות פון דעם איי-ראַפּעישן קאַטאַקליזם.

„די יידישע דיכטונג אין אַמעריקע און אין פוילן האָט אויסגעטראָגן אין זיך אַ טיפן מענטשלעכן צער, אים אויסגעזונגען דורך פאַרשידענע טעמפּעראַמענטן — פון דעם מאַני לייבישן ציטער ביז צו דעם האַלפּערינישן פאַטאַס און ביז צו דעם פאַרביסענעם, פייערלעך אין זיך אַפּגעשלאָסענעם לייוויק, ביז צו דעם אַפּענעם כאַ-ליאַסטרע-גאַנג צום „אַרעמען מאַלצייט“.

עד כאן וועגן דער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע און אין פוילן. מאַנגערס באַמערקונגען וועגן דער יידישער פּאָעזיע אין ראַטן-פאַרבאַנד זענען באַזונדער אינ-טערעסאַנט, ווייל זיי גייען נישט אין שפּאַן מיט דער באַגייסטערונג פאַר דעם „אויפקום“ דאָרט וואָס אַ סך יידיש-שעפּער אין אַמעריקע, אין פוילן און אויך אין רומעניע האָבן זיך דעמאַלט איינגערעדט.

„די יידישע דיכטונג אין רוסלאַנד — האָט מאַנגער געזאַגט אין זיין לעקציע — געוואַקסן אויפן ריזנגאַנג פון רעוואָלוציאָנערער ווערטן-איבערשאַצונג אויף אַלע געביטן — האָט געוואָרפן דרייַסט דאָס וואָרט פון „אויפקום“ אויף דער וואַגשאַל פון יידישן און אַלמענטשלעכן געדאַנק.

„טראַכט איך זיך אָבער אַריין אין דער יידישער דיכטונג פון רוסלאַנד און אין דער „טיף“ פונעם אויפקום, — דאָס אַנטשיידנדיקע נייע וואָרט, דעם נייעם האַר-ריזאַנט — געפין איך אים נישט. אפשר איז נאָך צו פרי? מעגלעך נאָך נישט די צייט געווען זיך צו אַריענטירן — דער שטורעם האָט אַפּגעהאַקט און פאַרווירט קעפּ — דער ערשטער גרויסער אַנזאַג פונעם „אויפקום“ איז דאָך שוין דער שטורעם אַליין.

„שטורעם אויף דער גאַס, הייסט אָבער נאָך נישט שטורעם אין דער קונסט — רויער שטורעם איז פאַרן קינסטלער פונקט אַזוי פיל ווי רויער ליים-מאַטעריאַל.“
דערנאָך טיילט מאַנגער אין די יידיש-ליטעראַטור אין סאָוועט-רוסלאַנד ביז דעמאַלט אין צוויי פּאַזעס: די ערשטע — פון „עקספּלאַזיע-כאַאַס, פון ווירואַר... וווּ דער אויבערטאָן איז געווען די פּראַקלאַמאַציע. ס'איז געווען דאָס וועלן הערן דאָס אייגענע קול אין געוויי פונעם שטורעם (דער פאַרלאַנג) נאָך זעלבסטבאַשטע-טיקונג, וואָס האָט געמוזט אַריבערשרייען דעם ווירואַר.“

די צווייטע — „דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד האָט דערפילט ערד אונטער זיך, האָט די יידישע פּאָעזיע אַנגעהויבן זינגען „ברויט“. אויב דער פרימיטיווער ערד-ריח איז סאַציאַלער יידישער רענעסאַנס, איז ער דערפאַר נאָך נישט קיין גייסטיקער. כדי דער אויפקום זאָל אויספילן זיין מיסיע מוז ער קינסטלעריש עק-“

ויוואלירן (זיך אויסגלייכן מיט) דעם גייסט פון אומקום. האָט די דעקאָדענץ פאַרלוירן גלויבן, דאַרף אים דער רענעסאַנס אַנצינדן. האָט די דעקאָדענץ פאַרלוירן און פאַרפלאַנטערט די שליאַכן, דאַרף דער גייסט פון אויפקום אויסלייזן און אויפפלאַנן טערן דעם מענטש און די שליאַכן”.

און דער יונגער פּאָעט יצחק מאַנגער פאַרענדיקט זיינע קריטישע באַמערקונגן גען וועגן דער יידיש־סאָוועטישער ליטעראַטור מיט אַ געדאַנק, וואָס האָט אין פּרט פון רייפּקייט געמעגט שפּעטער אַנשטיין אויך דעם פּאָעט איציק מאַנגער —

„איך בין זיכער, אַז דאָס וועט ערשט דענץ מאַל געשען, ווען די יידישע פּאָעזיע אין רוסלאַנד וועט גובר זיין די רויע צייט־טענדענצן, וואָס שטורעמען אין איר און באַהערשן זי. באַקומען דיסטאַנץ און אָנהייבן צו פּורעמען.

„דיסטאַנץ שאַפן הייסט אַוועקשטויסן דעם כלל־מענטש פון דער ליטעראַטור און פון קונסט־היכל און איין מאַל פאַר אַלע מאַל איבעררייסן די השפּעה פון זיין דיקטאַטור“.

פּופּציק יאָר יידיש טעאַטער

אין יאָר 1926 זענען פאַרפילט געוואָרן פּופּציק יאָר זינט אברהם גאַלדפּאָדען האָט אין יאַסער זומער־גאַרטן „לא פּאַמול ווערדע“ (צום גרינעם בוים) געגרינדעט דאָס יידישע טעאַטער. מיר האָבן די דאַטע געיום־טובט אין היסטאָרישן זומער־גאַרטן „זשיגניצאַ“ וווּ גאַלדפּאָדען האָט געשפילט טעאַטער אין בוקאַרעסט.

אַ באַריכט וועגן דער פייערונג איז געדרוקט אין צווייטן נומער פון דער שוין דערמאָנטער וואַכנשריפט „אונדזער וועג“ פון 14טן מאי 1926.

אויף די בינעווענט פון טעאַטער „זשיגניצאַ“ זענען געהאַנגען פּלאַקאַטן מיט לאַזונגען און אויפשריפטן: „אברהם גאַלדפּאָדען, פּאָטער פון יידישן טעאַטער — מיר הייליקן דיין נאָמען!“ „טוט אייער חוב צו אברהם גאַלדפּאָדען! שטעלט אים אויף אַ מאָנומענט: אַ גאַלדפּאָדען־הויז — אַ יידיש פּאַלקס־טעאַטער אין בוקאַ־רעסט!“

אויף דער טריבונע און אין די ערשטע לאַזשעס זענען געזעסן די אַנגעזעענסטע רומענישע שווישפילערס און פאַרשטייערס פון דער פּרעסע.

דעם פאַרזיך האָט געפירט דער יידיש־רומענישער שריפטשטעלער באַרבו לאַ־זאַרעאַנו, וואָס איז שפּעטער אונטערן „נייעם רעזשים“ געווען דער ביבליאָטעקאַר פון דער רומענישער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק און מיטגליד פון דער אַקאַדעמיע (געשטאַרבן יאַנואַר 1957 אין עלטער פון 75 יאָר).

לאַזאַרעאַנו האָט פאַרגעלייענט אַ רעצענזיע וועגן איינער פון גאַלדפּאָדענס ערשטע טעאַטער־פאַרשטעלונגען, וואָס ס'האָט געשריבן דער גרעסטער רומעני־

שער דיכטער פון ניינצנטן יארהונדערט, מיהאי עמינעסקו. די רעצענזיע איז פול מיט שבחים פארן ערשטן יידישן טעאטער-קאלעקטיוו. די שבחים זענען פון נאך אַ גרעסערן באטייט, ווען מען נעמט אין אַכט אַז עמינעסקו איז געווען א קליינער אוהב ישראל און אַז ער איז געווען אַ גרויסער קולטור-מפונק און איז נאָר וואָס געהאַט צוריקגעקומען פון דער ראַפינירטער טעאטער-שטאַט ווין.

עס האָבן באַגריסט אין נאָמען פון נאַציאָנאַל-טעאטער דער דעקאַן פון דער רומענישער בינע, נאַטאַראַ, אין נאָמען פון רומענישן שוישפילער-פאַרבאַנד — דער קאַמעדיע-אַקטיאָר מאַקסימילאַן און אויך דער אַפערעטן-שוישפילער טאַנאַסע. טאַנאַסע האָט דערציילט, אַז ער האָט זיין טעאטער-דעביוט געמאַכט אונטער דער אַנפירונג פונעם גרויסן יידישן שוישפילער מרדכי סעגאַלעסקו. טאַנאַסע ערשטע ראַל זענען געווען אַ פאַר יידישע ווערטער, וואָס ער האָט זיי נישט פאַרשטאַנען, און פאַרשטייט זיי נישט עד היום.

עס האָבן דערנאָך גערעדט דער דירעקטאָר פון זשיגניצאַ-טעאטער איציקל גאַלדענבערג, און אויף יידיש, דער דיכטער יעקב שטערנבערג (די הויפטערדע) און דער שרייבער פון די שורות און דער דיכטער איציק מאַנגער.

די צוויי „ווענעטיקס“, די צוויי קיין אַלטרומעניע צוגעקומענע פּאַעטן, יעקב שטערנבערג פון בעסאַראַביע און איציק מאַנגער פון בוקאווינע, האָבן זיך אין זייער דיכטונג דערנאָך איינגעטיילט מיט די אבות פון יידיש טעאטער און יידיש געזאַנג אין רומעניע. דעם הויפט-שיר-מזמור צו גאַלדפּאַדענען האָט געזונגען יעקב שטערנ-בערג. ער איז אין רומעניע אויך געווען דער איניציאַטאָר טעאטראַליש צו רעהאַ-ביליטירן דעם פאַרגעסענעם אברהם גאַלדפּאַדען. מאַנגערס עיקרדיקער שיר-מזמור איז געווען צו וועלוול זבאַראַזשער.

דאָ, ביי דער פּייערונג פון פּופציק יאָר יידישן טעאטער האָט מען פון דעם יונ-גן פּאַעט צום ערשטן מאל געהערט דאָס וואָס ער האָט אין זיינע נישט-געדורקטע לעקציעס וועגן גאַלדפּאַדענען אַרויסגעבראַכט אויף די טריבונעס אין די שטעט פון בעסאַראַביע, פּוילן און אויך שפּעטער אין ניו-אָרק.

ס'איז כּדאַי איבערצוגעבן אַ טייל פון דעם וואָס מאַנגער האָט געזאַגט ביי דער

גאַלדפּאַדען-פּייערונג אין בוקאַרעסטער זשיגניצאַ-גאַרטן, דעם 9טן מאַי 1926.

„טראַכטנדיק צו גאַלדפּאַדענען האָבן זיך פּלוצעם אַנגעצונדן די פענצטער (פון דער שטאַט יאַס) אין אַ ווונדערלעכן מאַסקאַראַד, געשטאַלטן און מאַסקעס אין די טויזנט פאַרבן פונעם רעגן-בויגן, דער סינטעז פון פורים-שפּיל און ליריש פּאַלקס-געמיט. דורך דעם מאַסקאַראַד האָט געבליצט דאָס פנים פון דעם געניאַלן אַקראַ-באַט גאַלדפּאַדען. און געזען האָבן איך אין דער געשטאַלט פון דער כּישוף-מאַכע-רין, וואָס טראַגט אין אירע פּאַלדן דעם גראַטעסקו „קאַפּ-אַראַפּ-קאַמיזם“ פון די קוני-לעמלס און פון „צענטן געבאַט“, דאָס בלאַ-לירישע פון שולמית און „עקידת יצחק“ און דאָס פּאַטעטיש-דעקלאַמאַטאַרישע פון „בר-כּוכבאַ“.

שלמה ביקל

„צוויי סימבאל-געשפענסטן איבער אונדזער לעבן: דאָס גאַלדענע קאַלב און דאָס גאַלדענע ציגעלע, דאָס גאַלדענע קאַלב — דער סימבאל פון אייביקן האַרפּאַ-גאַן, אין צייכן אָבער פון גאַלדענעם ציגעלע — דעם סימבאל פון יידישן פּאַלקס-געמיט — שטייט גאַלדפּאַדען, און דאָ באַרירן מיר זיך מיט אים, מיר אַלע, די וואָס שפּיגען ווייטער דאָס גאַלדגעוועב פון דער גרויסער יידישער פּאַלקסקולטור.“

פארצייכענונגען

דער יידיש-שרייבער מ. י. בערדיטשעווסקי

פאָראַנגענעם זומער, דעם 19טן אויגוסט 1965, זענען פאַרפּולט געוואָרן הונדערט יאָר זינט עס איז אין בעל־שמש שטאָט מעזבוש געבוירן געוואָרן דער העברעיִש־ישער און ייִדישער שרייבער מיכה יוסף בערדיטשעווסקי. דאָס יאָר איז באַמת גע־ווען אַ בערדיטשעווסקי־יאָר אין דער העברעיִשער פרעסע. מען האָט וועגן בער־דיטשעווסקי זינט אויגוסט 1965 און ביז איצט אַ סך, זייער אַ סך געשריבן. און מיט רעכט אַזוי, וואָרעם בערדיטשעווסקי־מחשבהדיקע פּראָזע איז געווען אַ ווענד־פּונקט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור ביים אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט. אין זיין עסיי „רשות היחיד בעד הרבים“ איז דער יונגער בערדיטשעווסקי שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן דער ייִדישער טראַדיציע וואָס שטייט מיטן פנים צום כלל און קוקט זיך נישט אום אויפן יחיד. אין זיין באַרימטן אָפּענעם בריוו צו אחד־העמן אין דעם חודש־זשורנאַל „השלוח“ האָט בערדיטשעווסקי זיך איינגעשטעלט פאַר דער אויסברייטערונג פון די שעפּערישע גרענעצן, פאַר אַרויספירן די העברעיִש־ישע ליטעראַטור פונעם תּחום פון ענגער ייִדישקייט אין דער ברייטער וועלט אַריין. מיט בערדיטשעווסקי־האָט זיך אָנגעהויבן יענע אָפּאָזיציע פון די „צעירים“ (די יונגע) וואָס האָט געדאַנקלעך און קינסטלעריש באַפּרוכפּערט די העברעיִשע ליי־טעראַטור. עס זענען אָנגעגאַנגען שאַרפע וויכוחים צווישן די צדדים און די דיס־קוסיעס האָבן חלילה נישט פאַרשאַדט דער ליטעראַטור, פאַרקערט, זיי האָבן סטי־מולירט איר שעפּערישקייט.

בערדיטשעווסקי־לאַזונג פון „שנוי ערכין“ (איבערשאַצן די ווערטן) האָט, ווי געזאַגט, געדאַנקלעך משפיע געווען דעם דור (די השפעות זענען קענטיק איבעראַל דאָרט וווּ מען האָט זיך אין אונדזער דור אָפּגעווענדט פון „יבנה“ און זיך געשטעלט מיטן פנים צו די בריינים, צו יוחנן מגוש חלב און צו שמעון ב־ג־ג־יורה, אָבער ער אַליין, בערדיטשעווסקי, איז ביי זיין לעבן געבליבן אַ קאַנטראַווערסיעלע פיגור. די פּאַלעמיק קעגן אים איז געווען אַ פאַרשפּיצטע, אַ שפּאַטישע און האָט דעם פּרוש בערדיטשעווסקי, וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן פונעם תּחום המושב אין דער דע־מאַלטיקער קולטור־מעטראָפּאָליע בערלין, היפש פאַרביטערט.

היינט צו טאָג האָט בערדיטשעווסקי אין תּוך מנצח געווען. בן־גוריונס תּנכּיזם, וואָס זאָגט זיך אָפּ פון אַלץ וואָס יידן האָבן געשאַפּן אין גלות, און דער כּנעניזם, וואָס פאַרניינט די ייִדיש־איראָפּעיִשע טראַדיציע און אַנטדעקט אין זיך קרובה־שאַפּט מיט די פּלישתים און מיט עמון ומואב, ליגט ערגעץ וווּ אויף דער ליניע פון בערדי־

טשעווסקיס „איבערשאץ פון ווערטן“, ווי ער האָט אים געפרעדיקט ביים אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט.

אין דער העברעיִשער פרעסע האָט מען אויך, ווי מיר דאָכט, וועגן בערדיט־שעווסקין דערפאַר איצט אַ סך געשריבן, ראשית, ווייל ס'איז פאַראַן אַ באַדערפעניש אין אָנגעזיכט פונעם „צברא־גייסט“ זיך פון דאָס ניי צו קריגן מיט זיין „איבער־שאַץ פון ווערטן“ און שנית, ווייל ס'איז פאַראַן אַ געפיל, אַז מען האָט דעם גרויסן העברעיִשן שרייבער ביי זיין לעבן געקרויודעט מיט די שאַרפע פאַלעמיקס קעגן זיין אייראָפּעיִשן מאַנעריזם און קעגן זיין ניטשעאַניזם.

מען האָט אַ סך געשריבן וועגן בערדיטשעווסקין, דעם העברעיִשן דערציילער און געדאַנקלעכן אָנרעגער, אָבער כמעט נישט דערמאָנט אַז דער מאַן פון „שנוי ערכין“ איז אויך געווען אַ ייִדישער שרייבער. וואָס דאַרף מען מער? אַט האָט אין „צוקונפט“ ד״ר וו. גליקסמאַן געהאַט אַן עסיי וועגן מיכה יוסף בערדיטשעווסקין און ער לאָזט אָפּילו אין דעם ייִדישן זשורנאַל נישט וויסן די ליענער, אַז בער־דיטשעווסקי האָט געשריבן אַ סך ייִדיש און אַז מיר האָבן אויף ייִדיש אַ זאַמלונג פון זיינע שריפטן, וואָס איז אַרויס אין בערלין אין 1924 אין איין דיקן באַנד פון זעקס טיילן, אונטערן נאָמען „ייִדישע כתבים פון אַ ווייטן קרוב“.

און דווקא אויף ייִדיש איז בערדיטשעווסקי נישט געווען אַזאַ „ווייטער קרוב“. דווקא אויף ייִדיש האָט ער געשריבן אויסשליסלעך וועגן די געשטאַלטן און וועגן די לעגענדעס פון מעזבוש און דובאַווע. אויף ייִדיש האָט בערדיטשעווסקי נישט איבערגעשאַצט קיין ווערטן, נאָר געשטעקט אַלע הונדערט פּראָצענט אין די ווער־טן פון זיין פּאָטער דעם דובאַווער רב, דעם הייליקן ייד ר' משה אהרן בערדיט־שעווסקי.

אָבער אפשר טאַקע דערפאַר איז ער אויף ייִדיש אַן אַן ערך אַ קלענערער קינסט־לערישער געשטאַלטער און בעל־סגנון ווי אויף העברעיִש. אין זיינע „אַלטע מעשיות“ איז נישטאַ די קינסטלערישע דיסטאַנץ צווישן דעם שרייבער און זיינע העלדן ווי אין זיינע העברעיִשע דערציילונגען. פּרץ האָט די פּאָלקסטימלעכע און חסידישע מעשה סטיליזירט און די סטיליזאַציע איז געוואָרן זיין גרויסער סטיל, ווי שפּעטער אין די ווונדערלעכע דערציילונגען פונעם העברעיִשן פּראָזע־מייסטער ש. י. עגנון. כדי אַזוי צו דערציילן אויף ייִדיש ווי עס טוט בערדיטשעווסקי דאַרף מען זיין נישט דער קינסטלערישער געשטאַלטיקער, נאָר דער העלד אַליין, אַ פרומער גלייבער און פּאַרגלייבטער. אָבער דער ייד וואָס דערציילט די מעשה איז אין תּוֹך נישטאַ, עס איז בלוז פאַראַן שפּראַך־אימיטאַציע, געניטע אימיטאַציע, אָבער דאָס איז נאָך אַלץ נישט סטיליזאַציע און אוודאי נישט סטיל.

בעל־מחשבות, וואָס איז בטבע נישט געווען צו שאַרף אין זיין קריטישער אָפּ־שאַצונג, האָט ביי בערדיטשעווסקין, ווי מיר דאָכט, איבערגעכאַפט די מאַס ווען ער האָט געשריבן (זע: „געקליבענע שריפטן“, פּערטער באַנד, וואַרשע, 1929) אַז בער־

דיטשעווסקי, וואָס פירט אין לשון-קודש „א מלחמה מיט די יוחנן בן-זכאיס און די יבנהיסטן, קריגט אויף יידיש פלוצעם אַ פנים פון נאַרישן, תּמעוואַטן, קליינשטעטל-דיקן יידן, וואָס איז אַרויס אַקערשט פון דער מקוה“. און בעל-מחשבות איז מוסיף, אַז ער „האַלט אַז בערדיטשעווסקיס כתבים האָבן קיין שום ווערט נישט און אַז ס'איז נישט קיין „בחור“ און נישט קיין צדקנית“ און אַז אין יידיש איז בערדיטשעווסקי נאָר אַ קאַפיסט, אַ גראַמאַפּאַן-פּלאַסטינקע, אַ נאַכפּלאַפּלער אא"וו... דאָס זענען בפירוש צו ברוטאַלע און אומפּאַרדינטע רייד, וואָס ברענגען נישט אַרויס דעם קערן אמת וואָס איז אין זיי פאַראַן.

בערדיטשעווסקי איז נישט שולדיק געבליבן קיין ענטפער בעל-מחשבותן. אין פינפטן טייל פון זיינע כתבים איז צווישן די „אויפצייכענונגען וועגן יידישע שרייבער“ געדרוקט אויך אַ באַמערקונג וועגן בעל-מחשבותן, וואָס לייענט זיך אַזוי —

„בעל-מחשבותעס זאָכן לייענען מיר אויך אי אויף לשון-קודש און אי אויף יידיש און צום עצם לשון פעלט אים נאָך אַ סך... אָבער ער אַליין איז אַ קריטיקער און ווי זאָגט דער פּסוק: אויף אַ שכן זאָל מען נישט ריידן. קיין נאָר איז ער אויך נישט און געלייענט אין אַנדערע לשונות האָט ער אויך אַ ביסל. אַ מאָל, אַז ער איז לגמרי אַן פּניות, ווייסט ער ביי וועמען סע קוועטשט דער שוך. אָבער ביי זיך — קיין מאָל נישט“.

מען מוז מודה זיין, אַז בערדיטשעווסקי איז געווען עלעגאַנטער אין זיין קריטיק ווי בעל-מחשבות.

1966

לידער פון אַ לעבן

וועגן אַלטן יידישן דיכטער פון מאַרמאַראַש-סיגעט הערש לייב גאַטליב (1844—1934) אינפאַרמירט דער „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פּילאָלאָגיע“ (באַנד 1, ז. 458), אַז „ער האָט אויך פאַרפּאַסט אַזוי גערופּענע פּאַלקס-לידער אין יידיש, וועלכע זענען זייער שוואַכע מוסטערן פון בחנישער פּאַעזיע“. אויף דער אינפאַרמאַציע איז זיך אויך סומך ש. ניגער, ווען ער דערמאַנט הערש לייב גאַטליבן אין זיין אַרטיקל אין „טאַג“ פון 1טן נאָוועמבער 1942. מוז איך זיך חידושן אויף זלמן רייזען ווי אַזוי ער האָט געקאַנט דערגיין צו

אזא מין שארפן נעגאטיוון אפשאץ. עס איז מעגלעך דאס צו דערקלערן אפשר בלויז דערמיט וואס רייזענען איז מן-הסתם אויסגעקומען צו לייענען דווקא הערש לייבס סאמע שוואכסטע פערזן, וועלכע זענען געווען צעווארפן איבער קאלאמייער און סיגעטער צייטונגען.

האָבן אָבער דעם דיכטערס אייניקלעך, דער דענטיסט יוסף גאָטליב און דער חזן משה סאַלאַמאַן גענומען זאַמלען די „ווערק פון הערש לייב גאָטליב“ און זיי האָבן אַפילו באַוווּזן אַרױסצוגעבן דעם ערשטן באַנד אונטערן נאָמען „לידער פון מיין לעבן“, (מאַרמאַראַש-סיגעט, 1933).

און אַט לייגט פאַר מיר דער דאָזיקער ערשטער באַנד (עס איז בלויז אַ קליין בענדל). איך בלעטער עס, ליען די ערנסטע און די הומאַריסטישע לידער און גע- פין אין זיי אַ דיכטער, וואָס קער זיך מייסטנס אָן מיט דער טעכניק פונעם יידישן פּאָלקסליד. סיי אין די מאַטיוון און סיי אין דעם ריטעם פון די פּערזן פילט מען, ווי מיר דאַכט, אַ סך מאָל גאַר השפּעה-סימנים פון אייראָפּעיִשער ליריק און דער- עיקרשט, פאַרשטייט זיך, פון היינען, וואָס מיט אים האָט ער, ווי דאָס רוב יידיש- פּאָעטן פון גאַליציע (דאָס סיגעטער געבערגלאַנד האָט ביז צו דער ערשטער וועלט- מלחמה אין יידיש-קולטורעלן זינען באַלאַנגט צו גאַליציע) אַ נאָענטע זעלישע שייכות. ער האָט געשריבן „אַזוי גערופּענע פּאָלקסלידער“? חס וחלילה. בלויז אויף אַזוי פיל אויף וויפל מען האָט אַלע לידער פאַרפּאַסט אין דער פּאָלקסשפּראַך צו יענער צייט און, לכל הפחות, אין יענער געגנט „אַזוי גערופּן פּאָלקסלידער“. „מוסטערן פון בדחנישער פּאָעזיע“? אמת. הערש לייב איז אַ גרויסן טייל פון זיין לעבן געווען אַ פּראָפּעיִאָנעלער בדחן (מאַרשאַליק), און אויב צווישן זיינע געזאַמלטע לידער זענען אויך פאַראַן בדחנישע, זענען זיי, דאַכט מיר, אינטערעסאַנט און אַנ- דערש דערמיט, וואָס עס שפּילט אין זיי אַריין אַ טאָן פונעם דיכטערס „אַנדערער פּאָעזיע“ און — דער טאָן איז אַפט גובר.

מען זאָל מיך נישט שלעכט פאַרשטיין. איך בין פאַר קיין פּאַל נישט אויסן צו איבערטרייבן דעם ליטעראַרישן ווערט פון הערש לייבס לידער. זיינע מאַטיוון זע- נען טאַקע ס'רוב יחידישע, אָבער צום היפּשן טייל אויסגעליענע, און דער פּאָעטישער געפיל, וועלכן ער טראַגט אין זיי אַריין, איז אַפט אַ פּאַפּירענער, אַ נישט איבערגע- לעבטער. אָבער דערפאַר איבערראַשט ער נישט-זעלטן מיט דער סאַלידקייט פון זיין פּערז, און פאַר אַלעמען, מיט זיין עכטן אונגאַריש-יידישן פּאָלקס-לשון, אין וועלכן ער פלעכט צו מאַל אַריין „מעשה ווירטואַז“ אַ זעלבסט געשאַפן וואַרט. אַזוי, למשל, האָט הערש לייב מיט אַן ערך הונדערט יאָר צוריק נישט אין וואַרשע און נישט אין ווילנע, נאָר ערגעץ אין אַ שטעטל אויף דער ווייטער קולטור-פּעריפּעריע אין די קאַרפּאַטן, וווּ עס איז קיין שום יידיש-ליטעראַרישע טראַדיציע נישט געווען, גע- האָט די שעפּערישע דרייסטיקייט אַוועקצוהאַקן אַ שטיק פון דער „פאַראַכטונג“ און דערפון צו מאַכן „פאַראַכט“, ווייל ער האָט עס געדאַרפט אי צום ריטעם און אי צו —

שרייבער פון מיין דור

אָ ביטל כבוד, און אַ סך פּעראַכט
דער פּירעאַנג פּאַלט, און — אַ גוטע נאַכט !..

און די געפאלמעסטע פאַראַכטונג צוליבן פּאַעטישן ריטעם איז אין אַ געוויסער מאָס געווען אויך געזעלשאַפטלעך סימבאָליש. וואָרעם הערש לייב האָט מיט זיין ליד היפשעלעך צעהאַקט די פאַראַכטונג צו יידיש־וואָרט אין זיין היימלאַנד און גע־האַלפן אונטערגראַבן דעם ביטול און פיינטשאַפט צו די נייע אידעען פון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס.

אין איינעם פון זיינע לידער, אין וועלכן ער פאַדערט אויף די דיכטער, זיי זאָלן זיך אָפּלאָזן פון פאַנטאַזיעס און זאָלן זיך פאַראינטערעסירן מיט די לייזן און מיטן הונגער אין יידישן לעבן, טיילט זיך אויס אַ סטראַפּע מיט אַזאַ מאַדערנעם מאַרש־ריטעם :

זיי זינגען — מיר שלאָפן,
מיר שלאָפן — זיי שפּילן,
זיי שפּילן — מיר האָפן,
מיר טרוימען אין שטילן...

ער איז געווען ברוגו, הייסט עס, אויף יענע פּאַעטן, וואָס שלעפּערן אונדז איין מיט זייער זינגען און ער האָט זיי געפרוּווט אויפוועקן מיטן ריטעם פון זעלנערישן שפּאַן.

און ער אַליין האָט געטרוימט אין דער שטיל ריין קינסטלערישע חלומות. ער האָט זיך געפילט איינגעגלידערט אין דער גרויסער ליטעראַרישער משפּחה פון גאַר דער יידיש־וועלט און ער האָט פאַרמאַגט געזונטע שעפּערישע קינאַת סופּרים. אַזוי לכל הפּחות דערציילט וועגן הערש לייבן זיין בן־עיר, דער דיכטער בערל שנאַבל, וואָס האָט אים באַזוכט אין יאָר פון זיין טויט און געהאַט אַ קורצן געשפּרעך מיט דעם הונדערט־יעריקן. שנאַבל גיט איבער אין דער בוקאַרעסטער „די וואָך“, פון 13טן אַקטאָבער 1934, אַז „ער (הערש לייב) רעדט באַגייסטערט וועגן מאַמע־לשון און איז זיך דן לכך חובה, ער באַשולדיקט זיך, וואָס ער האָט נישט געקענט דער־קלעטערן ביו צו מענדעלען“.

נו, צו מענדעלען האָט ער טאַקע ווייט נישט דערקלעטערט — בלויז דעם ווילן דערצו און די אַזוי זעלטענע שרייבערישע זעלבסטקריטיק געהאַט — אָבער פון „אַזוי גערופּענע פּאָלקסלידער“ און פון „זייער שוואַכע מוסטערן פון בדחנישער פּאַעזיע“, איז ער, לויט מיין מיינונג, אויך געווען ווייט.

טאַראַס שװוטשענקאַ

שוין מער ווי אַ דור מיט יאָרן אַז איך האָב אין דער „אַלטער היים“ בייגעוווינט אַן אוקראַינישע קולטור־דעמאָנסטראַציע. איצט, אין איינעם אַ זומערטאָג, מיט וואָכן צוריק, האָב איך זיך ווידער אָנגעשטויסן אויף אַן אוקראַינישן קולטור־יום־טוב. עס איז געווען אין דער הויפטשטאָט פון דער וועלט, אין וואַשינגטאָן.

דער האַטעל וווּ איך בין איינגעשטאַנען איז געווען פול מיט אוקראַינער, מאַנצבילן און פרויען. עס האָבן זיך געוואָרפן אין די אויגן יונגע פנימער און גע־הערט האָט מען כמעט דורכויס רעדן ענגליש. און אויף ענגליש בין איך געווויר געוואָרן, וואָס פאַר אַ יום־טוב ס'איז היינט אין שטאַט. מען האָט אין שטאַטפאַרק ביי דער 22סטער גאַס געשטעלט אַ דענקמאַל דעם אוקראַינישן דיכטער טאַראַס שװוטשענקאַ, וואָס היי־יאָר זענען פאַרפולט געוואָרן הונדערט און פופציק יאָר זינט זיין געבוירן.

שװוטשענקאַ?! איך בין מודה, אַז איך האָב געהאַט אַן אַטאַק פון סענטי־מענטאַליטי. איך האָב אָפילו מיט דער יונגער פרוי, וואָס האָט מיר געגעבן אינ־פאַרמאַציע וועגן דעם יום־טוב אויף ענגליש, געפרוווט פאַרפירן אַ שמועס אויף אוקראַיניש. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז איך בין דער ערשטער דור וואָס קאָן נאָך אוקראַיניש פון דער היים, און די יונגע פרוי איז שוין די צווייטע גענעראַציע אין אַמעריקע און עס קומט איר אַן שווער צו רעדן איר פאַלקיש לשון.

אַבער זי איז אַן אוקראַינישע סטודענטקע און — אַן אוקראַינישער סטודענט — פלעגט מיין פריינד ד״ר דעניס מיכאַלסקי, וואָס איז געווען אַן אוקראַינישער דעפּו־טאַט אין רומענישן פאַרלאַמענט, ליב האָבן נאָכצודערציילן אַ קלוג ווערטל פון איינעם אַ רוסישן שרייבער — איז אַ מענטש וואָס לייענט שװוטשענקאַ און וויינט. נו, איך ווייס נישט ווי שטאַרק עס וויינט אַן אוקראַינישער סטודענט ביים לייענען שװוטשענקאַס לידער, אַבער איך געדענק זייער גוט אַז מיר, יידישע גימ־נאַזיסטן, וואָס האָבן מיטן אוקראַיניש־לערער ד״ר אַנטין קרושעלניצקי (געווען אַן אַנגעזעענער אוקראַינישער בעלעטריסט וואָס איז אין די צוואַנציקער יאָרן אַרײַן בער קיין סאַויעט־אוקראַינע און איז דאָרט ליקווידירט געוואָרן פאַר „נאַצי־נאַליסטישע חטאים“) געלייענט שװוטשענקאַס פּאַעמעס „נאַימיטשאַ“ (אַ דינסט) און „קאַטערינאַ“, האָבן אויך פאַרגאַסן טרערן.

מען האָט שוין געמוזט האָבן טרערן אין די אויגן, ווען מען האָט זיך באַקענט מיט שװוטשענקאַס ביאָגראַפיע. טאַראַס שװוטשענקאַ איז געווען דער זון פון אַ שקלאַף ביי ערגעץ אַ פרינץ אין דער קיעווער גובערניע. אַזוי ווי דאָס יינגל האָט אַרויסגעוויזן מאַלערישע פעיקייטן האָט אים דער פרינץ געשיקט שטודירן קיין פעטערבורג. דאָרטן האָבן אים פריינד אויסגעקויפט ביים פרינץ. די פריצים האָבן

שרייבער פון מיינ דור

פארלאנגט הויכע פרייזן פאר טאלענטירטע שקלאפן, אבער שעוטשענקאס פריינד האבן ליציטירט א בילד פון דעם, צו יענער צייט, בארימטן מאלער ברולאוו און האבן דעם פריץ באצאלט די גרויסע סומע פון צוויי טויזנט פינף הונדערט רובל פאר שעוטשענקאס פרייהייט.

בארימט געווארן איז שעוטשענקא אבער נישט מיט מאלעריי, נאר מיט זיינע לידער „נאימיטשקא“ און „קאטערינא“. ביידע זענען אויף דער טעמע פון פאר-פירטע פויערן-מיידלעך וואס האבן אוועקגעווארפן זייערע קינדער.

און דאס טרויעריקסטע איז אלץ נאך שעוטשענקאס אייגענער גורל. עמעצער טראכט אויס א בילבול אויף אים אז ער האט גערעדט קעגן צאר און ער ווערט פארשיקט קיין סיביר. און אז מען פועלט אויס פאר אים, נאך צען יאר פארשיקונג און מיליטער-דינסט א באגעדיקונג, זענען שעוטשענקאן פארבליבן נאך אין גאנצן פיר יאר צום לעבן. אין 1861 איז דער דיכטער געשטארבן אין עלטער פון זיבן און פערציק יאר.

טאראס שעוטשענקא איז עד היום פארבליבן דער גרעסטער אוקראינישער פאעט. גרויס דערמיט, וואס ער איז געווען דער ערשטער אמתער פארעם-מייסטער פון אוקראינישן ליד, און גרויס מיט דעם טיפן טרויער און צער פון פארשקלאפטע אוקראינישע פויערן, וואס זיין ליד האט ארויסגעבראכט.

איך האב צוגעזען יום-טובים פון אוקראינישע נאציאנאלע העלדן און שפעטער געלייענט וועגן אזעלכע יום-טובים, אבער דער אינציקער אוקראינישער העלד וואס קאן אויך רעדן צו א יידיש הארץ איז דער דיכטער טאראס שעוטשענקא.

נחמן מייזל

די בולטסטע שרייבערישע ליידנשאפט זיינע איז געווען די ליידנשאפט פון א רעדאקטאר. פון 1924 און ביז ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען ער האט אויס-געוואנדערט קיין אמעריקע, האט נחמן מייזל אליין רעדאקטירט די „ליטערארישע בלעטער“ אין ווארשע, און פון זיין אַנקום קיין ניו-יאָרק און ביז זיין עליה קיין ישראל מיט צוויי יאר צוריק איז ער געווען דער רעדאקטאר פון דעם „איִקוף“ חודש-זשורנאל „ידישע קולטור“.

די רעדאקטארשאפט פון די „ליטערארישע בלעטער“ אין ווארשע פארגעדענ-קען אים איך און טויזנטער מיינס גלייכן לטובה. ווער ס'האט געלעבט אין יענע יארן אין די שטעטלעך פון פוילן און אין די באַלטישע לענדער, אָדער ווי איך

און ווי א סך אנדערע אויף דער מזרחדיקער פעריפעריע פון יידיש-פוילן (רומעניע און ארץ-ישראל), צי אויף דער מערבדיקער (בעלגיע, פראנקרייך, ענגלאנד), דער ווייס וואַס ס'האָבן געמיינט די „ליטעראַרישע בלעטער“, וואָס זענען געווען דער פאַרבינדונגס-אַרגאַן צווישן די יידישע יישובים אין אייראָפּע. מען האָט אַרויסגע-קוקט וואָך-אַינ וואָך-אויס אויף די „בלעטער“ ווי אויף אַ ליבן, טייערן גאַסט. ס'ערש-טע האָט מען זיך צוגעכאַפט ליענען די ליטעראַרישע כראַניק. פון דאָרט איז מען געווייר געוואָרן וואָס ס'טוט זיך אין דער יידישער וועלט. מען האָט געלייענט די כראַניק און מען איז געווען אין וואַרשע און אין ניו-יאָרק און ס'האָט זיך גענומען אויסדאַכטן אַז ס'איז פאַראַן אַ יידיש-וועלט און ס'איז דאָ ווהיין אַ בענק צו טאָן.

די „ליטעראַרישע בלעטער“ האָבן אונדז אין בוקאַרעסט, און מן-הסתם אויך די עמיגראַנטן אין פאַריז, אין בריסעל און אין לאַנדאָן צוגעשטעלט, אַזוי צו זאָגן, די טאַפּאַגראַפיע פאַר בענקשאַפט. און מיר זענען געווען פול מיט דאַנק צו דער צייטשריפט און האָבן נישט געזוכט קיין חסרונות אין דעם מאַטעריאַל פון די „בלע-טער“, און מיר האָבן געהאַט אַ גוטע באַציונג צום רעדאַקטאָר און נישט געזוכט קיין גרייזן אין זיין רעדאַקטאָרשאַפט.

דער גלוסט און די ליינדשאַפט צו אַן אייגענער ליטעראַרישער בימה האָט גו-רם געווען, אַז נחמן מייזל זאָל אין משך פון אַ פּערטל יאָרהונדערט זיין דער רע-דאַקטאָר פונעם „איִקוף“-זשורנאַל „אידישע קולטור“. עלפי זיין געמיט איז נחמן מייזל געווען אַ באַלעבאַטישער ייד, וואָס האָט נישט געהאַט קיין קרובהשאַפט נישט מיט דער אידעאָלאָגיע פון „איִקוף“ און נישט מיט זיינע אידעאָלאָגן. איך האָב גע-האַט דאָס געפיל אַז ער איז פון לכתחילה צוגעשטאַנען צום „איִקוף“, ווייל ער איז געגאַנגען אַהיין אין דער חברותא פון ליוויקן און אַפּאַטאַשון, די צוויי שרייבער וואָס ער האָט אויף אַן אמת פאַרערט און ליב געהאַט. און נחמן מייזל האָט זייער געשאַצט פריינדשאַפט און פּרט פריינדשאַפט פון אַזעלכע שעפּערישע מענטשן ווי ליוויק, אַפּאַטאַשו און בערגעלסאָן, הגם, איך מוז זאָגן, אַז ווען עמעץ האָט דעם פריינד מייזל אַנטוישט, האָט דער רעדאַקטאָר מייזל זיך פאַר אים איינ-געשטעלט און האָט דעם עמעצן (האָט ער געמעגט זיין בערגעלסאָן אַדער ליוויק) האָרב געשטראַפט. בערגעלסאָנס נאָמען איז אין משך פון עטלעכע יאָר, ביז ס'איז נישט איבערגעגאַנגען מייזלס כּעס פון אַנטוישונג, נישט דערמאַנט געוואָרן אין די „ליטעראַרישע בלעטער“. און ליוויקן האָט דער רעדאַקטאָר פון „אידישע קולטור“ אויך אין משך פון יאָרן ביי יעדער פּאַסיקער און אפילו אומפּאַסיקער געלעגנהייט געהאַלטן אין איין אומפריינדלעך פאַרטשעפען.

די פּראָגרעסיווע פּראָזע איז נישט געווען מייזלס האַרץ-אייגנטום. ער האָט איר בלויז געדינט, ווייל זי האָט אים געגעבן די אילוזיע פון אַ גוט-אַרגאַניזירטן און געטרייען עולם פון צוהערער און ליענער, וואָס האָט געהאַלפן בויען אינסטי-טוציעס און אַרויסגעבן ביכער.

שרייבער פון מיין דור

„בויען און שאפן“ אָדער „שאפן און בויען“ זענען געווען די אָפּטסטע ווערטער אין מיזילס אַרטיקלען. ער האָט ליב געהאַט, פון גאַנצן האַרץ ליב געהאַט, קאַנ-סטרוקטיווע געזעלשאַפטלעכע און קולטור-אַרבעט. וועגן דער איכות פון אַזאַ אַרבעט האָט ער נישט צו פיל געדאָגהט, אים האָט פאַרקאַפט פאַר אַלעמען די כּמות, דער קוואַנטום פון דער אַרבעט.

ער איז געווען אַ זעלטענער מתמיד. שרייבן און רעדן איז אים אַנגעקומען גרינג און מיט הנאה. אַחוץ די צוויי צייטשריפטן: „ליטעראַרישע בלעטער“ און „אידי-שע קולטור“, וואָס ער האָט רעדאַקטירט פאַר די לעצטע פּערציק יאָר, פון 1924 ביז צו עולה זיין קיין ישראל אין 1946, איז מיזיל געווען דער מחבר פון אַ צוויי צענדליק ביכער, בראַשורן און אַנטאַלאָגיעס און טויזנטער אַרטיקלען.

אין תּוך איז ער אין די מיינסטע פון זיינע ביכער אויך געווען אַ רעדאַקטאָר, אַן אַנטאַלאָגיסט, אַ זאַמלער. ער האָט צונויפגעשטעלט אַן אַנטאַלאָגיע פון יידישע לי-דער צו אַמעריקע און פון לידער צו פּרצן. ער האָט אַרויסגעגעבן פּרצעס און מענ-דעלעס בריוו און ביאָביבליאָגראַפישע מאַנאָגראַפיעס וועגן איזיק מאיר דיק, שלום-עליכם, שלום אַש, יוסף אַפּאַטאַשו, אַ זאַמלונג זכּרונות וועגן מענדעלען, וועגן דאָס יידישע שאַפן אין סאָוועטן-פאַרבאַנד און ספּעציעל וועגן דער גסתּר און פּרץ מאַר-קיש. אַלע זיינע ביכער זענען פון גרויס נוצן פאַר אונדזער קולטור-ווירטשאַפט, ווייל זיי פאַרלייכטערן די אַרבעט פאַרן ליטעראַטור-פאַרשער. דאָס אינטערעסאַנטסטע און נוצלעכסטע בוך איז אין דעם פּרט דאָס בוך „יצחק לייבוש פּרץ און זיין דור שרייבער“, וווּ מיזיל האָט צונויפגעזאַמלט מאַטעריאַל וועגן די באַציונגען פון די בני-דור צום פּאַטער פון אונדזער מאַדערנער ליטעראַטור. עס איז נאָר אַ שאַד, וואָס אין דעם דאָזיקן בוך זענען נישט אַנגעגעבן די מקורות פון די צונויפגעזאַמלטע מיינונגען און דאָס פאַרשווערט דעם פאַרשער דעם קאַנטראַל איבער די ציטאַטן. אָבער אויך מיט דעם חסרון בלייבט מיזילס פּרץ-פאַרשונג אַ דבר של קימא אין אונדזער ליטעראַטור.

נחמן מיזיל איז די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן געווען אַ תּושב אין קיבוץ „אלונים“, וווּ זיינער אַ זון איז איינער פון די ותיקים.

געשטאַרבן איז נחמן מיזיל דעם 28סטן אַפּריל 1966 אין שפיטאַל פונעם שטעטל עפולה. ער איז געווען זאָט אין טעג, זאָט אין אַפּגעטוענער אַרבעט און זיינע פאַר-דינסטן פאַר דער יידיש-ליטעראַטור וועלן פאַרגעדענקט ווערן.

פראפעסאָר יוסף קלויזנער

אין די עטלעכע חדשים זינט זיין פטירה איז וועגן פראַפ' קלויזנער (1874—1958) אָנגעשריבן געוואָרן אַ גאַנצע ליטעראַטור. מען האָט געשריבן וועגן דעם נפטר און זיינע גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער העברעיִשער ליטעראַטור און פאַר דער ייִדיִשער היסטאָריאָגראַפֿיע און — מען האָט אויך איבערגעדרוקט ד"ר קלויזנערס פּובֿ-ליציסטישע מאַמרים און אַ היפש ביסל פון זיינע וויכטיקע ליטעראַרישע בריוו. האָט דער צופאַל געוואַלט, אַז אין איין און דעם זעלבן טאָג זענען מיר אָנגעקומען צוויי העברעיִשע צייטשריפטן, די כּסלו־העפּטן פון דער תּל־אביבער מאָנאַטשריפט „מאזנים" און פון דעם ניו־יאָרקער חודש־זשורנאַל „בצרון". אין „מאזנים" האָבן איך געלייענט ד"ר קלויזנערס אַ בריוו צו ביאַליקן פון האַרבסט 1906 און אין „בצרון" — ד"ר קלויזנערס אַ ספּעציעלן אַרטיקל צום „חג העשור" פון מדינת ישׂראל זומער 1958. און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אין דעם אַרטיקל פון „בצרון" ענטפּערט דער 84־יעריקער פּראַפ' קלויזנער נאָך 52 יאָר, אומדירעקט, זיך אַליין און ווייזט אָן אויף די שלעכטע רעזולטאַטן, וואָס ס'האָט געצייטיקט די גוזמאדיקע העברעיִש־קנאות און די איבערגעטריבענע קעגנערשאַפט און שינאת חינוּם צו ייִדיש, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דעם בריוו צו ביאַליקן פון דעם 32־יעריקן קלויזנער.

דעם בריוו איז כּדאי צו ציטירן, וואָרעם וויפּל מיר האָבן געהערט וועגן פּראַפ' קלויזנערס אַנטי־ייִדיש־קנאות, וואַלט פון דעסטוועגן שווער געווען צו גלייבן, אַז אַזאַ קעגנערשאַפט צו מאַמע־לשון האָט טאַקע עקסיסטירט, ווען מען לייענט עס נישט שוואַרץ אויף ווייס.

„ביאַליק מיין פּריינט, דינסטאָג האָבן איך באַקומען דיין קאַרטל און נעכטן פאַר נאַכט די (פּאָעמע) „מגילת האש", וואָס כ'האָבן אויף איר געוואַרט. און די (פּאָעמע) „פון צער און צאַרן", וואָס כ'האָבן אויף איר לחלוטין נישט געוואַרט. כ'האָבן געעפּנט דיין זשאַרגאַניש ביכל און בין געווען זיכער, אַז דאָס איז פּרצעס אָן אײַ-בערזעצונג פון „בעיר ההריגה". און ווי פינצטער איז מיר געוואָרן אין די אויגן, אַז כ'האָבן דערזען פון ראַוויצקיס הקדמה, אַז דו אַליין האָסט איבערגעזעצט „משא ניםירוב" פון „אונדזער נאַציאָנאַל־שפּראַך" אויף „אונדזער פּאַלקס־שפּראַך". כ'האָבן נישט קיין ווערטער דיר אויסצודריקן, וואָס כ'האָבן געפּילט, אַז כ'האָבן דאָס געזען. ווען מען זאַל מיר געווען דערציילן, אַז דו האָסט זיך פּאַרקויפט צו דער פּרעמד, וואַלט איד עס געווען לייכטער איבערגעטראַגן (ווי די איבערזעצונג)... איז גע־קומען אַ סוף צו אונדזער ליטעראַטור און צו אונדזער נאַציאָנאַלער שפּראַך? האָט אויך ביאַליק אין איר געפּעלשט? ... אפשר וועסטו מאַרגן איבערזעצן אויף זשאַרגאַן אויך דיין (ליד) „אכן חציר העם" און „מתי מדבר" און די „מגילת אש" (צו להכעיס

פרצן) און וועסט זוכה זיין צו אייביקייט און אויך צו עושר און כבוד... און ווי גרויס וועט דאס זיין דער יום־טוב אין די זשארגאניסטישע גאסן!..."

געזחמתעט איז דער בריוו: „דיין פריינט אין טרויער, יוסף קלויזנער“.

דער טרויעריקער פראפ' קלויזנער פון 1906 זעט, בכך, די יידישע היסטאריע ווי אן אויסדרוק פון דעם געראנגל צווישן אונדזער „נאציאנאל־שפראך“ און אונדזער „פאלקס־שפראך“. ווער ס'איז מיט העברעישי, מוז זיין א שונא פון יידיש, וואָרעם אַנישט פעלשט ער אין העברעישי און אין דער העברעישיער ליטעראַטור, און ווער ס'טראַגט אין האַרצן דעם אידעאַל פון יידישן אויפלעב אויף אייגענער ערד, דער מוז עוקר מן השורש זיין אין זיך און אין לעבן דעם גלות און זיין זשארגאנישע שעפערשיקייט; ער מוז פאַרניינען די גלות־געשיכטע און באַיאַען בלויז יענעם טייל פון אונדזער היסטאריע, ווען מיר זענען געווען דאָס פּאַלק פון תנ"ך, אַ פּאַלק אין אַן אייגן לאַנד.

מען קאָן נישט זאָגן, אַז פּראָפ' קלויזנערס אידעען, זיין אַנטי־יידיש און אַנטי־גלות־קנאות און זיין טרויער איבער דער מינדסטער מעגלעכקייט פון אַ „זשאַראַגאַ־נישן נצחון“ האָבן זיך נישט אַנגענומען ביי אַ היפשן טייל פון אונדזער יוגנט. די אידעען און די אַנטי־גלות און אַנטי־יידיש קעמפּערישקייט, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער קלויזנערס בריוו פון 28סטן נאָוועמבער 1906 — דאָס איז דאָך דער גייסט פון אַ גרויסן טייל פון ישראל צברא, וואָס וואַרפט אָן, און מיט רעכט, אַזאַ פּחד, אַזאַ שרעק פאַר היסטארישער פאַרבלאַנדזשעטקייט, אויף ישראל סבא (די אַנטי־קעגנשטעלונג פון ישראל צברא און ישראל סבא שטאַמט פון חיים גרינבערג ז"ל). און די שרעק, אַז דער גייסט פון ישראל צברא קאָן אונדז, חלילה, אראַפּפירן פון אונדזערע היסטארישע רעלסן און מאַכן פון „עמי“ (מייז פּאַלק) אַ „לא עמי“ (אַ נישט מייז פּאַלק), האָט איצט אויך אַרומגעכאַפט דעם ברייטשרייבער פון האַרבסט 1906 און אַ סך, וואָס זענען געווען אין איין געמיט מיט אים.

לאַמיר לאָזן רעדן פּראָפ' קלויזנער ז"ל און הערן, ווי ער ענטפּערט זיך אַליין אין זיין מאמר אין כסלו־העפט 1958 פון „בצרון“:

„זחמת דער נעגאטיווער באַציונג צו גלות, וואָס איז געווען נויטווענדיק און כמעט אומפאַרמיידלעך פאַרן ציוניזם, איז געקומען אויך די בעגירונג פון דעם גוטן אין גלות: די פאַרניינג פון אַ גרויסן טייל פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט אונדז דערהאַלטן ביים לעבן אין משך פון טויזנטער יאָרן... עס איז צעבראַכן געוואָרן די גאַנצקייט פון דער ישראל־פאַרגאַנגענהייט, ס'איז איבערגעריסן געוואָרן דאָס באַוואוסטזיין פון דער פאַרבונדקייט און המשכדיקייט פון דער געשיכטע פון אייביקן פּאַלק, און דערפאַר האָט אונדזער נייע ליטעראַטור נישט געקאָנט ציען אין אַ היפשער מאָס איר יניקה פון די נאַציאָנאַלע וואַרצלען, וואָס אין דער אמתן זענען זיי אין זייער יסוד און אין זייער חשיבות גלייך אין אַלע דורות און אין אַלע אַרומען.“

אַט די שורות זענען אַ טייל פון דעם, לפי דעתי, ריכטיק און שטעלנווייז היפש שאַרפן ענטפער, וואָס דער זקן מופלג פראָפ' קלויזנער האָט אויפן סמך פון זיין פופציק־יעריקער יידיש־גייסטיקער דערפאַרונג געגעבן אין 1958 דעם יונגן קנאי ד"ר קלויזנער, דעם שרייבער פונעם דערמאָנטן בריוו צו ביאָליקן אין 1906.
1959 פּעברואַר

דער טאַטע און דער זון

צו זיין דער זון פון אַ באַרימטן טאַטע און צו לעבן אין זיין שאַטן איז אַן און פאַר זיך אַ נעווראָטישער צושטאַנד, אויב נישט אַ פּאַלנע קראַנקייט. די איינציג־קע רפואה צו אַט דער מחלה איז בלוז אַ ביסל מענטשלעכע גרויסקייט ביים זון. אַבער דאָס דאָזיקע ביסל גרויסקייט האָט נישט פאַרמאָגט נישט פּרצעס ביי־יחיד לוציאַן און עס איז אויך נישט פאַראַן ביי שלום אַשט זון נתן.

פון די זכרונות פון מיטצייטלעך ווייסן מיר, אַז לוציאַן האָט נישט אָנערקענט זיין פאַטערס ליטעראַרישן טאַלאַנט און אַז ער האָט געפרוווט איבערצייגן פריינד און מקורבים, אַז זיי איבערשאַצן נישט בלוז פּרצן דעם שריפטשטעלער, נאָר אויך פּרצן דעם מענטש צווישן מענטשן.

לוציאַן האָט קיין שרייבערישע אַמביציעס נישט געהאַט (לכל הפחות ווערן אַזעלכע אַמביציעס נישט דערמאָנט ביי די מעמואַריסטן אַרום פּרצן און זיין משפּחה). זיין קעגנערשאַפט און אפילו שינאה צום פאַטער איז, קאָן זיין, געווען אַ רעזולטאַט פון דעם אונטערבאווסטיגניקן פאַרדראַס פון אַ קינד, וואָס דער טאַטע האָט אָפּגעגט זיין מאַמען און געבראַכט אַן אַנדערע פרוי אין שטוב אַריין. איז אפשר דערפאַר דער אַנטאַגאָניזם פון לוציאַן פּרץ צו זיין פאַטער געבליבן אַ טעמע בלוז פאַר מעמו־אַריסטן. ער אַליין האָט זיינע קאַמפלעקסן נישט אַרויסגעטראָגן אין דער עפנטלעכ־קייט.

נתן אַש האָט זיך פאַרמאָסטן צו זיין אַ שרייבער, האָט אפילו אַרויסגעבראַכט זיין אייגנס ראַמאַנען, וואָס דער ערשטער פון זיי איז פון דער קריטיק אויפגענומען געוואָרן ווי אַן אַנזאָג פון אַ נייעם וויכטיקן שעפּער אין דער אַש־משפּחה — און האָט נישט דערגרייכט. נתן האָט נישט מקיים געווען די אַנזאָגן פון די קריטיקער. ער איז אויף אייגענעם חשבון קיין אַש נישט געוואָרן. ער איז געבליבן דער זון פונעם באַרימטן שרייבער שלום אַש.

צום אונטערשייד פון דעם נישט־שרייבער לוציאַן פּרץ האָט דער שרייבער נתן

אש יא אַרויסגעטראָגן אין דער עפנטלעכקייט דעם אַנטאָגאַניסטישן חשבון מיט זיין פּאָטער.

עס ליגט עפעס אומהיימלעכס אין דעם פּאָקט וואָס נתן אַשס אַפּרעכענונג מיט זיין פּאָטער אין דערשינען בלויז געציילטע טעג איידער דער חשבון־מאַכער איז גע־שטאַרבן. נתן אַש איז אַלט געווען נישט מער ווי 62 יאָר, אָבער ער האָט, ווייזט אויס, ערגעץ וווּ פּאַרויסגעפילט דעם טויט און האָט זיך צוגעאיילט אַוועקצושיקן דעם חשבון־אַרטיקל צו דער רעדאַקציע פון דעם ניו־יאָרקער חודש־זשורנאַל „קאַ־מענטעריי“. דער מאַמר אונטערן נאָמען „מיין פּאָטער און איך“ איז געווען געדרוקט אין דעם יאָנואַר־נומער פון דער צייטשריפט.

נתן אַש האָט, ווי געזאָגט, נאָך באַוווּזן איבערצוליינען דעם אַרטיקל קורץ איידער ער איז אַוועק זיך באַגעגענען מיט זיין פּאָטער אין דער אייביקייט. איך ווייס נישט, וואָס דער זון האָט געטראַכט, ווען ער האָט געלייענט שוואַרץ אויף ווייס זיין אייגענע אַנקלאַגשריפט קעגן פּאָטער. אפשר האָט ער איבערגעלעבט אַ געפיל פון חרטה אָדער עס האָט אין אים אויפגעציטערט אַ מורא פאַר דעם ענטפּער, וואָס ער וועט דערהערן פונעם פּאָטער ביי דער באַגעגעניש מיט אים אויף די „עליזיישע פעלדער“.

אויב נתן אַש האָט געהאַט אַזעלכע איבערטראַכטענישן איז אַ שאַד, אַ גרויסער שאַד, וואָס ער האָט קיין צייט נישט געהאַט זיי איבערצוגעבן דער עפנטלעכקייט און מתקן צו זיין כאַטש עפעס פון דעם באַמת פּריקרען דאָקומענט, וואָס מינערט, פאַרשטייט זיך, פון דער געשטאַלט פון דעם טאַטע שלום אַש, אָבער מאַכט ממש צו נישט דעם זון נתן אַש.

עס מאַכט צו נישט דעם זון, דעם שרייבער נתן אַש, וואָרעם וויפל פאַרשטענ־דעניש מיר זאָלן נישט האַבן פאַר דער טראַגיק פון פילן זיך גורלדיק באַעוולהט פונעם פּאָטערס גרויסן טאַלאַנט און פון מוזן לעבן אין שאַטן פון זיין באַרימטקייט, ווערט די דאָזיקע טראַגיק פאַרבלאַטיקט דאָדורף, וואָס עס זענען צו בולט אין איר די מאַמענטן פון פאַרדראָס, למאי דער פּאָטער איז געווען קאַרג צום זון מיט געלט. אויב עס גייט וועגן דעם רייכן טאַטן, וואָס לעבט אין לוקסוס און שטיצט נישט דעם זון מיט אַ ברייטער האַנט און לאַזט אים אפילו הונגערן, איז דאָס שוין נישט אַ גורלדיקע שרייבער־טראַגעדיע, נאָר איינע פון די דראַמעס און מעלאַדראַמעס צווישן אַ טאַטן און זיין נישט־געראַטענעם זון, וואָס וואַלגערט זיך אין די משפּחות פון רייכע באַנקירן, אינדוסטריאַליסטן און סתם גבירים, יידישע און נישט־יידישע. דאָס וואָס דער פּאָטער האָט צוגעזאָגט דעם זון געלט אויף אַ הויז און עס נישט געגעבן אין דער פולער מאָס, ווייל ער האָט אַ טייל פון דעם צוגעזאָגטן מוזמן אויס־געגעבן אויף צו קויפן אַ בילד, אָדער דאָס וואָס דער פּאָטער האָט זיך געפירט מע־שה פּאַטריאַרך און זיך געשאַפט מיטן דערוואַקסענעם זון ביים טיש און זיך אפילו אויף אים געבייזערט, האָט באַמת נישט דעם ריח פון באַזונדערער טראַגיק. אזעלכע

זאכן פאסירן זייער אפט צווישן רייכע טאטעס און זין, וואס זענען אנגעוויזן אויף זייער געלט. דערצו מוז דער טאטע נישט זיין שלום אש און דער זון אויך א שרייבער. מיט טראגיק ווייעט דער פאקט, וואס שלום אש איז, לויט דער באשולדיקונג פון זיין זון, געווען אזא עגאצענטריקער, אז ער האט אפילו עובר געווען אויף דעם מאמר חז"ל „אין אדם מתקנא בבנו ובתלמידו“. שלום אש האט נישט נאר נישט איבערגעשאצט די ליטערארישע באגאבונג פון זיין זון, נאר ער האט זי מינימיזירט, אויב אנדערע האבן זי אנערקענט. דערצו מוז מען האבן כוח, אן אנטביאלאגישן כוח, וואס איז באמת א זעלטנקייט. ווער עס פארמאגט אזא כוח איז, לפי דעתו, א טיף טראגישער מענטש.

צוויי פאראגראפן זענען פאראן אין דער לאנגער אנקלאגשריפט פונעם זון קעגן זיין פאטער שלום אש, וואס מוזן אויף אן אמת טיף אויפטרייסלעך דאס געמיט פונעם לייצענער. אין די פאראגראפן ווערט פארמולירט א באשולדיקונג, הגם מן הסתם אן א כיוון, מיט א געזעלשאפטלעך-ליטערארישן אספעקט. דער ערשטער פאראגראף לייענט זיך אזוי אין מיין יידיש-איבערזעצונג —

„עס האט געמוזט זיין ארום אט דער צייט, ווען ער (שלום אש) האט, אין א אומהיימלעכן פארויסגעפיל פון דער אנקומענדיקער קאטאסטראפע, אנגעהויבן צו פארלאזן די יידישע וועלט, די וועלט וואס האט זיך באוועגט צו אויסלעש, און האט זיך צוריקגעצויגן אין דער פארגאנגענהייט, צו יענעם מאדנעם מאמענט אין דער מערב-געשיכטע מיט צוויי טויזנט יאר צוריק, ווען עס איז פארגעקומען א שפאלטונג צווישן יידן; און ער האט גענומען מאכן דעם חשבון פון יענער שפאלטונג און זי מסביר זיין פון יידישן שטאנדפונקט און איבערדערציילן די קריסטוס-געשיכטע, ווי עס האבן זי געזען יענע וואס קריסטוס האט זיי פארלאזן, הגם זיי האבן געהאט גוטן ווילן אים צו פארשטיין. איך האלט מיך נישט פאר קאמפעטענט — נישט באהאוונט גענוג און אפילו נישט פאראינטערעסירט גענוג — וועגן דעם צו רעדן. איך בין נאר אויסן צו סוגעסטרירן, אז ער האט זיך פארשפארט א סך עגמת-נפש, ווען ער האט אויפגעהערט צו שרייבן וועגן די יידן אין פוילן איידער זיי זענען פולשטענדיק פארטיליקט געווארן, און ער האט זיך צוריקגעצויגן פון דער קעגנווארט צו א פארגאנגענהייט, וואס מען קאן נישט זיכער זיין צי זי האט בכלל עקסיסטירט, אבער טאקע דערפאר קאן זי נישט פארניכטעט און אפגעמעקט ווערן.“

נתן אש האט, ווי געזאגט, נישט געהאט די כוונה אין דעם פרט צו פארמולירן א באשולדיקונג קעגן זיין פאטער. פארקערט. ער איז מודה אז ער אליין איז נישט פאראינטערעסירט אין דעם ענין און ער איז צופרידן וואס זיין פאטער האט זיך פארשפארט עגמת-נפש דערמיט וואס ער איז אוועק פון דער יידישער קעגנווארט צו קריסטאלאגישע מאטיוון.

דער אמת אבער איז אז שלום אש האט זיך מיט זיין ווענד צו קריסטאלאגישע טעמעס נישט פארהיט פון עגמת-נפש, נאר אויב דאס איז געווען זיין כוונה, ווי

דער זון ווינקט אָן, איז דאָס סיי שרייבעריש און סיי יידיש־מענטשלעך אַ בפירושוֹער חטא.

דער צווייטער פּאַראַגראַף איז נאָך מער פּריקער, וואָרעם דאָרט דערציילט דער יידיש נישט־פּאַראַינטערעסירטער זון, אַז נאָך דעם ווי זיין פּאָטער איז אַ דאָנק זיינע קריסטאָלאָגישע ראַמאַנען געוואָרן אַ פּאַפּולערער שרייבער אין אַמעריקע, האָבן די יידן „ביטער פּאַראַיבל געהאַט אויף זיינע ספּעקולאַציעס וועגן דעם אָנ־הייב פון קריסטנטום. אָבער דאָס קריסטלעכע פּובליקום איז געווען באַגייסטערט; פּראַפעסאָרן פון טעאָלאָגיע און קריסטלעכע פּילאָסאָפּן האָבן זיך גענומען מיט אים איבערשרייבן. עס זענען אפילו געווען שמועסן, אַז ער טראַכט וועגן שמד, אָבער ער האָט קיין מאָל מיט מיר וועגן דעם נישט גערעדט. איך גלייב פון דעסטוועגן נישט אַז ער האָט געהאַלטן אַז ס'איז נייטיק פון זיין זייט אַ דעפיניטיווע שטעלונג, וואָרעם ער האָט זיך באַטראַכט פאַר אַ ראַמאַן־שרייבער און נישט פאַר אַ „טעאָלאָג“. ווען דער דאָזיקער „נישט־גלייבן“ פון דעם זון אַז דער פּאָטער שלום אַש האָט געהאַלטן ביי שמד זאָל געווען אַרויסגעזאָגט ווערן אין די יאָרן פון דער היי־סער אַנטי־אַש־מלחמה, וואָלט דאָס פאַר די קריגפירער זיכער געמיינט אַ געוואונענע שלאַכט.

ווי איז צו דעם פּאָטער שלום אַש, וואָס דער זון האָט געקאָנט אַזוי טראַכטן וועגן דער מעגלעכקייט פון זיין שמד, און דריי מאָל וויי, און נישט צום פּאַרגעבן איז עס, וואָס אַ זון האָט געהאַט די טרויעריקע העזה אַזוי צו טראַכטן און וועגן דעם עפנטלעך צו דערציילן.

בערל קאַצענעלסאָן און ראָזאַ לוקסעמבורג

דער צד השוה צווישן דער סאָציאַליסטישער פירערין ראָזאַ לוקסעמבורג, וואָס האָט אידעיש געפּאָשעט אויף פרעמדע פעלדער און האָט געזעלשאַפטלעך „געהיט פרעמדע וויינגערטנער“, און דעם חלוץ בערל קאַצענעלסאָן, וואָס האָט זיך פאַר־מאַסטן איבערצובויען ס'יידישע לעבן און צו שאַפן אַ נייע יידישע קולטור־סביבה אין ארץ־ישׂראל — דער בשותפותער שטריך צווישן ביידע איז זייער מענטשלעכע און גייסטיקע עכטקייט און זייער יראת־הכבוד פאַר שעפּערישקייט, פאַר דער צער־דיקער אַנדערשקייט פונעם שעפּערישן מענטש. די אידעאָלאָגיע האָט זייער גייס־טיקע עכטקייט נישט געקאָנט קאַליע מאַכן און פאַרפעלשן, און דער געזעלשאַפט־לעכער געראַנגל פאַר קאַלעקטיווער גלייכהייט און יושר האָט נישט געמינערט

שלמה ביקל

פון זייער פארשטענדעניש און פון זייער ליבשאפט צום שעפערישן מענטש. וואָס זיין געמיט און זיין התנהגות קומען אָפּט אין קאָנפּליקט מיטן קאָלעקטיוויסטישן איר־דעאל.

שרייבט די גלייבערין אין דער סאַציאַלער רעוואָלוציע, ראָזאַ לוקסעמבורג, פון אַ דייטשער תּפּיסה (די דאַטע פון בריוו איז 26סטער יאַנואַר 1917) צו איר פּריינדין לואיזע קאָוטסקי —

„זע, למשל, ווי אַזוי אַ געטע איז געשטאַנען מיט קילן ישוב־הדעת איבער די זאַכן, גיב נאָר אַ טראַכט, וואָס פאַר אַ איבערלעבעניש עס האָט פאַר אים געמוזט זיין די גרויסע פּראַנציזישע רעוואָלוציע, וואָס געזען פון דער נאַענט האָט זי זיכער געמוזט אויסזען ווי אַ בלוטיקער און זינלאָזער פאַרס. און דערנאָך די קייט פון מלחמות אָן אַ הפּסקה צווישן 1793 און 1815, ווען די וועלט האָט אויסגעזען ווי אַ הויז מיט משוגעים. און ווי רויק, מיט וואָס פאַר אַ גייטיקן ישוב־הדעת האָט ער זיך פאַרנומען מיט זיינע שטודיעס וועגן מעטאַמאָרפּאָזע פון פּלאַנצן, וועגן פאַרבן־טעאַריע און וועגן טויזנט אַנדערע זאַכן.“

און עס שרייבט בערל קאַצענעלסאָן, דער בויער פון דער נייער קולטור־סביבה אין ארץ־ישׂראל אין אַ נעקראָלאָג וועגן חיים נחמן ביאַליק —

„מיר האָבן געוויסט, אַז צווישן אונדז געפינט זיך אַ מענטש וואָס איז פול מיט ציטערדיקער שרעק פאַר דער גייטיקער ציגיינערישקייט, וואָס לויערט אויף אונדז אין ארץ־ישׂראל און קאָן מאַכן פונעם קיבוץ גלויות אַן ערב־רב און פון אונדזער קולטור־העכערקייט אַ ביליקן סנאַביזם, און ער איז גרייט געווען מיט אַלע כוחות זיך אַנטקעגנצושטעלן דער דאָזיקער סכּנה.“

אינדעקס פון נעמען

- באַטאַשאַנסקי, יעקב 306—316
 באַטען, דעמאָסטענע 338
 באַלזאַק, האַנאַרע 165, 327
 באַלטירעוו 220
 באַלעכאַווער (בירקענטאַל), בער 380
 באַלפּור 388
 באַסאַק, משה 40, 43—54
 באַסטאַמסקי, שלמה 241, 251
 באַראַטשינער, יאַסעלע 19
 באַריישאַ, מנחם 36, 270
 באַרנשטיין, ר' חיים יחיאל 227
 באַש, זשעראָם 327
 באַשעוויס, יצחק 322, 362, 370
 בובער, מאַרטין 283
 בולאַוו, יוסף 244
 ביאַלאַסטאַצקי, ב. י. 51, 240
 ביאַליק, חיים נחמן 26, 37, 38, 44, 111
 183, 264, 283, 285, 342, 412, 418
 בייליס, מענדעל 216, 220, 221
 בירון, לורד 15
 בימקאַ, פּישל 311
 בייעלינסקי 269
 בירנבוים, שלמה 237, 249
 בלאַגאַ, לוטשיאַן 338, 344
 בלאַך, ד"ר יוסף שמואל 218
 בלומבערג, מאַריאַ 231
 בן-גוריון, דוד 403
 בנימין, ר' 204—211
 בנימין, פון טודעלאַ 206
 בעל-מחשבות 170, 171, 171, 255, 264, 271, 371, 404, 405
 בעלטשעסקו, ניקאַלאַי 345
 בעלעצקי 220
 בענאַדאַר (שמידט), אורי (שמחה) 340, 242
 בערגנער, ר' אפרים 352
 בערגנער, הערץ 351—355
 בערגעלסאָן, דוד 161, 177, 178, 181, 182, 291, 292, 293, 294, 322, 370, 410
 בערגסאָן, אנרי 226, 228, 231
 בערדיטשעווסקי, מיכה יוסף 403—405
- אַבּיהוּא, 15
 אברהם, בן־תרח 16, 197
 אדלער, מאַריס 357
 אהרן 15
 אַווידיוס 237
 אויסלענדער שערצער, ראָזע 102 — 108
 אויערבאַך, אפרים 44, 183, 270
 אויערבאַך, רחל 394
 אחד-העם 41, 403
 אַיאַלטי, חנן 386, 388, 389
 אַיוענאַווער, ד. 387
 אַיוראַעלס, י. ד. 200
 אַיינהאַרן, דוד 79—81
 אַיינשטיין, אלבערט 144, 165
 אַייכנבאַנד, לייווער 163
 אימבער, שמואל יעקב 155
 אַלטמאַן, משה 98, 242, 270
 אַלטענבערג, פעטער 270
 אליעזר, בן־ערך 226
 אַליצקי, ל. 45
 אַלעקסאַנדערעסקו, גריגאָרע 344
 אַלפּיערי, וויקטאָריאַ 269
 אלקיביצעס, שלמה 17, 18
 אנדערסען 341
 אַנסקי, ש. 244, 257
 אסטור, ד"ר מיכאל 212
 אַסיעצקי, קארל פאַן 145
 אַפּאַטאַשו, יוסף 158, 362, 410, 411
 אַפּטער, רב 84
 אַקסעלראַד 346
 אַראָן, ראַבער 163
 אַריסטאַטעל 193, 327
 אַרכימעדעס 165
 אַרנאַלד, מעטיו 194
 אַש, נתן 414—417
 אַש, שלום 16, 117, 153, 163, 171, 172, 173, 283, 262, 362, 411, 414—417
- באַגויש, זישע 331—334
 באדי, מ. ה. 342
 באַדלער, שאריל 165

געטע, י. וו. 15, 16, 95, 130, 269,
 418, 341
 גראַדע, חיים 73, 157, 270, 348, 356—
 362, 371
 גראַס, נפתלי 66—72
 גראַסבאָרד, הערץ 234, 238, 253
 גראַס—צימערמאַן, משה 146—153, 271
 גראַפער, יעקב 341, 342, 343, 344, 345
 גרודזענסקי, שלמה 268, 386
 גרודער, ישראל 240
 גרווענבערג 216, 221
 גרינבערג, אורי צבי 73
 גרינבערג, מאַניו 390
 גרינעס, ווילהעלם 377
 דאָבראַדזשאַנו—גערעא, קאַנסטאַנטין
 339, 340
 דאָמאַנקעוויטש, לייזער 158—164
 דאָמיע, האַנאַרע 327
 דאָסטאַיעווסקי, פּיאָדאַר 112, 269
 דובנאַוו, שמעון 10, 12
 דובנער מגיד 222
 דוד המלך 16
 דיזראַעלי 225
 דיטריד, ד"ר מאַרגאַרעטע 117
 דיק, אייזיק מאיר 411
 דינעזאָן, יעקב 259—261, 263, 266, 267
 דראַסטע, אַנעטע פּאַן הילסהאַף 102
 דרייפּוס 221, 331, 332
 דרעשער, חיים 22
 האַגער, ברוך 344
 האַלפּערן, משה לייב 38, 44, 48, 120,
 121, 122, 123, 150, 153, 157, 158,
 165, 270, 396
 האַלקין, שמואל 47, 93
 האַפּמאַן, רייכאַרד בער 56
 האַפּער, יחיאל 153
 האַפּשטיין, דוד 47, 161, 177
 האַראַוויץ, ר' אריה לייבוש 377, 385
 האַראַנטשיק 311
 הומבאָלדט, אַלעקסאַנדער 222
 הוז, חיים 44, 193
 היטלער 115, 218
 היינע, היינריך 18, 121, 149, 224, 225,
 269, 270, 341

בערדיטשעווסקי, משה אהרן 404
 בערנע, לודוויג 145, 271, 272, 335
 בערנשטיין, אינגאץ 200
 בערנשטיין, ד"ר שמעון 17, 18
 בערקאוויטש, טיסי 256
 בערקאוויטש, יצחק דב 254—267
 בעש"ט 16, 42
 ברדאָערוזאָן, משה 51
 בראַווער, ד"ר אברהם יעקב 375, 376,
 378—383
 בראַווער, יצחק 375, 376, 377, 378,
 384
 בראַווער, ר' מיכאל 375, 376, 384
 בראַווער, ד"ר משה 383
 בראַווער—האַראַוויץ, ד"ר תמימה 383
 בראַנדעס, געאַרג 225
 בראַצלאַווער, ר' נחמן 317
 ברויגעל, פּיטער 153
 ברולאַוו 409
 ברייחאָי 205
 ברענער, יוסף חיים 204, 254
 גאַג, וואַן 131
 גאַגאַ, אַקטאַוויאַן 344
 גאַגאַל, ניקאַלאַי 269, 270
 גאַטליב, הערש לייב 405—406
 גאַלדבערג, איסר 212
 גאַלדהאַר, פּנחס 351
 גאַלדענבערג, איציקל 399
 גאַלדפּאַדען, אברהם 16, 316, 345, 398
 גאַלדפּעלד, דוד 104
 גאַלדקאַרן, יצחק 164—170
 גאַלדשטיין, ד"ר ישראל 389
 גאַרדאַן, יהודה לייב 269
 גדליהו 11, 13
 גולה, י. 44
 גימפּעל 346
 גיסער, משה 101
 גלאַזמאַן, ווולקע 395
 גלאַזשטיין, יעקב 25—37, 44, 49, 50,
 57, 73, 89, 163, 270, 271, 396
 גליצענשטיין, ענריקאַ (הענער) 331,
 334—336
 גליקסמאַן ד"ר וו. 404
 גנעסיס, אורי ניסן 254
 געבעלס 218

- זבאָראַזשער, וועלוול 44, 345, 399
 זינגער, י. י. 362
 זינגער, יצחק 340
 זיסקינד, הענריך 377
 זשאַבאַטינסקי, ד"ר זאב 225
 זשיטלאַווסקי, ד"ר חיים 196, 197
 זשידעטשויווער, ר' אייזיקל 377
 זשידעטשויווער, ר' הערש 377
 זשעלעזניאָק 317
 ז'ז'ס 222
 חלפן ר' שלמה 19, 20, 380
 גאַלסטאַי, לעוו 166, 167, 269, 341
 טאַמבור, וואַלף 344
 טאַמסאָן 144
 טאַנאַסע 342, 399
 טאַציטוס 271
 טוביס, דב 191
 טונקעלער, בער 240
 טורגעניעוו, איוואָן 269
 טוקולעסקו, יאַן 336
 טיק, ניקאַלאַי 337
 טען, היפּאָליט 271
 טענדלאַר, אברהם 200
 טענענבויים, שיע 326—336
 טשאַוועסקו, ניקאַלאַי 336
 טשעבעריאַק, ווערא 216, 218, 220, 221
 טשעגלאַוויטאַוו 218, 220, 221
 יאַנאַסאַוויטש, יצחק 161, 163, 176—
 182
 יאַנקו, מאַרטשעל 339
 יואש 40, 270, 285
 יהודה המכבי 16
 יוחנן, בן-זכאי 405
 יוחנן, בן-קרח 13
 יושטשינסקי, אַנדריי 220
 יזהר, ס. 193
 יחזקאל 11
 יפה, מרדכי 183
 יצחקי, ר' שלמה 212
 ירמיהו 9, 11, 12, 27, 63, 133
 ישמעאלי, בן נתניה 13
 כאַמסקי, ד"ר 388, 389
 הירשביין פרץ 45, 311
 הכהן, אברהם 269
 הלוי, א. צ. 48
 הלוי, פראָפ. יוסף 224
 הלל הזקן 20
 העלער, בינעם 163
 העלדערלין, פרידריך 116
 העכט, העליאַס 103
 העלפער, איזידאָר רעקטע מאַנגער 393
 הערדער, יאַהאַן גאַטפריד 18
 הערמעלין אינושינער 237, 249
 הערצל, טעאַדאָר 16, 198, 225, 342
 הערומי, עמנואל 161
 התלמי 205
 וואַגלער, אלחנן 162, 163
 וואַל, קובי 104
 וואַלטער 145, 165, 168
 וואַלינער, איציק 393
 וואַלינער, חווה 393
 וואַלענשטיין, אַדאַלף 104
 וואַלפּאָזן, דוד 224
 וואַרשאַווסקי 311
 ווהיטמאַן, וואלט 74
 וויינינגער, פריד 98—101, 103, 104,
 343
 וויינערמאַן, לאַזאַר 175
 וויינשעל, רחל 41
 ווייסמאַן, באַריס (זישע באַגיש) 331—
 334
 ווייצמאַן, ד"ר חיים 156, 224, 225, 327
 ווילנער גאון 16, 169, 186
 ווילסאָן, עדמונד 194, 285
 ווינאווער, נחמיה 70
 ווינטשעווסקי, מאַריס 49
 וויפּיאַנסקי 270
 וויפּער 216, 218, 221
 ווערבער, סטאַניסלאַוו 378
 ווערטהיים, דוד 390
 וועקסלער, ד"ר ישראל 387
 זאַלאַ, עמיל 145, 216, 331
 זאַק, אברהם 85
 זאַקס, נעלי 105, 115—118
 זאַרודני 216

- מאיאקאָווסקי, וולאָדימיר 96
 מאָלאָדאָווסקי, קאָדיע 49
 מאָן, טאַמאַס 15
 מאָן, מענדעל 300—305
 מאָנגער, אברהם 392
 מאָנגער, איציק 16, 44, 49, 89, 98,
 103, 104, 120, 121, 122, 123, 152,
 157, 163, 183, 270, 342, 343, 345,
 391—400
 מאָנגער, הלל 392
 מאָנגער נטע 393
 מאָנגער, שיינדל 393, 395
 מאָנגער, נטע 393
 מאָנטעאנו 249
 מאָני, לייב 44, 49, 78, 80, 270, 396
 מאָרגאָלין, אַנא 50
 מאָרגאַשעס, ד"ר שמואל 154—158
 מאָרגאַשעס, ראָזן 157
 מאָרגול—שפּערבער אַלפרעד 104, 113—
 115
 מאָרגענשטערן, קריסטיאַן 270
 מאָפּו, אברהם 193, 197
 מאַקלאַקאָו 216, 217, 221
 מאַקסימיליאַן 399
 מאָרק, יודל 200
 מאָרקיש, פּרץ 47, 77, 95, 161, 177,
 411
 מאָרקס, קאַרל 139
 מגד, אריה 141
 מוקדונין, ד"ר 181
 מיזעס, מתתיהו 229
 מייבארד, חיים 20
 מייזיל, נחמן 252, 345, 409—414
 מייטוס, אליהו 183
 מיכאלי (דוכאַווי), ב. י. 187—194
 מילטאַן 193
 מיכאַלסקי, ד"ר דעניס 408
 מילער, דוד הערש (באַראָן היינריך)
 286
 מילער, ש. 311, 362
 מינקאָוו, נחום ברוך 271
 מיצקעוויטש, אדם 30, 63, 225, 269,
 270
 מירעא, יאַן 337
 מלמד, אהרן 41
 מנקר, משה 317
- כאַריק, איזי 47
 כהן, נפתלי הערץ 91—97
 כמעלניצקי, ד"ר מלך 76, 77, 78, 317
 כ"ץ, בן־ציון 217
 כתבו, שרה 392
- לאָגערלעף, סעלמא 116
 לאָווינעסקו, עווּדזשען 338, 339
 לאָזאַר, שמעון מנחם 377
 לאָזאַרעאנו, באַרבו 234, 238, 245,
 253, 341, 398
 לאַטישעוו, איוואן 220
 לאַנדאַן, ישראל 285
 לאַנדוי, זישע 49, 78, 96, 3
 לאַנדיס, יוסף 174
 לאַסאַל, פּערדינאַנד 325
 לאַסקער—שילער, עלזע 105
 לודאַ, י. 340
 לוט 15
 לוטער, מאָרטין 223
 לון, וואן הענדריק וויללעם 223
 לוצאַטאַ, ר' שמואל 197
 לוקסעמבורג, ראָזאַ 417
 ליבהאַבער 85
 ליוויס, פ. 140
 ליטוואַק, ב. 255
 לייזוויק, ה. 16, 44, 158, 163, 270, 342,
 356, 396, 397, 410
 לילס, דע רוזשע 17, 18
 ליסער גאון 285
 ליעסין, אברהם 51, 154
 לעבענוואַן, אברהם דוד הכהן 269
 לעבענוואַן, מיכה יוסף 269
 לעהרער, לייבוש 173—176
 לעוו, אברהם 163
 לעווין, ד"ר גערשון 267
 לעווינסאָן, ר' יצחק בער 269
 לעיעלעס, אברהם 49
 לענאָו, ניקאָלאַי 341
 לעסינג, ג. א. 341
 לערמאַנטאָוו, מ. 269
 לערנער, יאַסל 345
 לערנער, שלמה 98
- מאַטיס 362
 מאָגנעס, ד"ר יהודה לייב 155

- מעהלער, פעבוס 395
 מעלצער, שמשון 37, 38, 39, 41, 42, 43
 מעמיס, אלבער 43, 44, 45, 47, 48, 50
 מענדעלעסאָן, משה 163
 מענדעלע 173, 150, 197, 258, 270
 מענטשעל, ד"ר פיליפ 284, 322, 340, 370, 371, 411
 מערטאָן, טאַמאַס 104
 משה, בן־עמרם 144
 משה, בן־עמרם 15, 16
 משה, בן־עמרם 16
 גאָדיר, משה 157, 270
 גאָוואַליס 116
 גאָזאַרעדין 21
 גאַטאַראַ 399
 גאַמבערג, ה. ד. 160
 גאַרוויד, ציפּיריאַן 270
 נבוכדנאצר 12
 נדב 15
 נחומקע, ר' פון גראָדנע 226
 ניגער ש. 79, 170, 171, 244, 271, 405
 ניוטאָן 165
 נישטשע, פּרידריך 112, 130, 139, 166
 נייגערעשל, מענדל 76—79
 ניקאָלאַי, צאַר 220
 נסתר, דער 94, 95, 161, 177, 178, 179
 294, 411
 נעמציאַנו, ב. 340
 סאַלאַנטער, ר' ישראל 186, 214
 סאַלטיקאָו—שטשעדרין 270
 סאַפּאַשניקאָו, גרשון 170—173
 סאַקאַל, ד"ר שאול 388
 סאַקאַלאָו, נחום 222—232
 סאַקאַלאָוויטש 333
 סאַקציער, מאַטל 345
 סאַקראַטעס 198
 סדן, פּראָפ. דב 36, 37, 38, 44, 200, 285
 סולומון, משה 406
 סוצקעווער אברהם 44, 45, 46, 47
 49, 73, 89, 130—136, 161, 163, 270
 סורקיס, משולם 240
 סטאַלין 214
 סטיווענסאָן 387
 סטרעליסקערס, אורי 43
 סי, אייזשען 269, 270
 סיגאַל, י. י. 270
 סיטניקעוויטש, יוועף 377
 סינגאיעווסקי, פּיאָטר 220, 221
 סלאָוואַצקי, י. 225, 270
 סלאָנימסקי, ר' חיים זעליק 222, 227
 סלאָנימסקי, שרה 231
 סלוצקי, שלמה 18
 סמולענסקין, פּרץ 197, 230, 231
 סנאָו, סי. פי. 139—146
 סעגאַל, לואי 389
 סעגאַלעסקו, מרדכי 399
 סעדיה גאון 20
 סעלאָן, פּאַל 108—110, 113
 סעמיועלס, מוריס 216, 217, 218
 סען—בעוו 170, 271
 סעניאַן, לאָזאַר (שייניאַנו) 340
 ספינאָזאַ, ברוך 20
 ספעקטאָר, מרדכי 263
 סקאַט, וואַלטער 193
 עבנער, ד"ר מאיר 104
 עגנון, ש. י. 44, 115, 283, 383, 404
 עליאַט, ס. ט. 194
 עמינעסקו, מיהאַי 399
 עפשטיין זלמן 258
 עקיבאַ, ר' 333
 עקיבאַ, בן־יוסף 16, 20, 197
 עקערמאַן 16, 95
 עראָמוס, פּאַן ראַטערדאַם 222, 223
 פּאַדאַלעאַנו, ס. 339
 פּאַוועלעסקו, יאַן 341
 פּאַנדאַן, ב. 111—113
 פּאַנער, יצחק 104
 פּאַפּיערניקאַ, יוסף 163
 פּאַראַדעי 144
 פּאַרומבאַקו, וועראַניקאַ 114
 פּונדאַיאַנו, ב. 111
 פּורטונאַ, ענריק (ד"ר פּעקעלמאַן)
 153
 פּוקס, א. מ. 153
 פּוקס, ח. ל. 344
 פּורטונאַ, ענריק (ד"ר פּעקעלמאַן) 340
 341
 פּורמאַן, ד"ר ישראל 199—204

צעזאר 271
 צעשינסקי, מ. 332
 קאהאנאוויטש (דער נסתר) 94, 95
 קאוטסקי, לואיוע 418
 קאטש, פרופ. אברהם 212
 קאך, עלזע 218
 קאלוגערו יאן (שניידער בנימין) 340
 קאלניק, ארטור 98, 235, 250, 251
 קאמערמאכער, יוסף 214
 קאמפטמאן, א. ה. 144
 קאנט, עמנואל 130
 קאפקא, פראנץ 285
 קאפלאן, מרדכי 173
 קאש, נתן (דאבראדזשאנו—גערעא)
 339
 קאצענעלסאן, בערל 417—418
 קאצענעלסאן, זיגמונד 101
 קאצענעלסאן, יצחק 73, 163
 קאראבטשעווסקי 217, 221
 קארעלענקא, וולאדימיר 145, 216
 קאכאנאווסקי, יאן 63
 קארן, רחל 49, 124—129, 270
 קארפינאוויטש, אברהם 346
 קוגעל, וואוויק 19
 קוויטקא, לייב 47, 60, 61, 95, 161,
 177, 178, 179, 180
 קולבאק, משה 44, 294
 קורצווייל, ד"ר ברוך 268, 285
 קושניראוו, אהרן 47, 95
 קינדערמאן, ד"ר היינץ 117
 קיטנער, אלפרעד 108, 114
 קייטעלמאן, יחזקאל 316
 קערנער 244, 247, 248
 קראוז, קארל 149, 150, 152, 190, 335
 קראכמאל, ר' נחמן 220, 229
 קראסינסקי 225
 קראפט, חיים 238, 242, 245
 קרוזא, פנחס 390
 קרושעלניצקי, ד"ר אנטון 408
 קריב, אברהם 182—187, 189
 קרעאנגא, יאן 340
 קרעסל, ג. 44, 82, 228, 229
 ראבינוואן, חיים 82—85
 ראדינעוו, מ. 92
 ראדלער, יהושע 204, 206

פושקין, א. 269
 פיטאגאראס 165
 פינינבערג, עזרא 47
 פילאט, יאן 338, 344
 פיכמאן, יעקב 254
 פילק, יאן 378
 פינקעלשטיין, מעכל 111
 פינקעלשטיין, מערל 111
 פיסטינער, ד"ר יעקב 238
 פיקאסא 361
 פלאבער, ג. 327
 פלאוויוס, יוסף 194
 פלעג, עדמאנד 163
 פעטליורא 317
 פעלדמאן 205
 פעלדמאן, ברכה 208
 פעליץ, י. 340
 פעפער, איציק 47, 161, 177, 178, 179,
 181, 182
 פעפער, דוד 154
 פערלע יהושע 322—324
 פערפעסיטשיוס (פאנאיטעסקי), ד. 338
 פראנאיטיס 216, 217, 218, 221
 פראנס, אגאטאל 145, 169, 170, 331,
 332
 פרויד, ד"ר זיגמונד 171, 196
 פריבעאגו, יאן 340, 342
 פרידמאן, יעקב 46, 47, 53, 104, 119—
 124, 152, 344, 345
 פרייל, גבראל 72
 פרישמאן, דוד 154
 פריץ, י. ל. 38, 45, 50, 51, 81, 148,
 150, 173, 228, 231, 258, 259, 261—
 267, 270, 285, 370, 395, 404
 פריץ, לוציאן 414
 צאנין, מ. 195—199
 צארא, טריסטאן 338
 צדקיהו מלך 10, 11, 12
 צינוער, אליקים 44
 צייטלין, אהרן 73
 צייטלין, הלל 112
 צינבערג, אליעזר 214
 צינבערג, ד"ר ישראל 212—215
 צלאל, ב. 205
 צמח, שלמה 189, 190, 193

ראדלער, ישראל 207
 ראויטש, מלך 76, 77, 163, 270, 351
 ראוניצקי 412
 ראזענבלאט, ד"ר נטע 252
 ראזענפעלד, יונה 171
 ראזענפעלד, מאַריס 49, 50, 285
 ראזענרויך, ד"ר גבריאל 242, 243, 248, 249
 ראזענקראַנץ, דושאָ טשאַראַ 104
 ראזענקראַנץ, מאַזעס 104
 ראזענשטיין, סאַמי (טריסטאַן צאַראַ) 338
 ראַלניק, אוגוסט 218
 ראם, מנוחה 85—88
 ראָס 251
 ראסין 18
 ראסעל, לורד 144
 ראַפּאַרט, י. 13
 רובין, ראובן 98
 רובינשטיין, אליעזר 183, 285
 רובינשטיין, יוסף 60—66, 270
 רובענס 327
 רוזוינסקי, באַריס 200
 רוטעפאַרד 144
 רויטמאַן, נטע 244, 248, 249, 250, 394
 רויטמאַן, שלמה 47
 רוטאָ, זשאַן זשאַק 166
 ריב"ל 269
 ריווקין, ב. 271
 ריווקין (גייטסינער), הערץ 92
 רייזען, אברהם 18, 49, 51, 285
 רייזען, זלמן 405
 רייזער, רפאל 333
 ריינצלער, אברהם 344
 ריספלער, מאיר 344, 345
 רעדער, בערנהאַרד 98
 רעטגער, טילאָ 113, 116
 רעמבראַנדט 131
 רש"י 41, 212
 ראַגאַל, מאַרק 131
 ראַלאַכאַוו, מיכאַל 286
 ראַפּיר, ב. 44
 ראַפּיראַ, ל. 277, 278, 362
 ראַפּען 131
 ראַפּענהויזער 130
 ראַפּראַן, ר' בצלאל 201
 שאַפּרוט, ד"ר חסדאי איבן 214
 שאַראַגאַסקי, לייב 317
 שוואַרץ, י. י. 17, 18, 38
 שוואַרץ, מאַריס 239
 שוואַרצמאַן 47
 שוואַרצפעלד, בנימין 111
 שוואַרצפעלד, משה 111, 113
 שוועפּעלבּערג, אַרנאַלד 114
 שולגין 216
 שולמאַן, ד"ר אליהו 212
 שולמאַן, קאַלמאַן 269, 270
 שולשטיין 163
 שופּמאַן, גרשון 254
 שטאַהל 224
 שטאַק, צבי 18
 שטאַרקמאַן, משה 38, 154
 שטויערמאַן, אינדזשעליקא 113
 שטויערמאַן, אווראַם 113
 שטייערמאַן—ראַדיאַן, א. 343
 שטיינבאַרג, אליעזר 98, 103, 232—232
 253, 341, 343, 345
 שטיינבאַרג, ד"ר א. 13
 שטערנבערג, יעקב 53, 82, 98, 111, 112, 146, 158, 239, 240, 242, 270, 307, 316, 341, 345, 394, 396, 399
 שטערנבערג, ד"ר פייוול 392
 שטרייל, שלום 206
 שטרייכער 218
 שייניאַנו (שיין), לאַזאַר 340
 שיינפעלד, אברהם 342
 שילער, פרידריך 269
 שכר, לייבל 249
 שלום-אליכם 161, 255, 256, 258, 261—261
 267, 270, 284, 322, 370, 410
 שמיר, משה 180, 193, 194
 שמרי, אריה 46, 54—59, 163
 שנאַבל, בערל 344, 407
 שנהוד, שלמה 31, 33, 35
 שניאור, זלמן 254
 שעווטשענקאַ, טאַראַס 408
 שעכטמאַן, עלי 287—294
 שטערנבערג, ד"ר פייוול 392
 שעכטער, הענעך 40, 42
 שעסטאַו (שוואַרצמאַן), לעוו 112
 שעקספּיר 193. 292
 שפּענגלער, אַסוואַלד 139, 140
 שפּערבער, מאַזעס 85

